

ФІНАНСИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

ХАРКІВ 2013

УДК 336(075.8)

ББК 65.261я73

К 84

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1/11-8082 від 28 травня 2012 року)*

Авторський колектив: член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, заслужений економіст України *В.П. Левченко*, кандидат технічних наук, доцент (теми 1, 3); викладачі кафедри фінансів Харківського державного університету харчування та торгівлі *А.С. Крутова*, доктор економічних наук, доцент, завідувача кафедри фінансів (теми 5, 16, 18, 19); *О.П. Близнюк*, кандидат економічних наук, доцент (теми 12, 14); *Л.І. Лачкова*, кандидат економічних наук, доцент (теми 4, 11, 15); *В.І. Осніщев*, кандидат економічних наук, професор (передмова, тема 3); *І.Л. Шевчук*, доцент (теми 6, 7, 8, 17); *Н.І. Кропивцова*, доцент (теми 9, 10), *Ставерська Т.О.*, старший викладач (теми 1, 2, 17); *О.В. Жилиякова*, старший викладач (тема 13); *О.М. Іванюта*, асистент (теми 16, 18).

Рецензенти:

В.М. Тимофєєв, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, економіки та менеджменту Харківського інституту соціального прогресу;

В.В. Глущенко, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна

О.В. Раєвська, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного прогнозування Харківського національного економічного університету;

Фінанси: Навчальний посібник / Крутова А.С., Близнюк О.П., Лачкова Л.І. та ін. – Х.: Видавництво «Лідер», 2013. – 560 с.

ISBN 978-966-2732-06-1

У навчальному посібнику розкриваються теоретичні засади функціонування й розвитку фінансів, складові фінансової системи держави, форми і види фінансових ресурсів, фінансовий механізм, системи управління державними фінансами в Україні та державах з розвинутою ринковою економікою. Розглядаються бюджетна система та бюджетна політика, структура доходів і видатків, державного бюджету, місцеві фінанси, управління державним боргом, соціальні позабюджетні фонди, їх роль у фінансовій системі. До кожної теми додається практикум, який складається з плану семінарського заняття, тем рефератів, тестів, контрольних запитань, задач та практичних завдань. Навчальний посібник відповідає нормативній програмі курсу «Фінанси».

Розраховано на студентів економічних спеціальностей. Навчальний посібник буде корисним також викладачам та аспірантам.

ЗМІСТ

Передмова	7
Тема 1 Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів ...	8
1.1 Соціально-економічна сутність фінансів. Фінанси в системі ринкових відносин.....	8
1.2 Функції фінансів.....	16
1.3 Фінансові категорії	21
Практикум.....	27
Література.....	33
Тема 2 Генезис і еволюція фінансів	35
2.1 Генезис категорії фінансів.....	35
2.2 Еволюція фінансів	38
Практикум	44
Література.....	47
Тема 3 Становлення та розвиток фінансової науки	48
3.1 Історичні аспекти розвитку світової фінансової науки.....	48
3.2 Розвиток фінансової науки в Росії.....	55
3.3 Розвиток фінансової науки в Україні.....	59
Практикум.....	62
Література.....	64
Тема 4 Фінансове право і фінансова політика	66
4.1 Діяльність фінансової системи держави як предмет фінансового права.....	66
4.2 Правове регулювання фінансової діяльності держави.....	70
4.3 Фінансова політика.....	78
Практикум	81
Література.....	87
Тема 5 Податки. Податкова система	88
5.1 Економічна сутність і функції податків.....	88
5.2 Елементи податку, їх характеристика.....	93
5.3 Податкова система і податкова політика держави.....	98
5.4 Класифікація податків.....	103
5.5 Характеристика основних податків податкової системи України.....	106
Практикум.....	124
Література.....	131

Тема 6 Бюджет. Бюджетна система	132
6.1 Економічна сутність та призначення бюджету.....	132
6.2 Склад доходів бюджету.....	145
6.3 Склад видатків бюджету.....	153
6.4 Бюджетна система та принципи її побудови.....	164
6.5 Бюджетний процес.....	168
Практикум	183
Література.....	192
Тема 7 Бюджетний дефіцит	194
7.1 Сутність профіциту і дефіциту бюджету та причини їх виникнення.....	194
7.2 Основні концепції збалансованості бюджету.....	199
7.3 Методи фінансування бюджетного дефіциту.....	200
Практикум	206
Література.....	212
Тема 8 Державний кредит	214
8.1 Державний кредит та державні запозичення, їх класифікація. .	214
8.2 Механізм застосування державних запозичень	222
8.3 Державний борг: сутність та оцінка.....	224
8.4 Державний борг та методи управління ним.....	230
Практикум	237
Література.....	248
Тема 9 Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання	249
9.1 Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку.....	249
9.2 Місцеві бюджети, їх доходи і видатки	253
9.3 Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання	267
Практикум.....	271
Література.....	279
Тема 10 Соціальні позабюджетні фонди	280
10.1 Загальнодержавні фонди цільового призначення, їх класифікація і характеристика	280
10.2 Характеристика загальнодержавних позабюджетних фондів, що створені в Україні	281
10.3 Недержавні фінансові фонди	287
Практикум.....	291
Література.....	295
Тема 11 Фінанси суб'єктів господарювання.....	297
11.1 Фінанси підприємств як основа фінансової системи.	297

Сутність та функції фінансів підприємств	301
11.2 Основи організації фінансів підприємств	301
11.3 Фінансові ресурси підприємств	305
11.4. Прибуток підприємства: його роль, формування, розподіл та використання в умовах сучасної системи оподаткування..	308
Практикум.....	313
Література.....	318
Тема 12 Фінанси домогосподарств	319
12.1 Сутність та склад фінансів домогосподарств	319
12.2 Класифікація доходів та видатків домогосподарств	322
Практикум	326
Література.....	330
Тема 13 Страхування. Страховий ринок	331
13.1 Сутність, класифікація та принципи страхування.....	331
13.2 Галузі страхування	335
13.3 Страховий ринок	338
13.4 Вторинний ринок (перестраховання і співстрахування)	343
13.5 Доходи та витрати страховика	345
Практикум	346
Література.....	351
Тема 14 Фінансовий ринок	352
14.1 Сутність та функції фінансового ринку.....	352
14.2 Суб'єкти фінансового ринку, їх класифікація та функції.....	355
14.3 Інститути інфраструктури та професійні учасники як суб'єкти фінансового ринку.....	359
14.4 Класифікація та характеристика основних інструментів фінансового ринку.....	362
14.5 Структура фінансового ринку.....	367
14.6 Кредитний ринок та ринок цінних паперів як основні складові фінансового ринку.....	371
Практикум.....	379
Література.....	388
Тема 15 Фінансовий менеджмент	389
15.1 Сутність та основи організації фінансового менеджменту.....	389
15.2 Державне управління фінансами в Україні.....	392
15.3 Організація фінансового контролю в державі.....	395
Практикум.....	401
Література.....	405
Тема 16 Міжнародні фінанси	407
16.1 Сутність, функції та політика міжнародних фінансів.....	407

16.2 Міжнародний фінансовий ринок та його структура.....	409
16.3 Фінанси міжнародних організацій та інституцій.....	415
Практикум.....	417
Література.....	423
Тема 17 Фінансова безпека держави	425
17.1 Фінансова безпека держави у системі економічної безпеки ..	425
17.2 Бюджетно-податкова безпека як складова фінансової безпеки держави	438
17.3 Вплив державних боргів на фінансову безпеку	442
17.4 Грошово-кредитна, соціальна та валютна безпека як складові фінансової безпеки держави	446
17.5 Безпека страхового та фінансового ринку держави	452
17.6 Банківська та інвестиційна безпека держави	455
17.6 Оцінка рівня фінансової безпеки України	461
Практикум	467
Література.....	473
Тема 18 Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою	476
18.1 Основні аспекти фінансової системи Сполучених Штатів Америки.....	476
18.2 Особливості функціонування фінансової системи Японії.....	481
18.3 Основні положення побудови фінансової системи Великобританії, Німеччини та Франції	485
18.4 Основи функціонування фінансової системи скандинавських країн.....	491
Практикум.....	496
Література.....	499
Тема 19 Фінанси Європейського Союзу	500
19.1 Структура бюджету та принципи організації оподаткування Європейського Союзу.....	500
19.2 Валютна інтеграція Європейського Союзу і перспективи розвитку фінансової системи ЄС	504
Практикум.....	507
Література.....	509
Глосарій	511
Рекомендована література	534
Відповіді на завдання практикумів	543

ПЕРЕДМОВА

Реформування економічної системи України висуває нові вимоги до підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних дослідити економічні процеси, зрозуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин, розробити шляхи фінансової стабілізації держави.

На теперішній час у підручниках з фінансів спостерігаються деякі розбіжності в тлумаченні предмета фінансів, фінансової системи, її структури, ролі та місця позабюджетних фондів, страхування, фінансів населення та інших категорій. На основі результатів досліджень вітчизняної та зарубіжної спеціальної літератури і діючої практики автори цього підручника виклали своє бачення дискусійних питань з урахуванням сьогодення.

Метою підручника є формування базових знань з теорії фінансів, засвоєння закономірностей їх функціонування на макро- і мікрорівнях як теоретичної основи фінансової політики і розвитку фінансової системи.

У представленому підручнику особлива увага приділяється вивченню теоретичних засад функціонування й розвитку фінансів, складових фінансової системи держави, форм і видів фінансових ресурсів, фінансового механізму, системи управління державними фінансами в Україні. Розглядається бюджетна система та бюджетна політика, характеризується склад та структура доходів і видатків державного бюджету. Розкриваються такі поняття, як місцеві фінанси, фінансовий ринок, управління державним боргом, соціальні позабюджетні фонди, їх роль у фінансовій системі.

Курс «Фінанси» є нормативною дисципліною за навчальними планами економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Підручник відповідає освітньо-професійній програмі підготовки бакалавра галузі знань 0305 «Економіка та підприємництво» за напрямом підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» та включає 10 кредитів на 360 годин.

Матеріал у підручнику викладений таким чином, щоб зробити його зрозумілим та більш ефективним для сприйняття студентами. Для цього використані окремі методичні прийоми: найбільш важливі визначення в тексті виділені фоном, ключові поняття та терміни винесені в окремий розділ – глосарій. Після кожного розділу наведено практикум, який складається з плану семінарських занять, тем рефератів, тестів, контрольних запитань, термінологічного диктанту, задач і відповідей до них, а також перелік рекомендованої літератури.

ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ

1.1 Соціально-економічна сутність фінансів. Фінанси в системі ринкових відносин

Фінанси – одна з найбільш уживаних економічних категорій у понятійному апараті економічної науки та практичного менеджменту.

Без фінансів неможливе функціонування держави і діяльність юридичних та фізичних осіб, оскільки саме вони забезпечують вартісний рух створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту (ВВП), відображаючи досить складні відносини, що виникають при цьому. Головним їхнім призначенням є забезпечення кожної фізичної особи, кожного суб'єкта підприємництва, кожної державної структури, а отже і суспільства загалом, достатніми для здійснення їх діяльності грошовими коштами [6].

Фінанси – історична категорія, що виникла одночасно з появою держави та розвитком товарно-грошових відносин. Саме для виконання державою своїх функцій (оборона, утримання державного апарату та армії, підтримка соціально незахищених верств населення, розвиток економіки, міжнародне співробітництво тощо) їй потрібні були кошти.

З появою держави з'явилась така фінансова категорія, як податки, за допомогою яких поповнювалася державна казна. Слово «фінанси» походить від латинського «*financia*», що перекладається як «грошовий платіж», і спочатку було тісно пов'язане з податками. З розвитком держави фінансові відносини вдосконалювалися і вже не концентрувалися лише у податках. Поступово формувалися бюджети, державний кредит, фонди грошових коштів цільового призначення, державні цінні папери та інші форми прояву фінансових відносин.

Однак, обумовленість частини фінансових відносин фактом існування держави не дає обґрунтувань для того, щоб вважати її діяльність причиною, що породжує фінанси. Виникнення фінансових відносин, як і їх відмирання, не є результатом діяльності держави. ***Фінанси є об'єктивно необхідними, оскільки обумовлені проблемами суспільного розвитку. Держава ж може лише враховувати об'єктивну необхідність фінансових відносин та на цій основі розробляти різні форми їх використання:*** вводити або скасовувати різні платежі, змінювати форми використання фінансових відносин тощо. Більш того, конкретні види фінансових відносин, форми їх організації також визначені умовами розвитку економіки. І хоча держава своєю діяльністю може активно впливати на розвиток фінансових відносин, однак вона не і змозі ні створювати фінансових відносин, ні скасовувати їх, якщо відсутні об'єктивні передумови.

Практична діяльність держави полягає у визначенні конкретних форм прояву об'єктивно обумовлених фінансових відносин: держава не може створювати те, що об'єктивно не підготовлено ходом суспільного розвитку. Вона встановлює форми об'єктивно назрілих суспільних відносин. **Лише соціальні та економічні причини породжують необхідність виникнення нових фінансових відносин** (наприклад, щодо соціального страхування, розподілу чистого доходу), а держава лише сприймає це суспільне «замовлення» та реалізує його [11].

Місце та роль фінансових відносин можна представити у вигляді наступної схеми (рис. 1.1), де фінанси є частиною грошових відносин, які у свою чергу є частиною економічних відносин, а останні – частиною суспільних відносин:

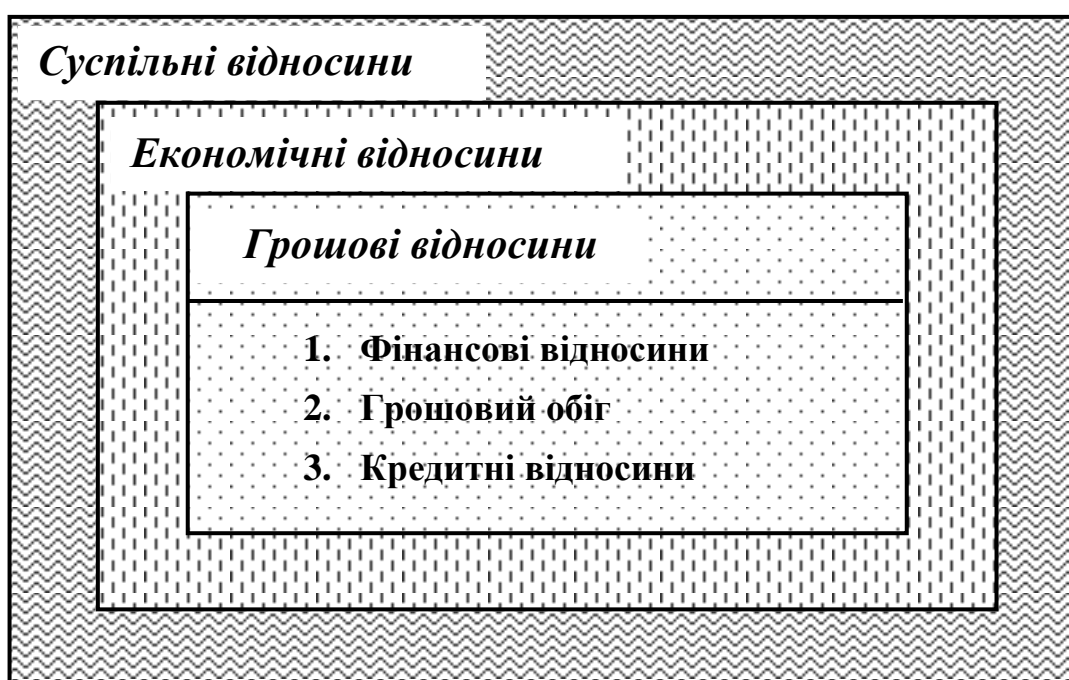

Рис. 1.1. Місце фінансових відносин в суспільних відносинах

Таким чином, **фінансові відносини можна визначити як частину суспільно-економічних грошових відносин**. Причому, слід зазначити, що обов'язковою умовою існування фінансів є гроші. Як видно з рис. 1.1 не всі грошові відносини є фінансовими, але всі фінансові відносини є грошовими.

Розглядаючи фінанси як систему грошових відносин, слід зауважити, що для фінансових відносин характерним є державно-примусовий, обов'язковий, безповоротний і нееквівалентний процес створення та використання грошових фондів цільового призначення. Це досягається за допомогою правової законотворчої діяльності держави та створення фіскального апарату.

Організація грошового обігу, система ціноутворення, реалізація і купівля населенням товарів, що також базуються на грошових відносинах, не є фінансовими відносинами. Завдання обміну визначають еквівалентний, добровільний, але безповоротний рух грошей від споживача (покупця) до виробника (продавця).

Ще один вид економічних грошових відносин, який називається кредитом, працює на нееквівалентній, але поворотній платній основі.

Фінанси, грошовий обіг, кредит як складові частини єдиного грошового обороту тісно взаємопов'язані і доповнюють один одного щодо забезпечення цілей розширеного відтворення. Разом з тим вони – самостійні явища, зі своїм специфічним змістом і особливим механізмом впливу на економіку.

За фінансовими відносинами завжди стоять реальні матеріальні цінності, оскільки рух фінансових ресурсів відображає процес створення, розподілу, перерозподілу та використання ВВП та національного доходу країни. В державному бюджеті зосереджується істотна частина фінансів держави, через нього нагромаджуються фінансові ресурси та здійснюється фінансування соціально-культурних заходів, галузей економіки, національної оборони, органів влади та управління та ін.

Фінанси є складним суспільним явищем, яке характеризується певними ознаками:

1. Грошовий характер фінансових відносин.

Наявність фінансових відносин завжди супроводжується реальним рухом грошових коштів. Фінансові відносини не можуть виникнути, якщо немає грошей. У повсякденному житті слово «фінанси» часто вживається, маючи на увазі гроші. Але не можна ототожнювати категорії «фінанси» і «гроші». Гроші – поняття більш загальне. За своїм місцем у товарному виробництві та обороті гроші – це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом. Гроші мають своє призначення в економічному житті суспільства, що відображено в їхніх функціях (засобу обігу, засобу платежу, міри вартості, засобу нагромадження і світових грошах).

За сутністю фінанси є лише частиною сукупності економічних відносин, пов'язані лише з тими операціями, які можна оцінити у вартісному виразі. Можна мати гроші і водночас не мати ніякого відношення до фінансів. Зокрема, організація грошового обігу, система ціноутворення, реалізація і купівля населенням товарів поза сферою торгівлі, що також базуються на грошових відносинах, не є фінансовими відносинами.

2. Розподільчий характер фінансових відносин. Сферою виникнення фінансових відносин є процеси первинного розподілу вартості суспільного продукту (у грошовому виразі – валового внутрішнього продукту (ВВП), який складається з національного доходу (НД) та національного багатства) за суб'єктами господарювання матеріальної сфери виробництва та цільовим призначенням.

Зазвичай розподілу підлягає на увесь ВВП, а лише його частина – національний дохід – вартість, створена робітниками сфери матеріального виробництва за останній рік.

За виняткових обставин (наявність зайвих основних засобів чи матеріальних ресурсів, які не використовуються, післявоєнна розруха, фінансово-економічна криза або приватизація державного майна, наприклад, внаслідок зміни економічної формації, як це відбулося на початку 90-х років після розпаду Радянського Союзу) розподілу підлягає й національне багатство –

вартість нагромаджених у країні матеріальних та культурних цінностей: основних засобів, матеріальних ресурсів, золотовалютних і фінансових резервів, а також природних ресурсів.

Наступним етапом є процес вторинного розподілу – сплата податків і зборів фізичними особами і суб'єктами господарювання до бюджетної системи. Громадяни сплачують податок на доходи фізичних осіб. Суб'єкт господарювання, що реалізував виготовлену продукцію і отримав виручку, спочатку повинен перерахувати до бюджету визначені законодавством непрямі податки, зокрема ПДВ і акцизний податок, а з суми коштів, що залишилась, відшкодувати матеріальні затрати, понесені в процесі виробництва, а саме оплату праці робітників, вартість засобів виробництва, амортизаційні відрахування тощо. Сума, що залишається, є його **прибутком**. Сплативши всі інші податки та збори з цієї суми суб'єкт господарювання отримує **чистий прибуток**, який залишається у його розпорядженні.

3. **Фондоутворюючий характер фінансових відносин.**

Джерелами формування грошових фондів є ВВП. В процесі відтворення (виробництво, розподіл, обмін та споживання) відбувається утворення фондів фінансових ресурсів за цільовим призначенням як на макрорівні (на рівні держави), так і на мікрорівні (тобто на рівні суб'єкта господарювання за рахунок чистого прибутку).

Таким чином, **основне призначення фінансів** полягає у тому, щоб шляхом створення фондів та контролю їх за витрачанням забезпечити потреби держави і суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах для виконання державою її функцій та задоволення потреб господарської діяльності.

У складі державного або місцевих бюджетів створюються фонди фінансових ресурсів, призначені насамперед для розвитку економіки, проведення прикладних науково-дослідницьких робіт, розробки нових технологій, а також фінансового забезпечення соціальних програм.

Таким чином, **фінанси** – це сукупність грошових відносин, в процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, пов'язаних з процесом виробництва та здійсненням державою своїх функцій.

Фінанси відображають грошові відносини:

- 1) між державою і підприємствами;
- 2) між державою і громадянами;
- 3) між підприємствами, громадянами та позабюджетними фондами;
- 4) між окремими ланками фінансової та бюджетної системи;
- 5) між окремими підприємствами;
- 6) фінансові відносини на самому підприємстві, які пов'язані зі створенням і використанням грошових доходів та фондів.

Розглядаючи сутність фінансів, можна виділити певні складові цих відносин:

- створення і використання централізованих фондів держави;
- розподіл і перерозподіл ресурсів шляхом використання державного бюджету, місцевих бюджетів і позабюджетних фондів;
- створення і перерозподіл фондів суб'єктів господарювання.

Фінанси у загальному їх трактуванні (на макрорівні) означають застосування різноманітних прийомів та методів розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту на централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів.

Фінанси у вузькому їх значенні (на мікрорівні) – це застосування різноманітних прийомів та методів для досягнення максимального прибутку підприємств, фірм, корпорацій, іншими словами – збільшення загальної вартості капіталу, вкладеного у справу при мінімальному ризику.

За матеріальним змістом, фінанси – це фонди грошових коштів цільового призначення, які є матеріальними носіями фінансових відносин і у сукупності представляють фінансові ресурси країни.

Фінансові ресурси – це сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання у певний проміжок часу.

Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, оскільки формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, внесків, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Як бачимо, фінанси – це складна багатогранна система, яка охоплює фінансову політику держави на макро- та мікрорівнях.

Можна виділити три головних **напрями фінансового впливу на процес суспільного розвитку**:

- 1) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;
- 2) фінансове регулювання;
- 3) фінансове стимулювання економічних і соціальних процесів [7].

Фінансове забезпечення розширеного відтворення – це фінансування потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів, яке здійснюється у таких формах:

- **бюджетне фінансування** у вигляді надання коштів з бюджету на безповоротних засадах (асигнування з бюджету, дотації, субсидії, субвенції);
- **кредитування** – надання коштів на принципах повернення платності, строковості забезпеченості;
- **самофінансування** – фінансування діяльності підприємства за рахунок власних фінансових ресурсів;
- **оренда (лізинг)** – передача права користування майном суб'єкту підприємницької діяльності на платній основі та на визначений угодою термін;
- **інвестування** – процес вкладання грошей в певні об'єкти у розрахунок отримання додаткового доходу.

Фінансове регулювання економічних і соціальних процесів відбувається насамперед через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів до бюджетів та державних цільових фондів для задоволення державних потреб.

У складі **фінансових стимулів** розвитку виробництва і підвищення його ефективності виділяють:

- бюджетні стимули, які поділяються на податкові (доходні) і видаткові, що матеріалізують фінансове заохочення та спрямовані на своєчасне і повне

надходження коштів до централізованого фонду держави, найбільш економне та ефективно використання бюджетних асигнувань,

- ефективно інвестування фінансових ресурсів;
- фінансові пільги і санкції.

Більшість зарубіжних та окремі вітчизняні наукові дослідження розглядають фінанси з практичної точки зору: на макроекономічному рівні з фіскальної позиції, а на мікроекономічному – з орієнтацією на власність і володіння ресурсами.

Типова орієнтація фінансів підприємств у зарубіжних авторів на власність та володіння ресурсами відображена у книзі «Фінанси» Е. Нікбахта і А. Гроппеллі. Тут фінанси розглядають як «застосування різноманітних економічних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу» [5]. На наш погляд, таке трактування фінансів не визначає природи та сутності категорії, а ототожнює їх з фінансовим механізмом.

Фінанси на макроекономічному рівні визначив французький учений-фінансист Поль Марі Годме: «Державні фінанси – це суспільне багатство у формі грошей і кредиту, яке перебуває в розпорядженні органів держави» [8].

Більш точно визначення фінансів дали Е. Боді та Р. К. Мертон: «Фінанси – це наука про те, яким чином люди керують витрачанням і надходженням дефіцитних грошових ресурсів протягом певного періоду часу» [1]. Отже, згадані дослідники, не розкриваючи сутності фінансів, обмежуються їх зовнішніми ознаками.

Більшість вітчизняних економістів погоджується з трактуванням фінансів на макро- та мікроекономічному рівнях як економічної категорії, що відображає сукупність економічних відносин, зумовлених розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення категорії «фінанси» вітчизняними вченими-економістами

Автор	Визначення категорії «фінанси»
1	2
Булгакова С. О., Василенко Л. І., Гумінська М. В. та ін.	...грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу вартості суспільного продукту й частини національного багатства. Цей розподіл дозволяє формувати грошові доходи і нагромадження у суб'єктів господарювання й держави та використовувати їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства [11]
Василик О. Д.	...економічна категорія, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій [3]

1	2
Грідчіна М. В., Захожай В. Б., Осіпчук Л. Л. та ін.	...сукупність економічних відносин з приводу руху грошових потоків у процесі формування, розподілу й використання грошових фондів підприємств, що забезпечують відтворення виробничо-господарської діяльності, взаємодію з іншими суб'єктами господарювання, а також з іншими сферами фінансової системи – державними фінансами, фінансами домогосподарств і страхування [12]
Лондар С. Л.	...для ринкової економіки фінанси – це відповідним чином регульовані потоки коштів, які циркулюють у національній економіці і забезпечують здійснення процесів формування, розподілу, перерозподілу ВВП, а також національного доходу та національного багатства [4]
Романенко О. Р.	...одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту [7]
Опарін В. М.	...сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов – і національного багатства [6]
Оспіщев В. І, Близнюк О. П., Лачкова Л. І. та ін.	...сукупність грошових відносин, в процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, що пов'язані з процесом виробництва та здійсненням державою своїх функцій [11]

Таким чином, усі наведені визначення економічної сутності поняття «фінанси» можна об'єднати за такими групами:

а) фінанси – це система економічних (грошових) відносин, за допомогою яких створюються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів:

б) фінанси – це економічні грошові відносини, що виникають у результаті формування, розподілу й використання ВВП та спрямовані на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства;

в) фінанси – це сукупність об'єктивно зумовлених економічних відносин, що мають розподільний характер, грошову форму вираження, матеріалізуються у грошових доходах і нагромадженнях, які зосереджуються в державних структурах і у суб'єктів господарювання з метою розширеного відтворення, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб суспільства;

г) фінанси – це система економічних відносин між державою, юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання централізованих та децентралізованих грошових фондів, які повинні регулюватися правовими нормами.

Загалом наведені визначення фінансів недостатньо повно характеризують їхню сутність, зокрема фінанси як «грошові відносини» відображають усі відносини, пов'язані з використанням вартості та її форм, а тому їх сукупність поглинає економічний бік виробництва. Водночас фінанси охоплюють лише частину всієї сукупності грошових відносин: ту, що пов'язана з формуванням і використанням ВВП. Вихідною базою для функціонування фінансів є вартість у грошовій формі, вартість у товарній формі не є безпосереднім носієм фінансових відносин. Тому у визначенні сутності фінансів необхідна орієнтація на грошовий обіг. Інші визначення акцентують увагу лише на економічних відносинах або на матеріальному змісті фінансів.

Категорія «фінанси» належить до сфери політичної економії. Тому її визначення повинно включати економічні відносини як родову приналежність до категорій політичної економії.

Сутність категорії «фінанси» має глибинний зміст, що виявляється через функціонування за їх зовнішніми рисами та властивостями. Визначальною, сутнісною формою фінансів вважаємо потоки грошових коштів, які утворюються у процесі формування, розподілу та використання ВВП і реалізуються із застосуванням бюджетного механізму. Фінанси відображають потоки грошових коштів, зумовлені розподілом і перерозподілом ВВП та спрямовані на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Таким чином, визначення суті фінансів повинно включати такі складові:

- теоретичну основу сутності – економічні відносини, що виникають у результаті розподілу й перерозподілу ВВП;
- зовнішнє виявлення сутності у формі матеріально-речовинного змісту – потоки грошових коштів, зумовлені розподілом і перерозподілом ВВП;
- спрямування потоків грошових коштів на соціально-економічний розвиток суспільства та його суб'єктів.

Фінанси входять до складу соціально-економічних наук.

Ш. Бланкарт у підручнику «Державні фінанси в умовах демократії», досліджуючи макроекономічний рівень, дає визначення не фінансів, а фінансової науки, характеризуючи її як «економічний аналіз державної діяльності». Але аналіз – це процес, тоді як будь-яка наука являє собою систему знань про певний предмет [6].

Об'єктом фінансової науки є сукупність фінансових відносин, що виникають між державою, юридичними та фізичними особами.

Предметом фінансової науки є специфічна сфера суспільних економічних відносин з приводу формування і розподілу централізованих та децентралізованих грошових фондів.

Завданням вивчення навчальної дисципліни «Фінанси» є узагальнення сутнісних ознак фінансових відносин, формування цілісної системи знань про сутність і функції фінансів, механізм їх функціонування і впливу на стан

економіки, склад і структуру фінансової системи, засади формування і функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи. Тільки на основі таких усебічних і ґрунтовних знань фінансової теорії можливе в подальшому успішне вивчення окремих сфер і ланок фінансової системи та форм і методів фінансової діяльності.

1.2 Функції фінансів

Сутність фінансів, як і будь-якої економічної категорії, виявляється у виконуваних ними функціях. Сутність і функції фінансів нерозривно пов'язані між собою. Сутність відбиває зміст і форми виявлення фінансів.

Функції – це конкретні спрямування дієвості фінансів, у яких виявляється їх сутність.

Об'єктивна характеристика функцій фінансів відіграє важливу роль в організації фінансової діяльності. Водночас питання про функції фінансів – одне з найбільш дискусійних і до кінця не вирішених у теорії фінансів: по-різному трактуються окремі функції та їх кількість.

Більшість українських фінансистів поділяють думку, що фінанси на макроекономічному рівні виконують дві функції: розподільчу та контрольну. За допомогою розподільчої функції відбувається розподіл створеного ВВП, а контрольна функція виявляється у спроможності фінансів здійснювати контроль за правильністю і своєчасністю проведення розподілу.

Але обмеження ролі фінансів лише розподільчою і контрольною функціями недостатньо характеризує їхню активну позицію у процесі розширеного відтворення.

Розподільча функція фінансів полягає в тому, що за допомогою фінансового механізму розподіляється та перерозподіляється вартість національного доходу за вирахуванням тієї його частини, що йде на поповнення національного багатства, між різними суб'єктами господарювання та напрямками цільового використання.

Схему розподільчої функції фінансів наведено на рис. 1.2.

Кожен вид фінансового розподілу обслуговується різними ланками фінансової системи: внутрішньогосподарський – фінансами підприємств, міжгалузевий та міжтериторіальний – державним бюджетом, цільовими державними фондами.

Учасниками (суб'єктами) фінансового розподілу можуть бути держава, суб'єкти господарювання і громадяни країни.

Проявом розподільчої функції фінансів є первинний і вторинний розподіл НД, а також перерозподіл фінансових ресурсів через бюджет.

Первинний розподіл НД виникає при створенні так званих основних, або первинних доходів, які формуються серед учасників матеріального виробництва. Їх сума дорівнює національному доходу.

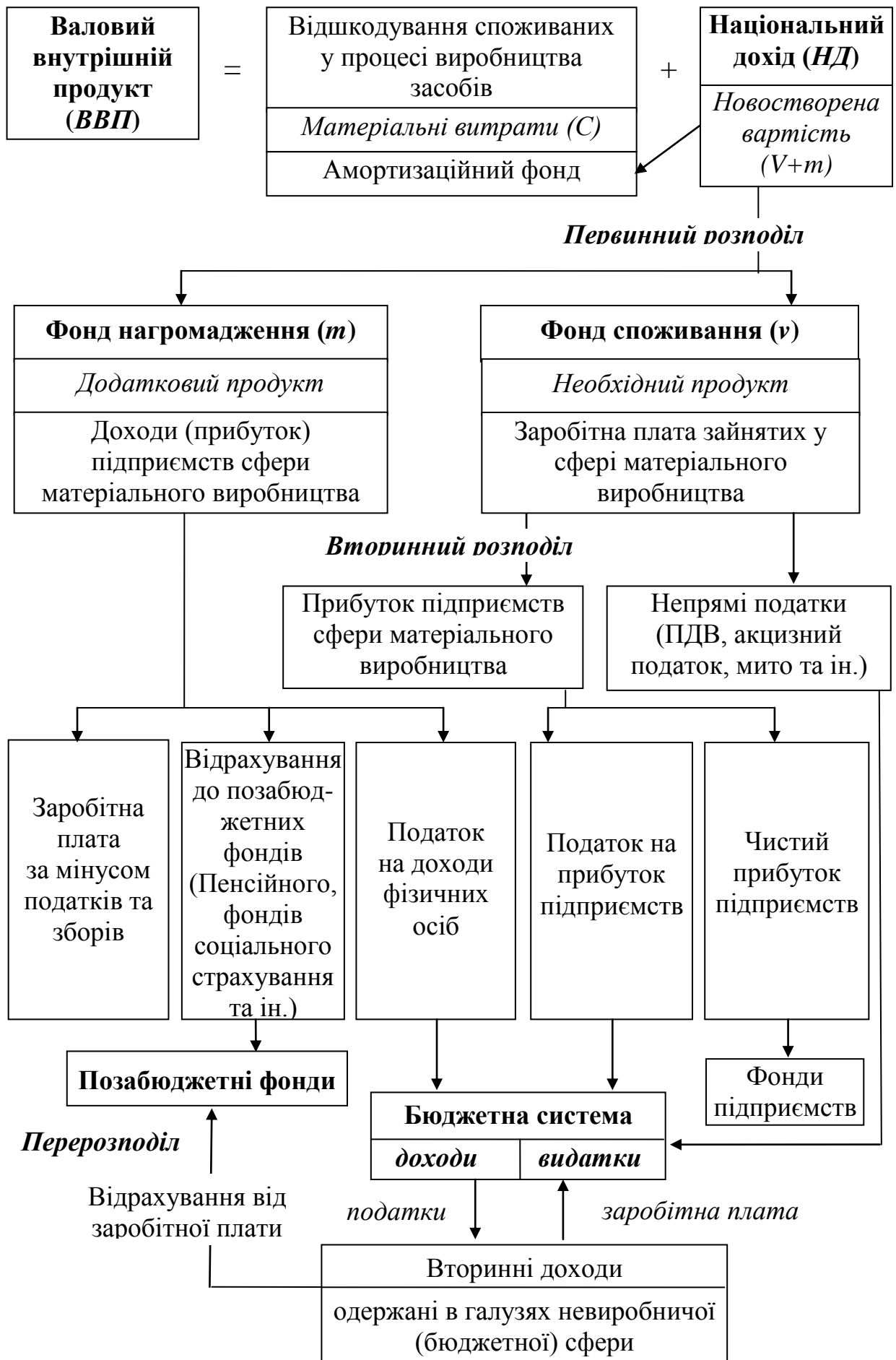

Рис. 1.2. Схема розподільчої функції фінансів

Первинні доходи в свою чергу поділяються на дві групи:

- перша – заробітна плата найманих працівників, доходи селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;
- друга – формування прибутку підприємств сфери матеріального виробництва та його розподіл.

Слід зазначити, що первинний розподіл НД не утворює суспільних грошових фондів для забезпечення економічних, соціальних і політичних функцій держави, здійснення соціального захисту населення. Створення таких суспільних державних грошових фондів досягається шляхом вторинного розподілу національного доходу.

Вторинний розподіл полягає не тільки у створенні, а й у використанні як централізованих так і децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Централізовані фонди включають бюджети і фонди цільового призначення, які забезпечують державу грошовими коштами для виконання нею своїх функцій, та децентралізовані – фонди суб'єктів господарювання, що забезпечують функціонування підприємств.

В результаті перерозподілу НД здійснюється використання централізованих фондів, у вигляді бюджетного фінансування фізичних та юридичних осіб, та утворюються вторинні доходи. Це доходи, що одержані в галузях невиробничої (бюджетної) сфери: освіті, медичному обслуговуванні, науці, правоохоронній системі, обороні та інших.

Перерозподіл здійснюється між:

- 1) сферами економіки (матеріальною і нематеріальною);
- 2) рівнями державного управління (державний, територіальний, місцевий);
- 3) рівнями управління економікою (міжтериторіальний, міжгалузевий, внутрішньогосподарський);
- 4) окремими верствами населення.

Основою контрольної функції фінансів є рух фінансових ресурсів, який може відбуватися як у фондовій, так і у нефондовій формах задля контролю з боку суспільства за виробництвом та розподілом ВВП на всіх рівнях господарювання за умов дотримання фінансової дисципліни.

Контрольна функція фінансів спрямована на виконання таких завдань:

- визначення оптимальних пропорцій у розподілі фінансових ресурсів;
- мобілізація фінансових ресурсів у обсязі необхідному для фінансування економічного та соціального розвитку;
- своєчасність виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом;
- повнота та своєчасність надходження фінансових ресурсів у розпорядження різних суб'єктів господарювання;
- ефективність цільового розподілу та використання фінансових ресурсів.

Реалізація контрольної функції фінансів здійснюється за допомогою фінансової інформації, що міститься у фінансових показниках які розраховуються на основі статистичної, бухгалтерської та оперативної звітності. Таким чином, фінансові показники, завдяки дії контрольної функції фінансів, сигналізують про кількісні параметри розподілу фінансових ресурсів.

На наш погляд, спектр функцій фінансів є значно ширшим, і до зазначених вище можна додати ще ряд функцій, які виконують фінанси, а саме:

- мобілізація фінансових ресурсів;
- регулююча функція;
- індикативна функція;
- стабілізація умов для соціально-економічних відносин (рис. 1.3).

Функція мобілізації фінансових ресурсів є достатньо близькою до розподільчої функції. Вона полягає в тому, що за допомогою фінансового механізму, суб'єкти діяльності залучають кошти з метою формування державного та місцевих бюджетів, позабюджетних доходів, створення грошових фондів підприємств, а також доходів населення.

Мобілізація фінансових ресурсів на підприємствах – це утворення грошових фондів для фінансового забезпечення операційної та інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання.

Фінансові ресурси складаються з внесків засновників у статутний капітал; прибутку від усіх видів діяльності (операційна, фінансова діяльність, від інвестиційної діяльності та надзвичайні події); мобілізації ресурсів на фінансовому ринку (від емісії, облігацій та ін. видів цінних паперів, а також кредитних інвестицій); бюджетних субсидій; інших видів ресурсів.

У процесі формування фінансових ресурсів підприємств важливу роль відіграє визначення оптимальної структури їхніх джерел. Підвищення питомої ваги власних коштів впливає на фінансову стійкість підприємств і навпаки, висока питома вага залучених коштів ускладнює фінансову діяльність підприємств, підвищує фінансовий ризик.

Що стосується **мобілізації фінансових ресурсів на рівні місцевих бюджетів і державного бюджету**, то вони формуються на основі податків та зборів, кредитних інвестицій, емісії цінних паперів, неподаткових надходжень, державного мита та інших джерел.

Джерелом доходів населення в усіх фінансових сферах є заробітна плата, позики, компенсації, соціальні виплати та інші джерела фінансових ресурсів населення.

Мобілізація фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб загальнодержавних, підприємницьких структур і потреб населення здійснюється на основі відповідних нормативних актів шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування тощо.

Регулююча функція фінансів тісно пов'язана із втручанням держави за допомогою фінансів у процес відтворення. На мікроекономічному рівні регулююча функція стимулює діяльність підприємств шляхом створення певних фондів, призначених для поліпшення якості виробничих процесів, збільшення їх обсягів, підвищення матеріального стану робітників. На державному рівні (макрорівні) для досягнення тих же результатів ця функція використовує державні витрати, податки, державний кредит.

Індикативна функція фінансів проявляється у відображенні рівня розвитку виробничих сил, мікро- та макроекономічні процесів держави.

Іншими словами, загальний стан економіки визначає стан фінансів: в умовах постійного економічного зростання вони характеризуються стабільністю і стійкістю (показник економічного розвитку). І навпаки – порушення стабільності фінансових відносин свідчить про певні диспропорції в економічному розвитку держави.

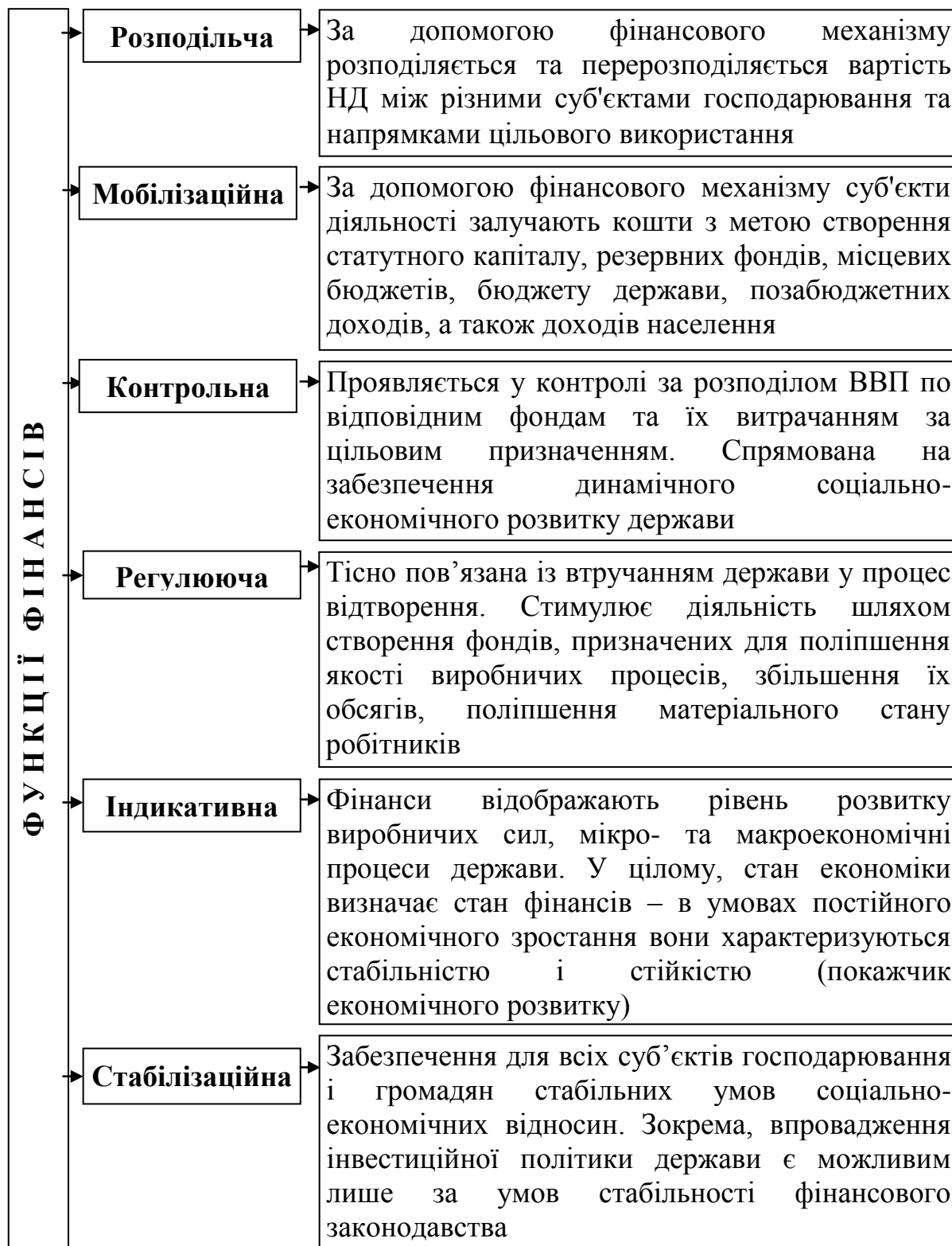

Рис. 1.3. Деталізація функцій фінансів у ринковій економіці [10, 11, 15]

В умовах ринкових відносин фінанси також повинні виконувати **стабілізаційну функцію**. Вона призначена для забезпечення всім суб'єктам господарювання і громадянам стабільних умов соціально-економічних відносин. Особливого значення при цьому набуває питання про стабільність фінансового законодавства, оскільки без додержання цієї умови становиться неможливим впровадження інвестиційної політики держави.

Грунтуючись на результатах проведених досліджень, доцільно розподільчу, контрольну та стимулюючу функції вважати основними функціями фінансів, а мобілізаційну, стабілізаційну, індикативну та регулятивну – похідними від основних функцій фінансів.

1.3 Фінансові категорії

Фінансові категорії є вузловими пунктами в системі пізнання фінансових відносин у їх нерозривному зв'язку з економічним розвитком господарюючих суб'єктів і держави. Вони відображають дійсні явища економічного життя і закономірності фінансових процесів, тому їх необхідно використовувати в інтересах підвищення економічної ефективності господарювання. Крім того, фінансові категорії тісно пов'язані з функціями фінансів.

Отже, **фінансові категорії** слід розглядати як інструменти створення, розподілу і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб розвитку суб'єктів господарювання та держави.

Фінансові ресурси утворюються в процесі матеріального виробництва, за рахунок створення нової вартості, внаслідок чого виникає валовий внутрішній продукт.

Важливою фінансовою категорією є **фінанси підприємницьких структур**, які відображають різноманітні фонди фінансових ресурсів, що створюються і використовуються для виробництва і реалізації продукції, робіт і послуг у різних галузях економіки. Організація й функціонування фінансів підприємницьких структур ґрунтуються на відповідних принципах. До них слід віднести: комерційний розрахунок, господарську і фінансову незалежність, фінансову відповідальність, матеріальну зацікавленість тощо.

Основним фінансовим ресурсом підприємства, основою його діяльності є сформований ним власний капітал.

Власний капітал підприємства – це фінансові ресурси, залучені у розпорядження від власників чи акціонерів без обмежень у часі (на постійній основі), призначені для забезпечення зростання підприємства, збереження його економічної стабільності, а також поглинання можливих збитків у результаті підприємницьких ризиків.

Величина власного капіталу підприємства може бути визначена тільки розрахунком на основі даних балансу як різниця між загальною сумою активів і сумою зовнішніх зобов'язань підприємства (позиковим капіталом).

Власний капітал підприємства складається із *статутного капіталу, додаткового та резервного капіталу, нерозподіленого прибутку*. Для більшості підприємств основним елементом власного капіталу є статутний капітал.

Крім власного капіталу підприємство має позиковий капітал. **Позиковий капітал** – частина активів підприємства, що профінансована кредиторами всіх видів.

Підприємство використовує свій власний й позиковий капітал на формування *основних засобів і оборотного капіталу*, які знаходяться процесі безперервного руху, приймаючи різні форми залежно від стадії кругообігу. Формування основних засобів і оборотного капіталу є об'єктивною передумовою для початку підприємницької діяльності.

Основні засоби – це матеріальні активи, чий очікуваний термін корисного використання становить понад один рік, або які використовуються в процесі виробничого циклу, що триває більш одного року.

Основні виробничі засоби є частиною основних засобів, які беруть участь у процесі виробництва тривалий час, зберігаючи при цьому натуральну форму.

Діяльність підприємницьких структур зі створення та реалізації продукції здійснюється в процесі поєднання *основних виробничих засобів, оборотних засобів та праці*.

У процесі виробництва вартість основних фондів розподіляється: одна її частка, що дорівнює зношуванню, переноситься на готову продукцію, інша – виражає залишкову вартість наявних основних фондів. Вирахуванням з первісної вартості основних засобів суми зносу визначають залишкову вартість основних засобів. Сума нарахованої амортизації береться за вартість фізичного зносу основних засобів з початку їхнього корисного використання.

Таким чином, **амортизація** – це систематичний розподіл вартості основних засобів протягом строку їх експлуатації. Зношена частка вартості основних засобів, що перенесена на готову продукцію, в міру реалізації останньої поступово нагромаджується в грошовій формі в *амортизаційному фонді*, який використовується для відтворення основних засобів.

Сума амортизаційних відрахувань залежить від:

- балансової вартості основних засобів,
- структури основних виробничих засобів,
- норм і методів нарахування амортизації.

Оборотні кошти (капітал) – це кошти, що авансовані в *оборотні виробничі фонди* (виробничі запаси сировини, матеріалів, палива, тари, залишки незавершеного виробництва та витрати майбутніх періодів) і *фонди обігу* (готова продукція та кошти за продукцію).

Оборотні фонди споживаються протягом одного виробничого циклу, їхня вартість цілком переноситься на вартість виготовленої продукції. Для забезпечення безперервного виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку підприємству необхідні одночасно і оборотні виробничі фонди, і фонди обігу.

Важливою фінансовою категорією, без якої неможливо підрахувати

фінансовий результат виробничо-господарської діяльності підприємства, є собівартість. **Собівартість продукції** – це грошове вираження безпосередніх затрат підприємства, пов'язаних з виробництвом та реалізацією продукції. На собівартість відносяться матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування в централізовані цільові фонди, амортизація основних засобів і нематеріальних активів тощо.

На підставі собівартості продукції визначається **ціна** продукції (робіт, послуг) та розраховується розмір чистого доходу в формі **прибутку**.

Виручка від реалізації продукції є основною складовою грошових надходжень підприємств – це сума коштів, які надійшли на поточний рахунок в банку підприємства або касу підприємства від продажу продукції та надання послуг. Таким чином, **виручка від реалізації** – це фінансова категорія, яка виражає фінансові відносини між постачальниками та споживачами товару.

При **первинному розподілі** виручки від реалізації продукції, виконаних робіт та наданих послуг здійснюється внутрішньовиробниче відшкодування витрат, формування прибутку, своєчасність і повнота спланиваних податків, погашення банківських кредитів. Основними відрахуваннями підприємства у бюджет є податок на додану вартість, податок на прибуток, платежі до цільових централізованих фондів тощо.

Обов'язковою умовою для отримання прибутку є перебільшення виручки від реалізації продукції (виконання робіт, наданих послуг) над витратами.

Таким чином, **прибуток** – це одна з основних фінансових категорій, яка виражає грошову вартість реалізованого чистого доходу, є основною формою грошових нагромаджень суб'єктів господарювання. Прибуток характеризує фінансовий результат підприємницької діяльності підприємства, є показником, що найбільш повно відображає ефективність виробництва, обсяг та якість реалізованої продукції, рівень її собівартості. Прибуток є джерелом фінансування різних за економічним змістом потреб: сплати податків, формування фінансових ресурсів підприємств. За рахунок прибутку здійснюється формування в значному обсязі бюджетних коштів держави, фінансування на подальший розвиток підприємств, матеріальне заохочення і соціальні виплати працівникам та ін.

Співвідношення прибутку з авансованою вартістю, поточними витратами, обсягом реалізації продукції тощо характеризує поняття **рентабельності**. На відміну від прибутку підприємства, який показує позитивний результат підприємницької діяльності, рентабельність характеризує ефективність цієї діяльності.

В ринковій економіці існує система показників рентабельності: **рентабельність продукції, рентабельність продажу, рентабельність активів, рентабельність інвестицій, рентабельність власного капіталу та ін.** Показники рентабельності використовуються в процесі аналізу фінансово-господарської діяльності, при ухваленні управлінських рішень, рішень потенційних інвесторів про участь у фінансуванні інвестиційних проектів. Вони є одним з індикаторів прибутковості та конкурентоспроможності підприємства.

Центральною ланкою фінансової системи, через яку здійснюється вплив фінансів на економічний і соціальний розвиток країни, є фінансова категорія **державних фінансів**.

Державні фінанси – це сукупність економічних відносин з приводу розподілу та перерозподілу ВВП та НД, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Наявність державних фінансів об'єктивно зумовлена необхідністю розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) між верствами населення, підприємницькими структурами і окремими територіями. Частина його в грошовій формі поступає до державного бюджету. **Державний бюджет** – централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій. Він знаходиться у розпорядженні центральних органів виконавчої влади і спрямовується для фінансування заходів загальнодержавного значення.

Державний бюджет є частиною **бюджетної системи України**, яка включає окрім державного бюджету також і місцеві бюджети.

Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування [2].

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах) [2].

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку формує **бюджетну політику держави**.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ).

Тобто, доходи бюджету – це сума коштів, що мобілізується державою для забезпечення своєї діяльності. В процесі утворення доходів бюджету відбувається оперативне вилучення на користь держави частини валового внутрішнього продукту, на підставі чого виникає фінансова взаємодія держави з підприємствами і населенням.

Дохідна частина бюджету має набувати стабільності й забезпечити обов'язковість і рівномірність у сплаті податків усіма юридичними та фізичними особами, неприпустимість будь-яких прояви дискримінаційного ставлення до окремих платників. Для цього створено податкову систему.

Система оподаткування складається із сукупності податків і зборів до бюджетів, що стягуються згідно Податковому кодексу України.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу.

Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

В Україні податки і збори поділяються на загальнодержавні та місцеві. Найважливішими прямими податками в податковій системі України є **податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб**, з непрямих податків – **податок на додану вартість, акцизний податок, митні збори**.

Видатки бюджету – кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом [2].

Тобто, видатки бюджету – це сума коштів, що витрачається державою для забезпечення своїх функцій.

Сума перевищення видатків над доходами утворює **дефіцит державного бюджету**. Для покриття дефіциту державного бюджету використовується державний кредит. У цьому випадку держава є позичальником, а населення і підприємницькі структури, тобто фізичні і юридичні особи, – кредиторами.

Фінансові відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності, називаються **кредитом**. Призначення кредиту як фінансової категорії – задоволення тимчасових потреб в додаткових коштах одних економічних суб'єктів та сприяння вигідному розміщенню вільних коштів – для інших.

Сукупність економічних відносин між державою в особі його органів влади і управління, які можуть виступати в якості позичальника, кредитора або гаранта, з одного боку, і фізичних та юридичних осіб – з іншого, з приводу формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів становлять **державний кредит**.

Як фінансова категорія державний кредит є формою **вторинного перерозподілу ВВП**. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств та організацій. Державний кредит має строк повернення і ціну у вигляді процента. Джерелом його повернення є доходи бюджету.

У випадку **міждержавного кредиту**, коли одні держави виступають кредиторами, а інші позичальниками, величину одержаних зовнішніх позик і нарахованих процентів включають до державного боргу.

Зовнішні позики надаються за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. У сучасних умовах кредиторами держави можуть бути міжнародні фінансові інститути (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку тощо).

Існування державного кредиту призводить до появи державного боргу.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [2].

Величина боргу характеризує стан економіки і фінансів держави, ефективність функціонування її урядових структур. Державний борг має економічно обґрунтовані межі і гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності.

В сучасній фінансовій науці крім державних фінансів, фінансів на рівні підприємств виділяють й таку фінансову категорію як фінанси домашнього господарства.

Фінанси домашнього господарства (домогосподарства) як і фінанси суспільства в цілому є економічними грошовими відносинами з приводу формування і використання фондів грошових коштів з метою забезпечення матеріальних і соціальних умов життя членів домогосподарства та їх відтворення.

Під домашнім господарством розуміється господарство, яке ведеться однією або декількома особами, що проживають спільно і мають загальний бюджет. Домогосподарство об'єднує всіх найнятих робітників, власників крупних і дрібних капіталів, землі, цінних паперів, які зайняті і не зайняті в суспільному виробництві.

Самостійною ланкою фінансової системи є державні цільові фонди. **Державні цільові фонди** як фінансова категорія – це фонди фінансових ресурсів, що створені державою для задоволення соціальних та економічних потреб населення, для витрат на розширене виробництво, для розвитку науково-технічного потенціалу держави тощо. Для надання певних соціальних гарантій населенню у разі досягнення непрацездатного віку, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, роботи та ін.

В Україні створені такі **цільові фонди**:

- Пенсійний фонд України;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань України.

Складовою частиною категорії фінансів є **страхування**. Це сукупність економічних відносин, що виникають з приводу формування страхового фонду та його використання для відшкодування вірогідного збитку, нанесеного фізичним і юридичним особам в результаті непередбачених несприятливих подій.

Таким чином, фінансові категорії відображають різноманітні функції фінансів та фінансової системи.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Характерні ознаки фінансів та фінансових відносин.
2. Фінанси у системі ринкових відносин, соціально-економічна сутність фінансів.
3. Функції фінансів.
4. Фінансові категорії.

Теми рефератів

1. Фінанси як історична категорія.
2. Соціально-економічна сутність і функції фінансів.
3. Фінанси України в умовах реформ.
4. Роль та значення державних фінансів.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте передумови виникнення фінансів.
2. Розкрийте соціально-економічну сутність фінансів.
3. Надайте визначення терміну «фінанси».
4. Порівняйте два терміни: «гроші» і «фінанси». Чим вони відрізняються?
5. Чи всі грошові відносини є фінансовими? Поясніть відповідь.
6. Назвіть суб'єкти фінансових відносин.
7. Розкрийте сутність та принцип здійснення розподільчої функції фінансів.
8. Як реалізується контрольна функція фінансів?
9. Охарактеризуйте фінанси як економічну категорію.
10. Що таке власний і позиковий капітал підприємства?
11. Чим відрізняються основні засоби від основних виробничих засобів?
12. Дайте визначення оборотному капіталу.
13. Охарактеризуйте прибуток підприємства як фінансову категорію.
14. Дайте визначення амортизації.
15. Що таке собівартість?
16. Розкрийте сутність рентабельності.
17. Що таке державний бюджет?
18. Охарактеризуйте державний кредит як фінансову категорію.
19. Чим відрізняється державний кредит від державного боргу?
20. Назвіть позабюджетні цільові фонди.
21. Які функції у позабюджетних цільових фондів?
22. Назвіть складові фінансових ресурсів домогосподарств.
23. Розкрийте сутність страхування.

Тести

1. Фінанси являють собою:

- 1) гроші;
- 2) економічні відносини які пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів;
- 3) економічні відносини, які пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції;
- 4) грошові потоки.

2. Фінанси виконують функцію:

- 1) міри вартості;
- 2) розподільчу;
- 3) стимулюючу;
- 4) контрольну.

3. До сфери фінансових відносин належить:

- 1) виплата заробітної платні робітникам;
- 2) сплата податків підприємствами;
- 3) повернення боргу між друзями;
- 4) купівля продуктів у супермаркеті;
- 5) сплата внесків у фонд соціального страхування.

4. Для фінансових відносин характерним є рух коштів, а саме:

- 1) поворотний та сплатний;
- 2) примусовий, обов'язковий, безповоротний та безоплатний;
- 3) безповоротний та сплатний.

5. Фінансові відносини охоплюють:

- 1) сферу матеріального виробництва;
- 2) невиробничу сферу;
- 3) як виробничу, так і невиробничу сфери.

6. Розподільча функція фінансів здійснюється з:

- 1) первинним розподілом ВВП та НД;
- 2) вторинним розподілом (перерозподілом) ВВП та НД;
- 3) розподілом та перерозподілом ВВП та НД через фінансову систему;
- 4) контролем за розподілом ВВП до відповідних фондів.

7. Взаємозв'язок між грошовими та фінансовими відносинами полягає в тому, що:

- 1) фінансові відносини є передумовою виникнення грошових відносин;
- 2) всі грошові відносини є фінансовими;
- 3) всі фінансові відносини є грошовими.

8. Фінансові ресурси – це:

- 1) грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП за певний період;
- 2) економічні відносини, що формуються під час створення та розподілу грошових доходів (накопичень) у держави та господарюючих суб'єктів;
- 3) сукупність централізованих і децентралізованих фондів цільового призначення.

9. Чим відрізняються фінанси від грошей?

- 1) змістом;
- 2) функціями;
- 3) змістом і функціями;

10. Функції фінансів – це засіб прояву:

- 1) сутності фінансів;
- 2) суспільного призначення фінансів;
- 3) усі відповіді правильні.

11. Фінансові відносини виникають:

- 1) на стадії обміну;
- 2) на стадії виробництва;
- 3) усі відповіді правильні.

12. Наявність фінансових відносин у державі є:

- 1) суб'єктивним фактором;
- 2) об'єктивною необхідністю.

13. Суб'єктами фінансових відносин є:

- 1) валовий внутрішній продукт;
- 2) держава, підприємства, громадяни;
- 3) доходи, податки, збори.

14. Фінанси – це:

- 1) грошові фонди населення, підприємств, держави;
- 2) сукупність відносин, пов'язаних зі створенням, розподілом і використанням фондів фінансових ресурсів;
- 3) сукупність відносин, пов'язаних зі створенням, розподілом і перерозподілом ВВП;
- 4) всі відповіді правильні.

15. Фінанси підприємницьких структур – це:

- 1) прибуток підприємства;
- 2) різноманітні фонди фінансових ресурсів підприємства;
- 3) гроші, що надійшли на поточний рахунок в банку підприємства.

16. Власний капітал підприємства складається із:

- 1) статутного капіталу;
- 2) статутного капіталу, додаткового та резервного капіталу;
- 3) статутного капіталу, додаткового та резервного капіталу, нерозподіленого прибутку.

17. Позиковий капітал – це:

- 1) частина активів підприємства, що профінансована кредиторами всіх видів;
- 2) частина активів підприємства, що формується за рахунок акціонерного капіталу;
- 3) частина активів підприємства, що формується за рахунок власних коштів;
- 4) частина активів підприємства, що формується за рахунок фінансових ресурсів банку та акціонерного капіталу.

18. Основні виробничі засоби – це:

- 1) матеріальні активи, чий очікуваний термін корисного використання становить понад один рік, або які використовуються в процесі виробничого циклу, що триває більш одного року;
- 2) матеріальні активи, які беруть участь у процесі виробництва тривалий час, зберігаючи при цьому натуральну форму;
- 3) матеріальні активи, які споживаються в одному виробничому циклі;
- 4) всі відповіді правильні.

19. Сума амортизаційних відрахувань залежить від:

- 1) прибутку підприємства;
- 2) балансової вартості основних засобів;
- 3) собівартості продукції;
- 4) структури основних виробничих засобів;
- 5) норм і методів нарахування амортизації;
- 6) все відповіді правильні.

20. Прибуток підприємства – це:

- 1) сума коштів, які надійшли на поточний рахунок в банку або касу підприємства;
- 2) фінансова категорія, яка виражає грошову вартість реалізованого чистого доходу;
- 3) фінансова категорія, яка виражає фінансові відносини між постачальниками та споживачами товару.

21. На собівартість відносяться:

- 1) поточні витрати, витрати на оплату праці, відрахування в централізовані цільові фонди, непрямі податки, амортизація основних засобів і нематеріальних активів;

2) матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування в централізовані цільові фонди, амортизація основних засобів і нематеріальних активів;

3) матеріальні витрати, витрати на оплату праці, амортизація основних засобів і нематеріальних активів;

22. Рентабельність залежить від:

- 1) прибутку підприємства;
- 2) обсягу реалізації продукції;
- 3) поточних витрат;
- 4) всі відповіді правильні.

23. Джерелом створення фінансових ресурсів держави є:

- 1) валовий внутрішній продукт (ВВП);
- 2) податкові надходження від фізичних та юридичних осіб;
- 3) податкові надходження від фізичних, юридичних осіб та зовнішні і внутрішні позики держави.

24. Місцевими бюджетами визнаються:

- 1) бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування;
- 2) бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, міські, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування;
- 3) обласні, міські, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування.

25. Зведений бюджет України включає:

- 1) показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя;
- 2) показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей;
- 3) показники Державного бюджету України, зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

26. Кредиторами держави можуть бути:

- 1) НБУ та комерційні банки;
- 2) міжнародні фінансові організації та уряди інших держав;
- 3) фізичні особи;
- 4) всі відповіді правильні.

27. У сфері міжнародних економічних відносин держава виступає в ролі:

- 1) кредитора;
- 2) позичальника;
- 3) гаранта;

Завдання 2

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих:

1. Всі фінансові відносини є грошовими, але не всі грошові відносини є фінансовими.
2. Фінанси – це сукупність грошових відносин, що виникають у процесі створення валового внутрішнього продукту.
3. Фінанси виконують функцію загального еквівалента – товару, який слугує вимірником вартості інших товарів, робіт і послуг.
4. Історичний розвиток фінансів відбувається виключно в економічному напрямку і залежить лише від рівня економічного розвитку держави.
5. Централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів утворюються на основі розподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу.
6. Матеріальними носіями фінансових відносин виступають фінансові ресурси.
7. Розподільча функція фінансів здійснюється через фінансову систему при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту та національного доходу.
8. Контрольна функція фінансів реалізується через контроль за розподілом валового внутрішнього продукту на централізовані фонди грошових коштів.
9. За рахунок податків держава утворює фонд грошових коштів, за допомогою якого розширює державний попит і споживання.
10. Фінанси відрізняються від грошей за змістом та функціями, які вони здійснюють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боди Э., Мертон Р. К. Финансы : учебное пособие / Пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000.
2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51.
3. Василик О. Д. Державні фінанси України : підруч. для студ. екон. спец. ВНЗ / О. Д. Василик, К. В. Павлюк / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2004.
4. Лондар С. Л. Вхідження України у світовий економічний простір та трансформація фінансових визначень // Фінанси України. – 2006. – № 5.
5. Нікбахт Е., Гроппеллі А. Фінанси. – К. : Основи, 1993.
6. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. – 5-те вид., К. : КНЕУ, 2008.

7. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. – К. : КНЕУ, 2009.
8. Савченко Л. А., Цимбалюк А. В., Шкарупа В. К, Глух М. В. Фінансове право : навчальний посібник. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001.
9. Ставерська Т. О. Деталізація функцій фінансів. // Стан та перспективи соціально-економічного розвитку суспільства ХХІ століття: Тези доп. Міжнародної науково-практичної конференції студентів, магістрантів, молодих учених. Харків, 17-18 квітня 2008 р. : Харків : КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2008. – Ч. I. – С. 277-279.
10. Ставерська Т. О., Жилиякова О. В. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансів в умовах ринкової економіки. // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – Харків: ХДУХТ, 2008. – Вип. 2. – С. 151-158.
11. Фінанси : навч. посіб. / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев [та ін.]; За ред. Оспіщева В. І. – К. : Знання, 2006.
12. Фінанси : навч. посіб. / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев [та ін.]; За ред. Оспіщева В. І. – К. : Знання, 2008.
13. Финанси : навч. посіб. / С. О. Булгакова, Л. І. Василенко, М. В. Гумінська [та ін.]; За ред. Булгакової С. О. – К. : КНТЕУ, 1999.
14. Фінанси (теоретичні основи) : підручник / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук [та ін.]; Під кер-вом і за наук. ред. Грідчиної М. В., Захожая В. Б.. – К. : МАУП, 2002.
15. Problem aspects of finances essence determination / Staverskaya T., Zhilyakova H. // Nauka I Studia/ Ekonomiczne Nauki Panstwowy Zarzad. – 2013. – № 20 (88) – С. 86-92.

Тема 2

ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

2.1. Генезис категорії фінансів

Для пізнання суспільних явищ та правильного розуміння їх суті необхідно звернутися до генезису – моменту зародження і подальшого процесу розвитку, який привів до певного стану, виду, прояву того чи іншого явища.

Історичному розвитку фінансів присвячені чисельні роботи вітчизняних та зарубіжних вчених. При цьому як у сучасній літературі, так і у роботах стародавніх часів, питання розвитку фінансів розглядаються переважно в описовому аспекті. В даному випадку генезис фінансів нас цікавить за тих умов, при яких це дозволяє сформулювати закономірності розвитку даної категорії, встановити відому спільність в їх змісті та суттєві відмінності між закономірностями розвитку в різних суспільно-економічних формаціях.

Слід відмітити важливі методологічні аспекти дослідження будь-яких суспільних явищ, в тому числі фінансів, а саме:

- необхідність історичного підходу при вивченні явищ;
- відображення при цьому часового зв'язку, відомої «спадкоємності» у змісті того чи іншого явища;
- «етапність» розвитку явища, яка безумовно впливає на зміст останнього [52].

Фінанси є історичною категорією, зміст якої суттєво змінюється із зміною загальних умов суспільного ладу. Термін «фінанси» походить від латинського слова «*finis*», тобто «кінець», «фініш». Даний термін використовувався у грошових відносинах, що виникали між державою (в особі монарха, судді та інших представників влади) та населенням, і трактувався як завершення грошового платежу. По завершенні грошового розрахунку особа, що сплатила внесок на користь представника державної влади, отримувала документ – *fine*. Саме назва цього документу і стала підставою виникнення терміну *financia*.

Сам термін *financia* виник у XII-XIII ст. в торгових містах Італії, що в перекладі з латинської означало «фініш, кінець грошового платежу», при цьому цей термін означав вже будь-який грошовий платіж, тобто грошові відносини між суб'єктами.

У подальшому термін «фінанси» отримав міжнародне розповсюдження та став використовуватися як поняття, пов'язане із системою грошових відносин між населенням і державою, які виникають у процесі створення державних фондів грошових коштів.

Задовго до виникнення поняття «фінанси» людство вже мало гроші, товарно-грошові відносини, розвиток яких відповідав особливостям державного устрою, але тільки у середньовіччі виникли дане явище і термін,

який це явище позначає, що можна пояснити історичним формуванням певних історичних передумов.

Перша передумова. У середньовіччі в Центральній Європі в результаті перших буржуазних революцій ще зберігалися монархічні режими, але влада монархів була значно обмеженою і, саме головне – відбулось відторгнення голови держави (монарха) від казни. Виник загальнодержавний фонд грошових коштів – бюджет, яким голова держави не міг особисто розпоряджатися.

Друга передумова. Формування та використання бюджету стало носити системний характер, тобто виникли законодавчо закріплені системи державних доходів та витрат з визначеними складом і структурою (особливістю бюджету стало те, що основні групи витратної часті бюджету практично не змінювалися протягом багатьох століть).

Третя передумова. Податки у грошовій формі набули переважного характеру, в той час коли раніше доходи держави формувались головним чином за рахунок натуральних податей і трудових повинностей. Таким чином, тільки на даному етапі розвитку державності і грошових відносин став можливим розподіл створеного продукту у вартісному вираженні.

Історичному аналізу будь-якого явища повинно передувати виділення певних його характеристик. Тому необхідно відмітити характерні ознаки категорії «фінанси», які дозволяють зробити більш предметним її генезис.

Досить часто в буденному житті фінанси ототожнюють з грошима, але це дві різні економічні категорії з різним суспільним призначенням. Гроші є більш стародавньою категорією, яка виникла на зорі розвитку людства як товар, що відіграє роль загального еквівалента і вимірює витрати праці виробників. Фінанси ж виникли з появою держави, для існування якої були потрібні певні ресурси – спочатку у вигляді натуральних податей і трудових повинностей, а потім і в грошовій формі. Тому фінанси – це завжди грошові відносини, а грошовий характер фінансових відносин є першою ознакою фінансів як специфічної вартісної категорії.

З виникненням держави й розвитком товарно-грошових відносин в суспільстві з'являється об'єктивна необхідність формування системи перерозподільчих грошових відносин, якими є фінанси.

Таким чином, фінанси – це грошові відносини, одним з суб'єктів яких виступає держава, причому гроші служать матеріальною основою існування і функціонування фінансів. Фінанси можуть існувати тільки за наявності держави – це друга ознака даної специфічної вартісної категорії.

З усієї сукупності грошових відносин фінанси виділяються ще за однією ознакою – для фінансів характерний рух грошових коштів, що не виходить за рамки розподільчого процесу. Слід відмітити, що даний рух є нееквівалентним, за винятком покупки цінних паперів, емітованих державою. Тобто відбувається розподіл і перерозподіл вартості суспільного продукту за цільовим призначенням і суб'єктам господарювання, при цьому кожен одержує свою частину виробленого продукту. Такий рух приймає особливу форму фінансових ресурсів, які виступають матеріальними носіями фінансових відносин.

Реальне формування фінансових ресурсів починається на стадії

розподілу, а основними джерелами формування фінансових ресурсів виступають податки та інші доходи бюджетів, кошти позабюджетних фондів, ресурси підприємств (прибуток, амортизаційні відрахування, стійкі пасиви та ін.).

Звичайно наука не припускає категоричності і не признає жорстких кордонів поділення, що пропонує теорія. Йдеться про прямий та непрямий вплив фінансів на усі стадії процесу відтворення. Дійсно, від розміру податків і методів їх стягнення залежать як обсяги споживання (виробничого й особистого), так і темпи збільшення виробництва і споживання. Чим більша доля додаткового продукту буде стягуватися державою, тим вузчі межі розширеного відтворення і, навпаки, ширше межі позавиробничого споживання. Більш того, фінанси не беруть прямої участі у виробництві та обміні (крім частки участі в обміні бюджетної сфери), адже базуються саме на доході, який створюється у виробничій сфері.

Розвиток суспільних відносин обумовив витіснення натуральних відносин грошовими. Головна складова державних фінансів – податки – придбали грошовий характер, змінилися об'єкти оподаткування, ввелася диференціація ставок податку, обов'язковою стала сплата податку, тобто набула розвитку система оподаткування. При цьому на формування системи оподаткування кожної держави завжди впливають соціальні, політичні, військові, економічні, технічні, природні, демографічні та інші фактори, характерні для країни.

Держава не може відмінити податки – в умовах домінування товарно-грошових відносин немає іншого способу забезпечити можливість виконання державами своїх функцій. Таким чином, **фінанси** – це система грошових відносин з приводу формування та використання грошових фондів, необхідних для існування держави.

Розвиток держави та товарно-грошових відносин обумовив історичне формування характерних ознак фінансів:

- 1) фінанси – це завжди грошові відносини;
- 2) це грошові відносини, викликані фактом наявності держави як органа управління;
- 3) це відносини перерозподілу вже розподіленого сукупного продукту.

Якщо грошовим відносинам двох чи більше суб'єктів властиві всі три ознаки, то це фінанси. Будь-які інші грошові відносини до категорії фінансів не відносяться.

З погляду на історичний порядок виникнення та формування категорії можна стверджувати, що фінанси є продуктом цивілізації. Генезис категорії фінансів можна обумовити певними факторами, а саме:

- 1) суспільний розподіл праці та створення й розвиток різних соціально-економічних формацій;
- 2) розвиток грошового господарства, чітке формування та використання основних функцій грошей;
- 3) поява самостійних, незалежних суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність і створюють для виробництва необхідні грошові фонди;

4) розвиток товарно-грошових відносин, обумовлений зростанням виробництва і збільшенням ВВП та НД;

5) виникнення та зміцнення держави, яка забезпечує систему законодавчих та правових норм (регулярне надходження коштів до бюджету не може бути забезпечено без надання податкам, зборам та іншим платежам державно-примусового характеру, що досягається шляхом нормативно-правової діяльності держави та створенням відповідного фіскального апарату);

б) формування загальнодержавного фонду грошових коштів – бюджету.

Одним з факторів генезису категорії фінансів виділено суспільний розподіл праці та створення й розвиток різних соціально-економічних формацій.

Кожній суспільній формації і, відповідно, державі в цій формації відповідає певний фінансовий устрій [52]. Відмінність фінансів різних суспільно-економічних формацій обумовлено наступними причинами:

1. Кожній суспільній формації відповідає власна класова структура суспільства. При цьому фінанси не можуть не враховувати відносини розподілу національного доходу, організуючі їх перерозподіл на користь держави.

2. У кожній суспільно-економічній формації фінанси підпорядковуються цілям і задачам держави.

3. Кожен новий спосіб виробництва породжує нову систему господарських відносин (якщо рабовласницькій і феодалській формаціям відповідали натуральні відносини, то й формування доходів держави носило переважно натуральний характер; капіталістичне господарство є товарно-грошовим, відповідно й формування доходів держави стало здійснюватися у грошовій формі).

4. В один і той же історичний час існують держави з різним суспільним укладом, а перехід від однієї суспільно-історичної формації до іншої може тривати протягом століть. При цьому рівень розвитку фінансової системи буде відповідним рівню розвитку суспільних відносин даної держави.

2.2. Еволюція фінансів

Розглядаючи генезис фінансів можна виділити основні етапи їх розвитку, іншими словами – еволюцію. Розглянемо детальніше еволюцію форм фінансів та їх характерні риси у взаємозв'язку із суспільно-історичними формаціями.

Перший етап еволюційного розвитку фінансів – це нерозвинена форма. Вона характеризується невиробничим характером фінансів, тобто основна маса грошових коштів витрачалась на військові цілі та практично не впливала на економіку.

В умовах панування натуральних відносин навіть у найбільш розвинутих державах гроші не виконували усіх своїх функцій. Відповідно й фінанси як система грошових відносин не могли носити загального характеру.

Спираючись на історичні довідки про господарчий устрій первісного

суспільного строю можна припустити, що при відсутності постійного державного апарату була відсутньою і система формування доходів та витрат такої держави. По мірі формування державного апарату і поширення його функцій, особливо по мірі формування постійних військ, проведення фортифікаційного і дорожнього будівництва, зростає й роль фінансів.

Основними джерелами доходів рабовласницьких держав є контрибуції, військова здобич, натуральні податки і особисті повинності. Можливо, у конкретній державі в конкретний час деякі групи населення і платили грошовий податок, але в цілому для рабовласницької формації грошовий податок міг носити лише випадковий характер – грошові податки не могли панувати при феодалізмі з натуральною формою ведення господарства.

Тільки на стадії розпаду цього суспільства, особливо після другого крупного суспільного розподілу праці, з'являються товарно-грошові відносини з надзвичайно вузькою сферою їх застосування.

Характерною рисою другого етапу еволюції фінансів була саме вузькість, тому що фінансова система складалася з однієї ланки – бюджетної – і кількість фінансових відносин була обмеженою. Більшість цих відносин була пов'язана із формуванням та використанням бюджету.

З розподілом праці й виникненням товарного обміну з'явилася майнова нерівність, виникли антагоністичні класи. Була потрібна сила, здатна захистити власність, подавити спалахи відкритої ворожнечі між класами. Такою силою з'явилася держава, що прийшла на зміну родовій общині. Для забезпечення матеріальної основи функціонування державного апарату потрібні гроші, які можна узяти зі сфери матеріального виробництва. Таким чином, з виникненням держави в суспільстві з'являється об'єктивна потреба у формуванні системи перерозподільчих відносин (розподіл вже розподіленого), яка з розвитком товарно-грошових відносин приймає грошову, а потім і фінансову форму.

Враховуючи той факт, що сфера фінансових відносин безпосередньо залежить від ступеня розвитку та значення товарно-грошових відносин в суспільстві, можна сформулювати певні закономірності історичного розвитку фінансових відносин в рабовласницькому і феодальному суспільствах:

- зі всієї сукупності відносин, виражених фінансами, одержали деякий розвиток головним чином податки, збори, позики;
- фінанси стали органічно пов'язаними із доходами і витратами держави, зайняли підлегле місце по відношенню до цих категорій;
- фінанси тісно пов'язані з правовою діяльністю держави, підпорядкованою інтересам пануючого класу;
- фінанси почали виражати приватноправовий принцип діяльності держави;
- податки, збори, позики, а також грошові витрати держави носили у край неврегульований характер – вони, як правило, не знаходились під контролем представницьких органів влади;
- витрати мали, переважно, непродуктивний характер.

Розвиток грошових відносин поряд з існуванням натуральних податей і

трудових повинностей зіграв істотну роль в розпаді рабовласницького і феодального способів виробництва.

Третій етап почав формуватися із розвитком державності і подальшим розвитком товарно-грошових відносин – виникла необхідність у нових загальнодержавних фондах грошових коштів та, відповідно, нових групах грошових відносин, пов'язаних із формуванням і використанням цих фондів.

В період первинного накопичення капіталу фінанси набувають якісно нових закономірностей у порівнянні з феодалізмом:

- це вже система грошових відносин, контрольована представницькими органами влади;
- відбувається розмежування доходів і витрат держави та особистих доходів та витрат монархів;
- відносини, пов'язані з формуванням доходів держави та їх використанням, стають вартісними відносинами;
- в умовах усунення держави від підприємницької діяльності всі її витрати носять практично непродуктивний характер;
- вирішальними методами формування доходів держави починають виступати податки й позики;
- зростає значення державного кредиту.

XX століття охарактеризувалося могутнім розвитком продуктивних сил, створенням монополістичних об'єднань, розширенням функцій капіталістичних держав (період розвинутого капіталізму). Держава не тільки забезпечує обороноздатність країни, охорону приватної власності на засоби виробництва, свободу підприємництва і правопорядок, але й бере участь в процесі виробництва, розподілу і використання суспільного продукту. У цей період різко зростають державні витрати, значною мірою обумовлені витратами на мілітаризацію. Істотно збільшується питома вага і абсолютні суми витрат на соціальні цілі (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення), значний розвиток одержують витрати держави на економіку. З'явилися нові державні витрати, зокрема, на охорону навколишнього середовища, подолання економічної відсталості окремих регіонів, надання субсидій і кредитів країнам, що розвиваються, тощо [127].

Величезні витрати викликали необхідність збільшення податків – головного знаряддя мобілізації ресурсів в державний і місцеві бюджети та перерозподілу національного доходу. Історичний характер фінансів доводить, що будь-яка держава в будь-який час створює систему формування і використання фондів, необхідних для реалізації своїх функцій. Методи і форми створення і використання фондів можуть суттєво відрізнятись, однак джерела виникнення фондів завжди обмежені, і ні один уряд не може створити нових джерел доходів для покриття своїх нужд. Йдеться не про форму вилучення, а про об'єкт, що оподатковується. Такими об'єктами історично виступали майно та дохід. Але відносно форм вилучення можна сказати, що вже в античних державах, поряд із прямими, існували і непрямі податки. Прямі податки стягувались з власників землі й худоби, за часів війни вводився майновий

податок. Непрямі податки виступали у формі мита та податків на торгівлю.

Після Другої світової війни значний розвиток одержали місцеві фінанси, позабюджетні спеціальні урядові фонди, фінанси державних підприємств.

Важливою сферою фінансових відносин виступають фінанси корпорацій, еволюційний розвиток яких обумовив набуття важливого значення питань фінансового менеджменту.

Якщо в докапіталістичних формаціях кредит носив характер операцій розділу держави з лихварями, то в капіталістичних – виступає як банківський і комерційний. Кредитні ресурси надаються позичальникам на певний термін на умовах поворотності та платності, фінансові – безкоштовно і без повернення. Функціонування фінансів сприяє створенню і зростанню кредитних ресурсів. Функціонування кредиту, у свою чергу, дозволяє формувати фінансові ресурси в розпорядження суб'єктів господарювання і держави, зокрема через фінансовий ринок.

Сьогодні повсюди, незалежно від політичного та економічного устрою держави, фінанси вступили в нову стадію розвитку (четвертий етап). Це обумовлено великою кількістю ланцюгів фінансової системи, високим ступенем їх впливу на економіку, різноманітністю фінансових відносин. На даній стадії фінанси стають одним з найважливіших знарядь непрямого впливу на відносини суспільного відтворення матеріальних благ, робочої сили та виробничих відносин. Фінансам в розвиненій формі властиві такі закономірності:

- одержують розвиток всі ланки фінансів;
- фінанси є одним з найважливіших знарядь непрямої дії на відносини суспільного відтворення: відтворення матеріальних благ, робочої сили і виробничих відносин;
- більша частка національного доходу перерозподіляється через державний бюджет;
- податки використовуються як метод впливу на розвиток матеріального виробництва;
- підвищується значення прибуткового податку з населення як наймасовішого податку;
- різко зростає роль державного кредиту;
- відбуваються крупні зміни в бюджетному устрої, бюджетному процесі;
- існує тенденція довгострокового бюджетного прогнозування;
- з'являються принципово нові форми у фінансових відносинах: міждержавний бюджет, єдині принципи побудови деяких податків і т. і.

Історичний огляд еволюції фінансів України доводить, що її фінансова система пройшла через усі перелічені етапи розвитку.

Перші паростки фінансових відносин виникли в Україні за часів Київської Русі та Галицько-Волинського Князівства (IX–XIII ст.). Основними потребами стародавніх слов'янських політичних союзів було утримання князя, військові заходи, державне управління та суд як найголовніша складова

останнього. Певна частина коштів казни витрачалась на підтримку дипломатичних зв'язків. Задовольнення цих потреб здійснювалося, головним чином, шляхом особистих повинностей і натуральних зборів. Сам князь жив, переважно, на *доходи від свого власного господарства*, важливими елементами якого були мисливство, рибництво, скотарство, торгівля та землеробство, і до якого було приурочено цілу *систему повинностей* околицьнього населення (ставити княжий двір, годувати княжих коней, косити княжі луки, пахати княжі поля тощо).

Головним джерелом доходів князівської скарбниці виступали примусові побори. **Данина** – первісно військова контрибуція, що сплачувалася підкореними племенами, – із часом набула значення родового поняття, до складу якого входили всі обов'язкові платежі населення на користь князя. Це були натуральні збори, за якими князь відправлявся особисто (*полюд'є*), або які доставлялися йому самим населенням (*повози*). До них приєдналися *добровільні дарунки населення* – дари, поклони, почесьть. Невдовзі ці збори приймають, повністю чи частково, грошову форму [127].

Татарська навала стала наслідком накладення на слов'янські князівства на користь татар данини (*«ординський вихід»*), для визначення розміру якої здійснювався періодичний перепис населення. Ця данина представляла собою прямий грошовий податок, що збирався наприкінці XIII століття по полугривні «з сохи», в якій «числиться два мужі робітники». Саме відтоді *соха* як певна економічна одиниця (значення якої значно змінювалось із часом), зробилася основною мірою для розподілу прямих зборів.

Татарська данина відіграла важливу роль у слов'янському державному житті. Данина, що виникла первісно як наслідок підкорення переможцю, привчила населення до сплати прямого податку та привела до поняття *«тягла»* як податного обов'язку населення.

Збір татарської данини із часом перейшов у руки московського князя. Знищення татарського ярма нічого в даному відношенні не змінило: населення продовжувало платити данину, але тепер, надходячи у великокнязівську казну, вона вже там і залишалась. З виникненням нових потреб уряд скористався податною організацією, що склалася, для вилучення з населення нових коштів.

Загалом основними джерелами поповнення князівської казни можна вважати:

- надходження від торгівлі (одна з самих надійних і безперервних статей князівських доходів);
- податкові платежі (данина, подать, митні збори);
- доходи від органів судочинства;
- доходи від надання позик.

Отже, Київська Русь мала досить розгалужену схему поповнення казни, яка відображала існуючий соціально-економічний уклад.

Стабільність держави забезпечувалась економічними, військовими та зовнішньополітичними чинниками, які базувались передусім на достатніх доходах княжої казни. Розбалансування цих чинників призвело до зменшення доходів, а згодом до занепаду держави.

Без розвиненої економіки і міцного державного управління Галицько-Волинське князівство та Київська Русь стали підвладні більш сильним державам – Польщі та Литві. Часи Польсько-Литовської доби (XIV–XVI ст.) характеризуються поступовим витрачанням атрибутів української державності – мови, традицій, державної символіки, законодавчої, судової і податкової системи.

Відновлення державності та фінансового устрою України відбулося під час Козацької доби (XV–XVIII ст.). Запорізька Січ мала чіткий адміністративний устрій, власну податну систему, формувала відповідну фінансову систему.

Основними джерелами доходів Січі були кошові регалії і домени; військова здобич; королівські та царські субсидії; мито; торговельний, подимний, мостовий та інші збори; орендна плата та інші доходи.

Крім чіткого розмежування доходів, скарб Запорізької Січі мав визначені статті витрат, зокрема:

- утримання та спорядження Запорізького війська
- утримання церковних установ;
- поточне утримання кошевого господарства;
- видача кредитів;
- виплати членам війська та допомога козакам;
- видатки на користь Російської Імперії;
- задоволення претензій від інших держав;
- резервні кошти [112].

Таким чином, Запорізька Січ мала завершену систему надходжень та витрачання коштів скарбу.

З кінця XVIII до початку XIX ст. на українських землях повністю сформувався товарний тип господарювання, що обумовило чіткий розподіл верств населення. Але у цей час Україна являла собою розмежовану територію, землі якої перебували у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій. Панування інших імперій негативно відзначилось на економічній, культурній та інших сферах суспільного життя України, гальмувало й розвиток фінансової системи країни.

Перебування України у складі Радянського Союзу (1922–1991 рр.) дало змогу наростити її економічний, промисловий, сільськогосподарський, військовий потенціал, але одночасно була знищена державна самостійність країни. Відповідно й розвиток фінансової та кредитно-грошової системи відбувався за законами адміністративно-командної економіки.

Сьогодні Україна є незалежною суверенною державою, за державним устроєм – парламентсько-президентською республікою. За роки незалежності в Україні сформувалися стійкі тенденції формування ефективних ринкових відносин, зміцненню бюджетної системи, відбувається відповідне реформування податкової системи.

Розглядаючи розвиток сучасної фінансової системи України можна впевнено стверджувати, що вона дійшла саме того етапу еволюції, який

характеризується наявністю великої кількості ланцюгів фінансової системи, високим ступенем їх впливу на економіку, різноманітністю фінансових відносин.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Генезис категорії фінансів
2. Передумови та фактори історичного формування фінансів.
3. Етапи еволюції фінансів.
4. Еволюція фінансів України.

Теми рефератів

1. Історична роль фінансів в економічному розвитку суспільства.
2. Основні закономірності розвитку фінансів в Україні.
3. Визначення сутності фінансів з точки зору філології та історії фінансової думки.
4. Державні фінанси зарубіжних країн ХХ століття.
5. Економічні умови виникнення й розвитку податкових систем.
6. Історичні аспекти еволюції бюджетної системи України.
7. Історичні аспекти оподаткування селянства в Україні.
8. Історія зародження національного страхового ринку.
9. Періодизація та етапи розвитку фінансової науки.
10. Роль фінансів у розвитку українського національного ринку.
11. Сучасне фінансове положення України.
12. Фінанси як економічна категорія: передумови і етапи виникнення, історичний розвиток категорії.

Контрольні запитання

1. Які існують ознаки фінансів як специфічної вартісної категорії?
2. Назвіть основні джерела формування фінансових ресурсів.
3. Розкрийте історичний розвиток терміну *financia*?
4. Якими факторами було обумовлено формування категорії «фінанси»?
5. Перелічіть головні історичні передумови виділення терміну «фінанси».
6. Чи можна стверджувати, що фінанси – це відносини, які не виходять за рамки розподільчого процесу? Доведіть своє ствердження.
7. Якими причинами обумовлено відмінність фінансів різних суспільно-економічних формацій?

8. Як вплинув перехід суспільства до товарно-грошових відносин на розвиток фінансів як економічної категорії?

9. Надайте характеристику кожному з етапів розвитку фінансів.

10. Назвіть сукупність головних ознак фінансів на сучасному етапі розвитку.

11. Назвіть основні джерела доходів для покриття нужд держави, які склалися історично.

12. Якими властивостями характеризуються фінанси в сучасних умовах?

13. Розкрийте основні етапи розвитку фінансів України.

Завдання 1

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих:

1. Фінанси є історичною категорією, зміст якої суттєво змінюється із зміною загальних умов суспільного ладу.

2. Фінанси історично відіграють роль загального еквівалента і вимірюють витрати праці виробників.

3. Матеріальною основою існування та функціонування грошей є фінанси.

4. Фінанси – це відносини, які не виходять за рамки розподільного процесу.

5. Розвиток суспільних відносин обумовив витіснення натуральних відносин грошовими.

6. Формування і використання грошових фондів держави є специфічним суспільним призначенням фінансів.

7. Фінанси та рівень їх розвитку не залежать від характеру відносин розподілу національного доходу держави.

8. В умовах панування натуральних відносин фінанси як система грошових відносин вже набули загального характеру.

9. Будь-яка держава завжди має широке коло джерел формування фондів, необхідних для реалізації своїх функцій.

10. Функціонування фінансів сприяє створенню і зростанню кредитних ресурсів.

Тести

1. Термін «finis» використовувався у грошових відносинах, що виникали між державою та населенням, і трактувався як:

- 1) умова кредитної угоди;
- 2) завершення грошового платежу;
- 3) документ про сплату мита.

2. Формування економічного терміну *фінансія* відбулося:

- 1) у X ст.;
- 2) у XII ст.;
- 3) у XV ст.

3. До однієї з найважливіших історичних передумов формування категорії *фінансів* у середньовіччі можна віднести:

- 1) виникнення поняття загальнодержавного фонду грошових коштів;
- 2) розвиток дипломатичних зв'язків між Західною Європою та країнами Близького Сходу;
- 3) інтенсивний розвиток сільського господарства та промисловості.

4. *Фінанси* можуть існувати тільки за наявності:

- 1) мануфактурного виробництва;
- 2) державного управління;
- 3) кредитно-лихварських відносин.

5. Який з перелічених факторів не відноситься до тих, що обумовлюють генезис категорії *фінансів*:

- 1) суспільний розподіл праці;
- 2) розвиток товарно-грошових відносин;
- 3) розвиток грошового господарства, чітке формування та використання основних функцій грошей;
- 4) відсутність незалежних суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність;
- 5) забезпечення державою системи законодавчих та правових норм;
- 6) формування загальнодержавного фонду грошових коштів – бюджету.

6. *Нерозвинена форма фінансів* характеризується:

- 1) інтенсивним розвитком грошових відносин;
- 2) невиробничим характером фінансів;
- 3) великою кількістю ланцюгів фінансової системи;
- 4) наявністю розвинутого страхового ринку.

7. *Первісному суспільному строю* було характерним:

- 1) наявність постійного державного апарату;
- 2) відсутність системи формування державних доходів та витрат;
- 3) виконання грошами усіх своїх функцій.

8. Основними джерелами доходів рабовласницьких держав були:

- 1) контрибуції;
- 2) військова здобич;
- 3) натуральні податі;
- 4) особисті повинності;

- 5) усі відповіді є вірними;
- 6) вірних відповідей нема.

9. Яке з перелічених тверджень не належить до закономірностей історичного розвитку фінансових відносин в рабовласницькому і феодальному суспільствах:

- 1) фінанси почали виражати приватноправовий принцип діяльності держави;
- 2) фінанси стали органічно пов'язаними із доходами і витратами держави;
- 3) фінанси тісно пов'язані з правовою діяльністю держави;
- 4) податки, збори, позики, а також грошові витрати держави носили врегульований характер;
- 5) більша частка витрат мала непродуктивний характер.

10. Головним джерелом мобілізації ресурсів в державний і місцеві бюджети та перерозподілу національного доходу на етапі розвитку розвинутої форми фінансів є:

- 1) державний кредит;
- 2) особисті повинності;
- 3) податки;
- 4) державні інвестиції;
- 5) доходи від операцій на фінансовому ринку.

Література

1. Берлин С.И. Теория финансов: Учебное пособие. – М.: Изд-во „Приор”, 2000. – 256 с.
2. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2006. – 607 с.
3. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. Л.А. Дробозиной. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_137.html
4. Тысячелетняя история финансов // Управление финансами. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http:// www.Management.com.ua //finance](http://www.Management.com.ua//finance)
5. Этапы развития мировых финансов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.worlddeconomy.ru>
6. Юхименко П.І. Теорія фінансів : підручник / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник ; за ред. В.М. Федосова, СІ. Юрія. - К. : Центр навч. л-ри, 2010. - 576 с.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

3.1. Історичні аспекти розвитку світової фінансової науки

Фінансова наука як соціальне явище відносно молода. Її виникнення відбулося у середині XV ст., коли в економіці країн Західної Європи відбувся ряд значних якісних зрушень, обумовлених зміною типу економічної системи. XV-XVII століття в Західній Європі – це епоха первісного нагромадження капіталу і бурхливого розвитку міжнародної торгівлі.

Наукові дослідження вчених цієї епохи носили суто практичний характер. **Вчені-меркантилісти** (їхня назва від італ. *mercante* – купець) ототожнювали багатство з грошима і головним завданням бачили залучити в країну більше грошей за рахунок перевищення товарного експорту над імпортом. Найвідомішими представниками меркантилістів були італійці Ф. Петрарка, Д. Караф, Ф. Гвіччардіні, Дж. Ботеро, Н. Макіавеллі.

У XVII ст. значний внесок у розвиток фінансової науки внесли англійські вчені Т. Мен, Дж. Локк, Т. Гоббс. Набагато випередили свою епоху економічні ідеї шотландця Джона Ло (1671-1729), автора книги “Гроші і торгівля з пропозицією, як забезпечити націю грошима”. Головною ідеєю його теорії було те, що гроші є вирішальним фактором економічного процвітання держави. Гроші мають бути не металевими, а кредитними і створюватись банками для потреб економіки.

У XVIII ст. німецький вчений Іоганн Юсті в роботі «Система фінансового господарства» вперше системно викладає основні положення фінансової науки. Питання фінансів досліджували також вчені Л. фон Секондорф, І. Зоннельфельд.

Родоначальником класичної школи політичної економії вважається Вільям Петті, який, у 1662 оприлюднив свою головну працю “Трактат про податки і збори”, де здійснив дослідження проблем оподаткування та фінансів.

Наприкінці XVIII ст. відбувається становлення **класичної школи політичної економії**. Відомими її представниками були Ф. Кене, А.Р.-Ж. Тюрго, О. Мірабо, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, С. Мілль. Основним постулатом класичної школи є здатність ринкової економіки до саморегулювання, а завданням держави є забезпечення економічно сприятливих умов для накопичення капіталу. Представники цієї школи приділяли питанням фінансів багато уваги, але не виділяли їх з політекономії, не вважаючи їх самостійною наукою.

Найвідоміший представник класичної школи **Адам Сміт** (1723-1790) в фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів», яка вийшла у 1776 року, узагальнив та систематизував накопичені до

нього економічні знання та здійснив глибоке теоретичне дослідження ринкової економіки. Із сфери фінансів він дослідив категорію капіталу, розробив теорію податків, стосовно якої всі податки сплачуються з прибутку капіталіста. А.Сміт сформулював “чотири основних правила оподаткування”: пропорційність, визначеність, зручність, необтяжливість. А. Сміт вважав, що для досягнення вищого ступеня добробуту «потрібні лише мир, легкі податки і терпимість в управлінні, все інше зробить природний хід речей».

Найобдарованішим і найвідомішим учнем А.Сміта був *Давид Рікардо* (1772-1823), який в своїй головній праці «Початки політичної економії і податкового обкладання» (1817) розвинув та доповнив ідеї свого вчителя. Виходячи з трудової теорії вартості, Д. Рікардо вважав, що всі податки у будь-якому випадку впливають або на капітал, або на дохід. Він дійшов висновку, що податки – це „велике зло”. Зі збільшенням оподаткування або урядових витрат знижується споживання населення, що відбивається врешті-решт на виробництві. Основною метою уряду, на думку Д. Рікардо, повинно бути заохочення щодо накопичення капіталу, а всі податки повинні сплачуватися з прибутку капіталіста. Теоретичні засади теорії Д. Рікардо знайшли велику кількість послідовників та прихильників і були відображені в законодавствах багатьох країн.

У першій половині ХІХ ст. відбувається промисловий переворот, розвивається надалі ринкова економіка. Це обумовлює розквіт фінансової науки. Найвідомішими вченими ХІХ ст., що досліджували питання фінансів, є німецькі вчені *Ойген Бем-Баверк* (досліджував капітал і відсоток, його ідеї покладені в основу фінансової операції – дисконтування), *Карл Генріх Рау*, (видав в 1826-1832 рр. перший підручник з фінансів «Основні начала фінансової науки»), шведський вчений *Кнут Віксель*. Серед праць К.Вікселя слід відзначити «Вартість, капітал і рента» (1893), «Дослідження в області теорії суспільних фінансів» (1896), «Відсоток і ціни» (1898), «Лекції з національної економіки» (1901-1906). Він спробував проаналізувати роль грошового фактора у функціонуванні ринкової економіки.

Характерною рисою західної фінансової науки ХІХ-ХХ століть стала її спрямованість на дослідження сутності та закономірності розвитку державних фінансів.

На формування державної економічної, зокрема, фінансової, політики капіталістичних країн протягом 40-70-х років ХХ століття суттєво вплинула теорія англійського економіста *Джона Мейнарда Кейнса* (1883-1946).

Фінансова концепція Дж. Кейнса ґрунтується на його загальноекономічних ідеях, головна з яких – це нездатність капіталістичної економіки до саморегулювання, тому перед державою ставиться завдання збалансування економіки в умовах нестабільного розвитку. Дж. Кейнс запропонував вирішувати це завдання шляхом регулювання попиту. Завдяки цьому він ввів у науковий обіг термін «ефективний попит», тобто попит, який виражає рівновагу між споживанням та виробництвом, доходом та зайнятістю. Ґрунтуючись на ідеях необхідності досягнення «ефективного попиту», теорія фінансів стала розглядатися як основна складова теорії зайнятості і доходів, а

фінансова політика – як невід’ємна частина економічної політики. Згодом *кейнсіанство* стало одним із провідних напрямів економічної науки ХХ ст. і сучасності.

Головною працею Джона Мейнарда Кейнса, яка здійснила переворот в економічній науці того часу, стала книга "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936).

У центр своєї теоретичної системи Дж. М. Кейнс поставив теорію ефективного попиту. Критерієм зростання ефективного попиту є збільшення інвестицій порівняно з заощадженнями. Тому однією з найважливіших задач економічної політики держави є забезпечення обсягу інвестицій, необхідних для повної зайнятості.

Найбільш дійовим інструментом державного регулювання економіки учений вважав бюджетну політику. На його думку ріст державних витрат (державні інвестиції і поточні державні витрати) за рахунок податків та позик зможуть простимулювати підприємницьку діяльність і забезпечити збільшення національного доходу, а також ліквідацію безробіття.

Кредитно-грошовій політиці в механізмі реалізації державного регулювання економіки Дж. М. Кейнс відводив другорядну роль. Її головна мета – впливати на норму відсотка, щоб з її допомогою стимулювати приватні інвестиції.

За Кейнсом важливим інструментом впливу на стан сукупного попиту і складових його елементів може стати також валютний курс. Кейнсіанські ідеї та рекомендації були частково враховані під час формуванні Бреттон-Вудської валютної системи, яка протягом трьох десятиліть після Другої світової війни закріпилася у практиці міжнародних розрахунків.

Таким чином, в рамках концепції державного регулювання економіки Дж. Кейнс розробив принципово нову теорію фінансів. Фінансова теорія кейнсіанства була втілена в державну фінансову політику більшості ведучих західних країн, починаючи з 40-х років і аж до початку 70-х років ХХ ст.

У 50-60-х р.р. ХХ ст. послідовники Кейнса продовжували розвивати його ідеї. Згодом цей напрямок економічної думки отримав назву *неокейнсіанство*.

У роботах неокейнсіанців важлива роль в організації державного втручання в економіку відводиться бюджету та бюджетній політиці. Відомими вченими, що стояли на позиціях неокейнсіанства є Е. Хансен, Р. Харрод, У. Хеллер, Г. Кролл, Ф. Неймарк. Всесвітнє визнання отримали концепція множинності економічних циклів та теорії інвестиційних коливань, теорія економічного зростання.

Найвідомішим вченим, що стояв на позиціях неокейнсіанства є американський вчений *Елвін Хансен* (1887–1975) – автор *концепцій множинності економічних циклів та теорії інвестиційних коливань*. Завдяки Е. Хансену кейнсіанство отримало широке поширення в США і в світі. Викладенню основних проблем кейнсіанської теорії присвячена низка виданих ним праць: "Повне відновлення чи стагнація?" (1938), "Податкова політика та економічні цикли" (1941), "Грошова теорія та фінансова політика" (1949).

Е. Хансен був видатним теоретиком економічного регулювання рузвельт-

тівської адміністрації. У післявоєнний період, стоячи на позиціях кейнсіанства, він очолив реалізацію макроекономічної стратегії досягнення повної зайнятості. Як один з економічних радників Ф.Д. Рузвельта він активно впроваджував методи стимулювання ефективного попиту:

- стимулюючу кредитну політику (низьку ставку відсотка),
- розширення державних видатків,
- податкові знижки,
- політику “дешевих грошей”.

Надалі, у 50-60-ті рр. урядова політика США традиційно проводилась у кейнсіанському дусі.

Під впливом змін умов функціонування розширеного відтворення, зокрема поглиблення інфляції у другій половині 30-х рр. ХХ ст. почались перші теоретичні розробки, а у 50-60-х рр. ХХ ст. наукове визнання отримала **концепція кейнсіансько-неокласичного синтезу**. Концепція кейнсіансько-неокласичного синтезу викликала серйозні зміни в теорії фінансової політики. Визнаний теоретик кейнсіансько-неокласичного синтезу Пол Самуельсон писав із цього приводу, що за допомогою відповідної кредитно-грошової і фіскальної політики система змішаного підприємництва може не тільки уникнути буму і різкого спаду, але і розраховувати на здорове економічне зростання. На його думку, регулювання попиту повинне здійснюватися не тільки на основі змін у області державних витрат або податків, але і шляхом маніпулювання величиною облікової ставки відсотка, а також проведення відповідних операцій на відкритому ринку.

У 80-ті роки ХХ ст. виник новий напрям – **посткейнсіанство**, в центрі уваги якого – аналіз проблем, породжених активним впливом фінансової сфери та грошового фактора на макроситуацію. Посткейнсіанці (Н. Калдор, Г. Шекл, Х. Мінський, Р. Клауер) вважали, що фінансова політика повинна стати головною і направлятися на обмеження діяльності монополій і зменшення воєнних витрат. В «політиці доходів» вони виступають за збільшення державних асигнувань на соціальні потреби, проведення соціальних реформ. Найкращим методом оподаткування вважаються податки на витрати.

У цілому стратегічною метою фінансової політики, рекомендованої посткейнсіанцями, залишається стабілізаційний вплив на фази економічного циклу шляхом варіювання бюджетних і кредитно-грошових інструментів за відчутної переваги останніх.

Зростання бюджетних дефіцитів і державного боргу, посилення інфляції і погіршення валютного положення капіталістичних країн підсилили інтерес до неокласичної теорії грошей і фінансів. З початку 70-х років ХХ століття з неокласичної школи виділяється **неоконсервативний напрям**, який дуже швидко набуває популярності.

Побудова неоконсерваторами нової фінансової доктрини в значній мірі була заснована на введенні протилежних кейнсіанській теорії положень, а розробка фінансової політики – на контрзаходах.

Неоконсерватори визнавали пріоритетність пропозиції над попитом, зменшення бюджетних витрат, збалансування доходів і витрат державного

бюджету, розширення функцій грошово-кредитного регулювання, лібералізацію податкової системи, визнавали приватного підприємництва провідною рушійною силою економічного розвитку.

Особливе місце в теоріях неоконсервативної школи займають податки. Неоконсервативний напрям виходить з необхідності значного зниження загального рівня податків для підтримки високої норми заощаджень і інвестицій, активізації ринкового механізму – податкова політика повинна бути направлена на стимулювання економічного зростання в довгостроковому плані. З цією метою неоконсерватори пропонують знизити податки, змінити структуру податкової системи, прогресивну шкалу ставок по прибутковому податку замінити пропорційною.

Велику популярність завоювала **податкова концепція** американського економіста **Артура Лаффера**. Він обґрунтував залежність доходів бюджету від ставок податків: збільшення податків за рахунок підвищення ставок на певному етапі не компенсує скорочення доходів, яке відбувається за рахунок зменшення оподаткованої бази. Математична модель цієї залежності представлена А. Лаффером на графіку, який одержав в економічній літературі назву «крива Лаффера». На його думку, високі податки пригнічують приватну ініціативу, підривають прагнення до нових інвестицій, тому випуск продукції скорочується, доходи падають, податкова база звужується. Податкову реформу 80-х років ХХ ст. в США було здійснено саме на основі концепції А. Лаффера.

Неоконсерватори зробили ставку на посилення ролі держави в забезпеченні довгострокових умов функціонування розширеного відтворення. Разом із короткостроковою фінансовою політикою держава формує фінансову стратегію з метою довгострокового стимулювання економічного зростання.

Пріоритет в методах державного регулювання неоконсерватори віддають кредитно-грошовому маневруванню. На перший план висувається монетарна (грошова) політика, спрямована на регулювання темпів зростання грошової маси в обігу, тобто пропозиції грошей. Фінансовій політиці неоконсерватори відводять другорядну роль.

До сучасних неоконсервативних економічних теорій відносяться:

– **теорія економіки пропозиції**, згідно з якою надмірне підвищення податків позбавляє підприємців стимулів до інвестування, призводить до падіння виробництва й підриву фінансової бази оподаткування, а зниження податкових ставок є достатньою умовою для стимулювання підприємницької активності й ініціативи;

– **теорія раціональних очікувань**, згідно з якою економічні агенти здатні діяти раціонально, передбачувати і заздалегідь урахувувати наміри влади й нейтралізувати своїми діями політику уряду;

– **монетаризм** – це всі економічні доктрини, що надають грошам першочергового значення та пов'язані з розробкою грошово-кредитної політики, спрямованої на регулювання грошової маси в обігу. Стабільність грошової маси розглядається монетаристами як найважливіша передумова стабільності економіки у цілому. Засновником монетарної теорії є Нобелівський лауреат **Мілтон Фрідмен**.

Початок власне монетаристській концепції покладено ще у 1956 р. публікацією фундаментальної праці всесвітньовідомого американського економіста М. Фрідмена "Дослідження в галузі кількісної теорії грошей", що підводить підсумок емпіричним і теоретичним дослідженням закономірностей грошового обігу та формулює основні положення "новітньої кількісної теорії грошей".

М. Фрідмен вважає, що попит на гроші є відносно стабільним, ніж пропозиція, тому грошова політика повинна бути направлена на досягнення відповідності між попитом на гроші і їх пропозицією. На відміну від кейнсіанців монетаристи послідовно заперечують методи покриття дефіциту державного бюджету за рахунок грошової емісії та за рахунок державних позик, тому що це призводить не до зростання, а до перерозподілу сукупного попиту – попит з боку держави збільшується за рахунок зменшення приватного попиту. На думку М. Фрідмена, дотримання "грошового правила", яке передбачає стабільне і помірне зростання грошової маси на 3-5 % щорічно, незалежно від стану господарської кон'юнктури та фази економічного циклу, забезпечить неінфляційне зростання та контроль за цінами.

У галузі міжнародних фінансів М. Фрідмен послідовно з 1953 р. виступає із захистом вільно плаваючих обмінних курсів. Монетаристи вказують на залежність валютного курсу і стану платіжного балансу від внутрішнього грошового обігу.

Тріумфом теоретичного доробку М. Фрідмена стала знаменита "рейганоміка" в США, також він брав участь у розробці економічних реформ в Англії, Ізраїлі, Чилі та інших країнах.

Наукові досягнення останніх десятиріч ХХ століття, технологічні новації, а також зростання обсягів світової торгівлі, дерегулювання міжнародних угод спричинили глобалізацію міжнародного фінансового ринку.

До традиційного набору фінансових інструментів (іноземна валюта, акції та облігації підприємств, державні облігації) додався постійно зростаючий список нових похідних інструментів, таких як депозитарні розписки, ф'ючерси, опціони, варанти, індекси, свопи тощо. Для визначення очікуваної дохідності фінансових активів використовується *портфельна теорія*.

Відомими економістами, в працях яких розроблялись питання спочатку ринкового портфелю, а потім оптимального портфелю інвестицій є Г. Марковіц, Дж. Тобін, У. Шарп, Ф. Модільяні, Ф. Блек, М. Скоулз, М. Міллер.

Центральною проблемою в теорії портфельних інвестицій є вибір оптимального портфелю. Такий підхід "багатомірний" як за числом залучених в аналіз активів, так і за врахованими характеристиками. Праці цих учених відразу ж стали широко визнаними. Більше того, схеми розрахунків, що приведені у цих працях, були швидко використані на практиці.

Одним з найвидатніших внесків в економічну теорію за останні 30 років є *модель Блека-Скоулза*. Її значущість полягає в тому, що вона створює передумови для ефективного управління ризиком і, таким чином, сприяє здійсненню найважливішої функції фінансового ринку – перерозподіляти ризики на користь тих його учасників, які готові і здатні ризикувати. Але сфера

застосування цієї моделі є набагато ширшою. Її можна використовувати також для оцінки страхових контрактів та гарантій, прийняття рішень про інвестиції, інвестиційні банки також використовують модель Блека-Скоулза для визначення вартості нових фінансових інструментів. На думку спеціалістів, ця модель може використовуватися для оцінки контракту, вартість якого залежить від невизначеної майбутньої вартості активів усіх видів.

Автором *теорії оптимальних валютних зон* є американський учений **Роберт Манделл**. Він уперше запропонував провести об'єктивне порівняння переваг, які дає встановлення фіксованих обмінних курсів або створення валютної зони. На думку Р. Манделла, для двох держав буде краще ввести єдину валюту тоді, коли витрати, що пов'язані з конвертацією валют у міжнародній торгівлі, будуть більшими, ніж вигоди від збереження двох національних валют.

Наукові дослідження Р. Мандела мають величезне практичне значення. Саме вони стали інтелектуальним підґрунтям для європейської спільної валюти. Висновок вченого про те, що більш ніж одна країна може мати вигоду від використання спільної валюти, стимулював уряди європейських держав до створення євро. Р. Манделл вважає, що у євро є добра перспектива, його зона до 2010 р. буде включати 28 країн. На той час більшість європейських країн захочуть мати у своїх портфелях 50 відсотків валюти в євро і 50 відсотків – у доларах. Традиційно макроекономісти приймають рішення, проводити офіційну доларизацію чи ні, виходячи з розробленої Р. Манделлом теорії оптимальних валютних зон.

У своїх працях учений:

- вказав на ефективність єдиної валюти, яка може дозволити знизити тарифи міжнародних торгових угод, а також згладити рівень порівняльних цін.

- запропонував деякі принципові параметри такого об'єднання (необхідність високої економічної відкритості, тісних торгових зв'язків із країнами-партнерами, кореляція економічних циклів, які розвиваються в окремих країнах, з циклом, що властивий основному економічному потенціалу інтеграції).

- розробив методологію, що дає змогу визначити, як міжнародний рух капіталів може вплинути на спроможність окремої країни керувати своєю економікою.

Лауреат Нобелівської премії 1999 р «за аналіз монетарної та фіскальної політики за умов різних валютних режимів, а також за аналіз оптимальних зон обігу валют» Р. Манделл є активним прихильником ідеї взаємної фіксації обмінних курсів основних світових валют - долара, євро та єни. Він вважає, що створити монетарний союз трьох економік (Європа, США, Японія) буде легше, ніж союз одинадцяти економік єврозони, оскільки рівень інфляції у цих трьох регіонах близький один до одного. Чим більше країн приєднається до такого союзу, якщо він буде утворений, тим сильнішим буде це об'єднання і тим більше втратять ті, хто не ввійде до нього.

Таким чином, дослідивши історію розвитку фінансової науки можна стверджувати, що ідеї, висунуті вченими минулих століть отримали свій

подальший розвиток у сучасних теоріях та концепціях. Так, теоретико-методологічні витоки монетаризму – це кількісна теорія грошей, що панувала у XV-XVI столітті. Теорія трьох факторів виробництва Ж-Б. Сея (XIX ст.) отримала свій розвиток у неокласиків XX століття. Ідеї німецького вченого О. Бем-Баверка щодо вартості майбутніх благ лягли в основу фінансової операції – дисконтування. Визначені А. Смітом ще в XVIII ст. принципи оподаткування були збережені у фінансовій науці і доповнені новими. Слід також відмітити, що характерною особливістю сучасної фінансової науки є плюралізм, різноманітність фінансових теорій, ідей, гіпотез, концепцій та їх взаємодоповнююче конкурентне співіснування та розвиток.

3.2. Розвиток фінансової науки в Росії

Одним з перших російських авторів твору в області фінансів був Іван Семенович Пересветов, що жив при Івані Грізному. Він виступав за збільшення доходів казни з метою посилення військової потужності держави, за централізацію ресурсів держави і скорочення витрат на систему намісництва, за відміну інституту митарів.

Ідеї меркантилізму в Росії уперше висловив видатний дипломат 60-х років XVII ст. *Афанасій Лаврентійович Ордін-Нащокін* (1605-1680). Найбільш виразно його економічні погляди відбито у «Псковському Положенні» (1667) і в «Новоторговому Уставі» (1667), автором і редактором яких він був. Торгівлю він розглядав не тільки як одним важливих джерел доходів держави, а й як галузь господарства, що активно сприяє зростанню народного достатку. Водночас Ордін-Нащокін розумів, що торгівлю (зокрема зовнішню) в Росії розвинено недостатньо. Причину цього він убачав у браку капіталу, у засиллі іноземних купців, які проникали на російський ринок.

Іван Тихонович Посошков (1652-1726), автор знаменитого твору «Книги про вбогість та багатство» (1724), також був прихильником активного торгового балансу, стверджуючи, що коли Росія більше продаватиме й менше купуватиме, то гроші залишатимуться в ній, а не відпливатимуть за кордон. Його вважають номіналістом, оскільки він стверджував, що гроші створює цар, який може перетворити копійку на карбованець, достатньо лише поставити відповідний штамп.

І. Т. Посошков розрізняє два види багатства: багатство держави (доходи казни) і багатство народу (народне господарство), ставлячи на чільне місце саме багатство народу. Він рекомендував не розоряти платників податків надмірними поборами: податки варто брати з землі, за податкову одиницю прийняти десятину. Також він радив перейти до єдиного десятивідсоткового податку, а мито сплачувати один раз із кожної одиниці товару.

До другої половини XVIII ст. відноситься поява ряду робіт у області теорії фінансів. Найбільш яскравим, таким, що носить виражений антикріпосницький характер, був твір *А. Я. Поленова* «Про кріпосний стан селян в Росії», яке в

1766 р. одержало премію Вільного економічного товариства.

У цій роботі вперше у вітчизняній літературі застосовується термін «податок», автор доводить необхідність майнового страхування, аналізує і дає критичну оцінку існуючої податкової системи. А. Я. Поленов вважав, що якщо селяни одержать землю в достатній кількості, то у відповідь вони будуть охоче і рівно платити встановлені податки і збори.

Не використовуючи термін «страхування», А. Я. Поленов проте вказує, що у разі повені, відмінка худоби, неврожаю хліба чи інших лих селянські господарства потребують економічної підтримки – або грошима, або через податкову систему Росії.

Вперше в російській друкарській літературі термін «фінанси» як наукове поняття був використаний в передмові до виданої в 1767 р. Московським університетом книзі «Переклади з енциклопедії». «Фінанси» тут трактуються як «...розділи, що належать до державних доходів». Іншими словами, вперше термін «фінанси» спожитий в сенсі, ідентичному змісту поняття «казна».

У наукову лексику термін «фінанси» ввів російський професор права Московського університету *Семен Юхимович Десницький*. У його роботі «Про узаконення фінансів» дається перше у вітчизняній науці визначення фінансів: «Фінанси містять в собі сенс просторовий: вони мають приводом доставлені державі надільних і задоволених по його потребах доходів». Йдеться не тільки про доходи. Десницький це чітко обумовлює, ділячи фінанси на дві частини: на витрати і доходи держави.

Свій аналіз фінансової системи Десницький починає з державних витрат, підкреслюючи, що без витрат держава взагалі не може існувати.

XVIII ст. завершується роботами першого ідеолога і теоретика народної революції в Росії *Олександра Миколайовича Радіщева*. До найцікавіших економічних робіт Радіщева відносяться «Лист про Китайський торг», «Опис мого володіння», «Записка про податі Петербурзької губернії» і нескінчений рукопис «Торгівля», одна частина якої – «Записки о податях» – повністю присвячена податковій політиці держави.

О.М. Радіщев вперше в російській науці дослідив суть податків, їх природу, описав всі види податків, відокремивши прямі від непрямих. При цьому він окремо досліджував податки з міського і сільського населення.

Повільний розвиток фінансової науки в Росії можна пояснити застійним характером економіки, незмінністю виробничих відносин. Не випадково з розвитком економіки Росії останньої чверті XIX – поч. XX ст. співпадає і бурхливий розвиток фінансової науки, супроводжуваний величезною кількістю публікацій з питань фінансів.

Із створенням у 1802 р. Міністерства фінансів термін «фінанси» міцно входить в науковий оборот. Проте до 1835 р., коли в російських університетах стали читати курс фінансового права, «фінанси» як самостійна наука не виділялися, а розглядалися тільки як складова частина політекономії. У практиці частіше використовувався термін «казна». В кращому разі через один з цих термінів пояснювався інший.

На початку XIX ст. виходить робота *М. І. Тургеніва* «Досвід теорії

податків», що є теоретичним обґрунтуванням об'єктивної необхідності податків, їхньої ролі в економічному житті держави і населення. Він стверджував, що фінансова наука має право на існування, проте вчення про податки є частиною політичної економії. Так, він обґрунтував поділ податків на прямі й опосередковані, дав нову класифікацію податків залежно від джерел доходів, ввів у науковий обіг термін "акциз" як мито на предмети внутрішнього споживання, а знецінення грошей назвав додатковим податком, до того ж найнесправедливішим. М. І. Тургенів рекомендував урядові враховувати економічні можливості населення при введенні податків, не припускати надмірних витрат, які б перевищували наявні доходи. М. І. Тургенів обґрунтував положення, що об'єктом оподаткування повинен бути чистий дохід, а не капітал. Значно пізніше це положення розвинув російський економіст українського походження І. І. Янжул.

Видатним державним діячем та першим виконавцем управлінських та фінансових реформ в Росії на початку XIX ст. був **М. М. Сперанський**. Він вважав, що для усунення хронічного бюджетного дефіциту Росії необхідно скоротити державні видатки, припинити пагубну практику казначейства щодо випуску асигнацій та збільшення податків. На його думку паперових грошей в обігу повинно бути стільки, скільки є капіталів та кредитних паперів. Головною умовою оздоровлення фінансів М.М.Сперанський вважав оздоровлення грошової системи. Його бачення фінансових проблем та шляхи їхнього усунення були втілені в подальші реформи грошово-кредитної системи Росії в XIX ст. - поч. XX ст.

Відомим економістом початку XIX ст. був **М. С. Мордвінов** – президент Вільного економічного товариства. Він розумів призначення банків в концентрації грошових капіталів та їхньому постійному грошовому обігу, який сприяє збільшенню суспільного багатства. На його думку, в Росії край необхідно створювати приватні банки для активізації підприємницької діяльності, дав негативну оцінку Держбанку, який постійно бере участь в покритті бюджетного дефіциту.

В роботі «Міркування про користь, що може послідувати від установи приватних по губерніях банків» (1813) багато уваги приділено податкам. Мордвінов ставить перед собою завдання – забезпечити стійкість державних доходів. Він пояснює причину порівняльного багатства Англії (щодо Франції) двома причинами:

- 1) податки стягуються не з капіталу, а з доходів від капіталу;
- 2) перехід від натуральних до грошових податків;
- 3) відповідність розміру податку рівню доходу («зрівняні по всіх станах оклади»).

Найбільш значущі для теорії фінансів дослідження таких авторів кінця XIX ст., як В. А. Лебедев, І. І. Янжул, С. Ю. Вітте, І. Х. Озеров.

Фінансова наука Росії кінця XIX ст. якнайповніше віддзеркалення знайшла в працях академіка І. І. Янжула. Він вважав, що фінансова наука має «своїм предметом дослідження способів якнайкращого задоволення матеріальних потреб держави». **І. І. Янжул** дає наступне визначення фінансової

науки: «Фінансова наука є вчення про суспільне господарство, що має своїм завданням виклад тих правил, які повинні бути дотримані при добуванні матеріальних коштів, потрібних для виконання суспільних цілей». Іншими словами, І. І. Янжул виключає з предмету науки фінансів учення про державні витрати, вважаючи, що ці питання настільки зв'язані самим поняттям «держава», що повинні вивчатися науками про державне і політичне право. І. І. Янжул наголошував на тому, що саме станом фінансів вимірюється могутність держави: «фінанси є мірилом добробуту країни, мірилом цивілізації».

Треба визнати особливі заслуги в розвитку фінансової науки І. Х. Озерова. Його підручник "Основи фінансової науки", що витримав багато видань, і нині є науковим доробком із найповнішим викладом багатьох фундаментальних положень. За визначенням І. Х. Озерова, "фінансова наука вивчає фінансове господарство, тобто сукупність відносин, які виникають на основі добування союзами публічного характеру матеріальних засобів".

Автором фундаментальної праці з теорії фінансів у вітчизняній фінансовій науці був професор Санкт-Петербурзького університету **В. А. Лебедев**, що опублікував свою роботу «Фінансове право» в 1882-1885 рр. В. А. Лебедев мав намір видати чотири томи: другий і третій передбачалося присвятити викладу теорії і складу державних доходів, а четвертий – державному кредиту. Робота залишилася незавершеною. Друге видання першого тому було опубліковано в 1889-1893 р. Окрім трьох випусків цей том містить додаток з оглядом бюджетів Росії (з 1862 р.), Англії, Франції, Німеччини, Голландії, Австрії, Італії, Іспанії, Португалії, США та ін. За деякими показниками був проведений порівняльний аналіз бюджетів окремих країн. Цінність праці В. А. Лебедева полягає перш за все в тому, що був здійснений аналіз розвитку фінансової системи і фінансової науки практично за весь осяжний період історії людського суспільства.

Важливе значення для вивчення фінансів Росії періоду капіталізму має робота дванадцятого міністра фінансів Росії **С. Ю. Вітте** «Конспект лекцій про народне і державне господарство». При перебуванні його міністром, фінансова система Російської імперії була реорганізована відповідно до потреб монополістичного капіталізму. У вказаній роботі наданий достатньо повний аналіз розвитку фінансів по кожному виду доходу бюджету, наведені історичні відомості з моменту їх виникнення. На відміну від багатьох визнаних учених С. Ю. Вітте найближче підійшов до сучасного розуміння системи фінансів, включивши сюди не тільки доходи і державний кредит, але і витрати.

До початку ХХ ст. відноситься поява перших крупних робіт М. Боголепова, В. Твердохлебова, А. Буковецького, П. Гензеля і ряду інших вчених. Після підручника **І. Х. Озерова** найвидатнішою роботою у галузі фінансової науки на початку ХХ ст. можна вважати "Вступ до фінансової науки" **А. І. Буковецького**. Книга була видана в 1929 р. й протягом першої половини ХХ ст. була чи не найкращим навчальним посібником, у якому аж дев'ять розділів, у тому числі вчення про видатки, доходи, публічний кредит, бюджет, фінансовий контроль, фінансове управління, місцеві фінанси тощо.

На жаль, роботи в області фінансової науки Росії радянського періоду в

даний час є недостатньо популярними.

В сучасних умовах суттєве значення мають праці вченого-економіста член-кореспондента РАЕН *Л. А. Дробозіної*, яка є автором підручнику «Фінанси і кредит в СРСР», монографій «Фінанси. Грошовий обіг. Кредит», «Нові явища в сфері державних фінансів», «Фінансова і грошово-кредитна система Англії» та ін., де розглядається сутність і функції фінансів, фінансова система та її ланки, державні фінанси. Вона також була відомим фахівцем з фінансів країн Західної Європи.

Відомими фінансистами, які досліджують питання фінансів, а саме: грошової системи, грошового обігу, кредитної системи, ринку цінних паперів, міжнародних валютно-фінансових та кредитних відносин є член-кореспонденти РАЕН професори *Поляк Г. Б., Жуков Є. Ф.*

Фінансистом, що в своїх працях висвітлює питання фінансового аналізу є *В. В. Ковальов*. Відомими є його книги «Фінансовий аналіз: Управління капіталом. Вибір інвестицій. Аналіз звітності», «Вступ до фінансового менеджменту», де він дає опис основних категорій, методів і принципів фінансового аналізу, методів прогнозування можливого банкрутства, оцінки ризиків, критеріїв оцінки фінансових активів, інвестиційних проектів, методів управління оборотними засобами.

3.3. Розвиток фінансової науки в Україні

Фінансова наука в Україні розвивалася в контексті її розвитку в умовах Російської імперії, і тому дуже важко виділити внесок українських вчених в її розвиток.

Питанням фінансів відомий літератор та громадський діяч *Іван Якович Франко* присвятив понад 40 праць. Передусім, це праця з аналізу фінансової політики Австро-Угорської імперії, характеристика діяльності багатьох фінансових установ, у тому числі комерційних банків, фінансових фондів, господарських товариств.

У 1883 р. І. Франко публікує роботу під назвою «Сила податкова Галичини», в якій досліджує наявну податкову систему імперії. Він вказує на непосильний податковий тиск, що зумовлює тяжке економічне становище трудового люду. І. Франко вбачає причину податкового тягара в надмірних непрямих податках, які завуальовують справедливий розподіл національного багатства між верствами населення на користь капіталу.

Усвідомлюючи роль податків у розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів, І. Франко регулярно здійснює критичні огляди проектів та звітів державного бюджету, гостро реагуючи на постійне збільшення податків для Галичини та скорочення видатків на її економічні й соціальні цілі.

Водночас І. Франко в своїх працях висловлює впевненість, що розвиток фінансово-кредитних відносин сприятиме активізації господарського життя в

країні.

Наприкінці XIX – початку XX ст. фінансова наука в Україні була зосереджена в університетах. Протягом декількох десятиріч Харківський університет був єдиним в Україні, а згодом став центром розвитку науки та культури на Лівобережній Україні. З моменту утворення університету на кафедрі дипломатики і політичної економії читались лекції з фінансів (називались вони тоді фінансовим правом).

Відомим українським вченим-економістом, професором Харківського університету, був *М. М. Алексеєнко*. Він вивчав фінанси Германії, Австрії, Франції. Крім трьох дисертацій ним надрукована монографія з теорії податків «Погляд на розвиток вчення про податки» (1870), розроблено курс фінансового права в обсязі двох тисяч сторінок, але, нажаль, не виданий.

Привертають увагу своїм обсягом та змістовністю праці з фінансів та кредиту професора Харківського університету *П. П. Мігуліна*. Великий науковий та практичний інтерес становить його багатотомна історично-економічна праця «Російський державний кредит. Досвід історико-критичного огляду» (1899 р., 1900 р., 1902 р., 1903 р., 1904 р., 1907 р.), присвячена проблемам державного кредиту. Відомими та авторитетними на той час були його праці «Реформа грошового обігу в Росії та промислові кризи» (1893-1902), «Наша банкова політика (1729-1903). Досвід дослідження», «Війна і наші ресурси» (1905). В працях «Теперішнє та майбутнє російських фінансів» (1907), «Економічне зростання російської держави за 300 років (1613-1913)», (1913) він узагальнив величезний історичний досвід розвитку фінансів Росії, що робить дуже значним його вклад в розвиток економічної, зокрема фінансової науки кінця XIX – початку XX ст.

Геніальною постаттю в українській економічній науці є *Михайло Іванович Туган-Барановський* (1865-1919) – видатний український економіст, історик, був міністром фінансів в уряді Центральної Ради. Він став першовідкривачем сучасної інвестиційної теорії циклів. Ще 1894 р. він опублікував працю «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя», яку (доповнену й перероблену) було згодом видано майже всіма європейськими і навіть японською мовами.

Він першим сформулював основний закон інвестиційної теорії циклів, відповідно до якого фази промислового циклу визначаються активністю інвестування. Саме збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва породжує мультиплікаційний процес всіх елементів економічної активності.

Цікавими є думки М. І. Туган-Барановського з приводу ролі грошей у здійсненні виробничих циклів: на його думку, в період застою виникає надлишок грошей, що зумовлює низький процент на позичковий капітал, в свою чергу низький процент на капітал зумовлює пожвавлення в економіці.

М. І. Туган-Барановський різко виступав проти запровадження прогресивного прибуткового податку, рекомендуючи для покриття витрат держави на ведення війни використовувати позики.

Розглядаючи внесок українських фінансистів у розвиток фінансової

науки, не можна не згадати *М. Добриловського*. У 1934 р. він видав курс лекцій «Основи фінансової науки». М. Добриловський у своїх наукових твердженнях дотримувався західноєвропейської традиції ототожнення державних фінансів із державним господарством, а тому фінансова наука, на його думку, повинна досліджувати способи одержання коштів для задоволення державних потреб.

Теоретично-змістовна спрямованість наукових досліджень представників української фінансової думки свого часу сягала рівня тодішньої світової фінансової науки, а в деяких випадках і випереджала її. За часи Радянського Союзу фінансова наука, нажаль, не отримала належного розвитку.

Сучасними відомими вченими-фінансистами, що досліджують питання фінансів є О. Д. Василик, В. М. Опарін, І. О. Бланк, А. М. Поддєрьогін, М. І. Савлук та інші.

Крім загальної теорії фінансів об'єктом наукового інтересу професора О.Д. Василика є державні фінанси, а саме бюджетна, податкова система України. В праці «Податкова система України», він розкриває теоретичні основи податків, методи та принципи оподаткування, історичні аспекти виникнення та розвитку податків, становлення та розвиток податкової системи України. В праці «Бюджетна система України» *О. Д. Василик* висвітлює теоретичні основи бюджету, його економічну природу, сутність, стан і розвиток бюджетної системи держави, її складові, елементи, принципи побудови.

Проблеми розвитку фінансової системи України, становлення та особливості фінансового ринку України розглядає в своїй монографії «Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти)» професор Київського національно-економічного університету *В. М. Опарін*.

Вагомий науковий внесок здійснили монографії доктора економічних наук, професора Київського національного торгово-економічного університету *І. О. Бланка*. В його працях «Стратегія і тактика управління фінансами», «Управління прибутком», «Управління активами», «Управління формуванням капіталу», «Управління використанням капіталу», «Управління фінансовою безпекою» та інших, розкриваються питання щодо формування активів підприємств, їхнього використання в операційній та інвестиційній діяльності, сучасні методи оптимізації обсягу та структури капіталу підприємств на стадії його утворення та в процесі розвитку, керування формуванням прибутку підприємства в процесі його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, управління фінансовими ризиками тощо.

Відомими в області фінансів підприємницьких структур є професор Київського Національного економічного університету *А. М. Поддєрьогін*. Його підручники «Фінанси підприємств», «Фінансовий менеджмент» висвітлює фінанси на рівні підприємств: організацію розрахунків і кредитування, формування і розподілу прибутку, оподаткування підприємств, організацію оборотних коштів і фінансування відтворення основних засобів, фінансове планування, фінансовий аналіз підприємства тощо. Також відомі його праці з фінансового менеджменту.

Питання грошей, кредиту, грошового та валютного ринку досліджує відомий український фінансист доктор економічних наук, професор Київського

Національного економічного університету *М. І. Савлук*.

Таким чином, розвиток фінансових досліджень в сучасній Україні пов'язаний з її поступовою інтеграцією у світову економічну, зокрема фінансову, науку шляхом ідейно-теоретичного та методологічного оновлення.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Назвіть основні постулати школи класичної політичної економії.
2. Назвіть основні постулати теорії ефективного попиту Дж. М. Кейнса.
3. Охарактеризуйте неокейнсіанство як напрям фінансової політики.
4. Чим характеризується концепція кейнсіансько-неокласичного синтезу?
5. Які економічні теорії відносяться до неоконсервативного напрямку?
6. Розкрийте суть монетаризму.
7. Яке практичне значення має теорія валютних зон?
8. Яких російських вчених ХІХ ст., що досліджували питання фінансів ви знаєте?
9. Назвіть сучасних українських вчених-фінансистів, які досліджують бюджетну проблематику, фінанси підприємств, фінансовий ринок.

Теми рефератів

1. Сутність теорії ефективного попиту Дж. М. Кейнса та її вплив на сучасну фінансову науку.
2. Монетаризм як одна з провідних течій сучасної фінансової науки.
3. Значення наукової спадщини М. І. Туган-Барановського.

Тести

1. Вченими-економістами, представниками класичної школи політичної економії є:

- 1) Ф. Петрарка, Ф. Гвіччардіні, Н. Макиавеллі, Т. Мен, Дж. Локк, Т. Гоббс.
- 2) Ф. Кене, А.Р.-Ж. Тюрго, О. Мірабо, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, С. Міль;
- 3) Дж. М. Кейнс, Дж. Хікс, П. Самюельсон, Е. Хансен.

2. Як економічний напрям кейнсіанство набуло розповсюдження

- 1) у ХІХ ст.;
- 2) у ХХ ст.;
- 3) наприкінці ХІХ ст. – поч. ХХ ст.

3. Теорія ефективного попиту базується на:

- 1) оптимальному портфелі інвестицій;
- 2) співвідношенні сукупного попиту та пропозиції;
- 3) рівновазі між споживанням та виробництвом.

4. Кейнсіанці надавали перевагу:

- 1) бюджетній політиці;
- 2) кредитно-фінансовій політиці;
- 3) монетарній політиці.

5. Посткейнсіанство – економічний напрям, в центрі уваги якого

- 1) зниження загального рівня податків;
- 2) забезпечення обсягу інвестицій, необхідних для повної зайнятості;
- 3) аналіз проблем, породжених активним впливом фінансової сфери та грошового фактора на макроситуацію.

6. Залежність доходів бюджету від ставок податків описує:

- 1) хрест Хікса;
- 2) крива Лаффера;
- 3) модель Блека-Скоулза.

7. Монетаризм відноситься до:

- 1) кейнсіанства;
- 2) неокейнсіанства;
- 3) посткейнсіанства;
- 4) неоконсервативного напрямку;
- 5) нема правильної відповіді.

8. До сучасних неоконсервативних теорій відносяться:

- 1) теорія циклічних коливань;
- 2) теорія економіки пропозиції;
- 3) теорія раціональних очікувань;
- 4) нема правильної відповіді;
- 5) всі відповіді правильні.

9. Засновником сучасного монетаризму вважається:

- 1) Е.Хансен;
- 2) П.Самюельсон;
- 3) М.Фрідмен.

10. Неоконсерватори виступали за:

- 1) пропорційну систему оподаткування, розширення функцій грошово-кредитного регулювання, пріоритетність пропозиції, збалансування доходів і витрат держави; зменшення бюджетних витрат;
- 2) прогресивну систему оподаткування, розширення функцій грошово-

кредитного регулювання, пріоритетність пропозиції, збалансування доходів і витрат держави; зменшення бюджетних витрат;

3) прогресивну систему оподаткування, розширення функцій грошово-кредитного регулювання, пріоритетність пропозиції, збалансування доходів і витрат держави; збільшення бюджетних витрат;

4) пропорційну систему оподаткування, розширення функцій бюджетного регулювання, пріоритетність пропозиції, збалансування доходів і витрат держави; збільшення бюджетних витрат.

11. Завдяки теорії оптимальних валютних зон була створена:

- 1) Бреттон-Вудська валютна система;
- 2) європейська спільна валюта;
- 3) вільні економічні зони.

12. Модель Блека-Скоулза використовується для

- 1) кредитно-грошового маневрування;
- 2) проведення соціальних реформ;
- 3) управління ризиком.

13. Відкривачем сучасної інвестиційної теорії циклів є:

- 1) Д. О.Василик;
- 2) М. Х. Бунге;
- 3) М. І.Туган-Барановський;
- 4) І. О. Бланк.

14. До сучасних російських авторів належать:

- 1) І. Х. Озеров, В. А. Лебедєв, І. І. Янжул;
- 2) П. П. Мігулін, М. Добриловський, М. І. Савлук;
- 3) Г. Б. Поляк, Є. Ф. Жуков, В. В. Ковальов.

15. До сучасних українських авторів належать:

- 1) О. Д. Василик, В. М. Опарін, І. О. Бланк;
- 2) І. Х. Озеров, В. А. Лебедєв, І. І. Янжул;
- 3) Г. Б. Поляк, Є. Ф. Жуков, В. В. Ковальов.

Література

1. Василик. О. Д., Василик О. О. Теорія фінансів: Підручник.- К.: НІОМ. – 2001. – 416 с.
2. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка): Навчальний посібник. Вид. 3-тє, стереотипне / За ред. Мочерного С.В. – Львів: «Новий Світ-2000», 2006. – 488 с.
3. Лісовицький В. М. Історія економічних вчень. – Харків, ТОВ «Р.И.Ф.»,

2002. – 320 с.

4. Історія економічних учень: Підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко, А. М. Поручник та ін.; За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко. – К.: КНЕУ, 2001.-564 с.

5. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. / За ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005.- 567 с.

6. Лортикян Э. Л. Государство и рынок. Очерки экономической истории Украины. – ООО “РИРЕГ”, 1997. – 174 с.

7. Лортикян Э.Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: очерки истории экономической науки и экономического образования. – «Харків» 1995. – 196 с.

8. Ставерська Т.О., Іванюта О.М. Історія фінансів : навчальний посібник. – Харків : Форт, 2013.

9. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. Л.А. Дробозиной. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_137.html

10.Юрій С.І., Федосов В.М. Фінанси. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finans/finans>

ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

4.1. Діяльність фінансової системи держави як предмет фінансового права

Фінанси охоплюють широкий спектр обмінно-розподільних та перерозподільних відносин, які при єдиній сутності мають характерні ознаки та особливості. «Розуміння фінансів як єдиного цілісного явища дає підстави для виділення поняття «фінансова система» як певної сукупності форм і методів фінансових відносин та їх інституціонального забезпечення» [13].

Неможливо надійно керувати фінансами не знаючи всієї сукупності цих взаємозв'язків, їх змісту, спрямованості, взаємодії. Рішення з окремих питань управління фінансами (регулювання діяльності підприємницьких структур, функціонування банківської системи, фінансового ринку тощо) мають враховувати наслідки для інших складових фінансової системи. Тобто, для ефективного управління фінансами необхідно мати чітке уявлення про об'єкт управління, розуміти питання формування та функціонування фінансової системи країни.

Питання щодо сутності і складу фінансової системи є не менш дискусійним у фінансовій науці, ніж стосовно самих фінансів та їх функцій.

Грунтовне дослідження теоретико-методологічних аспектів розбудови фінансової системи України проведено В. М. Опаріним, який повно дослідив проблематику фінансової системи, визначив різні підходи щодо трактування фінансової системи у фінансовій науці. Автори поділяють позицію В. М. Опаріна, згодні з тим, що фінансова система – «це не просто сукупність певних форм і методів фінансових відносин. Це відповідно організована система» [13].

Заслужують на увагу і підтримку також інші визначення фінансової системи, наведені у спеціальній літературі. Так, на думку Романенко О. Р. «фінансова система – це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер фінансових відносин, що мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління та правове забезпечення» [14]. Автори підтримують, запропонований Романенко О. Р. підхід щодо характеристики фінансової системи у двох аспектах:

1. За внутрішньою будовою – як сукупність відносно відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми і методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

2. За організаційною структурою – як сукупність державних органів та установ, які здійснюють фінансову діяльність.

Узагальнюючи різні підходи до структуризації фінансової системи, слід зазначити, що в основному позиції авторів багато у чому збігаються, хоча вони

використовують різні терміни. Майже всі автори відносять до фінансової системи різні ланки державних фінансів, фінанси підприємницьких структур, фінансовий ринок. Розбіжності існують щодо включення до фінансової системи фінансів домогосподарств та міжнародних фінансів. Враховуючи вищесказане, *у складі фінансової системи можливо виділити наступні сфери (підсистеми)* (рис. 4.1):

- 1) централізовані фінанси, основу яких складають державні фінанси;
- 2) децентралізовані фінанси, що включають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств) та фінанси домогосподарств;
- 3) фінансову інфраструктуру, що включає фінансовий ринок та систему органів управління фінансами;
- 4) міжнародні фінанси.

Таким чином, запропонована структура містить і фінанси домогосподарств (населення), оскільки суб'єкти фінансових відносин – громадяни, здійснюють фінансову діяльність; і міжнародні фінанси, фінансові відносини у сфері яких, пов'язані насамперед з міжнародною торгівлею, характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн. Фінансовою наукою міжнародні фінанси визнані важливою сферою фінансів, що обумовлюється глобалізацією економіки, інтернаціоналізацією фінансів.

Усі сфери фінансової системи поділяються на окремі *ланки*, що мають тісні багатосторонні взаємозв'язки. Кожна сфера та ланка фінансової системи посідає певне місце в регулюванні ринкових відносин, визначним способом впливає на процес відтворення, має свої, властиві їй, функції.

Централізовані фінанси – це підсистема фінансових відносин з приводу формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій, а саме: адміністративної, оборонної, соціально-економічної та правової. Це основна сфера перерозподілу ВВП та національного доходу. Рівень централізації частини національного доходу державою повинен, з одного боку, бути достатнім для забезпечення її певним обсягом фінансових ресурсів, а з іншого боку – достатнім для формування потужної фінансової бази підприємств для ефективного господарювання. До цієї сфери належать: державний бюджет, місцеві бюджети (фінанси місцевих органів влади), державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних та муніципальних підприємств. Головною ланкою централізованих фінансів є *бюджетна система*, яка є сукупністю державного бюджету та місцевих бюджетів. Організаційно її структура залежить від форми державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Державний бюджет – це головний централізований фонд грошових коштів держави, основний інструмент перерозподілу національного доходу. Через державний бюджет перерозподіляється до 30 % національного доходу країни.

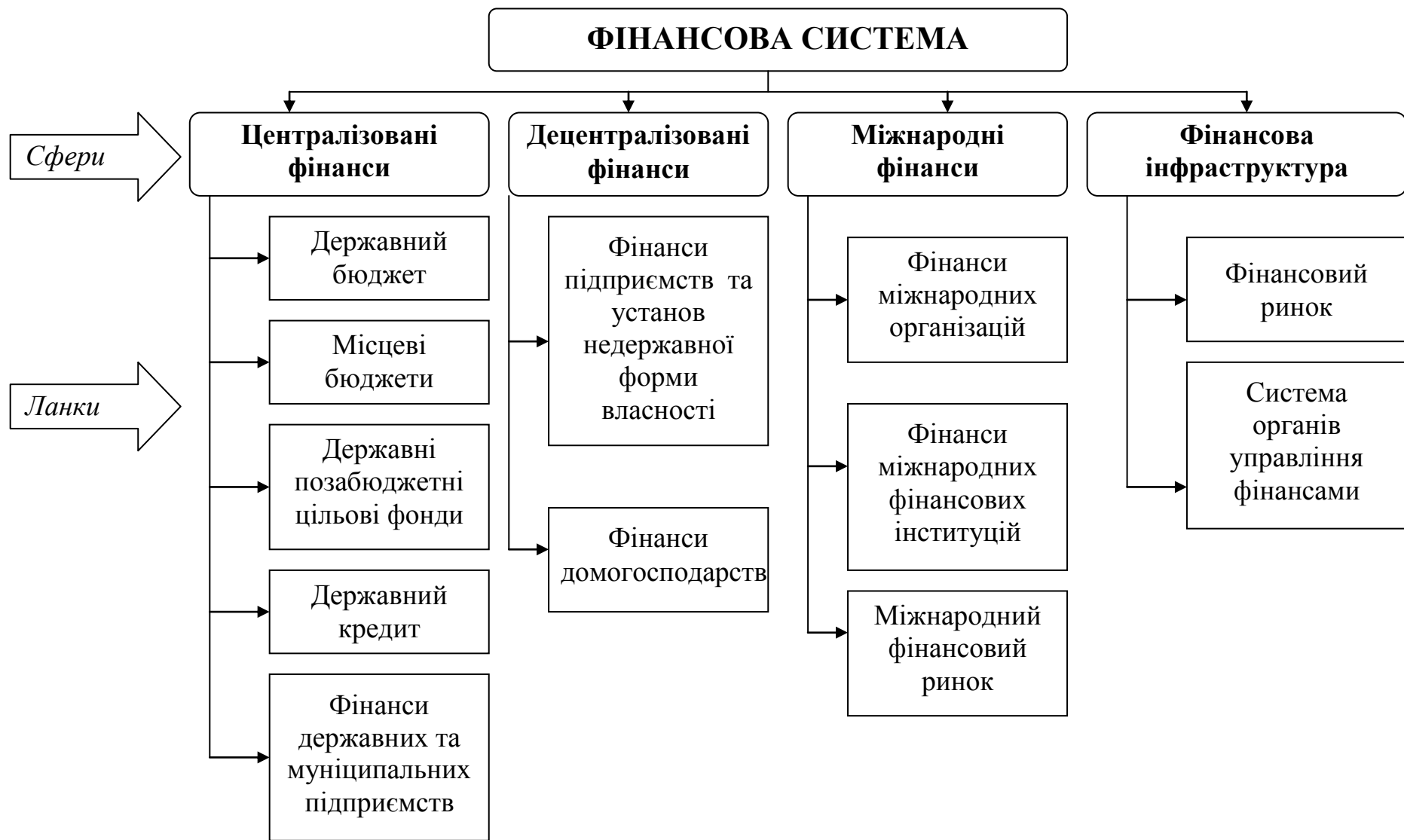

Рис. 4.1. Структурно-логічна схема складу фінансової системи

Місцеві бюджети (місцеві фінанси) являють собою фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл.

Сукупність усіх видів бюджетів бюджетної системи складає **зведений бюджет**, який уявляє собою сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи. Зведений бюджет законодавчими органами влади не затверджується, а використовується для аналізу, прогнозування, визначення засад державного регулювання економічного та соціального розвитку держави.

Державні позабюджетні цільові фонди – мають цільове призначення. Вони використовуються для розширення соціальних послуг населенню, розвитку галузей інфраструктури, надання суспільної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим громадянам. В Україні діють зараз такі державні позабюджетні цільові фонди:

- Пенсійний фонд України;
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

У перспективі – Державний фонд медичного страхування.

Державний кредит являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин, що виникають між державою, як позичальником, і кредиторами – фізичними або юридичними особами (приватними, фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами і міжнародними фінансовими організаціями) у процесі формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів.

Фінанси підприємств та установ недержавної форми власності та фінанси домогосподарств поєднуються поняттям **децентралізовані фінанси**.

Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП та національного доходу, яка виступає об'єктом розподілу через фінансові відносини.

Фінанси підприємств – це економічні відносини, які пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення.

Залежно від виду діяльності фінанси підприємств поділяють на фінанси комерційних підприємств, некомерційних підприємств, громадських організацій.

Фінанси домогосподарств – це сукупність грошових фондів, які акумулюються у населення з таких джерел: доходи від трудової діяльності; доходи від капіталу; доходи від рухомого і нерухомого майна; доходи, отримані у вигляді спадщини; доходи з інших джерел.

Сфера міжнародних фінансів характеризує економічні відносини на світовому рівні, відображає грошові потоки між державами: урядами, підприємствами, громадянами. Перерозподільні відносини у сфері

міжнародних фінансів виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів світових та регіональних міжнародних організацій і фінансових інституцій. Функціонуючи у міжнародній сфері, фінанси впливають на економічні відносини учасників, формування їх фінансової політики, розвиток міжнародних інтеграційних процесів.

Фінансова інфраструктура створює сприятливі умови для гармонійного функціонування всієї фінансової системи та кожної її сфери окремо, уявляє собою сукупність фінансових інститутів та елементів. До фінансової інфраструктури належать: система органів управління фінансами; нормативно-законодавча база; підготовка фахівців; інфраструктура фінансового ринку; спеціалізоване виробництво (цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації).

Фінансовий ринок опосереднює рух фінансових ресурсів між підприємствами, галузями, сферами економіки, населенням, державою. Основна функція фінансового ринку – перетворення тимчасово вільних грошових коштів (нагромаджень, заощаджень) у позичковий капітал для інвестицій в економіку.

Фінансовий ринок – це підсистема фінансової інфраструктури, специфічна сфера економічних відносин, де формуються і функціонують відносини між учасниками фінансового ринку з приводу купівлі-продажу фінансових фондів.

Структура фінансової системи може змінюватись під впливом відповідних змін в економіці країни. У державах із перехідною економікою окремі ланки фінансової системи перебувають на стадії формування. Це, насамперед, фінансовий ринок, місцеві фінанси, державні позабюджетні цільові фонди.

Ефективне функціонування кожної із складових фінансової системи можливе за умов чіткого законодавчого урегулювання їх взаємодії. Функціонування фінансової системи зумовлює фінансову діяльність держави, проявляється у відносинах, врегульованих відповідними нормами фінансового права. Таким чином, **предметом фінансового права** є суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави. Норми фінансового права закріплюють права та обов'язки учасників фінансових відносин.

4.2. Правове регулювання фінансової діяльності держави

Правове регулювання фінансової діяльності є провідною формою державного керівництва економікою. Система правових норм, що регулюють фінансову діяльність держави, становить фінансове право.

Фінансове право – це сукупність правових норм, регулюючих економічні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для їх безперебійного

функціонування.

Велика кількість фінансово-правових норм, з яких складається фінансове право, утворює складну систему, усередині системи ці норми групуються у різні підрозділи відповідно до сфер і ланок фінансової системи держави. Таким чином, у фінансовому праві норми інтегруються у самостійні підгрупи – фінансові інститути, які регулюють однорідні фінансові відносини в області бюджету, державного кредиту, державних позабюджетних цільових фондів тощо. Правові норми фінансового права включаються у акти різних правових форм: закони, укази, інструкції, рішення та ін.

Визначальне значення у правовому регулюванні фінансової діяльності держави має Конституція України. Конституція України містить основоположні принципи, на яких базується галузь фінансового права, визначає вихідні положення нормативної регламентації фінансових відношень, є базою для фінансового законодавства.

Статті Конституції України встановлюють повноваження у сфері фінансів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Рахункової палати.

Визначені Конституцією України і повноваження в області фінансів Автономної Республіки Крим (ст. 138), органів місцевого самоврядування (ст. 141-143).

Визначальне значення у правовій регламентації фінансової діяльності держави мають також закони України з фінансових питань. У першу чергу до них відносять ті, які у силу п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України встановлюють Державний бюджет України; бюджетну систему України; систему оподаткування; податки і збори; принципи створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, статус іноземних валют на території України; порядок утворення та погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу; порядок випуску та обертання державних цінних паперів, їх види і типи.

У фінансове законодавство включається велика кількість підзаконних актів, якими є нормативні Укази Президента України з фінансових питань, постанови Уряду України, накази та інструкції міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України у сфері фінансів приймаються на основі законів та у розвиток їх розпоряджень.

У спеціальному фінансовому законодавстві держави чітко розмежовується фінансова діяльність, яка здійснюється державою як зрядом публічної влади і фінансова діяльність, що здійснюється державою через посередництво органів державного управління підприємствами, організаціями.

Подальший розвиток і деталізацію розглянуті основи правового регулювання фінансової діяльності одержують у спеціальному фінансовому законодавстві, фінансово-правові норми якого регулюють якісно однорідні фінансові відносини відповідно до сфер і ланок фінансової системи держави.

Для виконання задач і функцій, визначених Конституцією України,

держава повинна мати достатні грошові фонди. Ці фонди вона формує шляхом перерозподілу валового внутрішнього продукту. Найважливішим засобом, через який держава здійснює розподіл і перерозподіл внутрішнього продукту, є **державний бюджет**. Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання її функцій. Бюджетні відношення відповідно до ст. 4. Бюджетного кодексу України регулюються Конституцією України, нормами статей Бюджетного кодексу, законами про Державний бюджет України, законами України, які встановлюють джерела доходів державного і місцевих бюджетів, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, що стосуються формування та виконання державного і місцевих бюджетів, рішеннями органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийнятими відповідно до Бюджетного кодексу України.

Серед названих основним систематизованим актом є Бюджетний кодекс, прийнятий у 2001 році. 8 липня 2010 року Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» [2], виклавши його у новій редакції. Цим було підкреслено актуальність бюджетної реформи та її ключове значення, створено правове підґрунтя для удосконалення бюджетної системи на всіх рівнях, забезпечення її стабільності та інвестиційної привабливості. Новий Бюджетний кодекс не містить «революційних» фундаментальних перетворень порівняно з прийнятим у 2001 році, він удосконалює, доповнює, узгоджує між собою та з іншими законами його положення.

Бюджетним кодексом України визначаються правові засади функціонування бюджетної системи України, її принципи, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин, бюджетної класифікації, відповідальність за порушення бюджетного законодавства. Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, а також питання відповідальності за його порушення.

Державні позабюджетні фонди необхідні для фінансування пріоритетних напрямків соціально-економічних завдань держави та органів місцевого самоврядування. Правовий статус державних позабюджетних цільових фондів визначається нормами Конституції України (ст. 46, ст. 49, ст. 50), які встановлюють напрямки соціальної політики держави. На основі Конституції розроблено документи, які містять концептуальні засади із соціального захисту працюючого населення, пенсіонерів, інвалідів, інтересів дітей та матерів. До таких документів відносяться: Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (2011 р.), Закони України «Про пенсійне забезпечення» (1992 р. із змінами і доповненнями), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р. із змінами і доповненнями), «Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р. із змінами і доповненнями), «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального

страхування» (2001 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» (2001 р.) зі змінами та доповненнями, «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (2010 р.)

Відповідно до цих законів і створено чотири централізованих цільових позабюджетних фонди:

- Пенсійний фонд України;
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності,
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Закони визначають порядок формування та використання фондів. Названі фонди формуються за рахунок обов'язкових внесків та відрахувань юридичних та фізичних осіб, сприяють соціальному захисту населення, підвищенню його життєвого рівня, збереженню та покращенню здоров'я, соціальної орієнтації безробітних.

В Україні **величина державного боргу** законодавчо регулюється Бюджетним кодексом України, який визначає сутність державного (місцевого) боргу, права та умови здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень та механізм управління державним боргом. Умови, порядок випуску державних цінних паперів, які забезпечують виникнення державних боргових зобов'язань, регулюються Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок». Граничне регулювання розміру державного боргу здійснюється через окремі статті Конституції України, норми Бюджетного кодексу, закони України «Про Державний бюджет України», «Про Національний банк України» та інші.

Фінанси державних і муніципальних підприємств та суб'єктів господарювання інших форм власності регулюються Конституцією України, Господарським кодексом, нормативно – правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно – правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими правовими актами.

Так, Господарський кодекс України (2003 р.) встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності, визначає відношення, які регулюються кодексом, роз'ясняє основні терміни, засоби державного регулювання господарської діяльності, розкриває засади підприємництва, регламентує діяльність різних видів підприємств, правила їх створення та ліквідації, забезпечує самостійність підприємств, їх права та відповідальність у здійсненні господарської діяльності, регулює відносини з іншими суб'єктами господарювання і державою.

Відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, регулюються Податковим кодексом України., прийнятим у 2010 році. Взагалі податкове законодавство України складається з Конституції України, Податкового кодексу, Митного кодексу та інших законів з питань митної справи у частині регулювання питань оподаткування, рішень Верховної Ради

Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків і зборів, прийнятих за правилами, встановленими Податковим кодексом України.

Фінансова діяльність домогосподарств (населення) регулюється Конституцією України (ст. 42, 43, 67) та спеціальними законами. Так, ст. 43 Конституції України проголошує, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; ст. 67 Конституції України зобов'язала кожного сплачувати податки і збори у порядку і розмірах, встановлених законом, та щорічно подавати в органи податкової служби за місцем проживання (реєстрації) декларації про свій матеріальний стан та доходах за минулий рік у порядку, встановленому законом. Фінанси населення регулюються також Законами України: «Про оплату праці» (1995 р.), Податковим кодексом України в частині податку на доходи фізичних осіб.

Фінансові відносини у сфері міжнародних фінансів обумовлені Конституцією України (ст. 9, ст. 18, ст. 116 п. 1), Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991 р.), Договорами між Україною та фінансовими міжнародними організаціями та інституціями.

Ст. 9 Конституції України визначила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких подана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Ст. 18 Конституції України регулює зовнішньоекономічну діяльність України, визначає її засади.

Правове регулювання фінансового ринку України ґрунтується на ст. 99, ст. 100 Конституції, спеціальних законодавчих актах: Законах України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (2002 р. із змінами і доповненнями), «Про банки і банківську діяльність» (2001 р.), «Про Національний банк України» (1999 р.), «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (1993 р.), «Про цінні папери і фондовий ринок» (2006 р.), «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» (2001 р.), Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні у національній валюті, затверджені постановою Правління Національного банку України (2001 р.) та ін.

Ст. 99 Конституції України визначила грошову одиницю України – гривню; ст. 100 – завдання Національного банку щодо розробки грошово-кредитної політики.

Зазначені закони забезпечують правове регулювання діяльності банківської системи України, банківського кредитування, функціонування фондового ринку, порядку випуску та обігу цінних паперів, управління грошовим обігом, зміст валютних цінностей, валютного контролю тощо.

Функціонування органів управління фінансами забезпечено ст. 85, 96, 97, 113, 116-119 Конституції України, ст. 109-115 Бюджетного кодексу України, ст. 61, 62 Податкового кодексу України, ст. 20, п. 3 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» (2010 р.), а також Законами України «Про

аудиторську діяльність» (1993 р.), «Про місцеве самоврядування» (1997 р. зі змінами і доповненнями), Указами Президента «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (2010 р.), «Положення про Державну фінансову інспекцію України» (2011 р.) та ін.

Фінансове право закріплює загальні принципи і форми фінансової діяльності, методи мобілізації та розподілення грошових коштів через централізовані і децентралізовані фонди.

Фінансова діяльність держави базується на відповідних принципах: загальноправових, галузевих, міжгалузевих та принципах окремих інститутів фінансового права.

Загальноправові принципи є визначальними для формування окремих галузей права. До них відносять:

- законність;
- верховенство права;
- суверенітет держави;
- рівність усіх форм власності;
- право власності народу.

Зокрема, сутність принципу законності стосовно фінансової діяльності полягає в тому, що весь процес утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів досить докладно регламентується нормами фінансового права, дотримання яких забезпечує можливість застосування до правопорушника засобів державного примусу.

Принципи фінансової діяльності держави гарантують безперервність та послідовність нормотворчого процесу, забезпечують взаємозв'язок фінансового права та фінансової політики держави.

Галузеві принципи фінансової діяльності держави – це основоположні правила і вимоги, що відображають її найістотніші особливості. Основний зміст цих принципів визначається Конституцією України та нормами права, які безпосередньо регламентують фінансову діяльність.

До галузевих принципів фінансової діяльності належать:

- принцип публічності фінансової діяльності;
- принцип гласності;
- принцип плановості;
- принцип розподілу функцій представницької та виконавчої влади,
- принцип пріоритетності представницьких органів влади перед виконавчими органами;
- принцип пріоритетності публічних видатків по відношенню до доходів бюджету;
- принцип обліку та контролю.

До інших принципів фінансової діяльності держави належать:

- принцип єдності фінансової діяльності і грошової системи держави,
- принцип міжгалузевого характеру фінансової діяльності держави,
- принцип самостійності у встановлених чинним законодавством межах фінансової діяльності органів місцевого самоврядування,

- принцип соціальної спрямованості фінансової діяльності держави,
- принцип фінансової безпеки держави тощо.

Спираючись на зазначені принципи, держава надає фінансовій діяльності відповідних правових форм і за допомогою правових норм наповнює її правовим змістом.

У сфері загальнодержавних фінансів держава в особі уповноважених фінансових і кредитних установ сама мобілізує, розподіляє і використовує фонди грошових коштів, фінансуючи народне господарство, соціально-культурну сферу, оборону, управління, створення резервів тощо.

Що ж стосується децентралізованих фондів грошових коштів, то держава уповноважує на їх створення і використання підприємства, міністерства. Ці фонди є фінансами галузей народного господарства.

Перед будь-якою державою у галузі фінансової діяльності стоять два основних завдання: зібрати передбачені державним бюджетом кошти і розподілити їх відповідно до суспільних потреб.

З розподілом коштів пов'язане й інше завдання – проконтролювати законність збирання, розподілу та використання державних коштів.

Відповідно до зазначених завдань поділяються на три групи і методи фінансової діяльності держави: методи формування грошових фондів, методи розподілу та методи їх використання.

Розмаїття методів зумовлено суб'єктами, з якими держава вступає у відносини, а також конкретними умовами утворення й розподілу грошових коштів.

Методи фінансової діяльності – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких уповноважені державою органи від свого імені формують, розпоряджаються та використовують фонди грошових коштів [10].

Перша група методів фінансової діяльності – методи формування фінансових ресурсів, серед яких виділяють обов'язкові та добровільні методи мобілізації фінансових ресурсів. **Обов'язковий метод мобілізації** є провідним, його сутність полягає у примусовому і безвідплатному вилученні частини грошових коштів у їх власників на користь держави і реалізує безумовні імперативні обов'язки щодо виконання, а також гарантії цього виконання. Найпоширеніший з видів обов'язкових платежів – податок. Крім податків цей метод включає різні державні збори. Поряд з обов'язковим методом застосовується й **добровільний метод мобілізації** фінансових ресурсів, який передбачає переважно диспозитивні способи забезпечення фінансових надходжень та механізми кредитування. Отже, зазначений метод передбачає відсутність імперативу (повеління) з боку держави при здійсненні платежів і реалізується через проведення державних лотерей, випуск державою облігацій, інших цінних паперів, добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб тощо.

Друга група – методи розподілу грошових ресурсів. При розподілі державних грошових коштів застосовуються два основні методи: **метод фінансування** (безповоротний, безоплатний, цільовий, плановий відпуск грошових коштів з централізованого фонду, що здійснюється на підставі

затверджених фінансових планів) і **метод кредитування** (виділення коштів на засадах цільового призначення, платності, поворотності через певний строк).

Методи фінансування поділяються на підвиди залежно від певних ознак, наприклад, від мети використання коштів, джерел їх утворення, організаційно-правових режимів, об'єкта, суб'єктів тощо.

Так, якщо фінансові ресурси виділяються з державного бюджету, то це **бюджетне фінансування**; при виділенні грошових коштів з відомчих фондів, наприклад фондів міністерств, **фінансування** набуває характеру **відомчого**; за умов фінансування з цільових позабюджетних фондів матиме місце **фінансування з позабюджетних фондів**.

Третя група методів фінансової діяльності – методи використання фінансових ресурсів. До цієї групи методів відносяться метод встановлення цільового призначення державних фондів грошових коштів; метод визначення порядку використання коштів; метод встановлення компетентними державними органами фінансових нормативів і лімітів використання грошових коштів; метод планування; метод фінансового контролю та інші.

Значення **методу встановлення цільового призначення** державних фондів грошових коштів полягає у тому, що, формуючи фінансову систему, держава одночасно визначає грошові фонди та напрямки їх використання. Так, наприклад, створивши Пенсійний фонд України, держава визначила його призначення, закріпивши в нормативних актах завдання та функції цього фонду.

Метод встановлення порядку використання коштів, одержаних з відповідного фонду, полягає в тому, що одержані з державного фонду кошти завжди мають своє призначення і можуть витратитися тільки на ті цілі, на які вони виділені.

За допомогою **методу встановлення порядку розподілу прибутку державних господарюючих суб'єктів** держава визначає характер використання цих прибутків і відповідно надає державним коштам цільове призначення.

Застосовуючи **метод встановлення компетентними державними органами фінансових нормативів і лімітів** використання грошових коштів, держава встановлює мінімальні та максимальні межі, а також розміри виділення та витрачання грошових коштів за певним напрямком.

На всіх стадіях фінансової діяльності здійснюється фінансовий контроль. Призначення **методу фінансового контролю** дуже важливе, оскільки фінансові ресурси завжди обмежені, їх мобілізація і витрачання регламентуються спеціальними правовими нормами.

Застосування методів фінансової діяльності держави визначаються змістом і характером суспільних відносин, що регулюються державою.

4.3. Фінансова політика

Система державних заходів у сфері фінансової діяльності, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання з метою виконання державою її функцій уявляє фінансову політику держави.

Фінансова політика як і фінансове законодавство відбиває суб'єктивні дії певних соціальних верств суспільства або окремих груп людей. Вони пов'язані з процесом прийняття рішень у галузі політики, економіки, фінансів і соціальної сфері.

Головними завданнями фінансової політики є: забезпечення безперервного відтворювального процесу (насамперед продуктивних сил); зростання суспільного багатства.

За допомогою фінансів та фінансової політики здійснюється багатосторонній регулюючий вплив на ринкові відносини й процес розширеного відтворення, а саме: фінанси та фінансова політика активно використовуються для сприяння процесу нагромадження капіталу, який визначає темпи економічного зростання; за допомогою фінансів держава впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту в цілому та додаткової вартості зокрема; фінанси відіграють важливу роль у процесі відтворення робочої сили.

Таким чином, *фінансова політика є складовою частиною економічної політики держави*. У ній конкретизуються головні напрямки розвитку народного господарства, визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, їх джерела та напрямки використання, розробляється механізм регулювання та стимулювання соціально-економічних процесів фінансовими методами. У той же час фінансова політика – відносно самостійна сфера діяльності держави, найважливіший засіб реалізації політики держави у будь-якій сфері суспільної діяльності.

Основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі мають забезпечуватися стійке зростання економіки, удосконалення її структури, поліпшення добробуту населення.

Головне призначення фінансової політики – це забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізацію тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку, зовнішньоекономічної діяльності.

Фінансова політика держави як макроекономічний механізм управління включає в себе стратегію та тактику управління.

Фінансова стратегія включає дії держави щодо стратегічного розвитку її фінансової системи. Вона розуміється як загальний напрямок і методи досягнення поставленої мети і спрямована на вироблення цільових програм, для реалізації яких необхідні час і великі фінансові ресурси. Це політика, що розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку країни.

Фінансова тактика – це поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої

фінансової стратегії. Вона включає конкретні методи та засоби досягнення поставленої мети за конкретних умов, що дозволяють зосередити зусилля на варіантах рішення, що не суперечать прийнятій стратегії.

З точки зору основних напрямків впливу фінансів на економіку країни до складу фінансової політики держави входять: бюджетна, податкова, грошово-кредитна, інвестиційна, валютна політики, а також політика з управління фінансами

Бюджетна політика – це комплекс юридичних, економічних, організаційних заходів під час складання бюджетів, регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, організації бюджетного контролю. Вона виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх витрачання на різні потреби держави.

Податкова політика – найтісніше пов'язана з бюджетною політикою, становить систему заходів держави в галузі оподаткування.

Бюджетно-податкова (або фіскальна) політика має створювати сприятливі умови для виробничої та фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Зауважимо, що в розвинутих країнах світу через державний бюджет відбувається перерозподіл від 30 до 50 % ВВП. Найчастіше її ототожнюють з фіскальною політикою.

Фіскальна політика має дві основні форми: дискреційна та автоматична.

1. Дискреційна або активна фіскальна політика – це свідоме маніпулювання податками та державними видатками з боку органів законодавчої та виконавчої влади з метою змінення реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю над інфляцією, прискорення темпів економічного зростання.

Вона буває двох видів:

а) стимулююча фіскальна політика: збільшення державних видатків, зниження податків, одночасне поєднування першого та другого. Ця політика проводиться у період економічного спаду та безробіття, але внаслідок її проведення може збільшитися дефіцит бюджету, що може, в свою чергу, призвести до інфляції;

б) стримуюча фіскальна політика: зниження державних видатків, збільшення податків, одночасне поєднування першого та другого. Ця політика проводиться у період високої інфляції та спрямована на скорочення дефіциту державного бюджету.

2. Автоматична або пасивна фіскальна політика – здійснюється за допомогою «вбудованих стабілізаторів» (податків та державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично. Це, так звана автоматична або вбудована стабільність.

Вбудовані стабілізатори – це будь-який захід, що має тенденцію збільшити дефіцит державного бюджету у період економічного спаду, або скоротити дефіцит бюджету у період економічного зростання та інфляції без спеціальних активних заходів з боку уряду та законодавчої влади.

Державний бюджет завдяки фіскальній політиці у період економічного зростання та інфляції повинен мати **рестриктивний (стримуючий) вплив**; а у

період економічного спаду та безробіття – *експансивний (стимулюючий) вплив*.

За допомогою вбудованих стабілізаторів амортизується економічний спад та обмежується зростання.

Грошово-кредитна (монетарна) політика являє собою комплекс дій та заходів держави у сфері грошового ринку, а також сукупність економічних методів, спрямованих на управління рухом кредитного капіталу. Дія грошово-кредитної політики спрямована на регулювання грошового обороту, які здійснює держава через центральний банк. Вона охоплюють ринок грошей, ринок капіталів, ринок цінних паперів. НБУ здійснює грошово-кредитну політику з метою впливу на грошову масу в обігу, обсяги кредитування, темпи інфляції, стан платіжного балансу.

Об'єктами монетарної політики є такі змінні грошового ринку: пропозиція (маса) грошей, ставка процента, валютний курс, швидкість обігу грошей та ін.

Основними інструментами грошово-кредитної політики є наступні:

1) *облікова або дисконтна політика*, механізм якої полягає в регулюванні облікової ставки центрального банку, за якою він надає позички комерційним банкам у порядку їх рефінансування;

2) *регулювання норми обов'язкових резервів* для комерційних банків та інших депозитних установ, які повинні зберігати частину залучених коштів на кореспондентських рахунках у центральному банку без права їх використання і без виплати процентів по них;

3) *операції на відкритому ринку*, що пов'язані з купівлею та продажем цінних паперів центральним банком на ринку цінних паперів; у країнах з розвинутими ринковими відносинами вони є найбільш поширеним методом грошово-кредитного регулювання.

Валютна політика – це сукупність економічних, юридичних і організаційних форм і методів у галузі валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями. Регулювання курсу національної валюти здійснюється за допомогою *валютних інтервенцій* центрального банку, які впливають на попит та пропозицію національної валюти та іноземних валютних цінностей в країні.

Інвестиційна політика – це політика, що пов'язана з державними та приватними інвестиціями на розвиток тих галузей та окремих підприємств, що мають найважливіше значення і визначають науково-технічний прогрес. Держава повинна заохочувати вітчизняних та іноземних інвесторів шляхом надання їм різноманітних пільг (податкових, амортизаційних та інших).

Політика щодо управління фінансами становить систему заходів щодо організації органів управління фінансами, здійснення фінансового менеджменту.

Для об'єктивної оцінки фінансової політики держави на певний момент діяльності і вироблення рекомендацій щодо її коригування, необхідно мати чітку програму суспільного розвитку, яка ураховує інтереси всього суспільства, окремих прошарків та груп населення, містить характеристику стратегічних і

тактичних цілей, визначає методи, засоби і терміни їх досягнення. Ефективність фінансової політики держави тим вища, чим повніше вона враховує об'єктивні потреби суспільного розвитку, інтереси суспільства в цілому та його складових частин, історичні умови та особливості поточного моменту.

Успіх фінансової політики значною мірою залежить від якості її реалізації. Процес реалізації фінансової політики держави включає такі елементи: розробка концепції розвитку фінансової системи держави, визначення основних напрямків використання фінансової системи в економічній політиці держави, складання цільових програм щодо розвитку загальнодержавних та територіальних фінансів, розробка конкретних заходів реалізації концепції, напрямків та програм.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Фінансова система України, її основні підсистеми та ланки.
2. Правове регулювання фінансової діяльності держави
3. Фінансова політика як складова частина економічної політики держави.

Теми рефератів

1. Структурна побудова та засади функціонування фінансової системи в Україні.
2. Економічна сутність та правові основи фінансової діяльності держави.
3. Регулюючий вплив фінансової політики на розвиток суспільства.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте фінансову систему за внутрішньою структурою.
2. Що являє собою організаційна структура фінансової системи?
3. Що таке фінансовий ринок, які його структура та роль?
4. Охарактеризуйте міжнародні фінанси.
5. На яких принципах базується фінансова діяльність держави?
6. Визначте методи фінансової діяльності держави.
7. У чому полягає сутність фінансової політики?
8. Що є основною метою фінансової політики?
9. Який регулюючий вплив здійснюється на економічний розвиток країни за допомогою фінансової політики?
10. Які складові містить фінансова політика?

Тести

1. Фінанси підприємств, установ, організацій та фінанси населення поєднані таким поняттям:

- 1) централізовані фінанси;
- 2) децентралізовані фінанси;
- 3) фінансова інфраструктура.

2. До складу державних фінансів не входять:

- 1) державний бюджет;
- 2) державний кредит;
- 3) позабюджетні спеціальні фонди;
- 4) фінанси підприємств колективної форми власності.

3. Базовою ланкою фінансової системи країни є фінанси підприємств тому що:

- 1) для них характерна висока регламентація державних фінансових відносин;
- 2) у них існують власні доходи;
- 3) саме тут утворюється переважна частина фінансових ресурсів держави.

4. Державні фінанси – це:

- 1) система економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів, з метою виконання завдань і функцій держави;
- 2) сукупність всієї грошової маси в країні;
- 3) обсяг грошової маси, що використовується для обслуговування товарного обігу.

5. До складу фінансової інфраструктури відносять:

- 1) систему органів управління фінансами;
- 2) нормативно-законодавчу базу;
- 3) підготовку фахівців;
- 4) спеціалізоване виробництво;
- 5) усі відповіді правильні.

6. Державний кредит – це:

- 1) особлива форма грошових відносин, коли держава виступає боржником;
- 2) складова частина загальнодержавних фінансів, яка дозволяє утворити централізовані фінансові ресурси для потреб держави;
- 3) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів та їхнім використанням на фінансування державних потреб.

7. Позабюджетні цільові фонди – це:

1) специфічна форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів країни для фінансування конкретних соціальних та економічних потреб загальнодержавного або регіонального значення;

2) форма забезпечення додатковими ресурсами пріоритетних сфер економіки та розширення соціальної допомоги населенню.

8. Державний бюджет – це:

1) система економічних відносин, що складаються в суспільстві в процесі формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;

2) грошові відносини, що виникають між державою та юридичними особами в зв'язку зі створенням централізованих фондів.

9. До складу децентралізованих фінансів не входять:

1) фінанси підприємницьких структур;

2) фінанси населення;

3) місцеві бюджети.

10. Провідною ланкою загальнодержавних фінансів є:

1) державний бюджет;

2) державний кредит;

3) позабюджетні фонди;

4) місцеві бюджети.

11. Місцеві фінанси – це:

1) система економічних відносин, за допомогою яких формуються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів, що використовуються на економічний та соціальний розвиток території;

2) система економічних відносин, за допомогою яких формуються регіональні спеціальні фонди;

3) сукупність органів управління фінансами на рівні регіонів.

12. У складі фінансової системи виділяють наступні підсистеми:

1) централізовані фінанси;

2) державний бюджет;

3) децентралізовані фінанси;

4) фінанси населення;

5) фінансова інфраструктура.

6) міжнародні фінанси

13. Фіскальна політика може бути:

1) стимулюючою;

2) стримуючою;

- 3) автоматичною;
- 4) всі відповіді правильні.

14. У складі фінансової політики виділяють:

- 1) бюджетно-податкову;
- 2) грошово-кредитну;
- 3) дивідендну;
- 4) міжнародну;
- 5) вірні всі відповіді.

15. Фінансова політика – це:

- 1) дія економічних законів у фінансовій сфері;
- 2) діяльність підприємств, організацій та установ у сфері фінансів;
- 3) сукупність фінансових розподільних і перерозподільних заходів, які здійснює держава через фінансову систему.

16. Фіскальна політика – це:

- 1) бюджетно-податкова політика;
- 2) кредитна політика;
- 3) всі відповіді правильні.

Завдання 1

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наводяться нижче.

Терміни:

1. Фінанси.
2. Централізовані фінанси.
3. Децентралізовані фінанси.
4. Гроші.
5. Національний дохід.
6. Валовий внутрішній продукт.
7. Фінансова система.
8. Державний бюджет.
9. Державний кредит.
10. Позабюджетні цільові фонди.
11. Аудит.

Визначення:

- А.** Фонди, які використовуються для розширення соціальних послуг

населенню, розвитку галузей інфраструктури.

Б. Централізований фонд коштів держави, головний інструмент перерозподілу національного доходу.

В. Сукупність фінансових ланок, які забезпечують державі виконання її економічних та політичних функцій.

Г. Сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами в процесі формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів.

Д. Перевірка публічної фінансової звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою визначення їхньої вірогідності, повноти та відповідності чинному законодавству, встановленим нормативам.

Є. Вартість кінцевих товарів та послуг, які вироблені резидентами даної країни на її території за певний період часу.

Ж. Новостворена вартість у масштабі суспільства.

З. Загальний еквівалент, за допомогою якого вимірюються витрати праці виробників.

І. Економічні відношення, які пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів в процесі розподілу і перерозподілу національного доходу.

К. Економічні відношення, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів держави, які акумулюються в державній бюджетній системі та урядових позабюджетних фондах.

Л. Грошові відносини, які опосередковують обіг фондів грошових коштів підприємства, населення.

Завдання 2

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни

1. Фінансова політика
2. Фінансові ресурси держави
3. Фінансовий механізм
4. Фінансовий метод
5. Правове забезпечення
6. Внутрішні фактори, які впливають на фінансову політику
7. Зовнішні фактори, які впливають на фінансову політику

Визначення:

А. Форма власності на основні засоби виробництва, структура економіки,

соціальний склад населення, стан розвитку економіки, організація грошового обігу тощо.

Б. Закони, постанови Верховної Ради, Укази Президента, накази та листи міністерств, інші документи.

В. Система державних заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їхній розподіл і використання для забезпечення економічного і соціального розвитку держави.

Г. Сукупність форм і методів створення і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур господарських суб'єктів і населення.

Д. Економічні взаємовідносини з іншими державами, інтеграція в світові економічні системи тощо.

Є. Засіб впливу фінансових відносин на господарський процес.

Ж. Сукупність усіх цільових фондів грошових коштів держави, необхідних для її функціонування.

Завдання 3

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих:

1. При розподілі державних грошових коштів застосовуються метод фінансування і метод кредитування.

2. До методів формування фінансових ресурсів відносять метод встановлення цільового призначення державних фондів грошових коштів; метод визначення порядку використання коштів.

3. Предметом фінансового права є суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави.

4. Автоматична фіскальна політика – це збільшення державних видатків, зниження податків, одночасне поєднання першого та другого.

5. Стримуюча фіскальна політика проводиться в період високої інфляції та спрямована на скорочення дефіциту державного бюджету.

6. Стимулююча фіскальна політика проводиться в період економічного спаду та безробіття.

7. Застосування методів фінансової діяльності держави визначаються уповноваженими фінансовими і кредитними установами.

8. Фінансова політика відбиває суб'єктивні дії певних соціальних верств суспільства або окремих груп людей.

9. До галузевих принципів фінансової діяльності належать: принцип публічності фінансової діяльності, принципи гласності, плановості, розподілу функцій представницької та виконавчої влади, пріоритетності представницьких органів влади перед виконавчими органами, а також принцип пріоритетності публічних видатків по відношенню до доходів бюджету та принцип обліку та контролю.

10. До загальноправових принципів відносять: законність, верховенство

права, суверенітет держави, рівність усіх форм власності, право власності народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України // Голос України. – 2010. – № 229-230.
2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51.
3. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
4. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
5. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
6. Указ Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
7. Указ Президента N 499/2011 від 23 квітня 2011 р. «Положення про Державну фінансову інспекцію України» – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
8. Воронова Л. К., Криницький И. Е., Кучерявенко Н. П. Финансовое право. – Харьков : Право, 2006.
9. Воронова Л. К., Кучерявенко Н. П. Финансовое право. – Харьков : Легас, 2003.
10. Грачева Е. Ю., Соколова З. Д. Финансовое право. – М. : Юрист, 2002.
11. Карасева М. В. Финансовое правоотношение. – М. : Изд-во НОРМА, 2001.
12. Орлюк О. П. Фінансове право. – К. : Юрінком Інтер, 2003.
13. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти). Монографія. – К. : КНЕУ, 2005.
14. Романенко О. Р. Фінанси : підручник. – К. : КНЕУ, 2004.
15. Финансовое право / Под ред. Е. Ю. Грачевой, Г. П. Толстопятенко. - М. : ООО «ТК Велби», 2003.
16. Финансовое право / Под ред. проф. И. Н. Пахомова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2003.
17. Финансы : учебник для вузов / Под ред. Л. А. Дробозиной. – М. : ЮНИТИ, 2000.

ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

5.1. Економічна сутність і функції податків

В умовах ринкової економіки фінансова політика держави базується на системі фінансових регуляторів. Такими фінансовими регуляторами є насамперед податки, які забезпечують вилучення і перерозподіл вилученого створеного валового внутрішнього продукту і формування централізованих фондів грошових фондів держави.

Податки, як головне джерело державних доходів, мають багатовікову історію. Цілісна система оподаткування в кожній країні сформувалась в результаті тривалого періоду становлення і розвитку держави [8]. Податки являються фінансовою категорією, яка досить складна і надзвичайно ефективно впливає на всі економічні явища та процеси. За економічним змістом податки виступають формою фінансових відносин між державою й членами суспільства. Економічна природа податку полягає у з'ясуванні його призначення, об'єкта оподаткування й джерела сплати, а також визначенні впливу на суб'єктів оподаткування і на економіку в цілому. Податки є найбільш ефективним інструментом регулювання економічних процесів та обов'язковим елементом економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона обирає та які політичні сили перебувають при владі.

Податки також приймають участь в перерозподілі нової вартості, виступають частиною єдиного процесу відтворення, специфічною формою виробничих відносин, які й формують їх суспільний зміст. Суспільний зміст податків дає можливість проникнути в їх глибинну сутність, дозволяє розкрити внутрішній зміст і еволюцію, найважливіші ознаки та особливості [4].

Податки мають й матеріальну основу, як частка грошових доходів суспільства, котра відчужена та привласнена за допомогою політичного примусу державою. Збільшення податкових доходів означає все більше усупільнення національного доходу. Держава, таким чином, через податки і їх використання здійснює перерозподіл валового внутрішнього продукту в територіальному та галузевому аспектах, а також між різними соціальними групами [5, 6].

Отже, податки мають двоякий характер: з одного боку, вони виступають специфічною формою виробничих відносин, в чому і полягає їх суспільний зміст і, з другого боку, є часткою вартості національного доходу в грошовій формі, що характеризує їх матеріальний зміст.

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду

фінансових ресурсів держави. Процес примусового відчуження частки доходів юридичних осіб і громадян на загальносуспільні потреби характеризує односторонній рух вартості (від платника податку до держави) без еквівалентного обміну. Матеріальною основою податків є реальна сума грошових коштів, що мобілізуються державою.

Податковим відносинам притаманні свої відмінні особливості, що дають змогу виділити їх із загальної сукупності фінансових відносин. Зокрема, це обов'язковий характер податків та їх відносна безповоротність.

Податки – це головний фінансовий метод мобілізації державних доходів. Вони становлять від 80 % до 97 % доходної частини державного бюджету [7].

З січня 2011 року вступив в силу Податковий кодекс України, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [1].

Податковий кодекс визначено як цілісний, гармонійно пов'язаний та комплексний документ, який забезпечить досягнення балансу інтересів держави і платників податків, конкурентоспроможність вітчизняної податкової системи. Місія кодексу визначена через побудову сучасної, справедливої фіскальної політики, що забезпечує загальний характер оподаткування, рівність усіх платників податків перед законом, досягнення стратегічних цілей сталого розвитку в системі державного регулювання економіки [2].

Під час формування податкової бази Кодексу передбачалось досягнення наступних цілей [2]:

- підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- забезпечення сталого економічного розвитку, формування людського капіталу на інноваційно-інвестиційній основі за умови збільшення сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів;
- реалізація збалансованої бюджетної політики на середньо- і довгострокову перспективу;
- створення сприятливих фіскальних умов для залучення прямих іноземних інвестицій, активізації інвестиційно-інноваційної діяльності;
- покращення позицій України у глобальному рейтингу «простоти ведення бізнесу» за показником «Сплата податків»;
- забезпечення раціонального використання природних ресурсів;
- створення фіскальних умов для детінізації доходів;
- формування відповідального ставлення платників податків до виконання своїх податкових зобов'язань, забезпечення суттєвого зменшення масштабів ухилення від сплати податків;
- подальше наближення податкового законодавства України до законодавства ЄС з урахуванням перспективи поглиблення економічної інтеграції з Європейськими Співтовариствами;

- демократизація податкової служби, встановлення рівноправних відносин між платниками податків і податковими органами;
- запровадження єдиного соціального внеску та покращення процедури його адміністрування.

Податкове законодавство України складається з Конституції України; Податкового Кодексу; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням ввізним або вивізним митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими Кодексом. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору [1]. Верховна Рада України встановлює на території України загальнодержавні податки та збори і визначає: перелік загальнодержавних податків та зборів; перелік місцевих податків та зборів, установлення яких належить до компетенції сільських, селищних та міських рад.

Відповідно до Податкового кодексу [1]:

- **податком** є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку, іншого закону з питань оподаткування;
- **збором (платою, внеском)** є обов'язковий платіж, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Податки не єдина форма акумуляції грошових коштів бюджетом та іншими державними фондами. ***Риси податків притаманні обов'язковим платежам:***

- **податкові платежі** – обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (плата за землю, за користування надрами тощо);
- **відрахування, внески** – обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення (єдиний соціальний внесок).

Основними характерними особливостями податку в порівнянні з обов'язковими платежами є те, що він:

- справляється на умовах безповоротності. Повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо даного податку;

– має односторонній характер встановлення. Оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротний. Сплата податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

– може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;

– не має цільового призначення;

– є виключно атрибутом держави і базується на актах вищої юридичної сили.

Отже, **податки** – це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Прояв сутності податку в дії та спосіб вираження його властивостей виявляється через функції (рис. 5.1).

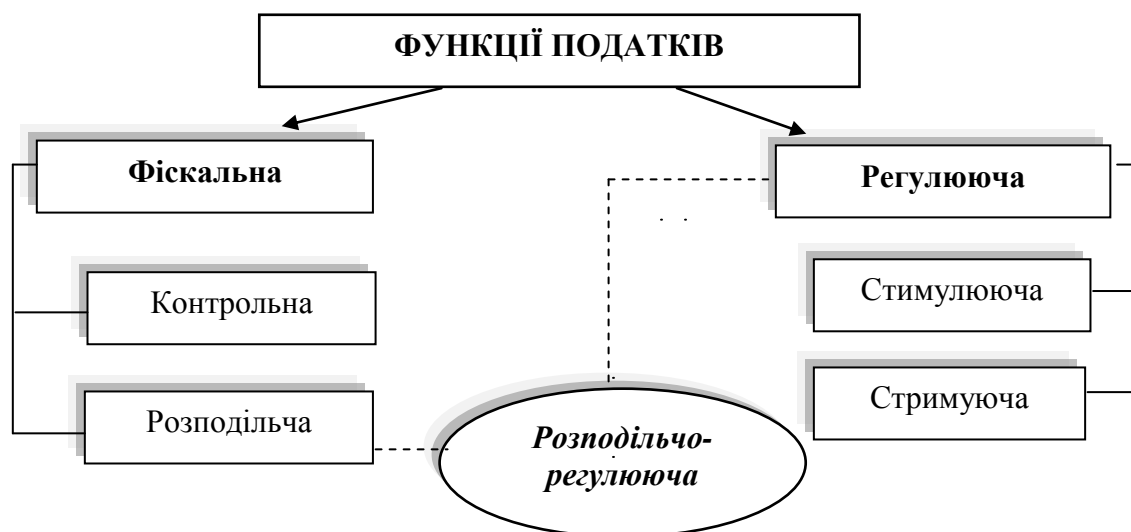

Рис. 5.1. Функції податків

Класична теорія податків розглядала податкові платежі як один з видів державних доходів, що повинні покривати витрати на утримання апарату управління [8]. При цьому будь-яка інша роль податкам не відводилась. Податки були джерелом надходжень до бюджету і не використовувалися для активної економічної політики, тобто їхні функції обмежувалися фіскальною необхідністю. Головна ознака **фіскальної функції** – її стабільність, що дозволяє формувати надходження податків до бюджету на постійній, стабільній основі. Фіскальна функція реалізується у всіх податках, навіть якщо вони створювались, перш за все, як відповідні фінансові інструменти. В межах цієї функції виділяють дві підфункції – контрольну і розподільчу.

Контрольна підфункція податків як фінансової категорії полягає в тому,

що з'являється можливість кількісного відображення податкових надходжень і їх зіставлення з потребами держави в фінансових ресурсах. Завдяки цій підфункції оцінюється ефективність кожного податкового каналу і податкового «тиску» в цілому, виявляється необхідність внесення змін в податкову систему і бюджетну політику. Виконання контрольної підфункції податків, її повнота і глибина певною мірою залежать від податкової дисципліни, тобто своєчасності й сплати в повному обсязі встановлених законодавством податків.

Контрольна підфункція податково-фінансових відносин проявляється лише в умовах дії **розподільчої підфункції**. За допомогою податків здійснюється перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту між державою та її суб'єктами. Ця підфункція переплітається із регулюючою функцією, наприклад, через непрямі податки створюються умови для перерозподілу коштів одних платників іншим (як-то через акцизи).

Ринкові механізми у визначеній мірі потребують процесів державного впливу. Концепцію державного регулювання економіки науково обґрунтував англійський економіст Дж. Кейнс (1935 р.). Одне з основних положень кейнсіанської теорії полягає в тому, що податки є важливим інструментом регулювання економіки, безпосередньо впливають на попит і споживання. Фіскальна функція перестала бути єдиною в характеристиці податків.

В умовах хронічної інфляції й інших кризових явищ, а також з розвитком економічної інтеграції стало необхідним таке податкове регулювання, яке вплинуло б не на попит, а на пропозицію ресурсів. За теорією А. Лаффера, розвиток тіньової економіки має зворотний зв'язок з податковою системою, тобто підвищення податків збільшує розміри тіньової економіки, легального і нелегального відхилення від оподаткування, при якому велика частина доходів не декларується. І навпаки, зниження податкових ставок створює стимули до виробничої діяльності і розвитку економіки. Доходи бюджету збільшуються за рахунок розширення податкової бази, а не за рахунок підвищення податкової ставки до рівня податкового тиску. Завдяки податкам держава отримує можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя на макрорівні, а на мікрорівні – впливати на конкретну поведінку платника податків [4]. Так, маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення частки доходів, податок може відповідно змінювати напрями діяльності платників податків.

Регулююча функція податків одержала подальший розвиток і доповнена наступними положеннями:

- антимонопольна спрямованість (податкова система не повинна сприяти концентрації виробничих факторів на ефективних ринках);
- принцип вигоди (пропорційність податкових зобов'язань тій вигоді, що платники податків одержують від реалізації урядових програм);
- принцип платоспроможності (залежність податків від економічного потенціалу, розмірів доходів і майна, тобто платоспроможності платників податків);
- гнучкість, чіткість, прозорість, стабільність податків.

Регулююча функція проявляється в наданні пільг з оподаткування

окремим галузям та виробникам, враховуючи їх перспективи, діяльність, рівень прибутковості та інше; у встановленні та зміні системи оподаткування; у визначенні податкових ставок, їх диференціації.

Регулююча функція за певних умов може проявлятися, а може й ні. Вона об'єктивно притаманна податкам, проте її ідея не завжди очевидна, не завжди на практиці спрямована так, як передбачалось при введенні того чи іншого податку.

В сучасній фінансовій літературі все частіше використовується термін «розподільчо-регулююча функція» як такий, що найточніше розкриває механізм її прояву, підкреслює органічне поєднання розподільчого призначення з регулюючим впливом оподаткування.

В складі регулюючої функції податків виділяють стимулюючу і стримуючу (дестимулюючу) підфункції. «Регулювання» поєднує в собі і стимулювання, заохочення, прискорення, посилення, спонукання до дії чи певних змін процесів, явищ, і реверсний вплив – стримування, сповільнення, послаблення, обмеження. Так, *стримуюча підфункція* податків, наприклад, може проявлятися через введення акцизів на тютюнові та алкогольні вироби, збільшуючи ціну їх продажу та покликана стримувати ріст споживання цих виробів. *Стимулююча підфункція* реалізується через систему пільг, преференцій. Вона проявляється в зміні об'єкту оподаткування, зменшенні бази оподаткування, зниженні ставки податку. У цьому разі здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту через фінансову систему від одних суб'єктів оподаткування на користь інших.

Отже, розглянувши функції податків в економічній системі, впливає висновок про те, що специфічне суспільне призначення податків знаходить своє вираження не в існуванні кожної функції окремо, а лише в їх єдності.

5.2. Елементи податку, їх характеристика

Для пізнання природи податку необхідно чітко визначити основні елементи [1], які зумовлюють внутрішній зміст даного податку.

Основні елементи податку наведені на рис. 5.2.

Суб'єкт податку – це фізична або юридична особа, на яку покладені обов'язки справляння податку.

Об'єкт податку – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок. Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку. Часто назва податку витікає з назви об'єкта.

Джерело сплати – це фонд, явище чи предмет, з якого сплачується податок. Джерелом можуть виступати:

- доходи платника податку, отримані в різних формах (заробітна плата, прибуток, рента, проценти);
- частина майна, коли для покриття податку не вистачає доходу;
- позика як джерело сплати.

По деяких податках (наприклад, податок на прибуток підприємства) об'єкт і джерело співпадають.

База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання. Базою оподаткування визнаються конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування. У випадках, передбачених Кодексом, один об'єкт оподаткування може утворювати декілька баз оподаткування для різних податків та конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків.

Рис. 5.2. Елементи податку

Масштаб вимірювання (одиниця обкладання) – це та одиниця, яка береться в основу виміру об'єкта оподаткування (наприклад, грошова одиниця для вимірювання податку на доходи фізичних осіб, одиниця вимірювання площі для земельного податку, кількість витрачених паливно-мастильних матеріалів для збору за забруднення навколишнього середовища тощо). Одиницею виміру бази оподаткування визнається конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку. Одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування.

Ставкою податку визнається розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування. Можна виділити різні ознаки класифікації податкових ставок.

Система ставок, що *враховує вид діяльності платника* податку, включає: базову ставку, граничну ставку, абсолютну та відносну ставку.

Базовою (основною) ставкою визначається ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом Податкового кодексу. В Україні прийняті базові ставки з податку на прибуток – 23 %, з податку на додану вартість – 20 %. У випадках, передбачених Податковим кодексом, під час обчислення одного і того самого податку можуть використовуватися декілька базових (основних) ставок, тому по деяким податковим платежам про поняття базової ставки можна говорити лише умовно, так як по даному податку існує безліч ставок в цілому (наприклад, акцизний збір, мито).

Граничною ставкою визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений цим Кодексом.

Абсолютною (специфічною) є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування.

Відносною (адвалорною) визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

В залежності від побудови існує два види ставок:

– **натуральні (тверді)** – встановлюються в грошовому виразі на одиницю об'єкта оподаткування в натуральному обчисленні;

– **процентні ставки** – встановлюються у певних процентних відношеннях до об'єкта оподаткування.

Процентні ставки бувають таких видів:

– **пропорційні** – процентні ставки, яка забезпечують пропорцію нарахування податку. Використовується, наприклад, при нарахуванні податку на додану вартість;

– **прогресивні** – при збільшенні об'єкту оподаткування збільшується ставка податку. Якщо темпи росту ставки податку відповідають темпу росту об'єкта оподаткування – це проста прогресія, застосовується за звичай до податків на спадщину. Якщо темпи росту ставок податку випереджують темпи росту об'єкта оподаткування – це складна прогресія, може застосовуватись при оподаткуванні доходів громадян;

– **регресивні ставки** – при збільшенні об'єкта оподаткування зменшується ставка податку.

Наочно класифікація податкових ставок наведена на рис. 5.3.

Обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів. Специфічні ставки, фіксовані ставки та показники, встановлені Податковим кодексом у вартісному вимірі, підлягають індексації у визначеному кодексом порядку.

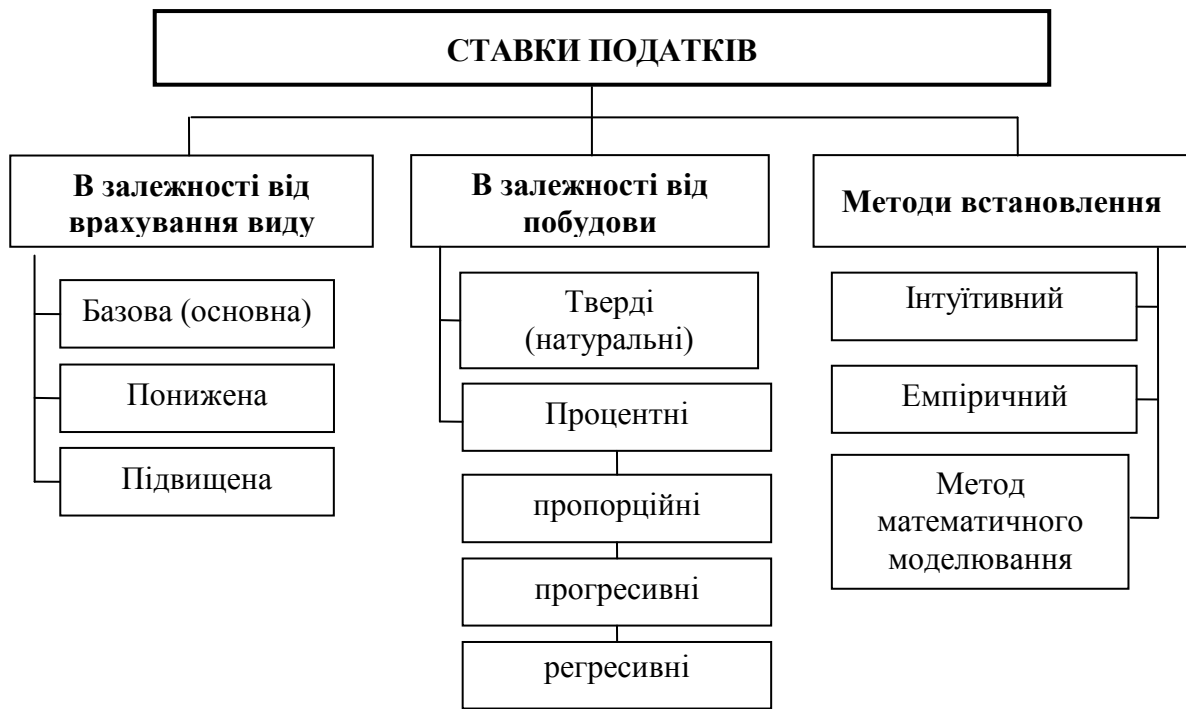

Рис. 5.3. Класифікаційні ознаки ставок податків

Податкова пільга – це передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов’язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених податковим законодавством.

Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об’єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат. Платник податків вправі використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії.

Податкова пільга надається шляхом:

- податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- зменшення податкового зобов’язання після нарахування податку та збору;
- встановлення зниженої ставки податку та збору;
- звільнення від сплати податку та збору.

Норма оподаткування – відношення податкових надходжень до податкової бази.

Податкові канікули – відстрочення на певний період належних до сплати сум податків або певне звільнення від сплати податку протягом певного періоду.

Податковий період – період часу з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів. Податковий період може складатися з декількох звітних періодів. Базовий податковий (звітний)

період – період, за який платник податків зобов’язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, передбачених Кодексом, коли контролюючий орган зобов’язаний самостійно визначити суму податкового зобов’язання платника податку. Податковим періодом може бути: календарний рік; календарний квартал; календарний місяць; календарний день.

Строком сплати податку та збору визнається період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов’язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Податок чи збір, що не був сплачений у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно.

Момент виникнення податкового обов’язку платника податків, у тому числі податкового агента, визначається календарною датою. Строк сплати податку та збору обчислюється роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що повинна настати, чи статися, або на подію, що повинна відбутися.

Строк сплати податку та збору встановлюється відповідно до податкового законодавства для кожного податку окремо. Зміна платником податку, податковим агентом або представником платника податку чи контролюючим органом встановленого строку сплати податку та збору забороняється, крім випадків, передбачених Кодексом.

Податковий звіт – документ, що подається до податкової інспекції зі звітними даними про розрахунки з бюджетом.

В податковій практиці країн існує *три способи стягнення податків* (рис. 5.4).

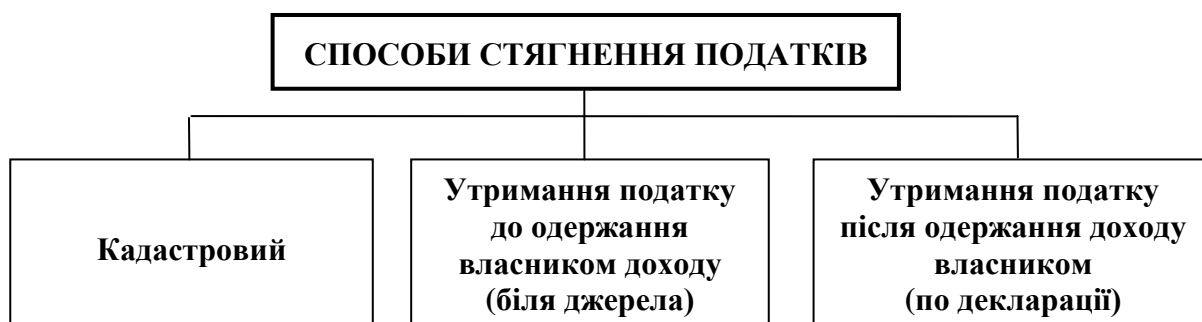

Рис. 5.4. Способи стягнення податків в практиці оподаткування

Кадастр – це реєстр, що містить перелік типових об’єктів (землі, доходів), які класифікуються за зовнішніми ознаками, і встановлює середню дохідність об’єкта обкладання. До зовнішніх ознак відносяться, наприклад, по податку на землю – розмір ділянки, віддаленість від транспортних шляхів та ринків.

Сплата податків та зборів здійснюється в грошовій формі і у національній валюті України.

5.3. Податкова система і податкова політика держави

Сукупність загальнодержавних та місцевих податків й зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом порядку, становить **податкову систему України**.

У сучасних умовах виділяються три чинники, що визначають податкову систему:

- 1) пропорції в розподілі функцій між центральними й місцевими органами влади, та управління, які склалися в країні;
- 2) питома вага податків і зборів у доходній частині бюджету;
- 3) ступінь контролю держави за органами місцевої влади.

Оскільки, податкова система відображає специфічні умови держави, то не існує держав з однаковими податковими системами. Проте, виділяють загальний показник, що характеризує податкову систему держави. Таким показником є показник податкового навантаження, який є відношенням загальної суми податку і збору та сукупного національного продукту [4].

З точки зору значимості податкової системи, а також з оцінки її реформування виділяють три рівні визначення податкової системи:

- 1) концептуальний;
- 2) стратегічний;
- 3) тактичний.

Концептуальний рівень свідчить, що податкові відносини, які засновані на відносинах власності повинні забезпечити стабільні фінансові відносини між державою та платниками податків.

Стратегічний рівень виходить з того, що податкову систему необхідно реформувати шляхом внесення певних змін у чинну систему оподаткування з метою досягнення ефекту.

Тактичний рівень зводиться до оцінки рішень та засобів, за допомогою яких здійснюється управління податковою діяльністю.

Структура податкової системи представлена на рис. 5.5.

Податкова система складається з:

- податкової політики держави;
- сукупності законодавчих та виконавчих органів влади;
- органів контролю, які забезпечують надходження податків у бюджет;
- платників податків.

Податкова система – сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів та інших обов'язкових платежів, до бюджетів усіх рівнів, форм і методів їх уставлення, зміни, скасування, обчислення, сплати та стягнення, а також забезпечення відповідальності за вчинення правопорушень у сфері оподаткування, організація роботи по податковому контролю.

Діюча система оподаткування в Україні визначається Податковим кодексом України. Ставки, механізм стягнення податків, зборів та обов'язкових платежів, за виключенням мита, оскільки ці відносини регулюються митним законодавством не можуть бути встановлені та змінені іншими законами України, крім законів з питань оподаткування [1].

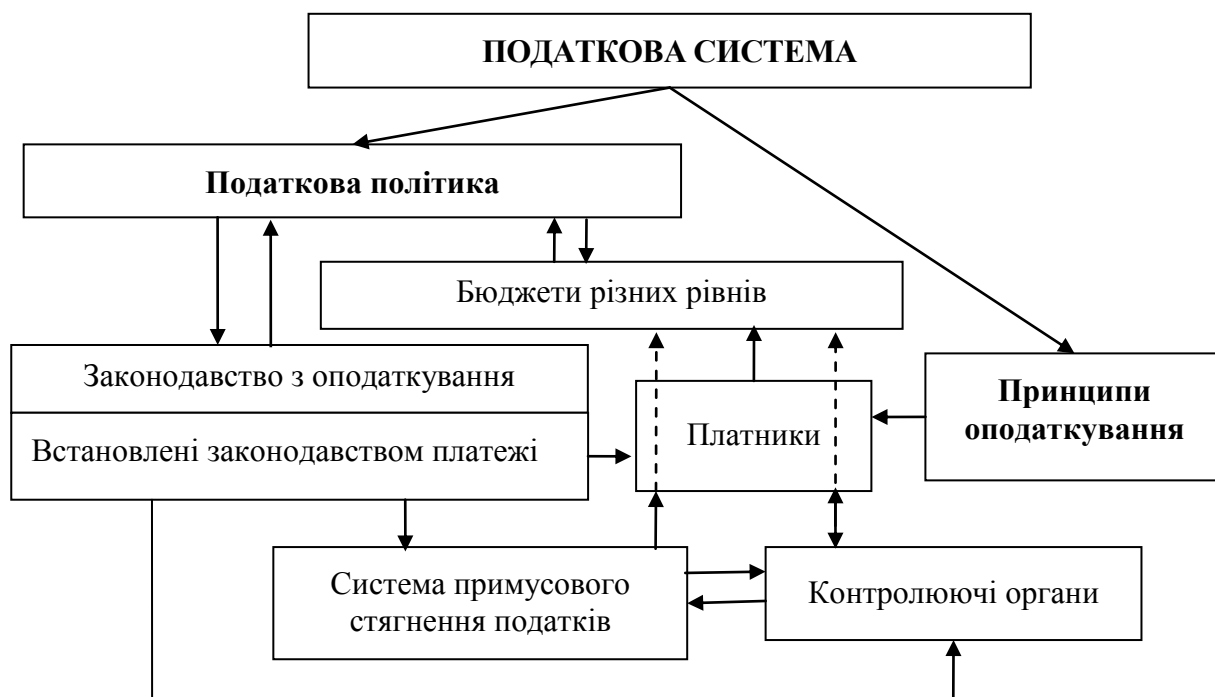

Рис. 5.5. Складові системи оподаткування

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється.

Перелік загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів подано в ст. 9 Податкового кодексу України [1]:

- 1) податок на додану вартість;
- 2) акцизний податок;
- 3) податок на прибуток підприємств;
- 4) податок на доходи фізичних осіб;
- 5) мито;
- 6) плата за землю;
- 7) рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
- 8) рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
- 9) плата за користування надрами;
- 10) збір за спеціальне використання води;
- 11) збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- 12) екологічний податок;
- 13) фіксований сільськогосподарський податок;
- 14) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства (застосовується до 1 січня 2015 року);
- 15) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та

теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;

16) збір за користування радіочастотним ресурсом України;

17) збір за першу реєстрацію транспортного засобу.

Загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

Перелік місцевих податків та зборів визначається ст. 10 Податкового кодексу України [1].

До місцевих податків належать:

1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

1) туристичний збір;

2) збір за місця для паркування транспортних засобів;

3) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (плата за торговий патент органами місцевого самоврядування встановлюється обов'язково, а у випадку не встановлення сплачується за мінімальними ставками).

Місцеві податки і збори (обов'язкові платежі), механізм справляння та порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених Податковим кодексом України.

Чинним законодавством передбачено застосування спеціального податкового режиму, тобто системи заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів. Спеціальний податковий режим може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів.

В процесі господарювання податки суттєво впливають на діяльність господарюючих суб'єктів, податкова система виконує функцію структурування економіки, створює та посилює одні зв'язки або знищує інші. Недоцільно акцентувати увагу лише на наповненні бюджету з податкових джерел, ігноруючи при цьому те, яким чином процедура його наповнення впливає на економічні процеси.

Оскільки система оподаткування є одним із механізмів формування фінансових ресурсів держави та її бюджету, то податкова політика – це важлива частина фінансової політики держави. У свою чергу, складовими елементами податкової політики є:

1) принципи оподаткування;

2) законодавча база з питань оподаткування;

3) система взаємовідносин між платниками податків та контролюючими органами.

Історія розвитку оподаткування свідчить [3; 8; 9], що податки можуть бути не тільки джерелом поповнення бюджетів, але й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів. Свідоме використання податків для досягнення відповідних цілей проходить в рамках

податкової політики.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави. Надзвичайно важливою умовою ефективності податкової політики є її стабільність і передбачуваність, що, з одного боку, викликає в усіх суб'єктів господарювання стабільний інтерес до перспективної фінансової політики, а з другого – забезпечує високий рівень роботи податкової служби на основі розроблених нормативно-правових актів із питань оподаткування та освоєння механізмів стягнення того чи іншого податку.

Гнучкість податкової політики передбачає, що коли податковий тиск на господарників призводить до згортання виробництва, податкова система перебудовується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, її обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не змінюються протягом бюджетного року. Запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення Закону про оподаткування в дію.

Система пільг щодо оподаткування повинна стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, які повинні б бути зараховані в бюджет, залишаються у виробника, що є ні чим іншим, як своєрідним бюджетним фінансуванням.

Згідно чинного податкового законодавства України [1] базою для формування податкової політики та законодавчого процесу у сфері оподаткування є наступні **принципи оподаткування**:

1) **загальність оподаткування** – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені цим Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями Кодексу;

2) **рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації** – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

3) **невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства**;

4) **презумпція правомірності рішень платника податку** в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

5) **фіскальна достатність** – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

6) **соціальна справедливість** – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

7) **економічність оподаткування** – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

8) **нейтральність оподаткування** – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

9) **стабільність** – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

10) **рівномірність та зручність сплати** – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

11) **єдиний підхід до встановлення податків та зборів** – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Принципи виконують роль стандартів податкової системи. Вони встановлюють методи проведення податкової політики та розробляють технології оподаткування.

Податкова політика направлена на вирішення поставлених перед суспільством завдань, серед яких виділяють довгострокові і короткострокові. Перед урядами розвинутих країн постають такі довгострокові цілі: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і благополуччя населення. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на певному рівні відносно до внутрішнього валового продукту, стимулювання інвестиційної діяльності.

Важливою характеристикою податкової політики держави є **рівень податкового навантаження (тиску) на платника податків**.

Так, на макрорівні податковий тиск визначає **частка податкових надходжень до бюджету у ВВП** (Π_1):

$$П_1 = \frac{ПБ}{ВВП} \cdot 100\%$$

де ПБ – податкові надходження до бюджету;
ВВП – валовий внутрішній продукт.

Для характеристики податкового навантаження на підприємстві можна використовувати такі показники:

1) **частку податкових виплат підприємства** ($П_2$) в загальній сумі прибутку:

$$П_2 = \frac{ПВ}{П} \cdot 100\%$$

де ПВ – податкові виплати підприємства;
П – прибуток підприємства.

2) **частку податкових виплат підприємства** ($П_3$) в обсязі реалізації:

$$П_3 = \frac{ПВ}{Ор} \cdot 100\%$$

де $О_r$ – обсяг реалізації підприємства.

Іншими словами, **податкове навантаження показує, яка частина виробленого суспільством продукту перерозподіляється через бюджет.**

Податкове навантаження в розвинених країнах коливається від 52 % в Швеції до 30 % в США і Туреччині. В основній групі країн воно складає 40-45 %. Спостерігається тенденція до збільшення податкового тиску, що пояснюється інтеграційними процесами в Європі, які передбачають вирівнювання умов господарювання, в тому числі оподаткування [9].

Під час аналізу податкової політики країни, велику увагу приділяють структурі оподаткування.

5.4. Класифікація податків

Кожний вид податків має свої специфічні риси й функціональне призначення й займає окреме місце у податковій системі. Роль того чи іншого податку характеризується його відношенням до визначеної групи в залежності до діючої класифікації податків. Класифікація дає можливість повніше висвітлити сутність і функції податків, покращити їх роль в податковій політиці держави, напрямки й характер впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Класифікація податків здійснюється у відповідності з тією чи іншою метою, важливішою із якої є своєчасність і повнота сплати податків в бюджети різних рівнів.

Класифікація податків проводиться за певними ознаками (рис. 5.6): за формою взаємовідносин платника і держави (за економічним змістом), за економічним змістом об'єкта оподаткування, залежно від органів державної влади, які їх встановлюють, відносно до платника та до джерела сплати [4; 6; 8].

Рис. 5.6. Структурно-логічна схема класифікації податків

За формою оподаткування (взаємовідносин платника і держави) податки поділяються на дві групи: прямі і непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються напряму до бюджету держави за рахунок їхніх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування. Сплата такого податку призводить до вартісного зменшення об'єкта оподаткування.

Непрямі податки сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми (за рахунок цінової надбавки). Тобто сума податку не зменшує об'єкту оподаткування, а збільшує ціну товару, а її розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи та прибутки, на споживання і майно.

Податки на доходи та прибутки стягуються з доходів фізичних та

юридичних осіб в момент отримання доходу. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств.

Податки на споживання сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні, тобто в процесі споживання товарів, робіт та послуг. Їх плата не залежить від результатів фінансово-господарської діяльності, а визначається розміром споживання. Вони справляються у формі непрямих податків.

Податки на майно встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна, що перебуває в приватній, колективній та державних формах власності.

Залежно від органів державної влади, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки – обов'язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади в державі. Їх стягнення здійснюється за єдиними ставками і є обов'язковим на всій території країни незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки та збори встановлюються місцевими органами влади. Їхня особливість полягає в тому, що на відміну від інших податків, чинним законодавством визначаються тільки види місцевих податків і зборів, їх граничні розміри, платників та порядок обчислення. Конкретні ж види податків для кожної місцевості, їхні ставки, порядок сплати встановлюють і визначають органи місцевого самоврядування відповідно до переліку і в межах установлених граничних розмірів. Місцеві податки та збори надходять виключно до місцевих бюджетів.

Відносно до платника податки поділяються на:

– податки та збори з юридичних осіб. Прикладом таких податків можуть бути податок на прибуток підприємств, екологічний податок, плата за користування надрами тощо;

– податки з фізичних осіб, наприклад, податок на доходи фізичних осіб, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності тощо;

– змішані, тобто податки, які підлягають обов'язковій сплаті як юридичними, так і фізичними особами. До таких податків можна віднести збір за першу реєстрацію транспортного засобу, плата за землю, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування тощо.

Відносно до джерела сплати виділяють податки, що:

– включаються у валові витрати та собівартість продукції, робіт, послуг. Так в валові витрати підприємств включаються такі податки і збори як мито, плата за землю, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, збори на обов'язкове соціальне страхування тощо;

– включаються в ціну товару – податок на додану вартість, акцизний податок, мито;

– що сплачуються з прибутку або капіталу.

За напрямком використання податки поділяються на загальні і спеціальні (цільові). Загальні податки знеособлюються при їх надходженні до бюджету. Вони призначені для загальнодержавних заходів. Спеціальні (цільові)

податки мають строго визначене призначення й використовуються на певну мету.

В сучасних умовах, як правило, стягуються загальні податки, однак зберігаються і спеціальні податки, які надходять до державних цільових фондів. Так до спеціальних податків в деяких країнах відносяться податки, що стягуються з певних груп платників, наприклад, податок на прибуток нафтових компаній.

У зв'язку з розширенням соціальної функції держави більше поширення одержали збори до фондів соціального страхування, які по своїй суті є цільовими податками, оскільки мають певне призначення.

5.5 Характеристика основних податків податкової системи України

I. ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ (ПДВ) [1; 2] належить до непрямих податків, який сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва продукції товарів, виконання робіт, надання послуг, за умов імпорту товарів до або під час митного оформлення.

Податок на додану вартість (ПДВ) домінує серед непрямих податків, що надходять до бюджету і тим самим виконує яскраво виражену фіскальну функцію. Внаслідок того, що ПДВ – непрямий податок, він сплачується за рахунок покупця. Таким чином, платником податку виступає підприємство, яке реалізує продукцію, а податковий тягар фактично перекладається на покупця, який виступає фактичним носієм податку.

Окрім того, з позиції споживача ПДВ виступає як ціноутворюючий фактор, який збільшує ціну придбання на кожному з етапів просування товару від виробника до кінцевого споживача. Таким чином, ПДВ є частиною новоствореної вартості та сплачується до державного бюджету.

Платником податку на додану вартість є:

- будь-яка особа, що провадить господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник податку;
- будь-яка особа, що зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку;
- будь-яка особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України.

Об'єктом оподаткування є операції платників податку з:

- постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, у тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу/орендарю;

- постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;
- ввезення товарів (супутніх послуг) на митну територію України в митному режимі імпорту або реімпорту;
- вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту;
- з метою оподаткування цим податком до експорту також прирівнюється постачання товарів (супутніх послуг), які перебувають у вільному обігу на території України, до митного режиму магазину безмитної торгівлі, митного складу або спеціальної митної зони;
- з метою оподаткування цим податком до імпорту також прирівнюється постачання товарів (супутніх послуг) з-під митного режиму магазину безмитної торгівлі, митного складу або спеціальної митної зони для їх подальшого вільного обігу на території України;
- постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

Ставки податку встановлюються від бази оподаткування в таких розмірах:

- а) з 1 січня 2011 року до 31 грудня 2013 року включно – 20 %;
- з 1 січня 2014 року – 17 %.

б) 0 відсотків.

За ставкою 0 % оподатковуються операції з:

- експорту товарів (супутніх послуг), якщо їх експорт підтверджений митною декларацією;
- постачання товарів:
 - а) для заправки або забезпечення морських суден;
 - б) для заправки або забезпечення повітряних суден;
 - в) для заправки (дозаправки) та забезпечення космічних кораблів, космічних ракетних носіїв або супутників Землі;
 - г) для заправки (дозаправки) або забезпечення наземного військового транспорту чи іншого спеціального контингенту Збройних Сил України, що бере участь у миротворчих акціях за кордоном України, або в інших випадках, передбачених законодавством;
 - д) постачання товарів/послуг підприємствами роздрібною торгівлі, які розташовані на території України в зонах митного контролю (магазинах безмитної торгівлі (безмитних магазинах)).

Об'єктом оподаткування є операції платників податку з:

- постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, в тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу/орендарю;
- постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній

території України;

– ввезення товарів (супутніх послуг) на митну територію України (імпорт) та постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом;

– вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту та постачання послуг міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

База оподаткування операцій з постачання товарів/послуг визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче за звичайні ціни, з урахуванням загальнодержавних податків та зборів. До складу договірної (контрактної) вартості включаються будь-які суми коштів, вартість матеріальних і нематеріальних активів, що передаються платнику податку безпосередньо покупцем або через будь-яку третю особу у зв'язку з компенсацією вартості товарів/послуг.

Доцільно зазначити, що роль податку на додану вартість проявляється через його фіскальну функцію, тобто мобілізацію колосальних фінансових ресурсів до державного бюджету України.

II АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК [1; 2] належить до непрямих податків і встановлюється на високорентабельні та монопольні товари (продукцію) і включається до ціни цих товарів, послуг (рис. 5.7).

До підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну;
- нафтопродукти;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли.

Платниками податку є:

1. Особа, яка виробляє підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини.

2. Особа, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України.

Ставки податку встановлюються:

- адвалорні;
- специфічні;
- адвалорні та специфічні одночасно.

Щороку специфічні ставки акцизного податку, встановлені в національній валюті України, та мінімальне податкове зобов'язання підлягають індексації на індекс споживчих цін, затверджений Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік.

Рис. 5.7. Структурно-логічна схема акцизного податку

Податок обчислюється за ставками встановленими податковим кодексом.

Базовий податковий період для сплати податку відповідає календарному місяцю. У разі виробництва на митній території України алкогольних напоїв і тютюнових виробів чи ввезення таких товарів на митну територію України платники податку зобов'язані забезпечити їх маркування марками встановленого зразка у такий спосіб, щоб марка акцизного податку розривалася під час відкупорювання (розкривання) товару.

ІІІ. ПОДАТОК НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА [1; 2] належить до прямих податків. Прямі податки стягуються державою безпосередньо із доходів чи майна платника, тобто платник податку виступає одночасно і його носієм. Порівняно з непрямими податками це більш прогресивна форма оподаткування, так як враховує доходність суб'єктів. Крім того, при прямому оподаткуванні кожний платник знає розмір податку, який він сплачує державі.

Податок на прибуток належить до тих податків, з допомогою яких активно реалізується регулювальна функція щодо виробництва та інших сфер господарської діяльності. Фіскальній функції податку на прибуток належить другорядна роль.

Система оподаткування прибутку значно впливає на прийняття багатьох

фінансових рішень на підприємстві. Це, зокрема, рішення про спрямування прибутку на споживання чи нагромадження, вибір методів фінансування підприємства (самофінансування чи залучення кредитних ресурсів), вибір тієї чи іншої правової форми організації бізнесу, розподіл трудових і матеріальних ресурсів між окремими сферами господарської діяльності, галузями і територіями. Надмірне оподаткування прибутку сприяє не збільшенню доходів бюджету, а призводить до зниження стимулу виробництва, відбувається не стимулювання зростання виробництва і водночас розширення бази оподаткування, а пошук суб'єктами підприємництва шляхів приховування одержуваних доходів й уникнення їх оподаткування.

Згідно Податкового кодексу України, оподаткування прибутку, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та суму амортизаційних відрахувань (рис. 5.8).

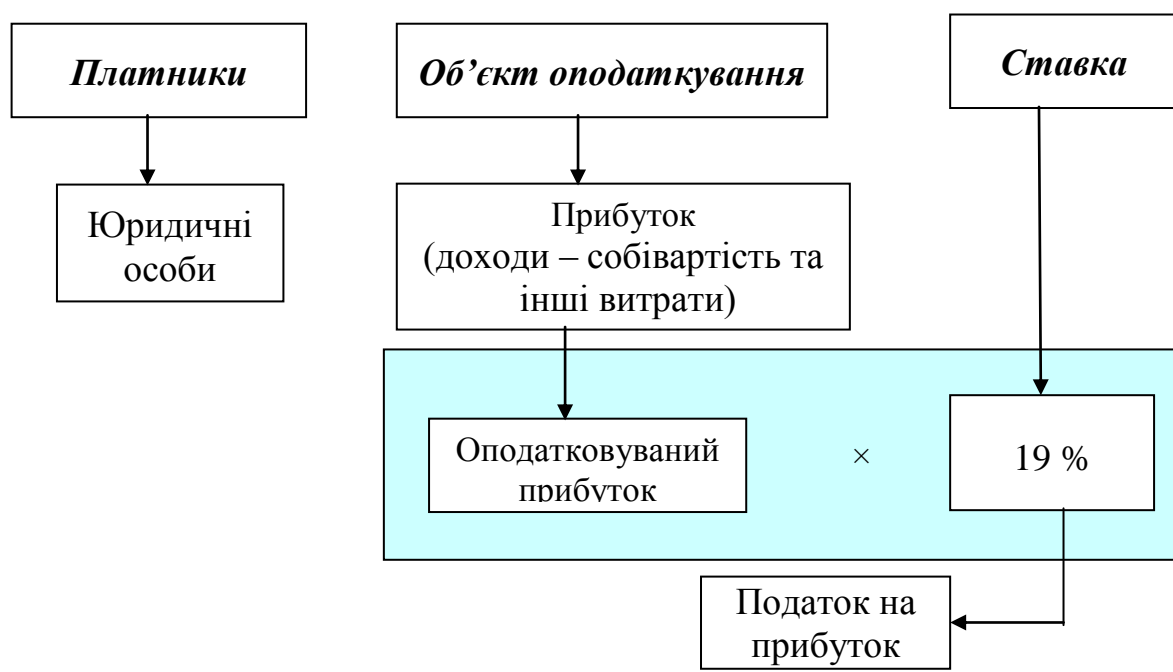

Рис. 5.8. Структурно-логічна схема податку на прибуток підприємств

Об'єктом оподаткування є:

- прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду;
- дохід (прибуток) нерезидента, що підлягає оподаткуванню з джерелом походження з України.

Перелік витрат та амортизаційних відрахувань наведено в Податковому кодексі України.

Ставка податку на прибуток підприємств становить:

- з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2013 року включно – 19 %;
- з 1 січня 2014 року – 16 %.

За ставкою 0 % прибутку від страхової діяльності юридичних осіб.

За ставками 0 %, 4 %, 6 %, 12 %, 15 % і 20 % доходів нерезидентів та прирівняних до них осіб із джерелом їх походження з України.

Податковою базою для цілей цього розділу визнається грошове вираження прибутку як об'єкта оподаткування.

IV. ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Основне завдання оподаткування доходів фізичних осіб полягає в тому, щоб зуміти його правильно використати: об'єктивно пристосувати до національного економічного простору, а суб'єктивно – поставити в рамках податкового законодавства.

Початкові форми прибуткового оподаткування населення датуються біблейськими джерелами, коли мова йшла про оподаткування в Віфліємі, на батьківщині Ісуса Христа. Біблія від Луки стверджує, що в Римській імперії усі громадяни повинні були з'являтися зі своєю сім'єю в місто їх народження і сплачувати податок. Найбільш чітко виражена форма раннього оподаткування громадян застосовувалась у середині XV століття у Флоренції. До того часу промисловість і торгівля надавала більшу частину надходжень і хоча ці податки в значній мірі збільшили доходи Флоренції, політичні негаразди та суб'єктивні причини призвели до їх ліквідації.

Перший варіант прибуткового податку з громадян в США з'явився в 1643 році в Новій Плимутській колонії з використанням прогресивних ставок. До 1798 року прибутковий податок вводиться Уїльямом Піттом з широкою системою прогресивних ставок, пільг та утримань, проте характеризувався здебільшого зовнішніми ознаками прибутковості (володіння каретою, прислугою тощо) і являв собою потроєний податок на розкіш. Поступово він розповсюдився і у Європі: Прусія – 1842 рік; Франція – 1914 рік; Росія – 1916 рік. Прибуткові податки почали доповнювати вже існуючу й розвинену систему майнових податків, хоча вже використовувались різні перехідні форми.

На українських землях податки, які сплачували фізичні особи, спостерігалися ще задовго до існування Київської Русі. Перші згадки про них можна знайти в «Повісті минулих літ». Причинами, які привели до виникнення прямого оподаткування доходів населення, були гостра потреба держави в додаткових бюджетних надходженнях і забезпечення рівноспрямованості оподаткування на основі прямого визначення доходів платника [3; 8].

На сьогодні податок на доходи фізичних осіб досяг своєї досконалості та завершеності. Він використовується в податкових системах майже всіх країн світу. Найбільшого розвитку податки з доходів фізичних осіб сягають в умовах розвинутої ринкової економіки. Вони стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою і фізичними особами. Формується завершена модель податкової системи кожної держави. Вона включає методи й об'єкти оподаткування, ставки податків, строки їхньої сплати, контроль за витрачанням.

Важливим є призначення оподаткування доходів різних груп населення з метою досягнення економічного зростання у суспільстві. Досягнення

поставленої мети потребує досконалого податкового законодавства, яке повинно опиратися на науково обґрунтоване визначення бази оподаткування, ставок податку, пільг при оподаткуванні, а також урахування специфічних умов національної економіки, трудових і соціальних традицій населення, демографічної ситуації тощо.

Податок на доходи фізичних осіб займає найбільшу питому вагу серед платежів фізичних осіб, які держава мобілізує до бюджетів різних рівнів у вигляді податків, оскільки оподаткуванню саме цим податком підлягають практично всі доходи фізичних осіб.

Законодавчою базою, яка регулює податок на доходи фізичних осіб є Податковий кодекс України [1] (рис. 5.9).

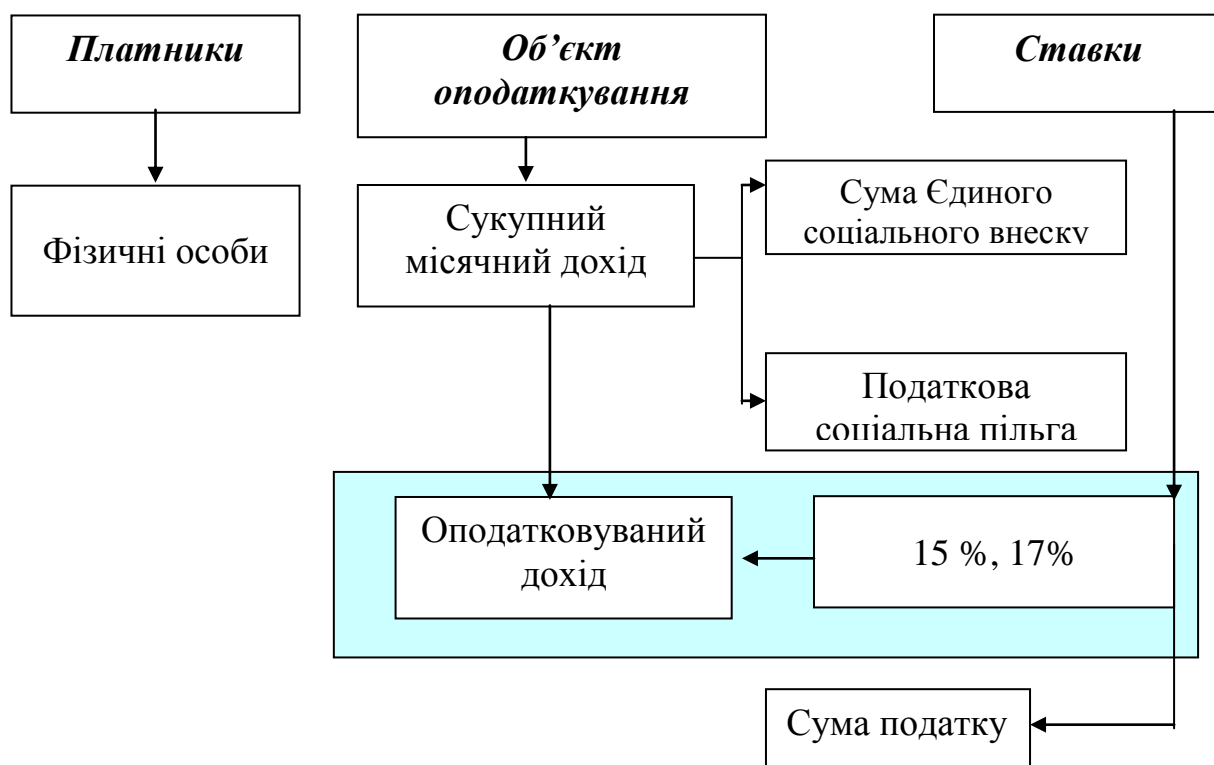

Рис. 5.9. Структурно-логічна схема податку на доходи фізичних осіб

В основу розмежування усієї сукупності платників цього податку покладено критерії резидентства. Цей **податок сплачується:**

- фізичною особою – резидентом, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- фізичною особою – нерезидентом, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;
- доходи з джерелом їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);
- іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

– загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерелом його походження в Україні;

– доходи з джерелом їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Базою оподаткування є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподаткованого доходу і на суми податкової знижки такого звітного року.

Загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду.

При нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як сума такої заробітної плати, зменшена на суму єдиного соціального внеску, які відповідно до Закону справляються за рахунок доходу найманої особи.

Ставка податку становить 15 % бази оподаткування доходів.

У разі якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17 % суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за ставкою 15 %.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отримуваного від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, **на суму податкової соціальної пільги:**

1) у розмірі, що дорівнює 100 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку;

2) у розмірі, що дорівнює 100 % суми пільги, – для платника податку,

3) який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, – у розрахунку на кожну таку дитину;

4) у розмірі, що дорівнює 150 % суми пільги, – для такого платника податку, який:

а) є одинокою матір'ю (батьком), вдовою (вдівцем) або опікуном, піклувальником – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

б) утримує дитину-інваліда – у розрахунку на кожну таку дитину віком до 18 років;

в) є особою, віднесеною законом до першої або другої категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, включаючи осіб, нагороджених грамотами Президії Верховної Ради УРСР у зв'язку з їх участю в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;

г) є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом;

д) є інвалідом I або II групи, у тому числі з дитинства;

е) є особою, якій присуджено довічну стипендію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, включаючи журналістів;

ж) є учасником бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на якого поширюється дія Закону України «Про статус

ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

5) у розмірі, що дорівнює 200 % суми пільги, – для такого платника податку, який є:

а) Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави, особою, нагородженою чотирма і більше медалями «За відвагу»;

б) учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка у той час працювала в тилу, та інвалідом I і II групи, з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

в) колишнім в'язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни або особою, визнаною репресованою чи реабілітованою;

г) особою, яка була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками;

д) особою, яка перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року.

Отже, оподаткування доходів фізичних осіб займає значну питому вагу у доходах бюджетів, через те що найбільший податковий тягар припадає саме на громадян, а не на підприємства. Це пояснюється тим, що доходи юридичних осіб мають продуктивний характер і вони, як правило, спрямовуються на розвиток виробництва, а основна частина доходів фізичних осіб використовується на особисте споживання. Звідси виходить, що податкове навантаження на юридичних осіб повинне бути меншим за фізичних.

V. ЄДИНИЙ ПОДАТОК для суб'єктів малого підприємництва запроваджено з 1999 р. з метою спрощення системи їх оподаткування (один податок замість кількох, передбачених законодавством).

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, на сплату єдиного податку, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Якщо підприємець працює на цій системі, це означає, що він щомісяця платить фіксовану суму, уникаючи при цьому потреби оплачувати ряд податків і зборів. Право вибору системи оподаткування (єдиний податок чи сукупність цих податків) надається платникам., для чого треба до податкового органу за місцем державної реєстрації подати заяву й отримати свідоцтво про сплату єдиного податку.

Єдиний податок, сплачуваний суб'єктами малого підприємництва – юридичними особами – має синтетичний характер, поєднуючи в собі характеристики податків і зборів, що він їх замінює [4].

Перш за все, *єдиний податок можна класифікувати як оборотний*, тобто податкові зобов'язання платника збільшуються в разі підвищення обсягів продажу продукції (товарів, робіт, послуг). Разом з тим, негативні наслідки кумулятивного ефекту, що притаманний оборотним податкам, при застосуванні спрощеної системи оподаткування мають обмежений характер. Це пов'язано з тим, що єдиний податок сплачується не на кожному етапі – від виробництва до кінцевого споживання товарів, а вибірково – тільки тими суб'єктами малого підприємництва, що перейшли на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності. Інші суб'єкти підприємництва, які приймають участь у просуванні товару, застосовують звичайну систему оподаткування.

З точки зору форми оподаткування, єдиний податок можна віднести до прямих податків. Він сплачується суб'єктом малого підприємництва – юридичною особою – за рахунок власних коштів і включається в ціну товарів не у вигляді надбавки до неї, а на стадії виробництва у виробників. Тому єдиний податок регулює перш за все виробництво, хоча він непрямо впливає і на споживання. Разом з тим єдиний податок замінює поряд з іншими і податок на додану вартість (ПДВ), який є класичним прикладом непрямих податків. Таким чином, впровадження спрощеної системи суттєво змінює структуру оподаткування на користь підвищення питомої ваги прямих податків.

Єдиний податок сплачується незалежно від фінансового й майнового стану платників, тому він не може бути віднесений до реальних податків і класифікується як податок особистий.

За економічним змістом об'єкта оподаткування єдиний податок однозначно відноситься до податків на доходи, тобто він справляється саме в момент виникнення доходу, а не при його використанні.

За способом стягнення єдиний податок відноситься до окладних, тому що загальна сума надходжень формується як сума платежів окремих платників і не залежить від потреби бюджету.

Спрощена система оподаткування юридичних осіб передбачає встановлення однакової ставки незалежно від розміру бази оподаткування. Тобто єдиний податок для юридичних осіб *за способом встановлення податкової ставки* відноситься до пропорційних податків.

У Податковому кодексі на момент його прийняття 02.12.2010 року глава 1 розділу 14 «Спеціальні режими оподаткування» [1], яка мала визначати процедуру оподаткування за спрощеною системою була виключена.

Законом від 04.11.2011 року № 4014-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності» до Податкового кодексу включено главу, присвячену спрощеному оподаткуванню. Закон набрав чинності з 01.01.2012 року.

Право на застосування спрощеної системи оподаткування з 2012 року мають платники єдиного податку за умови неперевищення протягом календарного року, встановленого обсягу доходу для відповідної групи платників єдиного податку.

Прийнятий закон передбачає наступні зміни:

1) збільшення обсягів річного доходу (для фізичних осіб – з 500 тис. грн. до 3 млн. грн., для юридичних осіб – з 1 млн. до 5 млн. грн.) та прив'язка ставок єдиного податку для фізичних осіб до розміру мінімальної заробітної плати.

2) встановлення річного звітного періоду для фізичних осіб з обсягом доходу до 150 000 грн., для інших платників – збереження подання квартальної звітності.

3) визначення підстав для анулювання свідоцтва платника єдиного податку.

4) встановлення фінансової відповідальності за порушення умов застосування спрощеної системи оподаткування.

5) подання платниками податку на прибуток переліку доходів і витрат у розрізі контрагентів, які є платниками єдиного податку.

6) надано фізичним особам – платникам єдиного податку право реєструватись платниками ПДВ.

7) встановлення обов'язку реєстрації платником ПДВ у разі надання послуг платникам ПДВ.

8) скасування заборони включати до складу витрат платником податку на прибуток, витрати понесені у зв'язку з придбанням у фізичної особи-підприємця, платника єдиного податку, товарів, робіт, послуг.

9) скасування 50-відсоткової надбавки, яка застосовується до фіксованих ставок податку за кожного найманого працівника фізичної особи.

10) визначення положень про оподаткування доходів фізичних осіб, які здійснюють несистематичний продаж товарів, у вигляді короткострокового свідоцтва.

11) розподіл платників податку які застосовують спрощену систему оподаткування на чотири групи.

У табл. 5.1 зроблено порівняльний аналіз основних відмінностей та особливості визначених у законі груп платників єдиного податку.

Під побутовими послугами населенню розуміються такі види послуг:

- виготовлення взуття за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту взуття;
- виготовлення швейних виробів за індивідуальним замовленням;
- виготовлення виробів із шкіри за індивідуальним замовленням;
- виготовлення виробів з хутра за індивідуальним замовленням;
- виготовлення спіднього одягу за індивідуальним замовленням;
- виготовлення текстильних виробів та текстильної галантереї за індивідуальним замовленням;
- виготовлення головних уборів за індивідуальним замовленням;
- додаткові послуги до виготовлення виробів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту одягу та побутових текстильних виробів;

Таблиця 5.1

Розподіл платників єдиного податку на групи

Критерії	Фізичні особи – підприємці			Юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми	Фізичні особи – підприємці	Юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми
	1 група	2 група	3 група	4 група	5 група	6 група
1	2	3	4	5	6	7
Можливість використання найманих працівників	Не можуть використовувати працю найманих працівників	Не більше 10 осіб одночасно		Не перевищує 50 осіб	Не використовують працю найманих працівників або кількість працівників не перевищує 20 осіб	Не перевищує 50 осіб
Види діяльності	Роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або господарська діяльність з надання побутових послуг населенню	– надання послуг, у т. ч. побутових, платникам єдиного податку та/або населенню; – виробництво та/або продаж товарів; – діяльність у сфері ресторанного господарства. При цьому до 2 групи не потрапляють підприємці, які займаються посередницькими послугами з продажу, оренди чи оцінки нерухомості, вони належать виключно до 3 групи, якщо відповідають вимогам, встановленим для 3 групи		Будь які види, окрім заборонених для спрощеної системи	Будь які види, окрім заборонених для спрощеної системи	Будь які види, окрім заборонених для спрощеної системи

Закінчення табл. 5.1

1	2	3	4	5	6	7
Податковий звітний період та строки подання декларації	Календарний рік. Подання декларації – 60 календарних днів, наступних за звітним періодом	Календарний квартал. Подання декларації – 40 календарних днів наступних за звітним періодом				
Граничний обсяг доходу за рік	150 000 грн.	1 000 000 грн.	3 000 000 грн.	5 000 000 грн.	20 000 000 грн.	20 000 000 грн.
Фіксована ставка єдиного податку	Від 1 % до 10 % розміру мінімальної заробітної плати	Від 2 % до 20 % розміру мінімальної заробітної плати	Для платників ПДВ – 3 % від доходу. Для неплатників ПДВ – 5 % від доходу		Для платників ПДВ – 7 % від доходу. Для неплатників ПДВ – 10 % від доходу	
Відсоткова ставка єдиного податку	15 % 1) до суми перевищення визначеного обсягу доходу; 2) до доходу, отриманого від провадження діяльності, не зазначеної у свідоцтві платника єдиного податку, віднесеного до першої або другої групи; 3) до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків (розрахунки виключно грошовими коштами); 4) до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування			У подвійному розмірі ставок (6 % та сплата ПДВ на загальних підставах та 10 %, якщо ПДВ включений до єдиного податку) 1) до суми перевищення визначеного обсягу доходу; 2) до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків (розрахунки виключно грошовими коштами); 3) до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування		
Порядок сплати єдиного податку	Авансові внески не пізніше 20 числа (включно) поточного місяця. Можна сплатити авансом за весь рік			Протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал		

1	2	3	4	5	6	7
Порядок сплати єдиного податку за перевищення обсягу доходу	Протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал					
Право на свідоцтво платника ПДВ	Не мають права	Не мають права	Мають право <i>у разі обрання ставки 3 %</i> та якщо загальна сума від здійснення операцій, нарахована (сплачена) протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 300 000 грн. (без урахування ПДВ) і платником єдиного податку прийнято рішення про добровільну реєстрацію як платника ПДВ		Мають право <i>у разі обрання ставки 7 %</i> та якщо загальна сума від здійснення операцій, нарахована (сплачена) протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 300 000 грн. (без урахування ПДВ) і платником єдиного податку прийнято рішення про добровільну реєстрацію як платника ПДВ	
Ведення обліку	Книга обліку доходів шляхом щоденного, за підсумками робочого дня, відображення отриманих доходів, яка затверджується Міністерством фінансів	Книга обліку доходів шляхом щоденного, за підсумками робочого дня, відображення отриманих доходів, яка затверджується Міністерством фінансів	Для неплатників ПДВ – книга обліку доходів шляхом щоденного, за підсумками робочого дня, відображення отриманих доходів. Для платників ПДВ – облік доходів та витрат за формою та в порядку, встановленому Міністерством фінансів.	Спрощений бухгалтерський облік щодо доходів та витрат	Для неплатників ПДВ – книга обліку доходів шляхом щоденного, за підсумками робочого дня, відображення отриманих доходів. Для платників ПДВ – облік доходів та витрат за формою та в порядку, встановленому Міністерством фінансів.	Спрощений бухгалтерський облік щодо доходів та витрат

- виготовлення та в'язання трикотажних виробів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту трикотажних виробів;
- виготовлення килимів та килимових виробів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту та реставрації килимів та килимових виробів;
- виготовлення шкіряних галантерейних та дорожніх виробів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту шкіряних галантерейних та дорожніх виробів;
- виготовлення меблів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту, реставрації та поновлення меблів;
- виготовлення теслярських та столярних виробів за індивідуальним замовленням;
- технічне обслуговування та ремонт автомобілів, мотоциклів, моторолерів і мопедів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту радіотелевізійної та іншої аудіо- та відеоапаратури;
- послуги з ремонту електропобутової техніки та інших побутових приладів;
- послуги з ремонту годинників;
- послуги з ремонту велосипедів;
- послуги з технічного обслуговування і ремонту музичних інструментів;
- виготовлення металовиробів за індивідуальним замовленням;
- послуги з ремонту інших предметів особистого користування, домашнього вжитку та металовиробів;
- виготовлення ювелірних виробів за індивідуальним замовленням;
- діяльність з організації, проведення азартних ігор;
- обмін іноземної валюти; послуги з ремонту ювелірних виробів;
- прокат речей особистого користування та побутових товарів;
- послуги з виконання фоторобіт;
- послуги з оброблення плівок;
- послуги з прання, оброблення білизни та інших текстильних виробів;
- послуги з чищення та фарбування текстильних, трикотажних і хутрових виробів;
- вичинка хутрових шкур за індивідуальним замовленням;
- послуги перукарень;
- ритуальні послуги;
- послуги, пов'язані з сільським та лісовим господарством;
- послуги домашньої прислуги;
- послуги, пов'язані з очищенням та прибиранням приміщень за індивідуальним замовленням.

Не можуть бути платниками єдиного податку:

- 1) суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи –

підприємці), які виробництво, експорт, імпорту, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів та діяльності фізичних осіб, пов'язаної з роздрібним продажем пива та столових вин);

– видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення;

– видобуток, реалізацію корисних копалин;

– діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом України «Про страхування», сюрвейєрами, аварійними комісарами та аджастерами;

– діяльність з управління підприємствами;

– діяльність з надання послуг пошти та зв'язку;

– діяльність з продажу предметів мистецтва та антикваріату, діяльність з організації торгів (аукціонів) виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату;

– діяльність з організації, проведення гастрольних заходів;

2) фізичні особи – підприємці, які здійснюють технічні випробування та дослідження, діяльність у сфері аудиту;

3) фізичні особи – підприємці, які надають в оренду земельні ділянки, загальна площа яких перевищує 0,2 гектара, житлові приміщення, загальна площа яких перевищує 100 квадратних метрів, нежитлові приміщення (споруди, будівлі) та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 300 квадратних метрів;

4) страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів.

5) суб'єкти господарювання, у статутному капіталі яких сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, дорівнює або перевищує 25 %;

6) представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку;

7) фізичні та юридичні особи – нерезиденти;

8) суб'єкти господарювання, які на день подання заяви про реєстрацію платником єдиного податку мають податковий борг, крім безнадійного податкового боргу, що виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форсмажорних обставин).

Платники єдиного податку звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів:

– податку на прибуток підприємств;

– податку на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності фізичної особи та оподатковані єдиним податком;

– ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім ПДВ, що сплачується фізичними особами та юридичними особами, які обрали ставку єдиного податку зі сплатою ПДВ на загальних підставах;

– земельного податку, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються ними для провадження господарської діяльності;

– збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності;

– збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.

Платники єдиного податку зобов'язані перейти на сплату інших податків і зборів, у таких випадках та в строки:

– у разі перевищення протягом календарного року, встановленого обсягу доходу платниками єдиного податку першої та другої груп та нездійснення такими платниками переходу на застосування іншої ставки – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) кварталом, у якому відбулося таке перевищення;

– у разі перевищення протягом календарного року обсягу доходу, платниками єдиного податку першої та другої груп, які використали право на застосування інших ставок, встановлених для третьої групи, – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) кварталом, у якому відбулося таке перевищення;

– у разі перевищення протягом календарного року, встановленого обсягу доходу платниками єдиного податку третьої та четвертої груп – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) кварталом, у якому відбулося таке перевищення;

– у разі застосування платником єдиного податку іншого способу розрахунків, ніж грошові кошти, – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) періодом, у якому допущено такий спосіб розрахунків;

– у разі здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування, або невідповідності вимогам організаційно-правових форм господарювання – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) періодом, у якому здійснювалися такі види діяльності або відбулася зміна організаційно-правової форми;

– у разі перевищення чисельності фізичних осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником єдиного податку, – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) періодом, у якому допущено таке перевищення;

– у разі здійснення видів діяльності, не зазначених у свідоцтві платника єдиного податку – фізичної особи-підприємця, – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) періодом, у якому здійснювалися такі види діяльності;

– у разі сплати до закінчення граничного строку погашення податкового боргу, що виник у платника єдиного податку протягом двох послідовних кварталів, – з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) періодом, у якому погашено такий податковий борг.

Доходом платника єдиного податку є:

а) для фізичної особи-підприємця – дохід, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формах. До суми доходу за звітний період включаються сума кредиторської заборгованості, за якою минув строк позовної давності, та вартість безоплатно отриманих протягом звітного періоду товарів (робіт, послуг).

При цьому до доходу не включаються отримані такою фізичною особою пасивні доходи у вигляді процентів, дивідендів, роялті, страхові виплати і відшкодування, а також доходи, отримані від продажу рухомого та нерухомого майна, яке належить на праві власності фізичній особі та використовується в її господарській діяльності;

б) для юридичної особи – будь-який дохід, включаючи дохід представництв, філій, відділень такої юридичної особи, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формах. До суми доходу за звітний період включаються сума кредиторської заборгованості, за якою минув строк позовної давності, та вартість безоплатно отриманих протягом звітного періоду товарів (робіт, послуг).

До складу доходу не включаються:

1) суми ПДВ;

2) суми коштів, отриманих за внутрішніми розрахунками між структурними підрозділами платника єдиного податку;

3) суми фінансової допомоги, наданої на поворотній основі, отриманої та поверненої протягом 12 календарних місяців з дня її отримання, та суми кредитів;

4) суми коштів цільового призначення, що надійшли від Пенсійного фонду та інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з бюджетів або державних цільових фондів, у тому числі в межах державних або місцевих програм;

5) суми коштів (аванс, передплата), що повертаються покупцю товару (робіт, послуг) – платнику єдиного податку та/або повертаються платником єдиного податку покупцю товару (робіт, послуг), якщо таке повернення відбувається внаслідок повернення товару, розірвання договору або за листом-заявою про повернення коштів;

6) суми коштів, що надійшли як оплата товарів (робіт, послуг), реалізованих у період сплати інших податків і зборів, установлених Податковим кодексом, вартість яких була включена до доходу юридичної особи при обчисленні податку на прибуток підприємств або загального оподаткованого доходу фізичної особи – підприємця;

7) суми ПДВ, що надійшли у вартості товарів (виконаних робіт, наданих послуг), відвантажених (поставлених) у період сплати інших податків і зборів, установлених Податковим кодексом;

8) суми коштів та вартості майна, внесених засновниками або учасниками платника єдиного податку до статутного капіталу такого платника;

9) суми коштів у частині надмірно сплачених податків і зборів, встановлених Податковим кодексом, та суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що повертаються платнику єдиного податку з бюджетів або державних цільових фондів;

10) дивіденди, отримані платником єдиного податку – юридичною особою від інших платників податків, оподатковані в порядку, визначеному Податковим кодексом.

Важливою є умова, за якої при визначенні обсягу доходу, що дає право суб'єкту господарювання зареєструватися платником єдиного податку та/або перебувати на спрощеній системі оподаткування у наступному податковому (звітному) періоді, не включається дохід, отриманий як компенсація (відшкодування) за рішенням суду за будь-які попередні (звітні) періоди.

Окрім того, розроблено *механізм спрощення адміністративних процедур*, адже ускладнені процедури звітності та обліку, які існували до прийняття даного закону, не відповідають концепції спрощеної системи оподаткування. Тому прийнято рішення:

- скасовано щорічне оформлення свідоцтва платника єдиного податку (згідно старого законодавства заява на застосування спрощеної системи оподаткування подавалася щорічно);

- скасовано авансові внески для платників єдиного податку, які сплачують податок за відсотковими ставками. Податок сплачуватиметься за даними податкової декларації (відповідно до старого законодавства – щомісяця авансовими внесками);

- встановлено річний звітний період для фізичних осіб з незначним обсягом доходу (до 150 000 грн.);

- надано право фізичним особам, які не використовують працю найманих осіб (1 група), не сплачувати єдиний податок на час відпустки протягом календарного місяця, а також хвороби, підтвердженої лікарняним листком, якщо вона триває календарний місяць і більше;

- встановлено для фізичних осіб – платників єдиного податку (за винятком тих, які є платниками ПДВ) обов'язок щодо ведення книги обліку доходів (без обліку витрат).

Зазначені зміни прийнято з метою стимулювання підприємницької діяльності в Україні.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Економічна сутність і функції податків.
2. Елементи податку, їх характеристика.

3. Податкова система та податкова політика в Україні.
4. Класифікація податків.
5. Характеристика основних податків податкової системи України.

Теми рефератів

1. Сутність та економічна природа податків: історичний генезис.
2. Податкова система України: розвиток та сучасність.
3. Податкова політика держави – формування та вплив на державні фінанси.
4. Оподаткування в системі вартісних розподільчих відносин.
5. Прямі та непрямі податки: вплив на формування доходної частини бюджету.

Контрольні запитання

1. В чому полягає економічна сутність податків.
2. Що розуміють під терміном „обов’язкові платежі”.
3. Наведіть основні характерні особливості податку.
4. Назвіть основні елементи оподаткування.
5. Дайте характеристику кожному з елементів оподаткування.
6. Які розрізняють види пільг.
7. Назвіть принципи оподаткування та дайте їх характеристику.
8. За якими основними ознаками класифікують податки.
9. Якими є основні функції податків. В чому полягає їх суть.
10. Охарактеризуйте економічний зміст податкової системи.
11. Назвіть загальнодержавні податки і збори України?
12. Охарактеризуйте механізм оподаткування податку на додану вартість і акцизного збору.
13. Дайте характеристику механізму оподаткування прибутку підприємств та податку з доходів фізичних осіб.

Тести

1. Ознаки цільового призначення притаманні:

- 1) відрахуванням і внескам;
- 2) податкам;
- 3) податковим платежам;
- 4) миту;
- 5) всім обов’язковим платежам.

2. Що з нижче переліченого є характерною ознакою обов’язкових податкових платежів:

- 1) стягнення з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником;

- 2) немає цільового призначення;
- 3) сплата не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;
- 4) таких ознак немає.

3. Джерело сплати податку – це:

- 1) фонд, явище чи предмет, з якого сплачується податок;
- 2) одиниця, яка покладається в основу виміру об'єкта оподаткування;
- 3) явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок;
- 4) законодавчо встановлені умови пониження податкового тиску.

4. Який із елементів оподаткування забезпечує найбільшу можливість реалізації регулюючої функції податків:

- 1) визначення джерела сплати;
- 2) визначення об'єкта оподаткування;
- 3) встановлення величини ставок податків;
- 4) встановлення термінів сплати податків;
- 5) надання податкових пільг.

5. Реалізація якої з перелічених функцій податків забезпечує фінансування державних витрат:

- 1) фіскальна;
- 2) соціальна;
- 3) регулююча;
- 4) контролююча.

6. Які з перелічених принципів відносяться до принципів побудови системи оподаткування в Україні:

- 1) принцип соціальної справедливості;
- 2) принцип нарахування та відповідності доходів та витрат;
- 3) принцип доступності;
- 4) принцип послідовності.

7. Основні риси податків:

- 1) справляються на умовах безповоротності;
- 2) мають односторонній характер встановлення;
- 3) мають цільове призначення;
- 4) базуються на актах вищої юридичної сили.

8. Якою підфункцією визначається своєчасність і повний обсяг сплати встановлених законодавством податків:

- 1) розподільчою;
- 2) контрольною;
- 3) стримуючою;

4) регулюючою.

9. Регулююча функція містить:

- 1) антимонопольну спрямованість;
- 2) принцип платоспроможності;
- 3) кількісне відображення податкових надходжень;
- 4) принцип вигоди.

10. Стимулююча підфункція реалізується через:

- 1) систему пільг, преференцій;
- 2) зміні об'єкту оподаткування;
- 3) збільшенні бази оподаткування;
- 4) зниженні ставки податку.

11. Законодавством України передбачені наступні види податкових пільг:

- 1) звільнення від сплати податків окремих осіб та категорій платників;
- 2) цільові податкові пільги, включаючи податкові кредити (відстрочка стягнення податків);
- 3) податкова соціальна пільга при оподаткуванні доходів громадян;
- 4) вилучення з-під оподаткування певних елементів об'єкту;
- 5) всі відповіді вірні.

12. Обов'язковий платіж, який стягується до бюджетів усіх рівнів з фізичних та юридичних осіб у безспірному порядку – це:

- 1) плата;
- 2) податок;
- 3) збір.

13. Що таке податки:

- 1) грошові кошти, які надходять до бюджету;
- 2) обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб сплачувані до бюджету;
- 3) надходження в бюджет належних сум.

14. Для чого існують податки?

- 1) для забезпечення виконання державою її функцій;
- 2) для забезпечення коштами дохідної частини бюджету;
- 3) для соціального забезпечення громадян.

15. За економічним змістом податки – це:

- 1) фінансові відносини між державою і платниками податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів;
- 2) фінансові відносини між бюджетом і платниками податків;
- 3) фінансові відносини між державою і юридичними особами з метою наповнення доходів бюджету.

16. Неподаткові платежі – це:

- 1) фіскальний інструмент формування доходів бюджету;
- 2) платежі, що не мають цільового призначення, для них не створено централізованого фонду і тому вони надходять до бюджету;
- 3) кошти, які не мають постійного джерела.

17. Податки виконують функції:

- 1) розподільчу і контрольну;
- 2) фіскальну, регулюючу, соціальну;
- 3) фіскальну, контрольну.

18. За допомогою фіскальної функції податків держава:

- 1) одержує постійні, стабільні кошти у вигляді податкових надходжень;
- 2) впливає на різні сторони діяльності платників податків;
- 3) проводить перерозподіл вартості валового національного продукту.

19. Об'єкт оподаткування – це:

- 1) фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок;
- 2) предмет, який підлягає оподаткуванню;
- 3) доходи, які підлягають оподаткуванню.

20. Суб'єкт податку – це:

- 1) фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок;
- 2) предмет, який підлягає оподаткуванню;
- 3) суб'єкти підприємницької діяльності, які мають взаємовідносини з бюджетом.

21. Джерело податку – це:

- 1) доход суб'єкта, з якого сплачується податок;
- 2) предмет, який підлягає оподаткуванню;
- 3) майно, товари, з яких сплачується податок.

22. Одиниця оподаткування – це:

- 1) величина податку на одиницю оподаткування;
- 2) одиниця виміру об'єкта податку;
- 3) частка податку в доході платника.

23. Податкова ставка – це:

- 1) величина податку на одиницю оподаткування;
- 2) частка податку в доході платника;
- 3) одиниця виміру об'єкта податку.

24. Податкові пільги – це:

- 1) частка податку в доході платника;
- 2) повне або часткове звільнення юридичних та фізичних осіб від оподаткування;
- 3) зменшення розміру податкової ставки.

25. Податкова квота – це:

- 1) частка податку в доході платника;
- 2) повне або часткове звільнення від оподаткування;
- 3) величина податку на одиницю оподаткування.

26. За ознакою побудови ставки бувають:

- 1) тверді, процентні;
- 2) фіксовані, відносні;
- 3) пропорційні, прогресивні, регресивні.

27. Процентні ставки поділяються на:

- 1) пропорційні, прогресивні, регресивні;
- 2) фіксовані, відносні;
- 3) відносні, пропорційні, прогресивні.

28. За економічним змістом податки класифікуються на:

- 1) прямі, непрямі;
- 2) податки на доходи, на споживання, на майно;
- 3) розкладні, окладні.

29. За формою оподаткування податки класифікуються на:

- 1) розкладні, окладні;
- 2) прямі, непрямі;
- 3) податки на доходи, на споживання, на майно.

30. За способом стягнення податки класифікуються на:

- 1) загальнодержавні, місцеві;
- 2) податки на доходи, на споживання, на майно;
- 3) розкладні, окладні.

31. Прямими є податки які:

- 1) встановлюються безпосередньо щодо платників і їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування;
- 2) передбачають встановлення спочатку ставок, а потім розміру податку до кожного платника;
- 3) встановлюються в цінах товарів, послуг і їх розмір для окремого платника не залежить від його доходу.

32. Непрямими є податки які:

- 1) встановлюються в цінах товарів, послуг і їх розмір для окремого платника не залежить від його доходу;
- 2) встановлюються безпосередньо щодо платників і їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування;
- 3) встановлюються в ціні товарів, послуг і їх розмір для окремого платника залежить від його доходу.

Задачі

Задача 5.1

За результатами фінансово-господарської діяльності ТОВ «Шарм» виручка від реалізації товарів склала 48 000 грн, в т.ч. ПДВ; придбано товарів на 24 000 грн. в т.ч. ПДВ; придбано канцтоварів на 500 грн, крім того ПДВ.

Необхідно: визначити суму податкового зобов'язання з ПДВ, суму податкового кредиту з ПДВ, суму ПДВ, яка підлягає сплаті до бюджету.

Задача 5.2

ТОВ «Металіст» виготовляє продукцію, собівартість якої становить 100 грн за одиницю, норма прибутку 45% до собівартості, інші витрати 60 грн.

Необхідно: визначити суму ПДВ та ціну реалізації продукції.

Задача 5.3

Працівнику Кучеренко В.В. у березні місяці 2013 р. нарахована заробітна плата 4 800 грн, у квітні місяці 1 300 грн, у травні 11 000 грн.

Необхідно: здійснити розрахунок податку на доходи фізичних осіб із заробітної плати Кучеренка В. В. у звітних місяцях.

Задача 5.4

ТОВ «Промінь» за II квартал звітного року отримало наступні показники фінансово-господарської діяльності:

- доход від реалізації товарів 156 000 грн (в т.ч. ПДВ 26 000 грн);
- доход від здачі в оренду приміщень 5 000 грн (крім того, ПДВ 1 000 грн);
- витрати на оплату праці 23 000 грн;
- вартість придбаних товарів 48 000 грн (в т.ч ПДВ 8 000 грн);
- витрати на відрядження 1 800 грн;
- нарахована амортизація 500 грн.

Визначити суму оподаткованого прибутку та суму податку на прибуток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України // Голос України. – 2010. – № 229-230. – 4 грудня.
2. Азаров М. Я. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України. 3 т. / кол. авторів [заг. редакція, М. Я. Азарова]. – К. : Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010.
3. Воробйов Ю. М. Податкова система України: історія становлення та перспективи розвитку / Ю. М. Воробйов // Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 3. С. 6-10.
4. Іванов Ю. Податкова система : Підручник / Ю. Іванов, А. Крисоватий, О. Десятнюк. – К.: Атіка, 2009.
5. Корнієнко Т. Н. Податковий кодекс і стратегія розвитку економіки України / Т. Н. Корнієнко, С. А. Корнієнко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії : Економічні науки. – 2010. – № 2 (24). – С. 145-149.
6. Котенко Л. Н., Манжос Н. В. Самовчитель з оподаткування / Л. Н. Котенко, Н. В. Манжос. – Х. : Фактор, 2010.
7. Лисенков Ю. М. Податкова система у схемах, діаграмах, таблицях : навч. посіб. / Лисенков Ю. М., Педь І. В.; за ред. І. В. Педь; Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. – К. : Зовнішня торгівля, 2011.
8. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, реформування, адміністрування : монографія / Угровецький О. П. – Х. : Золота миля, 2009.
9. Юрій С. І. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні : монографія / С. І. Юрій – Тернопіль : ТНЕУ, 2010.

БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

6.1. Економічна сутність та призначення бюджету

Бюджет як суспільне явище сформувався в результаті тривалого історичного процесу розвитку людського суспільства. Його виникнення обумовлено появою й функціонуванням держави. Тобто, *бюджет як особлива та специфічна форма фінансових відносин історично виникає і діє там, де існує держава з товарно-грошовими відносинами певного рівня*. Саме слово «бюджет» запозичене з англійської мови (budget), що перекладається як «шкіряний мішок, торба, гаманець». Початківцем бюджету та процесу його затвердження є Великобританія. Уряд Олівера Кромвеля, стратив короля Карла I у 1649 р. і проголосив Англію республікою, досяг своєї мети – отримав можливість керувати країною, у тому числі, її фінансами.

Для свого існування держава повинна мати достатню кількість грошових коштів. Ці кошти вона акумулює у бюджеті шляхом розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту (у вартісному виразі – валового внутрішнього продукту – ВВП) та його частини національного доходу (НД), а іноді й національного багатства країни.

$$ВВП = НД + \text{національне багатство}$$

Розподілу підлягає не увесь національний дохід, оскільки певна частина цієї знов створеної вартості йде на поповнення національного багатства, яке майже ніколи не підлягає перерозподілу, крім особливо скрутних для держави часів (війна, гіперінфляція). Такий перерозподіл може бути пов'язаний зі зміною економічної формації, як це сталося з нашою країною (приватизація державної власності).

Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання її функцій. Традиційно виділяють такі функції держави, як:

- управлінська (утримання апарату влади та управління державою);
- оборонна (утримання армії для захисту власної території);
- економічна (регулювання розвитку економіки країни);
- соціальна (підтримка незахищених верств населення).

Бюджет охоплює фінансові відносини держави з суб'єктами господарювання та населенням щодо формування та використання централізованого фонду грошових коштів для виконання державою своїх функцій, передбачених конституцією, та соціально-економічних завдань, що стоять перед нею на певному етапі її розвитку.

Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1].

Бюджет є провідною ланкою фінансової системи, яка не тільки виконує розподільчі функції, а й бере активну участь у створенні фінансових ресурсів держави, завдяки яким забезпечується її існування.

Метою бюджету є визначення та обґрунтування обсягу коштів, що необхідні на бюджетний рік для виконання державних завдань.

Об'єктивна необхідність бюджету зумовлена діяльністю держави, необхідністю перерозподілу ВВП та його частини національного доходу між сферами діяльності (матеріальною та нематеріальною), територіями країни або галузями внаслідок нерівномірності їхнього розвитку, між окремими верствами населення для забезпечення найбільш вразливих його категорій фінансовими ресурсами.

Фінансові відносини, що складаються у держави з підприємствами, установами, населенням називаються **бюджетними відносинами**.

Специфіка бюджетних відносин полягає в тому, що вони є частиною фінансових відносин держави з підприємствами і населенням та

– по-перше, виникають у розподільчому процесі, учасником якого є держава в особі відповідних органів влади;

– по-друге, пов'язані з формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, що використовуються для забезпечення загальнодержавних потреб.

Виникнення бюджетних відносин пов'язане із вторинним розподілом та перерозподілом вартості ВВП та його частини національного доходу (рис. 6.1).

Бюджет є сферою зіткнення економіки і політики та невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку суспільства, у бюджеті сконцентровані інтереси держави, суб'єктів господарювання та населення. Тому головне призначення бюджету полягає в урівноваженні інтересів всіх суб'єктів суспільства. Відповідно до визначеної державою фінансової політики за допомогою бюджету й відбувається розподіл і перерозподіл ВВП та його частини – національного доходу.

Фінансовий вплив державного бюджету на економіку має як кількісний, так і якісний боки. **Кількісний вплив** визначається питанням надання чи ненадання коштів та у якій кількості; **якісний вплив** визначається у встановленні пропорцій розподілу ВВП і застосуванні різних інструментів цього розподілу.

Державний бюджет з'являється практично з появленням держави. По формі він представляє собою розпис доходів і видатків держави на визначений строк (як правило на рік), затверджений в законодавчому порядку.

За рахунок доходів через установлення норми податків і зборів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків – забезпечуються державне управління, економічні та соціальні потреби членів суспільства.

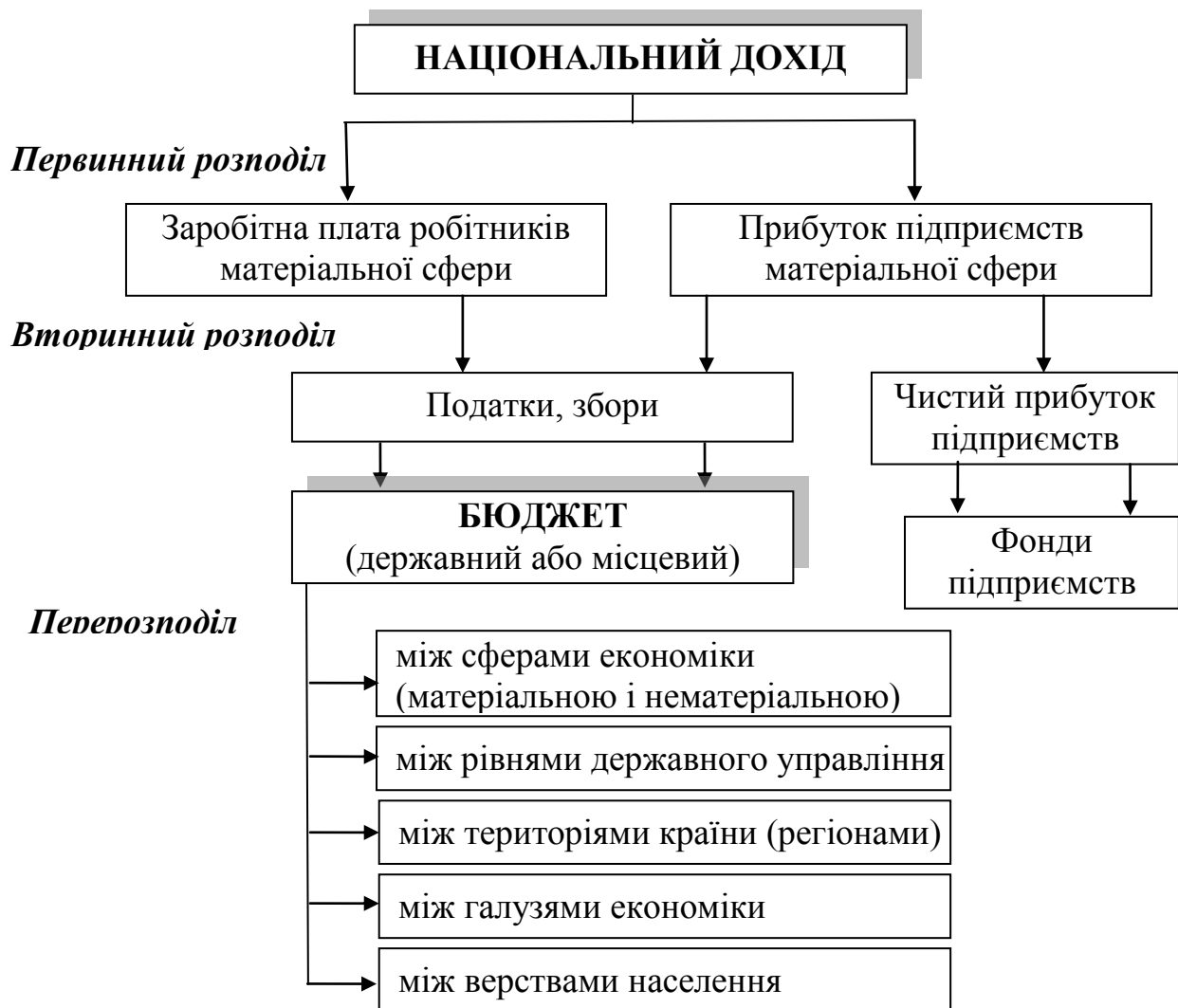

Рис. 6.1. Розподіл та перерозподіл національного доходу країни

Державний бюджет розглядається з різних сторін враховуючи різнобічність економічного, політичного і соціального його значення:

– **як економічна категорія**, що відображає економічні відносини, пов’язані з процесами формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави;

– **як правова категорія**, оскільки формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави здійснюється на основі закону, який затверджується вищим органом влади – Верховною Радою України;

– **як основний фінансовий план** утворення та використання загальнодержавного фонду фінансових ресурсів на визначені в законі «Про Державний бюджет України» цілі;

– **як розпис доходів і видатків держави** на визначений строк (як мінімум на рік, а іноді й на середньострокову перспективу – три або п’ять років), затверджений у законодавчому порядку, який має форму балансу.

Як економічна категорія бюджет є сукупністю економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Держава планує бюджет, його доходи та видатки. Форми і методи бюджетної роботи та бюджетного планування, структура доходів і видатків бюджету кожної держави визначається економічним ладом суспільства, природою та функціями держави.

Джерела надходжень коштів до бюджету, їх спрямування та використання у процесі розширеного відтворення визначаються системою економічних відносин, характером суспільних відносин, які становлять матеріальну основу фінансів.

Таким чином, багатогранна сутність бюджету показує, що державний бюджет, з одного боку, є об'єктивною економічною категорією, що відображає сферу економічних відносин, а з іншого – виступає як продукт функціонування держави у формі закону та управлінської діяльності людей, – як фінансовий план, у якому відображаються процеси формування та використання фінансових ресурсів суспільства, на підставі якого здійснюється розпис доходів і видатків держави на визначений строк.

Фінансові ресурси бюджетів різних рівнів є засобом вирішення таких соціально-економічних завдань у суспільстві:

- забезпечення виконання державою своїх функцій, у тому числі гарантування соціального захисту населення та вирішення питань національної безпеки;
- сприяння пропорційному розвитку регіонів і галузей економіки шляхом оптимального розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів;
- функціонування соціальної інфраструктури суспільства;
- фінансування розвитку науково-технічного прогресу;
- забезпечення охорони навколишнього середовища та ін.

Фінансові ресурси державного бюджету перебувають у розпорядженні центральних органів виконавчої влади та використовуються для фінансування заходів загальнодержавного значення щодо виробництва соціальних благ та послуг, який істотно впливає на якість життя та рівень його добробуту. До таких благ належать:

- державне управління;
- національна безпека і оборона країни;
- охорона правопорядку;
- соціальний захист населення;
- наука, освіта, охорона здоров'я, культура та духовний розвиток;
- благоустрій територій;
- захист навколишнього середовища;
- надання комунальних послуг;
- інші заходи, що повністю фінансуються за рахунок державного бюджету.

Зазначеними суспільними благами та послугами несвідомо користуються усі громадяни суспільства незалежно від їхньої статі, віку або платоспроможності.

Бюджет відображає економічні відносини, за допомогою яких держава здійснює мобілізацію і використання централізованого фонду фінансових ресурсів.

Економічна сутність бюджету полягає у розподілі та перерозподілі ВВП між сферами економіки (матеріальною і нематеріальною), рівнями управління (державним і місцевим), галузями економіки, територіями країни і верствами населення з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян.

Державний бюджет відіграє й правову роль – виступає як закон України, який щороку затверджується вищим органом влади – Верховною Радою України та є обов'язковим до виконання.

Бюджет об'єднує основні фінансові категорії (доходи бюджету, надходження бюджету, видатки та витрати бюджету, кредитування бюджету, державний борг, фінансування бюджету та ін.) у їх взаємодії, через нього здійснюється постійна мобілізація ресурсів та їх витрачання. Виділення частини ВВП на загальнодержавні потреби через бюджетний механізм дає можливість дотримуватися певної пропорційності у розвитку суспільства.

Бюджет має форму балансу, а отже складається з двох частин – дохідної і видаткової. Дохідна частина включає податкові, неподаткові та інші надходження коштів. Видаткова частина – напрями витрачання бюджетних коштів, які визначаються бюджетною політикою, а також діючим порядком розмежування видатків між окремими бюджетами.

Таким чином, **бюджет як основний фінансовий план країни повинен забезпечувати мобілізацію грошових коштів держави, здійснювати їхній розподіл згідно основних напрямків соціально-економічної політики держави.**

З моменту прийняття Бюджетного кодексу у 2001 р. Державний бюджет України може включати дві складові (рис. 6.2):

- загальний фонд бюджету, за рахунок коштів якого забезпечується фінансування основних функцій та завдань держави і територіальних громад;
- спеціальний фонд, призначений для фінансування певних заходів, визначених законодавством.

Такий розподіл бюджетів на дві частини має за мету забезпечення прозорості усіх джерел доходів і визначення пріоритетів у фінансуванні витрат.

З правової точки зору розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається Бюджетним Кодексом України [1], а кількісний розподіл – законом про Державний бюджет України [3].

Доходи загального фонду бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету, а доходи спеціального фонду – лише для забезпечення фінансовими ресурсами конкретних заходів (цілей).

Підставою для створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету також є виключно Бюджетний кодекс та закон про Державний бюджет України.

Видаткову частину бюджету теж розподілено на дві складові:

- видатки загального фонду;
- видатки спеціального фонду.

Видатки загальною фонду фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету і не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Видатки спеціального фонду фінансуються за рахунок цільових доходів,

визначених в бюджеті на відповідний рік під конкретну мету і в межах коштів, що фактично надійшли до цього фонду.

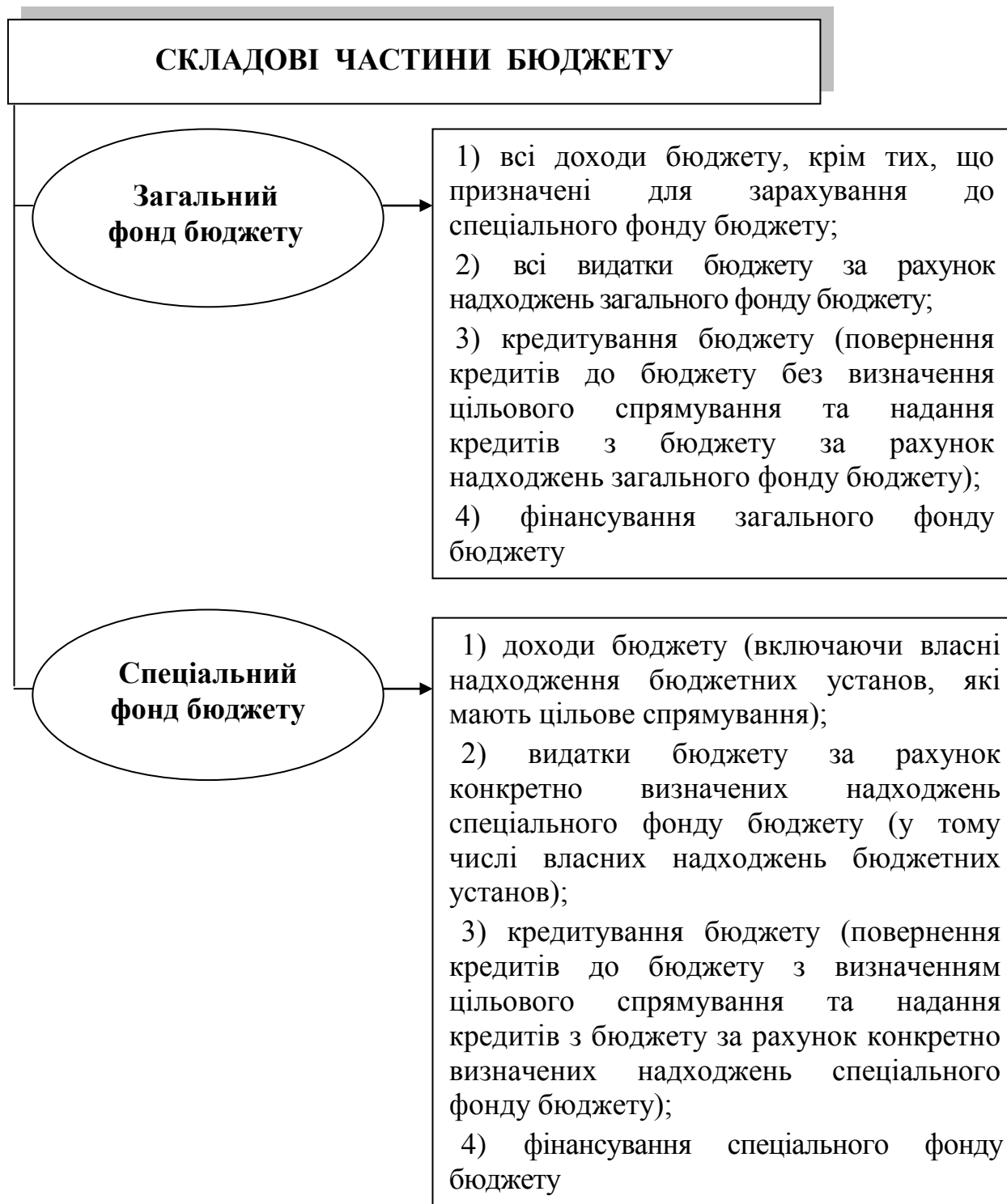

Рис. 6.2. Складові частини бюджету

Власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності [1].

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або внесення змін до нього. У разі відсутності відповідних бюджетних призначень на наступний бюджетний період залишки коштів спеціального фонду перераховуються до загального фонду державного бюджету.

Сутність державного бюджету як економічної категорії реалізується через його основні функції.

В економічній літературі немає єдиної думки щодо кількості функцій бюджету. Найбільш наявними та структурованими є дві функції розподільча та контрольна, але бюджет безумовно оказує й регулюючий вплив на економіку країни, а також не можна не помітити його соціального впливу. Тому, на нашу думку, бюджет виконує наступні **функції**:

- розподільчу;
- контрольну;
- забезпечення існування держави;
- регулювання економіки;
- соціальну.

Розподільча функція бюджету, завдяки якій здійснюється розподіл та перерозподіл ВВП та національного доходу, полягає в тому, що держава концентрує у своїх руках усі джерела бюджетних надходжень, щоб використати їх потім якомога найбільш ефективно з метою задоволення загальнодержавних потреб. У відношення з бюджетом вступають всі учасники суспільного виробництва.

За допомогою розподільчої функції бюджету досягається планомірний розподіл фінансових ресурсів держави, а також рівномірність у тенденціях розвитку усіх регіонів та економічних районів країни.

В розподільчому процесі важливе значення має частка ВВП, що перерозподіляється державою через бюджет. У різних країнах і в різні часи вона змінюється залежно від характеру і спрямованості пануючої економічної доктрини.

Співвідношення між обсягом ресурсів бюджету і ВВП – важлива економічна проблема, яка обумовлена особливостями функціонування моделі економіки кожної конкретної держави.

Історично склалися чотири моделі централізації фінансових ресурсів країни у бюджеті:

- американська;
- західноєвропейська;
- скандинавська;
- японська.

Американська модель характеризується незначним рівнем бюджетної централізації національного продукту (25–30 % ВВП).

В США на виконання економічної та соціальної функцій кошти централізуються за принципом мінімальності. Соціальні програми спрямовані на соціальне забезпечення лише тих верств населення, які не можуть обійтися

без державної фінансової допомоги (інваліди, особи похилого віку, безробітні). Американська модель централізації фінансових ресурсів є досить жорсткою, що спирається на стимулювання заохочення власного заробітку та фінансує ті сфери економіки, які не регулюються ринковими методами.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті (35–45 % ВВП).

Така модель передбачає досить високий рівень соціальної захищеності громадян на основі залучення коштів держави та підприємців (має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором). Характерною особливістю є пасивна державна політика на ринку праці. Відзначаючи переваги західноєвропейської моделі, слід пам'ятати, що побудова такої моделі можлива за умов високорозвиненої ринкової економіки.

Скандинавська модель має найбільший рівень централізації ВВП у бюджеті (50–60 % ВВП).

Такий підхід забезпечує найвищі показники соціалізації економіки, особливо стосовно розвитку державного сектора соціальних послуг та рівня надання державних трансфертів населенню, загальною зайнятістю та мінімальною кількістю осіб, які знаходяться за межею бідності, з одночасним існуванням приватних підприємств соціальної спрямованості. Ця модель характеризується як високим рівнем доходів населення, так і високим рівнем їх оподаткування, вона не така жорстка, як американська, створює у суспільстві клімат соціальної захищеності.

Слід зазначити, що побудова такої моделі можлива лише за умов існування належного виховання, культури та свідомості народу, відповідного ставлення до праці, поваги до держави. Наприклад, не зважаючи на відсутність «лікарняних», ніхто не буде симулювати важку хворобу, щоб не з'явитися на роботу.

Без існування відповідних передумов модель, що заснована на подібному рівні централізації й відповідній побудові соціальної сфери, не може бути ефективною й веде до розвалу економіки.

Японська модель за рівнем централізації ВВП у бюджеті наближена до американської моделі (30–35 % ВВП), але має відмінну від західних країн соціальну політику, яка враховує національні традиції (домінування психології колективізму, солідарності, підпорядкування особистих інтересів колективним і державним, досягнення взаємопорозуміння між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питання підвищення життєвого рівня населення у ранг національних пріоритетів) і особливу політику використання робочої сили (тривалий час застосовувався принцип довічного найму з певними сучасними модифікаціями).

Вибір моделі фінансових відносин і функціонування бюджету держави залежить від багатьох чинників:

- історичних традицій;
- природних умов;
- багатства країни;

- етапу розвитку економіки;
- завдань, що стосуються соціальної та економічної сфер;
- менталітету нації.

Частка ВВП, яка перерозподіляється через бюджет в різних країнах становить:

США – 35 %	Великобританія – 41 %
Японія – 32 %	Франція – 50 %
Канада – 45 %	Швеція – 65 %

Таким чином, у більшості розвинених країн світу через бюджет перерозподіляється від 30 до 50 % ВВП. Динаміка частки ВВП країн із розвинутою ринковою економікою, що перерозподіляється через державний бюджет, мала загальну тенденцію її зростання до кінця 70-х років. Від початку 80-х років в світі обмежується державне втручання в економіку і, як наслідок, скорочується частка ВВП, яка перерозподіляється державою.

В Україні на початку 90-х за допомогою бюджету розподілявся та перерозподілявся 31 % валового внутрішнього продукту. У 2006–2008 рр. цей показник дещо знизився й становив приблизно чверть ВВП. Останнім часом частка ВВП, що перерозподіляється через бюджет, знов почала зростати, про що свідчать дані табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Динаміка частки державного бюджету у ВВП України

Показник	2000 р.	2002 р.	2004 р.	2006 р.	2008 р.	2010 р.	2012 р.
Обсяг ВВП, млрд. грн.	170,0	225,8	345,1	544,1	948,1	1094,6	1408,9
Обсяг видатків бюджету, млрд. грн.	48,1	61,9	91,5	137,1	241,4	303,6	395,7
Частка бюджету у ВВП, %	28,3	27,4	26,5	25,2	25,5	27,9	28,1

Світовий досвід переконує, що з розвитком ринкових відносин роль держави в розподільчих процесах має зростати. Україні необхідно знайти виважені форми і методи цього перерозподілу, що в сучасних умовах є одним із найважливіших завдань.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що суспільство в особі специфічних державних або недержавних фінансових структур:

- розкриває своєчасність і повноту надходження у розпорядження держави фінансових ресурсів від різних суб'єктів;
- визначає відповідність розміру ресурсів держави обсягу його потреб;
- контролює та вирівнює бюджетний розподіл;
- дозволяє визначити пропорції розподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються.

Основа контрольної функції становить оптимальний рух бюджетних ресурсів як у частині їх збирання, так і розподілу, що відображається у

відповідних показниках надходжень і витратних призначеннях

На основі контрольної функції бюджету держави діє система фінансового контролю, яка дозволяє своєчасно знайти недоліки в управлінні фінансами, проаналізувати формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів. Комплексна контрольна-аналітична робота, що проводиться у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету притаманна кожній ланці бюджетної системи України.

Обидві зазначені вище функції бюджету держави реалізуються у єдності та взаємодії: будь-який розподіл фінансових ресурсів не може залишатися безконтрольним.

Кошти, що сконцентровані в бюджеті, виступають як елемент регулювання, стимулювання та гарантії існування фінансової системи держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових відносин.

Бюджет виконує **функцію забезпечення існування держави**. За його допомогою створюється матеріально-технічна база для функціонування держави через формування централізованого фонду фінансових ресурсів, що дозволяє їй виконувати свої функції на всіх рівнях державного управління.

Бюджет також виконує **регулюючу функцію** за допомогою якої здійснюється вплив держави на економічні, соціальні, національні, регіональні процеси.

Бюджет у сучасних умовах використовується державою для:

- макроекономічної стабілізації, прискорення темпів економічного зростання та подолання інфляції;
- сприяння процесу структурної перебудови економіки;
- поліпшення можливостей функціонування ринку, формування ефективної структури виробництва, стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки й соціальної інфраструктури;
- державної фінансової підтримки фундаментальної науки та розвитку наукомістких виробництв;
- для досягнення результатів довгострокового характеру – зростання конкурентоспроможності національної економіки, прискорення НТП, посилення науково-технічного потенціалу країни;
- реформування сфери оподаткування з метою заохочування приватної ініціативи та інвестицій.

Бюджет також фінансово забезпечує соціальну політику держави – перерозподіл ВВП з метою забезпечення соціальної справедливості, тобто виконує **соціальну функцію**. Значні кошти спрямовуються на фінансування систем соціального страхування та соціального забезпечення (пенсії за віком, інвалідам, при втраті годувальника, втраті працездатності, допомога по безробіттю), а також на освіту, науку, охорону здоров'я.

Обсяг коштів, які спрямовуються на соціальне забезпечення та соціальний захист населення залежить від фінансових можливостей держави, які визначаються обсягом ВВП та науково-обґрунтованим обсягом фонду споживання.

Належне виконання функцій бюджетом у процесі його формування зумовлює вирішення поставлених перед суспільством завдань, передбачених економічною політикою держави, зокрема таких, як:

- визначення реального обсягу надходжень до дохідної частини бюджету і встановлення оптимальної структури фінансування витрат бюджету на основі забезпечення максимального зростання ВВП;

- збалансування бюджету в усіх ланках бюджетної системи держави.

Функції державного бюджету є об'єктивними, однак прояв притаманних бюджету властивостей, а також використання його як інструмента розподілу і контролю, можливі тільки в процесі людської діяльності, що знаходить своє відображення у бюджетному механізмі.

Економічна роль бюджету як самостійної категорії полягає у тому, що:

- він є системою всеохоплюючих перерозподільчих відносин, пов'язаних з акумуляцією частини національного доходу у розпорядженні держави та використанні її на задоволення загальнодержавних потреб суспільства;

- за допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного доходу між сферами суспільної діяльності, регіонами країни, галузями економіки й верствами населення;

- пропорції бюджетного розподілу та перерозподілу вартості визначаються потребами розширеного відтворення в цілому й тими завданнями, що стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;

- у бюджеті знаходять своє відображення результати однієї з головних функцій держави – управління економікою, що являє собою взаємопов'язану систему адміністративних і економічних методів, за допомогою яких держава цілеспрямовано визначає процес розширеного відтворення;

- сфера бюджетних відносин і бюджетного розподілу займає центральне місце у складі державних фінансів, що обумовлено роллю бюджету порівняно з іншими ланками, бо з одного боку він є планом утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій держави, а з іншого боку, бюджет є формою утворення і використання централізованого (в межах держави або регіону) фонду грошових коштів, необхідних для забезпечення їх функціонування.

Роль бюджету у державі визначається насамперед тим рівнем забезпечення фінансовими ресурсами потреб економічного та соціального розвитку суспільства, який здійснюється на основі розподілу та перерозподілу ВВП.

Можливості використання бюджету як економічного засобу впливу на соціально-економічний розвиток суспільства зумовлені рядом факторів.

Фактори, що впливають на формування та використання бюджету прийнято розподіляти на економічні, соціальні та політичні.

Економічні фактори пов'язані з макроекономічними процесами, що відбуваються в державі. До них відносяться:

- обсяги вироблених в країні ВВП та національного доходу;
- економічне зростання чи спад виробництва;

- рівень розвитку економіки країни;
- продуктивність суспільної праці;
- пріоритетні напрями виконання державою економічних і соціальних завдань;
- рівень інфляції та рівень безробіття в країні;
- модель податкової політики;
- рівень НТП;
- масштаби структурних зрушень в економічних та галузевих пропорціях розвитку;
- методи господарювання на підприємствах усіх форм власності.

Соціальні фактори формування та використання бюджету обумовлені соціальними та демографічними обставинами, що склалися в країні в процесі її розвитку. Зокрема, це:

- демографічна ситуація в країні – природний та міграційний приріст (скорочення) населення
- кошти, що виділяються на соціальний захист та соціальне забезпечення населення;
- розмір мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та споживчого кошика
- обсяги асигнувань, що спрямовуються на освіту та охорону здоров'я, культуру, спорт і т. і.;
- величина реальних доходів населення.

Політичні фактори відображають політичну ситуацію в країні, яка може істотно вплинути на формування бюджету та використання бюджетних коштів. До них відносяться:

- адміністративна та регіональна структури управління державою;
- виконання державою регулюючої, оборонної та правозахисної функцій, зокрема, обсяги фінансування органів державної влади та управління, армії, правоохоронних органів і т. і.;
- політична стабільність у суспільстві.

Кошти, сконцентровані в бюджеті, виступають як елемент регулювання, стимулювання і гарантії фінансової системи держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових відносин шляхом розробки бюджетної політики.

Бюджетна політика – сукупність стратегічних та тактичних заходів держави з організації та використання фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Вона відображає спрямування форм і методів утворення оптимальних обсягів фінансових ресурсів бюджету та їх найефективнішого розміщення і найбільш економного використання.

Сутність бюджетної політики:

- відображається у статтях доходів і витрат бюджету, в джерелах їх формування і напрямках використання;
- виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх

використанні на державні потреби.

В ринкових умовах бюджету держави належить вирішальна роль в інвестуванні економіки. На сучасному етапі розвитку потребують державної фінансової підтримки заходи зі здійснення комплексної політики енергозбереження. Це зумовлено тим, що енергоспоживання на душу населення становить в Україні значно вище економічно розвинутих країн.

Бюджетна підтримка повинна спрямовуватися на розвиток сучасного високотехнологічного виробництва у машинобудуванні, легкої, харчової, фармацевтичної промисловості, фінансове забезпечення розвитку агропромислового комплексу, розвиток транспортних магістралей тощо.

Ваговою складовою бюджетної політики також є фінансування державного управління, національної оборони та правоохоронної діяльності, а також фінансове забезпечення і фінансування розвитку освіти, охорони здоров'я закладів науки і культури.

Важливим завданням бюджету держави є фінансування соціального забезпечення та соціального захисту населення. Це пенсійне забезпечення, фінансування закладів і програм соціального забезпечення неповнолітніх і молоді, фінансування утримання будинків-інтернатів для старих та інвалідів, державна допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії населенню тощо. Обсяг коштів, які спрямовуються на соціальне забезпечення та соціальний захист населення залежить від фінансових можливостей держави, які визначаються обсягом ВВП та науково-обґрунтованим обсягом фонду споживання.

Для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників використовується Бюджетна класифікація.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів [1, 6].

Правові норми функціонування єдиної Бюджетної класифікації визначені ст. 8 Бюджетного кодексу України [1].

Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Бюджетна класифікація використовується для:

- складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання;
- здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів;
- проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу;
- забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

Бюджетна класифікація складається з чотирьох розділів (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Структурні складові Бюджетної класифікації

БЮДЖЕТНА КЛАСИФІКАЦІЯ	
1. Класифікація доходів бюджету	
2. Класифікація видатків та кредитування бюджету	Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету
	Економічна класифікація видатків бюджету
	Класифікація кредитування бюджету
	Відомча класифікація видатків та кредитування державного бюджету
	Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету
3. Класифікація фінансування бюджету	
4. Класифікація боргу	

6.2. Склад доходів бюджету

Доходи бюджету є частиною централізованих фінансових ресурсів держави, які використовуються для виконання нею відповідних функцій. Тобто, доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави.

Доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [1].

Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Доходну частину бюджету розподілено на дві складові:

- доходи загального фонду;
- доходи спеціального фонду [1].

Доходами загального фонду державного бюджету вважаються усі доходи, які знеособлюються при зарахуванні їх до бюджету та використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не призначені для спрямування до спеціального фонду бюджету на певні цілі.

Доходи спеціального фонду державного бюджету використовуються лише для фінансування конкретних цілей. Склад доходів спеціального фонду державного бюджету визначається законом про Державний бюджет України з урахуванням норм Бюджетного кодексу.

У виняткових випадках Закон про Державний бюджет України може відносити на відповідний бюджетний період окремі види доходів загального фонду Державного бюджету України (або їх частину) до спеціального фонду Державного бюджету України.

На формування доходів бюджету впливають такі фактори:

- зміна обсягів виробництва ВВП та національного доходу;
- вплив інфляційних процесів на рівень цін та вартість основних грошово-кредитних інструментів;
- зміна курсу національної валюти;
- зміна податкових ставок і бази оподаткування;
- відміна або запровадження пільг за податками, зборами та обов'язковими платежами тощо.

Склад і структура доходів бюджету характеризують фінансову політику та фінансовий стан держави. Структура доходів бюджету досить швидко змінюється, що пояснюється постійним перетвореннями і змінами у податковій системі України.

Необхідною умовою зміцнення дохідної бази бюджетів усіх рівнів стало прийняття у грудні 2010 р. Податкового кодексу України та проведення на його основі радикальної податкової реформи [2].

Головною метою реформи стало виконання таких завдань:

- послаблення податкового тиску;
- спрощення процедури податкового адміністрування;
- створення надійного захисту прав платників податків;
- зменшення системи пільгового оподаткування.

У межах проведення податкової реформи прийнято такі зміни у податковому законодавстві:

1) введено: єдиний соціальний внесок (з 01.01.2011 р.); податок на нерухомість (з 01.01.2013 р.); податок на депозити (з 01.01.2015 р. – 5 %);

2) запроваджено малопрогресивну шкалу ставок податку на доходи фізичних осіб (до 10 мінімальних заробітних плат – 15 %, а якщо більше 10 мінімальних заробітних плат – 17 %) (з 01.01.2011 р.);

3) знижено ставки основних податків:

- податку на прибуток (з 01.04.2011 р. 23 % проти 25 %, з 01.01.2012 р. – 21 %, з 01.01.2013 р. – 19 %, з 01.01.2014 р. – 16 %);
- ПДВ (з 2014 р. – 17 % проти 20 %);
- оподаткування дивідендів (з 2011 р. – 5 % проти 15 %) [2, 3].

Передбачене у Податковому кодексі зниження ставок основних податків має зробити податковий режим в Україні одним з найбільш привабливих у Європі.

Як зазначалося вище, доходи бюджету є результатом розподілу та перерозподілу вартості ВВП. **Згідно Бюджетному кодексу доходи бюджетів складаються з чотирьох груп:**

- податкові надходження;
- неподаткові надходження;
- доходи від операцій з капіталом;

– трансферти [1].

Оскільки в Україні до складу бюджету можуть входити своїми доходами і видатками цільові бюджетні фонди, то *згідно з Бюджетною класифікацією доходи бюджету класифіковано за такими розділами:*

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) офіційні трансферти;
- 5) цільові фонди [5].

Наочно розділи Бюджетної класифікації доходів наведено на рис. 6.3.

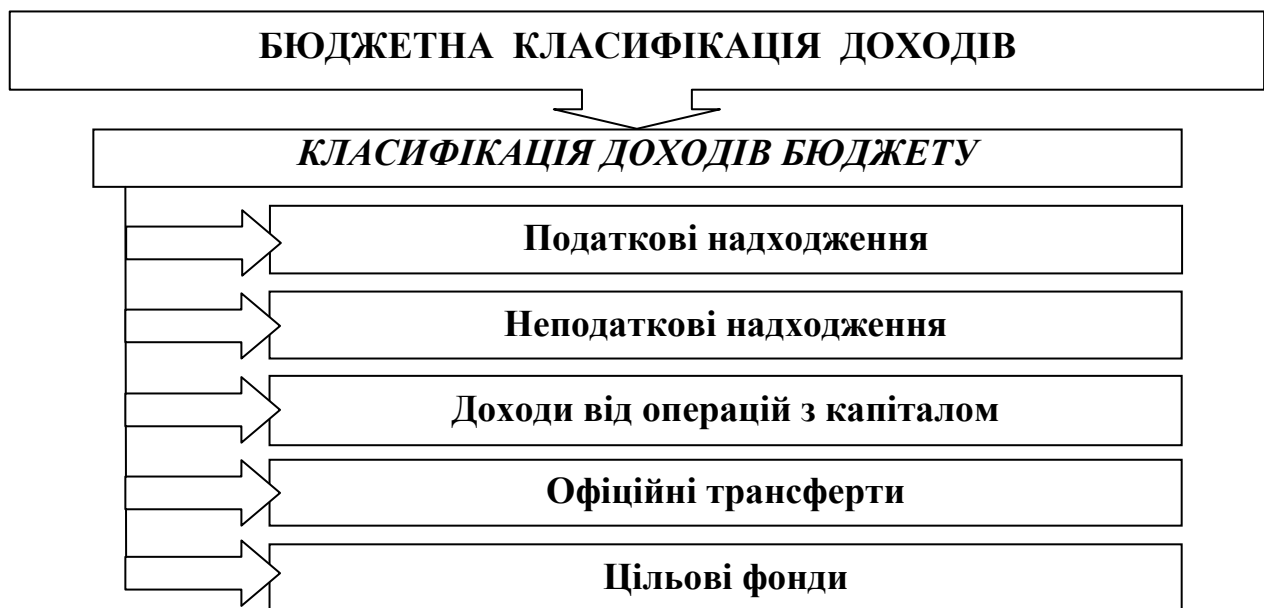

Рис. 6.3. Класифікація доходів бюджету згідно з Бюджетною класифікацією

1. ПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ – це встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі) [1].

Принципи побудови податкової системи України, її склад визначено Податковим кодексом України [2].

Платниками податків і зборів є юридичні та фізичні особи, на яких покладено обов'язок сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі).

Податкові надходження в Україні поділяються на 9 груп:

1.1. Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості включають:

- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на прибуток підприємств.

1.2. Податки на власність:

– податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;

- збір за першу реєстрацію транспортного засобу.

Податковим кодексом України податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів був скасований, замість нього введений збір за першу реєстрацію транспортного засобу.

1.3. Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів:

- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- плату за користування надрами;
- плату за землю;
- плату за використання інших природних ресурсів (диких тварин, рибних та інших водних ресурсів, надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати платежів за використання інших природних ресурсів).

1.4. Внутрішні податки на товари та послуги:

- податок на додану вартість;
- акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);
- акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції);
- податки на окремі категорії послуг.

ПДВ – один з найважливіших податків, оскільки він є найбільшим за обсягом непрямим податком, стягнення якого дає державі більш ніж 40 % усіх податкових надходжень. Податок сплачується до бюджету на кожному етапі просування товару від виробника до споживача. Сьогодні ПДВ включається до ціни товарів та послуг за ставкою 20 % до оподаткованого обороту. Згідно з Податковим кодексом України передбачається, що з 2014 р. податок на додану вартість буде зменшено до 17 % [2].

Акцизний податок належить до непрямих податків і встановлюються на високорентабельні та монопольні товари, він включається до ціни цих товарів. Перелік підакцизних товарів (послуг) і ставки встановлюються Верховною Радою України.

Для впорядкування організації підприємництва законодавчо визначена плата за ліцензування окремих видів підприємницької діяльності. Перелік органів, яким надається право на видачу ліцензії затверджує Кабінет Міністрів України, а правила та умови ліцензування визначає Ліцензійна палата України.

До складу податкових надходжень цієї групи належить також плата за торговий патент на деякі види торговельної підприємницької діяльності.

1.5. Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції:

- ввізне мито;
- вивізне мито;
- інші надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

1.6. Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів.

До цієї групи відносяться місцеві податки і збори, що діяли до 1 січня 2011 р. та були скасовані у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України (податок з реклами; комунальний податок; збір за припаркування автотранспорту;

ринковий збір; збір за видачу ордера на квартиру; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш у бігах на іподромі; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; збір із власників собак; надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати місцевих податків; збір на розвиток рекреаційного комплексу в Автономній Республіці Крим; збір на розвиток пасажирського електротранспорту в Автономній Республіці Крим; податок на промисел).

У Бюджетній класифікації цю статтю збережено для врахування розстрочених і відстрочених сум грошових зобов'язань, сум податкового боргу з урахуванням штрафних санкцій та пені, і сум, донарахованих за актами перевірок, що обліковувалися у 2010 р.

1.7. Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси:

- рентна плата;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

1.8. Місцеві податки і збори:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір;
- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (зокрема, це роздрібна та оптова торгівля, ресторанне господарство, торговельна діяльність із придбанням торгового патенту, здійснення торгівлі валютними цінностями, провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленням та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах, здійснення діяльності у сфері розваг);

– єдиний податок.

1.9. Інші податки та збори:

- екологічний податок;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- податки та збори, не віднесені до інших категорій (кошти, сплачені в рахунок погашення податкового боргу).

2. НЕПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської

діяльності та ін. [1].

Неподаткові надходження в залежності від методів їхньої мобілізації об'єднуються у 4 групи:

2.1. Доходи від власності та підприємницької діяльності:

– частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, та дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність;

– кошти, що перераховуються НБУ відповідно до Закону України «Про Національний Банк України»;

– відрахування коштів, отриманих від проведення державних грошових лотерей;

– плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного та місцевих бюджетів;

– інші надходження.

2.2. Адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності:

– плата за ліцензії;

– плата за утримання дітей у школах-інтернатах;

– надходження від оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах;

– кошти, отримані за вчинення консульських дій;

– виконавчий збір;

– надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном;

– державне мито;

– митні збори;

– єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

– плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення;

– плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення;

– плата за митне оформлення товарів і транспортних засобів поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для митних органів.

2.3. Інші неподаткові надходження:

– кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду;

– плата за адміністративні послуги;

– надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності;

– кошти від реалізації надлишкової космічної техніки;

– кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та

спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів;

– інші надходження: збори за послуги, пов'язані з охороною прав на інтелектуальну власність, надходження від видачі дозволів на експортно-імпорتنі операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами, відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України, нез'ясовані надходження та ін.;

– портовий (адміністративний) збір;

– доходи від операцій з кредитування та надання гарантій;

– збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;

– збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій;

– концесійні платежі.

2.4. Власні надходження бюджетних установ:

– надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством (зокрема, від їх основної і додаткової (господарської) діяльності);

– плата за оренду майна бюджетних установ;

– надходження від реалізації майна (крім нерухомого майна));

– інші джерела власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти та дарунки).

3. ДОХОДИ ВІД ОПЕРАЦІЇ З КАПІТАЛОМ – це доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу (від реалізації безгосподарного майна, валютних цінностей, скарбів та ін.), державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

Ці доходи мобілізуються неподатковим методом і включають чотири групи надходжень:

3.1. Надходження від продажу основного капіталу:

– кошти від реалізації скарбів, які є пам'ятками історії та культури, майна, одержаного державою або територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі,

– надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння,

– кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим та майна, що перебуває в комунальній власності;

3.2. Надходження від реалізації державних запасів товарів:

– матеріальних цінностей державного резерву;

– розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву;

3.3. Кошти від продажу землі і нематеріальних активів.

Продаж землі здійснюється відповідно до Земельного кодексу України.

Передбачається 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільсько-господарського призначення зараховувати до державного бюджету, а 90 % – до відповідних бюджетів АРК, областей, міст Києва і Севастополя;

3.4. Податки на фінансові операції та операції з капіталом.

В Україні, відповідно до прийнятого Податкового кодексу, з 2014 р. запроваджується оподаткування доходів по депозитах за ставкою 5 %, але одночасно вже з 2011 р. ставку оподаткування дивідендів було знижено з 15 % до 5 % [2].

4. ОФІЦІЙНІ ТРАНСФЕРТИ.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі [1].

Офіційні трансферти розподілено на дві складові:

4.1. Трансферти від органів державного управління поділяються на:

- кошти, що надходять з інших бюджетів;
- дотації;
- субвенції.

4.2. Трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій, які включають:

- кошти, отримані від секретаріату ООН, ОБСЄ або іншої регіональної організації за участь українського контингенту та персоналу у миротворчих операціях;
- гранти (дарунки), що надійшли до бюджетів усіх рівнів;
- надходження в рамках програм допомоги Європейського Союзу та ін.

5. ЦІЛЬОВІ ФОНДИ. Існування цільових фондів пов'язане з вирішенням певних соціально-економічних завдань шляхом формування більш мобільної ресурсної бази, оскільки використання цих фінансових коштів не потребує затвердження законодавчими органами влади. Рішення про фінансування тих чи інших заходів приймається правлінням фонду.

Склад цільових фондів державного бюджету періодично змінюється. Згідно із останніми змінами, внесеними до Бюджетної класифікації наказом Міністерства фінансів України № 11 від 14 січня 2011 р. з переліку бюджетних цільових фондів вилучили всі чотири фонди загальнодержавного соціального страхування (Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності) [5]. Перелік позицій, що залишилися є таким:

- надходження до Фонду соціального захисту інвалідів;
- інші фонди;
- цільові фонди, утворені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади.

6.3. Склад видатків бюджету

У Бюджетному кодексі України у видатковій складовій бюджету запроваджено розподіл на видатки та витрати бюджету.

Видатки бюджету – це кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом [1].

До видатків бюджету не належать:

- погашення боргу;
- надання кредитів з бюджету;
- розміщення бюджетних коштів на депозитах;
- придбання цінних паперів;
- повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування [1].

Видатки бюджетів поділяються на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню – здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України;

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання **на основі принципу субсидіарності** – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України [1].

Розподіл видатків бюджету базується на таких принципах:

- плановість;
- безповоротність виділених державних ресурсів;
- безоплатність;
- дотримання режиму економії;
- контроль за їх використанням.

Видатки державного бюджету регламентуються Бюджетним кодексом, Податковим кодексом, Законом про Державний бюджет України та іншими юридичними актами органів влади.

На різноманітність видів бюджетних видатків впливають такі фактори:

- природа та функції держави;
- адміністративно-територіальним устрій держави;
- рівень соціально-економічного розвитку країни;
- розгалуженість зв'язків бюджету з економікою;

- види та форми надання бюджетних коштів (бюджетні асигнування, дотації, субвенції, субсидії тощо);
- норми надання бюджетних коштів та ін.

Поєднання цих чинників породжує ту або іншу систему видатків бюджету будь-якої держави на певному етапі соціально-економічного розвитку.

Витрати бюджету – це видатки бюджету, а також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [1].

З 2005 р. в Україні запроваджено розподіл витрат загального та спеціального фондів бюджету на витрати розвитку і витрати споживання.

Витрати розвитку – це видатки розвитку з урахуванням надання кредитів з бюджету.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема:

- фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;
- фінансове забезпечення структурної перебудови економіки;
- інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Витрати споживання – це видатки на споживання з урахуванням погашення боргу.

Видатки споживання – частина видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери, а також інші видатки, не віднесені до видатків розвитку та нерозподілених видатків.

Видатки державного бюджету складаються з різновидів, зображених на рис. 6.4.

Рис. 6.4. Склад видатків державного бюджету

Суб'єктами бюджетного фінансування є державні органи, підприємства, установи й організації державної та комунальної форм власності.

Фінансування видатків – це плановий, цільовий, безповоротний відпуск коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій (управління,

оборони, безпеки та ін.), утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та обов'язків держави.

Спрямування коштів в економіку створює передумови для зростання ВВП, а відтак, з одного боку, збільшує можливості бюджету у фінансуванні соціальних заходів, а з іншого – знижує напруження у розподілі бюджетних коштів, оскільки зменшує потребу в самому соціальному захисті. Тому при фінансуванні соціального захисту важливо встановити правильне співвідношення між видатками бюджету на соціальні цілі та на економічну діяльність.

Фінансування видатків здійснюється за допомогою Бюджетної класифікації.

Сучасна Бюджетна класифікація видатків та кредитування бюджету включає підрозділи, зображені на рис. 6.5 [6].

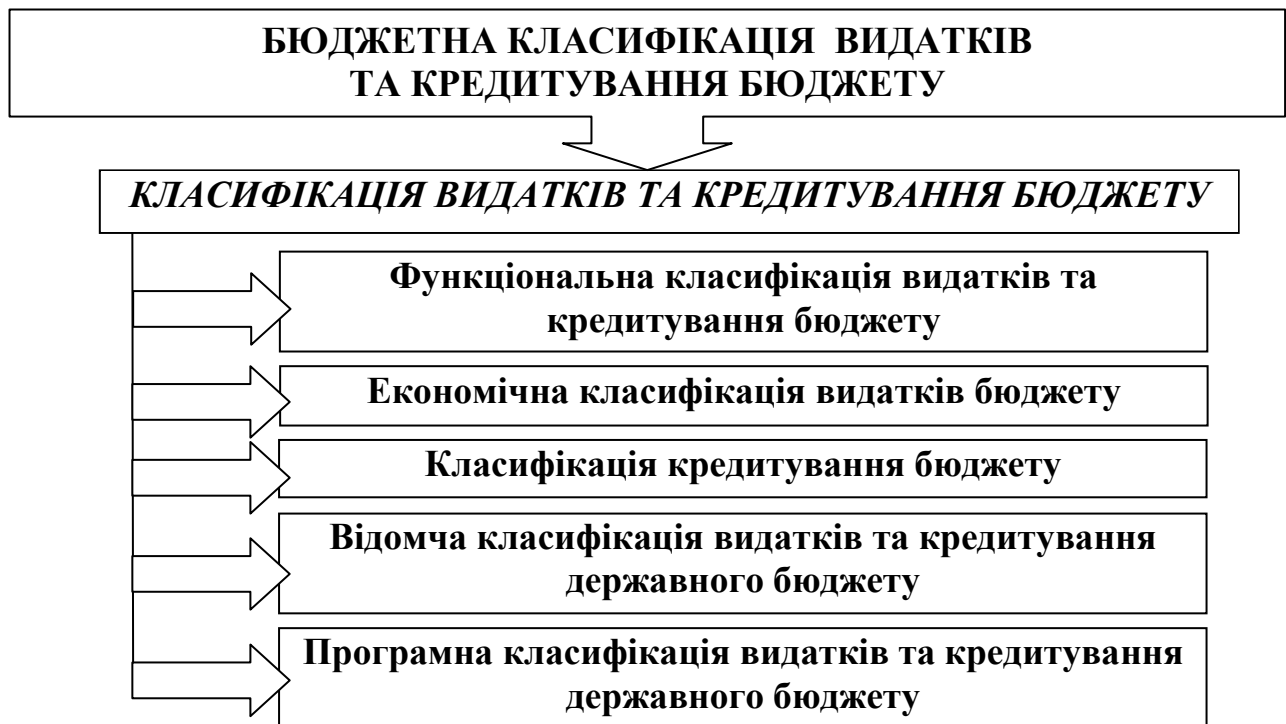

Рис. 6.5. Класифікація видатків та кредитування бюджету згідно з Бюджетною класифікацією

ФУНКЦІОНАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ ТА КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ побудована згідно з основними функціями держави, які умовно можна поділити на 4 групи:

– **державні видатки на послуги загальнодержавного значення:** державне управління, судова влада, фінансова та фіскальна діяльність, зовнішньополітична діяльність, фундаментальні дослідження, оборона, проведення виборів та референдумів, видатки на обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу, громадський порядок та безпека держави;

– **видатки на суспільні послуги, які надаються державою** (освіта, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток);

– *видатки, пов'язані з економічною діяльністю*, зокрема видатки, пов'язані з економічним розвитком галузей, торговельної та трудової діяльності, охороною навколишнього середовища, розвитком житлово-комунального господарства та ін.;

– *видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення*.

Згідно зі статтею 87 Бюджетного кодексу України видатки державного бюджету, що відображаються у законі «Про Державний бюджет України на поточний рік», спрямовані на фінансування таких заходів:

- 1) *державне управління*;
- 2) *судову владу*;
- 3) *міжнародну діяльність*;
- 4) *фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення*;
- 5) *національну оборону*;
- 6) *правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій*;
- 7) *освіту*;
- 8) *охорону здоров'я*;
- 9) *соціальний захист та соціальне забезпечення*;
- 10) *культуру і мистецтво*;
- 11) *державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавництва, інформаційних агентств*;
- 12) *фізичну культуру і спорт*;
- 13) *державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки*;
- 14) *програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення*;
- 15) *державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікації та інформатики*;
- 16) *державні інвестиційні програми (проекти)*;
- 17) *державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха*;
- 18) *створення та поповнення державних запасів і резервів*;
- 19) *обслуговування державного боргу*;
- 20) *проведення виборів та всеукраїнських референдумів*;
- 21) *інші програми, які мають виключно державне значення* [1].

РОЗПОДІЛ ВИДАТКІВ ЗА ЕКОНОМІЧНОЮ ХАРАКТЕРИСТИКОЮ.

З 01.01.2013 р. на всій території України розпочала дію нова економічна класифікація бюджету, перехід до якої пов'язаний з наближенням її до міжнародних стандартів відповідно до наказу Міністерства фінансів України № 333 від 12.03.2012 р. [7].

Розподіл видатків за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні, з точки зору впливу державних видатків на рух суспільного продукту та процес розширеного відтворення, базується на визначенні:

- поточних видатків;
- капітальних видатків (видатків розвитку).

Поточні видатки – видатки бюджетів, що спрямовуються на виконання бюджетних програм та які забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів населенню і підприємствам (установам, організаціям).

Поточні видатки, як правило, відносяться до так званих захищених статей видатків.

Вони включають такі найменування видатків:

- **Оплата праці і нарахування на заробітну плату** (заробітна плата, грошове забезпечення військовослужбовців, нарахування на оплату праці).
- **Використання товарів і послуг** (предмети, матеріали, обладнання та інвентар, медикаменти та перев'язувальні матеріали, продукти харчування, оплата послуг (крім комунальних), видатки на відрядження, видатки та заходи спеціального призначення, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, дослідження і розробки, видатки державного (регіонального) значення).
- **Обслуговування боргових зобов'язань** (внутрішніх і зовнішніх).
- **Поточні трансферти** (субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям), трансферти органам державного управління інших рівнів, трансферти урядам зарубіжних країн та міжнародним організаціям).
- **Соціальне забезпечення** (виплата пенсій і допомоги, стипендії, інші виплати населенню).
- **Інші видатки**
- **Нерозподілені видатки.**

Субсидії – усі невідpłatні поточні виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств.

Трансфертні платежі – невідpłatні і безповоротні платежі, які не є придбанням товарів чи послуг, наданням кредиту або виплатою непогашеного боргу.

Бюджетні установи не можуть отримувати трансфертні платежі.

Соціальне забезпечення (виплата пенсій і допомоги, стипендії, інші виплати населенню) підпадає під категорію трансфертів населенню.

Трансферти населенню – поточні платежі фізичним особам або надання їм матеріальної допомоги у натуральному вигляді, які передбачені для збільшення їх доходу.

Трансферти населенню можуть надаватись як у готівковій формі, так і шляхом сплати рахунків. Подібні платежі можуть бути окремою добавкою до бюджету певної сім'ї чи особи або компенсуванням певних видів витрат, наприклад, на харчування, комунальні послуги, оплату проїзду тощо.

Нерозподілені видатки – це видатки з резервних фондів Кабінету

Міністрів України та фондів непередбачених видатків Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних та місцевих адміністрацій, виконкомів місцевих рад. Склад цих видатків визначається у Законі України «Про Державний бюджет» і в рішеннях місцевих органів влади.

Капітальні видатки (видатки розвитку) – платежі з метою придбання необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), стратегічних і надзвичайних запасів товарів, невідплатні платежі, що передаються одержувачам бюджетних коштів з метою придбання, модернізації, будівництва, розширення, реконструкції, реставрації тощо подібних активів, компенсації втрат, пов'язаних з руйнуванням чи пошкодженням необоротних активів.

До них відносяться:

– **Придбання основного капіталу** (придбання обладнання і предметів довгострокового користування, капітальне будівництво (придбання), капітальний ремонт, реконструкція та реставрація, створення державних запасів і резервів, придбання землі та нематеріальних активів).

– **Капітальні трансферти** (капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям), капітальні трансферти органам державного управління інших рівнів, капітальні трансферти урядам зарубіжних країн та міжнародним організаціям, капітальні трансферти населенню).

Капітальні трансферти – це невідплатні односторонні платежі органів управління, які не ведуть до виникнення або погашення фінансових вимог.

Вони передбачені на придбання капітальних активів, компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу, або збільшення капіталу одержувачів бюджетних коштів. До цієї категорії включаються також трансфертні платежі підприємствам для покриття збитків, акумульованих ними протягом ряду років або таких, які виникли в результаті надзвичайних обставин.

Капітальними трансфертами вважаються невідплатні, безповоротні платежі, які мають одноразовий і нерегулярний характер як для надавача.

На співвідношення між окремими частинами видатків впливають об'єктивні фактори розвитку суспільства, що пов'язані з сучасним етапом НТР, структурними зрушеннями в економіці, політичними й економічними умовами, які існують у тій чи іншій країні.

КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ деталізує надання та повернення кредитів з бюджету, хоча за своєю економічною суттю кредитування не належить до видатків бюджету. У результаті надання кредитів за рахунок бюджетних коштів у позичальників з'являються зобов'язання перед бюджетом, і ці кошти обов'язково мають бути повернуті до бюджету, що є ресурсами бюджету, які можуть бути спрямовані як на подальше надання кредитів, так і на здійснення видатків.

Кредитування бюджету – це операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до

бюджету (повернення кредитів до бюджету) [1].

Бюджетним кодексом визначено, що до кредитів з бюджету належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі.

Класифікація кредитування бюджету поділяється на:

1) внутрішнє кредитування – включає:

– *надання внутрішніх кредитів* (надання кредитів органам державного управління інших рівнів, надання кредитів підприємствам, установам, організаціям, надання інших внутрішніх кредитів);

– *повернення внутрішніх кредитів* (повернення кредитів органами державного управління інших рівнів, повернення кредитів підприємствами, установами, організаціями, повернення інших внутрішніх кредитів);

2) зовнішнє кредитування – включає:

– *надання зовнішніх кредитів* (зарубіжним країнам, міжнародним організаціям, підприємствам, приватним особам та іншим економічним суб'єктам);

– *повернення зовнішніх кредитів*.

ВІДОМЧА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ ТА КРЕДИТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень [1].

Бюджетними установами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими [1].

Бюджетні призначення представляють собою повноваження, надане Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), що має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування [1].

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке теж має кількісні, часові та цільові обмеження [1].

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому [1].

На основі відомчої класифікації Державна казначейська служба України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр всіх розпорядників бюджетних коштів.

ПРОГРАМНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ використовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом і передбачає розподіл бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів за бюджетними програмами.

Бюджетна програма – це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [1].

Планування видатків із застосуванням програмно-цільового методу передбачає розробку, аналіз і вибір програм на стадії стратегічного планування. Цю роботу проводить головний розпорядник коштів, який у період формування бюджетного запиту і підготовки пропозицій до проекту бюджету обґрунтовує включення відповідної програми на наступний бюджетний рік.

На відміну від функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету кожна програма має чітко визначені цілі.

Крім розподілу видатків бюджету за розглянутою вище Бюджетною класифікацією у Державному бюджеті України обов'язково передбачаються резервний фонд. Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до бюджетного законодавства **Резервний фонд Кабінету Міністрів** формується у розмірі, який не перевищує 1 % від загальної суми видатків державного бюджету [1].

Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або відповідна місцева рада.

У складі загального фонду державного бюджету також створюється **Державний фонд регіонального розвитку** [1].

При складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди Державний фонд регіонального розвитку передбачається в обсязі не менше 1 % прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

Кошти фонду спрямовуються на виконання:

- державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку;
- державних цільових програм та інвестиційних програм (проектів) у частині виконання заходів регіонального розвитку;
- угод щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивності територій;
- державних програм розвитку транскордонного співробітництва;
- програм і заходів соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи програми і заходи розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (зокрема, малих міст, гірських населених пунктів, населених пунктів зон спостереження тощо).

Оборотний залишок бюджетних коштів – це частина залишку коштів

загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів [1].

Тимчасовий касовий розрив – це неспівпадіння у часі надходження коштів до дохідної частини бюджету з термінами фінансування запланованих заходів, що викликає тимчасову відсутність грошових коштів на рахунках бюджету [1].

Це протиріччя й вирішується за допомогою створеного резерву, що забезпечує безперебійність фінансування. З часом, коли кошти надійдуть до бюджету, треба повернути гроші, взяті з оборотного залишку бюджетних коштів, який на кінець бюджетного періоду має бути збережений у встановленому розмірі.

Оборотний залишок бюджетних коштів встановлюється у розмірі не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету і затверджується у законі про Державний бюджет України або рішенні про місцевий бюджет.

На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

Перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду становить **вільний залишок бюджетних коштів**, який використовується на здійснення витрат бюджету згідно із законом про Державний бюджет України та/або змінами до нього (змінами до рішення про місцевий бюджет) [1].

Слід зазначити, що у 2001 р. з прийняттям Бюджетного кодексу України було введено два таких нових поняття, як таємні видатки та захищені статті видатків.

Таємні видатки – це видатки, передбачені на діяльність органів державної влади в інтересах національної безпеки [1].

До державного бюджету таємні видатки включаються без деталізації. Вони є державною таємницею.

Контроль за їх проведенням здійснюється Рахунковою палатою України та Міністерством фінансів України, а звіти про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому пленарному засіданні.

Захищеними статтями видатків бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватись при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень [1].

Захищеними видатками Державного бюджету України визначаються видатки загального фонду на:

- *оплату праці працівників бюджетних установ;*
- *нарахування на заробітну плату;*
- *придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів;*
- *забезпечення продуктами харчування;*
- *оплату комунальних послуг та енергоносіїв;*
- *обслуговування державного боргу;*
- *поточні трансферти населенню;*
- *поточні трансферти місцевим бюджетам;*
- *підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів*

акредитації;

– забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування;

– фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки;

– роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження [1].

Перелік захищених статей Державного бюджету України визначається Бюджетним кодексом України.

З позиції використання централізованих у державному бюджеті коштів його видатки можна умовно поділити на 2 групи:

– державне споживання;

– бюджетне фінансування юридичних і фізичних осіб.

Державне споживання – це видатки на утримання державного апарату – управлінського, правоохоронного, судового, армії тощо. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності та правопорядку.

Бюджетне фінансування відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві. Якщо видатки бюджету в частині державного споживання відшкодовуються суспільству у вигляді відповідних послуг з бюджету держави, то бюджетне фінансування є, по суті, або поверненням частини централізованого у бюджеті ВВП, або суспільним її споживанням.

Бюджетне фінансування видатків впливає на формування вторинних, а в окремих випадках, і первинних доходів юридичних і фізичних осіб. Воно може мати прямий і непрямий (опосередкований) характер. Прямий характер має формування доходів конкретних отримувачів бюджетних асигнувань – розпорядників бюджетних коштів; опосередкований характер – споживачів суспільних благ, які забезпечуються за рахунок бюджету.

До принципів бюджетного фінансування належать:

1. Цільовий характер надання коштів.

2. Досягнення максимального ефекту при мінімумі витрат.

3. Безповоротність бюджетних асигнувань.

4. Безоплатність бюджетних асигнувань.

5. Надання коштів в міру виконання плану і з урахуванням раніше отриманих асигнувань.

Бюджетне фінансування здійснюється у таких формах:

– бюджетні інвестиції;

– державні трансферти;

– бюджетні кредити;

– кошторисне фінансування.

Бюджетні інвестиції можуть здійснюватись у різних формах. Основною

формою є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції можуть спрямовуватися також на придбання частки акцій акціонерних товариств.

Державні трансферти – це цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним економічним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій.

Дотації можуть надаватися у бюджетну сферу (у вигляді міжбюджетних трансфертів) та окремим підприємствам.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [1]. Вони спрямовані на збалансування та вирівнювання фінансової спроможності відповідних бюджетів.

Дотація – являє собою міжбюджетний трансферт у вигляді фіксованої суми коштів, що виділена з бюджету вищого рівня на безповоротній основі для збалансування бюджету нижчого рівня у випадках перевищення його видатків над доходами строком на один рік.

В бюджетній діяльності у складі міжбюджетних трансфертів застосовується два види дотацій:

– **дотацію вирівнювання** – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує;

– **додаткові дотації** – міжбюджетні трансферти на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів; на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, унаслідок надання пільг, встановлених державою; інші додаткові дотації.

Субвенція – цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав [1].

Субсидії можуть виділятися юридичним та фізичним особам і мають форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів (житлові субсидії в Україні малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг).

У країнах з розвинутою ринковою економікою поширеними є субсидії виробникам сільськогосподарської продукції на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування.

Субвенції та дотації надаються тільки юридичним особам. Субвенції є різновидом цільових субсидій, які передбачають спільну участь отримувача і бюджету в фінансуванні певних витрат.

Державні дотації також надаються на покриття збитків підприємств, але у тому разі, коли вони викликані незалежними від підприємств причинами.

Бюджетні кредити – це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що взагалі не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів вони видаються на більш пільгових умовах та за нижчим відсотковими ставками.

Кошторисне фінансування означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документу – кошторису.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень [1].

Кошторисне фінансування охоплює такі напрямки видатків, як соціальна сфера, фундаментальні дослідження, оборона, управління тощо.

З погляду бюджетних установ воно є формою цільового, безповоротного і безоплатного фінансування. Працівники даних установ отримують на цій основі свої первинні доходи. З позицій споживачів суспільних послуг у соціальній сфері, це так звані безкоштовні послуги, що характеризують вторинні доходи користувачів даними послугами.

Формування бюджетних видатків починається на стадії планування проекту бюджету, за основу береться очікуване виконання бюджету по видатках за попередній період. Найважливішим принципом планування бюджетних видатків є додержання пропозицій розподілу коштів із урахуванням реальної необхідності в них.

У цілому система видатків бюджету повинна забезпечувати надійне функціонування держави і сприяти економічному зростанню, що досягається за рахунок раціональної структури видатків.

Динаміку доходів та видатків Державного бюджету України за останні роки наведено у табл. 6.3.

Таблиця 6.3

Динаміка доходів та видатків Державного бюджету України

Показники	2000 р.	2002 р.	2004 р.	2006 р.	2008 р.	2010 р.	2012 р.
1. Доходи державного бюджету, млрд. грн.	33,43	45,4	60,7	124,9	215,4	240,5	346,0
2. Видатки державного бюджету, млрд. грн.	33,43	45,4	64,2	137,1	232,4	303,6	395,7

6.4. Бюджетна система та принципи її побудови

Після проголошення незалежності України у 1991 р. Верховною Радою України вперше був ухвалений Закон «Про бюджетну систему України» з наступними його доповненнями.

В основу формування бюджетної системи України сьогодні покладено Конституцію України та останню редакцію Бюджетного кодексу України, прийняту 8 липня 2010 р. Верховною Радою України [1].

Організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і

взаємозв'язок між бюджетами які він об'єднує, в процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики складають її **бюджетний устрій**.

Бюджетний устрій країни визначається її державним устроєм. В його основу покладено:

- визначення видів бюджетів;
- установлення принципів побудови бюджетної системи;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- організація взаємовідносин між бюджетами різних рівнів.

В унітарних, державах, тобто в країнах з єдиним населенням та культурою, бюджетна система має дві ланки: державний бюджет і багаточисельні місцеві бюджети.

У федеративних державах бюджетні системи складаються з трьох ланок: федерального бюджету або бюджету центрального уряду, бюджетів членів федерації (наприклад, штати у США, землі (ланди) – у Німеччині, провінції – у Канаді, кантони – у Швейцарії) та місцевих бюджетів.

Бюджетний устрій України визначається закріпленням в Конституції України державним ладом України та її адміністративно-територіальним поділом.

Україна – унітарна держава, яка розподілена на 25 адміністративно-територіальних одиниць (Автономну республіку Крим і 24 області країни).

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країни згідно з її бюджетним устроєм.

Відповідно до Бюджетного кодексу **бюджетна система України** – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права [1].

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів (рис. 6.6).

Державний бюджет України – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

До місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування [1].

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах) [1].

До складу бюджетної системи входять понад 12 тисяч місцевих бюджетів.

Усі бюджети України від державного до сільського в сукупності складають зведений бюджет України.

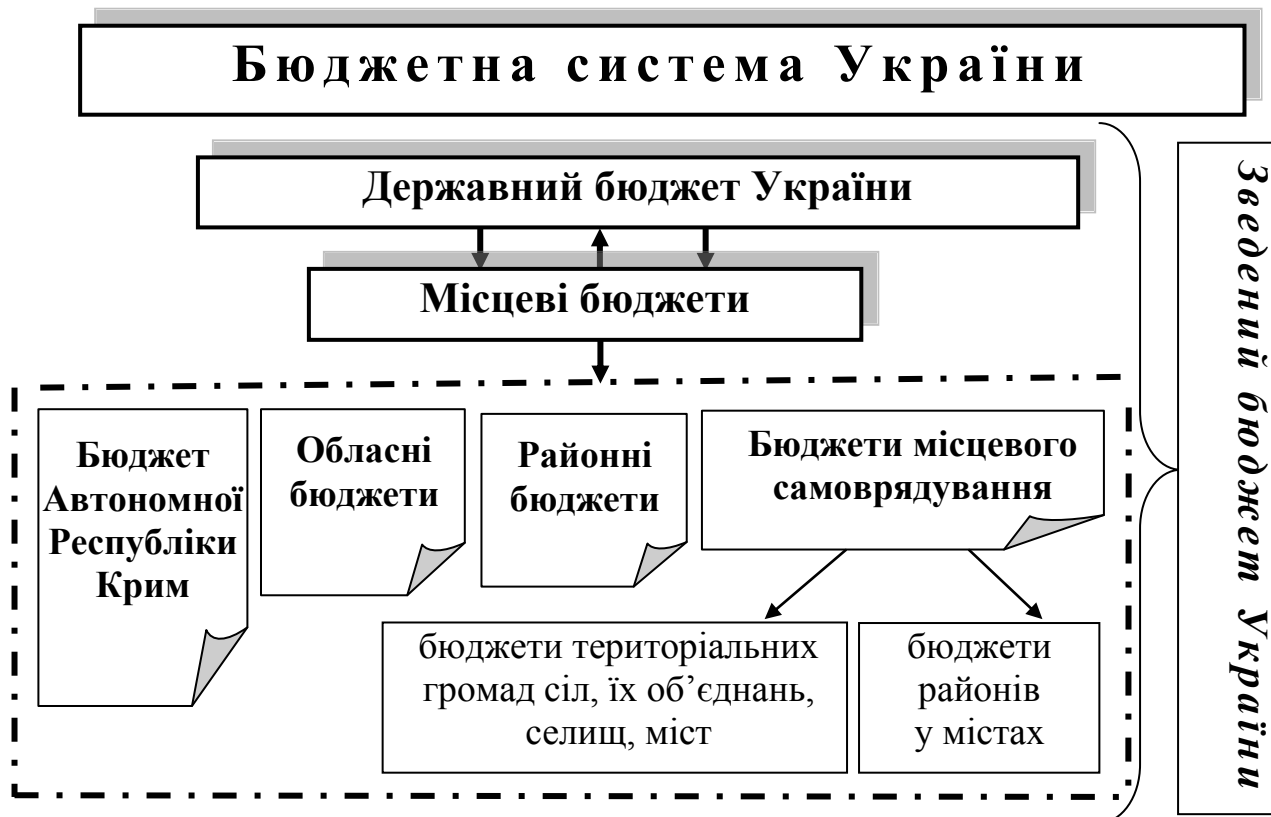

Рис. 6.6. Бюджетна система України

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави [1].

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Законодавчими органами влади зведений бюджет не затверджується.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району у місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Показники бюджетів об'єднань територіальних громад, що створюються згідно із законом, включаються до відповідних зведених бюджетів.

Місцеві бюджети своїми доходами та видатками входять до складу зведеного бюджету і не входять до складу Державного бюджету.

Побудова бюджетної системи України ґрунтується на таких принципах:

1. Принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності.

2. Принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період.

3. Принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети.

4. Принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

5. Принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил.

6. Принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

7. Принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача.

8. Принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями

та бюджетними асигнуваннями.

9. Принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

10. Принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Інформація про бюджет повинна бути оприлюднена у засобах масової інформації на всіх стадіях бюджетного процесу.

6.5 Бюджетний процес

Бюджетний процес в Україні регламентується Конституцією України і Бюджетним кодексом України.

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [1].

В Україні бюджетний процес триває понад два роки: від починається зимою року, що передує бюджетному періоду, і закінчується навесні року, наступного за бюджетним.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року [1].

Відповідно до Конституції України та Бюджетного кодексу України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим.

Особливими обставинами є:

- введення воєнного стану;
- оголошення надзвичайного стану в Україні.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено Бюджетним кодексом, бюджетний період місцеві бюджети повинні бути затверджені на такий самий період.

Основні завдання, що вирішуються за допомогою бюджетного процесу:

- визначення основних напрямів бюджетної політики на основі стратегічного підходу до формування бюджету та її взаємоув'язка з економічною політикою;
- стабілізація державних фінансів за рахунок визначення фінансових можливостей бюджету на основі планування реальних обсягів доходів і видатків;
- запровадження заходів з відновлення економічного зростання та модернізації економіки

Процес формування бюджету та узгодження його показників із макроекономічними тенденціями розвитку країни складається з декількох

відносно самостійних **стадій**:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами) [1].

До основних учасників бюджетного процесу належать Президент України, Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні ради, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Міністерство доходів і зборів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, Міністерство фінансів АРК та місцеві державні адміністрації (або фінансові управління), Рахункова палата України, Національний банк України, Державна казначейська служба України, Державна фінансова інспекція України.

На першій стадії бюджетного процесу (з лютого по вересень року, що передує бюджетному періоду) **проводиться робота зі складання проекту бюджету та здійснюється формування бюджетної політики і узгодження показників майбутнього бюджету на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди** з тенденціями розвитку країни через планування основних макроекономічних показників у розрізі державного та місцевих бюджетів.

Проект бюджету – це проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування) протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) [1].

Проект закону про Державний бюджет України розробляє Кабінет Міністрів України.

Міністерство фінансів України відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Орієнтиром при складанні проекту Державного бюджету України та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди є розроблені Міністерством економічного

розвитку і торгівлі України за участю Міністерства фінансів, Національного банку, Державної служби статистики, інших міністерств і служб України і затвержені Кабінетом Міністрів України:

- основні прогнози макропоказники економічного і соціального розвитку України на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди;
- аналіз виконання бюджету у попередніх та поточному бюджетних періодах.

Макропоказники економічного і соціального розвитку держави включають:

- валовий внутрішній продукт (ВВП) номінальний, млрд. грн.;
- ВВП реальний, темп зростання, %;
- індекс споживчих цін, %;
- індекс цін виробників, %;
- прибуток підприємств в цілому та в розрізі адміністративно-територіальних утворень, млрд. грн.;
- надходження до бюджету від приватизації, млрд. грн.;
- темпи приросту монетарної бази до початку року, %;
- темпи приросту грошової бази до початку року, %;
- фонд оплати праці робітників, службовців, військових, працівників малих підприємств та галузі сільського господарства, млрд. грн.;
- експорт та імпорт товарів та послуг, млн. дол. США;
- курс національної грошової одиниці до іноземних валют.

До 15 березня року, що передує плановому, Національний банк України для складання проекту закону про Державний бюджет України подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України прогнози монетарні показники на наступний рік.

Міністерство фінансів України *визначає загальний рівень доходів, видатків і кредитування бюджету та дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання проекту державного бюджету та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди* на підставі основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди та аналізу виконання бюджету у попередніх та поточному бюджетних періодах.

До 20 березня року, що передує плановому, *відповідно до визначених у Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України* пріоритетів бюджетної політики Міністерство фінансів України разом з іншими центральними органами виконавчої влади розробляє і подає на розгляд до Кабінету Міністрів України:

- проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний рік;
- попередні показники проекту зведеного бюджету на наступний рік з розподілом на Державний та місцеві бюджети;
- пропозиції щодо формування взаємовідносин з місцевими бюджетами;
- проект рішення Кабінету Міністрів України та інші необхідні матеріали.

До 1 квітня року, що передує плановому, Національний банк України для складання проекту закону про Державний бюджет України подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету.

Не пізніше 1 квітня року, що передує плановому року, Кабінет Міністрів України розглядає та схвалює проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період **та у триденний строк** подає його на розгляд Верховній Раді України.

До 15 квітня року, що передує плановому, **але не пізніше ніж за 15 днів до дня розгляду питання на пленарному засіданні Верховної Ради**, народні депутати, комітети Верховної Ради розробляють свої пропозиції щодо **Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період** і подають їх до Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

Кабінет Міністрів України розробляє проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період і подає до Верховної Ради **не пізніше ніж за 4 робочих дні до початку розгляду питання Верховною Радою**.

Не пізніше як за 2 дні до розгляду питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період на пленарному засіданні Верховної Ради Комітетом Верховної Ради з питань бюджету народним депутатам надається проект постанови Верховної Ради про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Не пізніше 30 квітня року, що передує плановому, **Верховна Рада України розглядає питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період**. З доповіддю виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів та голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

За наслідками розгляду цього питання Верховна Рада може прийняти рішення про прийняття проекту постанови Верховної Ради щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період або направлення його до Комітету Верховної Ради з питань бюджету, для підготовки до повторного розгляду Верховною Радою з урахуванням висловлених зауважень (з визначенням строків підготовки).

Після схвалення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період на основі аналізу виконання бюджету за минулий рік і очікуваного виконання бюджету у поточному році, який проводить Міністерство фінансів України разом з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України розпочинається складання пропозицій до проекту Державного бюджету України, зокрема визначаються основні бюджетні показники: загальний рівень доходів, видатків і кредитування майбутнього бюджету та оцінюється обсяг фінансування бюджету для покриття можливого бюджетного дефіциту.

Бюджетний процес в Україні, відповідно до вимог Бюджетного кодексу, передбачає застосування програмно-цільового методу у бюджетному плануванні.

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [1].

У бюджетному процесі програмно-цільовий метод застосовується як на рівні державного бюджету, так і на рівні місцевих бюджетів (за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим або відповідної місцевої ради).

Програмно-цільовий метод передбачає складання прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди. Тому, разом з проектом закону про Державний бюджет України до Верховної Ради України подається прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Показники проекту Державного бюджету України на бюджетний період, що настає за плановим, ґрунтуються на індикативних прогнозних показниках Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди:

1) основні макропоказники економічного і соціального розвитку України;
2) зведеного бюджету України за основними видами доходів, фінансування, видатків і кредитування;

3) державного бюджету за основними видами доходів, фінансування, видатків і кредитування;

4) державного боргу та гарантованого державою боргу, що визначаються з урахуванням стратегії управління державним боргом.

Така стратегія затверджується Кабінетом Міністрів України і включає визначення пріоритетних цілей і завдань управління державним боргом на середньострокову або довгострокову перспективу та засобів їх реалізації. Наприклад, у березні 2011 р. прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2011–2013 роки» [5];

5) за бюджетними програмами, які забезпечують протягом декількох років виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі тих, що здійснюються із залученням державою кредитів (позик) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

Такі бюджетні програми за умови схвалення у встановленому законодавством порядку відповідних інвестиційних програм (проектів) включаються до прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди протягом усього строку їх реалізації з урахуванням вимог Бюджетного кодексу;

б) взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами.

На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень здійснюють оцінку ефективності бюджетних програм, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, на підставі аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься у бюджетних запитах, кошторисах, паспортах бюджетних програм,

звітах про виконання кошторисів та звітах про виконання паспортів бюджетних програм.

Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються Міністерством фінансів України.

Міністерство фінансів України для підготовки проекту Державного бюджету України *у травні-червні місяцях* року, що передує плановому, розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів **інструкції з підготовки бюджетних запитів**.

Головні розпорядники коштів державного бюджету, виходячи з індикативних прогнозних показників обсягів видатків і надання кредитів з бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, доведених Міністерством фінансів України разом з інструкцією з підготовки бюджетних запитів, **складають плани своєї діяльності на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди** (що включають заходи з реалізації інвестиційних програм (проектів)) відповідно до прогнозних та програмних документів економічного та соціального розвитку, державних цільових програм з визначенням очікуваних результатів діяльності.

Такі плани діяльності щорічно приводяться у відповідність із показниками державного бюджету на плановий бюджетний період та прогнозом Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Також, з метою досягнення поставлених цілей **головні розпорядники коштів державного бюджету формують бюджетні програми (з урахуванням строку їх реалізації) на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди**.

Кабінет Міністрів України доводить до Верховної Ради Автономної республіки Крим, місцевих Рад народних депутатів та їх виконавчих органів інструктивні листи про особливості складання розрахунків до проектів місцевих бюджетів на наступний бюджетний період.

Органи виконавчої влади Автономної республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя доводять до місцевих Рад народних депутатів та їх виконавчих органів нижчого рівня відповідні вказівки щодо розробки проектів бюджетів.

Головні розпорядники бюджетних коштів *у липні місяці* року, що передує плановому, забезпечують складання бюджетних запитів для подання їх до Міністерства фінансів України з урахуванням звітів про виконання паспортів бюджетних програм, а також висновків про результати контрольних заходів, проведених органами, уповноваженими на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетний запит – це документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди [1].

Крім того, головні розпорядники бюджетних коштів забезпечують своєчасність, достовірність та зміст поданих Міністерству фінансів України бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу

показників проекту Державного бюджету України, індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди, згідно з вимогами Міністерства фінансів України.

На будь-якому етапі складання і розгляду проекту державного бюджету Міністерство фінансів України проводить аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, на предмет його відповідності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів.

Міністр фінансів України на основі результатів аналізу приймає рішення про включення бюджетного запиту до проекту Державного бюджету України перед поданням його на розгляд Кабінету Міністрів України.

Міністерство фінансів України на основі аналізу бюджетних запитів, що подаються, готує проект закону про Державний бюджет України і *в серпні* подає його Кабінету Міністрів України для розгляду.

Крім проекту закону про Державний бюджет України на розгляд Кабінету Міністрів окремо подаються розрахунки та обґрунтування щодо всіх показників доходів і видатків, зазначених у проекті закону. Персональну відповідальність за дотримання цього правила несе Міністр фінансів України.

До 1 вересня року, що передує плановому, Національний банк України для складання проекту закону про Державний бюджет України подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України.

До 15 вересня року, що передує плановому, Кабінет Міністрів України на своєму засіданні розглядає проект закону про Державний бюджет України та приймає постанову про його схвалення.

Кабінет Міністрів України *в одnodенний строк після прийняття постанови щодо схвалення проекту закону про Державний бюджет України* подає Раді національної безпеки і оборони України проект закону по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України.

На другій стадії бюджетного процесу (з 15 вересня по 1 грудня року, що передує плановому) у Верховній Раді за спеціальною процедурою, визначеною Бюджетним кодексом та Регламентом Верховної Ради відбувається розгляд та затвердження проекту закону про Державний бюджет України.

Не пізніше 15 вересня Кабінет Міністрів України подає проект закону про Державний бюджет України на наступний рік Верховній Раді України та Президенту України з відповідними матеріалами (пояснювальною запискою до проекту закону про державний бюджет, прогнозними показниками зведеного бюджету України, переліком пільг з податків і зборів та ін).

Разом з проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Підготовка проекту закону про державний бюджет України до розгляду передбачає його представлення Верховній Раді України.

Не пізніше ніж за 4 дні до представлення у Верховній Раді (тобто не пізніше 16 вересня) проект закону про Державний бюджет України, поданий Кабінетом Міністрів України, надається народним депутатам та Рахунковій палаті.

Не пізніше ніж через 5 днів з дня подання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради (тобто не пізніше 20 вересня) здійснюється представлення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік на пленарному засіданні Верховної Ради України.

З доповіддю про проект бюджету виступає Міністр фінансів. Голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету співдоповідає про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам Бюджетного кодексу та Основним напрямкам бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Не пізніше ніж через 7 днів після подання Верховній Раді України (тобто не пізніше 22 вересня) проекту закону про Державний бюджет України здійснюється його опублікування в газеті «Урядовий кур'єр».

До 1 жовтня року, що передує плановому, за дорученням Верховної Ради Рахункова палата України проводить експертизу проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік і подає свої висновки Верховній Раді.

Не пізніше 1 жовтня року, що передує плановому, у Верховній Раді здійснюється розгляд проекту бюджету народними депутатами, комітетами Верховної Ради України та подання ними пропозицій до Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

Не пізніше 15 жовтня року, що передує плановому, Комітет Верховної Ради з питань бюджету розглядає пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, висновки Рахункової палати та готує власні висновки та пропозиції до нього (які викладаються у вигляді проекту постанови Верховної Ради), а також таблицю пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи.

Схвалені Верховною Радою України Висновки і пропозиції Комітету з питань бюджету до проекту Державного бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України.

Відповідно до Регламенту Верховної Ради та Бюджетного кодексу України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік розглядається за процедурою трьох читань.

Не пізніше ніж за 2 дні до розгляду Верховною Радою проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні Комітет Верховної Ради з питань бюджету проект постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про державний бюджет України на наступний рік, а також таблиця пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи надаються народним депутатам.

I. Розгляд проекту закону у в першому читанні.

Не пізніше 20 жовтня року, що передує плановому здійснюється прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік в першому читанні.

Доповідає голова Комітету з питань бюджету, щодо висновків і пропозицій до законопроекту та результатів його розгляду.

Після чого проводиться голосування про прийняття за основу проекту

постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

Якщо Верховною Радою не прийнято рішення на підтримку проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік за основу, підготовленого Комітетом з питань бюджету, проводиться постатейне їх голосування, а також тих включених до таблиці пропозицій до законопроекту, на розгляді та голосуванні яких наполягають народні депутати.

Проект закону про Державний бюджет України на наступний рік вважається прийнятим у першому читанні, якщо на його підтримку під час голосування за основу проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік проголосувала більшість народних депутатів.

Схвалені Верховною Радою України висновки і пропозиції Комітету з питань бюджету до проекту Державного бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України.

Підготовка проекту закону про державний бюджет України до другого читання.

Не пізніше 3 листопада Кабінет Міністрів за участю уповноважених представників Комітету з питань бюджету доопрацьовує і подає до Верховної Ради проект закону про Державний бюджет України на наступний рік, підготовлений відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради, і порівняльну таблицю щодо їх урахування з вмотивованими поясненнями стосовно неврахованих положень Бюджетних висновків Верховної Ради.

Поданий Кабінетом Міністрів України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік, підготовлений відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради, і порівняльна таблиця щодо їх урахування надаються народним депутатам ***не пізніш як за 10 днів до розгляду питання на пленарному засіданні Верховної Ради.***

Комітет з питань бюджету готує висновок щодо врахування у проекті закону про Державний бюджет України на наступний рік Бюджетних висновків Верховної Ради.

Доопрацьований до другого читання проект закону містить статті та показники, запропоновані Кабінетом Міністрів України в першому читанні або схвалені Бюджетними висновками Верховної Ради України. При цьому пропозиції народних депутатів, комітетів до проекту закону про Державний бюджет України, підготовленого до другого читання, вже не розглядаються.

II. Розгляд проекту закону в другому читанні.

Не пізніше 20 листопада року, що передує плановому здійснюється прийняття проекту закону в другому читанні.

З доповіддю про урахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради в доопрацьованому при підготовці до другого читання проекті закону про Державний бюджет України на наступний рік виступають Міністр фінансів та голова Комітету з питань бюджету.

Якщо після обговорення не прийнято рішення щодо прийняття проекту

державного бюджету на наступний рік у другому читанні та в цілому, за вимогою народних депутатів проводиться *постатейне голосування*.

Верховна Рада може прийняти рішення про направлення цього законопроекту до Кабінету Міністрів України *для підготовки на повторне друге читання* (з визначенням строків та критеріїв такої підготовки), якщо не прийнято рішення про прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні за результатами голосування.

Статті, які не були прийняті у другому читанні, переносяться на розгляд у третьому читанні.

III. Розгляд проекту закону в третьому читанні.

Не пізніше 25 листопада року, що передує плановому, проект закону про Державний бюджет України на наступний рік виноситься на розгляд у третьому читанні.

Комітет з питань бюджету готує пропозиції щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, розгляд яких перенесено на третє читання, та подає порівняльну таблицю таких статей і остаточну редакцію законопроекту.

Третє читання розпочинається з доповіді голови Комітету з питань бюджету та співповіді Міністра фінансів України щодо пропозицій про усунення суперечностей та помилок у тексті статей проекту державного бюджету на наступний рік.

Після цього проводиться голосування пропозицій Комітету з питань бюджету, щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік та прийняття проекту закону в цілому.

Якщо рішення про схвалення закону про Державний бюджет України із запропонованими пропозиціями Комітету з питань бюджету у цілому не прийнято, проводиться голосування за кожною пропозицією.

За результатами обговорення Верховна Рада може відхилити проект закону про Державний бюджет України, якщо він не відповідає чинному законодавству.

У разі неприйняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у цілому цей законопроект за рішенням Верховної Ради направляється на *повторне третє читання* з визначенням строків його наступного розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради.

Закон про Державний бюджет України Верховна Рада має прийняти до 1 грудня року, що передує плановому.

Після прийняття Верховною Радою Закону про Державний бюджет України *протягом трьох днів* Кабінет Міністрів України подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників, змінених порівняно з проектом закону про Державний бюджет України, поданим Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України на розгляд у першому читанні.

Президент України має право розглядати документ протягом двох

тижнів. У разі його підписання, закон набуває чинності.

Президент України має право повернути до Верховної Ради України для повторного розгляду закон про Державний бюджет України із вмотивованими і сформульованими пропозиціями, тоді Кабінет Міністрів України **у тижневий строк** подає Верховній Раді України зміни до показників, зазначених у текстових статтях, та оновлені додатки до нього відповідно до пропозицій Президента України.

До 30 грудня року, що передує плановому, у Верховній Раді України здійснюється затвердження Постанови «Про порядок введення в дію «Закону про Державний бюджет України».

Якщо Президент України не затвердив закон про Державний бюджет України своїм підписом, і він не набув чинності, Верховна Рада України приймає Постанову про порядок фінансування невідкладних витрат до затвердження закону про Державний бюджет. У разі неприйняття такої постанови **до 30 грудня**, автоматично продовжується дія закону про Державний бюджет поточного року, крім показників щодо видатків розвитку.

Якщо закон про Державний бюджет України не буде прийнятий у зазначені вище строки, то Кабінет Міністрів має повноваження здійснювати видатки відповідно до положень Бюджетного кодексу (ст. 46), в якому передбачено, що в такому разі фінансуються тільки поточні видатки (бюджетна сфера та видатки на соціальний захист й соціальне забезпечення населення), а фінансування капітальних видатків забороняється, крім випадків, пов'язаних із введенням воєнного або надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період податки і збори (обов'язкові платежі) стягуються відповідно до закону про Державний бюджет України на бюджетний період, що передує плановому, та іншими нормативними актами. Запозичення в цей період можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу.

Законом про Державний бюджет України визначаються:

- загальна сума доходів, видатків та кредитування державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);
- граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді і державного боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, граничний обсяг надання державних гарантій, а також повноваження щодо цих гарантій;
- доходи державного бюджету за Бюджетною класифікацією (у додатку до закону);
- фінансування державного бюджету за Бюджетною класифікацією (у додатку до закону);
- бюджетні призначення головним розпорядникам коштів державного бюджету за Бюджетною класифікацією з обов'язковим виділенням видатків споживання (з них видатків на оплату праці, оплату комунальних послуг і

енергоносіїв) та видатків розвитку, включаючи розподіл видатків на централізовані заходи між адміністративно-територіальними одиницями (у додатках до закону);

- бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів (у додатках до закону);
- розмір оборотного залишку коштів державного бюджету;
- розмір мінімальної заробітної плати на відповідний бюджетний період;

- розмір прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для основних соціальних і демографічних груп населення та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період;

- перелік кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), із зазначенням кредиторів, загальних обсягів кредитів (позик) та обсягів їх залучення у відповідному бюджетному періоді в розрізі бюджетних програм (у додатку до закону);

- додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

До Державного бюджету України можуть включатися також доходи і видатки **цільових загальнодержавних фондів**; їх затверджують за кожним фондом окремо.

На підставі прийнятого закону про Державний бюджет України у **місячний строк** з дня опублікування закону про Державний бюджет України Кабінетом Міністрів України уточнюється та схвалюється **прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди**.

Проект республіканського бюджету Автономної Республіки Крим затверджується на сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних і міських – на сесії Ради народних депутатів тільки після затвердження проекту державного бюджету. Термін затвердження проекту місцевого бюджету – **25 грудня**.

Якщо місцевий бюджет не буде прийнято **до 30 грудня**, то вступають в силу показники бюджету, які передано на затвердження.

Прогноз місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди подається до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідних місцевих рад **разом з проектом рішення про місцевий бюджет**. Він уточнюється на підставі схваленого Кабінетом Міністрів України прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди і прийнятого рішення про місцевий бюджет та схвалюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами відповідних місцевих рад.

Показники проекту місцевого бюджету на бюджетний період, що настає за плановим, також ґрунтуються на індикативних прогнозних показниках місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Складають та схвалюють прогноз місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до прогнозних та програмних

документів економічного та соціального розвитку країни і відповідної території, а також державних цільових програм.

За бюджетними програмами, які забезпечують протягом декількох років виконання інвестиційних програм (проектів), Кабінет Міністрів України (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація, виконавчий орган відповідної місцевої ради) вживає заходів щодо пріоритетності передбачення бюджетних коштів на наступний бюджетний період у проекті закону про Державний бюджет України (проекті рішення про місцевий бюджет) для продовження таких інвестиційних програм (проектів) з урахуванням необхідності поетапного їх завершення та введення в дію відповідних об'єктів.

Наступною стадією бюджетного процесу є виконання бюджету.

Виконання бюджету полягає у мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Загальна організація виконання бюджету покладається на Кабінет Міністрів; оперативна робота ведеться Міністерством фінансів і Державною казначейською службою України.

Виконання бюджету здійснюється на підставі **розпису доходів і видатків.**

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до Бюджетної класифікації [1].

Розпис бюджету затверджується Міністром фінансів України відповідно до бюджетних призначень у місячний строк з дня прийняття закону про Державний бюджет України відповідно до кодів Бюджетної класифікації, яка містить повну деталізацію всіх видів доходів і напрямів видатків.

До затвердження розпису Міністерством фінансів обов'язково затверджується тимчасовий розпис Державного бюджету України на відповідний період.

Розпис доходів і видатків складається з поквартальним розбиттям, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди.

Процедура складання та виконання розпису визначається Інструкцією про складання і виконання розпису Державного бюджету України, затвердженою Наказом Міністерства фінансів України № 57 від 28 січня 2002 р. (зі змінами та доповненнями).

Примірник затвердженого розпису бюджету передається до Рахункової палати України та Комітету Верховної Ради України з питань бюджету з подальшим інформуванням про внесені до нього зміни.

Розписи доходів і видатків:

- **республіканського бюджету Автономної Республіки Крим** складає Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим;
- **обласних бюджетів і бюджетів міст Київ і Севастополь** – фінансові управління обласних і міських державних адміністрацій;
- **районних, сільських, селищних, міських бюджетів** – фінансові відділи відповідних виконавчих органів.

Забезпечення збалансування бюджету протягом року та кожного

місяця досягається рівномірним розподілом видатків та встановленням відповідних термінів надходження доходів.

Розпис доходів і видатків складають відповідно до кодів доходів та видатків бюджету, зазначених у Бюджетній класифікації.

Під касовим виконанням бюджету слід розуміти організацію і здійснення розрахунково-касових операцій (прийом, зберігання та видачу бюджетних коштів) щодо виконання бюджету відповідного рівня.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватись за трьома системами: банківською, казначейською і змішаною.

За умов банківської системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи.

За умов казначейської – створюється спеціальна структура – казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

Змішана система передбачає можливість відкриття та ведення рахунків для виконання бюджету, як в установах банківської системи, так і в казначействі.

До 1993 р. в Україні діяла банківська система касового виконання бюджету. У 1993 р. з виходом ряду нормативних актів, а саме Указу Президента України від 18 червня 1993 р. № 210/93 «Про порядок виконання Державного бюджету України» та Тимчасових методичних вказівок «Про порядок касового виконання Державного бюджету України по доходах та видатках», затверджених Міністерством фінансів України і Національним банком України від 28 червня 1993 р. за № 17010/1338, касове виконання бюджету зазнало ряд змін.

З 1 липня 1993 р. касове виконання державного бюджету почало здійснюватись Національним банком України через свої регіональні управління та за його дорученням, погодженим з Міністерством фінансів України, – через Укрсоцбанк, Промінвестбанк та інші уповноважені комерційні банки.

Новий порядок касового обслуговування означав, що фінансування повинно було здійснюватись в межах доходів, які реально надійшли, а також одержаних кредитів банку. Державний бюджет України почав виконуватись за схемою, аналогічною місцевим бюджетам.

З моменту утворення Державного казначейства України (1995 р.) розпочався поступовий перехід від банківської до казначейської системи касового виконання бюджету.

З 1 квітня 1997 р. було запроваджено казначейську систему касового виконання видаткової частини державного бюджету.

Указом Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Державне казначейство України було реорганізовано у Державну казначейську службу України, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України. Таким чином, казначейство було виведено з підпорядкування Міністерства фінансів України [4].

Виконання дохідної частини бюджетів покладено на податкові, митні та

інші органи, що контролюють справляння надходжень за повнотою, своєчасністю та правильністю обчислення і зарахування обов'язкових платежів у відповідні бюджети.

Державна казначейська служба України веде бухгалтерський облік усіх надходжень Державного бюджету України і здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету.

Виконання бюджетів за видатками обмежене фактичною наявністю коштів у бюджеті.

Касове виконання державного бюджету в Україні здійснюється Державною казначейською службою України з використанням методу єдиного казначейського рахунку.

Єдиний казначейський рахунок – це консолідований рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів (СЕР) Національного банку України.

Система електронних платежів Національного банку (СЕР) – це державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків (філій) у Національному банку із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Казначейство має єдиний казначейський рахунок в Національному банку України та його регіональних управліннях та через нього провадить усі операції розпорядників коштів Державного бюджету України, забезпечує чіткий контроль за надходженням коштів до бюджету та їх використанням.

На розпорядника бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби заводиться особиста справа для відкриття реєстраційного рахунка.

Реєстраційні рахунки відкриваються в органах Державної казначейської служби розпорядникам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів.

У разі, коли в ході виконання бюджету рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений, або виникає значне зниження надходжень з дохідних джерел, Верховна Рада за пропозицією Кабінету Міністрів приймає рішення або про запровадження зниження окремих видів видатків, або про **секвестр бюджету** (пропорційне зниження всіх видатків бюджету, крім захищених, наприклад, на 3 %, 5 % або 10 %).

Завершальною стадією бюджетного процесу є **складання і затвердження звіту про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів**.

Звіт про виконання державного бюджету складає Міністерство фінансів України, а за бюджетами нижчого рівня бюджетної системи це роблять відповідні фінансові органи.

Інформація про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) підлягає обов'язковій публікації *не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту*: Державного бюджету

України – в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр»; місцевих бюджетів – у газетах, визначених Верховною Радою Автономної Республіки Крим або відповідними місцевими радами.

Фактично оприлюдненню підлягають попередні дані щодо виконання бюджету, оскільки Міністерство фінансів України здійснює публічне представлення звіту про виконання Державного бюджету України за попередній бюджетний період **до 20 березня року, що настає за звітним**, за участю уповноважених представників Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та Рахункової палати України. Публічне представлення інформації про виконання місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) також здійснюється до цієї дати.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті **не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним**.

Рахункова палата **протягом двох тижнів (тобто до 15 квітня)** з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України готує та подає Верховній Раді України висновки про використання коштів Державного бюджету України з оцінкою ефективності такого використання, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та вдосконалення бюджетного процесу загалом.

Комітет Верховної Ради з питань бюджету, **у двотижневий строк з дня отримання відповідних висновків та пропозицій Рахункової палати (тобто до 1 травня)** готує та подає на розгляд Верховної Ради проект постанови щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Доповідь за звітом про виконання закону про Державний бюджет України здійснюється Міністром фінансів на засіданні Верховної Ради України. Співдоповідають голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету та Голова Рахункової палати.

На такому пленарному засіданні за рішенням Верховної Ради можуть бути заслухані головні розпорядники коштів державного бюджету щодо результатів виконання бюджетних програм за звітний період.

За результатами розгляду Верховна Рада приймає рішення щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Економічна сутність та призначення бюджету.
2. Склад доходів бюджету.
3. Склад видатків бюджету.

4. Бюджетна система та принципи її побудови.
5. Бюджетний процес.

Теми рефератів

1. Бюджет – основний фінансовий план держави.
2. Порівняльна характеристика бюджетної системи України та однієї із зарубіжних країн.
3. Особливості бюджетної політики України на сучасному етапі.
4. Роль державного бюджету в соціально-економічному розвитку держави.
5. Порівняльний аналіз доходів і видатків державного бюджету за два роки.
6. Використання програмно-цільового методу у бюджетному плануванні.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення бюджету як економічної категорії.
2. У чому полягає економічна роль бюджету як самостійної категорії?
3. Які фактори впливають на формування бюджетного фонду?
4. Які функції виконує державний бюджет?
5. Визначить сутність поняття «доходи бюджету».
6. Яким чином класифікуються доходи бюджету?
7. Визначте основні види податкових надходжень.
8. Назвіть основні види неподаткових надходжень.
9. Як розподіляються доходи бюджету від операцій з капіталом?
10. Дайте визначення трансфертів. Для чого вони використовуються?
11. Визначить сутність понять «видатки державного бюджету» і «витрати державного бюджету». Які економічні відносини виражають видатки?
12. Охарактеризуйте систему видатків бюджету.
13. У чому полягає сутність функціональної класифікації видатків і кредитування бюджету?
14. Охарактеризуйте економічну класифікацію видатків, її призначення.
15. Дайте визначення відомчої та програмної класифікації видатків.
16. Які принципи покладено в основу розподілу видатків між бюджетами?
17. Охарактеризуйте форми бюджетного фінансування.
18. Дайте визначення бюджетної системи України. Охарактеризуйте склад та структуру бюджетної системи.
19. Які принципи покладено в основу побудови бюджетної системи?
20. В чому полягає сутність бюджетного процесу? Назвіть його основні стадії.
21. Охарактеризуйте етапи складання проекту бюджету.
22. Охарактеризуйте порядок розгляду проекту Державного бюджету Кабінетом Міністрів.
23. Охарактеризуйте порядок розгляду закону про Державний бюджет України Верховною Радою.

24. Охарактеризуйте порядок виконання бюджету.
25. Що означає поняття «казначейська система виконання бюджету»?
26. Охарактеризуйте порядок звітування про виконання бюджету.

Тести

1. Державний бюджет – це:

- 1) система економічних відносин, що складаються в суспільстві в процесі формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;
- 2) грошові відносини, що виникають між державою та юридичними особами в зв'язку зі створенням централізованих фондів;
- 3) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду.

2. Державний бюджет України, як фінансовий план держави, затверджується:

- 1) постановою Кабінету Міністрів;
- 2) Указом Президента;
- 3) Верховною Радою і має силу закону;
- 4) розпорядженням Національного банку.

3. Під бюджетною системою розуміють сукупність:

- 1) бюджетних відносин;
- 2) бюджетів;
- 3) бюджетних установ.

4. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи – це:

- 1) бюджетний устрій;
- 2) зведений бюджет;
- 3) бюджетна система;
- 4) бюджетний механізм.

5. Принцип самостійності бюджетів полягають в тому, що:

- 1) кожен вид бюджету самостійно визначає потребу в доходах, які йому виділяються бюджетом вищого рівня;
- 2) кожен вид бюджету має свої джерела доходів і визначає напрямки витраток;
- 3) повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету;
- 4) максимально можливе наближення надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживання.

6. Бюджет існує:

- 1) тільки у держави;
- 2) у держави та підприємств реального сектора економіки;
- 3) у всіх економічних суб'єктів;
- 4) у важливих державних структурах.

7. В унітарних державах бюджетна система має характер:

- 1) багаторівневий;
- 2) трьохрівневий;
- 3) дворівневий;
- 4) однорівневий.

8. Зазначте функцію не властиву Державному бюджету України:

- 1) державний бюджет використовується для сплати видатків, пов'язаних з обороною країни;
- 2) з державного бюджету виплачується заробітна платня робітникам промислових підприємств;
- 3) з державного бюджету виплачується заробітна платня службовцям державного апарату.

9. Зведений бюджет України:

- 1) затверджується Верховною Радою України;
- 2) затверджується Кабінетом Міністрів України;
- 3) не затверджується, використовується для аналізу та визначення засад державного регулювання.

10. Відповідно до Бюджетного Кодексу України проект бюджету розробляє...

- 1) Міністерство фінансів;
- 2) Комітет Верховної Ради з питань бюджету;
- 3) Міністерство економічного розвитку та торгівлі;
- 4) Кабінет Міністрів.

11. Механізм секвестрування бюджету означає:

- 1) пропорційне зниження бюджетних витрат щомісяця за всіма статтями бюджету (крім захищених), протягом залишку бюджетного періоду;
- 2) зменшення видатків бюджету розвитку;
- 3) міжбюджетне регулювання;
- 4) наявність внутрішніх фінансових ризиків держави, що виникають внаслідок неефективних управлінських рішень і здатні призвести до розбалансування державного бюджету.

12. Структура доходів бюджету України включає:

- 1) податкові та неподаткові надходження;
- 2) доходи від операцій з капіталом;

- 3) офіційні трансферти;
- 4) державні цільові фонди;
- 5) усі відповіді вірні.

13. За порядком та умовами зарахування доходів у бюджету вони поділяються на:

- 1) зовнішні та внутрішні;
- 2) власні та позичкові;
- 3) закріплені та регулюючі.

14. Видатки бюджету – це витрати:

- 1) що виникають за умов виконання державою своїх обов'язків;
- 2) які спрямовані на капітальні вкладення;
- 3) які передбачають поворотність і платність.

15. Видатки бюджету класифікуються за такими ознаками:

- 1) функціями держави;
- 2) економічною характеристикою операцій;
- 3) головними розпорядниками бюджетних коштів;
- 4) бюджетними програмами;
- 5) всі відповіді вірні.

16. Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету означає класифікацію видатків за:

- 1) галузями економіки;
- 2) розпорядниками коштів;
- 3) завданнями, з виконанням яких пов'язані видатки.

17. Відповідно до економічної класифікації видатки бувають:

- 1) внутрішні та зовнішні;
- 2) поточні та капітальні.
- 5) всі відповіді правильні;

18. Поточні бюджетні видатки – це:

- 1) фінансування інвестиційної діяльності
- 2) фінансування органів державної влади, бюджетних установ;
- 3) фінансування інноваційної діяльності.

19. Структура Бюджетної класифікації в Україні розробляється:

- 1) Верховною Радою;
- 2) Кабінетом Міністрів;
- 3) Міністерством фінансів;
- 4) Національним банком.

20. Відомча структура видатків Бюджетної класифікації будується відповідно до:

- 1) основних економічних ознак;
- 2) головних розпорядників коштів;
- 3) основних функцій держави.

21. Економічна структура видатків Бюджетної класифікації будується відповідно до:

- 1) основних економічних характеристик операцій, при проведенні яких здійснюються видатки;
- 2) головних розпорядників коштів;
- 3) основних державних програм.

22. Захищені статті бюджету – це:

- 1) статті видатків, що закріплені за певними доходами;
- 2) статті видатків, що не підлягають скороченню через невиконання доходної частини бюджету.

23. Секвестр бюджету застосовується для:

- 1) міжбюджетного регулювання;
- 2) бюджетного контролю;
- 3) зменшення видатків у процесі виконання бюджету.

24. Бюджет не має такої складової частини:

- 1) загальний фонд;
- 2) спеціальний фонд;
- 3) резервний фонд;
- 4) додатковий фонд.

25. Зведений бюджет використовують для:

- 1) аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави;
- 2) визначення складових бюджетної класифікації;
- 3) забезпечення принципу субсидіарності.

26. Бюджетна класифікація затверджується:

- 1) наказом Міністерства фінансів України;
- 2) Постановою Кабінету Міністрів України;
- 3) Законом Верховної Ради України.

Завдання 1

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Бюджет
2. Бюджетний процес
3. Головні розпорядники бюджетних коштів
4. Бюджетна система
5. Зведений бюджет
6. Секвестр бюджету

Визначення:

А. Регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства

Б. Бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

В. Сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країни згідно з її бюджетним устроєм.

Г. Сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Д. Запровадження пропорційного скорочення бюджетних видатків, що затверджені, щомісячно по всіх статтях бюджету, крім статей, що потребують захисту, до кінця бюджетного року.

Е. Сукупність показників усіх бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави.

Задачі

Задача 6.1.

На підставі даних про Зведений, Державний та місцеві бюджети України за два роки, наведених у табл. 6.4:

1. Розрахуйте відносні показники, які дозволять визначити процент виконання плану. Результати занесіть у таблицю.
2. Розрахуйте величину міжбюджетних трансфертів.
3. Зробіть висновки про структурні зрушення у складі бюджетів і найбільш вагомих показниках бюджетів в абсолютних та відносних величинах.
4. Для ілюстрації структури та структурних зрушень побудуйте секторальні діаграми.

Видатки Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України

Роки Видатки	1-й рік			2-й рік		
	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Ви- ко- нан- ня, %	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Ви- ко- нан- ня, %
Зведений бюджет, у т. ч.:	358 622,2	307 312,2	?	388 214,8	377 842,8	?
– загальний фонд	251 759,3	240 059,4	?	306 283,8	299 414,7	?
– спеціальний фонд	106 862,9	67 252,8	?	81 931,0	78 428,1	?
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т. ч.:	221 100,9	180 176,6	?	227 333,9	225 822,5	?
– загальний фонд	137 098,2	131 270,6	?	166 765,1	165 939,8	?
– спеціальний фонд	84 002,7	48 906,0	?	60 568,9	59 882,8	?
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т. ч.:	137 521,3	127 135,6	?	160 880,8	152 020,3	?
– загальний фонд	114 661,1	108 788,8	?	139 518,7	133 474,9	?
– спеціальний фонд	22 860,2	18 346,8	?	21 362,1	18 545,4	?
Державний бюджет (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), у т. ч.:	284 664,7	242 356,7	?	307 748,2	303 588,7	?
– загальний фонд	194 378,7	187 760,0	?	240 987,3	238 314,9	?
– спеціальний фонд	90 286,0	54 596,7	?	66 760,9	65 273,8	?
Міжбюджетні трансферти, разом	?	?	?	?	?	?

Задача 6.2

На підставі наведених у табл. 6.5 даних про видатки державного бюджету у розрізі функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету потрібно:

1. Розрахувати загальну суму видатків.
2. Визначити структуру фактичних видатків державного бюджету за результатами року, зробити висновки.
3. Побудувати діаграми щодо структури фактичних видатків державного

бюджету для першого та другого років.

Таблиця 6.5

Видатки Державного бюджету України у розрізі функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету

Показники	1-й рік			2-й рік		
	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Частка факт, %	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Частка факт, %
Загальнодержавні функції, з них:	51 760,4	24 868,2	?	56 683,5	34 694,3	?
<i>обслуговування боргу</i>	<i>14 227,3</i>	<i>9 038,7</i>	<i>?</i>	<i>14 202,9</i>	<i>15 539,0</i>	<i>?</i>
Оборона	12 255,8	9 654,4	?	12 012,9	11 347,1	?
Громадський порядок, безпека та судова влада	23 651,5	24 164,1	?	26 140,0	28 570,7	?
Охорона навколишнього природного середовища	1 492,2	1 824,3	?	2 002,6	2 292,7	?
Житлово-комунальне господарство	101,9	247,9	?	49,0	844,4	?
Охорона здоров'я	6 738,3	7 530,5	?	7 418,4	8 759,0	?
Духовний та фізичний розвиток	2 335,8	3 216,2	?	2 615,7	5 165,5	?
Освіта	25 153,2	23 925,1	?	27 091,4	28 807,5	?
Соціальний захист та соціальне забезпечення,	53 646,5	51 512,3	?	70 199,9	69 311,3	?
<i>з них: соціальний захист пенсіонерів</i>	<i>48 966,6</i>	<i>47 912,8</i>	<i>?</i>	<i>64 770,9</i>	<i>64 086,5</i>	<i>?</i>
Економічна діяльність, у т. ч.:	35 537,6	33 233,6	?	23 120,6	36 030,0	?
<i>сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство</i>	<i>5 811,7</i>	<i>6 173,5</i>	<i>?</i>	<i>5 277,2</i>	<i>7 208,3</i>	<i>?</i>
<i>паливно-енергетичний комплекс</i>	<i>6 181,9</i>	<i>11 884,2</i>	<i>?</i>	<i>6 188,9</i>	<i>12 024,4</i>	<i>?</i>
<i>транспорт</i>	<i>11 497,4</i>	<i>11 627,8</i>	<i>?</i>	<i>7 640,8</i>	<i>12 608,4</i>	<i>?</i>
<i>інші видатки на економічну діяльність</i>	<i>12 046,5</i>	<i>3 548,2</i>	<i>?</i>	<i>4 013,6</i>	<i>4 188,8</i>	<i>?</i>
Міжбюджетні трансферти	61 483,2	62 180,1	?	80 414,2	77 766,2	?
Усього видатків	?	?	100,0	?	?	100,0

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України (із змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://kazna.usoz.ua/index/kodeksi/0-10>>
2. Податковий кодекс України (із змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://kazna.usoz.ua/index/kodeksi/0-10>>
3. Закон України «Про Державний бюджет України на поточний рік» // Голос України або Урядовий кур'єр.
4. Указ Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» – 2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2011–2013 роки» // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 41. – 4 березня.
6. Наказ Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію» № 11 від 14 січня 2011 р. (із змінами). [Електронний ресурс] : Закон и норматив. – Режим доступу : <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=624488&menu=737475>.
7. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету» № 333 від 12.03.2012 р. (із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства фінансів України «Про внесення змін до Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету» від 21 червня 2012 року № 754). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kazna.usoz.ua/news/ponovlennja_na_sajti_02_01_2013/2013-01-02-228>
8. Фінанси : навч. посіб. / С. О. Булгакова, Л. І. Василенко, М. В. Гумінська та ін.; За ред. С. О. Булгакової – К.: КНТЕУ, 1999.
9. Фінанси : навч. посіб. / Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспіщев В. І. [та ін.]; за ред. Оспіщева В. І. – К.: Знання, 2008.
10. Бюджетна система : навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» \ В. І. Оспіщев, В. П. Левченко, І. Л. Шевчук \ Харківський державний ун-т харчування та торгівлі, – Х.: Вид-во «Факт», 2012.
11. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К.: Знання-Прес, 2006.
12. Теорія фінансів : навчальний посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
13. Федосов В. М., Юрій С. І. Теорія фінансів : підручник / В. М. Федосов, С. І. Юрій. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
14. Фещенко А. В. Бюджетна система України: навч. посібн. / А. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук – К.: «Кондор», 2008.
15. Фінанси : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова. – 2-ге вид.,

перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2006.

16. Юрій С. І. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008.

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ

7.1 Сутність профіциту і дефіциту бюджету та причини їх виникнення

Оскільки бюджет є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, то його формування і стан мають особливе значення для держави, кожної юридичної і фізичної особи та суспільства взагалі.

Формування бюджету передбачає вирішення триєдиного завдання.

По-перше, визначення *реальних обсягів доходів*.

По-друге, *оптимізацію структури видатків* на основі критерію забезпечення максимального рівня зростання ВВП при задоволенні мінімуму соціальних потреб.

По-третє, *збалансування бюджету*. Проблеми збалансування полягають у тому, що, як правило, потреби будь-якого суб'єкта, у тому числі й держави, перевищують його можливості.

Стан бюджету як фінансового плану відображає не тільки фінансовий стан держави, але й багато в чому характеризує фінансову ситуацію країни взагалі і тому цікавить суспільство. Він характеризується трьома показниками:

- рівновага доходів і видатків;
- перевищення доходів над видатками;
- перевищення видатків над доходами.

Урівноваженість доходів і видатків є найбільш природним та доцільним станом, що впливає зі схеми фінансової діяльності держави: доходи → видатки. При цьому фінансовий результат діяльності держави не визначається, адже, з одного боку, держава має збирати стільки доходів, скільки їй потрібно для забезпечення видатків бюджету, а з іншого – вона може профінансувати стільки видатків, скільки збирає доходів. Відтак будь-яке відхилення від цієї врівноваженості є порушенням засад фінансової діяльності держави і недоцільне.

Перевищення доходів над видатками – **бюджетний профіцит** – взагалі відображає стабільну фінансову ситуацію, хоча і не є метою діяльності держави.

В Бюджетному кодексі України **профіцит бюджету** визначається як перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету) [1].

Можна виділити такі основні форми бюджетного профіциту:

1 Існування бюджетного профіциту у вигляді свого роду бюджетних резервів: заплановане перевищення використовується на фінансування непередбачених видатків у поточному році, а фактично отримане за підсумками

бюджетного року – переходить у доходи наступного року за рахунок чого можуть бути або збільшені видатки, або скорочені доходи. Однак на практиці бюджетні резерви, як правило, мають правові засади формування, наприклад, в Україні у складі державного бюджету виокремлюється Резервний фонд Кабінету Міністрів, чий обсяг не повинен перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду бюджету відповідно до Бюджетного кодексу.

2 Перевищення доходів над видатками, що виникає внаслідок надмірної дохідної бази окремих бюджетів порівняно з нормованими органами влади та управління вищого рівня видатками. В Україні таке перевищення має форму “бюджетного надлишку” і підлягає вилученню до бюджету вищого рівня.

3 Бюджетний профіцит може бути результатом антициклічної політики держави в результаті збалансування бюджету в межах не одного, а кількох років. В окремі роки встановленого періоду формуються бюджетні профіцити, а в окремі – дефіцити. Обсяги бюджетних дефіцитів і профіцитів при цьому збалансовані.

4. Перевищення доходів над видатками може також сформуватися в результаті розробки та застосування податкової політики за методологією Артура Лаффера, яка передбачає збільшення надходжень до бюджету внаслідок уповільнення податкового тиску і зменшення податкових ставок. Наприклад, у США після проведення податкової реформи у 1981–1986 рр. в результаті якої податок на прибуток корпорацій був знижений на 20 процентних пунктів – з 55 % до 35 %, а податок на доходи громадян був знижений на 22 процентних пункти, у 1987 р. профіцит бюджету проти всіх розрахунків та очікувань склав 11 млрд. дол. США.

Згідно Бюджетному кодексу профіцит бюджету затверджується з метою:

- погашення боргу;
- забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів;
- придбання цінних паперів.

Перевищення видатків над доходами, тобто **бюджетний дефіцит**, є більш складним явищем.

В Бюджетному кодексі **дефіцит бюджету** визначається як перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [1].

Насамперед, дефіцит зовсім не означає незбалансованості бюджету, адже це перевищення видатків тільки над постійними доходами бюджету, до яких відносять податки і збори, що відповідно до Бюджетної класифікації вважаються доходами бюджету.

Крім того, дефіцит бюджету треба оцінювати з позицій як окремо держави, так і фінансової системи в цілому. Для держави це завжди небажане й досить часто негативне явище, хоча інші суб'єкти фінансових відносин можуть оцінювати його по-різному.

Дефіцит бюджету може бути викликаний:

1) *недоліками, пов'язаними з формуванням бюджету*, коли брак коштів у бюджеті має місце при достатньому забезпеченні економіки фінансовими ресурсами та досить високому рівні доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов мова про фінансову кризу в країні не йде;

2) *обмеженістю фінансових ресурсів*, що пов'язане з виробленням незначних обсягів ВВП і, відповідно, низьким рівнем доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов існують всі ознаки фінансової кризи в країні.

Бюджетний дефіцит можна розглядати за формою прояву, причинами виникнення та напрямками його фінансування, за зв'язком із державним боргом.

За формою прояву виділяють:

– *плановий* – запланований і затверджений у законі про державний бюджет;

– *фактичний* – це реальне перевищення, офіційно зафіксоване як правило наприкінці бюджетного року;

– *прихований* дефіцити.

Прихований дефіцит – це занижена величина фактичного бюджетного дефіциту і державного боргу, що нерідко робиться цілеспрямовано і є результатом певної політичної ситуації (наприклад, перед виборами, щоб підвищити свої заслуги і примусити виборців проголосувати за них ще раз), а також він може бути результатом «жорсткого» курсу уряду на щорічно збалансований бюджет. Прихованість дефіциту є негативним і небезпечним для держави явищем, оскільки приховує реальні показники бюджету, піддає їх фальсифікації, що загалом впливає на її фінансові можливості.

За причинами виникнення розрізняють свідомий, вимушений, циклічний і структурний дефіцити.

Свідомий дефіцит виникає в умовах достатності ресурсів у суспільстві та досить високому рівні доходів юридичних та фізичних осіб. Він пов'язаний з політикою помірною оподаткування з метою зміцнення фінансової бази підприємницьких структур. За таких умов досить активною є політика позикових фінансів.

Вимушений дефіцит пов'язаний із необхідністю витратити коштів більше, ніж їх можна мобілізувати, при низькому рівні виробленого ВВП, коли оподаткування не може забезпечити бюджет держави достатніми доходами. Як правило, він є наслідком економічної кризи, яка супроводжується дефіцитом фінансових ресурсів, стихійних лих, епідемій, воєн, гіперінфляції.

Циклічний дефіцит – це дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) внаслідок кон'юнктурних коливань.

Структурний дефіцит – це дефіцит, який є результатом свідомої активної (дискреційної) політики держави, що передбачає маніпулювання податками і урядовими видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією та прискорення економічного зростання задля запобігання спаду виробництва в країні.

За напрямками дефіцитного фінансування дефіцит може мати пасивний та активний характер спрямування.

Пасивний характер дефіциту зумовлюється спрямуванням бюджетних ресурсів на фінансування поточних потреб держави.

Активний – на фінансування бюджетних інвестицій, і в першу чергу, капітальних вкладень у високоефективні інвестиційні проекти.

У цілому різниця між цими видами дефіциту полягає в тому, що активний дефіцит дає змогу активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу, а пасивний – спричинений інфляцією.

За зв'язком із державним боргом розрізняють первинний та операційний бюджетний дефіцит.

Первинний дефіцит – різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг.

У випадку випуску урядом державних цінних паперів для фінансування первинного бюджетного дефіциту зростають основна сума державного боргу і коефіцієнт його обслуговування.

Операційний дефіцит – дефіцит державного бюджету із врахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.

У цілому основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є випередження темпів зростання бюджетних видатків порівняно зі зростанням доходів бюджету.

Дефіцит державного бюджету – неоднозначне явище. Представники кейнсіанської школи стверджують, що поміркований бюджетний дефіцит – це благо, оскільки він дає можливість збільшити сукупний попит шляхом дефіцитного фінансування державних видатків.

Для відповіді на питання про бажаність бюджетного дефіциту для суспільства треба вирішити дві проблеми:

1) дефіцит – це наслідок спаду виробництва в країні або наслідок фінансової політики держави;

2) зменшує дефіцит бюджету приватні інвестиції або заохочує їх.

Характеризуючи бюджетний дефіцит, треба відзначити, що в його основі завжди лежить банальна причина – намагання використати коштів більше, ніж є реальних доходів.

Теоретично вирішити проблему дефіциту досить просто – збільшити надходження до доходної частини бюджету, зокрема за рахунок оподаткування, або скоротити видатки.

Однак насправді все набагато складніше: збільшувати податки або недоцільно, оскільки це призведе до зниження ділової активності та тінізації економіки, а скорочувати видатки теж неможливо, бо вони досягли критичного мінімуму. Тому система дефіцитного фінансування державних потреб є досить звичайною практикою у країнах з різними фінансовими можливостями, навіть в економічно розвинених.

Слід зауважити, що розмір бюджетного дефіциту, який перевищує 3 % ВВП, призводить до зниження інвестиційної активності та розвитку інфляції. Хронічні бюджетні дефіцити гальмують економічну діяльність в країні, а отже

й економічне зростання держави, та підвищують потенційний ризик монетизації і дефолту.

Дефолт – це невиконання країною фінансових зобов'язань за державними запозиченнями.

Динаміку процесу дефіцитного фінансування наведено на рис. 7.1.

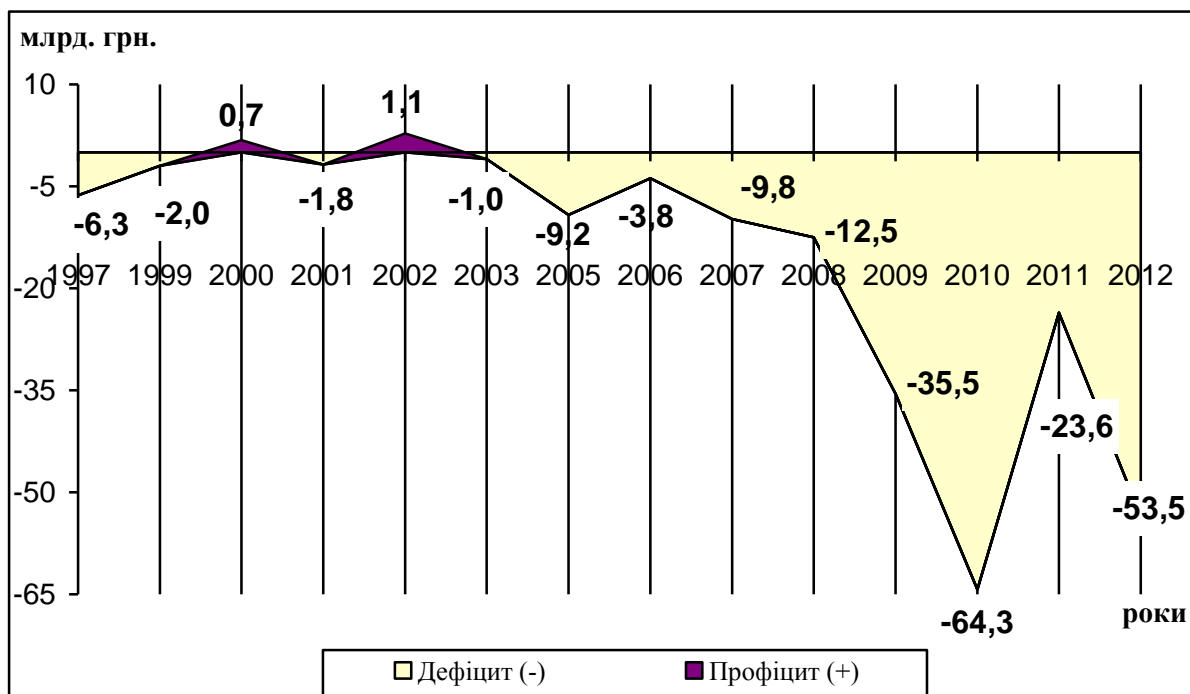

Рис. 7.1 Динаміка показників дефіциту / профіциту бюджету в Україні

Як свідчать наведені на рисунку дані, за оперативними даними Міністерства фінансів України номінальний показник дефіциту державного бюджету за 2012 р. склав 53,5 млрд. грн., що перевищує граничний розмір, установлений законом про Державний бюджет України на 2012 р. в сумі 38,8 млрд. грн., на 2,4 млрд. грн., тобто на 7,2 % [3].

За роки незалежності у політиці дефіцитного фінансування можна умовно виділити декілька етапів.

Перший етап (1992–1999 рр.) характеризується тенденцією до скорочення бюджетного дефіциту з 6,3 до 2 млрд. грн. Цей період пов'язаний з глибокою економічною кризою і негативним її впливом на обсяги дефіциту,

Другий етап (2000–2002 рр.) характеризується тим, що в окремі роки (2000 р. та 2002 р.) в економіці України зафіксовано бюджетний профіцит, що є позитивним явищем.

Третій етап (2003–2007 рр.) пов'язаний з проголошенням політики пріоритетного соціального розвитку та реалізацією соціальних програм, внаслідок чого спостерігається тенденція до зростання обсягів дефіциту бюджету.

Четвертий етап (2008–2010 рр.) пов'язаний зі збільшенням обсягів бюджетного дефіциту у зв'язку з фінансовою кризою та політичною нестабільністю в державі.

Основними причинами бюджетного дефіциту в Україні є:

- зменшення приросту національного доходу внаслідок економічної кризи і спаду виробництва;
- збільшення державних витрат;
- зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів порівняно з видатками;
- відсутність чіткої фінансової стратегії;
- інфляційні процеси;
- падіння доходів в умовах кризового стану економіки;
- циклічні спади в економіці, особливо якщо вони глибокі і тривалі;
- непослідовна фінансово-економічна політика, що веде до зростання державного боргу;
- нераціональне використання залучених на умовах боргового фінансування коштів;
- зменшення оподаткування з метою підвищення ділової активності та стимулювання економіки (без відповідного корегування бюджетних витрат).

7.2. Основні концепції збалансованості бюджету

За наявності бюджетного дефіциту держава може дотримуватися певної системи заходів щодо його ліквідації.

У світовій практиці для боротьби з бюджетним дефіцитом застосовуються три основні концепції збалансованості бюджету:

- на щорічній основі;
- на циклічній основі;
- концепція «функціональних фінансів».

Збалансування бюджету на щорічній основі знижує або зовсім виключає ефективність фіскальної політики держави, оскільки суперечить з антициклічною та стабілізуючою її спрямованістю.

Наприклад, в період спаду виробництва та безробіття доходи населення падають, тобто зменшуються й податкові надходження до бюджету. У цьому випадку держава повинна або збільшити податкові надходження шляхом впровадження нової податкової політики, або зменшити видатки, або поєднати обидва ці заходи у сукупності.

В умовах інфляції при номінальному підвищенні грошових доходів автоматично збільшуються й податкові надходження. Якщо брати за мету щорічне збалансування доходів і видатків бюджету, то треба негайно збільшувати державні видатки. Тому оперативне державне регулювання доходів і видатків, яке передбачає втручання держави у сферу податково-фіскальної політики на протязі року, призведе до нестабільності в економіці країни та бізнесі.

Збалансування бюджету в ході економічного циклу передбачає, що уряд розробляє і впроваджує антициклічну політику і водночас балансує бюджет.

Економічний цикл може займати у різних країнах від чотирьох до восьми-десяти років. Дії уряду, пов'язані з протистоянням спаду, повинні бути спрямовані на зниження податків, що призведе до підвищення ділової активності, отже до збільшення податкових надходжень. На цьому етапі потрібно урізати видатки уряду. Позитивне бюджетне сальдо, що виникне на цій основі, може бути використане на покриття державного боргу, що виник у період спаду. Таким чином, урядові фіскальні дії повинні створити позитивну антициклічну силу й допоможе збалансувати бюджет не на щорічній основі, а за період у декілька років.

Ключова проблема даної концепції полягає в тому, що періоди підйому та спаду можуть бути неоднаковими за глибиною та тривалістю й, тоді завдання стабілізації економіки вступає у протиріччя із завданням збалансування бюджету у ході циклу. Наприклад, якщо занепад економіки буде довгим і глибоким, а період підйому коротким, це призведе до появи великого дефіциту у період спаду, незначного або зовсім ніякого позитивного сальдо у період розквіту і, таким чином, до виникнення циклічного дефіциту бюджету.

Сутність концепції функціональних фінансів полягає в тому, що держава повинна турбуватися не про збалансованість бюджету, а про макроекономічну стабільність економіки.

Прибічники цієї концепції стверджують, що податкова система повинна автоматично стимулювати збільшення податкових надходжень у період економічного зростання (недискреційна фіскальна політика), що призведе до самоликвідації бюджетного дефіциту.

Крім того, можливості уряду з питань позик та емісії грошей – безмежні. Фактично уряд може фінансувати будь-який дефіцит, тобто держава не може збанкрутити.

Вважається також, що при великому обсязі національного багатства, у тому числі накопиченого на руках у населення, проблема державного боргу не є обтяжливою і гострою для національної економіки.

Держава свою фінансову політику буде таким чином, що періодично використовує усі три концепції.

7.3. Методи фінансування бюджетного дефіциту

Відповідно до Бюджетного кодексу України затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету.

У світовій практиці всі методи подолання бюджетного дефіциту поділяються на дві великі групи:

- емісійні;

– беземісійні.

Емісійні методи фінансування бюджетного дефіциту включають кредитно-грошову емісію (монетизацію).

Беземісійні методи фінансування бюджетного дефіциту включають методи, що дозволяють вирішити проблему бюджетного дефіциту неемісійним шляхом – за рахунок внутрішніх або зовнішніх джерел, – через боргове фінансування та фінансування за рахунок податкової політики.

Кредитно-грошова емісія пов'язана з випуском додаткової маси грошей в обіг для фінансування саме бюджетного дефіциту. Емісія грошей посилює інфляцію, погіршує стан грошового обігу, викликає тяжкі наслідки у сфері економічних та соціальних відносин.

За рахунок монетизації дефіциту бюджету держава може отримати **сеньйораж** – дохід від друкування та карбування грошей. Він виникає якщо темпи зростання грошової маси перевищують темпи зростання реального ВВП в результаті чого середній рівень цін збільшується і в країні починає наростати інфляція. В результаті усі економічні агенти платять своєрідний інфляційний податок, який з'являється за рахунок перерозподілу частини їх доходів на користь держави через зростаючі ціни.

Інфляційний податок – це втрата капіталу власниками грошових коштів внаслідок інфляції.

Тому Бюджетним кодексом України (ст. 15) визначено, що джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України [1].

Внутрішніми джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:

- кредити Національного банку України;
- кошти від приватизації державного майна;
- доходи від операцій з цінними паперами;
- вільний залишок бюджетних коштів тощо.

Як один з механізмів скорочення бюджетного дефіциту пропонується секвестрування бюджетних видатків.

Секвестр – це обмеження видатків шляхом пропорційного їхнього скорочення (наприклад, на 5 %, 10 %) всіх статей видатків, крім захищених (видатків на сплату заробітної плати працівникам бюджетної сфери, а також видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, тобто на сплату пособій та пенсій), яке встановлюється державною владою, і здійснюється щомісячно до кінця поточного фінансового року у випадку невиконання дохідної частини бюджету.

Зовнішніми джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть слугувати:

- кредити міжнародних фінансових установ та іноземних держав;
- безоплатна та безповоротна фінансова допомога під цільові програми.

Покриття бюджетного дефіциту за допомогою боргового фінансування, тобто випуску державних позик при визначених умовах, виштовхує частину інвестицій із виробничого процесу, призводить до падіння чистого експорту, збільшення ринкової ставки процента і до зниження

споживчих видатків.

Державні цінні папери, «зв'язують» частину грошових коштів населення та фінансових ресурсів підприємств, зокрема комерційних банків, які внаслідок цього проводять менше активних операцій, тобто згортають обсяги кредитних та інвестиційних операцій. Грошовий ринок реагує на підвищення попиту на гроші зростанням відсоткової ставки. Це зростання скорочує приватні інвестиції, що пов'язане з виникненням так званого **«ефекту витіснення коштів з економіки»**, який значно послаблює стимулюючий ефект фіскальної політики.

Ефект витіснення визначається тим, що чим більшим є дефіцит, тим вищим є обсяг фінансування державних видатків і тим меншою – величина коштів, що доступні для фінансування інвестицій.

Таким чином, розширення масштабу використання державних цінних паперів для покриття бюджетного дефіциту справляє неоднозначний вплив на економіку.

По-перше, воно призводить до вилучення з ринку валових заощаджень фізичних осіб і прибутків юридичних, і як наслідок, до скорочення джерел фінансування інвестицій. Проблема ж залучення додаткових інвестицій в Україну для подальшого економічного зростання є найактуальнішою.

По-друге, посилюється фінансова дестабілізація, оскільки державні цінні папери стають вагомим сегментом грошового ринку, який не залишає можливостей для спрямування капіталу у менш прибуткові, але вкрай необхідні для суспільства галузі економіки.

Проблему дефіциту державного бюджету неможливо вирішити лише за рахунок боргового фінансування, оскільки категорії «бюджетний дефіцит» і «державний борг» тісно пов'язані між собою. Накопичена сума дефіцитів і бюджетних надлишків являє собою державний борг.

Державний борг складається із загальної суми боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення за весь час існування держави.

Використання зовнішніх та внутрішніх кредитних джерел покриття бюджетного дефіциту зумовлює виникнення внутрішнього та зовнішнього боргу держави, що включає додаткові витрати на його обслуговування. Таким чином, за рахунок боргового фінансування можна знизити величину бюджетного дефіциту, але відразу ж автоматично починає зростати державний борг.

Як вже помічалось, щорічний дефіцит може покриватися або за рахунок зростання державного боргу, або за рахунок емісії грошей. Навіть бездефіцитний бюджет не може свідчити про здоровий стан економіки, якщо у держави великий борг, тому бюджетний дефіцит завжди знаходиться у центрі уваги, а величина державного боргу обмежується – за міжнародними стандартами він не повинен перевищувати 60% від обсягу ВВП.

Тому економічна політика держави має бути спрямована на зменшення бюджетного дефіциту за рахунок збільшення доходів шляхом створення

сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності та скорочення витрат бюджету і, в першу чергу, за рахунок обмеження витрат на утримання апарату управління, видатків на оборону тощо.

Тобто, *ще одним методом фінансування бюджетного дефіциту є впровадження зваженої податкової політики.*

Одним з головних завдань фінансової науки є розробка податкових концепцій визначаючих економічно оптимальний і соціально справедливий рівень оподаткування, достатній для фінансування державних функцій, який би не пригнічував стимули до інвестування і мотивації до праці.

Проблема збільшення податкових надходжень до державного бюджету виходить за межі фінансування бюджетного дефіциту, оскільки пов'язана з проведенням комплексної податкової реформи, спрямованої на зниження податкових ставок і розширення бази оподаткування.

Наприклад, податкова реформа у США у 1981–1986 рр. була проведена на основі концепції Артура Лаффера, розробленої у 1974 р. економістом з університету Південної Каліфорнії. У ході проведених досліджень А. Лаффер отримав графік, який відбиває залежність між рівнем оподаткування та обсягом надходжень до бюджету. Відповідно до цієї концепції існує пряма залежність між величиною податкового тиску та обсягом податкових надходжень до бюджету, на підставі якої було складено так звану «криву Лаффера», яка зображена на рис. 7.2.

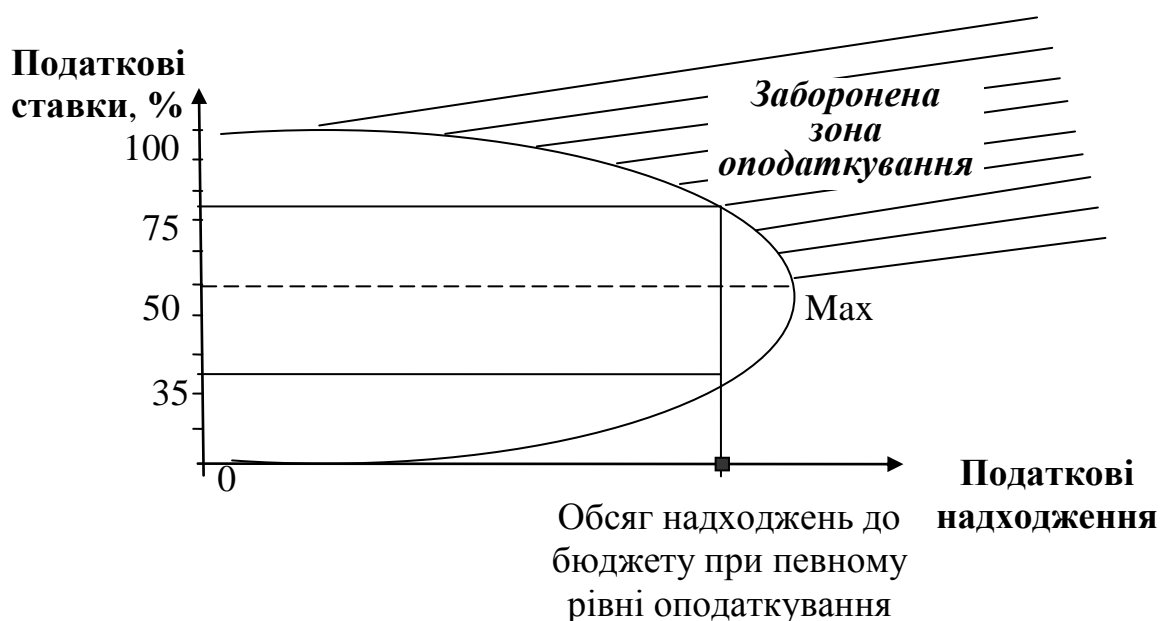

Рис. 7.2. «Крива Лаффера» – залежність між величиною податкового тиску та обсягом податкових надходжень до бюджету

Розрахунки показали, що підвищення податків до певного рівня, (а саме до 50 %), сприяє зростанню доходів бюджету до максимального рівня, подальше ж збільшення ставок оподаткування призводить до падіння податкових надходжень до бюджету, оскільки сприяє падінню ділової

активності в країні: немає сенсу працювати, якщо відбирають більш ніж половину заробленого. Таким чином, податковий тиск більший за 50 % призводить до того, що податкові надходження починають зменшуватися й стримітися до нульової відмітки.

До речі, оподаткування у розмірі 75 % дає такий же самий обсяг надходжень до бюджету, як і оподаткування у розмірі 35 %. Тому недоцільно збільшувати податковий тиск на платників податків, оскільки це призведе тільки до ухилення від оподаткування, а також до тінізації економіки.

На Заході оподаткування за межами вищими за 50 % отримало назву «заборонена зона оподаткування».

Слід зауважити, що жоден зі способів фінансування дефіциту державного бюджету не має абсолютних переваг перед іншими і не є повністю безінфляційним.

До бюджетного дефіциту використовують певні обмеження. Маастрихтською угодою визначено, що допустимим є дефіцит на рівні 3% від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому, що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у тій чи іншій економічній ситуації.

З метою повного розуміння ситуації, що склалася у сфері бюджетного дефіциту необхідно проаналізувати зміни даного показника в останні роки. Розгляд питомої ваги дефіциту бюджету (а не абсолютних його значень), дасть змогу зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету з урахуванням змін ВВП України у 2005–2012 рр. (рис. 7.3) [3].

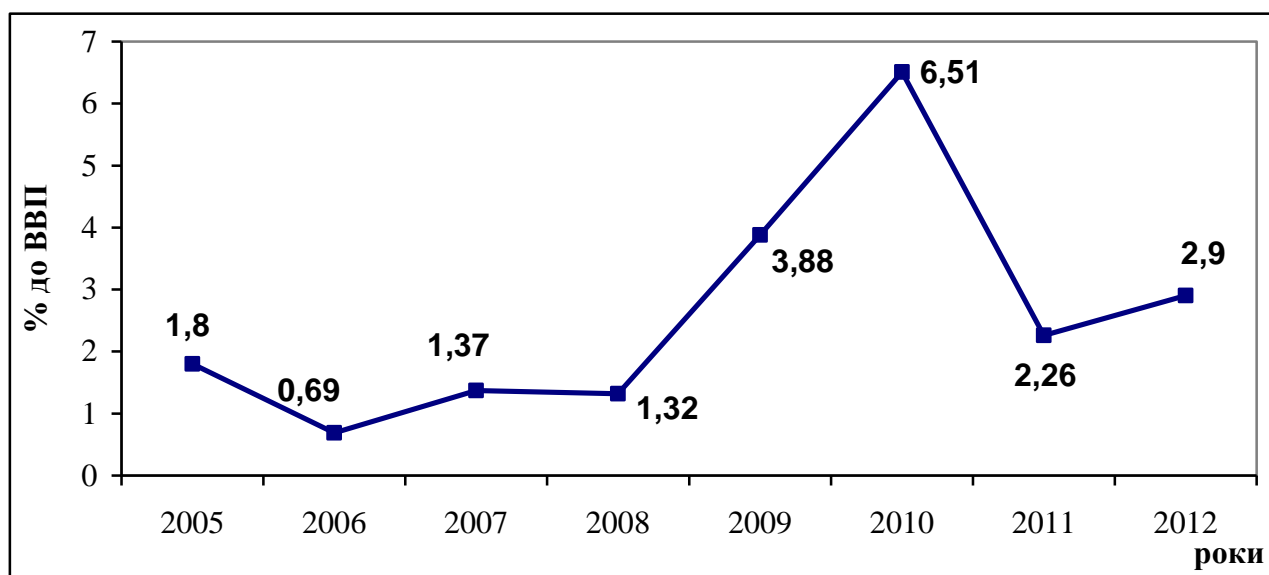

Рис. 7.3. Дефіцит Державного бюджету України у відсотках до ВВП у 2005-2012 рр.

Як видно з рисунку, у 2005 р. дефіцит державного бюджету України становив 1,8 % ВВП країни. Даний показник є прийнятним з точки зору європейських нормативів бюджетної безпеки і не призводить до деструктивних процесів в економіці країни. У 2006 р. дефіцит бюджету сягнув найнижчого рівня

у виділеному періоді і склав 0,69 % до ВВП. Це пов'язано з падінням абсолютного значення дефіциту державного бюджету України та зростанням рівня доходів державного бюджету України та ВВП внаслідок більш динамічного розвитку економіки. У 2007 р. питома вага дефіциту державного бюджету у ВВП зростає більше, ніж вдвічі, досягаючи рівня 1,37 %, але не перевищує прийнятних меж. Доходи державного бюджету та ВВП України у цей період також характеризуються значним зростанням.

2008 р. – це останній рік, коли спостерігається відносна стабільність і фіксується зниження досліджуваного показника на 0,05 % до 1,32 %. З 2009 р. питома вага дефіциту бюджету у ВВП складає 3,88 %, тобто перевищує норматив бюджетної безпеки, визнаний європейським економічним співтовариством. Це пов'язано зі значним зменшенням ВВП України у 2009 р. порівняно з 2008 р. у зв'язку з економічною кризою. Подальше зростання досліджуваного показника простежується у 2010 р. Дефіцит Державного бюджету України у відсотках до ВВП склав 5,51 %, сягнувши найвищого значення за аналізований період.

Таким чином, дефіцит Державного бюджету України у 2005–2008 рр. знаходився у економічно безпечних межах, не здійснюючи значного навантаження на економічний розвиток країни. Але у 2009–2010 рр. спостерігаються загрозливі тенденції у даній сфері, які характеризуються як зростанням абсолютного значення дефіциту державного бюджету, так і його питомої ваги у ВВП України. Але у 2011 р. ситуація дещо виправилася.

2012-й рік країна закінчила з показником дефіциту бюджету 2,9 % ВВП, при запланованому 3–3,5 % (за даними Державної служби статистики номінальний ВВП за 2012 р. склав 1,4 трлн. грн.) [3].

Не можна позитивно оцінити те, що в умовах другої хвилі світової фінансової кризи, коли практично всі країни світу активно застосовують заходи бюджетної економії, Законом України № 5515-VI від 06 грудня 2012 р. «Про Державний бюджет України на 2013 рік» заплановано збільшення бюджетного дефіциту на 30,2 % (до 50,5 млрд. грн.). Експерти ж вважають, що реальний дефіцит бюджету виявиться як мінімум в два рази більшим, ніж задекларували в Кабінеті Міністрів, і складе біля 104 млрд. грн., або 6,6 % ВВП [4].

Сьогодні в більшості країн світу дефіцит бюджету складає від 2 до 15 % валового національного продукту. У багатьох європейських держав дефіцит бюджету складає 5–6 %.

В США згідно з матеріалами Бюджетного управління, даний показник в грошовому вираженні в 2008–2009 фінансовому році дефіцит бюджету склав 1,4 трлн дол, а в 2009–2010 фінансовому році – 1,3 трлн дол. Дані показники, у свою чергу, в перерахунку на частку ВВП країни, стали рекордними з 1945 р., склавши 10,0 % і 8,9 % відповідно. При цьому, за оцінками того ж Бюджетного управління у 2011 р. бюджетний дефіцит може скласти 1,5 трлн дол і досягне 9,8 % від ВВП.

В Україні ситуація є набагато кращою. Країна закінчила 2010 рік з показником дефіциту бюджету 5,5 % ВВП, а на 2011 рік було заплановано 3–3,5 % (при орієнтирі ВВП – 1,3 трлн. грн.).

Економічні наслідки бюджетного дефіциту:

- зменшення приросту національного доходу;
- збільшення бюджетних витрат;
- перерозподіл бюджетних коштів на користь утримувачів державних цінних паперів;
- зменшення податкових надходжень;
- непослідовна фінансово-економічна політика.

З метою подолання бюджетного дефіциту необхідно:

- створити сприятливі умови для підприємницької діяльності;
- запровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів;
- виконувати положення чинного Податкового кодексу України,
- підтримувати співвідношення дефіциту бюджету відносно ВВП на рівні не вищому за рівень інвестицій в основний капітал з державного бюджету;
- запровадити науково обґрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу при формуванні доходів і видатків бюджету.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Сутність дефіциту бюджету та причини його виникнення
2. Основні концепції збалансованості бюджету
3. Методи фінансування бюджетного дефіциту

Теми рефератів

1. Бюджетний дефіцит та його вплив на державний борг країни.
2. Причини виникнення дефіциту бюджету та методи його фінансування в Україні.

Контрольні запитання та завдання:

1. Які завдання вирішуються при формуванні бюджету?
2. У чому полягає урівноваженість доходів та видатків?
3. Що означає поняття “бюджетний профіцит”?
4. Охарактеризуйте форми бюджетного профіциту.
5. Що таке бюджетний дефіцит?
6. Охарактеризуйте види бюджетного дефіциту.
7. Назвіть основні причини виникнення бюджетного дефіциту.
8. Охарактеризуйте основні концепції збалансованості бюджету. Мета їх використання.
9. Охарактеризуйте методи фінансування бюджетного дефіциту.

10. Розкрийте сутність концепції А. Лаффера.
11. В чому полягає проблема вибору моделі фінансування бюджетного дефіциту?

Тести

1. Дефіцит державного бюджету утворюється, коли:

- 1) витрати держави зменшуються;
- 2) сума податкових надходжень скорочується;
- 3) сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень.

2. Профіцит бюджету – це:

- 1) перевищення доходів держави над її видатками;
- 2) збільшення видатків держави;
- 3) перевищення видатків держави над її доходами.

3. Відповідно до світової практики дефіцит розглядається як припустимий, якщо його рівень не перевищує:

- 1) 3 % ВВП;
- 2) 6 % ВВП;
- 3) 7 % ВВП;
- 4) 9 % ВВП.

4. Для покриття дефіциту Держбюджету використовується кредит:

- 1) державний;
- 2) банківський;
- 3) комерційний.

5. Видами бюджетного дефіциту є:

- 1) податковий;
- 2) фіскальний;
- 3) циклічний та структурний;
- 4) внутрішній.

6. Державний бюджет стає дефіцитним, якщо:

- 1) постійні доходи бюджету держави переважають над його видатками;
- 2) спостерігається зменшення податкових надходжень до бюджету при збільшенні видатків держави;
- 3) зростають видатки бюджету;
- 4) видатки бюджету підлягають секвеструванню.

7. Структурний бюджетний дефіцит – це дефіцит, який:

- 1) є результатом застосування активної дискреційної фіскальної політики;
- 2) запланований у Законі про Державний бюджет на поточний рік;
- 3) є результатом циклічної економічної кризи;

4) всі відповіді неправильні.

8. Дискреційна (активна) фіскальна політика – це:

- 1) політика, яка передбачає свідоме маніпулювання податками та видатками з боку уряду;
- 2) політика, яка передбачає автоматичну дію вбудованих стабілізаторів;
- 3) всі відповіді правильні;
- 4) всі відповіді неправильні.

9. Яке з наведених положень є помилковим. Покриття дефіциту бюджету здійснюється за рахунок:

- 1) скорочення державних витрат;
- 2) внутрішніх державних позик;
- 3) зростання виробництва.

10. Дефіцит Державного бюджету створюється в тих випадках, коли:

- 1) сума активів держави перевищує розміри її зобов'язань;
- 2) сума витрат держави перевищує суму надходжень;
- 3) видатки держави зменшується;
- 4) сума податкових надходжень скорочується;
- 5) зобов'язання держави перевищують її активи.

11. Причинами бюджетного дефіциту в Україні є:

- 1) зростання ролі держави у фінансуванні розвитку виробництва;
- 2) зростання воєнних витрат;
- 3) неоптимальна чисельність робітників держапарату;
- 4) падіння виробництва;
- 5) ліберальна податкова політика;
- 6) державні соціальні програми, які не відповідають фінансовим можливостям держави;
- 7) перелічені в пп. 1, 2, 5;
- 8) перелічені в пп. 3, 4, 6.

12. Дефіцит Державного бюджету – це явище:

- 1) негативне;
- 2) позитивне;
- 3) нейтральне;
- 4) є різні оцінки.

13. Бюджетний дефіцит фінансується за рахунок коштів:

- 1) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- 2) державного та місцевих бюджетів;
- 3) позабюджетних коштів органів місцевого самоврядування усіх рівнів;
- 4) немає правильної відповіді.

14. Реальний дефіцит бюджету – це:

- 1) різниця між доходами та видатками при визначеній фіскальній політиці та базовим рівнем безробіття;
- 2) дефіцит, обсяг якого сформувався протягом бюджетного періоду;
- 3) результат «жорсткого» курсу уряду на щорічно збалансований бюджет.

15. При визначенні розміру дефіциту бюджету кредити та позики в джерела доходів:

- 1) враховуються;
- 2) не враховуються.

16. Найбільш повною є така методологія фінансування бюджетного дефіциту:

- 1) випуск казначейських зобов'язань (векселів);
- 2) монетизація;
- 3) випуск облігацій внутрішньої державної позики;
- 4) емісія грошей та державні запозичення.

17. За рахунок проведення державних запозичень:

- 1) зростає бюджетний дефіцит;
- 2) збільшуються фінансові ресурси держави та частково покривається дефіцит державного бюджету;
- 3) немає правильної відповіді.

18. Вперше в Україні фінансування дефіциту шляхом державної позики було здійснено урядом України в:

- 1) 1992 р.;
- 2) 1995 р.;
- 3) 2000 р.

19. Найбільш швидкими та реальними шляхом ліквідації дефіциту бюджету є:

- 1) скорочення витрат бюджету;
- 2) емісія грошей;
- 3) зміни у податковій політиці;
- 4) економічне зростання.

20. Для покриття дефіциту держбюджету використовується:

- 1) державний кредит;
- 2) банківський кредит;
- 3) комерційний кредит.

21. В якому випадку відповідно до світової практики дефіцит розглядається як припустимий?

- 1) не більше 3 % ВВП;
- 2) на рівні 6 % ВВП;
- 3) не більше 10 % ВВП.

22. Що не сприятиме скороченню бюджетного дефіциту?

- 1) стимулювання зростання суспільного виробництва за допомогою фінансових пільг;
- 2) зниження обсягів виробництва й скорочення видатків бюджету, низька податкова дисципліна, наявність тіньового сектора в економіці.

23. Що виступає джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України?

- 1) емісійні кошти Національного банку України;
- 2) державні внутрішні та зовнішні позики;
- 3) обсяги виробництва та доходи бюджету.

Завдання 1

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Бюджетний дефіцит
2. Бюджетний надлишок
3. Плановий дефіцит
4. Фактичний дефіцит
5. Прихований дефіцит
6. Свідомий дефіцит
7. Вимушений дефіцит
8. Циклічний дефіцит
9. Структурний дефіцит
10. Стійкий дефіцит бюджету
12. Тимчасовий дефіцит
13. Бюджетний профіцит

Визначення:

А. Дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) внаслідок кон'юнктурних коливань.

Б. Перевищення доходів держави над її видатків.

В. Викликається касовими розривами при виконанні бюджету або подіями, які не можна передбачити і спрогнозувати.

Г. Дефіцит пов'язаний з низьким рівнем виробленого ВВП, коли оподаткування не може забезпечити бюджет держави достатніми доходами.

Д. Дефіцит, який є результатом свідомої активної (дискреційної) політики держави, що передбачає маніпулювання податками і урядовими видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією та прискорення економічного зростання і запобігання спаду виробництва в країні;

Є. Дефіцит, що існує у довгостроковому періоді,

Ж. Запланований та затверджений у законі про Державний бюджет України.

З. Занижена величина фактичного бюджетного дефіциту і державного боргу,

І. Перевищення доходів над видатками, що виникає внаслідок надмірної доходної бази окремих бюджетів порівняно з нормованими органами влади та управління вищого рівня видатками

К. Реальне перевищення, офіційно зафіксоване наприкінці бюджетного періоду.

Л. Перевищення видатків держави над її доходами.

М. Дефіцит, що виникає в умовах достатності ресурсів у суспільстві та досить високому рівні доходів юридичних та фізичних осіб. Він пов'язаний з політикою помірною оподаткування з метою зміцнення фінансової бази підприємницьких структур. За таких умов досить активною є політика позикових фінансів.

Завдання 2

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих:

1. Бюджетний дефіцит – це сума, на яку видатки перевищують доходи бюджету.
2. Стан бюджету не відображає фінансовий стан держави.
3. Бюджетний профіцит – це порушення врівноваженості бюджету.
4. Бюджетний дефіцит має три форми прояву: активну, пасивну та змішану.
5. Плановий бюджетний дефіцит – це реальне перевищення видатків над доходами.
6. Бюджетний профіцит може сформуватися за рахунок надлишкових бюджетних резервів.
7. Структурний дефіцит є результатом маніпулювання державними видатками і податками.
8. Бюджетний профіцит може виникнути в результаті неправильного планування доходної бази бюджету.
9. Обсяги фінансових ресурсів і отриманих доходів у суспільстві визначаються потужністю та ефективністю фінансової системи, а не станом бюджету.
10. Циклічний дефіцит є результатом циклічного регулювання економіки

внаслідок кон'юнктурних коливань.

11. В умовах інфляції щорічне збалансування бюджету приведе до збільшення державних видатків

12. Сеньйораж – це дохід держави від збільшення доходів.

13. Боргове фінансування бюджетного дефіциту сприяє збільшенню інвестицій в економіку

14. Система боргового фінансування більш спустошлива для економіки, чим система оподаткування у тому ж розмірі.

15. Свідомий дефіцит виникає в результаті використання політичного тиску на засоби масової інформації.

16. Класифікація фінансування бюджету поділяється за типом позичальника та типом боргового зобов'язання.

17. Кабінет Міністрів України може робити державні запозичення для покриття дефіциту в межах, передбачених Бюджетним кодексом

18. Затвердження обласних, районних, районних у містах, сільських та селищних бюджетів з дефіцитом не допускається

19. Постійний дефіцит державного бюджету, особливо той, що фінансується за рахунок зовнішніх джерел, призводить до накопичення державного боргу.

20. Якщо бюджетний дефіцит відносно ВВП складає близько 10%, то фінансовий стан країни є задовільним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51.

2. Закон України «Про Державний бюджет України на поточний рік» // Голос України або Урядовий кур'єр.

3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: < www.minfin.gov.ua >.

4. Реальний дефіцит бюджета – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.liga.net/news/economics/778697-realnyu_defitsit_byudzheta_2013_sostavit_okolo_104_mlrd_grn_smi.htm>_

5. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету» № 333 від 12.03.2012 р. (із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства фінансів України «Про внесення змін до Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету» від 21 червня 2012 р. № 754). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kazna.ucoz.ua/news/rovnovnennja_na_sajti_02_01_2013/2013-01-02-228>

6. Фінанси : навч. посіб. / С. О. Булгакова, Л. І. Василенко, М. В. Гумінська [та ін.]; За ред. С. О. Булгакової – К. : КНТЕУ, 1999.

7. Фінанси : навч. посіб. / Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспіщев В. І. [та ін.]; за ред. Оспіщева В. І. – К. : Знання, 2008.
8. Бюджетна система : навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» \ В. І. Оспіщев, В. П. Левченко, І. Л. Шевчук \ Харківський державний ун-т харчування та торгівлі. – Х. : Вид-во «Факт», 2012.
9. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2006.
10. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. – К. : КНЕУ, 2009.
11. Стан державного боргу України [Електронний ресурс] / сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: < <http://www.minfin.gov.ua>>.
12. Статистичні дані [Електронний ресурс] – Режим доступу : < <http://chernivstat.gov.ua/statdani/domogosp/DG5.htm>>.
13. Теорія фінансів : навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.
14. Федосов В. М., Юрій С. І. Теорія фінансів : підручник / В. М. Федосов, С. І. Юрій. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
15. Фещенко А. В. Бюджетна система України : навч. посібн. / А. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук – К.: «Кондор», 2008.
16. Фінанси : навч. посіб. / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев [та ін.]; За ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2006.
17. Фінанси : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2006.
18. Юрій С. І. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008.

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

8.1 Державний кредит та державні запозичення, їх класифікація

Державний кредит являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів. Він не має ні окремого грошового фонду (кошти, що мобілізуються з його допомогою, потрапляють, як правило, до бюджету), ні відокремленого органу управління. Разом з тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Державний кредит – це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості і платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант.

За своєю економічною суттю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств і організацій.

Метою запозичення коштів може бути:

- покриття бюджетного дефіциту;
- регулювання грошового обігу;
- залучення коштів для інвестиційних програм тощо.

Тобто державний кредит безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. В окремих випадках за його допомогою можуть мобілізуватися кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти. Крім того, до системи державного кредиту належать позики, що надаються під державні гарантії або на поповнення валютних резервів центрального банку від Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних фінансово-кредитних установ.

В сучасних умовах державний кредит виконує такі **основні функції**:

- *фіскальну* – сприяє акумуляції додаткових коштів до централізованих та децентралізованих фондів держави;
- *регулюючу* – регулює грошовий обіг за допомогою проведення операцій на ринку цінних паперів (купівля-продаж державних цінних паперів Національним банком України з метою їх розміщення на відкритому ринку), що впливає на пропозицію грошей і відповідно на позичковий процент.

Кредитний метод залучення коштів до господарського обороту суттєво відрізняється від податкового. За допомогою податків держава примусово акумулює частину вартості, яка втілена в доходах окремих соціальних верств.

При кредитному ж методі держава переважно в добровільній формі залучає частину вартості, яка втілена в позичковому капіталі, тобто частину суспільного капіталу, що відокремилася.

Податковий метод держава використовує для акумуляції внутрішніх джерел, кредит дає їй змогу залучати не тільки внутрішні, але й зовнішні джерела.

Державний кредит є однією з форм руху позичкового капіталу, й передусім тимчасово вільних грошових коштів населення, господарюючих суб'єктів та їх об'єднань, цільових фондів, кредитних і страхових установ, для фінансування державних видатків на добровільній основі за умов державної гарантії повернення запозичених коштів, і як правило, зі сплатою встановленого відсотка.

У кредитних відносинах беруть участь кредитор і позичальник як юридично самостійні суб'єкти. При цьому в ролі позичальника зазвичай виступає держава. З боку держави суб'єктами кредитних відносин можуть бути:

- Кабінет Міністрів України;
- органи влади Автономної Республіки Крим;
- органи місцевого самоврядування;
- Міністерство фінансів України;
- Національний банк України.

З іншого боку у державно-кредитні відносини в ролі кредиторів вступають громадяни та господарюючі суб'єкти (банки, страхові компанії, акціонерні товариства), які надають кредит державі під певні державні зобов'язання.

Надання державі кредиту з боку юридичних і фізичних осіб здійснюється шляхом купівлі ними облігацій державних позик та інших цінних паперів, які випускає держава під заставу усього майна, що знаходиться у її власності, яке виступає у якості забезпечення державного кредиту, хоча в кредитній угоді між державою та підприємствами і населенням обсяг застави не вказується.

Державний кредит може набувати таких видів:

- **внутрішній**, коли держава запозичує кошти у підприємств і населення власної країни;
- **зовнішній**, коли держава здійснює запозичення на міжнародному рівні.

Внутрішній державний кредит може мати такі форми:

- державні запозичення у вигляді державних позик;
- мобілізація коштів через систему державних ощадних установ;
- використання коштів загальнодержавного позикового фонду;
- казначейські позики;
- гарантовані запозичення.

Державні запозичення є основною формою державного кредиту, коли держава виступає у якості позичальника. Для них характерним є те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та господарюючих суб'єктів або кошти іноземних кредиторів залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів або на підставі

міжнародних угод, в результаті чого у держави виникає борг перед кредиторами (власниками державних цінних паперів, які їх придбали).

Державні запозичення – це операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету [1].

В Бюджетному кодексі України **фінансування бюджету** визначається як надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету [1].

Запозичення можна класифікувати таким чином:

1. Залежно від місця розміщення запозичень їх поділяють на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні запозичення здійснюються на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни та нерезидентами).

Зовнішні – надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фізичних інституцій.

Оформлення державних внутрішніх запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів – облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

Облігація (від лат. *obligatio* – **зобов'язання**) – найбільш поширений вид цінних паперів, являє собою боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені строки повертається борг і сплачується дохід у формі процента чи виграшу.

Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (під конкретні проекти).

Облігація має номінальну вартість – зазначену на неї суму боргу – й курсову (ринкову) ціну, за якою вона продається і перепродається залежно від її дохідності, надійності й ліквідності. Різниця між ринковою ціною та номінальною вартістю облігації становить курсову різницю.

Облігації позик, що містяться у портфелях державних кредиторів, є ліквідними активами. Кредитор може в будь-який час повернути облігації, тобто продати їх державі через систему Ощадбанку, й одержати відповідну суму готівкою, та й самі облігації можуть бути платіжним засобом.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту.

Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на спеціально оговорені цілі, кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення. Виплата доходу здійснюється у формі процентів чи на дисконтній основі.

Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформлюються

короткострокові позики (іноді середньострокові – казначейські ноти), облигаціями – середньо- та довгострокові.

Кредити (позики) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів) залучаються державою на підставі міжнародних договорів України і відносяться до державних зовнішніх запозичень. Кошти для реалізації таких інвестиційних програм (проектів), а також витрати на обслуговування та погашення відповідних кредитів (позик) передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів. Відповідні міжнародні договори не потребують ратифікації, якщо інше не встановлено законом [1].

2. За правом емісії розрізняють державні та місцеві позики.

Державні позики здійснюються центральними органами влади та управління. Надходження від них спрямовуються у центральний бюджет.

Місцеві позики здійснюються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. Органи місцевого самоврядування проводять запозичення на будівництво доріг, охорону навколишнього середовища та фінансування інших заходів, у яких зацікавлена територіальна громада.

3. За характером використання цінних паперів розрізняють *ринкові* та *неринкові* позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не передбачають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати.

4. Залежно від забезпеченості державні позики поділяються на *заставні* та *беззаставні*. Заставні позики відображають один з головних принципів кредитування – принцип матеріальної забезпеченості. Заставні позики забезпечуються державним майном чи конкретними доходами. Беззаставні не мають конкретного матеріального забезпечення, їх надійність визначається авторитетом держави.

5. За ознакою утримувачів цінних паперів розрізняють такі, що *реалізуються тільки серед населення*, *реалізуються тільки серед юридичних осіб* та *універсальні*, тобто передбачені для розміщення як серед фізичних, так і серед юридичних осіб.

6. Відповідно до терміну погашення заборгованості розрізняють *короткострокові* (термін погашення до 1 року), *середньострокові* (від 1 до 5 років), *довгострокові* (понад 5 років).

7. За формою виплати доходу державні позики поділяються на процентні, виграшні, процентно-виграшні, безпроцентні (цільові) та дисконтні (з нульовим купоном).

За процентними позиками дохід устанавлюється у вигляді позичкового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, що змінюється залежно від різних чинників, що впливають на розвиток економіки, насамперед від попиту та пропозиції на кредитному ринку. Якщо облигація має купони, виплата

процентного доходу здійснюватися на купонній основі. Вона може проводитися щорічно, раз на півріччя, щоквартально з вилученням одного купона.

При виграшних позиках виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів. Дохід у цьому разі отримують не всі кредитори, а тільки ті, номери чиїх облігацій виграли. Така система доцільна при незначних сумах позики, що припадають на одну особу, внаслідок чого процентний дохід не може істотно стимулювати надання позики державі.

Процентно-виграшні позики передбачають виплату доходів як у грошовій, так і у виграшній формах.

Безпроцентні або цільові запозичення держава використовує для фінансування певних інвестиційних проектів у надзвичайних ситуаціях. На теперішній час такий вид позик не застосовується.

Дисконтні позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. На таких цінних паперах відсутні купони, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном.

8. За характером погашення заборгованості розрізняють два його варіанти: одноразова виплата і виплата частинами.

Одноразова виплата передбачає отримання боргу наприкінці терміну дії позики.

При погашенні частинами може застосовуватись три варіанти. Перший варіант – позика погашається рівними частинами протягом кількох років. Другий – позика погашається щоразу наростаючими сумами. Третій – щоразу сума зменшується. Другий варіант застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій – навпаки, коли доходи будуть зменшуватись або планується зростання державних видатків.

9. За методом розміщення запозичення можуть бути добровільні, примусові або такі, що розміщуються по підписці.

При добровільному розміщенні позик рішення купувати чи не купувати державні цінні папери приймається майбутнім покупцем добровільно на власний розсуд.

Для примусового розміщення характерний тиск на майбутнього покупця з боку органів державного управління, як це було за сталінських часів, коли громадян примушували вкладати частину свого заробітку в облігації практично з кожної заробітної плати, а іноді зобов'язували купувати облігації й на всю суму заробітної плати.

Позики, що розміщуються за підпискою, як правило, розміщуються серед підприємств по затвердженому списку.

10. Залежно від зобов'язань держави щодо погашення боргу розрізняють **позики з правом і без права довгострокового погашення**. Право довгострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку.

11. За правовим оформленням розрізняють облігаційні та безоблігаційні державні позики.

Облігаційні позики супроводжуються випуском цінних паперів, за

допомогою яких мобілізуються кошти на фінансовому ринку.

Безоблігаційні оформлюються підписанням угод, договорів. У сучасних умовах безоблігаційні запозичення використовуються на міжнародному рівні, ними оформляються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій.

Другою формою внутрішнього державного кредиту є **мобілізація частини вкладів населення до державних запозичень через систему державних банків**. Залучені кошти спрямовуються до дохідної частини бюджету. Однак, як правило, такі банки незалежно від форми власності діють на комерційних засадах і залучені кошти населення формують їхні кредитні ресурси, тому вилучення частини цих коштів на користь держави може негативно відбитися на фінансових результатах їх діяльності.

На відміну від першої форми державного кредиту – державних запозичень – коли фізичні та юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк надає державі кошти в кредит за рахунок залучених коштів без відома дійсного власника (населення). Аналогічно діють й комерційні банки, коли надають кредити своїм клієнтам. Крім того, частина ресурсів Ощадбанку може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів.

Наступною формою внутрішнього державного кредиту є **запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду**. Вона характеризується тим, що державні кредитні установи передають частину кредитних ресурсів на покриття видатків уряду (без купівлі державних цінних паперів).

Окрім перелічених вище форм державного кредиту, який відбувається на основі державних запозичень у вигляді державних позик, існують ще дві форми, які відображають відносини фінансової допомоги з боку держави.

Казначейські позики як форма внутрішнього державного кредиту виражають відносини надання фінансової допомоги господарюючим суб'єктам з боку органів державної влади і управління за рахунок бюджетних коштів на умовах зворотності, строковості і платності. **Тобто у цьому випадку держава виступає як кредитор.**

У сучасних умовах ця форма державного кредиту активно не використовується, але життя все більш настійливо потребує відродження цього механізму. Держава на несе відповідальності за фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання, але може оказати фінансову допомогу тим підприємствам, у стабільній роботі яких вона зацікавлена.

Відносини по лінії казначейських позик не є аналогом банківського кредитування, оскільки на відміну від банків держава оказує фінансову допомогу на пільгових умовах по строках і нормі проценту, а також не має комерційних цілей, а є засобом підтримки важливих для економіки суб'єктів господарювання.

Якщо уряд гарантує безумовне погашення запозичень та виплату процентів за позиками, зробленими нижчестоящими органами влади і управління або окремими господарюючими суб'єктами, то мова йде про умовний державний кредит – **гарантовані запозичення**. **У цьому випадку**

держава виступає в ролі гаранта. За гарантованими запозиченнями уряд несе реальну фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

Міжнародний державний кредит представляє сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку як у ролі позичальника, так і в ролі кредитора. Ці відносини набувають форми **державних зовнішніх запозичень**.

Кредити (позики) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм або проектів залучаються державою на підставі міжнародних договорів України і відносяться до державних зовнішніх запозичень.

Кошти для реалізації таких інвестиційних програм (проектів), а також витрати на обслуговування та погашення відповідних кредитів (позик) передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів. Відповідні міжнародні договори не потребують ратифікації, якщо інше не встановлено законом.

Суми отриманих зовнішніх позик з нарахованими процентами за ними включаються до державного боргу країни.

Зовнішні запозичення здійснюються на тих самих кредитних умовах, що й внутрішні, тобто на умовах поворотності, строковості й платності. Їх надання або погашення відбувається за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів.

Державні зовнішні запозичення можуть надаватися як у грошовій, так і у товарній формах. Як правило, вони бувають середньо- або довгостроковими.

Грошові запозичення здійснюються:

- у валюті країни-кредитора;
- у валюті країни-позичальника;
- у валюті третьої країни.

Погашення здійснюється товарними поставками або валютою за узгодженням сторін.

Іноді у міжнародних угодах встановлюється пільговий період щодо погашення запозичень і сплати процентів за ними, який надає відстрочку погашення позики на 3–5 років з метою отримання максимального ефекту від її використання.

У наочному вигляді класифікація державного кредиту наведена на схемі (рис. 8.1).

Таким чином, державний кредит є сукупністю досить різноманітних форм і методів фінансових відносин. Такий підхід спрямований на створення сприятливих передумов для залучення коштів як для держави, так і для її кредиторів. Різноманітність форм дає змогу максимально врахувати різнобічні інтереси юридичних та фізичних осіб.

Рис. 8.1. Класифікація державного кредиту

8.2 Механізм застосування державних запозичень

Державний кредит в основній його формі – формі державних запозичень – є антиципацією податків, тобто авансовим вилученням податків, їхнім випередженням. Функціонування державних позик було б неможливим без податків. Саме податки забезпечують державі можливість розплатитися з кредиторами за первісною сумою боргу та виплатити відсотки за користування позикою.

У свою чергу, державні позики справляють зворотний вплив на зростання податків. З розвитком виробництва, ринкових відносин відбувається дедалі більше нагромадження позичкового капіталу, тобто капіталу, позиченого за відсоток, що дає можливість державі у зростаючих розмірах позичати гроші на певний строк.

При розміщенні державних позик відбувається купівля позичкового капіталу як товару. Власники позичкового капіталу одержують від держави плату у вигляді відсотка, який є часткою позичкового капіталу в національному доході.

Державний кредит, як і будь-яка інша форма кредитних відносин, вимагає особливого контролю. Цей контроль поширюється як на залучення позичкових коштів, так і на їх погашення.

Залучення запозичень повинно ґрунтуватись на двох чинниках:

- мінімізації вартості позики;
- встановленні стабільності державних цінних паперів на фінансовому ринку.

Мінімізація вартості позики досягається, по-перше, за допомогою відповідної процентної політики, по-друге, через установаження відповідних умов випуску й погашення позики.

Процентна політика будь-якого емітента відображає два протилежні чинники: мінімізацію вартості та максимізацію її привабливості, яка, у свою чергу, залежить від достатньо високого процента.

На фінансовому ринку державні цінні папери мають найнижчий процент, який є своєрідним індикатором цього ринку. Отже, сама ситуація на ринку сприяє мінімізації вартості позик. Тому привабливість державних позик досягається насамперед за рахунок високих гарантій держави щодо повернення коштів і виплати доходу.

Стабільність державних цінних паперів досягається через оптимізацію насиченості ними фінансового ринку. Цінних паперів, з одного боку, має бути достатньо для максимізації надходжень від державних запозичень, а з іншого – не повинно бути їх надлишку, який може спричинити падіння курсової ціни.

Державні внутрішні та зовнішні запозичення здійснюються в межах, визначених законом про Державний бюджет України, з дотриманням граничного обсягу державного боргу.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень належить державі в особі Міністра фінансів України або особі, яка виконує його обов'язки, за дорученням Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення [1].

Державні запозичення можуть здійснюватись тільки тоді, коли вичерпані всі інші джерела формування доходів держави або коли доцільно обмежити рівень оподаткування. При цьому обов'язково має забезпечуватися ефективність та результативність використання позичених коштів.

Випуск державних позик ґрунтується на таких передумовах:

- наявність кредиторів, у яких є тимчасово вільні кошти;
- довіра кредиторів до держави;
- заінтересованість кредиторів у наданні позик державі;
- можливість держави своєчасно і повністю повернути борг і виплатити дохід.

Висхідною передумовою є наявність кредиторів – без цього випуск позик просто безглуздий. Довіра кредиторів до держави може бути високою чи низькою, однак феномен держави полягає в тому, що вона практично ніколи не може повністю втратити довіру. При цьому довіра до неї завжди дещо вища, ніж до інших емітентів – юридичних осіб. Саме цей чинник надійності становить основу заінтересованість кредиторів.

У разі зменшення обсягу коштів від державних внутрішніх або зовнішніх запозичень порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, у зв'язку з погіршенням умов таких запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку збільшується обсяг коштів від державних зовнішніх або внутрішніх запозичень з дотриманням граничного обсягу державного боргу.

Найважливішим чинником державних запозичень є можливість своєчасного та повного повернення боргів і виплати доходу. Це забезпечує в майбутньому й довіру до держави, й зацікавленість у наданні їй позик. Головне при цьому – реальне забезпечення боргів, що, у свою чергу, досягається за рахунок зароблених та залучених коштах доходів.

Джерелами погашення державних запозичень можуть бути:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найбільш реальним джерелом є *доходи, отримані від інвестування позичених коштів*. Вони найповніше відображають сутність і принципи кредиту та забезпечують фінансову стабільність.

Надходження від збільшення податків чи економія від зменшення видатків також реальні джерела, однак тут є певні обмеження. Якщо збільшення податкових надходжень досягається за рахунок розширення податкової бази внаслідок використання позик, то це цілком прийнятно. Однак якщо існує необхідність введення для покриття заборгованості нових податків

чи збільшення ставок діючих (аналогічно зменшення видатків для економії коштів), то краще це зробити відразу, а не випускати позику. Адже за позикою треба виплачувати дохід тобто збільшення податків при поверненні боргу буде більшим, ніж у момент випуску позики. Аналогічно скорочення видатків у майбутньому має бути більшим, ніж у даний момент.

Емісія грошей є фіктивним джерелом погашення боргу, оскільки вона веде до інфляції, яка знецінить повернені державою кредиторам кошти. Тому за відсутності реальних джерел погашення боргу доцільніше відразу використати грошову емісію для покриття бюджетного дефіциту, ніж випускати позики, для погашення яких у майбутньому доведеться друкувати більше грошей, тобто рівень інфляції в даний момент буде менший, ніж у майбутньому.

В Україні Бюджетним кодексом визначено, що емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування бюджету.

Погашення старих боргів за рахунок випуску нових позик (рефінансування) веде до зростання державного боргу. Таке джерело може використовуватись тільки як разове. Якщо ж воно використовується постійно, то це не що інше, як так звана «фінансова піраміда». Подібна фінансова політика є необґрунтованою й веде до фінансового краху, оскільки держава рано чи пізно стає неплатоспроможною. Наприклад, у Радянському Союзі перші позики були здійснені від імені Ради народних комісарів В. І. Леніним у 1922 р., за сталінських часів внутрішні запозичення примусово проводилися навіть у період Другої світової війни. Спочатку гроші були потрібні на індустріалізацію країни, потім – на колективізацію, на виконання дострокових завдань перших п'ятирічок, на подолання воєнних фінансових труднощів у перші роки війни, на відновлення і розвиток народного господарства після війни. У 1957 р. було прийнято рішення призупинити використання системи державних запозичень, оскільки держава була не в змозі розрахуватися з утримувачами сталінських облігацій. В цьому році була проведена остання в історії СРСР примусова позика, а виплати за всіма позиками «заморожені» на 20 років.

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі зумовлює формування державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним.

8.3 Державний борг: сутність та оцінка

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [1].

Порядок формування державного боргу здійснюється шляхом здійснення зовнішніх і внутрішніх запозичень, та обслуговування і погашення вже існуючого боргу.

Таким чином, *структурно державний борг країни поділяється на дві частини*: внутрішній та зовнішній.

Внутрішній державний борг – це заборгованість перед вітчизняними кредиторами: юридичними та фізичними особами; комерційними банками; органами управління та ін., а також за позиками, здійсненими за безумовної гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних потреб.

Тобто, внутрішній державний борг – це внутрішня заборгованість держави вітчизняним підприємствам і населенню, що виникла внаслідок залучення їх коштів для виконання державних програм і замовлень, шляхом випуску в обіг державних облігацій та інших державних цінних паперів [9].

Зовнішній державний борг – це заборгованість держави іноземним кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн за позиками наданими: міжнародними фінансовими організаціями; іноземними державами; банками та юридичними особами; інша заборгованість.

Загальна сума внутрішнього державного боргу поділяється на дві частини:

1. Монетизований борг, який складається з боргів держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів. Він фіксується у балансах банків і тому аналіз його динаміки знаходиться під пильним контролем. Сума монетизованого боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами.

2. Немонетизований борг, який складається:

а) з невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість по виплаті пенсій, стипендій, допомоги, заробітної плати та ін.);

б) із заборгованості реальному сектору економіки (заборгованість по державних замовленнях, наданню послуг державними установами та ін.).

Його динаміку спостерігати значно складніше, особливо стосунки держави з реальним сектором економіки.

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може бути прямий та гарантований.

Прямий державний борг – це борг, що відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли у розпорядження уряду країни.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями [1].

Тобто, це зобов'язання держави як гаранта повністю або частково повернути ресурси кредитору у випадку неплатоспроможності позичальника

При наданні державних гарантій і виникає гарантований державою борг, який є потенційним (умовним), а реальним він стає за умови відшкодування кредиторам тих сум, за якими держава була гарантом.

Динаміка державного боргу України за останні роки представлена у табл. 8.1 [11]. Як видно з таблиці за підсумками 2012 р. збереглася тенденція щодо подальшого нарощування державного боргу.

Динаміка державного боргу України за 2005-2012 роки

Роки	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Державний (прямий) та гарантований борг, млрд. дол. США	15,5	15,9	17,6	24,6	39,7	54,3	59,2	64,5
Державний борг	12,5	13,1	14,1	17,0	28,4	40,6	44,6	49,9
У тому числі:								
- внутрішній борг	3,8	3,3	3,5	5,8	11,4	17,8	21,7	23,8
- зовнішній борг	8,7	9,8	10,6	11,2	17,0	22,8	37,5	26,1

Тенденція щодо зменшення вартості державних зовнішніх запозичень є сигналом для міжнародних фінансових установ та інших інвесторів про надійність країни, як партнера. Таким чином, державна боргова політика поступово стає одним з головних чинників забезпечення стабільності, економічної безпеки та зростання авторитету країни.

Серед негативних явищ, пов'язаних із збільшенням державного боргу, слід відзначити наступні:

- коливання кон'юнктури світового фінансового ринку та її вплив на економіку країни;
- нестабільність валютних курсів, що істотно впливає на можливості виконання зобов'язань у визначені строки;
- розриви у строках між залученими коштами на зовнішніх ринках і строками надходжень коштів до державного бюджету;
- збільшення податкового навантаження для обслуговування державного боргу, що негативно впливає на ділову та економічну активність;
- зниження можливості щодо реструктуризації заборгованості через низьку ліквідність світових фінансових ринків;
- «заморожування» капіталу вітчизняних комерційних банків як основного кредитора в країні, у боргових цінних паперах держави.

За валютою залучення державний борг поділяється на борг у національній та іноземній валюті.

Внутрішній борг переважно формується в національній валюті. Для залучення коштів емітуються цінні папери, які розміщуються на внутрішньому фондовому ринку.

Державний борг в іноземній валюті виникає в результаті здійснення безпосереднього запозичення коштів в урядів зарубіжних країн, міжнародних фінансово-кредитних організацій, іноземних банків, а також розміщення державних боргових зобов'язань на міжнародних ринках капіталів.

Залежно від терміну залучення коштів розрізняють:

- короткостроковий борг (з терміном погашення до 1 року);
- середньостроковий (від 1 до 5 років);
- довгостроковий (від 5 років і більше).

Державний борг також поділяється на капітальний і поточний.

Капітальний борг – це загальна сума заборгованості минулих років й процентів, що мають бути сплачені за позиками.

Поточний борг – це видатки держави, пов'язані з погашенням в поточному році боргових зобов'язань й належних до сплати в цей період процентів з усіх випущених на даний момент позик.

Наявність державного боргу, його розмір, розміщення і методи погашення впливають майже на всі сторони економічного життя країни, зокрема такі як:

- дефіцит державного бюджету;
- розмір грошової маси в обігу, що визначає темпи інфляції;
- звуження чи розширення сукупного попиту і пропозиції тощо.

Це робить державний борг не просто засобом залучення коштів для фінансування державних потреб, але й важливим інструментом фінансової політики держави, неефективне використання якого може призвести до порушення у функціонуванні економіки.

В Україні величина державного боргу регулюється законодавчо з 1992 р. На сьогодні Закон України «Про державний внутрішній борг України» від 16.09.1992 р. № 2604-ХІІ втратив чинність у серпні 2011 р. у зв'язку з внесенням змін до Бюджетного кодексу [1]. Умови і порядок випуску державних цінних паперів і регулювання їхнього обігу тепер визначаються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» із змінами і доповненнями [3].

Граничний обсяг державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) визначається у ст. 18 Бюджетного кодексу України де зазначено, що величина основної суми боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного ВВП України. У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів зобов'язаний вжити термінових заходів задля зменшення суми державного боргу до встановленої величини і нижче.

Граничні розміри державного боргу України, його структуру, джерела і строки погашення встановлює Верховна Рада України одночасно з прийняттям закону «Про Державний бюджет України на відповідний рік» .

Залишаючись достатньо високим, рівень державного боргу України водночас не є критичним. Існують різні критерії оцінки критичного рівня державного боргу щодо можливості його обслуговування країною (табл. 8.2) [7, 8, 14, 15].

Як бачимо, Світовий банк вважає критичним рівень державного зовнішнього боргу, якщо він перевищує 80–100 % ВВП країни. Згідно з іншими міжнародними стандартами (за Маастрихтською угодою) критичним вважається державний борг, який не перевищує 60 % від ВВП. Україна керується саме останнім показником при визначенні граничного обсягу свого державного боргу.

В період кризового стану економіки для аналізу боргової поведінки пропонується також зважати на показник співвідношення обсягу виплат боргу до обсягу експорту країни, який не повинен виходити за межі 8–10 % [8].

Нормативи показників державної заборгованості, %

Показники	ЄС (критерії, що визначені Маастрихтською угодою)	Світовий банк	МВФ
Співвідношення державного боргу і ВВП	60	–	–
Співвідношення зовнішнього державного боргу та ВВП	40	80–100	50
Відношення державного боргу до доходів зведеного бюджету	300	–	290
Відношення платежів за державним боргом до доходів державного бюджету	45	–	–
Відношення загальних платежів за зовнішнім державним боргом до експорту	25	20–25	–
Співвідношення платежів за державним боргом і ВВП	7	–	–

Абсолютний розмір державного боргу є не дуже показовим макроекономічним індикатором, оскільки борг зростає у міру збільшення ВВП, і на його величину впливає інфляція.

Більш змістовним є відносний показник заборгованості, а саме: відношення боргу до ВВП.

Оцінка державного боргу може здійснюватися за такими показниками:

1. Відношення державного боргу до ВВП, яке залежить від таких факторів:

- темпів зростання ВВП;
- рівня реальної процентної ставки, яка впливає на розмір виплат по боргу;
- обсягів бюджетного дефіциту.

Зменшення відносної заборгованості можливе за умови, якщо темпи зростання реального ВВП будуть вищими за темпи зростання реальної процентної ставки.

2. Борг на душу населення, показує яка сума державного боргу припадає на кожного громадянина країни.

3. Відношення державного боргу до індивідуальних доходів працездатного населення визначається як частка загального несплаченого боргу, яка припадає на кожні 1000 грошових одиниць індивідуального доходу.

4. Відношення приросту боргу до приросту доходів населення, у %.

5. Відношення обсягів річних запозичень до видатків розвитку державного і зведеного бюджетів.

Ці показники дозволяють визначити обтяжливість боргу для населення країни в динаміці: зростають, зменшуються чи залишаються стабільними.

У більшості розвинених країн світу обтяжливість боргу для населення протягом останніх десятиріч не змінюється.

6. Частка боргових зобов'язань перед резидентами та нерезидентами у складі боргу та інші [8, 15].

Динаміка, що склалася між прямим державним і гарантованим боргом України щодо ВВП, а також дані цього показника відносно загальної суми боргу, представлено на рис. 8.2 [5, 11].

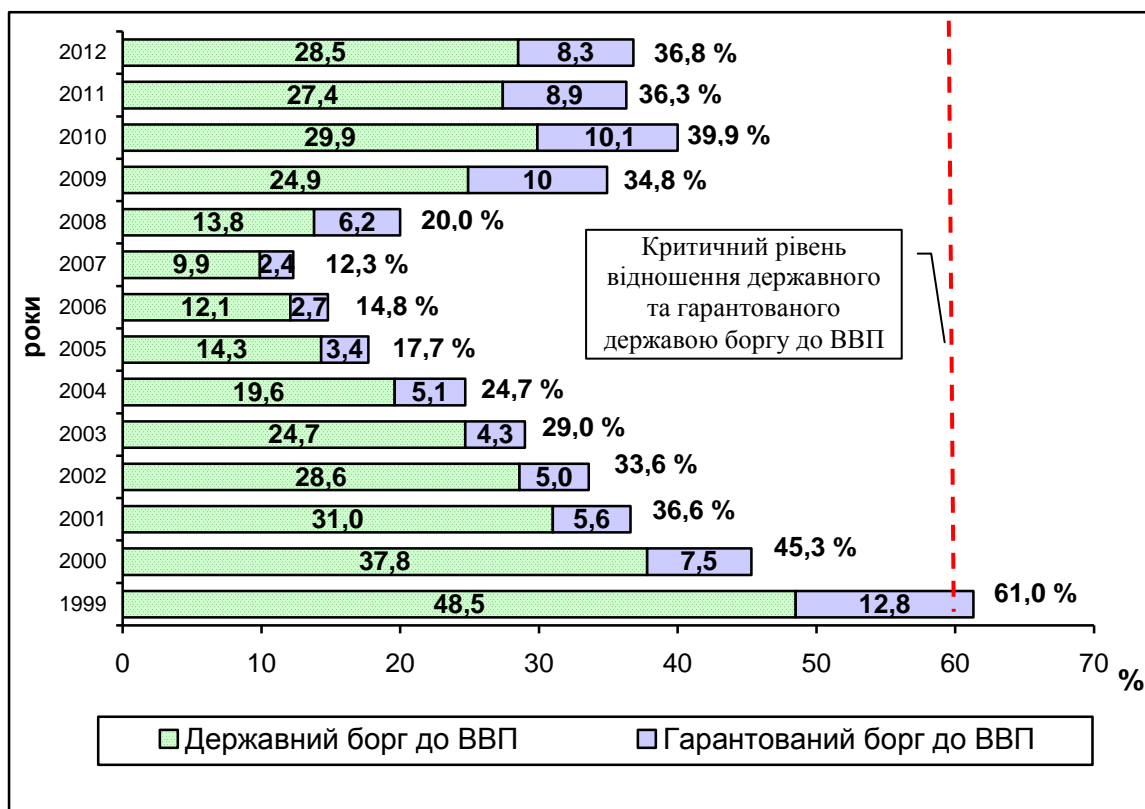

Рис. 8.2. Відношення державного прямого і гарантованого боргу України до валового внутрішнього продукту

Як видно з рисунку, критичну межу Україна переткнула лише один раз – у 1999 р.

На кінець 2012 р. співвідношення державного і гарантованого державою боргу України до ВВП становило 36,8 %, що на 0,5 процентних пункти більше ніж у попередньому році. У 2011 р. це співвідношення зменшилося порівняно з 2010 р. на 3,4 процентних пункти, в той час як за попередні три роки воно тільки зростало, оскільки відбувалося нарощування обсягів державного боргу при незначному збільшенні реального ВВП на фоні невисоких темпів зростання промислового виробництва.

У багатьох європейських країнах державні борги сягнули 100 % ВВП. В Україні ситуація є набагато кращою. Державний борг України не перевищує 40 % ВВП, і суто теоретично вітчизняну економіку вважають захищеною від дефолту – невиконання країною фінансових зобов'язань по державних запозиченнях.

За іншими даними, опублікованими на веб-сторінці The world factbook, показник співвідношення державного боргу та ВВП в Україні за 2012 р. склав 38,8 % і серед 152-ох країн, дані за якими опубліковані на цьому сайті, Україна сьогодні займає 93-тє місце (порівняно з 29-м місцем у 2009 р., 77-м місцем у

2010 р. та 68-м місцем у 2011 р.) (рис. 8.3) [16].

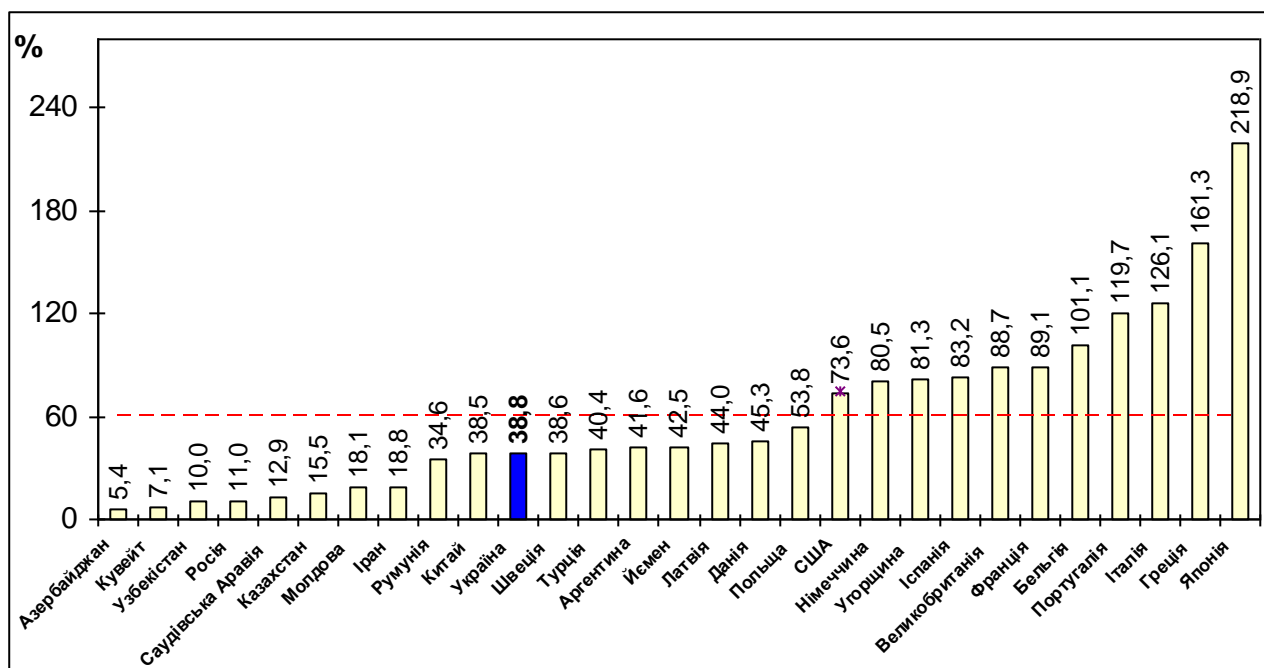

Рис. 8.3. Порівняння показника співвідношення державного боргу до ВВП для України та деяких інших країн світу

Проблеми державного боргу полягають не у його величині – в абсолютних сумах та відносно ВВП і обсягу бюджету, а у забезпеченні платоспроможності держави, яка визначається трьома головними чинниками:

- наявністю ресурсів, тобто потенційних джерел доходів та усіх видів самофінансування;
- динамікою видатків, які залежать від рівня соціально-економічного розвитку країни;
- бажанням кредиторів купувати боргові зобов'язання.

8.4 Державний борг та методи управління ним

Управління та обслуговування державного боргу є одним із пріоритетних завдань економічної політики держави, важливою умовою стабільності її економіки та фінансової системи.

Управління державним боргом полягає у сукупності дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження [1].

Тобто, управління державним боргом полягає у забезпеченні платоспроможності держави, з урахуванням гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів, а також заходів держави щодо

визначення умов розміщення та можливості погашення як поточного, так і капітального боргів.

Що стосується поточного боргу, то необхідно забезпечити реальні джерела його погашення. Для капітального боргу важливо встановити такі строки його погашення, коли будуть наявні відповідні для цього джерела.

Управління державним боргом включає декілька напрямів:

- формування боргової стратегії, націленої на обґрунтованість рівня державного боргу і досягнення збалансованої його структури;
- мобілізацію коштів з метою забезпечення фінансування програм, не перекритих іншими джерелами (крім пов'язаних з державним боргом);
- організацію раціонального використання мобілізованих ресурсів;
- здійснення сприятливого за умовами і строками як для держави, так і для кредиторів погашення одержаних в борг коштів;
- погашення державного боргу;
- організацію обслуговування державного боргу у розмірах і структурі, узгоджених з кредиторами.

В окремих випадках у результаті зміни ситуації в економіці та на фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави вона не може забезпечити достатню платоспроможність. Тоді держава змушена вносити певні корективи у свою позикову політику. Такі корективи, як правило, небажані, оскільки підривають довіру до держави. Але краще своєчасно внести певні корективи і забезпечити реальну платоспроможність держави, ніж допустити її фінансовий крах, що призведе до дефолту – визнання державою своєї неплатоспроможності.

В історії формування державного боргу в Україні можна виокремити такі **етапи управління державним боргом.**

Перший етап (1991–1994 рр.) – утворення державного боргу. Період з 1991 р. до першої половини 1994 р. характеризувався безсистемним утворенням і нагромадженням боргу під впливом потреб поточного фінансування бюджетних видатків: залучали прямі кредити НБУ, надавали урядові гарантії щодо іноземних кредитів українським підприємствам, урегулювалися боргові взаємовідносини з Російською Федерацією.

Другий етап (1995–1996 рр.) – формування державного боргу за рахунок отримання зовнішніх запозичень від міжнародних фінансових організацій. За цей період зовнішній борг зріс на 56 %. Цей етап характеризувався врегулюванням заборгованості України за енергоносії, а також випуском облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та поступовим заміщенням цими облігаціями прямих кредитів Національного банку.

Третій етап (1997 – перша половина 1998 р.) – характеризувався активним урядовим позичанням як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках капіталу.

Четвертий етап (друга половина 1998–2000 рр.) – період реструктуризації державного боргу після боргової кризи 1998 р. щодо внутрішніх і зовнішніх зобов'язань шляхом продовження терміну дії запозичень і зменшенням виплат з бюджету. Сумарні боргові виплати сягнули

71,4 % річного обсягу дохідної частини держбюджету.

П'ятий етап (2001–2007 рр.) – період виваженої боргової політики, спрямованої на недопущення безконтрольного зростання державного боргу. Простежується чітка тенденція до зменшення відношення державного боргу до ВВП. Покращення показника відношення державного боргу до ВВП відбувається за рахунок як економічного росту України, так і за рахунок провадження виваженої боргової політики. Незважаючи на те, що протягом 2001–2007 рр. спостерігалось поступове зростання обсягів платежів за державним боргом в абсолютній величині, бюджетні витрати на погашення та обслуговування державного боргу стабілізувались у межах 3,8–4,0 % від ВВП.

Шостий етап (2008–2010 рр.) – тенденція щодо збільшення державних зовнішніх запозичень. Починаючи з 2008 р. сума державного боргу та його відношення до ВВП зростає як у зв'язку з розгортанням кризових явищ і, відповідно, зростанням потреб держави у державних запозиченнях, з одного боку, так і у зв'язку зі зменшенням економічної активності – з іншого. Період характеризується не тільки економічною кризою, а й політичною нестабільністю.

Сучасний етап (2011 р. – теперішній час) – характеризується помірними темпами державних зовнішніх запозичень.

В Україні процес управління державним боргом має низку проблем, а саме:

- недосконалість законодавчої бази;
- значний обсяг державного боргу та його постійне збільшення;
- застосування механізму реструктуризації боргу при його обслуговуванні;

що викликає утруднення щодо реалістичного прогнозування основних макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни.

Як вже зазначалося, на сьогодні Україна й надалі продовжує позичати, що може призвести до втрати боргової безпеки.

Боргова безпека держави – це дотримання такого рівня державної заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни і, при цьому, не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів зокрема [7].

Тому органи державної влади терміново повинні вжити заходів щодо недопущення безконтрольного зростання державного боргу. Питання подальшого залучення зовнішніх фінансових ресурсів потрібно вирішувати, насамперед, з позицій ефективного їхнього використання для економічного розвитку країни. Саме тому Кабінет Міністрів України прийняв у березні 2011 року постанову «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2011–2013 роки» [4].

В управлінні державним боргом важливими складовими є його обслуговування та погашення.

Обслуговування державного боргу – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом.

До таких операцій не належить погашення державного боргу [1].

Згідно з останніми змінами у Бюджетному кодексі України, що відбулися у 2010 р. з обслуговування виокремлено погашення державного боргу.

Погашення державного боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів [1].

Таким чином, погашення боргу охоплює комплекс заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів і погашення позик.

Обслуговування і погашення державного боргу здійснюється Міністерством фінансів України із загального фонду Державного бюджету України.

Держава повинна дбати про ефективність державного кредиту. Уяву про результативність операцій із запозичення коштів можна отримати зробивши аналіз сум щорічних надходжень. Але більш повну уяву про ефективність державно-кредитних операцій можна отримати з такого розрахунку:

$$E = \frac{H - B}{B} \cdot 100 (\%)$$

де Н – надходження по системі державного кредиту;

В – видатки по системі державного кредиту.

Визначаючи ефективність державного кредиту слід враховувати також позитивний його вплив на стан державного бюджету та грошового обігу, а також на сприятливі тенденції в економічному розвитку суспільства.

В управлінні внутрішнім та зовнішнім боргам існує певна специфіка:

– платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел;

– платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні цього боргу визначаються станом торговельного балансу країни. Позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу урегулювати платіжний баланс.

При обслуговуванні державного боргу визначається **коефіцієнт обслуговування**.

Як зазначалося, для внутрішнього боргу він обчислюється як відношення:

$$\text{Кобсл. боргу(внутр)} = \frac{\text{Платежі із заборгованості}}{\text{ВВП, що вироблений в країні}} \cdot 100 \%$$

Сприятливим рівнем за міжнародними стандартами прийнято вважати значення цього показника до 60% від ВВП.

Для зовнішнього боргу – як відношення:

$$\text{Кобсл. боргу(зовн)} = \frac{\text{Платежі із заборгованості}}{\text{Валютні надходження держави}} \cdot 100 \%$$

Сприятливим рівнем за міжнародними стандартами прийнято вважати значення цього показника до 25 %.

Ще одна методика передбачає вважати безпечним такий рівень зовнішнього боргу (коефіцієнт обслуговування) коли сума на його обслуговування дорівнює приблизно 20% вартості експорту товарів.

За іншими оцінками, межею небезпеки вважається перевищення суми боргу порівняно з експортом у 2 рази, підвищеної небезпеки – у 3 рази.

Міністерство фінансів України разом з НБУ встановили, що граничне значення валового розміру державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів й послуг на повинне перевищувати 165 %.

Джерелами погашення внутрішнього боргу є:

- бюджетні кошти;
- кошти, отримані від приватизації державного майна;
- нові запозичення.

Джерелами погашення зовнішнього боргу, окрім вищеперелічених, у надзвичайних випадках ще можуть бути золотовалютні резерви країни.

Через світову фінансово-економічну кризу та нерозважливу боргову політику попередніх років Україна обтяжила себе катастрофічними боргами.. Тому в 2010 р. та в наступних роках суттєва частина бюджетних коштів буде спрямована на виплату основної частини державного боргу та сплату відсотків за його обслуговування.

Графік погашення основної суми державного боргу, розроблений Міністерством фінансів України у 2009 р., протягом наступних 10 років, і представлений на офіційному сайті міністерства, відображає практичну відсутність боргового навантаження у 2014 р. та його зменшення, починаючи з 2016 р. (рис. 8.4) [9].

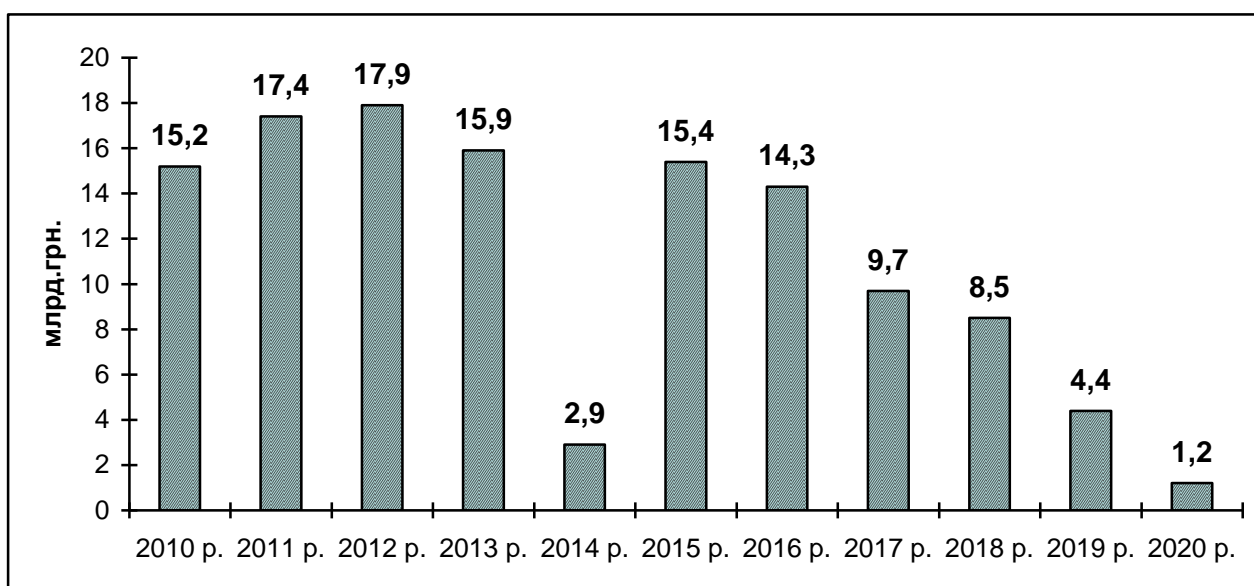

Рис. 8.4. Прогнозоване погашення основної суми державного боргу

Державним боргом можна управляти, впливаючи таким чином на його величину.

Методи управління державним боргом є такими:

- рефінансування;
- конверсія;
- консолідація;
- уніфікація;
- обмін за регресивним співвідношенням;
- відстрочка погашення;
- реструктуризація;
- анулювання боргу.

Рефінансування – це випуск нових позик для того, щоб розрахуватися з власниками облігацій старої позики.

Цей спосіб застосовується у випадку зростання державної заборгованості і бюджетних труднощах країни. Активно рефінансування застосовується при сплаті процентів і погашень за зовнішньою частиною боргу. Але для того, щоб надали нові запозичення треба мати гарну репутацію у міжнародних фінансових колах, економічну і політичну стабільність в країні.

Конверсія державного боргу – це зміна доходності позик.

Вона здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати передбачуваний дохід.

Консолідація – це зміна строків дії позик.

Частіше за все вона проводиться у формі збільшення строків дії облігацій попередніх позик. В окремих випадках може застосовуватись і скорочення строків дії позик.

Уніфікація позик являє собою об'єднання кількох позик в одну.

Вона спрощує управління державним боргом. Уніфікація може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на одну нову з понижуючим коефіцієнтом проводиться з метою скорочення державного боргу.

Наприклад, декілька облігацій старих позик обмінюються на облігації нової позики у певному співвідношенні (2 : 1 або 3 : 1) . Це вкрай небажаний спосіб, оскільки він означає не що інше, як часткову відмову держави від своїх боргів.

Відстрочка погашення позики або усіх раніше випущених позик означає перенесення строків виплати заборгованості.

При використанні цього методу на період перенесення строків погашення боргу виплата доходів також припиняється.

Відстрочка погашення застосовується в умовах, коли подальший активний розвиток операцій по випуску нових запозичень стає недоцільним, оскільки не має фінансової ефективності для держави. Це відбувається коли уряд зробив дуже багато запозичень і умови їх емісії не вигідні для держави, оскільки більша частина надходжень від нових запозичень йде на виплату процентів й погашень від раніше випущених позик.

Реструктуризація – це використання у комплексі повністю чи частково зазначених вище методів.

Анулювання (скасування) державного боргу – повна відмова держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).

Анулювання цінних паперів держави може проводитися з двох причин:

- 1) по-перше, в разі фінансової неплатоспроможності держави (дефолту);
- 2) по-друге, в результаті приходу до влади нових політичних сил, які відмовляються визнавати фінансові зобов'язання своїх попередників.

Однак це не може розглядатись як припустимий варіант. Авторитет держави, як будь-якого боржника, залежить від визнання нею своїх боргів і забезпечення повного їх погашення у встановлені строки.

Відмова від виконання державою взятих на себе зобов'язань щодо внутрішніх позик підриває довіру населення та підприємств до дій уряду та взагалі інституту держави як такого. Це призводить до відмови вкладати власні заощадження у державні цінні папери на внутрішньому фінансовому ринку.

Невиконання державою власних зобов'язань на міжнародному рівні може призвести до повної економічної ізоляції країни, як це сталося на початку 20-х років із Радянською Росією. На той час уряд В. І. Леніна прийняв рішення про невизнання боргів свого попередника – царського уряду, який напередодні Першої світової війни розмістив у Європі так звану «золоту позику» гроші від якої повинні були піти на розвиток капіталізму у Росії. Окрім економічної блокади, яка проіснувала до 1933 р., Радянська Росія отримала ще й спробу інтервенції з боку країн, чиї інтереси найбільш постраждали.

Тобто, приймаючи рішення про анулювання державного боргу, особливо зовнішнього, слід мати на увазі, що така поведінка, пов'язана з відмовою від виконання державою взятих на себе зобов'язань, може призвести не тільки до втрати авторитету країни на міжнародному фінансовому ринку, але й мати інші не дуже приємні наслідки.

Важливою сферою управління державним боргом є випуск нових позик. Держава повинна визначити умови їх емісії:

- рівень доходності;
- термін дії;
- спосіб виплати доходів;
- пільги кредиторам та ін.

При цьому держава повинна керуватися не тільки своїми інтересами, але й інтересами кредиторів.

Отже, для удосконалення процесу управління державним боргом, держава повинна:

- оптимізувати структуру державного боргу, зменшивши його зовнішню складову та уповільнивши динаміку зростання;
- суттєво зменшити розрив між обсягами запозичень та погашенням боргу;
- приділяти увагу не тільки зобов'язанням державного сектора, але й боргам інших суб'єктів;

– знаходження альтернатив позичковому фінансуванню бюджетних видатків.

Ефективність політики з управління державним боргом буде визначатися відсутністю суттєвого боргового навантаження на економіку країни та його поступовим зменшенням у довгостроковій перспективі.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Економічна сутність державного кредиту.
2. Види і форми державного кредиту.
3. Державний борг, його сутність та види.
4. Методи управління державним боргом.
5. Економічні наслідки державного боргу.

Теми рефератів

1. Структура державного боргу та механізм його формування.
2. Державний борг України та механізм його обслуговування.
3. Вплив державного боргу на фінансовий стан держави.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «державний кредит»?
2. Чим зумовлена необхідність державного кредиту?
3. Охарактеризуйте основні функції які виконує державний кредит.
4. Назвіть хто виступає суб'єктами державно-кредитних відносин.
5. Що є забезпеченням державного кредиту?
6. Охарактеризуйте види та форми державного кредиту.
7. Назвіть критерії класифікації державних запозичень.
8. Охарактеризуйте чинники на яких ґрунтується залучення позик.
9. Назвіть необхідні передумови проведення державних запозичень.
10. Що таке державний борг?
11. Охарактеризуйте складові державного боргу.
12. Якими правовими нормами регулюється величина державного боргу України?
13. Що розуміється під управлінням державним боргом?
14. Які показники оцінки державного боргу Ви знаєте?
15. Дослідіть основні засоби обслуговування державного боргу.
16. Охарактеризуйте основні методи управління державним боргом.
17. Назвіть основні економічні наслідки державного боргу.

Тести

1. Державний кредит – це:

- 1) складова частина загальнодержавних фінансів, яка дозволяє утворити централізовані фінансові ресурси для загальнодержавних потреб;
- 2) особлива форма грошових відносин, коли держава виступає кредитором, позичальником або гарантом;
- 3) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів та їхнім використанням на фінансування державних потреб;
- 4) немає вірної відповіді.

2. У державному кредиті:

- 1) держава – позичальник, а юридичні та фізичні особи – кредитори;
- 2) держава – кредитор, а юридичні та фізичні особи – позичальники;
- 3) держава, юридичні та фізичні особи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками.

3. Зовнішній державний кредит – це кредит наданий:

- 1) підприємством іноземному підприємству;
- 2) банком іноземному банку;
- 3) урядом однієї держави урядові іншої держави;
- 4) банком іноземному підприємству.

4. Які існують способи коригування позикової політики?

- 1) мінімізація вартості позики, стабілізація державних цінних паперів;
- 2) управління зовнішнім і внутрішнім боргами;
- 3) рефінансування, конверсія, консолідація, уніфікація, обмін за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення позики, реструктуризація, анулювання
- 4) випуск нових позик для того, щоб розрахуватися з власниками облігацій старої позики.

5. Випуск облігацій внутрішньої державної позики здійснює:

- 1) Міністерство фінансів України;
- 2) Міністерство доходів і зборів України;
- 3) Національний банк України;
- 4) Державна казначейська служба України.

6. До державних боргових зобов'язань належить:

- 1) облігація та казначейський вексель;
- 2) казначейські бони;
- 3) приватизаційне боргове зобов'язання та житловий чек;
- 4) усі відповіді правильні.

7. За характером виплати доходу державні позики поділяються на:

- 1) короткострокові, середньострокові та довгострокові;
- 2) фіксовані та плаваючі;
- 3) дисконтні, вигащні та процентні;
- 4) знеособлені та цільові.

8. Через регулюючу розподільчу функцію державного кредиту здійснюється:

- 1) регулювання грошового обігу; вплив на пропозицію грошей і відповідно на позичковий процент;
- 2) формування централізованих грошових фондів держави;
- 3) фінансування витрат держави;
- 4) підтримка малого бізнесу.

9. Якщо центральний банк продає велику кількість державних цінних паперів на відкритому ринку, то він має за мету:

- 1) зробити кредит більш доступним;
- 2) ускладнити придбання населенням державних цінних паперів;
- 3) збільшити обсяг інвестицій;
- 4) зменшити загальну масу грошей у обігу.

10. Джерелом покриття державного боргу є:

- 1) видатки бюджету;
- 2) доходи бюджету;
- 3) емісія грошей;
- 4) державні кредити.

11. Управління державним внутрішнім боргом України здійснює:

- 1) Міністерство фінансів України;
- 2) Національний банк України;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) Президент України.

12. Державний борг буває:

- 1) бюджетний та податковий;
- 2) зовнішній та внутрішній;
- 3) інвестиційний та споживчий;
- 4) комерційний та факторинговий.

13. Конверсія – це:

- 1) зміна доходності позики;
- 2) зміна строків дії випущеної позики;
- 3) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;
- 4) перенесення строків виплати заборгованості.

14. Консолідація – це:

- 1) зміна доходності позики;
- 2) зміна строків дії випущеної позики;
- 3) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;
- 4) перенесення строків виплати заборгованості.

15. Уніфікація позики – це:

- 1) зміна доходності позики;
- 2) зміна строків дії випущеної позики;
- 3) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;
- 4) перенесення строків виплати заборгованості.

16. Джерелом покриття державного боргу можуть бути:

- 1) прибутки підприємств від використання наданих кредитів;
- 2) трансфертні платежі;
- 3) доходи бюджету;
- 4) видатки бюджету.

17. Принципами державного кредитування є:

- 1) платність, поворотність і строковість;
- 2) платність, поворотність, строковість, забезпеченість;
- 3) платність, поворотність, строковість, цільовий характер;
- 4) платність, строковість, поворотність, забезпеченість, цільовий характер.

18. Державний борг – це:

- 1) загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення;
- 2) загальна сума заборгованості, складена з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань, що вступають у дію внаслідок виданих гарантій;
- 3) загальна сума видатків на обслуговування державних цінних паперів;
- 4) немає вірної відповіді.

19. Відповідно до Бюджетного кодексу України основний обсяг державного боргу не повинен перевищувати:

- 1) 40 % фактичного річного обсягу ВВП;
- 2) 50 % фактичного річного обсягу ВВП;
- 3) 60 % фактичного річного обсягу ВВП;
- 4) 100 % фактичного річного обсягу ВВП.

20. Чи може змінюватися розмір платежів з обслуговування державного боргу при скороченні затверджених бюджетних призначень:

- 1) так;
- 2) ні;
- 3) в разі отримання згоди від Верховної Ради України;
- 4) в разі отримання згоди від Комітету з питань бюджету Верховної Ради України?

21. Рефінансування державного боргу – це:

- 1) погашення попередньої державної заборгованості шляхом випуску нових позик;
- 2) зміна дохідності позик;
- 3) сплата боргу за рахунок золотовалютних резервів країни;
- 4) зміна умов позичання, які пов'язані зі строками погашення заборгованості.

22. До складу внутрішнього державного боргу включаються:

- 1) позики, здійснені при безумовній гарантії уряду іноземних країн;
- 2) позики, надані Україні міжнародними фінансово-кредитними інститутами, під гарантії НБУ;
- 3) позики, здійснені при безумовній гарантії уряду України;
- 4) кредитні зобов'язання НБУ.

23. Який орган складає звітність за внутрішнім державним боргом?

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Міністерство фінансів України;
- 3) Комітет Верховної Ради з питань бюджету;
- 4) Кабінет Міністрів України.

24. Видатки на обслуговування внутрішнього державного боргу України здійснюються за рахунок коштів:

- 1) загального фонду бюджету;
- 2) спеціального фонду бюджету;
- 3) зведеного фонду бюджету;
- 4) особистих фондів суб'єктів господарювання.

25. Які цінні папери виступають формою реалізації внутрішнього державного боргу?

- 1) облігації внутрішньої державної позики;
- 2) векселі державних підприємств;
- 3) акції державних підприємств;
- 4) казначейські зобов'язання.

26. Формою реструктуризації зовнішнього державного боргу є:

- 1) конверсія боргу в акції державних підприємств;

- 2) конверсія боргу в матеріальні активи;
- 3) опосередковане списання частки боргу;
- 4) зменшення розмірів відсоткової ставки.

27. Головною причиною зростання державного боргу в Україні є:

- 1) скорочення податків з метою стимулювання економіки;
- 2) розширення економічної функції держави;
- 3) хронічний дефіцит державного бюджету;
- 4) вплив політичних бізнес-циклів – надмірне зростання державних видатків перед виборами.

28. Обслуговування державного боргу здійснюється:

- 1) Національним банком України;
- 2) Державною казначейською службою України;
- 3) комерційними банками держави;
- 4) Міністерством фінансів України.

29. Коефіцієнт обслуговування зовнішнього державного боргу визначає:

- 1) відношення всіх платежів по заборгованості до ВВП держави, виражене в процентах;
- 2) відношення всіх платежів по заборгованості до валютних надходжень держави, виражене в процентах;
- 3) відношення всіх надходжень по системі державного кредиту за вирахуванням видатків до видатків по системі державного кредиту, виражене в процентах;
- 4) відношення платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету.

30. Однією з реальних проблем зовнішнього державного боргу є:

- 1) збільшення сукупних державних видатків;
- 2) перерозподіл національного багатства між членами суспільства;
- 3) скорочення виробничих можливостей національної економіки;
- 4) відплив частини національного продукту за межі країни.

31. Які з наведених показників дають можливість найбільш повно визначити вплив державного боргу на розвиток економіки?

- 1) абсолютний розмір державного боргу;
- 2) відношення суми боргу до ВВП;
- 3) відношення суми боргу до фонду валових споживань;
- 4) відношення суми обслуговування боргу до ВВП.

Завдання 1

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Варіант 1

Терміни:

1. Анулювання (скасування) державного боргу.
2. Бюджетний дефіцит.
3. Внутрішній державний борг.
4. Зовнішній державний борг.
5. Державний кредит.
6. Дефолт.
7. Казначейські зобов'язання (векселі).
8. Конверсія державного боргу.
9. Монетизований борг.
10. Облігація.
11. Обслуговування державного боргу.
12. Рефінансування державного боргу.
13. Уніфікація державного боргу.

Визначення:

А. Випуск нових позик для того, щоб розплатитися з власниками облігацій старої позики.

Б. Сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант.

В. Зміна дохідності позик.

Г. Боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені строки повертається борг і виплачується дохід у формі процента чи виграшу.

Д. Повна відмова держави від зобов'язань по випущених позиках (внутрішніх, зовнішніх або по усьому державному боргу).

Є. Боргові зобов'язання, спрямовані тільки на покриття бюджетного дефіциту.

Ж. Об'єднання кількох позик в одну.

З. Заборгованість держави іноземним кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн.

И. Визнання державою своєї неплатоспроможності.

К. Борг держави комерційним банкам як основним утримувачам державних цінних паперів, що фіксується у балансах банків, у зв'язку з чим аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем.

Л. Перевищення видатків над доходами бюджету.

М. Комплекс заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів, погашення позик, виплати процентів за ними, а також уточнення і зміни умов погашення раніше випущених позик і визначення умов і порядку здійснення нових державних запозичень.

Н. Заборгованість держави всім утримувачам облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) та інших державних цінних паперів, тобто громадянам та підприємствам своєї країни, які є кредиторами держави.

Варіант 2

Терміни:

1. Бюджетний профіцит.
2. Відстрочка погашення позики або всіх раніше випущених позик.
3. Гарантовані запозичення.
4. Державний борг.
5. Державні запозичення.
6. Інфляційний податок.
7. Казначейські позики.
8. Консолідація державного боргу.
9. Немонетизований борг.
10. Обмін за регресивним співвідношенням.
11. Реструктуризація державного боргу.
12. Сеньйораж.
13. Управління державним боргом.

Визначення:

А. Використання у комплексі повністю чи частково методів управління державним боргом країни.

Б. Зміна строків дії позик.

В. Відносини надання фінансової допомоги господарюючим суб'єктам з боку органів державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах зворотності, строковості та платності.

Г. Забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів.

Д. Невиконані державою фінансові зобов'язання перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість за виплатами пенсій, стипендій, допомоги, заробітної плати та ін.) і заборгованість за господарськими відносинами з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, надання послуг

державними установами та ін.).

Є. Перенесення строків виплати заборгованості.

Ж. Сума заборгованості держави за випущеними і непогашеними внутрішніми державними запозиченнями, а також сума фінансових зобов'язань до іноземних кредиторів на певну дату, включаючи видані гарантії за кредитами, що надають місцевим органам влади, державним підприємствам, іноземним постачальникам.

З. Обмін облігацій попередніх позик на одну нову з понижуючим коефіцієнтом.

І. Дохід держави від емісії грошей.

К. Прибуток, який отримує держава за високих темпів інфляції та який дорівнює втраті капіталу власниками грошових коштів внаслідок інфляційного процесу.

Л. Операції, за якими уряд гарантує безумовне погашення запозичень, зробленими нижчестоящими органами влади й управління або окремими суб'єктами господарювання, та виплату процентів за ними.

М. Перевищення доходів над видатками бюджету.

Н. Основна форма державного кредиту, коли держава виступає як позичальник для фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів.

Завдання 2

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих.

1. До запозичень держава вдається при бюджетному дефіциті.
2. У тих випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик чи погашення інших зобов'язань, взятих фізичними і юридичними особами, вона є позичальником.
3. Як економічна категорія державний кредит знаходиться на стику двох видів грошових відносин – фінансів і кредиту – і поєднує їх особливості.
4. Сутність операцій на відкритому ринку, спрямованих на збільшення грошової маси, полягає у купівлі державних облігацій фізичними та юридичними особами.
5. Виступаючи на фінансовому ринку як позичальник, держава збільшує попит на позичкові кошти і тим самим сприяє зниженню ціни кредиту.
6. У сучасних умовах надходження від державних позик стали другим після податків способом фінансування витрат бюджету.
7. Обсяги операцій держави, що виступає як кредитор, значно вищі, ніж як позичальник.
8. При запозиченні коштів державою забезпеченням кредиту слугує усе майно, що знаходиться в її власності.
9. Принципами державного кредиту є поворотність і платність.
10. Облігації з «нульовим» купоном не підлягають обігу на ринку цінних паперів.

Задачі

Задача 8.1

Державну облигацію можна погасити за 25 000 грн через 10 років, коли настане термін її погашення. Розрахуйте сучасну вартість облигації, якщо дисконтна ставка подібних цінних паперів на біржі 10 %.

Задача 8.2

Державні короткострокові облигації номіналом 120 грн. і строком обертання 90 днів продаються за курсом 90,5 грн. Визначити суму прибутку від купівлі 10 облигацій та дохідність фінансової операції, якщо розрахункова кількості днів у році дорівнює 365.

Задача 8.3

Облігація номіналом 100 грн. реалізується за ціною 88,5 грн., погашення передбачається через 3 роки. Визначити норму очікуваної дохідності облигації.

Задача 8.4

Використовуючи наведені дані таблиці 8.3:

1. Проведіть необхідні розрахунки.
2. Заповніть відповідні графи представленої таблиці.
3. Проаналізуйте структуру внутрішнього та зовнішнього державного боргу.
4. Визначте величину гарантованого державою боргу.
5. Визначте питому вагу внутрішнього та зовнішнього державного боргу.
6. Побудуйте діаграму.
7. Зробіть висновки.

Таблиця 8.3

Динаміка державного боргу України, млрд дол. США

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Абсолютне відхилення відносно попереднього періоду			Питома вага, %		
							2010 р.	2011 р.	2012 р.
Державний (прямий) та гарантований борг	54,3	59,2	64,5						
Гарантова- ний борг	?	?	?						
Державний борг, усього:	40,6	44,6	49,9						
– внутрішній	17,8	21,7	23,8						
– зовнішній	22,8	37,5	26,1						

Задача 8.5

Використовуючи наведені дані таблиці 8.4:

1. Розрахувати питому вагу платежів за державним боргом у витратах бюджету.

2. Визначити рівень виконання бюджету, зробити висновки.

3. Побудувати діаграми щодо структури фактичних платежів за державним боргом для першого та другого років.

Таблиця 8.4

Витрати бюджету на погашення та обслуговування державного боргу за два роки

Показники	1-й рік			2-й рік		
	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Виконання, %	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Виконання, %
Платежі за державним боргом, усього, у т.ч.:	41,6	40,4	?	38,0	42,2	?
– внутрішнім	23,7	22,6	?	27,2	30,6	?
– зовнішнім	17,9	17,8	?	10,8	11,6	?
Платежі з погашення державного боргу, у т.ч.:	27,4	31,3	?	23,8	26,7	?
– внутрішнього	14,5	17,9	?	17,1	19,7	?
– зовнішнього	12,9	13,4	?	6,7	7,0	?
Видатки на обслуговування державного боргу, у т.ч.:	14,2	9,1	?	14,2	15,5	?
– внутрішнього	9,2	4,7	?	10,2	10,8	?
– зовнішнього	5,0	4,4	?	4,0	4,7	?
Витрати бюджету, усього (видатки, надання кредитів, погашення державного боргу)	307,4	280,4	?	338,4	335,0	?
Питома вага платежів за державним боргом у витратах бюджету, %	?	?	x	?	?	x

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України (із змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://kazna.usoz.ua/index/kodeksi/0-10>>
2. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» № 3614-VI від 07.07.2011 // Голос України. – 2011. – № 145. – 6 серпня.
3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» № 3480-IV від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 75. – 19 квітня.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2011–2013 роки» // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 41. – 4 березня.
5. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2011 рік / І. Ф. Щербина, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко [та ін.] ; ІБСЕД. Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – К., 2011.
6. Бюджетна система : навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» / В. І. Оспіщев, В. П. Левченко, І. Л. Шевчук / Харківський державний ун-т харчування та торгівлі, – Х.: Вид-во «Факт», 2012.
7. Іваненко Ю. В. До питання розкриття інформації про державний борг / Ю. В. Іваненко, А. В. Мамишев // Вісник НБУ. – 2007. – № 3. – С. 11-20.
8. Кремень О. І. Особливості економіко-статистичного аналізу державного боргу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lib.uabs.edu.ua/library/Article/Kremen_4.pdf>.
9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <www.minfin.gov.ua>.
10. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2006.
11. Стан державного боргу України [Електронний ресурс] / сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <<http://www.minfin.gov.ua>>.
12. Управління державним боргом : навч. посібн. / О. О. Прутська, О. А. Сьомченков, Ж. В. Гарбар, Л. І. Губанова, В. В. Руденко / за заг. ред. О. О. Прутської. – К. : Центр навч. літ-ри., 2010. .
13. Фещенко А. В. Бюджетна система України : навч. пос. / А. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук – К.: «Кондор», 2008.
14. Царук О. В. Інформаційне забезпечення статистичного аналізу та оцінки державного боргу / О. В. Царук // НТІ.– 2006. – № 1.– С. 35-38.
15. Царук О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави / О. В. Царук // Світ фінансів.– 2007.– № 1 (10).– С. 46-50.
16. The world factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2186rank.html>>.

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ

9.1. Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку

Поняття «**місцеві фінанси**» є синонімом поняття «фінанси місцевих органів влади», «муніципальні (комунальні) фінанси», «фінанси територіальної громади», «фінанси комуни», «фінанси общини», «фінанси муніципального утворення», «фінанси штату», «фінанси області, району, міста, села, селища» і т. ін. Подібні визначення засвідчують, що місцеві фінанси функціонують у різних формах залежно від державного і територіального устрою тієї чи іншої країни [4].

В Україні формами місцевих фінансів є фінанси територіальної громади (комунальні фінанси), фінанси Автономної республіки Крим, фінанси області, фінанси міст Києва і Севастополя, фінанси міста, фінанси району, фінанси району в місті, фінанси сіл, селищ та їх об'єднань.

Сьогодні залишається і зростає перелік таких справ, які правова держава вважає за доцільне передати для розв'язання місцевим органам влади. Для цього потрібні відповідні ресурси. Це і є об'єктивною причиною для функціонування місцевих фінансів.

Фінансові основи інституту місцевого самоврядування в Україні визначені:

1. Конституцією України (статті 7, 140-146) від 28 червня 1996 року.
2. Бюджетним кодексом України від 8 липня 2010 року.
3. Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року.
4. Законом України «Про місцеве самоврядування» від 27 травня 1997 року.
5. Законом про Державний бюджет України на відповідний рік.
6. Іншими законами, що регулюють бюджетні відносини.
7. Нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, прийнятими на підставі і на виконання Бюджетного Кодексу та інших законів України.
8. Нормативно-правовими актами органів виконавчої влади.
9. Рішеннями про місцеві бюджети.

Якщо в державі роль та функції місцевих органів влади не визначено і чітко не окреслено, а управління в центрі та на місцях здійснює центральна влада, то в такій державі місцевих фінансів немає. Залежно від того, який обсяг функцій та завдань покладається на місцеві органи влади, відповідно такими ж будуть (мають бути) роль і значення місцевих фінансів у фінансовій системі держави.

Ключове питання, яке треба розв'язати, перш ніж будувати місцеві фінанси, – це визначення меж між завданнями, які має розв'язувати центральна влада, і тими, що покладаються на місцеві органи влади.

Якщо причиною функціонування фінансів взагалі є поява держави і товарно–грошових відносин, то причиною виникнення місцевих фінансів є наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади.

Процес формування місцевих фінансів України, як засвідчує практика останніх років, супроводжується значними труднощами, пов'язаними з численними факторами. Деякі з них:

- необхідність ліквідації деформацій у фінансовій системі, що сформувалася у попередній період;
- немає сучасного управлінського досвіду організації фінансової системи, не сформовано правового поля;
- немає політичної культури і традицій, без яких не може бути фінансів місцевих органів влади.

Найскладніше питання – визначення переліку функцій і завдань, які покладаються на місцеві органи влади. Це основа для вибору моделі місцевих фінансів.

У зв'язку з цим зазначимо: ***завдання та функції місцевих органів влади може бути розділено на дві основні групи:***

- завдання та функції, які взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією;
- завдання та функції доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження [5].

Завдання або функція мають покладатися на той рівень влади, який їх виконає краще, економніше й ефективніше, коли обсяг чи характер завдання не вимагають його виконання у масштабі більшої території.

Незважаючи на дискусійний характер проблеми визначення функцій місцевих органів влади як основи для побудови фінансів місцевої влади, окреслилися сфери, обслуговування яких у більшості країн віднесено до власної компетенції місцевого самоврядування і які можуть відповідати принципам доцільності та ефективності. Це – соціальне обслуговування, початкова і середня освіта, охорона здоров'я, дороги місцевого значення, ветеринарна допомога, благоустрій, догляд за бідними та сиротами, житлово-комунальне господарство, житлове будівництво, водозабезпечення, теплове господарство, міські електричні мережі, економічна інфраструктура, працевлаштування безробітних, перепідготовка кадрів з метою працевлаштування, ритуальні послуги, збирання та утилізація сміття, екологічні проблеми, організація землекористування та інші витрати.

Перелік доручених справ або делегованих повноважень визначає центральна влада. Він встановлюється в законодавчому акті. Для виконання делегованих повноважень орган, який їх визначає, передає місцевим органам влади відповідні фінансові ресурси, тобто компенсує витрати місцевих органів влади.

Аналіз проблем, пов'язаних із поняттям місцеві фінанси дозволяє сформулювати його визначення.

Місцеві фінанси – це система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних так і делегованих [4].

Фінанси місцевих органів влади це – складна, багатогранна система, яка має свої особливості в кожній країні і включає у себе кілька основних взаємопов'язаних структурних елементів: видатки, доходи, способи формування доходів, інститути системи, суб'єкти і об'єкти системи та відносини між суб'єктами системи, системою та іншими ланками фінансової системи держави взагалі.

У реальному житті ця система набагато складніша і має свої особливості в кожній країні. Рис. 9.1 розкриває місцеві фінанси як систему.

За роки незалежності в Україні виразно проявилася тенденція розширення завдань і функцій, які покладаються на місцеві органи влади. Разом з тим помітною є й інша тенденція – відставання процесу становлення місцевих фінансів відповідно до нових завдань місцевої влади.

Окреслимо основні форми впливу місцевих органів влади, їхніх фінансів на економіку та соціальну сферу держави.

По-перше, до фінансових систем місцевих органів влади мобілізується значна частина валового внутрішнього продукту. Через зазначені системи здійснюється розподіл і перерозподіл цієї частини ВВП. Це означає, що поряд із державним регулюванням економічної та соціальної сфер здійснюється комунальне (муніципальне) регулювання їх. Держава і місцеве самоврядування розподіляють між собою функції соціально–економічного регулювання. Функції соціально–економічного регулювання, які забезпечують фінанси місцевих органів влади, не обмежуються вилученням, розподілом і перерозподілом частини ВВП. Місцеві органи влади, подібно до держави, у сфері своєї компетенції здійснюють також і правове регулювання соціально–економічної діяльності, тобто вони встановлюють певні правила поведінки суб'єктів господарювання.

По-друге, місцеві фінанси є фіскальним інструментом, тобто місцеві органи влади мають право в рамках, визначених законодавством, встановлювати місцеві податки і збори, надавати пільги із сплати податків, що надходять до місцевих бюджетів. Це дозволяє забезпечувати ресурсами розв'язання завдань, що покладаються на місцеві органи влади. Як бачимо, існує як державний фіска, так і фіска місцевих органів влади. Відмінність між фіском першої форми і фіском другої форми в тому, що межі фіскальної діяльності місцевих органів влади регламентуються державою. Її ж фіскальна діяльність ніким не обмежується.

По-третьє, місцеве самоврядування, як і держава, є інструментом, котрий надає громадські послуги. Держава і місцеве самоврядування розподіляють між собою завдання та відповідальність за надання громадянам країни громадських послуг.

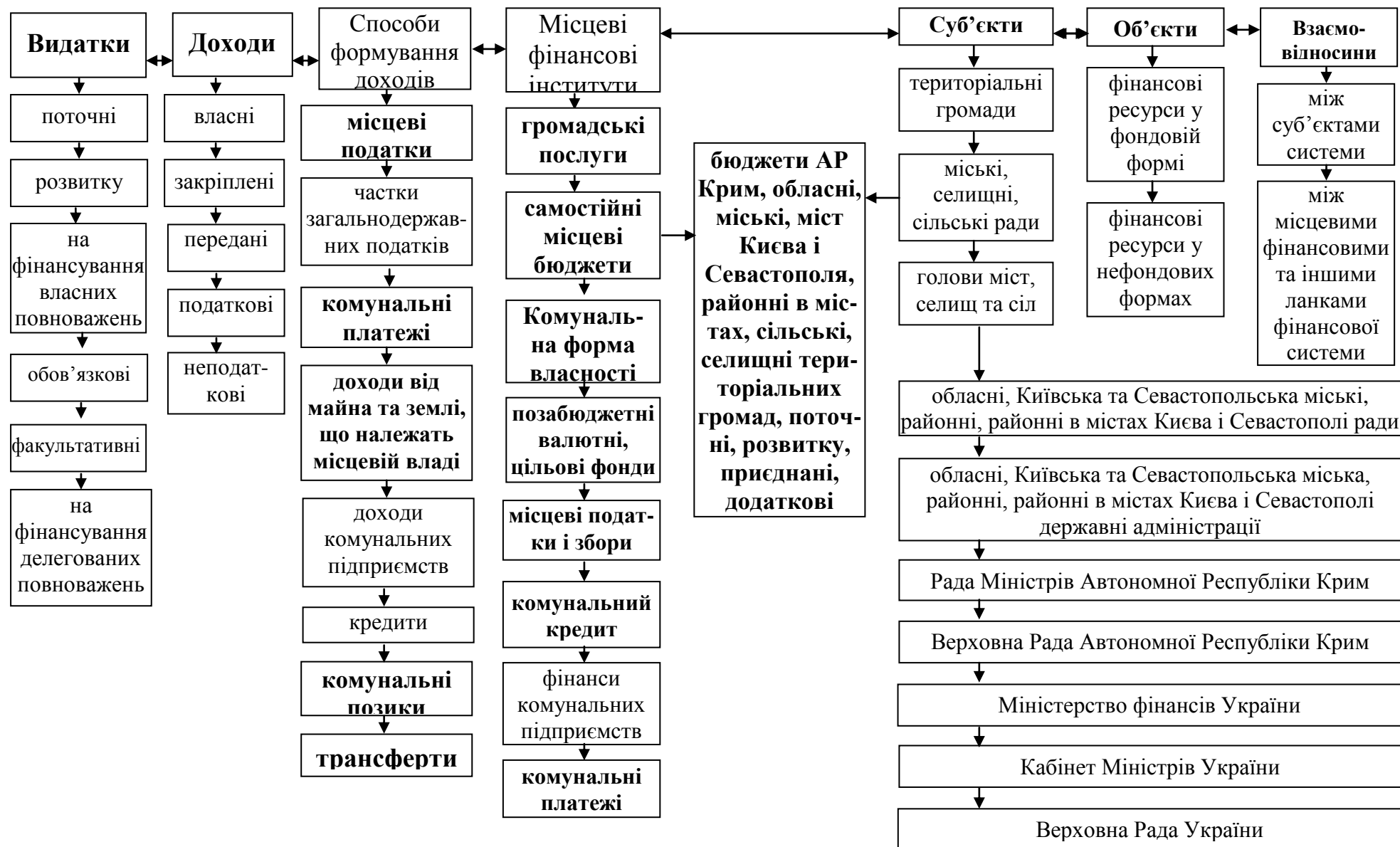

Рис. 9.1. Схема місцевих фінансів

Ефективність і масштаби діяльності місцевих органів влади у цій сфері залежать, головним чином, від стану фінансів місцевих органів влади. Місцеві фінанси є фіскальним інструментом, тобто місцеві органи влади мають право в рамках, визначених законодавством, встановлювати місцеві податки і збори, надавати пільги із сплати податків, що надходять до місцевих бюджетів. Це дозволяє забезпечувати ресурсами розв'язання завдань, що покладаються на місцеві органи влади. Як бачимо, існує як державний фіск, так і фіск місцевих органів влади. Відмінність між фіском першої форми і фіском другої форми в тому, що межі фіскальної діяльності місцевих органів влади регламентуються державою. Її ж фіскальна діяльність ніким не обмежується.

По-четверте, місцеві фінанси є інструментом забезпечення економічного зростання. Вплив фінансів МОВ на економічне зростання здійснюється через капітальні витрати, через діяльність на ринку позичкового капіталу, нерухомості, землі.

Крім зазначених форм впливу на економіку та соціальну сферу, є й інші, наприклад, пов'язані з виконанням делегованих повноважень центральної влади, а саме проблеми громадської безпеки, охорони правопорядку, оборони, дотримання законності, державного нагляду і державної реєстрації та ін. У цій сфері місцеві органи влади є продовженою на місцях «рукою» центральної влади. Отже, фінанси цих органів влади є інструментом забезпечення частини функцій, які виконує держава, тобто справжнє здійснення місцевого самоврядування залежить від його матеріального та грошового забезпечення. І тому законодавством була визначена фінансово-економічна база місцевого самоврядування, до якої увійшли:

- природні ресурси, розпорядження якими здійснюється радами народних депутатів базового рівня;
- місцеве господарство, комунальна та інша власність, яка слугує джерелом одержання доходів місцевого самоврядування й задоволення соціально-економічних потреб населення;
- фінансові ресурси (місцеві бюджети, позабюджетні кошти, валютні фонди місцевих рад, кошти територіально-громадського самоврядування).

9.2. Місцеві бюджети, їх доходи і видатки

Місцеві бюджети об'єднують фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Система місцевих бюджетів існує в усіх країнах світу. Проте її розвиток і функції зумовлені низкою національних, політичних, економічних та інших факторів. Найбільший вплив мають економічні та політичні фактори.

При дослідженні проблем місцевих бюджетів їх треба розглядати у двох аспектах. По-перше, як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування. По-друге, як систему фінансових відносин, що складаються:

- між місцевими бюджетами й господарськими структурами, що

функціонують на відповідній території;

- між бюджетами й населенням даної території;
- між бюджетами різних рівнів із перерозподілу фінансових ресурсів;
- між місцевими бюджетами та державним.

Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування, місцеві бюджети – це балансові розрахунки, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають дохідну й витратну частини, принципи збалансування тощо. Тому можна стверджувати, що місцеві бюджети – це балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Згідно з прийнятим у 2010 році Бюджетним кодексом України та закріпленими Конституцією України нормами до місцевих бюджетів віднесено (рис. 9.2):

- бюджет Автономної Республіки Крим;
- обласні бюджети;
- районні бюджети;
- бюджети місцевого самоврядування [2].

Рис. 9.2. Система місцевих бюджетів України

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Тобто, місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що зосереджені у розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого і регіонального самоврядування.

Компетенція кожного з них у галузі бюджету і фінансів розмежована, усього місцевих бюджетів в Україні станом на початок 2013 року налічувалось 11395. Найчисельніша група – це сільські, селищні та міські бюджети.

У більшості країн місцеві бюджети не включаються до державних чи федеральних бюджетів. Місцеві органи самоврядування самостійно визначають напрямки використання коштів своїх бюджетів.

Ринкова економіка потребує суттєвої реформи системи фінансового забезпечення соціальної сфери. Багато років розвиток соціальної сфери був тісно пов'язаний із суспільними фондами споживання. Такий зв'язок відповідав ідеї соціальних гарантій населення і мав дуже привабливий вигляд.

В умовах незалежності України розв'язання проблеми перенесено на рівень місцевих рад. Це забезпечить більш дієвий контроль за розподілом ресурсів, раціональний вибір пріоритетів розвитку, поставить фінансування розвитку соціальної сфери у залежність від зростання ефективності виробництва в регіоні. З державного бюджету мають фінансуватися лише заходи загальнодержавного значення. Справедливий та економічно обґрунтований розподіл соціальних благ і послуг може бути забезпечений лише в межах міста або регіону. Звісно, що в окремих випадках підтримка гарантованого державним законодавством рівня соціального обслуговування може потребувати виділення субвенцій із загальнодержавного бюджету.

Важливим напрямком щодо поліпшення фінансового забезпечення соціальної сфери є удосконалення системи управління її розвитком, децентралізація управління.

Безумовно, що методи вирішення питань фінансового забезпечення різних підгалузей соціальної сфери мають бути різними. У ринкових відносинах система фінансування має ґрунтуватися на збалансованому поєднанні бюджетних і позабюджетних джерел при значній децентралізації на користь самоуправлінських територіальних структур.

Спроба вирішення питання зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень закріплена в новій редакції Бюджетного кодексу України, прийнятому у 2010 році.

Найважливішими передумовами демократичної держави є самостійність і незалежність місцевих органів влади, які започатковані Європейською хартією місцевого самоврядування, що була прийнята у жовтні 1985 року. На сьогодні до Європейської хартії місцевого самоврядування входять понад 30 країн, до яких у 1996 р. приєдналася й Україна.

Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає відокремлення місцевих органів влади від державної влади, повну їхню незалежність і самостійність у виконанні делегованих і закріплених за ними функцій у межах своїх компетенцій і за рахунок власних і закріплених доходів.

Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрямки використання коштів місцевих бюджетів.

В Україні існує система так званих зведених бюджетів. Вони використовуються для аналізу та в процесі бюджетного планування і прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених

бюджетів областей, міст Києва та Севастополя [2].

Місцевий бюджет відповідно до Бюджетного кодексу містить надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати становлять єдиний баланс відповідного бюджету.

Надходження бюджету – доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу або пред'явлення цінних паперів [2].

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Місцевий бюджет може складатися із загального й спеціального фондів.

Доходи загального фонду – доходи, які використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків й не спрямовані на конкретну ціль.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень.

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально–економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

Поділ місцевих бюджетів на поточний бюджет і бюджет розвитку визначає порядок фінансування за умов наявності дефіциту бюджету у зв'язку з недовиконанням доходів бюджету. У такому випадку першочергово фінансуються видатки, які включені до поточного бюджету.

Держава бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, фінансово підтримує місцеве самоврядування.

Надходження та витрати місцевих бюджетів визначається відповідно до статей Бюджетного кодексу.

Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України

(включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [2].

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних джерел та закріплених загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. У доходній частині місцевого бюджету окремо виділяються доходи, необхідні для виконання власних повноважень, і доходи, необхідні для виконання делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

Структура доходів місцевих бюджетів:

- власні доходи;
- закріплені законодавством на довгостроковій основі доходи;
- міжбюджетні трансферти.

До власних доходів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів органів місцевого самоврядування належать доходи, які визначаються законодавством, формуються і збираються на відповідній території, а саме: місцеві податки та збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади; доходи від майна і підприємств, що належать до комунальної власності та інші доходи, передбачені законодавством.

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищого рівня. Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.

Згідно зі ст. 143 Конституції України встановлено, що власних доходів в обласних і районних бюджетах немає, а є в основному закріпленні або залученні, якщо фінансується спільна програма. В ці бюджети не включаються як закріплені доходи надходження від комунальної власності.

Безумовним досягненням у частині формування доходних джерел бюджетів місцевого самоврядування є те, що Бюджетний кодекс України закріпив на стабільній основі не тільки перелік доходів місцевого самоврядування, а й постійні нормативи їх розмежування між видами бюджетів. Рада вищого рівня більше не має права встановлювати для бюджетів місцевого самоврядування обсяги відрахувань від жодного з податків.

У табл. 9.1 наведено нормативи відрахувань податку на доходи фізичних осіб, які встановлені Бюджетним кодексом на постійній основі (ст. 65) [2].

Місцеві органи влади можуть впливати на розвиток бази надходжень закріплених доходів через впровадження ефективної політики в сфері управління та підтримки підприємств, що створюють нові робочі місця і збільшують фонд оплати праці, і т. ін.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [2].

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- дотацію вирівнювання;
- субвенції;
- кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- додаткові дотації [2].

Розподіл надходжень податку на доходи фізичних осіб за видами бюджетів місцевого самоврядування

Види бюджетів місцевого самоврядування	Податок на доходи фізичних осіб, %		
Бюджети сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення	25 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування	50 % до районного бюджету	25 % до бюджету АРК або обласного бюджету
Бюджети міст республіканського (АРК) та обласного значення	75 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування		25 % до бюджету АРК або обласного бюджету
Бюджет міста Києва	50 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування	50 % до державного бюджету	
Бюджет міста Севастополя	100 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування		

Основними формами надання міжбюджетних трансфертів за Бюджетним кодексом є дотація вирівнювання та субвенції.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує [2].

Субвенція – цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав [2].

Обсяг міжбюджетних трансфертів затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам:

- **дотація вирівнювання** бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;

- **додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості** місцевих бюджетів;

- **субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;**

- **додаткова дотація на компенсацію втрат доходів** місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою;

- **субвенції на виконання інвестиційних програм** (проектів);

- **інші** додаткові дотації та субвенції.

Трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам затверджуються у Державному бюджеті України окремо для кожного з відповідних місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам визначаються Кабінетом Міністрів України.

Додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів розподіляється між бюджетом Автономної Республіки Крим, обласним бюджетом, бюджетами міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та бюджетами районів відповідно у таких пропорціях:

- не більш як 25 % – для бюджету Автономної Республіки Крим, обласного бюджету;

- не менш як 75 % – для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та бюджетів районів.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації здійснюють розподіл додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів з урахуванням особливостей депресивних та гірських територій і тих, що мають низький показник чисельності населення і розгалужену мережу бюджетних установ [2].

Важливою складовою системи місцевого самоврядування є створення стимулів до нарощення обсягу надходжень до бюджетів місцевого самоврядування, що допоможе місцевим органам влади фінансувати надання послуг, за які вони відповідають. Найсерйознішою проблемою, успадкованою від старої бюджетної системи, була незацікавленість місцевих органів влади у збільшенні надходжень. Будь-які кроки в бік збільшення місцевих надходжень або заходи, спрямовані на зменшення видатків, зводилися нанівець автоматичним зменшенням частки регулюючих податкових надходжень або трансфертів.

Доходна частина місцевих бюджетів складається з доходів, що враховуються (ст. 64 Бюджетного кодексу України) та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів (ст. 69 Бюджетного кодексу України).

У Бюджетному кодексі введено поняття «кошика доходів місцевих бюджетів» для бюджетів територіальних громад (сіл, їх об'єднань, селищ та міст).

Кошик доходів місцевих бюджетів – доходи загального фонду, закріплені Бюджетним кодексом на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів [2].

Доходами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів (кошик № 1), вважаються такі, які закріплені державою за місцевим бюджетом для забезпечення фінансування видатків, що обраховуються за фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості. До них належать місцеві податки і збори (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок; збір за місця для паркування транспортних

засобів; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; туристичний збір).

Якщо сума вказаних доходів менша за суму видатків, переданих державою, то на різницю даному місцевому бюджету надається трансферт (дотація вирівнювання).

Доходами, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів (кошик № 2), вважаються такі, що повністю залишаються в розпорядженні відповідного бюджету та не враховуються у розрахунках обсягів дотацій вирівнювання або обсягів вилучення. Ці доходи призначено для забезпечення видатків, які в межах чинного законодавства повністю передані на розгляд місцевих органів влади.

Кошик доходів державного бюджету для надання міжбюджетних трансфертів – доходи загального фонду державного бюджету, за рахунок яких здійснюється перерахування дотації вирівнювання місцевим бюджетам (кошик № 3).

Склад доходів та видатків бюджетів районів у містах (у разі їх створення) визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам.

Розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів між міським бюджетом та бюджетами районів у місті (у разі їх створення) здійснюється у порядку, затвердженому міською радою.

Таке розмежування найперспективнішого джерела наповнення бюджетів місцевого самоврядування покликане забезпечити певну доходну незалежність бюджетам міст районного значення, сіл та селищ.

Малий та середній бізнес, що розвивається на території місцевих громад, відіграє визначальну роль у наповненні цього кошика. Саме він є платником місцевих податків і зборів та інших власних надходжень місцевого бюджету.

Головним елементом фінансів місцевих органів влади є видатки. Видатки є точним відображенням функцій та завдань, що покладаються на місцеву владу.

Склад видатків та кредитування місцевих бюджетів визначається відповідно до статей Бюджетного кодексу.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом [2] у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету) [2].

До кредитів з бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі [2].

Згідно Бюджетному кодексу до видатків бюджету не належать:

- погашення боргу;
- надання кредитів з бюджету;
- розміщення бюджетних коштів на депозитах;

- придбання цінних паперів;
- повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування [2].

Витрати бюджету – це видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [2].

Видатки місцевих органів влади, залежно від їхніх завдань, у більшості країн поділяються на декілька функціональних видів:

- обов'язкові;
- факультативні;
- на фінансування делегованих повноважень.

Обов'язкові видатки – це видатки, спрямовані на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на органи місцевої влади з метою забезпечення певних стандартів послуг у масштабах всієї країни, а також видатки, що пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами та позиками.

Факультативні видатки – це видатки, що здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних та факультативних обов'язків.

Ще один вид видатків – **видатки для реалізації делегованих** (доручених) **центральною владою завдань**.

Крім функціонального поділу, є поділ видатків відповідно до їхнього економічного призначення: поточні або адміністративні і капітальні або інвестиційні.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень.

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Поділ місцевих бюджетів на поточний і бюджет розвитку визначає порядок фінансування за умов наявності дефіциту бюджету у зв'язку з недовиконанням доходів бюджету. У такому випадку першочергово фінансуються видатки, які включені в поточний бюджет.

Головна мета створення бюджету розвитку – фінансування програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

- податок на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності) відповідно до

додаткових ставок такого податку, у розмірах визначених законом з питань оподаткування;

- єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

- дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є майно Автономної Республіки Крим, комунальна власність;

- плата за надання місцевих гарантій (відповідно до ст. 17 Бюджетного Кодексу);

- кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим, та майна, що перебуває в комунальній власності, кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них;

- 90 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації), при цьому від продажу земельних ділянок, які знаходяться на території Автономної Республіки Крим: 35 % – до бюджету Автономної Республіки Крим, 55 % – до сільських, селищних, міських бюджетів Автономної Республіки Крим;

- субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних програм (проектів);

- кошти від повернення кредитів, які надавалися з відповідного бюджету до набрання чинності Бюджетним кодексом, та відсотки, сплачені за користування ними;

- місцеві запозичення, здійснені у порядку, визначеному Бюджетним кодексом та іншими законами України;

- кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради [2].

До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать:

- погашення місцевого боргу;

- капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам (крім капітальних видатків, що здійснюються за рахунок визначених пунктами 2–15 частини другої ст. 69 Бюджетного Кодексу надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів);

- внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування до статутного капіталу суб'єкта господарювання;

- проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу відповідно до ст. 128 Земельного кодексу України, за рахунок авансу, внесеного покупцем земельної ділянки.

Капітальні видатки бюджету розвитку спрямовуються на:

- соціально-економічний розвиток регіонів;

- виконання інвестиційних програм (проектів);

- будівництво, капітальний ремонт та реконструкцію об'єктів соціально-

культурної сфери і житлово-комунального господарства;

- будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів;
- будівництво і придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства;
- збереження та розвиток історико-культурних місць України та заповідників;
- будівництво та розвиток мережі метрополітенів;
- придбання вагонів для комунального електротранспорту;
- розвиток дорожнього господарства;
- придбання шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги;
- комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів;
- інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням.

Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів.

Величина перевищення видатків місцевого бюджету над його постійними доходами становить **дефіцит місцевого бюджету**, а перевищення доходів місцевого бюджету над його видатками – **профіцит місцевого бюджету**.

Розподіл функціональних повноважень між окремими рівнями влади й управління є основою розмежування видатків між бюджетами. При цьому функціональні повноваження поділяються на державні (обов'язкові) повноваження, делеговані та власні (факультативні) повноваження.

Видатки на здійснення державних (обов'язкових) повноважень – це видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державного суверенітету та інші видатки, які не можуть бути передані на виконання місцевому самоврядуванню.

До них належать видатки на:

- державне управління (законодавчу і виконавчу владу, утримання адміністрації президента України);
- судову владу;
- міжнародну діяльність;
- фундаментальні дослідження;
- національну оборону;
- правоохоронну діяльність;
- державні програми підтримки пріоритетних галузей економіки, засобів масової інформації, розвитку транспорту та зв'язку;
- загальнодержавні інвестиційні програми;
- державні програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;
- створення та поповнення державних запасів;
- обслуговування державного боргу;
- проведення загальнодержавних виборів та референдумів;
- інші програми загальнодержавного значення.

Такі видатки здійснюються за рахунок Державного бюджету України [2].

Розмежування видів видатків за делегованими державними повноваженнями між місцевими бюджетами відбувається на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання суспільних послуг і наближення їх до безпосереднього споживача.

Відповідно до цих критеріїв **види видатків поділяються на три групи:**

перша група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів (здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань);

друга група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України (здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів);

третья група – на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України (здійснюються з бюджету АРК та обласних бюджетів). З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп (ст. 86 Бюджетного кодексу).

Такі видатки враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах кошти відповідних бюджетів для виконання власних повноважень.

Міські (міст республіканського АРК та міст обласного значення) ради та районні ради можуть передавати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень Верховній Раді Автономної Республіки Крим чи обласній раді з передачею відповідних коштів до бюджету АРК чи обласних бюджетів у вигляді міжбюджетного трансферту.

Сільські, селищні та міські (міст районного значення) ради можуть передавати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень районній раді чи раді іншої територіальної громади з передачею коштів до відповідного бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту.

Передача видатків здійснюється за спеціальним рішенням відповідних рад на договірних засадах. Всі угоди про передачу видатків укладаються до 1 серпня року, що передуює плановому.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим або відповідної місцевої ради можуть отримувати місцеві запозичення.

Міське запозичення – операції з отримання до бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету [2].

Короткострокові запозичення. Бюджетний кодекс передбачає повноваження місцевих органів влади робити запозичення терміном до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду для покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевих бюджетів, та на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, у виняткових випадках за рішенням Кабінету Міністрів України стосовно бюджету Автономної Республіки Крим і міських бюджетів – у межах поточного бюджетного періоду.

Порядок отримання та погашення таких позик визначається Міністерством фінансів України.

Через нормальні часові коливання бюджету (наприклад, нерівномірне надходження доходів і регулярні зобов'язання по видатках, таких як оплата праці) місцеві фінансові органи намагаються згладити виконання бюджету і стабілізувати фінанси шляхом запозичення в межах попередньо визначених лімітів.

При казначейському обслуговуванні місцевих бюджетів за видатками надання середньострокових позик на покриття тимчасових касових розривів може здійснюватись органами Державної казначейської служби України за рахунок тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунку на умовах їх повернення без нарахування відсотків за користування цими коштами на суми невиконання у відповідному звітному періоді розрахункових обсягів кошика доходів місцевих бюджетів, визначених у законі про Державний бюджет України.

Порядок та умови отримання і погашення таких позик визначаються Кабінетом Міністрів України.

Надання позик оформляється відповідною угодою сторін. Позики надаються у межах поточного бюджетного періоду. Після підписання угоди вносяться відповідні зміни до розпису та плану асигнувань.

Погашення позички здійснюється в автоматичному режимі шляхом щоденних відрахувань від надходжень загального фонду відповідного місцевого бюджету до повного відшкодування. Обсяг коштів щоденних відрахувань погашення позички визначається шляхом розподілу обсягу позички на кількість робочих днів періоду запозичення. В разі непогашення позички у визначений термін (незабезпечення щоденних перерахувань в наслідок недонадходження доходів), органи Державної казначейської служби здійснюють її повернення до повного погашення у примусовому порядку, починаючи з наступного дня терміну погашення позички. При цьому рефінансування забороняється.

Довгострокові запозичення. Суб'єктами довгострокових місцевих запозичень можуть виступати виключно Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради. Такі запозичення здійснюються до бюджету розвитку. Зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради з чисельністю населення понад вісімсот тисяч мешканців.

Надання позик з одного місцевого бюджету іншому забороняється.

Місцеві органи влади можуть надавати послуги, які вимагають значних

попередніх інвестицій. Капіталовкладення значною мірою фінансуються за рахунок бюджету розвитку або субвенцій згідно із ст. 105 Бюджетного кодексу. Органи місцевого самоврядування можуть об'єднувати капітальні ресурси на основі внутрішньоурядових угод (ст. 107 Бюджетного кодексу). Основна маса капітального фінансування тоді надходить з державного бюджету, який фінансується частково позиками міжнародних проектів і грантами.

В результаті здійснення місцевих запозичень може виникнути місцевий борг.

Місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення [2].

Управління місцевим боргом – сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням місцевого боргу, інших правочинів з місцевим боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження [2].

Обслуговування місцевого боргу – операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням місцевим боргом. До таких операцій не належить погашення місцевого боргу [2].

Погашення місцевого боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів [2].

Ст. 74 Бюджетного кодексу надає повноваження на запозичення з метою фінансування інвестиційного бюджету або бюджету розвитку Автономної Республіки Крим і міських бюджетів, та конкретно встановлює ліміт обслуговування боргу на рівні 10 % загального фонду.

Якщо місцевий орган не зможе забезпечити вимоги обслуговування боргу і порушить графік виплат (технічний дефолт), місцевим радам буде заборонено позичати протягом 5 років. Казначейство звільняє себе від зобов'язань щодо міжбюджетних непередбачених випадків, пов'язаних з дефолтами місцевих рад.

Для здійснення видатків бюджету розвитку та реалізації комерційних проектів органи місцевого самоврядування за рішенням відповідної ради можуть отримати кредити у фінансово-кредитних установах та здійснювати випуск цінних паперів місцевої позики.

Рішення про випуск цінних паперів місцевої позики підлягає обов'язковій реєстрації в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Емітентом облігацій виступають відповідно Верховна Рада АРК та міські ради.

Обсяг та умови здійснення місцевих запозичень і надання місцевих гарантій погоджуються з Міністерством фінансів України.

Міністерство фінансів України здійснює реєстрацію місцевих запозичень та місцевих гарантій. Усі договори про місцеві запозичення, договори, виконання зобов'язань за якими забезпечено місцевими гарантіями, та договори про відшкодування витрат місцевого бюджету, а також зміни істотних умов таких договорів реєструються у Реєстрі місцевих запозичень та місцевих

гарантій.

Держава не несе відповідальності по зобов'язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування повинні передбачати джерела забезпечення місцевих запозичень шляхом надання відповідних гарантійних зобов'язань.

Забезпеченням погашення зобов'язань за облігаціями місцевих позик можуть бути:

- загальний фонд бюджету (обслуговування боргу);
- бюджет розвитку (погашення основної суми боргу);
- резервний фонд;
- заставний фонд нерухомого майна, частки статутних фондів підприємств, органів місцевого самоврядування, земельні ділянки.

Державний комітет з цінних паперів і фондового ринку здійснює контроль за випуском та обігом цінних паперів місцевої позики.

Міністерство фінансів здійснює загальний нагляд за зобов'язаннями в процесі розміщення та погашення облігацій місцевої позики.

9.3. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання

В складі факторів, що визначають побудову бюджетної системи країни, слід виділити форми державного устрою: унітарна або федеративна.

Бюджетний унітаризм – це така форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, основні принципи організації яких визначаються центральною владою.

Місцевій та регіональній владі при цьому, як правило, відводиться досить пасивна роль.

Для характеристики багаторівневої системи органів публічної влади, в якій кожний рівень забезпечений власним бюджетом і діє в межах закріплених за ним бюджетних повноважень, використовують термін «федералізм». Цей термін використовується для характеристики відносин в федеративних державах, але останнім часом він застосовується і в відношенні країн, які не являються федераціями за конституцією.

Щоб зрозуміти сутність федералізму, необхідно розкрити його ідейно-теоретичні основи.

Принципами федералізму є:

- цілісність державного суверенітету держави і відсутність такого в її складових;
- єдність економічної та соціальної систем держави;
- єдність системи державних органів влади;
- територіальний підхід до побудови держави.

Федералізм проходячи через державний устрій країни, виражає таку систему відносин, котра призвана мирно вирішувати конфлікти, що виникають між державними і регіональними органами державної влади, сприяти їх

взаємодії, забезпечувати найбільш підходящі в даних конкретних умовах методи управління державою.

У багатьох унітарних країнах у сфері внутрішніх міжурядових фінансових відносин активно почали застосовувати окремі принципи бюджетного федералізму. Це стосується розмежування між різними рівнями влади видатків та компетенції щодо здійснення їх. Центральною владою широко почав використовуватися механізм консультацій з місцевою та регіональною владами через відповідні асоціації. Розширилась фіскальна автономія місцевої та регіональної влади. Таким чином, економічна й фінансова децентралізація, нині характерна для більшості зарубіжних унітарних країн, привела до формування нового змішаного типу внутрішніх міжурядових фінансових відносин, що поєднують у собі принципи як бюджетного унітаризму, так і бюджетного федералізму.

Бюджетний федералізм – це не тільки форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, а й певна філософія організації політичних стосунків між різними рівнями влади. Бюджетний федералізм як концепцію покладено в основу міжурядових фінансових відносин у країнах із федеративним державним устроєм.

Бюджетний федералізм представлений такою організацією бюджетних відносин, котра дозволяє в умовах самостійності і автономії кожного бюджету забезпечувати на території всієї країни її населенню рівний і гарантований державою перелік суспільних послуг (безпека, соціальний захист, освіта та інше), а для цього:

- органічно поєднувати фіскальні інтереси держави з інтересами її суб'єктів;
- розрізнявати бюджетні повноваження, бюджетні видатки і доходи;
- розподіляти і перерозподіляти бюджетні ресурси між державним бюджетом і бюджетами місцевих органів влади;
- вирівнюючи бюджетну забезпеченість територій, що опинились в різних соціально-економічних, географічних, кліматичних та інших умовах.

Кожна федеративна держава має індивідуальну, властиву тільки їй модель бюджетного федералізму, що сформувалася в певних історичних та політичних умовах.

Можна виділити **дві основні групи моделей бюджетного федералізму** – *децентралізовані та кооперативні*.

Децентралізовані моделі бюджетного федералізму характеризуються значною фіскальною автономією регіональних та місцевих влад, слабкістю зв'язків між різними рівнями влади, порівняно обмеженим співробітництвом. Для цих моделей характерною ознакою є те, що центральна влада фактично не займається проблемами фінансового вирівнювання, мало уваги звертає на фіскальні дисбаланси в розвитку окремих територій. Таким чином, місцева влада при такій моделі має покладатися передусім на власні сили. Така модель бюджетного федералізму характерна, насамперед, для США.

Кооперативні моделі бюджетного федералізму, навпаки, характеризуються тісною співпрацею різних рівнів влади, активною

політикою центральної влади з подоланням фіскальних дисбалансів на різних рівнях управління та фінансового вирівнювання. При таких моделях бюджетного федералізму центральна влада активно турбується про забезпечення єдиних стандартів громадських послуг у межах усієї території країни. Кооперативні моделі бюджетного федералізму характерні для більшості федеративних європейських держав, зокрема для ФРН, Австрії.

Дати відповідь на запитання, що ж краще: бюджетна централізація чи децентралізація, покликана теорія фіскального федералізму. Фіскальний федералізм є одним з головних об'єктів дослідження економіки державного сектору, що відображає складну схему взаємовідносин між бюджетами різних рівнів [7].

За політичним устроєм Україна згідно зі ст. 2 Конституції України є унітарною державою – цілісною сукупністю адміністративно-територіальних утворень з єдиною в її національних межах системою права.

Одночасно згідно із ст. 140 Конституції України громадам адміністративно–територіальних утворень надано право самостійно вирішувати питання місцевого значення (в межах Конституції і законів України), створюючи місцеве самоврядування. Зазначене зумовлює необхідність відповідного розмежування повноважень між державою, Автономною Республікою Крим і територіальними громадами та забезпечення їх виконання бюджетними фінансовими ресурсами в обсязі, передбаченому Конституцією України та її законами [7].

Бюджетним Кодексом не передбачено виділення окремих рівнів бюджету в частині їх ієрархічної підпорядкованості: всі бюджети самостійні у виконанні своїх функцій в межах, визначених законодавством повноважень.

Бюджетна унітарність полягає у такому:

1) розмежування повноважень між органами державної та місцевої влади, які забезпечують здійснення видатків із державного бюджету, місцевих бюджетів (Автономної Республіки Крим, областей, районів, районів у містах) та бюджетів місцевого самоврядування (територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст Автономної Республіки Крим та областей) щодо прийняття ними управлінських рішень у межах їх фіксованої компетенції і надання громадянам гарантованих послуг на основі бюджетних процесів функціональної системи державного, місцевих бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування;

2) збалансування бюджетів між доходами і видатками. Видатки бюджетів визначаються на основі формульної обґрунтованості потреб коштів, необхідних для виконання визначених законодавством функцій у повному обсязі. Доходи бюджетів визначаються спроможністю їх дохідної бази.

Проте дохідність бюджетів не однакова, що зумовлено такими об'єктивними причинами:

- різноманітністю природно-кліматичних умов;
- різним екологічним станом територій;
- особливостями розташування населених пунктів, зокрема адміністративних центрів;

- насиченістю шляхами сполучення;
- кількістю населення, його віковим складом;
- економічним розвитком господарства та його спеціалізацією;
- станом соціальної та побутової інфраструктури тощо.

Вплив цих та багатьох інших факторів визначає різну вартість послуг, які надають місцеві органи в розрізі адміністративно-територіальних одиниць; різний податковий потенціал, який безпосередньо впливає на формування дохідної бази місцевих бюджетів; неоднакову потребу в коштах, що спрямовуються на підтримку соціально незахищених верств населення, утримання об'єктів соціально-культурної сфери тощо.

Унітарність же бюджетів дозволяє забезпечувати вирівнювання наповнюваності доходами усіх бюджетів країни. Це здійснюється системою відносин, передбачених Бюджетним кодексом – відносин між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, – для виконання ними визначених їм функцій.

Міжбюджетні відносини забезпечують узгодженість складових бюджетної системи, яка досягається організаційно-правовими та фінансовими відносинами між органами державної влади і місцевого самоврядування щодо встановлення та розмежування бюджетних повноважень, фінансових ресурсів, прав, обов'язків та відповідальності в ході бюджетного процесу.

Залежно від приводу, відповідно до якого виникають міжбюджетні відносини, вони поділяються на такі види:

- розмежування видаткових бюджетних повноважень щодо фінансування окремих галузей, програм, об'єктів;
- розподіл дохідних повноважень щодо окремих видів бюджетних надходжень, зміни ставок збирання та управління доходами;
- фінансове вирівнювання бюджетної забезпеченості різних адміністративно-територіальних утворень;
- визначення та дотримання прав, обов'язків і відповідальності усіх суб'єктів міжбюджетних відносин.

Частина перша ст. 81 Бюджетного кодексу встановлює правомірність міжбюджетних відносин, зумовлених об'єктивною реальністю країни та її бюджетної системи, а частина друга цієї статті визначає мету цих відносин – забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень.

Існуючі диспропорції між різними бюджетами та їх розбалансування усуваються внаслідок унітарності бюджетної системи України, засобами механізму бюджетного вирівнювання ступеня фінансової забезпеченості шляхом бюджетного регулювання.

Збалансування неповністю забезпечених власними доходами бюджетів досягається шляхом надання їм додаткових коштів, одержаних від державних зборів у більш розвинених територіях, що передаються іншим бюджетам у вигляді трансфертів. Цим досягається вирівнювання ступеня фінансової

забезпеченості всіх бюджетів. Загалом бюджетне регулювання становить систему взаємопов'язаних методів, способів, правових норм формування, розподілу, перерозподілу бюджетних ресурсів країни для збалансування інтересів суспільства і громадян у процесі економічного та соціального розвитку [5].

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку.
2. Місцеві бюджети, їх доходи і видатки.
3. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання.

Теми рефератів

1. Місцеві фінанси як система.
2. Функції місцевих фінансів.
3. Місцеві бюджети – визначна ланка місцевих фінансів.
4. Фінансове забезпечення підприємств комунальної власності.
5. Поняття комунальної власності.
6. Регіональні цільові фонди.
7. Зміст і складові міжбюджетних відносин та методи бюджетного регулювання.
8. Поняття комунальної власності.
9. Управління фінансами та контроль на регіональному рівні.
10. Зарубіжний досвід місцевого самоврядування.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення місцевим фінансам.
2. Охарактеризуйте систему місцевих бюджетів в Україні.
3. Назвіть структурні елементи місцевих фінансів.
4. Назвіть функції місцевих фінансів та охарактеризуйте їх.
5. Дайте визначення місцевим бюджетам.
6. На основі яких параметрів визначається мінімальний розмір місцевих бюджетів?
7. Охарактеризуйте структуру доходів місцевих бюджетів.
8. Яке призначення видатків місцевих бюджетів?
9. Розкрийте сутність та форми регулювання міжбюджетних відносин.

Тести

1. Місцеві фінанси – це:

1) система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних так і делегованих;

2) витрати, які здійснюються місцевими органами влади в обов'язковому порядку за переліком, що визначається законодавством;

3) витрати, які здійснюються місцевими органами влади на власний розсуд, на основі рішень, прийнятих їхніми представницькими зібраннями.

4) сукупність суспільно-економічних, грошових відносин, які виникають в результаті фінансово-господарської діяльності.

2. Видатки місцевих органів влади поділяються на:

1) поточні, розвитку, на фінансування делегованих повноважень, обов'язкові, факультативні, на фінансування власних повноважень;

2) власні, закріплені, передані, податкові, неподаткові;

3) власні, поточні;

4) факультативні, поточні, розвитку.

3. За джерелами доходи місцевих органів влади поділяються на:

1) податкові, неподаткові, доходи за рахунок кредитів та позик, трансферти від центральної влади та органів влади вищого територіального рівня;

2) власні, закріплені, регульовані;

3) капітальні, розвитку;

4) поточні, розвитку.

4. Форми місцевих фінансів в Україні:

1) громадські послуги, самостійні місцеві бюджети, комунальні форми власності, позабюджетні фонди, місцеві податки і збори, комунальний кредит, фінансові комунальні підприємства, комунальні платежі;

2) фінанси територіальної громади (комунальні фінанси), фінанси Автономної Республіки Крим, фінанси області, фінанси міст Києва і Севастополя, фінанси району, фінанси міста, фінанси району в місті, фінанси селищ, сіл та їх об'єднань.

3) дотації, субсидії, субвенції.

4) територіальні громади; місцеві фінансові інститути.

5. Місцеві запозичення:

1) операції, пов'язані з отриманням коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції пов'язані з поверненням цих коштів бюджету;

2) цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав:

- 3) цінні папери, що приносять дохід у вигляді відсотка;
- 4) лотереї місцевої позики.

6. Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі:

- 1) закріплених на постійній основі доходів місцевих бюджетів;
- 2) нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя;
- 3) власних доходів місцевих бюджетів;
- 4) кошторису доходів і видатків.

7. Спеціальний фонд місцевих бюджетів – це:

- 1) кошти спрямовані на реалізацію програм соціального розвитку;
- 2) класичний випадок закріплення джерела доходів за статтею видатків, за якого певні види доходів призначаються для фінансування певних видів видатків;
- 3) фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення;
- 4) кошти, спрямовані на погашення поточних видатків.

8. Бюджет розвитку є складовою частиною:

- 1) загального фонду місцевого бюджету
- 2) спеціального фонду місцевого бюджету;
- 3) фонду нагромадження;
- 4) поточного бюджету.

9. Міжбюджетні трансферти – це:

- 1) кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого;
- 2) різновид довгострокового кредиту, який погашається клієнтом у розстрочку;
- 3) розмір витрат на розрахункову одиницю;
- 4) субсидії, субвенції та запозичення.

10. Дотація вирівнювання – це:

- 1) міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує;
- 2) перевищення обсягу видатків над кошиком доходів бюджетів місцевого самоврядування;
- 3) форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів;
- 4) місцеві запозичення.

11. Бюджетний унітаризм – це:

- 1) форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, основні принципи організації яких визначаються центральною владою. Місцевій та регіональній владі при цьому, як правило, відводиться досить пасивна роль.

2) не тільки форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, це й певна філософія організації політичних стосунків між різними рівнями влади.

3) система відносин, котра призвана мирно вирішувати конфлікти, що виникають між державними і регіональними органами державної влади, сприяти їх взаємодії, забезпечувати найбільш підходящі в даних конкретних умовах;

4) методи управління державою.

12. Факультативні витрати місцевих органів влади – це:

1) витрати, які здійснюються місцевими органами влади в обов'язковому порядку за переліком, що визначається законодавством;

2) витрати, які здійснюються місцевими органами влади на власний розсуд, на основі рішень, прийнятих їхніми представницькими зібраннями;

3) витрати, які здійснюються місцевими органами влади в процесі надання нематеріальних послуг;

4) витрати бюджету розвитку.

13. Функції місцевих фінансів:

1) регулююча та контрольна;

2) соціально-економічного регулювання, фіскальна, надання громадських послуг, економічного зростання;

3) фіскальна та контрольна;

4) надання громадських послуг.

14. Причиною виникнення місцевих фінансів є:

1) поява держави;

2) наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладені на їхні органи влади;

3) поява товарно-грошових відносин;

4) природно-кліматичні умови.

15. Місцеві бюджети – це:

1) балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються й витрачаються на відповідній території;

2) головний централізований фонд грошових коштів держави;

3) кошти підприємств та населення;

4) приватні кошти суб'єктів господарювання.

Завдання 1

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наводяться нижче.

Терміни:

1. Форми місцевих фінансів в Україні..
2. Місцеві бюджети.
3. Загальний фонд місцевого бюджету.
4. Спеціальний фонд місцевого бюджету.
5. Місцевий бюджет поділяється на:
6. Поточні видатки.
7. Видатки розвитку.
8. Структура системи місцевих бюджетів.
9. Вільні бюджетні кошти.
10. Тимчасовий касовий розрив.

Визначення:

А. Фінанси територіальної громади (комунальні фінанси), фінанси АРК, фінанси області, фінанси міст Києва та Севастополя, фінанси міста, фінанси району, фінанси районів у містах, фінанси селищ, фінанси сіл та їх об'єднань

Б. Фонд, що включає в себе надходження з поточного або реєстраційного рахунку фінансового органу на поточний або реєстраційний рахунок установи платіжним дорученням, в якому вказуються суми засобів, виділених на видатки установи в розрізі кодів економічної класифікації.

В. Бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Г. Поточний бюджет та бюджет розвитку.

Д. Фонд, що формується з конкретно визначених джерел надходжень і використовується на фінансування конкретно визначених цілей.

Ж. Кошти, що спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

З. Бюджет Автономної Республіки Крим, обласні бюджети, бюджети міст республіканського підпорядкування, районні бюджети неміських районів, бюджети міст обласного підпорядкування, бюджети районів міст, бюджети міст районного підпорядкування, бюджети селищних рад, бюджети сільських рад.

І. Кошти, що спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

К. Кошти, що утворюються в місцевих бюджетах на початок бюджетного року і не враховуються при затвердженні бюджету поточного року.

Л. Незбіг у часі фінансування видатків з надходженням доходів.

Задачі

Задача 9.1

Обсяг місцевих бюджетів на 20__ р. склав більш 17 млрд. грн., при плані на 20__ р. – 12,5 млрд. грн. Це складає 33,8 % від обсягу видаткової частини зведеного бюджету або 36 % від загального фонду бюджету.

Визначити відсоток виконання місцевих бюджетів за поточний рік, обсяг видаткової частини зведеного бюджету та загальний фонд бюджету.

Задача 9.2

Бюджет міста з районним поділом складає 108 932,0 тис. грн.

Доходи I-го району складають 25,6 %;

II-го – 32,2 %;

III-го – 25,0 %;

IV-го – ?

Знайдіть суму доходів бюджету кожного району міста.

Задача 9.3

У звітному році місцевий бюджет Харківської області отримав надходжень за рахунок:

- податку на доходи фізичних осіб – 547 216 тис. грн.;
- плати за землю – 73 103 тис. грн.;
- місцевих податків і зборів – 40 784 тис. грн.;
- єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – 13 783 тис. грн.;
- доходів від майна, що належить місцевій владі – 15 893 тис. грн.;
- доходів від господарської діяльності підприємств комунальної власності – 548 423 тис. грн.

Всього доходи місцевого бюджету Харківської області за звітний рік склали – 11 13 786 тис. грн.

Визначте структуру доходів місцевого бюджету Харківської області в звітному році та надходження за рахунок інших доходів. Яка частка доходів надійшла за рахунок податкових надходжень, а яка за рахунок неподаткових?

Задача 9.4

Загальна площа житлових будинків комунальної власності районів міста та ЖКГ, які перебувають на обслуговуванні, становить 36 385,7 тис. кв. м, у тому числі площа будинків не обладнаних ліфтами становить 27 298,3 тис. кв. м. Тарифи по квартирній платі в будинках не обладнаних ліфтами встановлені в розмірі 0,22 грн. без ПДВ за 1 кв. м, а в будинках обладнаних ліфтами – на 7 копійок більше. Визначити очікувані доходи з квартирної плати на плановий рік.

Задача 9.5

У плановому періоді плата за 1 кв. м орендованої площі збільшиться на 17 % у порівнянні з попереднім періодом, де вона становила 1,41 коп. за 1 кв. м.

Слід зазначити, що загальна площа нежитлових приміщень дорівнює 5,38 % від загальної жилої площі міста, яка складає 3 289 278,0 кв. м.

Визначити суму грошових коштів, які надійдуть від експлуатації нежитлових приміщень.

Задача 9.6

У періоді, що передує плановому, ДКП «Київелектротранс» перевезе 428 000 тис. пасажирів, у тому числі 207 000 тис. пасажирів платно і 221 000 тис. пасажирів, які користуються правом безкоштовного проїзду. При цьому по абонентних талонах буде перевезено 80 000 тис. пасажирів, від яких буде одержано 24,0 млн грн доходів, а по проїзних квитках буде перевезено 127 000 тис. пасажирів, від яких буде одержано 14,0 млн грн.

У плановому періоді кількість пасажироперевезень збільшиться на 4,91 %. Визначити доходи ДКП «Київелектротранс» у плановому періоді та втрати від безплатного перевезення пасажирів.

Задача 9.7

Відповідно до загальноміської програми «Покрівля» необхідно відремонтувати 496 604 кв. м покрівлі. Згідно з проведеними розрахунками ця площа та вартість ремонту 1 кв. м покрівлі розподілились по районах міста таким чином (табл. 9.2):

Таблиця 9.2

№ п/п	Райони	Площа покрівлі, що потребує ремонту в %	Ціна ремонту 1 кв. м, грн.
1	Старокиївський	2,4	57,73
2	Московський	6,3	36,17
3	Печерський	7,6	33,99
4	Радянський	10,4	30,29
5	Залізничний	6,5	35,78
6	Шевченківський	8,0	28,33
7	Жовтневий	5,0	31,60
8	Подільський	5,2	39,20
9	Дарницький	6,8	29,45
10	Дніпровський	5,3	39,80
11	Ленінградський	9,9	36,01
12	Мінський	12,3	28,84
13	Ватутінський	9,4	28,42
14	Харківський	3,1	35,05
15	ДКП КШЕЕ	1,8	35,87
	Усього	100	

Необхідно визначити загальну потребу в коштах для ремонту покрівлі в місті та розподілити її по районах міста.

Задача 9.8

Розрахувати вартість шин, які будуть підлягати заміні в плановому періоді, виходячи з наведених нижче даних (табл. 9.3).

Тролейбуси ДАК мають 8 шин, тролейбуси 14 тр – 6 шин, тролейбуси ЮМЗ – 10 шин, тролейбуси 15 тр – 10 шин.

Таблиця 9.3

Типи тролейбусів	Пройдено тис. вагонкілометрів тролейбусами			
	Депо № 1	Депо № 2	Депо № 3	Депо «Куренівське»
ДАК	2180,2		1223,6	5860,3
14 тр	4149,3	5476,8	5016,2	
ЮМЗ		1910		
15 тр		2653,7		

При цьому слід знати, що в містах застосовується підвищений коефіцієнт зносу шин, який становить 1,01; норма пробігу шини – 60 тис. км. Ціна шини для тролейбусів ДАК і ЮМЗ – 440 грн, для тролейбусів 14 тр і 15 тр – 390 грн.

Задача 9.9

Протягом фінансового року місцевий бюджет отримав дотацій на суму 345 678 тис. грн., субсидій – 45 930 тис. грн., субвенцій – 52 199 тис. грн. Визначити загальну суму трансфертів, яку одержав місцевий бюджет.

Задача 9.10

Виходячи з наведених нижче даних, розрахувати вартість електроенергії, яка буде споживатись у плановому періоді при перевезенні пасажирів, та розподілити її між видами електротранспорту.

У попередньому році електротранспортом було спожито 152 980 тис. кВт/год електроенергії. При цьому для перевезення пасажирів трамваями було спожито 49,2 % всієї електроенергії, тролейбусами – 50,6 % і фунікулером – 0,2 %.

У плановому періоді кількість перевезень збільшиться на 2 %, а ціна 1 тис. кВт/год електроенергії становитиме 147,2 грн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // *Голос України*. – 1996. – 13 липня.
2. Бюджетний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*. – 2010. – № 50-51.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 27.05.1997 р. № 280/97-ВР (зі змінами та доповненнями) // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 24. – ст. 170.
4. Кравченко В. І. *Місцеві фінанси України*. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1999.
5. Петленко Ю. В., Рожко О. Д. *Місцеві фінанси : опорний конспект лекцій*, 2004.
6. Рева Т. М., Ковальчук К. Ф., Кучкова Н. В. *Місцеві фінанси : навч. посібник*. – К. : 2007.
7. Сунцова О. О. *Місцеві фінанси : навч. посібник*. – К. : 2005.
8. Кириленко В. І. *Місцеві бюджети України: (історія, теорія, практика)*. – К. : НІОС, 2008.
9. Кравченко В. І. *Фінанси місцевих органів влади України : основи теорії і практики*. – К. : НДФІ. 2001.
10. *Фінанси : навч. посіб.* / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев [та ін.]. – К. : Знання, 2006.
11. *Фінанси : навч. посіб.* / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев [та ін.]; за ред. Оспіщева В. І. – К. : Знання, 2008.

СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ

10.1 Загальнодержавні фонди цільового призначення, їх класифікація та характеристика

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів.

Основним централізованим фондом фінансових ресурсів держави виступає бюджет. Кошти бюджету є знеособленими і забезпечують реалізацію функцій держави. Однак, у держави можуть бути певні потреби, що мають особливе значення і тому повинні мати відповідне гарантоване фінансове забезпечення. Це і є причиною формування фондів цільового призначення.

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб.

Основне призначення державних цільових фондів полягає у:

- забезпеченні соціального захисту населення шляхом виплати пенсій, субсидій, фінансування соціальної інфраструктури;
- сприянні економічному піднесенню держави через фінансування, субсидування, кредитування вітчизняних підприємств;
- фінансування природоохоронних заходів;
- надання позик, кредитів.

Джерелами формування доходів державних цільових фондів є:

- обов'язкові відрахування юридичних та фізичних осіб;
- доходи від інвестування власних коштів;
- добровільні внески, спонсорська допомога;
- бюджетне фінансування;
- інші джерела.

Напрями використання коштів залежать від призначення фондів, конкретних економічних умов і змісту розроблених програм, що реалізуються.

Деякі державні цільові фонди можуть бути інвесторами і учасниками фінансового ринку у зв'язку з тим, що, *по-перше*, нерідко використання грошових коштів не збігається у часі з їх надходженням, а *по-друге*, доходи від інвестицій є додатковим джерелом фінансування витрат відповідного фонду.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на:

- економічні;
- соціальні.

Відповідно до рівня управління державні фонди поділяються на:

- державні;
- регіональні.

За характером утворення державні цільові фонди поділяються на:

- цільові бюджетні (фонди що входять до складу державного бюджету);
- державні позабюджетні фонди (фонди, що не входять до складу державного бюджету).

За терміном існування державні цільові фонди поділяються на дві групи. Першу становлять **постійні фонди**, створення яких пов'язане з виділенням окремих функцій держави. Це окремо створені спеціальні фонди для гарантованого забезпечення соціального страхування. Другу групу становлять **тимчасові фонди**, які формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем. Вони створюються у разі конкретної необхідності й після вирішення проблеми закриваються.

Формування цільових фондів у структурі Державного бюджету України закріплено Бюджетним кодексом (ст. 38). Передбачено, що Кабінет Міністрів України, разом з проектом державного бюджету на наступний бюджетний рік подає проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, які утворюються за рахунок обов'язкових платежів (податків та зборів), виходячи з потреб конкретних галузей економіки та соціальної сфери.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел.

Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Управлінські структури мають відповідні права та обов'язки щодо використання фондів, визначені законом.

В структурі Державного бюджету України на 2013 рік виділені такі фонди:

- Фонд соціального захисту інвалідів;
- Державний резервний насінневий фонду;
- Аграрний фонд ;
- Державний фонд регіонального розвитку.

10.2. Характеристика загальнодержавних позабюджетних фондів, створених в Україні

Позабюджетні фонди – кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до державного бюджету, знаходяться у розпорядженні центральних і місцевих органів влади.

До загальнодержавних позабюджетних фондів відносяться:

- Пенсійний фонд України;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на

випадок безробіття;

- Фонд соціального страхування від нещасних випадків [2].

Порядок нарахування та сплати внесків до вищеперерахованих фондів регламентується Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який уповноважує Пенсійний фонд України:

- вести облік платників єдиного внеску,
- забезпечувати збір та ведення обліку страхових коштів,
- контролювати повноту та своєчасність їх сплати,
- вести Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування
- виконувати інші функції, передбачені законом.

Єдиний внесок, який роботодавець нараховує на фонд оплати праці найманих працівників залежить від класу професійного ризику виробництва, до яких віднесено платників єдиного внеску, з урахуванням видів їх економічної діяльності. Оскільки класів ризику 67, то й розмірів соціального внеску стільки ж, але у кожного класу свій – починаючи з 36,76 % (1 клас) і закінчуючи 49,7 % (67 клас).

Для бюджетних установ єдиний внесок встановлюється у розмірі 36,3 % визначеної бази нарахування. Сума єдиного внеску розподіляється за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування пропорційно до сум єдиного внеску (у відсотках), які наведені у ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7].

Кошти державних цільових фондів обслуговуються органами Державної казначейської служби України.

Пенсійний фонд України. Фонд є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, здійснює виплати допомоги на поховання, контролює цільове використання коштів [4].

Пенсійний фонд був створений у січні 1992 року, а з серпня 2003 року Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає перетворення Пенсійного фонду у самоврядну неприбуткову організацію, яка організовує та здійснює свою діяльність на підставі статуту, що затверджується його правлінням.

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

- забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій відповідно до законів України;
- збір і акумуляція внесків, призначених для пенсійного забезпечення і виплати допомоги;
- розширення відновлення засобів Пенсійного фонду України на основі принципів самофінансування;
- участь у фінансуванні програм соціальної підтримки пенсіонерів,

інвалідів та інших категорій населення й у страхуванні здоров'я пенсіонерів через страхові компанії;

- організація міжнародного співробітництва у сфері пенсійного забезпечення;
- контроль за своєчасним надходженням страхових внесків у даний фонд;
- контроль за правильним використанням засобів фонду;
- участь у підготовці пропозицій до державних програм соціального розвитку;
- участь у підготовці нормативних актів, спрямованих на вдосконалення системи пенсійного забезпечення і порядку підвищення розміру пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін тощо.

Бюджет Пенсійного фонду формується передусім за рахунок коштів, що вносять роботодавці. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, особи, які наймають для роботи громадян за угодами, а також ті, що ведуть підприємницьку діяльність, засновану на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, релігійні громади сплачують страхові внески до Пенсійного фонду у розмірах, установлених чинним законодавством.

Відрахування до Пенсійного фонду відносять на собівартість продукції, а в бюджетних установах це передбачено окремою статтею кошторису – на утримання установи.

Крім того, до надходжень фонду належать обов'язкові страхові внески громадян, які працюють, а також кошти державного бюджету на виплату окремих видів пенсій та допомоги, добровільні внески та пожертвування підприємств, організацій, населення, інші надходження.

Пенсійний фонд України має право вести комерційну діяльність і отримувати доходи від розміщення тимчасово вільних коштів фонду.

Зокрема, **Пенсійний фонд має право:**

- вкладати кошти у коротко- та довгострокові кредити, цінні папери державних органів, акціонерних товариств, фондів і товарних бірж, до комерційних банків;

- створювати підприємства, брати участь у комерційних структурах (банки, страхові компанії, торгові дома, спільні підприємства, акціонерні товариства тощо);

- проводити грошово-речові лотереї, благодійні вечори, рекламно-інформаційні заходи (благодійні теле- та радіопрограми, спеціальні випуски у періодичній пресі).

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

- виплата пенсій за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам), за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальних та інших пенсій, установлених законодавством України;

- виплата допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством;

- підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;

- реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної

підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;

- забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління фонду;
- відтворення коштів фонду, зміцнення його матеріально-технічної бази;
- проведення масово-роз'яснювальної роботи.

Бюджет Пенсійного фонду затверджується Кабінетом Міністрів України. Тимчасово вільні кошти при відсутності заборгованості з виплати пенсій можуть бути використані фондом винятково на придбання державних цінних паперів.

Кошти пенсійного фонду зараховуються на єдиний рахунок Пенсійного фонду і зберігаються на окремих рахунках територіальних органів Пенсійного фонду в уповноваженому банку.

Величина ресурсів пенсійного забезпечення визначається наступними причинами:

а) демографічними:

- середня тривалість життя та її динаміка;
- кількість осіб пенсійного віку;
- чисельність працездатного населення та ін.

б) економічними:

- економічний стан країни в цілому;
- співвідношення рівнів заробітної плати і пенсії;
- надбавки за стаж, умови роботи та ін;
- наявність і питома вага осіб, що мають право на пільги при визначенні рівня пенсійного забезпечення.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності здійснює управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Фонд є некомерційною самоврядною організацією, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі:

- тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї);
- вагітності та пологів, народження дитини;
- необхідності догляду за малолітньою дитиною;
- смерті громадянина або члена його сім'ї.

Гарантом діяльності Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є держава [5].

Джерелами доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є:

- страхові внески роботодавців;
- страхові платежі найманих працівників;
- страхові платежі осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності);
- страхові платежі громадян України, які працюють за межами України;
- донараховані страхові внески, пеня і штрафи;

- благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- асигнування з Державного бюджету України;
- інші надходження.

Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, що гарантується державою, передбачає:

- матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітку внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною;

- часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або члена її сім'ї;

- надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством.

Кошти Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності спрямовуються на:

- виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, у разі народження дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;

- фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

- утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

- забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Управління Фондом здійснюють правління і виконавча дирекція Фонду. Фонд є некомерційною самоврядною організацією.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є важливим атрибутом ринкової економіки. Він створюється на державному та регіональному рівнях.

Метою створення фонду є сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць та інше.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- страхові внески страхувальників – роботодавців;
- страхові внески застрахованих осіб;
- асигнування з Державного бюджету;
- суми фінансових санкцій і адміністративних штрафів;
- благодійні внески підприємств, організацій, установ та фізичних осіб;
- інші надходження.

Кошти Фонду використовуються на:

- виплату допомоги у зв'язку з безробіттям;
- фінансування витрат на перекваліфікацію робітників і службовців;
- фінансування витрат на працевлаштування;
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності

виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, розвиток матеріальної та інформаційної бази;

- створення резерву коштів Фонду.

Фонд є некомерційною самоврядною організацією. Кошти фонду не включаються до складу Державного бюджету України і не можуть бути використані на будь-які інші цілі. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг [1].

Фонд соціального страхування від нещасних випадків був створений на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. Метою цього Фонду є проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодуванням їм завданої матеріальної та моральної шкоди [5].

Страхування від нещасного випадку може бути обов'язковим і добровільним.

Обов'язковому страхуванню підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт;
- особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві.

Добровільно, за письмовою заявою, можуть застрахуватися:

- священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно;
- громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

- внесків роботодавців;
- прибутку від розміщення тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- штрафних санкцій за порушення законодавства з безпеки праці;
- добровільних внесків;
- інших надходжень.

Використовуються кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків на:

- виплату пенсії по інвалідності;
- виплату пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- виплати втраченого заробітку;
- виплати одноразової допомоги потерпілому і членам сім'ї потерпілого;
- фінансування витрат на медичну і соціальну допомогу потерпілим.

Управління коштами здійснює некомерційна самоврядна організація – Фонд соціального страхування від нещасних випадків, який діє під контролем

держави, представників застрахованих осіб і роботодавців.

Збори на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, на соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності, на соціальне страхування на випадок безробіття, на соціальне страхування від нещасних випадків сплачуються одночасно з одержанням засобів на оплату праці в установах банків.

У випадку недостачі коштів на оплату праці в платника зборів і виплати зборів в повному обсязі видача засобів на оплату праці і плата зборів здійснюється в пропорційних розмірах.

Суми вчасно не сплачених зборів на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, на соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності, на соціальне страхування на випадок безробіття, на соціальне страхування від нещасних випадків вважається простроченою заборгованістю і стягується з нарахуванням пені, що нараховується на суму заборгованості за кожний прострочений день платежу в розрахунку 120 % річних від облікової ставки НБУ, що була в період наявності недоїмки.

10.3. Недержавні фінансові фонди

За рахунок державних фондів цільового призначення держава виконує лише основні функції, а допоміжні і додаткові, а також функції суто комерційного характеру виконуються виробничими та громадськими структурами, а держава може частково фінансово підтримувати ці структури. Однією із таких структур є **недержавні пенсійні фонди (НПФ)**. Вони є індикаторами добровільного пенсійного страхування, які залучають на добровільних засадах внески юридичних та фізичних осіб з метою формування фонду пенсійних накопичень, з якого здійснюються додаткові пенсійні виплати учасникам фонду, що дозволяє підвищити рівень пенсійного забезпечення громадян [8].

Діяльність НПФ регулюється Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.), «Про фінансові послуги та держане регулювання ринків фінансових послуг» (2001 р.) та іншими.

НПФ можуть утворюватись як відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди.

До доходів фонду входять:

- частина інвестиційного прибутку, отриманого від пенсійних внесків, що розміщені на іменних пенсійних рахунках, котрі залишаються в розпорядженні фонду і є його власністю. Вона визначається у відсотках від суми прибутку, встановлюється відповідно до умов пенсійного договору і складає 20–25 %;
- комісійні збори, що встановлюються у відсотках від суми першого пенсійного вкладу вкладника, якщо це передбачено умовами договору;
- доходи з обороту власних засобів пенсійного фонду;

– надходження з інших джерел не заборонених законодавством.

Недержавні пенсійні фонди надають послуги:

- складання договору про додаткове пенсійне забезпечення громадян;
- відкриття іменних пенсійних рахунків учасників;
- розміщення пенсійних внесків на депозитних рахунках;
- регулярне ознайомлення учасників з розміром пенсійного нагромадження;
- здійснення пенсійних виплат;
- надання послуг додаткового пенсійного забезпечення працівникам підприємств (трудова пенсія);
- одноразові пенсійні виплати;
- виплата всієї накопиченої на рахунку учасника суми протягом декількох років;
- комбіновані виплати;
- виплати з інвалідності.

НПФ можуть здійснювати такі види пенсійних виплат:

- пенсія на певний строк;
- одноразова пенсійна виплата.

НПФ користується послугами адміністратора (юридичної особи), компанії з управління активами, банку-зберігача, аудитора на договірних умовах з Радою фонду.

Благодійні фонди, діяльність яких регламентується Законом України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР

Важливим чинником підтримки життєвого рівня населення, народжуваності, виховання дітей, творче обдарованої молоді, медичного обслуговування, допомоги малозабезпечених верств населення є гуманітарна допомога, що надається різноманітними благодійними та релігійними організаціями.

Благодійні організації утворюються і діють за територіальним принципом і поділяються за своїм статусом на всеукраїнські, місцеві та міжнародні.

Благодійництво, благодійна діяльність здійснюються у таких основних напрямках:

- сприяння практичному здійсненню загальнодержавних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, що спрямовані на поліпшення соціально-економічного становища;
- поліпшення матеріального становища набувачів благодійної допомоги, сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також подання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;
- подання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам репресій, біженцям;
- сприяння розвитку науки і освіти, реалізації науково-освітніх програм, подання допомоги вчителям, вченим, студентам, учням;

- сприяння розвитку культури, в тому числі реалізації програм національно-культурного розвитку, доступові всіх верств населення, особливо малозабезпечених, до культурних цінностей та художньої творчості;
- подання допомоги талановитій творчій молоді;
- сприяння охороні і збереженню культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;
- подання допомоги у розвитку видавничої справи, засобів масової інформації, інформаційної інфраструктури;
- сприяння розвитку природно-заповідного фонду та природоохоронної справи;
- сприяння розвитку охорони здоров'я, масової фізичної культури, спорту і туризму, пропагування здорового способу життя, участь у поданні медичної допомоги населенню та здійснення соціального догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують соціальної підтримки та піклування;
- сприяння захисту материнства та дитинства, подання допомоги багатодітним та малозабезпеченим сім'ям.

Конкретні напрями благодійництва та благодійної діяльності визначаються благодійниками і статутами (положеннями) благодійних організацій.

Благодійні фонди – це особлива форма організації фінансових відносин, яка характеризується виключно добровільними надходженнями коштів для створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі.

Благодійні фонди, як правило, функціонують на правах юридичної особи і є самоврядними суб'єктами. Метою створення їх є благодійна діяльність, що здійснюється передусім відносно хворих та громадян пенсійного віку. Кошти цих фондів створюються за рахунок:

- добровільних внесків, дарунків, відрахувань, громадських організацій, творчих спілок, колективів підприємств, установ, окремих громадян;
- прибутку, одержаного від виробничо-господарської діяльності організацій та підприємств, створюваних фондами;
- надходження від закордонних фондів та окремих осіб;
- доходів від заходів, що проводяться на користь фонду, лотерей, платних послуг, видавничої та іншої діяльності.

Напрямки використання грошових коштів, що надходять у благодійні фонди, визначаються правлінням фонду або пленумом представників засновників і фіксуються в кошторисі доходів та витрат. Витрачання коштів визначається цілями створення фонду, які конкретизують статутні завдання фонду. Головною надзвичайною рисою є витрачання коштів на безоплатній основі з благодійною спрямованістю.

В Україні зареєстровано близько 1500 таких організацій, а реальною діяльністю займається лише 200 фондів та громадських організацій.

Благодійний Фонд «Україно! Я за тебе!» було створено у квітні 2007 р. випускниками Тренінгового Центру «Рішення та перспективи», у 2010 р. він

набув статус міжнародного. За весь період своєї діяльності активістами Фонду було реалізовано близько 80 благодійних проектів на загальну суму 8,5 млн. грн.

Основними напрямками діяльності Фонду є:

- онкологія;
- пологові будинки та дитячі лікарні;
- дитячі будинки та інтернати;
- екологія;
- люди похилого віку;
- захист тварин;
- будівництво та реконструкція православних храмів;
- просвітницька діяльність: організація благодійних конференцій, семінарів, тренінгів.

Фонд «Розвиток України», філософією якого є «створюємо майбутнє».

Місія Фонду: працювати для людей, усуваючи причини актуальних суспільних проблем; впроваджуючи найкращий досвід, накопичений в Україні та за кордоном, створюючи унікальні системні рішення; домагаючись максимального результату кожним своїм проектом та дією.

Завдання Фонду:

- сприяти реалізації потенціалу найбільш активної, обдарованої й освіченої молоді як найперспективнішого ресурсу українського суспільства, а також створити механізми підтримки найкращих працівників системи освіти;
- впроваджувати й підтримувати передові методи й технології, закріплювати інституціональні зміни в галузі охорони здоров'я, а також формувати відповідальне ставлення жителів України до власного здоров'я;
- співпрацювати з державою в галузі збереження національної культури й зміцнення традицій, а також підтримувати новаторські проекти, що забезпечують культурний прорив.

Принципи діяльності Фонду:

Прозорість – найвищі стандарти інформаційної відкритості проектів і діяльності Фонду на всіх етапах: від прийняття рішень до підбиття підсумків.

Незалежність – відсутність кон'юнктурних і популістських мотивів у прийнятих рішеннях.

Ефективність – прагнення одержувати максимально можливий соціальний ефект від вкладених сил і коштів, об'єднання своїх і партнерських зусиль.

Професіоналізм – професійна експертиза, професійне виконання й професійна координація всієї роботи.

Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000» – це незалежна неурядова, неприбуткова, неполітична благодійна організація, яка була заснована у Києві у 2001 році. Місія Фонду – робити добро і залучати до цього інших.

Фонд працює за трьома основними напрямками – історія та культура, медицина, освіта.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Загальнодержавні фонди цільового призначення, їх класифікація і характеристика.
2. Характеристика загальнодержавних позабюджетних цільових фондів, що створені в Україні.
3. Недержавні фінансові фонди.

Теми рефератів

1. Джерела формування державних цільових фондів та їх призначення.
2. Недержавний пенсійний фонд, його проблеми та перспективи.
3. Пенсійна реформа в Україні.
4. Зарубіжний досвід створення та діяльності регіональних цільових фондів.
5. Благодійні фонди України.

Контрольні запитання

1. Дати коротку характеристику законодавчої бази функціонування державних цільових фондів.
2. Яке призначення Фонду соціального захисту інвалідів?
3. Які особливості формування цільових фондів у структурі державних і місцевих бюджетів?
4. Поясніть необхідність існування окремих державних позабюджетних фондів.
5. Які основні завдання Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття?
6. Назвіть джерела формування коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
7. В яких випадках підприємства повинні перераховувати цільові кошти до Фонду соціального захисту інвалідів?
8. Які суб'єкти беруть участь у недержавному пенсійному страхуванні?
9. Охарактеризуйте специфіку діяльності благодійних фондів?

Тести

1. Кошти державних цільових фондів обслуговуються:

- 1) органами Державної казначейської служби України;
- 2) Міністерством доходів і зборів;
- 3) Пенсійним фондом;

4) фондами соціального страхування.

2. У відсотках до якого показника здійснюється відрахування підприємств до Пенсійного фонду:

- 1) валового доходу підприємства;
- 2) фонду заробітної плати;
- 3) прибутку;
- 4) собівартості продукції.

3. Кошти Пенсійного фонду України використовуються на:

- 1) фінансування розвитку медицини;
- 2) соціально-культурні цілі;
- 3) фінансування державних та регіональних програм соціальної підтримки пенсіонерів;
- 4) підтримку інвалідів та ветеранів.

4. Право створювати цільові фонди мають:

- 1) загальнодержавні органи влади;
- 2) місцеві органи влади;
- 3) правильні відповіді 1 і 2;
- 4) правильної відповіді немає.

5. Позабюджетні фонди:

1) кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету, знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади і є складовою фінансових ресурсів місцевого рівня;

2) особлива форма організації фінансових відносин, яка характеризується виключно добровільними знаходженнями коштів для створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі.

- 3) фінансові ресурси місцевих органів влади;
- 4) спеціальний фонд бюджетних установ.

6. Величина ресурсів пенсійного забезпечення визначається наступними причинами:

- 1) демографічними, економічними;
- 2) соціальними;
- 3) політичними;
- 4) географічними.

7. Цільові фонди створюються шляхом:

- 1) виділення коштів з бюджету;
- 2) створення власних джерел доходів;
- 3) правильні відповіді 1 і 2;
- 4) правильної відповіді немає.

8. Цільові фонди, що входять до складу Державного бюджету України:

- 1) Пенсійний фонд;
- 2) Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- 3) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- 4) Фонд соціального захисту інвалідів.

9. Демографічні причини визначення величини ресурсів пенсійного забезпечення:

- 1) середня тривалість життя і її динаміка;
- 2) кількість осіб пенсійного віку;
- 3) чисельність працездатного населення та ін.;
- 4) всі відповіді правильні.

10. Економічні причини визначення величини ресурсів пенсійного забезпечення:

- 1) економічний стан країни в цілому;
- 2) співвідношення рівнів заробітної плати і пенсії;
- 3) надбавки за стаж, умови роботи та ін.;
- 4) всі відповіді правильні.

Завдання

1. До кожного терміна доберіть єдиний правильний варіант визначення:

1. Державні цільові фонди.
2. Позабюджетні фонди.
3. Благодійні фонди.
4. Пенсійний фонд.
5. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
6. Соціальна пенсія
7. Цільові фонди.

Визначення

А. Система державного матеріального забезпечення ветеранів праці, громадян літнього віку, ветеранів війни, громадян потерпілих унаслідок Чорнобильської катастрофи, державної допомоги родинам з дітьми, інвалідам, матерям-одиначкам та іншим малозабезпеченим категоріям громадян.

Б. Форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб.

В. Кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету, знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади і є складовою фінансових ресурсів місцевого рівня.

Г. Центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та

управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, здійснює виплати допомоги на поховання, контролює цільове використання коштів.

Д. Некомерційна самоврядна організація, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї.

Є. Особлива форма організації фінансових відносин, яка характеризується виключно добровільними надходженнями коштів для створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі.

Ж. Грошові ресурси, що акумулюються на окремих рахунках, використовуються за цільовим призначенням для фінансування конкретних програм чи заходів.

Задачі

Задача 10.1

На підставі даних таблиці 10.1:

1. Визначити суму доходів та видатків позабюджетних фондів в звітному та попередньому роках.
2. Визначити структуру надходжень до позабюджетних фондів України в звітному та попередньому роках.
3. Визначити структуру видатків позабюджетних фондів в звітному та попередньому роках.
4. Визначити залишок коштів позабюджетних фондів в попередньому та звітному роках.

Таблиця 10.1

Фінансова діяльність позабюджетних фондів України, тис грн

Показники	Попередній рік	Звітний рік
Залишок коштів на початок звітного періоду	353 751	389 302
НАДХОДЖЕННЯ		
▪ З бюджетів України	1 242 348	2 539 052
▪ Від підприємств та організацій	114 205 584	129 834 497
У тому числі:		
– України	11 359 534	12 861 283
– країн СНД	424	120
– інших країни	60 626	122 094

▪ Від громадян	31 668	38 560
У тому числі:		
– України	30 911	26 064
– країн СНД	4	27
– інших країни	753	12 469
▪ Доходи від комерційної діяльності	8 719	897
▪ Кредити, отримані від банків та інших фінансових установ	300 575	50 000
▪ Відсотки отримані за даними кредитами	347	1363
▪ Інші надходження	680 556	190 097
ВИТРАТИ		
▪ На основний вид діяльності	13 089 524	14 153 346
▪ На утримання апарату управління фонду	109 725	198 750
▪ Платежі до бюджетів України	2 579	7 990
▪ Відсотки, сплачені за отримані кредити	15 236	6 317
▪ На фінансування державних закладів	1 682	1 464
▪ Капітальні вкладення на капітальний ремонт	40 426	46 367
▪ На інші цілі	431 215	224 399
Залишок коштів на кінець звітного періоду		

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р., № 1533-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 22. – С. 171.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р., № 1105-XIV (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46. – С. 403.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на поточний рік» // Голос України або Урядовий кур'єр.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», серпень 2003 р., № 1058–15 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – С.376.
5. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.2001 р., № 2240-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – С. 71.
6. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» – 2010 // Відомості Верховної Ради України

(ВВР). – 2012. – № 12-13. – ст.82) [Електронний ресурс] – Режим доступу : < <http://zakon.rada.gov.ua>>.

7. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 6.08.2011 р., № 2464-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2-3. – ст.11.

8. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9.07.2003 р., №1057-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47 – 48. – ст. 372.

9. Страхування : підручник / керівник авт.кол. і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 3-те. – К. : КНЕУ, 2006.

10. Страхування : теорія та практика : навчально-методичний посібник / Внукова Н. М, Успенко В. І., Временко Л. В. [та ін.]; за загальною редакцією проф. Н. М. Внукової – Х. : Бурун Книга, 2004.

11. Таркуцяк А. О. Страхіві послуги: Навч. посібник / А. О. Таркуцяк. – К. : Європейський університет, 2003.

12. Юрій С. І. Соціальне страхування: підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, – К.: Кондор, 2009.

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

11.1. Фінанси підприємств як основа фінансової системи. Сутність та функції фінансів підприємств

Фінанси підприємств як складова частина фінансової системи посідають визначне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сферах виробництва де створюється валовий внутрішній продукт і національний дохід – основні джерела фінансових ресурсів.

На макроекономічному рівні фінанси підприємств забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет та позабюджетні фонди. Саме тому від стану фінансів підприємств залежить можливість задоволення суспільних потреб, фінансова стійкість країни.

Фінанси підприємств функціонують на мікрорівні і тому мають спільні риси та певні відмінності від фінансів держави в цілому. *Загальною ознакою* фінансів підприємств є те, що вони виражають сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом ВВП. *Специфічні ознаки* фінансів підприємств виражають економічні відносини, які характеризують первинний розподіл вартості ВВП, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів. Особливості фінансів підприємств зумовлені їх функціонуванням у різних галузях економіки, різними організаційно-правовими формами господарювання.

Господарська діяльність переважної більшості підприємств має комерційний характер з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. До некомерційних належать здебільшого добродійні, освітянські, медичні, наукові та інші організації невиконавчої сфери економіки.

У процесі підприємницької діяльності підприємства вступають у господарські відносини із своїми контрагентами: постачальниками і покупцями, партнерами із суспільної діяльності, об'єднаннями і асоціаціями, фінансово-кредитною системою, у наслідок яких виникають фінансові відносини, пов'язані з організацією виробництва і реалізацією продукції, формуванням фінансових ресурсів, здійсненням інвестиційної діяльності, податкових платежів у бюджет і цільові фонди, внутрішньовиробничим розподілом доходів тощо.

Отже, **об'єктом фінансів підприємства** є економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктами таких відносин можуть бути підприємства та організації, банківські установи, страхові компанії, позабюджетні, інвестиційні фонди, аудиторські організації, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Матеріальною основою економічних (фінансових) відносин є гроші. Гроші створюють умови для появи фінансів як самостійної сфери грошових відносин.

Узагальнюючи, можна визначити, що **фінанси підприємств** – це економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням розподілом та використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення [3].

Фінансові відносини підприємств у залежності від економічного змісту можна згрупувати за такими основними напрямками (рис. 11.1):

1) відносини з іншими підприємствами та організаціями – найбільша за обсягом грошових платежів група. Це відносини між підприємствами, що пов'язані з виконанням договірних зобов'язань (з постачальниками, покупцями, будівельниками, транспортниками та іншими підприємствами як всередині країни, так і ззовні).

Фінансові відносини між підприємствами можуть виникати у зв'язку з:

- реалізацією виробленої продукції;
- купівлею-продажем товарно-матеріальних цінностей для господарської діяльності;
- сплатою й отриманням штрафів, пені та інших платежів;
- перерахуванням коштів у цільові фонди інших підприємств;
- розподілом прибутку від спільної діяльності.

Роль цієї групи первинна, тому що у сфері матеріального виробництва створюється національний дохід, підприємства одержують виручку від реалізації продукції і прибуток.

2) фінансові відносини всередині підприємства – це відносини між окремими структурними підрозділами підприємства (філіалами, цехами, відділами), а також відносини адміністрації з робітниками підприємства. Фінансові відносини всередині підприємства виникають у зв'язку з формуванням статутного фонду, формуванням і розподілом прибутку, фондів спеціального призначення; оплатою праці робітників та службовців, виплатою премій, матеріальної допомоги.

3) фінансові відносини підприємств з вищими організаціями, всередині фінансово-промислових груп – це відносини, що виникають в умовах концентрації і монополізації виробництва. Вони пов'язані з формуванням і використанням централізованих грошових фондів для фінансування інвестицій, наукових та маркетингових досліджень, поповнення основних та оборотних коштів, фінансування імпорتنих операцій.

4) відносини з фінансово-кредитною системою включають відносини з бюджетною системою (державним та місцевими бюджетами), з позабюджетними фондами, з кредитно-банківськими установами, із страховими організаціями, з фондовим ринком, з різними фондами та інші відносини.

Рис. 11.1. Структурно-логічна схема сутності фінансів підприємств

Фінансові відносини між підприємствами і державою пов'язані з формуванням і використанням бюджетних і позабюджетних фондів. Ці відносини виникають при сплаті податків та інших обов'язкових внесків і платежів у бюджетну систему та позабюджетні фонди, при отриманні з бюджету грошових коштів у вигляді асигнувань, дотацій, субсидій тощо.

Об'єктами фінансових відносин між підприємствами і кредитно-банківською системою є організація безготівкових розрахунків, отримання і повернення позик, сплата відсотків за отримані кредити, внесення коштів на депозитні рахунки банків та отримання процентів. Банки також надають підприємствам різні фінансові послуги: лізингові, факторингові, трастові (довірчі), консультативні та інші. Ця група відносин включає також різноманітні фінансові відносини підприємств з іншими інститутами ринкової економіки: із страховими організаціями (у зв'язку із страховими платежами та відшкодуваннями за різними видами страхування); з фондовим ринком (випуск цінних паперів, розміщення їх, купівля-продаж на фондових біржах цінних паперів інших підприємств); з інвестиційними фондами (залучення довгострокових кредитів з метою розширення виробництва) та ін.

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового порядку. Відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, Податковим кодексом України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими правовими актами.

Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Найбільш повно сутність фінансів проявляється у їх функціях. У процесі відтворення фінанси підприємств виражають свою сутність через такі **функції**:

- формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності;
- розподіл та використання фінансових ресурсів для забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, для виконання своїх фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками, суб'єктами господарювання;
- контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення.

Зважаючи на те, що формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається за створення статутного капіталу, а також під час розподілу грошових надходжень, доцільно розглядати поняття «формування» та «розподіл» як єдиний процес у суспільному виробництві.

Утворення грошових фондів завжди передбачає розподіл валових доходів [3]. Саме тому більшість економістів визнають за головні функції фінансів підприємств розподільної та контрольну функцію, хоч і до теперішнього часу це питання залишається дискусійним у науковій літературі.

За допомогою розподільної функції відбувається формування статутного капіталу, розподіл ВВП у вартісному виразі, визначення основних вартісних пропорцій у процесі розподілу доходів і фінансових ресурсів, забезпечується оптимальне співвідношення інтересів окремих товаровиробників, підприємств, організацій і держави у цілому. Таким чином, через розподільну функцію

фінансів відбувається формування фінансових ресурсів підприємства, їх розподіл і використання для забезпечення усіх видів діяльності підприємства (операційної, інвестиційної, фінансової)

Контрольна функція фінансів підприємства проявляється у контролі за формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємства у процесі відтворення. Об'єктивною основою контрольної функції є вартісний облік витрат на виробництво і реалізацію продукції (виконання робіт, надання послуг) формування доходів і фондів грошових коштів підприємства та їх використання. Реалізація контрольної функції здійснюється за допомогою фінансових показників діяльності підприємств, їх оцінки і розробки необхідних заходів щодо підвищення ефективності розподільчих відносин.

Обидві функції фінансів тісно пов'язані між собою і проявляються у взаємодії, що можна довести на прикладі.

В основі фінансів лежать розподільчі відносини, які забезпечують джерелами фінансування процес відтворення, і тим самим пов'язують в одне ціле всі фази відтворювального процесу: виробництво, обмін і споживання.

Розмір доходів, які одержує підприємство, ефективне і раціональне господарювання визначають можливості його подальшого розвитку. І навпаки, порушення безперебійного кругообігу коштів, зростання витрат на виробництво і реалізацію продукції зменшують доходи підприємства і, відповідно, можливості його подальшого розвитку, конкурентоспроможність і фінансову стійкість. У даному випадку контрольна функція фінансів сигналізує про недостатній вплив розподільчих відносин на ефективність виробництва, недоліки в менеджменті фінансовими ресурсами, організації виробництва. Ігнорування таких сигналів може привести до банкрутства і ліквідації підприємства.

11.2. Основи організації фінансів підприємств

Функціонування фінансів підприємств здійснюється за допомогою цілеспрямованої їх організації.

Під організацією фінансів підприємств розуміють форми, методи, способи формування та використання ресурсів, контроль за їхнім оборотом для досягнення економічних цілей згідно з чинними законодавчими актами.

В основу організації фінансів підприємств покладено комерційний розрахунок – порівняння у вартісній формі витрат і результатів фінансово-господарської діяльності, який базується на таких основних принципах: саморегулювання, самоокупність, самофінансування.

Визначний вплив на організацію фінансів підприємств мають:

1. Організаційно-правова форма господарювання.
2. Галузеві техніко-економічні особливості.
3. Форма об'єднання підприємств, якщо підприємство входить до будь-якого об'єднання.

В Україні можуть діяти різні види підприємств, які різняться між собою

метою і характером діяльності, кількістю власників капіталу, їхніми правами і відповідальністю. Організаційно-правова форма господарювання підприємств визначається Господарським кодексом України.

У залежності від форм власності, передбачених Законом, підприємства можуть бути приватними, комунальними, колективними, державними, а також змішаними. В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником. Унітарними є підприємства держані, комунальні, релігійні та підприємства, засновані на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальності за зобов'язаннями, розподілу і використанню прибутку.

Згідно з Господарським кодексом України **господарськими товариствами** визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Залежно від характеру інтеграції (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) господарські товариства поділяються на: повні, з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, командитні та акціонерні.

Повне товариство (товариство з повною відповідальністю) – це товариство всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язання підприємства всім своїм майном.

Товариством з обмеженою відповідальністю визнається товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах їх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки, згідно установчих документів. Учасники товариства несуть відповідальність за зобов'язаннями у розмірі своїх вкладів, а якщо їх недостатньо, то додаткову солідарну відповідальність у розмірі кратному до вкладу кожного учасника.

Командитним визнається товариство, яке включає поряд з одним або більшістю учасників, які несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, також одного або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства.

Акціонерне товариство, згідно з Законом України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р., що набрав чинності з 29 квітня 2009 року, – це «господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями» [2]. Сьогодні акціонерні товариства забезпечують понад 75 % ВВП України. Засновниками акціонерного товариства можуть бути одна, дві чи більше осіб.

Закон «Про акціонерні товариства» передбачає нові типи існування акціонерних товариств: приватне акціонерне товариство (ПрАТ) і публічне акціонерне товариство (ПАТ) замість відкритих (ВАТ) та закритих (ЗАТ), що існували відповідно до Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р.

Тип акціонерного товариства визначається залежно від здатності акцій товариства вільно обертатися, тобто змінювати власника без згоди інших акціонерів або товариства. Тип товариства (публічного або приватного) відбивається на можливості залучення товариством капіталу на фондових ринках, ступені захисту прав акціонерів, стабільності відносин власності і контролю, гнучкості інструментів корпоративного управління.

Особливостями публічного акціонерного товариства є те, що його акції можуть купуватися та продаватися на фондовій біржі; акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства. Товариство може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій. При публічному розміщенні акцій акціонери не мають переважного права на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством. Річна фінансова звітність товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком) та ін.

Особливостями приватного акціонерного товариства є те, що максимальна кількість акціонерів не може бути більшою за 100 осіб; товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. Акціонери та саме товариство мають переважне право на придбання акцій цього товариства та на придбання акцій додаткової емісії. Акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону. Товариство не зобов'язане розкривати свою фінансову звітність на фондовому ринку та ін.

Усі відкриті і закриті акціонерні товариства України у строк до 1 квітня 2011 р. були зобов'язані привести свою організаційно-правову форму у відповідність до вимог нового Закону України «Про акціонерні товариства».

Організаційно-правова форма господарювання впливає на фінансові відносини з питань розподілу прибутку на підприємствах.

Прибуток корпоративних комерційних організацій, який лишається після розподілу у загально встановленому порядку, розподіляється між учасниками на принципах корпоративності.

Прибуток унітарних підприємств після сплати податку на прибуток і інших обов'язкових платежів повністю лишається у розпорядженні підприємств і використовується для виробничого і соціального розвитку.

Галузева специфіка діяльності також має значний вплив на

організацію фінансів підприємств.

Галузеві техніко-економічні особливості впливають на склад і структуру виробничих фондів, тривалість виробничого циклу, особливості кругообігу коштів, джерела фінансування простого і розширеного відтворення, склад і структуру фінансових ресурсів як у грошовій так і в натуральній формах. Необхідність концентрації фінансових ресурсів до певних періодів викликає у свою чергу необхідність залучення позикових коштів.

Специфікою торгівлі є поєднання операцій виробничого характеру (сортування, фасування, пакування тощо) з операціями реалізації товарів.

Є особливості у складі і структурі оборотних коштів: значна їх частина вкладена у товарні запаси. Галузеві особливості структури основних фондів полягають у поєднанні власних і орендованих фондів. Усі ці особливості враховуються при формуванні фінансових ресурсів підприємств торгівлі та їх використанні.

На організацію фінансів підприємств впливають також різні форми об'єднань підприємств.

Згідно з Господарським кодексом в Україні можуть створюватись і функціонувати два типи об'єднань підприємств:

1. Добровільні.
2. Інституціональні.

За умов ринкової економіки підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою науково-технічну, виробничу, комерційну та інші види діяльності і створювати добровільні об'єднання, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України.

В Україні окрім добровільних створюються і функціонують **інституціональні** об'єднання, діяльність яких започатковується у директивному порядку міністерствами або іншими центральними органами виконавчої влади, органами самоврядування чи безпосередньо Кабінетом Міністрів України.

В економіці України функціонують потужні державні корпорації, створені на базі колишніх галузевих міністерств.

Інституціональні міжгалузеві об'єднання підприємств та організацій діють в агропромисловому комплексі, будівництві, інших секторах економіки.

Підприємство, яке входить до інституціонального об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення щодо припинення своєї діяльності

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціації – договірні добровільні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Члени асоціації зберігають юридичну і фінансову самостійність. Асоціація не має права втручатись у господарську діяльність будь-якого учасника.

Корпорації – договірні об'єднання, створені на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів з делегуванням окремих

повноважень для центрального регулювання діяльності кожного з учасників.

Консорціуми – тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення загальної мети (здійснення спільного великого господарського проекту). Учасниками консорціуму можуть бути державні і приватні фірми, а також окремі держави (наприклад міжнародний консорціум супутникового зв'язку). Учасники консорціуму зберігають юридичну і фінансову самостійність. У разі досягнення мети створення консорціуму, він припиняє свою діяльність.

Концерни – форма статутних об'єднань підприємств, що характеризується єдністю власності і контролю. Об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, страхові компанії, банки). Після створення концерну суб'єкти господарювання втрачають свою самостійність. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Промислово-фінансові групи – об'єднання юридично та економічно самостійних підприємств різних галузей економіки, утворюються за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України. Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Холдинги – специфічна організаційна форма об'єднання капіталів. Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування відповідно до вимог Господарського кодексу України.

Якщо з вини контролюючого підприємства дочірнім підприємством було укладено (здійснено) не вигідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинно компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки.

Якщо дочірнє підприємство з вини контролюючого підприємства опиниться у стані неплатоспроможності і буде визнане банкрутом, то субсидіарну відповідальність перед кредиторами дочірнього підприємства нестиме контролююче підприємство.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств: союзи, спілки тощо.

11.3 Фінансові ресурси підприємств

Незалежно від сфери функціонування господарюючого суб'єкта його фінансово-господарська діяльність пов'язана з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Сутність фінансових ресурсів тісно пов'язана з економічною категорією «фінанси». Однак, незважаючи на тривалу історію існування фінансів як

економічної категорії, проблема визначення сутності фінансових ресурсів на рівні підприємств в економічній науці залишається дискусійною.

Узагальнюючи дослідження науковців щодо сутності фінансових ресурсів підприємств, слід зазначити, що більшість погоджується з підходом, який визначає фінансові ресурси на рівні суб'єктів господарювання як матеріальне втілення фінансових відносин. Можна сказати, що фінанси як сукупність економічних відносин знаходять своє конкретне вираження у фінансових ресурсах.

Отже, під **фінансовими ресурсами** слід розуміти грошові кошти, які знаходяться у розпорядженні підприємства та беруть участь у процесі відтворення. До фінансових ресурсів належать грошові фонди та частина грошових коштів, яка використовується підприємством у нефондовій формі.

Залежно від власності фінансові ресурси можуть бути власними та позиковими.

Власні фінансові ресурси – це ресурси, які належать підприємству і утворюються внаслідок фінансово-господарської діяльності підприємства. До них належать: статутний фонд, амортизаційний фонд, валовий дохід і прибуток.

Позикові фінансові ресурси – це ресурси, що знаходяться тимчасово в розпорядженні підприємства і можуть бути використані для досягнення статутних цілей. До їх числа відносяться отримані кредити, кошти мобілізовані на фінансовому ринку.

Грошові фонди – це частина грошових коштів, які мають цільове спрямування.

Важливою стороною фінансової діяльності підприємств є формування та використання різних грошових фондів, через які здійснюється процес розширеного відтворення, фінансування науково-технічних розробок, освоєння та впровадження нової техніки та технологій, економічне стимулювання тощо.

До грошових фондів належать:

- статутний капітал (фонд);
- резервний фонд;
- фонд розвитку виробництва;
- фонд оплати праці;
- амортизаційний фонд;
- фонд для виплати дивідендів;
- валютний фонд
- інші фонди, передбачені статутом підприємства.

Формування грошових фондів підприємств починається з моменту його організації. Підприємство відповідно до чинного законодавства утворює статутний капітал.

Статутний капітал – основне первісне джерело власних коштів підприємства.

Статутний капітал уявляє собою сукупність коштів засновників необхідну для функціонування підприємства, які вкладені в активи, а також майнові права, що мають грошову оцінку.

Порядок і джерела формування статутних фондів залежать від типу підприємства і форми власності. Розміри статутного фонду характеризують

розмір коштів, які були інвестовані у фінансово - господарську діяльність. На основі статутного капіталу формуються основний і оборотний капітали, які знаходяться у процесі безперервного руху, приймаючи різні форми в залежності від стадії кругообігу. Поділ капіталу на основний і оборотний пов'язаний з характером їх кругообігу і формою участі у створенні готової продукції.

Резервний фонд – утворюється на підприємстві за рахунок відрахувань від прибутку, використовується для покриття збитків, подолання тимчасових фінансових ускладнень (не менш 25% статутного фонду і не менш 5% від розміру прибутку).

Амортизаційний фонд – утворюється в процесі використання основних засобів і нематеріальних активів за рахунок амортизаційних відрахувань, використовується для їх відтворення.

Фонд розвитку концентрує кошти, які використовуються для розвитку виробництва.

Валютний фонд – формується на підприємствах, які одержують виручку у валюті від експортних операцій або купують валюту для імпорتنних операцій.

Фонд оплати праці – формується на підприємстві для грошових виплат працівникам за виконану роботу згідно з трудовим договором.

Фонд виплати дивідендів – утворюється в акціонерних підприємствах один раз на рік для виплати акціонерам дивідендів по акціях.

Окрім **постійних** грошових фондів на підприємствах можуть утворюватися **оперативні тимчасові** фонди.

Кошти підприємства використовуються не тільки у фондовій формі. Так, використання підприємством коштів для виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом та позабюджетними фондами, банками, страховими організаціями здійснюються у нефондовій формі. У нефондовій формі підприємства також одержують дотації та субсидії, спонсорські внески, банківські кредити.

Підприємство використовує різні джерела формування фінансових ресурсів. Фінансові ресурси підприємства формуються:

- під час заснування підприємства (внески засновників у статутний фонд);
- внаслідок здійснення фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, резервний фонд);
- у результаті операцій на фінансовому ринку (додатковий капітал, позиковий капітал);
- у порядку перерозподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, страхові відшкодування, інші види ресурсів).

Структурно-логічну схему формування фінансових ресурсів підприємства представлено на рис. 11.2.

Перехід на ринкові умови господарювання потребує нових підходів до формування фінансових ресурсів підприємств. Так, сьогодні важливе місце у джерелах фінансових ресурсів належить внескам фізичних і юридичних осіб. Водночас скорочуються розміри бюджетних і відомчих субсидій. Збільшується значення прибутку, амортизаційних відрахувань та позикових коштів.

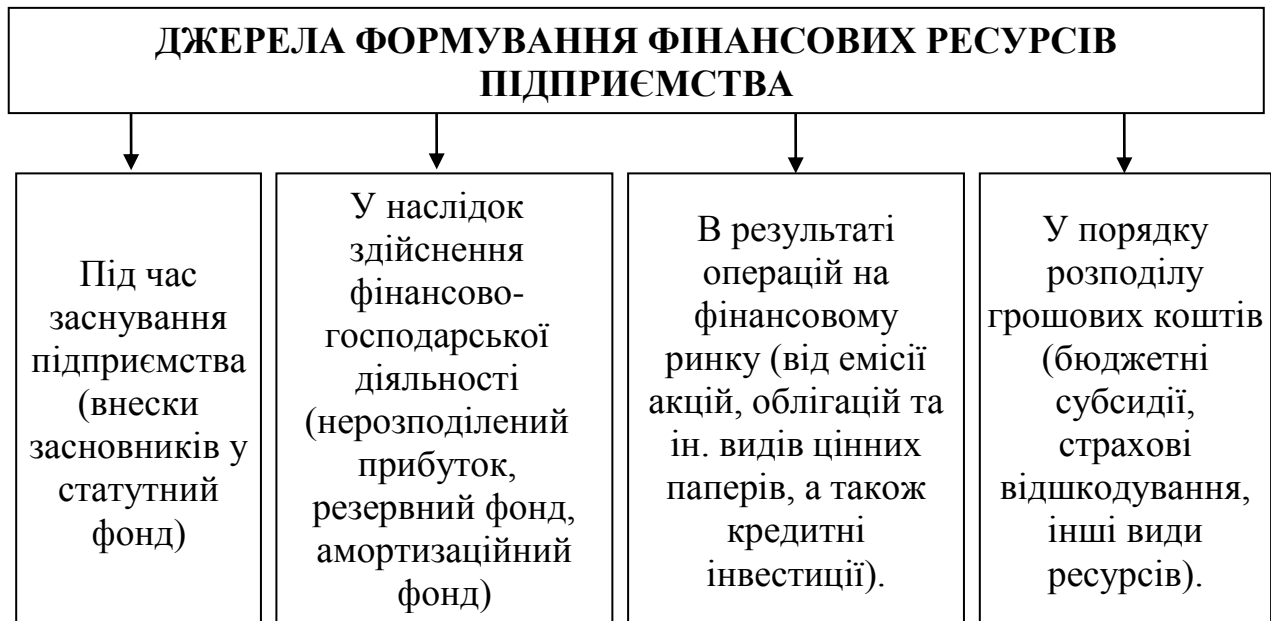

Рис. 11.2. Структурно-логічна схема формування фінансових ресурсів підприємства

У процесі формування фінансових ресурсів підприємств важливу роль відіграє визначення оптимальної структури їхніх джерел.

Наявність фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають фінансову стабільність підприємства, його платоспроможність, ліквідність, фінансову стійкість.

Все це змушує підприємства виявляти ініціативу, заповзятливість, нести відповідальність за результати власної фінансово-господарської діяльності.

11.4. Прибуток підприємства: його роль, формування, розподіл та використання в умовах сучасної системи оподаткування

Прибуток є однією з основних економічних категорій, яка характеризує відносини, що складаються у процесі суспільного виробництва.

Поява прибутку безпосередньо пов'язана з появою категорії «витрати виробництва». Прибуток – це та частина додаткової вартості продукту, яка залишається після покриття витрат виробництва. Відособлення частини вартості продукції у вигляді витрат виступає у грошовому виразі як собівартість продукції. Додатковий продукт – це вартість, створювана виробниками понад вартість необхідного продукту. Додатковий продукт властивий усім суспільно-економічним формаціям і є однією з важливих умов їхнього успішного розвитку.

Отже, прибуток уявляє собою частину додаткової вартості, виробленої, реалізованої, готової до розподілу. Підприємство одержить прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми. Об'єктивна основа існування прибутку пов'язана з

необхідністю первинного розподілу додаткового продукту. Таким чином, прибуток є об'єктивною економічною категорією. Тому на його формування впливають об'єктивні процеси, що відбуваються у суспільстві, сферах виробництва й розподілу валового внутрішнього продукту.

Водночас прибуток – це показник, який формується на мікро-рівні. Прибуток відбиває результати фінансово-господарської діяльності підприємств як суб'єктів господарювання і зазнає впливу багатьох чинників. Є особливості у формуванні прибутку підприємств залежно від сфери їхньої діяльності, галузі господарювання, форми власності, розвитку ринкових відносин тощо.

На формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства, що відбивається в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності; обчислення собівартості продукції (робіт, послуг); загальногосподарських витрат; визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій та іншої діяльності. Отже, прибуток – це важливий показник, який характеризує фінансовий результат діяльності підприємства.

Зростання прибутку означає збільшення потенційних можливостей підприємства, підвищення ступеня його ділової активності. За прибутком визначається доля доходів власників підприємств, розміри дивідендів акціонерів, інших доходів. Прибуток визначає також рентабельність капіталу, впливає на вартість усього підприємства в цілому.

Різномічне значення прибутку посилюється з переходом держави до ринкових умов господарювання. Підприємства недержавної форми власності, отримавши фінансову самостійність і незалежність, мають право самостійно визначати напрямки використання прибутку після сплати обов'язкових платежів та відрахувань.

Прибуток є джерелом забезпечення як внутрішньогосподарських потреб підприємств, так і джерелом формування бюджетних ресурсів держави. Тому успішна, прибуткова діяльність підприємств є основою економічного розвитку та економічної безпеки держави.

Облік і визначення фінансових результатів – прибутку (збитку) здійснюється за такими видами діяльності підприємства: звичайна діяльність, у тому числі операційна та інша звичайна діяльність; а також діяльність, пов'язана з виникненням надзвичайних подій.

Підприємство може отримувати прибуток у результаті операційної, фінансової та інвестиційної діяльності.

На рис. 11.3. наведено схему формування чистого прибутку підприємства за стандартами (положеннями) бухгалтерського обліку в Україні.

Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку **прибуток** – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Збитком вважається перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких були здійснені ці витрати.

Валовий (загальний) прибуток (збиток) розраховуються як різниця між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції.

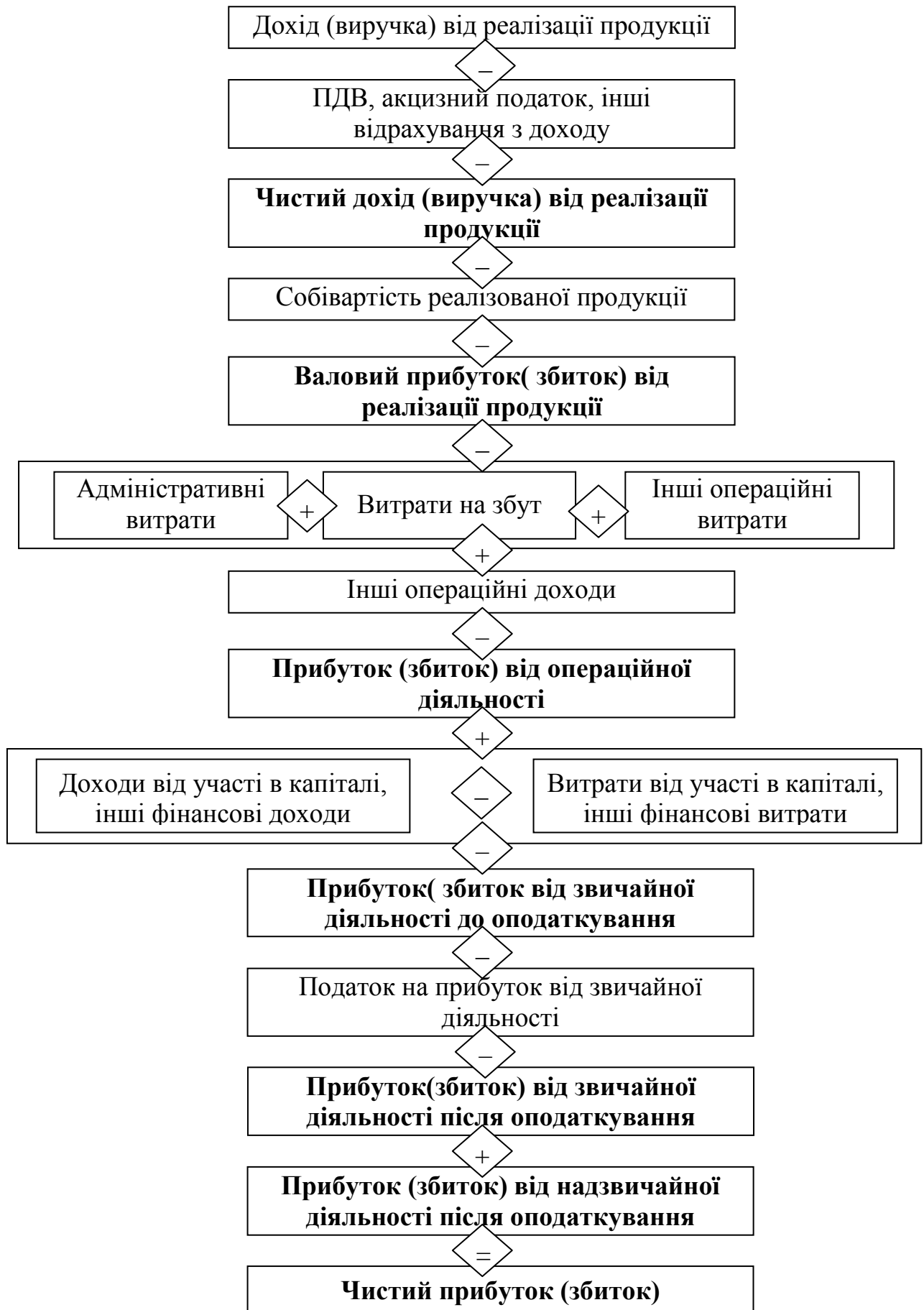

Рис. 11.3. Структурно-логічна схема формування чистого прибутку підприємства за стандартами (положеннями) бухгалтерського обліку в Україні

Прибуток (збиток) від операційної діяльності визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) і іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат.

Прибуток від звичайної діяльності після оподаткування визначається як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування і суми податків з прибутку.

Чистий прибуток (збиток) підприємства (остаточний результат діяльності підприємства) розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування і надзвичайного прибутку (збитку) після оподаткування.

Отриманий підприємством прибуток може бути використаний для задоволення різноманітних потреб.

По-перше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків через вилучення у підприємств частини прибутку у державний бюджет.

По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності.

Отже, отриманий підприємством прибуток є об'єктом розподілу.

У розподілі прибутку можна виділити два етапи.

Перший етап – це розподіл загального прибутку. На цьому етапі учасниками розподілу є держава й підприємство. У результаті розподілу кожний з учасників одержує свою частку прибутку.

Пропорція розподілу прибутку між державою і підприємствами має важливе значення для забезпечення державних потреб і потреб підприємств. Це одне з принципових питань реалізації фінансової політики держави, від правильного вирішення якого залежить розвиток економіки в цілому.

Пропорції розподілу прибутку між державою (бюджетом) та підприємством складаються під впливом кількох чинників. Істотне значення при цьому має податкова політика держави щодо суб'єктів господарювання. Ця політика реалізується у сумі податків, що сплачуються за рахунок прибутку, у визначенні об'єктів оподаткування, ставках оподаткування, порядку надання податкових пільг.

З 1 квітня 2011 року набрали чинності нові правила оподаткування податком на прибуток, що встановлені у розділі III Податкового Кодексу України, прийнятого у 2010 р.[1]. До цієї дати чинним був Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств».

У Податковому кодексі податок на прибуток підприємств зазнав «революційних» змін, що пов'язані із необхідністю усунення економічно необґрунтованих розбіжностей між правилами податкового обліку і положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку України щодо визнання і оцінки доходів та витрат. Перехід від методу «першої події» на метод «нарахувань та співставлень» при визнанні доходів та витрат у податковому

обліку дозволяє значно скоротити тимчасові різниці між податковим та бухгалтерським обліком.

Найсуттєвіші зміни відбулися у механізмі розрахунку об'єкта оподаткування та правилах визнання доходів та витрат. Відтепер прибуток до оподаткування визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду (ст.ст. 135–137 Кодексу) на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду (ст.ст. 138–143, ст. 152 Кодексу).

Податковим кодексом передбачено поступове зниження ставки податку на прибуток до 16 % (з 01.01.2011 р. застосовувалася ставка 25 %; з 01.04.2011 р. – 23 %; з 01.01.2012 р. – 21 %; з 01.01.2013 р. – 19 %; з 01.01.2014 р. – 16 %).

Для розвитку малого бізнесу кодексом передбачено застосування нульової ставки податку на прибуток на п'ять років для підприємств з річним оборотом до 3 млн. грн. та кількістю працюючих до 20 осіб.

Прибуток від страхової діяльності юридичних осіб у випадках, встановлених п. 156.2 Податкового кодексу (страхування життя) оподатковують за ставкою 0 %.

Другий етап – це розподіл і використання прибутку, що залишився в розпорядженні підприємств після здійснення платежів до бюджету. На цьому етапі за рахунок прибутку можуть створюватися цільові фонди для фінансування відповідних витрат.

Прибуток, що залишається після сплати податків і платежів, (тобто чистий прибуток), надходить у повне розпорядження підприємства.

Основні напрямки використання прибутку – це виробничо-технічний розвиток підприємства, соціальний розвиток, матеріальне заохочення, включаючи виплату дивідендів в акціонерних товариствах, інші витрати (рис. 11.4) [3].

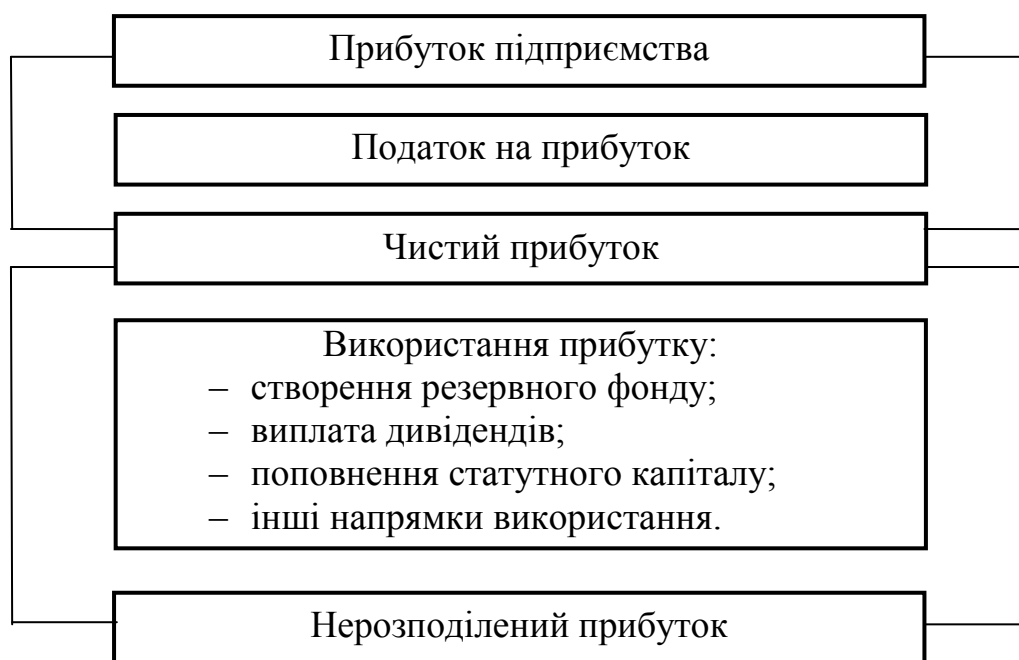

Рис. 11.4. Структурно-логічна схема розподілу і використання прибутку підприємства

Чистий прибуток підприємства спрямовується на формування резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, на інші цілі.

Ефективність роботи підприємства значною мірою залежить від якості управлінських рішень, що стосуються використання прибутку, який залишився у розпорядженні підприємства. Приймаючи ці рішення, власники (менеджери) повинні враховувати потребу підприємства у фінансових ресурсах, резервах, необхідність виробничого і соціального розвитку підприємства, можливості прибуткових фінансових вкладень тощо.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Сутність і функції фінансів підприємств.
2. Основи організації фінансів підприємств.
3. Фінансові ресурси підприємств, їх сутність і значення.
4. Прибуток підприємства: його роль, формування, розподіл та використання.

Теми рефератів

1. Фінанси підприємств як основа фінансів суспільства.
2. Особливості організації фінансів підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.
3. Галузеві особливості організації фінансів.
4. Джерела формування фінансових ресурсів підприємств.

Контрольні запитання

1. Визначте особливості фінансів підприємства порівняно із державними фінансами.
2. Наведіть загальні і специфічні ознаки, властиві фінансам підприємств.
3. Визначте сутність фінансів підприємств.
4. Охарактеризуйте групи фінансових відносин, що належать до фінансів підприємств.
5. Дайте характеристику функцій фінансів підприємств.
6. Назвіть обов'язкові передумови ефективного функціонування фінансів підприємств.
7. Охарактеризуйте сутність грошових коштів, грошових фондів та фінансових ресурсів підприємства.
8. Дайте характеристику формування та використання фінансових ресурсів підприємств.

9. Охарактеризуйте організацію фінансів підприємств.
10. Визначте як організаційно-правова форма господарювання впливає на організацію фінансів підприємств.
11. Визначте як галузева специфіка впливає на організацію фінансів підприємств
12. Розкрийте економічну сутність прибутку.
13. Визначте діючий порядок оподаткування прибутку підприємств.
14. Охарактеризуйте процес формування чистого прибутку підприємства.
15. Охарактеризуйте зміст розподілу та використання прибутку.

Тести

1. Які з перелічених нижче відносин не входять до складу фінансів підприємств:

- 1) між підприємством та його робітниками;
- 2) між підприємством та державою;
- 3) між робітниками підприємства та торговельними організаціями;
- 4) між підприємствами?

2. Яку основну ставку оподаткування прибутку підприємств встановлено в Україні з 1.04.2011 р.?

- 1) 16 %;
- 2) 25 %;
- 3) 21 %;
- 4) 23 %.

3. Фінанси підприємства – це:

- 1) кошти, які зберігаються в касі бухгалтерії підприємства;
- 2) кошти, що знаходяться на рахунку підприємства в банку;
- 3) економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення.

4. За яким критерієм поділяють капітал на основний і оборотний?

- 1) за величиною вартості його структурних елементів;
- 2) за формою участі у процесі виробництва і особливостями перенесення власної вартості на продукцію, що виробляється;
- 3) за сферою функціонування.

5. Яким чином підприємства відшкодовують вартість, що втрачають засоби праці внаслідок зношування:

- 1) відрахуванням відповідної суми з отриманого доходу;
- 2) через амортизацію шляхом створення амортизаційного фонду;
- 3) відрахуванням відповідної суми з отриманого прибутку.

6. У чому виявляються відмінності обороту основних виробничих та оборотних виробничих фондів?

- 1) основні виробничі фонди обертаються за один виробничий цикл, а оборотні – за декілька;
- 2) основні виробничі фонди обертаються за декілька виробничих циклів, а оборотні – за один;
- 3) пасивна частина основних виробничих фондів обертається за декілька виробничих циклів, а їхня активна частина та оборотні фонди – за один цикл.

7. Як називають витрати підприємства на виробництво продукції, виражені в грошовій формі?

- 1) ціна виробництва;
- 2) вартість виробництва;
- 3) виробнича собівартість.

8. Суб'єкти якого об'єднання підприємств та організацій втрачають свою юридичну та господарську самостійність:

- 1) асоціації;
- 2) концерну;
- 3) консорціуму;

9. Який напрямок підприємницької діяльності підприємства найбільш важливий:

- 1) фінансовий;
- 2) виробничий;
- 3) комерційний;
- 4) важливі всі напрямки.

10. Які ознаки характеризують одноособове господарство:

- 1) обмежена відповідальність;
- 2) повна самостійність;
- 3) одержання додаткового доходу від спеціалізації;

11. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю відповідають за борг товариства:

- 1) у межах належних їм внесків;
- 2) у межах належних їм внесків і майном у розмірі, кратному внеску;
- 3) передбачена солідарна відповідальність усім майном.

12. Валовий прибуток від реалізації продукції – це:

- 1) виручка від реалізації без ПДВ;
- 2) грошове вираження вартості реалізованого товару без ПДВ, акцизів, знижок;
- 3) різниця між чистим доходом від реалізації та собівартістю реалізованої продукції.

13. Рентабельність – це:

- 1) частина прибутку, що лишається після відшкодування усіх витрат;
- 2) абсолютний показник ефективності роботи підприємства;
- 3) відносний показник ефективності роботи підприємства.

14. Власні фінансові ресурси підприємства – це:

- 1) статутний фонд;
- 2) кредити;
- 3) резервний фонд;
- 4) прибуток.

15. Фінансові ресурси підприємства утворюються за рахунок:

- 1) тільки власних коштів;
- 2) власних і позикових коштів;
- 3) тільки позикових коштів.

Завдання 1.

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Доходи, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування.
2. Витрати, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування.
3. Виручка від реалізації
4. Використання прибутку
5. Резервний фонд
6. Нерозподілений прибуток
7. Грошові кошти
8. Кругообіг коштів підприємства
9. Організація фінансів підприємств

Визначення:

А. Спрямування прибутку підприємства на сплату податків, створення резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, фінансування витрат у процесі фінансово-господарської діяльності.

Б. Сума коштів, які надійшли на банківський рахунок або у касу підприємства від продажу товарів та надання послуг.

В. Доходи, одержані платником податку на прибуток, складаються з доходу від операційної діяльності, інших доходів крім сум попередньої оплати та авансів, отриманих у рахунок оплати товарів, виконаних робіт, наданих послуг, а також суми податку на додану вартість, отримані, за винятком випадків, коли підприємство-продавець не є платником податку на додану вартість.

Г. Витрати, здійснені платником податку на прибуток протягом звітного податкового періоду, складаються із витрат операційної діяльності, інших витрат, крім витрат на проведення прийомів, свят тощо.

Д. Гроші підприємства, які перебувають на його рахунках у банках, у касі підприємства й підзвітних осіб.

Є. Планомірний рух коштів підприємства у процесі господарської діяльності, результатом якого є створення нової споживчої вартості та зростання вартості.

Ж. Частка прибутку підприємства, отримана в результаті діяльності в попередні періоди, яка не була спрямована на виплату дивідендів власникам підприємства чи поповнення складових власного капіталу підприємства.

З. Методи, форми і способи формування та використання фінансових ресурсів, а також контроль за їхнім кругообігом з метою досягнення визначених підприємством цілей.

І. Фонд, який створюється за рахунок чистого прибутку для забезпечення покриття можливих збитків від фінансово-господарської діяльності.

Задачі

Задача 11.1.

Статутний фонд ПАТ „Пролісок” становить 650 тис. грн. Серед акцій прості та 10 % привілейованих з фіксованою доходністю 25 % річних. Номінальна ціна акції – 50 грн. За результатами роботи за рік підприємство отримало чистий прибуток у розмірі 20 тис. грн. На загальних зборах акціонерів було вирішено 100 % прибутку спрямовувати на виплату дивідендів.

Визначте розмір дивідендів на кожну акцію.

Задача 11.2.

По закінченню звітного року фірма мала на поточному рахунку 39,5 тис. грн. грошові кошти в касі склали 3.5 тис. грн. Вартість необоротних активів становила 405 тис. грн., у тому числі нарахована амортизація дорівнювала 22,37 тис. грн. Вартість виробничих запасів – 15 тис. грн., готової продукції – 26,5 тис. грн. Дебіторська заборгованість складала 26,0 тис. грн., кредиторська – 21,1 тис. грн. Заборгованість акціонерам по виплаті дивідендів – 1,2 тис. грн. Внески власників фірми у статутний фонд – 381 тис. грн., короткостроковий банківський кредит – 80 тис. грн., сума нерозподіленого прибутку – 9,83 тис. грн.

Складіть бухгалтерський баланс фірми на кінець звітного року, визначте співвідношення між власним та позичковим капіталом.

Задача 11.3.

Визначте суму податку на прибуток, відрахованого до бюджету торговельного підприємства, якщо прибуток від звичайної діяльності до

оподаткування за підсумками 1 кварталу 2011 р. – 250 тис. грн., сума, пільг – 35 тис. грн.

Задача 11.4.

За підсумками 1 кварталу 2013 р. чиста виручка від реалізації продукції промислового підприємства складає 64 200 тис. грн., собівартість реалізованої продукції – 32 620 тис. грн., адміністративні витрати – 8 840 тис. грн., витрати на збут – 6 000 тис. грн., інші витрати – 1 000 тис. грн.

Визначте загальний прибуток підприємства від реалізації продукції, прибуток від операційної діяльності, чистий прибуток.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Податковий кодекс України // Голос України. – 2010. – № 229-230.
2. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 202. – 29 жовтня.
3. Фінанси підприємств : підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. – К. : КНЕУ, 2004.

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

12.1. Сутність та склад фінансів домогосподарств

Фінанси домогосподарств визначаються як соціально-економічні грошові відносини із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. Джерелом створення вказаних фондів є заробітна плата та інші джерела доходів кожного громадянина чи його сім'ї.

До основних доходів домогосподарств належать доходи від заробітної плати, продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, доходи, одержані від здачі в оренду майна, відсотки на капітал, вкладений у банківські депозити, цінні папери тощо.

До видатків домогосподарств відносяться витрати на придбання споживчих товарів, оплата отриманих послуг або вони виступають як трансферти (добровільні та обов'язкові). Податки з населення історично закладені в основі формування державних фінансів.

Західні економісти, наприклад, такі як К. Р. Макконнелл та С. Л. Брю, вважають, що домогосподарства відіграють подвійну роль в національній економіці: вони в кінцевому рахунку є постачальником усіх економічних ресурсів, і одночасно – є основним споживачем більшої частини національного продукту.

Автори «Економікс» розглядають домогосподарства з двох точок зору:

- в першу чергу, як групу отримувачів доходів;
- в другу чергу – як групу, що витрачає кошти.

Домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, й в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (стаття 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення»).

Домогосподарства за своєю економічною суттю – це господарські структури виняткового типу, діяльність яких ґрунтується на створенні й використанні фондів фінансових ресурсів. Ця підсистема безпосередньо пов'язана з іншими підсистемами фінансової системи.

Так, домогосподарства одержують кошти із бюджету та від господарських структур у вигляді оплати праці та при отриманні соціальних виплат із бюджету та позабюджетних фондів. Зі свого боку домогосподарства

вносять платежі до бюджету та централізованих фондів, беруть участь у формуванні й використанні страхових фондів, є суб'єктами фінансового ринку.

Фінанси домогосподарств як економічні відносини реалізуються у родинях, домашніх господарствах, міжособистісних контактах, відрізняючись при цьому своєрідністю й з погляду одержання доходів, і з погляду формування цільових фондів, і з погляду використання коштів. Також існують специфічні й різноманітні зв'язки фінансів домогосподарств з іншими сферами й ланками фінансової системи.

Грошові доходи домогосподарств складаються з:

- суми грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за виключенням податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань);

- доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості;

- доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів;

- надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель;

- соціальних допоміг, субсидій, пенсій, стипендій;

- грошових допоміг від родичів та інших осіб;

- інших грошових доходів.

Доходи домогосподарств можуть формуватися у всіх фінансових сферах, тому що й у державних, і в суспільних, і в підприємницьких фінансах у різних формах присутні заробітна плата, позички, соціальні виплати, компенсації й інші джерела фінансових ресурсів населення. Накопичувальні, інвестиційні, ощадні фонди домашніх господарств можуть формуватися як за участю підприємницьких структур так і державних установ.

Сукупні ресурси домогосподарств включають:

- грошові доходи;

- вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком матеріальних витрат на її виробництво), у порядку самозаготівель;

- вартість подарованих родичами та іншими особами продуктів харчування;

- суми пільг та безготівкових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива;

- суму безготівкових пільг на проїзд у транспорті, на оплату телефону, путівок в санаторно-курортні заклади, на купівлю ліків, лікування, зубопротезування тощо;

- суму використаних заощаджень;

- приросту в обстежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернутих домогосподарству боргів.

Цей показник відображає потенційні ресурси домогосподарства, отримані в конкретному періоді, незалежно від джерел їх надходження.

Грошові витрати домогосподарств включають:

- витрати на купівлю продуктів харчування, алкогольних та тютюнових виробів, непродовольчих товарів, на оплату послуг;
- витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства;
- грошову допомогу родичам та іншим особам;
- витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ;
- аліменти;
- податки (крім податку з доходів фізичних осіб),
- збори, внески та ін.

Сукупні витрати домогосподарств складаються з:

- грошових витрат;
- вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель;
- суми пільг та безготівкових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива;
- суми безготівкових пільг на проїзд у транспорті, на оплату телефону, путівок в санаторно-курортні заклади, на купівлю ліків, лікування, зубопротезування тощо.

Вартість подарованих домогосподарством родичам та іншим особам продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства, включається до сукупних витрат у зв'язку з постійним характером цієї допомоги.

У фінансових відносинах звичайно дотримується правило, відповідно до якого доходи визначають видатки. У загальному вигляді це можна віднести й до фінансів домогосподарств. Але при цьому важливо враховувати, що в рамках цих фінансів формується **рівень життя населення**, а деякі видатки обов'язково повинні забезпечуватися за рахунок держави та державних фінансів: забезпечення прожиткового мінімуму, надання безкоштовної середньої освіти, медичного обслуговування та інших соціальних виплат, гарантованих державою.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

12.2. Класифікація доходів та видатків домогосподарств

Фінанси домогосподарств можуть класифікуватися за різними ознаками. Найпоширеніша схема поділяє фінанси домогосподарств залежно від **факторів і джерел доходів**. У цьому випадку виділяються:

- оплата найманої праці;
- доходи від особистого підсобного господарства та промислів, а також від надання послуг;
- соціальні трансферти;
- доходи від тіньової та напівлегальної економіки.

Можна розділити фінанси домогосподарств **по складу груп**, у яких можливе формування загальних об'єднаних фінансових потоків (доходів, фондів, видатків). Наприклад:

- фінанси одинаків (неодружена молодь, холостяки, розведені, удівці і т. і.);
- фінанси родин, домогосподарств – часткових і повних (чоловік і жінка, їхні діти й батьки);
- фінанси укрупнених родин (основна родина, далекі родичі, утриманці, а також, у зв'язку з появою забезпечених родин, домробітниць, вихователі та ін.

Фінанси домогосподарств можуть бути описані структурою видатків **за їхньою соціальною значимістю**:

- фінанси життєзабезпечення (підтримки життя, умов існування й відновлення працездатності);
- фінанси професійного та соціального розвитку й поновлення трудових ресурсів (утворення, підвищення культурного рівня, виховання і навчання дітей);
- фінанси поліпшення умов життя і середовища перебування (умов роботи, відпочинку, проживання);
- фінанси соціальних пріоритетів (добровільне або необхідне створення й підтримка адекватного соціального іміджу).

Всі перераховані вище схеми структури фінансів домогосподарств припускають докладне знання їх загальних доходів.

Доходи домашніх господарств.

В умовах ринкової економіки чітко охарактеризувати обсяг і структуру доходів домогосподарств досить складно. Є дві крайні позиції:

1. Й наймана праця, й особисті господарства, й індивідуальні промисли вважаються своєрідним видом бізнесу і входять до структури підприємницьких фінансів, у цьому випадку до фінансів населення можна віднести хіба що соціальні трансферти (пенсії та допомоги інвалідам тощо).

2. До фінансів домогосподарств відносяться всі доходи і видатки окремої особистості або групи людей, і фактично всі види підприємницьких доходів і видатків входять до складу фінансів домогосподарств та включаються до цієї сфери.

Так, **за типами доходів домогосподарств** виділяють

- заробітну плату,
- виплати і доплати,

- виручку від реалізації товарів і майна,
- відсотки, дивіденди, курсові різниці,
- пенсії, допомоги, спадщини, подарунки та ін.

Формування доходів домогосподарств відбувається практично у всіх сегментах ринку:

- на ринку трудових ресурсів (заробітна плата й інші виплати, компенсаційні, стимулюючі платежі),
- на ринку товарів (доходи від реалізації товарів власного виробництва, творчості, від продажу майна тощо),
- на фінансовому ринку (доходи від фінансових, фондових, валютних інвестицій, компенсаційно-інвестиційні доходи).

В умовах ринкової економіки активну роль у доходах населення грають фінансово-кредитні інститути, фондовий ринок, що дозволяють отримувати додаткові доходи кредитного та інвестиційного характеру (відсоток по банківських вкладах, відсотки й дивіденди по боргових та пайових цінних паперах, позитивні курсові різниці по операціях з фінансовими інструментами).

Утворення фондів домогосподарств.

Доходи домогосподарств, потрапивши в розпорядження осіб, що приймають рішення з їх використання, групуються в деякі фонди.

За формами утворення фонди у фінансах домогосподарств можуть існувати у такому вигляді:

- незафіксованому (без спеціальної концентрації й обмеження);
- фізично обмеженому (суми грошей, що зберігаються окремо);
- документально зафіксованому (рахунки, у тому числі цільові, цінні папери і т. і.).

Комерційні й ощадні банки можуть брати активну участь у формуванні й підтримці режиму фондів домогосподарств у формах документарної фіксації при наданні індивідуальних сейфів, трастових послуг, залучення коштів на різні рахунки. Однак нестабільність фінансового ринку, відсутність системи страхування приватних заощаджень, невисокі гарантії збереження й повернення вкладень призводять до того, що кошти домогосподарств різного призначення зберігаються в будинках, квартирах, інших приміщеннях і місцях, що знижує їх потенційну інвестиційну ефективність, а буває призводить до фізичного знищення.

За своїм **цільовим призначенням та функціями** фонди домогосподарств можуть поділятися на:

- фонди життєзабезпечення (харчування, необхідний одяг, житло, ліки);
- фонди розвитку (навчання і т. і.);
- фонди відновлення (відпочинок);
- фонди поліпшення середовища перебування (житло, дачі і т. і.);
- фонди формування й підтримки іміджу (престижний одяг, коштовності і т. і.);
- резервні фонди (непередбачені випадки, обов'язкові платежі).

Обсяги коштів, що концентруються у відповідних фондах, форми їхнього утворення, структуризація системи грошових фондів домогосподарств залежать від обсягів, періодичності, стабільності доходів, особливостей професійних занять населення, соціокультурних факторів, асортиментів і цін на товарних ринках, умов проживання в конкретних регіонах.

Видатки домашніх господарств.

Сформовані доходами домогосподарств й згруповані у фондах ресурси використовуються під впливом внутрішніх мотивів і зовнішніх факторів, утворюючи видатки домогосподарств.

Видатки домогосподарств також значно диверсифіковані й можуть розрізнятися по ряду ознак. Так, *за роллю, що грають видатки у фінансах домогосподарств*, можна виділити:

- споживчі (придбання товарів і послуг);
- виробничі (у просте або розширене відтворення особистого виробництва, промислів, творчості);
- інвестиційні (у кредитну систему або фондовий ринок).

Велике значення має величина видатків, їхня структура, динаміка окремих статей. Тут можна відзначити:

- постійні та змінні за розміром видатки,
- фіксовані (постійні або умовно постійні),
- видатки, що збільшуються та знижуються.

Розглядаються видатки й за такими ознаками:

- *на життєзабезпечення* (харчування, одяг, житло та ін.);
- *на забезпечення простого відтворення* в особистих господарствах (сировина, матеріали, ремонт устаткування);
- *на професійний розвиток* (навчання, освіта),
- *на поліпшення умов життя* (меблі, машини, дачі),
- *на захист від ризиків* (страхування, технічний захист) та ін.

Можливо також виділення видатків періодичних, разових і випадкових, циклічних, сезонних або присвячених до конкретних дат, а також з урахуванням різних факторів як загального (клімат, природні умови, національні традиції, політичний устрій, економічний розвиток країни), так і особистого (вік, релігія, спосіб життя) характеру.

Таким чином, включення фінансів домогосподарств у фінансову систему дозволяє аналізувати процеси, що відбуваються в ній більш комплексно, а отже, і більш ефективно.

Слід сказати, що *заощадження домогосподарств* у країнах з розвинутою ринковою економікою є важливим ресурсом для здійснення кредитних та інвестиційних операцій в банківській діяльності, розвитку фінансового ринку.

Поки що у вітчизняних комерційних банках кошти населення є другорядним джерелом грошових ресурсів після коштів юридичних осіб. Однак за останні п'ять-сім років частка депозитів населення у ресурсній базі комерційних банків суттєво збільшилася.

Заощадження являє собою частину грошових доходів населення, що формується за рахунок вільних грошових коштів, які утворюються внаслідок скорочення поточного особистого споживання, і призначена для того, щоб забезпечити потреби у майбутньому.

Розрізняють мотивовані і немотивовані заощадження. Останні у домогосподарств виникають внаслідок перевищення платоспроможності над рівнем потреб. Це можливо у випадках, якщо:

- рівень доходів досить великий, тобто в змозі забезпечити задоволення потреб, які на даний час існують;
- рівень пропозиції та якість пропонованих товарів або послуг не може задовольнити попит споживачів;
- політика держави, що спрямована на підвищення рівня заощаджень, шляхом зниження витрат домогосподарств.

Таким чином, заощадження являють собою різницю між сукупним доходом домогосподарств та всіма обов'язковими виплатами, необхідними витратами і запланованими витратами, на які вже накопичені кошти.

Виділяють багато різноманітних мотивів для заощадження, які можна об'єднати в наступні групи:

- 1) придбання дорогих товарів;
- 2) непередбачувані витрати;
- 3) витрати майбутніх періодів (весілля, освіта та ін.);
- 4) звичка заощаджувати кошти;
- 5) заощадження з метою отримання прибутку.

За характером мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на організовані та неорганізовані.

Організовані заощадження – це такі заощадження населення, мобілізацію і розміщення яких проводить банківська система, або небанківські фінансово-кредитні установи.

Неорганізовані грошові заощадження населення – це ті, що зберігаються безпосередньо у населення готівкою у національній та іноземній валютах.

До неорганізованих заощаджень можна також віднести зберігання коштів у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів, дорогих товарів тривалого користування тощо.

Перед населенням постійно постає питання, в якому вигляді доцільніше зберігати кошти виходячи з різноманітних мотивів.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Економічна сутність та склад фінансів домогосподарств.
2. Склад та класифікація доходів домогосподарств.
3. Склад та класифікація видатків домогосподарств.
4. Структура доходів та видатків домогосподарств в Україні.

Теми рефератів

1. Сучасний стан та розвиток фінансів домогосподарств в Україні.
2. Аналіз доходів та витрат домогосподарств в Україні.
3. Заощадження домогосподарств в Україні та їх мотивація.
4. Формування та використання сукупних фінансових ресурсів домогосподарств.

Контрольні запитання

1. Що таке «домогосподарство», дайте визначення.
2. Розкрийте економічну сутність фінансів домогосподарств.
3. Яку роль відіграють фінанси домогосподарств в національній економіці?
4. Яке місце займають фінанси домогосподарств у фінансовій системі країни?
5. Яким чином пов'язані фінанси домогосподарств з іншими сферами та ланками фінансової системи?
6. Що включають в себе грошові та сукупні доходи домогосподарств?
7. Що відноситься до грошових та сукупних витрат домогосподарств?
8. Що таке прожитковий мінімум?
9. За якими критеріями класифікуються доходи домогосподарств?
10. Яким чином утворюються фонди домогосподарств, за якими ознаками вони поділяються?
11. Дайте класифікацію видатків домогосподарств.
12. Проаналізуйте динаміку та структуру доходів та видатків домогосподарств в Україні.
13. Яку роль виконують заощадження домогосподарств для здійснення активних операцій комерційних банків?
14. Яким чином заощадження домогосподарств перетворюються в інвестиції на фінансовому ринку?
15. Що таке організовані та неорганізовані заощадження населення?

Тести

1. Домогосподарство – це:

- 1) сукупність грошових та негрошових доходів та витрат населення;
- 2) сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти;
- 3) доходи населення від заробітної плати, продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, відсотки на капітал, цінні папери тощо;
- 4) витрати населення на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг.

2. Фінанси домогосподарств – це:

- 1) соціально-економічні грошові відносини з приводу формування та використання централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів;
- 2) соціально-економічні грошові відносини з приводу формування та використання доходів та видатків державних та місцевих фінансів;
- 3) соціально-економічні грошові відносини із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів населення для задоволення особистих потреб громадян;
- 4) соціально-економічні грошові відносини з приводу формування та використання позабюджетних цільових фондів.

3. Сукупні доходи домогосподарств включають:

- 1) грошові доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості;
- 2) усі грошові та негрошові доходи домогосподарств, отримані незалежно від джерел їх надходження;
- 3) суми грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарства.

4. Грошові доходи домогосподарств включають:

- 1) грошові доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності та ін.;
- 2) усі грошові та негрошові доходи домогосподарств, отримані незалежно від джерел їх надходження;
- 3) суми грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарства.

5. Сукупні витрати домогосподарств включають:

- 1) витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг, тощо;
- 2) усі грошові та натуральні витрати, що здійснені членами домогосподарства;

3) витрати на оплату послуг, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, витрати на купівлю нерухомості, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки, збори, внески та ін.

6. *Грошові витрати домогосподарств включають:*

1) витрати на купівлю продуктів харчування та непродовольчих товарів;
2) усі грошові та натуральні витрати, що здійснені членами домогосподарства;

3) витрати на оплату послуг та витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства;

4) витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки, збори, внески та ін.

7. *Прожитковий мінімум – це:*

1) вартість грошових та натуральних соціальних допомог, субсидій, пенсій, стипендій, грошових допомог від родичів та інших осіб.

2) вартість грошової допомоги та подарованих домогосподарством родичам та іншим особам продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства;

3) вартісна величина достатнього для нормального функціонування організму людини, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

8. *Фінанси домогосподарств за їхньою соціальною значимістю поділяються на:*

1) фінанси життєзабезпечення, фінанси професійного й соціального розвитку, фінанси поліпшення умов життя й середовища перебування, фінанси соціальних пріоритетів;

2) фінанси однаків, фінанси родин, домогосподарств (часткових і повних), фінанси укрупнених родин;

3) оплата найманої праці, доходи від особистого підсобного господарства та промислів, доходи від надання послуг, соціальні трансферти.

9. *Фінанси домогосподарств по складу груп, у яких формуються фінансові потоки поділяються на:*

1) фінанси життєзабезпечення, фінанси професійного й соціального розвитку, фінанси поліпшення умов життя й середовища перебування, фінанси соціальних пріоритетів;

2) фінанси однаків, фінанси родин, домогосподарств (часткових і повних), фінанси укрупнених родин;

3) оплата найманої праці, доходи від особистого підсобного

господарства та промислів, доходи від надання послуг, соціальні трансферти.

10. За своїм цільовим призначенням та функціями фонди домогосподарств можуть поділятися на:

- 1) незафіксовані, фізично обмежені, зафіксовані;
- 2) оплата найманої праці, доходи від особистого підсобного господарства та промислів, доходи від надання послуг, соціальні трансферти;
- 3) фонди життєзабезпечення, фонди розвитку та навчання, фонди відновлення, фонди поліпшення середовища перебування; фонди формування й підтримки іміджу; резервні фонди.

Завдання

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Домогосподарство.
2. Фінанси домогосподарств.
3. Доходи домогосподарств.
4. Витрати домогосподарств.
5. Сукупні ресурси домогосподарств.
6. Прожитковий мінімум.
7. Заощадження.
8. Організовані заощадження.
9. Неорганізовані грошові заощадження.

Визначення:

А. Потенційні ресурси домогосподарства, отримані в конкретному періоді, незалежно від джерел їх надходження.

Б. Соціально-економічні грошові відносини із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян.

В. Заощадження населення, мобілізацію і розміщення яких проводить банківська система, або небанківські фінансово-кредитні установи.

Г. Витрати на купівлю продуктів харчування, алкогольних та тютюнових виробів, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, грошову допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки (крім прибуткового), збори, внески та ін.

Д. Сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Е. Вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Ж. Частина грошових доходів населення, що формується за рахунок вільних грошових коштів, які утворюються внаслідок скорочення поточного особистого споживання, і призначена для того, щоб забезпечити потреби у майбутньому.

З. Суми грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, соціальних допомог, субсидій, пенсій, стипендій, грошових допомог від родичів та ін.

І. Заощадження, що зберігаються безпосередньо у населення готівкою у національній та іноземній валютах, зберігання коштів у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів, дорогих товарів тривалого користування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юрій С. І. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008.
2. Фінанси (теоретичні основи) : підручник / М. В. Грідчіна, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін.; Під кер-вом і за наук. ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : МАУП, 2004.
3. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : монографія / Т. О. Кізима. – К. : Знання, 2010.
4. Заяць В. С. Інвестиційні можливості домогосподарств України : обмеження і перспективи / В. С. Заяць // Інвестиції : практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 4-6.
5. Болотіна Є. В. Домогосподарство в системі інститутів ринкової інфраструктури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2010_3/Bolot.pdf
6. Ломачинська І. А. Формування фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах розвитку національної економіки / І. А. Ломачинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – №3, Т.1. – С. 172-174.

СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

13.1 Сутність, класифікація та принципи страхування

Реформи, соціальні перетворення, що відбуваються у системі економічних відносин України, роблять актуальними проблеми страхового захисту, наявність потреби в якому та реальна можливість її задоволення характеризують ступінь розвитку економіки країни.

Створення дієвої системи захисту інтересів громадян, підприємців, держави, підтримка соціальної стабільності суспільства неможливе без ефективного функціонування ринку страхових послуг із широким спектром усіх його галузей та видів.

Сьогодні страхування в нашій державі, як сфера специфічних відносин, реалізується у фінансовій системі через ланку децентралізованих фінансів. Розвиток вітчизняного страхування має створити сприятливі умови для подальшого інтегрування України в світову страхову інфраструктуру шляхом гармонізації та адаптації національного страхового законодавства до відповідних страхових традицій Європейського співтовариства.

Страхування може стати механізмом, за допомогою якого суспільство і держава можуть вирішити найважливіші економічні, соціальні та політичні проблеми.

Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Страхування не створює валового внутрішнього продукту, однак перерозподіляє грошові потоки в ті галузі народного господарства, що найбільше мають потребу в коштах у результаті настання негативних подій.

Страхування є часткою фінансової системи, що виконує в суспільстві низку **соціально-економічних функцій**:

1. Захисна. Страхуванням забезпечується фінансовий захист фізичних і юридичних осіб від збитків у результаті настання негативних подій, крім того, страхуванням забезпечується безперервність процесу суспільного відтворення шляхом скорочення часу некомпенсованого збитку, що, у свою чергу, знижує загальні збитки в соціально-економічній сфері.

2. Розподільна. Для страхування характерна замкнута розкладка величини збитку від настання негативної події на всіх учасників процесу страхування. Причому, чим ширше коло учасників страхування, тим менше може бути розмір страхового платежу, тим більший збиток можна буде покрити.

3. Інвестиційна. У ринковій економіці зростає роль страхування як одного зі способів концентрації тимчасово вільних грошових коштів фізичних і юридичних осіб, а також як способу ефективного використання даних засобів (поповнення ринку вільного капіталу).

4. Попереджувальна. Полягає у фінансуванні за рахунок коштів страхового фонду попереджувальних заходів, спрямованих на зменшення ризику настання негативних подій, що, у свою чергу, позитивно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому.

5. Міжнародна. Шляхом здійснення міжнародних страхових відносин (страхування зовнішньоекономічних операцій, розміщення фінансових засобів страховика в міжнародній банківській системі) здійснюється міжнародний експорт та імпорт капіталу.

В теорії страхування виділяють декілька класифікаційних ознак:

- **історичні**, за яких можна відстежити еволюцію страхування взагалі та його окремих видів, форм страхових організацій протягом тривалого історичного періоду;
- **економічні**, на які впливають економічні умови здійснення страхування в конкретній країні, ступінь розвитку страхової справи;
- **юридичні**, що визначають умови та форми проведення страхування, спираючись на внутрішню законодавчу базу та міжнародні угоди.

За економічною ознакою страхування класифікують за наступними критеріями:

- спеціалізацією страховика;
- об'єктом страхування;
- родом небезпеки;
- статусом страхувальника або за орієнтацією страхових інтересів;
- статусом страховика;
- формою організації.

За спеціалізацією страховика загальноприйнятим у світовій практиці є поділ страхування на страхування життя та загальні види страхування. З цієї точки зору всі страхові компанії можна поділити на дві великі групи:

- 1. страхові компанії, які здійснюють страхування життя;**
- 2. страхові компанії, які здійснюють страхування інше, ніж страхування життя** (ризикове страхування або загальні види страхування).

На основі класифікації страхування за об'єктами, на які спрямовано страховий захист, виділяють **галузі страхування**.

Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані:

- з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (**особисте страхування**);
- з володінням, користуванням і розпорядженням майном (**майнове страхування**);
- з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (**страхування відповідальності**).

Під родом небезпеки розуміється набір специфічних страхових ризиків, які супроводжують конкретну діяльність страхувальнику. Із цього погляду у загальному страхуванні виокремлюють, наприклад, автотранспортне страхування, морське та авіаційне страхування, страхування кредитних ризиків тощо.

За статусом страхувальника або **за орієнтацією страхових інтересів** страхові послуги поділяються на такі, що обслуговують:

- **інтереси громадян** – орієнтовані на соціальні та майнові потреби родини або окремої людини,
- **інтереси юридичних осіб.**

Класифікацію **за статусом страховика** використовують головним чином для забезпечення державного регулювання страхової діяльності. У цьому випадку можна виділити:

- **державне страхування**, що здійснюється державними спеціалізованими страховими організаціями;
- **комерційне страхування**, що здійснюють страхові компанії, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств і товариств з додатковою відповідальністю;
- **взаємне страхування**, що здійснюють товариства взаємного страхування.

За формою організації страхування поділяють:

- **індивідуальне страхування** (договори складаються з окремими фізичними особами в індивідуальному порядку з урахуванням потреб окремих осіб, виходячи із їхнього суспільного, майнового та сімейного стану);
- **колективне** (договори укладаються з адміністрацією підприємств, установ, які виступають страхувальниками, а застрахованими особами є працівники цього підприємства, організації).

Класифікація за юридичними ознаками, як і за економічними, передбачає декілька підходів:

- за вимогами міжнародних угод;
- згідно з потребами внутрішнього законодавства;
- за формами здійснення.

Класифікація **у відповідності з міжнародними нормами** має на меті сприяння формуванню єдиного страхового ринку країн, що є членами ЄЕС.

Класифікація страхування **згідно з потребами внутрішнього законодавства** України та перспективами розширення меж вітчизняного страхового ринку враховують міжнародні норми класифікації. Це відображено в переліку видів страхування, на які видають ліцензії згідно з порядком їх видачі.

Найважливіша класифікаційна ознака у страхуванні – **за формою проведення**. За цією ознакою страхування поділяється на **добровільне** та **обов'язкове**. Більшість договорів страхування укладають на основі вільного волевиявлення сторін, коли страхувальник має право обирати страховика і приймати рішення про необхідність страхування, а страховик має право відмовити у страхуванні. Але якщо страхувальник недооцінює рівень небезпеки

або визначену групу ризиків страховика не беруть на страхування у зв'язку з нерентабельністю, то держава запроваджує обов'язкове страхування. При цьому замість права на укладання договору у страхувальника з'являється обов'язок його укласти, а у страховика – взяти ризик на страхування.

Перелік обов'язкових видів страхування затверджено Законом України «Про страхування», стаття 7 [1].

Основні принципи страхування:

- майновий інтерес;
- найвищий ступінь довіри сторін;
- причинно-наслідковий зв'язок;
- виплата відшкодування у розмірі реального збитку;
- суброгація.

Ці принципи відповідають основним етапам спілкування клієнта та страховика:

1. Переговори щодо укладання договору страхування.
2. Надання всієї необхідної інформації.
3. З'ясування причини настання страхового випадку.
4. Розрахунок і виплата страхового відшкодування.

Принцип майнового інтересу пов'язаний із зацікавленістю юридичних і фізичних осіб у збереженні об'єктів, у які вкладені кошти, та життя і здоров'я людини при настанні несприятливих подій або нещасних випадків.

Основні риси майнового інтересу:

- повинен піддаватися фінансовій оцінці;
- повинен виникати на законних підставах;
- особа, яка, уклавши договір страхування, вчинила кримінальний злочин, не може одержати від страхування вигоду.

Принцип найвищої довіри сторін полягає в тому, що на стадії укладення договору страхування страхувальник повинен повідомити про всі важливі обставини стосовно об'єкта страхування, всі відомості, що дозволили б зробити висновки стосовно ступеня ризику, а страховик – про умови страхування.

Принцип причинно-наслідковий зв'язок – це принцип, який полягає у тому, що страховику важливо визначити фактичну причину страхового випадку – активну, спонукальну, яка починає ланцюжок і обумовлює певний результат без втручання будь-якої іншої сторонньої сили від іншого джерела.

Кожний страховий поліс містить каталог винятків або застережень – перелік ризиків, що не підлягають страхуванню. Страховик візьме на себе відповідальність тільки за відомі ризики, ймовірність настання яких можна розрахувати. Стандартними причинами, які виключають з обсягу відповідальності страховика є, наприклад, навмисні дії страхувальника або його представників, збитки, спричинені радіоактивним випромінюванням, у результаті військових дій, терористичних актів.

Крім того, у кожному виді страхування існують свої стандартні винятки.

Принцип виплати відшкодування у розмірі реального збитку (страхове відшкодування) – головний принцип страхування. Сутність страхового

відшкодування полягає у поверненні страхувальника, якому заподіяно збиток, у таке фінансове становище, в якому він перебував перед настанням страхового випадку.

Принцип суброгації. Страховик, компенсуючи збитки після настання страхового випадку може придбати право на позов до третьої особи, з чиєї вини стався страховий випадок, для компенсації витрат в обсязі виплаченого страхового відшкодування.

Деякі автори відносять серед принципів страхування вказують **франшизу** – позначену в договорі незначну частину збитку страхувальника, яка при настанні страхової події не відшкодовується страховиком.

Франшиза – це передбачена договором частина збитків, що в разі настання страхової події не відшкодовується страховиком.

Розрізняють умовну і безумовну франшизу. **Умовна** передбачає звільнення страховика від відповідальності за шкоду, якщо її розмір не перевищує розміру франшизи, і збиток підлягає відшкодуванню повністю, якщо його розмір перевищує франшизу. **Безумовна** франшиза свідчить, що відповідальність страховика визначається розміром збитку за мінусом розміру франшизи.

13.2 Галузі страхування

Класифікацію за об'єктами з виокремленням галузей, підгалузей і видів страхування можна вважати класичним підходом у теорії та практиці вітчизняного страхування. Схематично така класифікація наведена на рис. 13.1.

Майнове страхування – галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України і пов'язані з володінням, використанням, розпорядженням майном.

Його економічне призначення полягає в компенсації шкоди, заподіяної страхувальнику внаслідок страхового випадку із застрахованим майном. Ідеться як про матеріальні, так і про фінансові збитки.

Обсяг відповідальності страховика включає виплату страхового відшкодування страхувальникові в разі пошкодження або знищення матеріальних цінностей, а також у разі втрати страхувальником грошових коштів або неотримання ним запланованого доходу (прибутку) внаслідок страхових випадків, обумовлених договором страхування.

Майнове страхування об'єднує найрізноманітніші види страхування, які поділяються на дві підгалузі: страхування майна громадян і страхування майна юридичних осіб. Виокремлення цих двох підгалузей пов'язане з істотними розбіжностями у практиці проведення страхування майна юридичних і фізичних осіб.

Особисте страхування – галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що пов'язані з життям, здоров'ям і працездатністю страхувальника або застрахованої особи.

Рис. 13.1. Галузі страхування

Особисте страхування провадиться на випадок смерті страхувальника (застрахованого), тимчасової або постійної втрати ним працездатності (втрати здоров'я), дожиття страхувальника (застрахованого) до кінця строку дії договору страхування або до визначеної в договорі події. Особливістю цієї галузі є поєднання в її рамках усіх видів страхування, що пов'язані зі страховим захистом життя й здоров'я особи, а також додатковим пенсійним її забезпеченням. При цьому окремі види належать до довгострокового або накопичувального (страхування життя), а окремі – до загального страхування (страхування від нещасних випадків). Саме ця особливість зумовлює потребу виокремлення підгалузей особистого страхування.

Особисте страхування включає 3 підгалузі. Їх існування пов'язане з різною тривалістю договорів страхування і різними обсягами страхової відповідальності (переліком подій, на випадок яких провадиться страхування). Підгалузями особистого страхування є:

- страхування від нещасних випадків,
- медичне страхування,
- страхування життя.

У рамках цих підгалузей виокремлюються види страхування.

Страхування відповідальності – це галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є відповідальність перед третіми фізичними і юридичними особами, що можуть зазнати збитків унаслідок яких-небудь дій чи бездіяльності страхувальника.

Економічне призначення такого страхування полягає в захисті майнових інтересів страхувальника в разі, якщо він завдасть шкоди життю, здоров'ю і майну третьої особи, а також майнових інтересів потерпілої третьої особи. Відповідно обсяг відповідальності страховика включає виплату відшкодування страхувальникові або третій особі в разі настання передбаченої договором страхування страхової події.

Страховою подією при страхуванні відповідальності вважається факт настання відповідальності страхувальника, який може бути встановлений судовими органами або добровільно визнаний самим страхувальником.

На відміну від майнового та особистого страхування, особливістю страхування відповідальності є те, що крім страховика і страхувальника тут завжди присутня третя особа, на користь якої укладається договір. І найчастіше вона невідома (виняток становить страхування відповідальності за невиконання договірних зобов'язань).

Види страхування, які належать до цієї галузі, мають комплексний характер. Адже більшість полісів страхування відповідальності забезпечують одночасний страховий захист як життя і здоров'я третьої особи (об'єкти особистого страхування), так і її майна (об'єкти майнового страхування). У цьому полягає ще одна особливість страхування відповідальності. Особливістю страхування відповідальності є також порядок визначення в договорі страхової суми. На відміну від страхування майна, де страхова сума зазвичай визначається страховою (дійсною) вартістю об'єкта страхування, при страхуванні відповідальності страхова сума не встановлюється. Договором

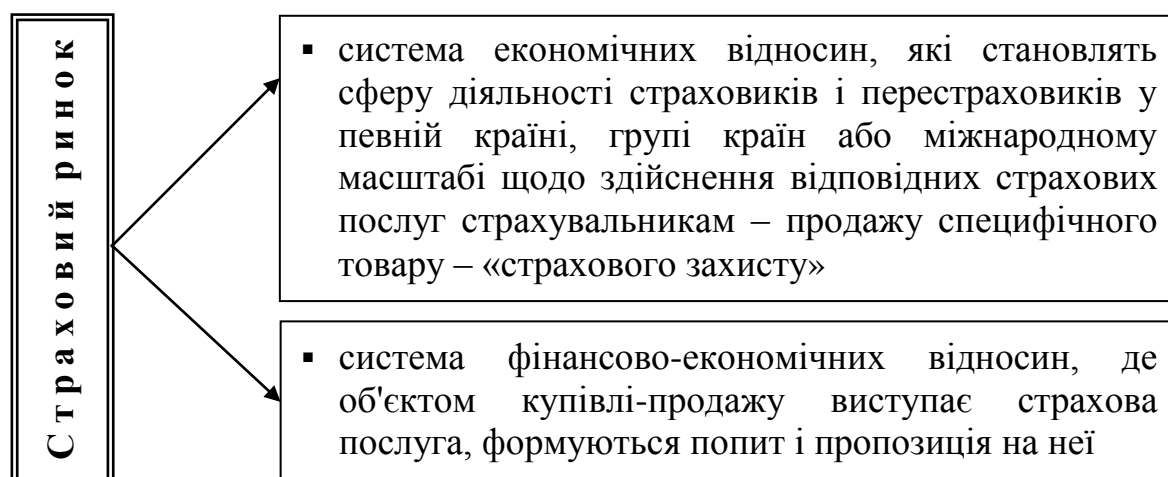
визначається лише гранична сума відшкодування – *ліміт відповідальності*, яку бере на себе страховик при скоєнні страхувальником шкоди третім особам (їхньому життю, здоров'ю, майну).

13.3 Страховий ринок

Послідовний перехід нашої країни до ринкової економіки об'єктивно зумовлює зростання потреби у страховому захисті усіх суб'єктів ринку. Саме наявність такої потреби та реальна можливість її задоволення характеризують рівень розвитку економіки тієї чи іншої країни, дають уявлення про захищеність її юридичних і фізичних осіб.

Створення дієвої системи захисту інтересів громадян, підприємців, держави, підтримання соціальної стабільності суспільства неможливе без ефективного функціонування ринку страхових послуг – **страхового ринку**.

Існує значна кількість його визначень як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Головною функцією страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства (громадян) і суб'єктів господарювання.

Систему суб'єктів страхового ринку, які обслуговують процес страхування, подано на рис. 13.2.

Страховий ринок являє собою складну, інтегровану систему, яка включає різноманітні ланки.

Базова ланка страхового ринку – **страхове товариство**, або **страхова компанія**. Саме тут здійснюється процес формування і використання страхового фонду, формуються й з'являються інші економічні відносини, особисті, групові, колективні інтереси.

Страховики та страхувальники є головними суб'єктами страхового ринку, між якими укладається договір про страхування.

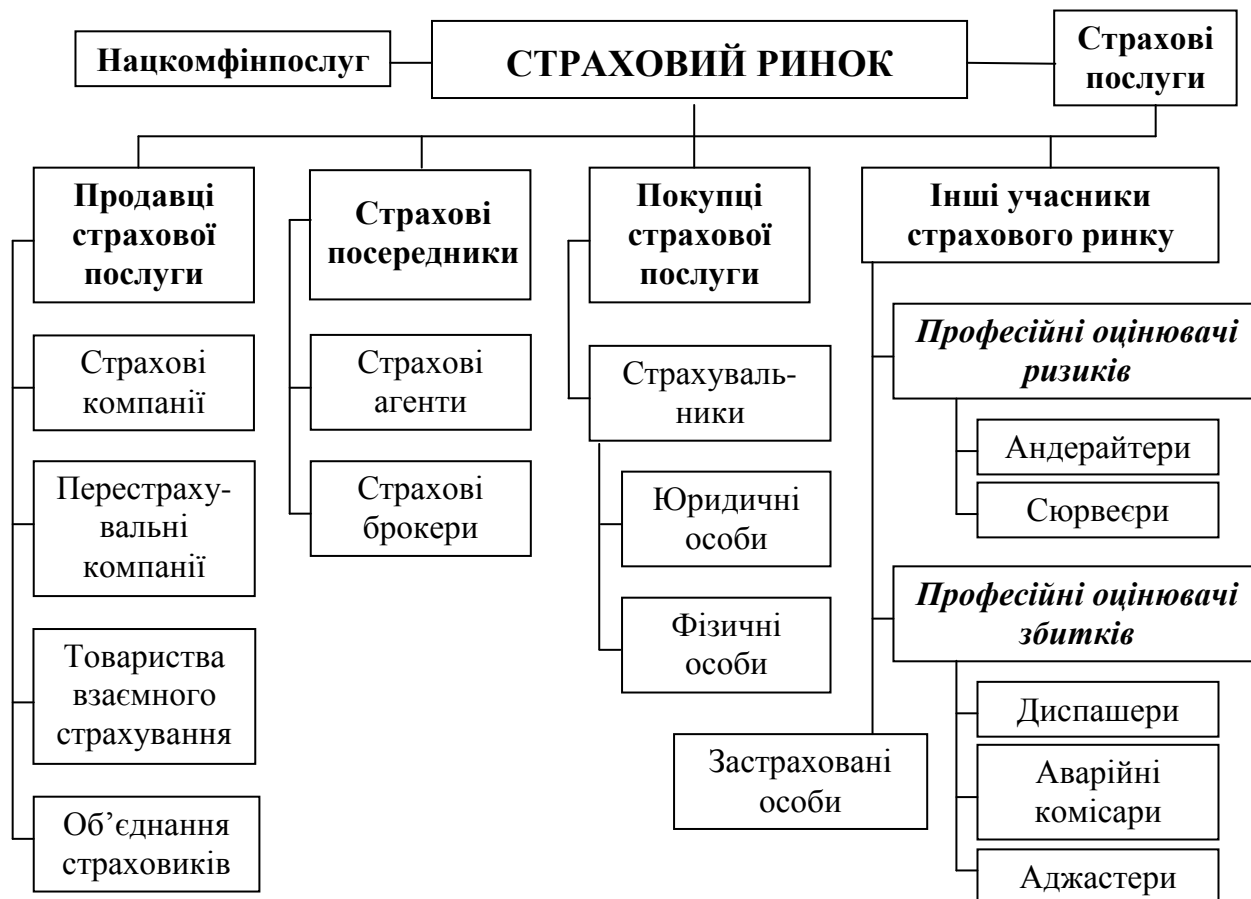

Рис. 13.2. Структура страхового ринку

Терміни «страховик», «страхова компанія», «страхова організація» та похідні від них дозволяється використовувати лише тим юридичним особам, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно з Законом України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про страхування», а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності [1].

Страховальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є страховальниками відповідно до законодавства України [1].

Професійні оцінювачі ризиків і збитків є, як правило, уповноваженими особами страховика та виконують визначені функції.

Андерайтер має право від імені страховика брати на страхування запропоновані ризики, визначати тарифні ставки та умови договору страхування на основі норм страхового права, висновків експертів (наприклад, сюрвеєра), економічної доцільності прийняття конкретних ризиків на страхування.

Сюрвеєр – незалежний експерт, який здійснює огляд майна, що приймається на страхування, визначає ймовірну ступінь настання страхового випадку, складає сюрвеєрський звіт.

До головних суб'єктів страхового ринку також можна віднести страхових посередників, за допомогою яких страховики можуть здійснювати свою діяльність. До **страхових посередників** відносять страхових агентів та брокерів.

Аджастер представляє інтереси страховика у вирішенні та врегулюванні заявлених претензій страхувальника, пов'язаних зі страховим випадком.

Диспашер – офіційний експерт, уповноважений здійснити диспашу; спеціаліст у галузі морського права, який здійснює розрахунки втрат у загальній аварії, що розподіляються між судновласником і вантажовласником пропорційно до вартості судна, вантажу і фрахту. Функції диспашера може виконувати аджастер.

Аварійний комісар встановлює причини, характер і розмір збитку в результаті страхового випадку, як правило, ДТП.

Особливі завдання на страховому ринку виконують **актуарії**, діяльність яких пов'язана з розрахунком страхових тарифів.

Перестраховальні компанії – це спеціалізовані страховики, що виконують функції перестрашування.

Представником держави на страховому ринку є **Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг)**, яку було утворено згідно з Указом Президента України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» № 1070/2011 від 23 листопада 2011 р.

Основними завданнями Нацкомфінпослуг є проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг; розробка й реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг; здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері; захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення; узагальнення практики застосування законодавства України з питань функціонування ринків фінансових послуг, розробка і внесення пропозицій щодо його вдосконалення; запровадження визнаних на міжнародному рівні правил розвитку ринків фінансових послуг; сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Структура страхового ринку може бути охарактеризована в інституціональному, галузевому та територіальному аспектах.

В інституціональному аспекті вона представлена акціонерними, корпоративними, взаємними і державними страховими компаніями.

У територіальному аспекті можна виділити місцевий (регіональний) страховий ринок, національний (внутрішній) і світовий (зовнішній) страхові ринки.

Галузева структура страхового ринку представлена ринками майнового, особистого страхування та страхування відповідальності.

Страховий ринок України являє собою певною мірою структуроване економічне середовище. В той же час на процеси подальшого планомірного

розвитку страхування як у регіонах, так і в Україні в цілому впливають проблеми різного характеру, більшість яких знаходяться власне поза площиною страхового ринку, зокрема:

- 1) повільні темпи ринкової трансформації та реструктуризації реального сектора економіки;
- 2) значна частка тіньової економіки;
- 3) збиткова діяльність більшості підприємств;
- 4) приховані монопольні утворення.

Незважаючи на значні темпи приросту основних показників діяльності страховиків та страхових посередників, ***страховий ринок України має ряд об'єктивних причин свого недостатнього розвитку і невирішених проблем, зокрема:***

- низька заінтересованість у страхуванні через недостатню платоспроможність населення;

- недосконале законодавство щодо обов'язкових видів страхування, в т.ч. значна кількість економічно недоцільних видів обов'язкового страхування;

- нерозвиненість довгострокового страхування життя, пенсійних ануїтетів та інших видів особистого накопичувального страхування (частка страхування життя становить близько 0,5 % від валових страхових платежів по ринку);

- недостатня капіталізацію та низька ліквідність страховиків.

- високий обсяг страхових премій, переданих за кордон за договорами перестрахування (як через об'єктивно обмежені можливості внутрішнього страхового і перестрахового ринків, так і у зв'язку із схемами «псевдоперестрахування»).

- недостатнє регулювання страхового посередництва, що не сприяє загальному підвищенню страхової культури населення, а в деяких випадках призводить до поширення елементів шахрайства та неконкурентних засад діяльності.

- недостатній рівень правого забезпечення медичного страхування.

- невідповідність вітчизняного страхового законодавства вимогам міжнародного законодавства, у т.ч. ЄС, а також принципам та стандартам Міжнародної асоціації страхового нагляду;

- недостатній рівень кадрового та наукового забезпечення.

З метою підвищення фінансової надійності страховиків, забезпечення рівних і справедливих умов для всіх, хто працює у сфері страхування ***серед першочергових завдань розвитку страхового ринку України пропонується визначити:***

- 1) розробка та прийняття Концепції розвитку страхового ринку України, яка передбачала б з урахуванням принципів та стандартів, рекомендованих Міжнародною асоціацією нагляду за страховою діяльністю, а також законодавства ЄС у сфері страхування;

- 2) удосконалення системи оподаткування в сфері страхування з метою стимулювання фізичних та юридичних осіб до укладення договорів страхування;

3) подальше формування правової бази участі страховиків у системі соціального забезпечення населення через запровадження обов'язкового медичного страхування, прийняття необхідних нормативно-правових актів з питань пенсійного страхування та страхування життя;

4) посилення державного регулювання та нагляду за діяльністю на ринку перестраховування, в т.ч. удосконалення системи оподаткування операцій з перестраховиками – нерезидентами;

5) удосконалення державного регулювання та нагляду за страховими посередниками у відповідності до положень Директиви 2002/92/ЄС «Про страхових посередників», зокрема, сприяння створенню страхових (перестрахових) посередників, спрощення правил їхньої діяльності та запровадження вимог щодо реєстрації страхових агентів та нагляду за їх діяльністю;

б) внесення змін до Цивільного і Господарського кодексів України, Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення» щодо:

- удосконалення договірних відносин у сфері страхування;
- внесення змін до класифікації ризиків та видів страхування;
- посилення системи державного регулювання ринку страхових послуг;
- запровадження додаткових вимог до страховиків, у т.ч. встановлення спеціального реєстру активів, що покривають страхові резерви та абсолютного пріоритету страхових вимог по відношенню до будь-яких інших вимог стосовно активів, які покривають страхові резерви;
- захисту прав страхувальників (вигодонабувачів, застрахованих осіб), у т.ч. створення альтернативного механізму вирішення спорів на ринку страхових послуг (страховий омбудсмен).

Страхування є необхідним елементом ринкової економіки. Воно за своєю сутністю здатне значно впливати на забезпечення безперервності процесів виробництва та споживання, а також на мобілізацію тимчасово вільних грошових ресурсів для цілей інвестування. Застраховані ланки сфери економіки стабілізують нормальний процес відтворення, забезпечують безперервність функціонування виробництва, підприємницької діяльності, громадського життя.

За допомогою страхування державний бюджет, державні фонди (страховий, пенсійний та ін.) частково вивільнюються від фінансування різних соціальних програм допомоги окремим людям, підприємствам, регіонам при настанні негативних подій.

Держава повинна підтримувати страхування, тому що чим більше в країні укладено договорів страхування, тим меншого навантаження зазнають фінанси різних рівнів.

В умовах існування незбалансованого бюджету страхування може стати опорою соціально-економічного розвитку суспільства. Воно повинно бути гарантом неперервності процесу суспільного відтворення і джерелом фінансових ресурсів, які використовують довгострокові вкладення в економіку країни, оскільки страхові організації інвестують кошти в різні галузі економіки.

Страховання слід розглядати і як фактор формування платіжного балансу країни, оптимізації якого буде сприяти максимальне використання місткості внутрішнього страхового ринку.

13.4. Вторинний страховий ринок (перестраховання і співстраховання)

Перестраховання є системою економічних відносин, у процесі яких страховальник (цедент, перестраховальник) з метою створення збалансованого портфеля договорів страхування, забезпечення фінансової стійкості й рентабельності страхових операцій, беручи на страхування ризики, певну частку відповідальності за них (з урахуванням своїх фінансових можливостей) передає на узгоджених умовах іншим страховальникам (перестраховикам) у частині, що перевищує допустимий розмір власного утримання.

Наочно процедуру перестраховання подано на рис. 13.3.

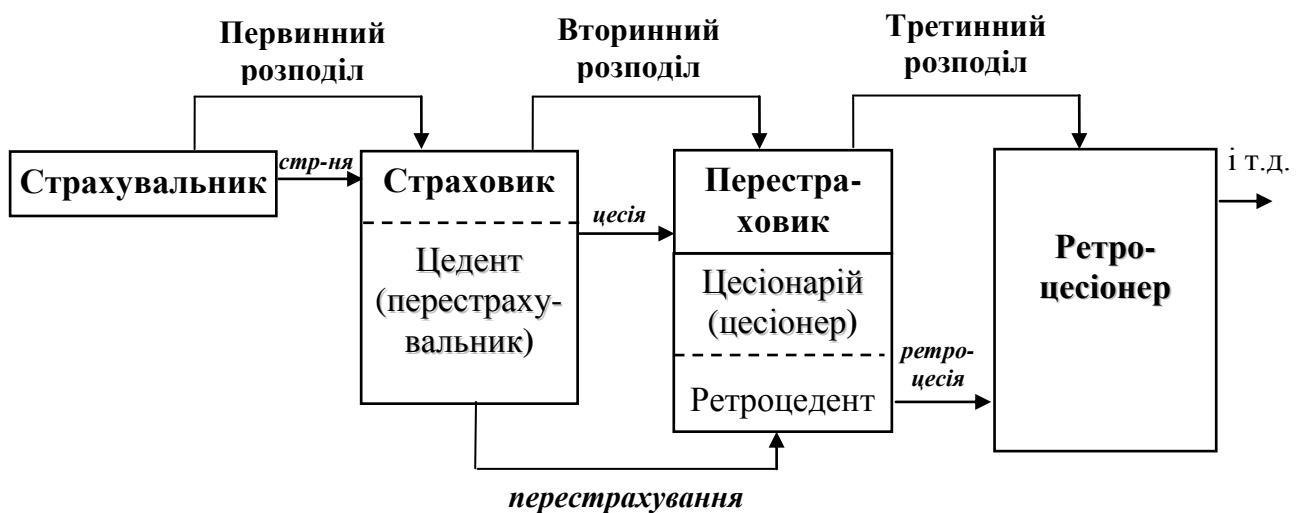

Рис. 13.3. Процедура перестраховання

Цедент – страховик, що передає за плату частину прийнятого за договором зі страховальником ризику на перестраховання іншому страховикові або професійному перестраховикові.

Цесіонер у страхуванні – страхова компанія, яка приймає ризик у перестраховання.

Цедент продовжує нести перед своїм страховальником відповідальність у повному обсязі договору страхування.

Однією з форм перестраховання є **факультативне перестраховання** – індивідуальна угода, яка стосується тільки одного ризику. Цей договір дає сторонам, що його підписали, повну незалежність: цеденту – щодо питання, яку частину ризику залишити собі (власне утримання) і на яких умовах передавати іншу частину ризику; перестраховику (цесіонарію) – щодо питання про взяття ризику в повному обсязі.

На відміну від факультативного перестраховання існують договірні відносини, які мають обов'язковий, тобто облігаторний характер. **Облігаторне перестраховання** зобов'язує цедента передати перестраховику в межах певної частини всі ризики одного виду.

Якщо участь перестраховика в кожному переданому йому ризику визначається заздалегідь і зумовлена часткою участі цедента в цих ризиках, то таке перестраховання називають **пропорційним**. У практиці пропорційного перестраховання розрізняють квотні, ексцедентні й квотно-ексцедентні договори.

Непропорційне перестраховання використовується за договорами страхування цивільної відповідальності власників транспортних коштів за збитки, заподіяні третім особам, а також в усіх видах страхування, коли немає верхньої межі відповідальності перестраховувальника. Різновидами договорів є ексцедент збитку та ексцедент збитковості, тобто покриття поширюється на абсолютний та відносний рівень збитків як недоотримання доходів.

Співстрахування – особливий вид спільної діяльності страховиків, коли одночасно два або кілька страховиків за угодою про співстрахування приймають на страхування великі страхові ризики одного страхувальника з дотриманням принципу пропорційної відповідальності.

Наочно процедуру співстрахування подано на рис. 13.4.

Рис. 13.4. Процедура ведення співстрахування

Кожен з цих страховиків відповідає за свою частину страхових зобов'язань безпосередньо перед страхувальником. За наявності відповідної угоди між страховиками і страхувальниками один зі страховиків може представляти всіх інших у взаємовідносинах зі страхувальником, залишаючись відповідальним перед ним у розмірі своєї частки.

13.5 Доходи та витрати страховика

Доходи страховика – кошти, що створюють необхідний страховий фонд.

Доходи поділяються на:

– *доходи від страхової діяльності* – усі премії зі страхування і перестраховання;

– *доходи від розміщення тимчасово вільних коштів як власних, так і страхових резервів.*

Доходами від розміщення коштів (доходи від інвестиційної діяльності) є відсотки за депозитами коштів, розміщених на розрахункових рахунках у банку; відсотки від облігацій і акцій; участь у прибутку перестраховальника; доходи від реалізації корпоративних прав; відсотки за довгостроковими інвестиціями.

Доходи від інвестиційної діяльності включають власні кошти у вигляді статутного фонду і резервних фондів; вільні резерви спеціального призначення; нерозподілений прибуток.

За економічним змістом **витрати страховика** складаються із таких груп:

- витрати щодо страхових операцій (собівартість страхової послуги);
- витрати на перестраховання.

Виплати залежать від розміру збитку і страхових сум, а також наданих пільг.

У складі витрат на ведення справи розрізняють:

- аквізиційні витрати, пов'язані із залученням нових страхувальників, актуарними розрахунками;
- комісійні винагороди посередникам, оплата послуг фахівця, ведення страхової документації;
- витрати на рекламу;
- витрати, пов'язані з обслуговуванням наявного обороту страхових премій, оплатою праці, банківських послуг;
- ліквідаційні витрати з урегулювання збитків: збирання інформації, виплати, поштово-телеграфні витрати, відрахування в резерв збитків;
- витрати на утримання страхової компанії – основна і додаткова заробітна плата з нарахуваннями, оренда, оплата комунальних послуг, послуг зв'язку, канцелярські витрати, обслуговування автотранспорту, амортизація, витрати на відрядження (витрати на ведення справи не повинні перевищувати 30 %).

Відповідно до Закону України «Про страхування» основним фінансовим результатом діяльності страхової компанії є балансовий прибуток, що включає прибуток від страхової діяльності (крім страхування життя і медичного страхування); прибуток від розміщення вільних коштів; прибуток від інших операцій.

Фінансова надійність страховика – це його здатність виконати страхові зобов'язання, які взяті за договорами страхування та перестраховання, у разі впливу несприятливих чинників.

Фінансова надійність забезпечується кількома чинниками:

- розміром власних коштів;
- вірно розрахованими тарифними ставками;
- збалансованим страховим портфелем;
- величиною страхових резервів, адекватних сумі взятих страховиком зобов'язань;
- розміщенням страхових резервів;
- перестрахованням.

Законодавством України передбачено формування резерву незароблених премій, що включає частки від сум надходжень страхових платежів, які відповідають страховим ризикам, що не минули на звітну дату, та резерву збитків – зарезервованих несплачених сум страхового відшкодування за відомими вимогами страхувальників.

Згідно із Законом України «Про страхування» страхові резерви мають складатися з активів таких категорій: грошові кошти на розрахунковому рахунку; банківські вклади (депозити); нерухоме майно; цінні папери, що передбачають одержання доходу; цінні папери, що емітуються державою; права вимог до перестраховиків; довгострокові інвестиційні кредити (для резервів зі страхування життя).

Зобов'язання страховика складаються із двох груп: зовнішні зобов'язання, тобто зобов'язання перед страхувальниками, фінансовими установами, перестраховиками, бюджетом і т. ін.; внутрішні зобов'язання – це зобов'язання перед засновниками, представництвами та філіями, співробітниками.

Фактичний запас платоспроможності визначають як різницю між активами (крім нематеріальних) і зобов'язаннями. У разі, якщо фактичний запас платоспроможності перевищує нормативний, страхова компанія вважається платоспроможною.

Роль страхування може розглядатися за такими напрямками:

- страхування додає впевненості в розвитку бізнесу й економіки в цілому;
- страхування дає можливість раціоналізувати структуру ресурсів і активізувати через інвестиції в найбільш ефективні сфери господарювання коштів, спрямованих на організацію економічної безпеки;
- страхування забезпечує раціональне формування використання коштів, призначених для здійснення державних соціальних програм (охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, фінансового утворення);
- у страхуванні створюються значні резерви коштів, що стають джерелами зростання і покриття збитку у разі великих стихійних лих і аварій;
- створюють робочі місця, формується інфраструктура фінансового ринку.

Отже, страхування є однією з найбільш перспективних сфер фінансової системи, оскільки виконує активну перерозподільну функцію в економіці.

ПРАКТИКУМ

План семінарських занять

1. Основні етапи розвитку страхування в Україні.
2. Особливості реалізації страхової послуги у різних галузях страхування.
3. Страхування фінансових і кредитних ризиків.

Теми рефератів

1. Джерела виникнення страхування та етапи його розвитку.
2. Основні сфери впливу розвитку страхування на соціально-економічний стан суспільства та перспективи їх взаємодії.
3. Класифікація економічних ризиків та особливості їх страхування в Україні й за кордоном.
4. Проблеми і перспективи розвитку обов'язкового страхування в Україні.
5. Стратегічні напрямки розвитку страхового ринку України з урахуванням особливостей сучасного його стану.
6. Порівняльна характеристика систем медичного страхування у зарубіжних країнах.
7. Проблеми розвитку особового страхування в Україні та шляхи їх вирішення.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність поняття страхування?
2. Розкрити сутність основних принципів страхування.
3. За якими ознаками відбувається класифікація страхування?
4. Опишіть організаційну структуру страхового ринку України.
5. Визначте особливості галузей страхування.
6. Назвіть види страхування в кожній з галузей страхування.
7. Які основні види доходів страховика.
8. З чого складаються витрати страховика?
9. Якими чинниками забезпечується фінансова надійність страховика?

Тести

1. Страхування – це вид:

- 1) суспільно-політичних відносин між державою і громадянами;
- 2) майнових відносин між страховиком і страхувальником;
- 3) грошові відносини між учасниками страхування по оплаті страхових внесків і формуванню страхових фондів;
- 4) цивільно-правових відносин між страховиком і страхувальником у зв'язку з відшкодуванням збитків юридичним або фізичним особам з страхових фондів, які формуються за рахунок страхових внесків.

2. До основних принципів страхування відносять:

- 1) майновий інтерес, найвищий ступінь довіри сторін;
- 2) причинно-наслідковий зв'язок, виплата відшкодування у розмірі реального збитку;
- 3) перестраховання, контрибуція;

- 4) франшиза, співстрахування;
- 5) вірно 1 та 3;
- 6) вірно 1 та 2.

3. Франшиза – це:

- 1) форма договору страхування;
- 2) одна з систем страхового забезпечення;
- 3) частка збитку, що не відшкодовується страховиком;
- 4) додаткова плата за страхування.

4. Які форми страхування Ви знаєте?

- 1) добровільне і обов'язкове;
- 2) життя і загальне;
- 3) особисте, майнове, відповідальності;
- 4) правильні всі твердження.

5. Страхувальник – це:

- 1) фізична особа, що має право укласти договір страхування;
- 2) юридична особа, яка згідно з договором страхування зобов'язана відшкодувати збитки потерпілим;
- 3) юридична особа та дієздатний громадянин, що уклав договір страхування;
- 4) будь-яка особа, на чию користь укладений договір страхування.

6. За галузевою ознакою розрізняють ринок:

- 1) особистого страхування;
- 2) страхування нещасних випадків на небезпечному виробництві;
- 3) страхування автомобіля.

7. У договорі страхування встановлена умовна франшиза 1 000 грн. Якщо фактичний збиток склав 2500 грн., то розмір страхового відшкодування становить:

- 1) 1 000 грн.;
- 2) 1 500 грн.;
- 3) 2 500 грн.;
- 4) збиток не відшкодовується.

8. У договорі страхування встановлена безумовна франшиза 10 %, страхова сума – 10 000 грн. Якщо фактичний збиток склав 2 500 грн., то розмір страхового відшкодування становить:

- 1) 1 000 грн.;
- 2) 1 500 грн.;
- 3) 2 500 грн.;
- 4) збиток не відшкодовується.

9. Основними страховими посередниками на страховому ринку України є:

- 1) страхові агенти та брокери;
- 2) страхові працівники та аналітики;
- 3) страхові підрядчики.

10. Галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що пов'язані з життям, здоров'ям і працездатністю страхувальника або застрахованої особи – це:

- 1) майнове страхування;
- 2) страхування відповідальності;
- 3) особисте страхування;
- 4) страхування життя.

Завдання 1

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Страховик.
2. Страхувальник.
3. Диспашер.
4. Аварійний комісар.
5. Сюрвесер.
6. Андерайтер.
7. Страхування відповідальності.
8. Особисте страхування.
9. Майнове страхування.
10. Франшиза.

Визначення:

А. Галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України і пов'язані з володінням, використанням, розпорядженням майном.

Б. Галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що пов'язані з життям, здоров'ям і працездатністю страхувальника або застрахованої особи.

В. Галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є відповідальність перед третіми фізичними і юридичними особами, що можуть зазнати збитків унаслідок яких-небудь дій чи бездіяльності страхувальника.

Г. Фінансова установа, яка створена у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, а також одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Д. Юридична особа або дієздатний громадянин, які уклали із страховиком договір страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Є. Юридична або фізична особа, яка на прохання страховика з'ясовує причини настання страхового випадку та розмір збитків (у страхуванні переважно транспортних ризиків).

Ж. Висококваліфікована й відповідальна особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури з розгляду пропозицій і прийняття ризиків на страхування (перестраховування).

З. Фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом.

І. Передбачена договором частина збитків, що в разі настання страхової події не відшкодовується страховиком.

К. Експерт, інспектор, агент страховика, який оглядає судна, вантажі та інше майно, що приймається на страхування.

Задачі

Задача 13.1

Автомобіль застрахований на 50 тис. грн., фактична його вартість становить 80 тис. грн. Договором страхування передбачено страховий тариф 4 % та безумовна франшиза – 5 %. Визначить розмір страхових платежів за договором страхування та суму страхового відшкодування за системою пропорційної відповідальності та першого ризику, якщо фактичний збиток з настанням страхового випадку склав 9 500 грн.

Задача 13.2

У результаті пожежі згорів цех готової продукції, балансова вартість якого становить 12 млн. грн. Після пожежі неушкодженим залишився фундамент, вартість якого складає 40 % вартості будівлі. Витрати на рятування застрахованого майна та приведення його в належний стан після страхового випадку склали 20 тис. грн. Визначить суму страхового відшкодування, якщо страхування відбувалось за системою пропорційної відповідальності, страхова сума за договором 8 млн. грн., строк експлуатації – 1 рік, річна норма амортизації – 8 % .

Задача 13.3

Позичальник по закінченні терміну кредитування не повернув банку суму основного боргу та суму відсотків за користування кредитом. Сума кредиту –

10 000 грн. Термін надання – 3 місяці. Відсоткова ставка – 33 % річних. Відповідальність страховика – 85 %. Визначити розмір збитків та розмір страхового відшкодування.

Задача 13.4

Працівник в офісі великої компанії отримав травму внаслідок нещасного випадку на робочому місці. Працівники компанії були застраховані від нещасного випадку у період перебування на роботі, на 10 000 грн. кожний. Постраждалий перебував на лікарняному 21 добу.

Визначить розмір страхових виплат та розмір страхових внесків, враховуючи, що тариф зі страхування від нещасного випадку за таких умов – 0,52%

Задача 13.5

Актив балансу страховика становить 38,5 млн. грн.. Страхових платежів надійшло за 1-й звітний період на суму 22,5 млн. грн., а за 2-й – 22,4 млн. грн.. Нематеріальні активи компанії становлять 126 тис. грн. Страхові резерви у 1-му звітному періоді дорівнювали 28,6 млн. грн., а у 2-му – 27,7 млн. грн.

Страхова компанія виплатила у 1-му звітному періоді 20,6 млн. грн. страхових відшкодувань, а у 2-му – на 15 % більше. Розрахуйте динаміку змін рівня платоспроможності страховика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про страхування» від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України.
2. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. р. № 2664-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.
3. Страхування : підручник / Керівник авт. кол. і наук ред. С. С. Осадець. – Вид. 3-те. – К. : КНЕУ, 2006.
4. Страхування : теорія та практика : навчально-методичний посібник / Внукова Н.М., Успенко В. І., Временко Л. В. та ін.; За загальною редакцією проф. Внукової Н. М. – Харків : Бурун Книга, 2004.
5. Говорушко Т. А. Страхові послуги : підручник. – К. : Центр учбової літератури. – 2011. – 376 с.
6. Вовчак О.Д. Страхова справа : підручник / О. Д. Вовчак. – К. : Знання, 2011. – 391 с.
7. Ротова Т.А. Страхування : навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. та допов. – К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2006.
8. Плиса В. Й. Страхування : навч. посіб. – К. : Каравела, 2005.

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

14.1 Сутність та функції фінансового ринку

В умовах ринкової економіки постійно відбуваються процеси акумуляції тимчасово вільних коштів різних суб'єктів ринку, їх подальший розподіл, перерозподіл та спрямування у вигляді позичкового та інвестиційного капіталу у різні сфери економіки з метою її розвитку. Ці процеси здійснюються на фінансовому ринку, на якому відбувається рух грошей як капіталу.

Фінансовий ринок – це особлива сфера фінансової системи, складова її інфраструктури, де здійснюється рух тимчасово вільного капіталу, формуються і функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу вільних фінансових ресурсів, їх трансформація в позичковий та інвестиційний капітал через фінансово-кредитні інститути на основі попиту та пропозиції, формується ціна на різноманітні фінансові інструменти.

Фінансовий ринок – це складовий елемент ринку ресурсів.

В економіці постійно відбувається кругообіг фінансових ресурсів, суб'єктами якого є домашні господарства, підприємства, держава і різноманітні фінансові інститути – **фінансові посередники**.

В процесі господарювання у одних суб'єктів виникає потреба в додаткових коштах для розширення своєї діяльності, а у інших – нагромаджуються заощадження.

Фінансовий ринок допомагає зустрітися продавцям та покупцям особливого товару – **фінансових зобов'язань**, він займає важливе місце на ринку ресурсів, тому що сприяє обміну грошей майбутніх на гроші теперішні.

Взаємовідносини продавців та покупців вільних грошових коштів на фінансовому ринку відображено на рис. 14.1.

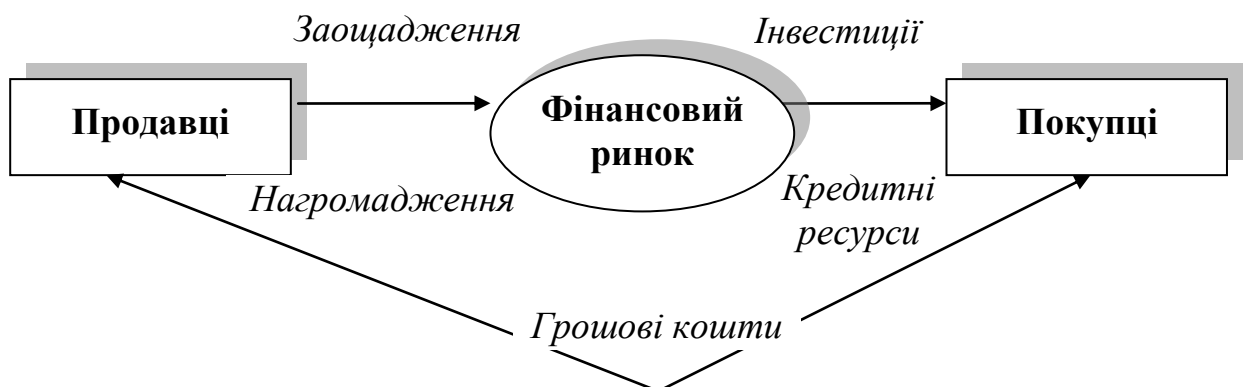

Рис. 14.1. Взаємовідносини продавців та покупців на фінансовому ринку

Головними суб'єктами фінансового ринку є домашні господарства у яких у більшості випадків доходи перевищують видатки на величину заощаджень. Через фінансові інститути (банки, страхові компанії, інвестиційні фонди та ін.) заощадження домашніх господарств перетворюються в інвестиції для підприємств, що дає їм змогу розширити свою діяльність (рис. 14.2).

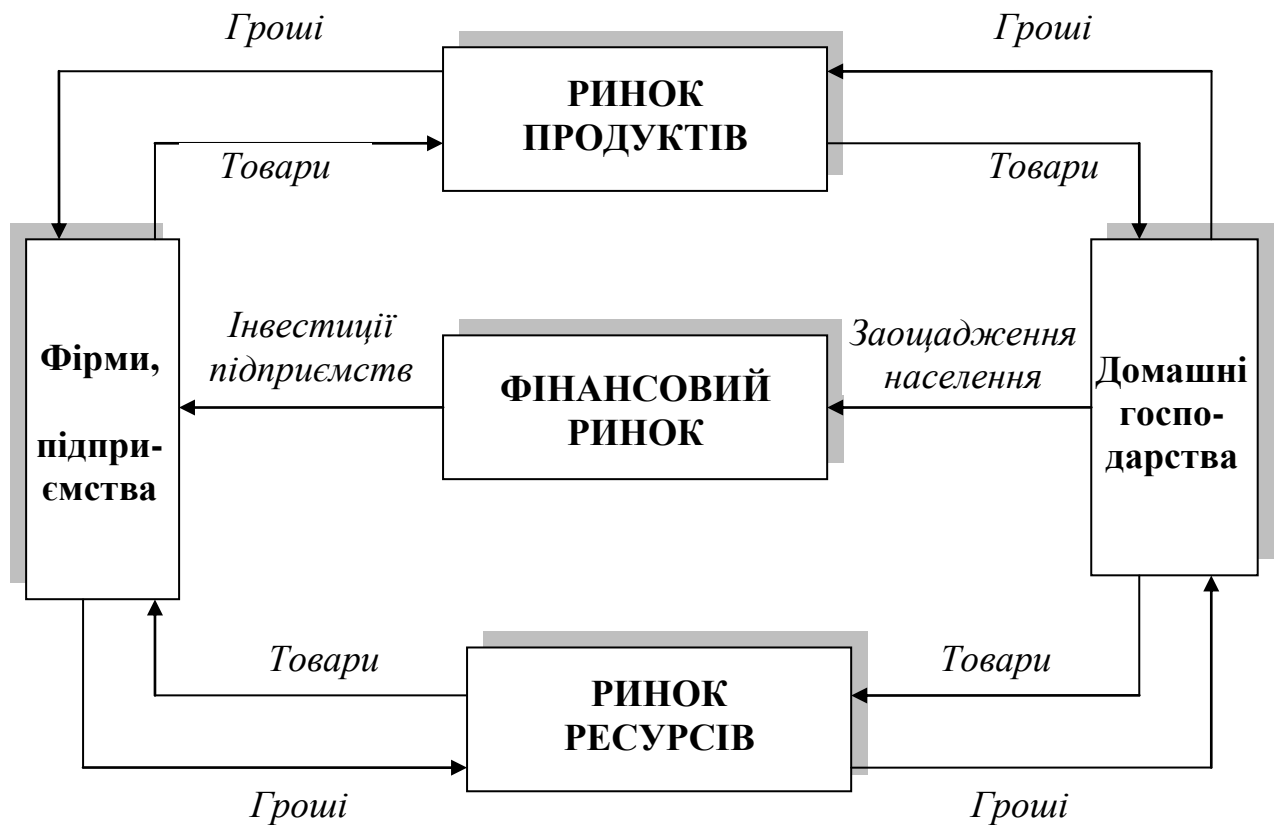

Рис. 14.2. Місце фінансового ринку в системі товарно-грошових відносин

Значення фінансового ринку в системі ринкових відносин полягає у можливості відкласти сьогоденне споживання, нагромадити заощадження і спрямувати їх у сферу підприємництва.

Фінансовий ринок – це підсистема фінансових відносин, що має свою структуру та визначені функції.

Функції фінансового ринку:

- 1) обслуговування товарного обігу за допомогою кредиту;
- 2) акумуляція грошових заощаджень та нагромаджень населення, підприємств, держави;
- 3) трансформація акумульованих грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал;
- 4) реалізація вартості, втіленої у фінансових активах, та організація процесу доведення фінансових активів до споживачів (покупців, вкладників);
- 5) перерозподіл на взаємовигідних умовах грошових коштів підприємств із метою їх ефективнішого використання;
- 6) вплив на грошовий обіг та прискорення концентрації та централізації

капіталу, обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів;

7) формування ринкових цін на окремі види фінансових активів;

8) страхова діяльність та формування умов для мінімізації фінансових та комерційних ризиків;

9) кредитування уряду, місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових та муніципальних цінних паперів;

10) обслуговування населення при кредитуванні споживчих видатків.

Економічна роль фінансового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти в інтересах усього суспільного нагромадження.

Держава пов'язана з фінансовим ринком через економічні відносини, які виникають між державою та іншими суб'єктами ринку з приводу створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП та національного доходу країни. При цьому утворюються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів. Через державні позики на фінансовому ринку шляхом емісії та розміщення державних цінних паперів держава має змогу фінансувати дефіцит державного бюджету.

Систему взаємозв'язків на фінансовому ринку між різними економічними суб'єктами (державою, юридичними та фізичними особами) представлено на рис. 14.3.

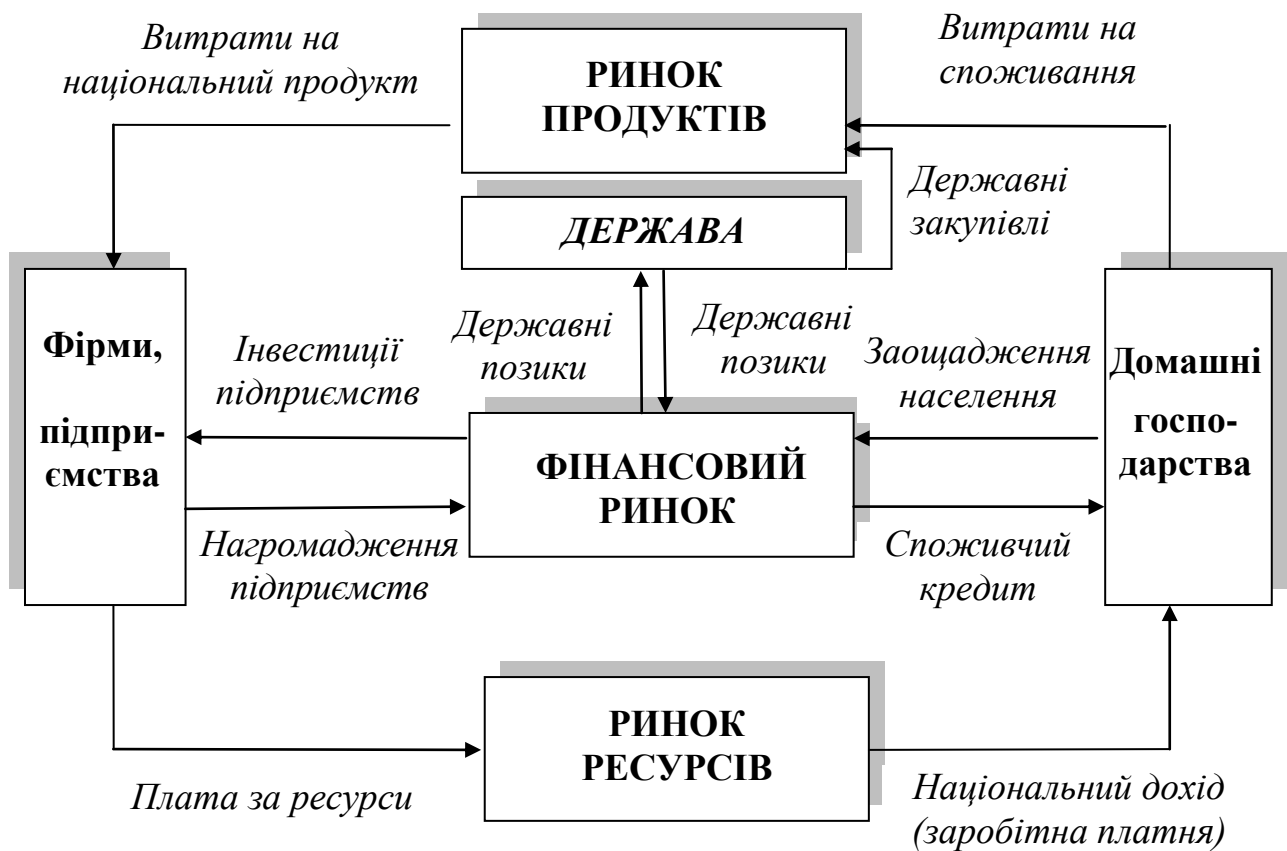

Рис. 14.3. Система взаємозв'язків між суб'єктами фінансовому ринку

14.2 Суб'єкти фінансового ринку, їх класифікація та функції

Усіх суб'єктів фінансового ринку можна розглядати за різними ознаками: економічною, юридичною, функціональною.

1. З економічної точки зору основними суб'єктами на фінансовому ринку є:

- домашні господарства (населення);
- суб'єкти господарювання різноманітних форм власності;
- держава та місцеві органи влади;
- фінансові посередники.

Через систему фінансових посередників на фінансовому ринку заощадження населення (домашніх господарств), нагромадження фірм та підприємств перетворюються на кредити та інвестиції для інших суб'єктів господарювання, що дає їм змогу задовольнити потребу в додаткових коштах для розширення своєї діяльності.

До фінансових посередників відносяться: банки, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи: кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні та фінансові фонди, лізингові, трастові компанії та ін.

2. З правової точки зору у ролі суб'єктів фінансового ринку виступають індивідуальні, інституціональні учасники та органи державного регулювання.

Індивідуальні учасники – це фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно з чинним законодавством. У цій ролі можуть виступати громадяни певної держави, особи без громадянства та іноземні громадяни.

Інституціональні учасники – це юридичні особи, які не є органами державного регулювання. До них належать підприємства, організації, товариства, компанії, фонди тощо. Ці учасники мають відокремлене майно, характеризуються організаційною єдністю, мають змогу виступати від свого імені, наділені певними правами та обов'язками, мають розрахункові рахунки в банку та інше.

Особливе місце займають на фінансовому ринку **органи державного регулювання**. В їх ролі виступають органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також інші державні органи.

3. Залежно від функцій, які виконуються суб'єктами фінансового ринку, їх можна поділити на такі групи:

- 1) **основні або прямі учасники фінансового ринку** – продавці і покупці фінансових активів (інструментів, послуг);
- 2) **інфраструктурні** – фінансові посередники (фінансові інститути);
- 3) **професійні учасники фінансового ринку** – суб'єкти, що виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо). Вони відносяться до складу інфраструктури фінансового ринку, але виконують допоміжні, обслуговуючі за своїм характером, функції, на відміну від фінансових інституційних посередників.

Основні учасники своїми діями створюють фінансовий ринок, підтримують рух фінансових інструментів та забезпечують безперервність і постійність взаємодії на ньому.

Інфраструктурні та професійні учасники фінансового ринку повинні допомагати та прискорювати взаємодії між основними суб'єктами фінансового ринку, сприяти підвищенню ефективності та якості проведення операцій на ньому.

Розглянемо **основні види учасників фінансового ринку** в розрізі основних їх груп.

Основні або прямі учасники фінансового ринку – це продавці і покупці фінансових активів (інструментів, послуг), які здійснюють основні функції у проведенні фінансових операцій на фінансовому ринку.

Основні учасники фінансових операцій мають свої певні відмінності та особливості залежно від того сегменту фінансового ринку, на якому вони виконують свої функції.

На ринку позичкових капіталів основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

– **кредитори**, які характеризують суб'єктів фінансового ринку, що надають позику у тимчасове користування під певний відсоток. Основною функцією кредиторів є продаж грошових активів (як власних, так і залучених) для задоволення різноманітних потреб позичальників у фінансових ресурсах.

Кредиторами на фінансовому ринку можуть виступати: держава (здійснюючи цільове кредитування підприємств за рахунок загальнодержавного та місцевих бюджетів, а також державних цільових позабюджетних фондів); комерційні банки, які здійснюють найбільший обсяг і широкий спектр кредитних операцій; кредитні спілки та інші небанківські кредитно-фінансові установи;

– **позичальники** характеризують суб'єктів фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату у формі відсотка.

Основними позичальниками грошових активів на фінансовому ринку виступають: держава (отримуючи кредити від міжнародних фінансових організацій і банків (державні позики); комерційні банки (отримуючи кредити на міжбанківському кредитному ринку); підприємства (для задоволення потреб у грошових активах з метою поповнення оборотних коштів і формування інвестиційних ресурсів); населення (у формі споживчого фінансового кредиту).

На ринку цінних паперів основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

– **емітенти**, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів.

На фінансовому ринку емітенти виступають виключно в ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, які випливають із умов їх випуску.

Емітентами цінних паперів є держава, органи місцевого самоврядування, а також різноманітні юридичні особи, створені, як правило, у формі акціонерних товариств. Крім того, на національному фінансовому ринку можуть обертатись цінні папери, емітовані нерезидентами;

– *інвестори* характеризують суб'єктів ринку, які вкладають свої грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання доходу. Цей дохід формується за рахунок отримання інвесторами відсотків, дивідендів і приросту курсової вартості цінних паперів.

Інвестори, які здійснюють свою діяльність на фінансовому ринку, класифікуються за такими ознаками:

1) *за своїм статусом* вони поділяються на *індивідуальних* (окремі підприємства, фізичні особи) й *інституціональних* інвесторів (представлені різними фінансово-інвестиційними інститутами);

2) *залежно від цілі інвестування* виділяють *стратегічних* (купають контрольний пакет акцій для здійснення стратегічного управління підприємством) і *портфельних* інвесторів (купають окремі види цінних паперів виключно в цілях отримання доходу; основна мета портфельних інвесторів – формування диверсифікованого портфелю цінних паперів, оптимального за критеріями доходності, ліквідності та ризику);

3) *за приналежністю до резидентів* на національному фінансовому ринку розрізняють *вітчизняних* та *іноземних* інвесторів.

На валютному ринку основними учасниками валютних операцій є:

1) *продавці валюти*, якими виступають:

– держава (реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів);

– комерційні банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій);

– підприємства, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію);

– фізичні особи (які реалізують наявну у них валюту через мережу обмінних валютних пунктів);

2) *покупцями валюти* є ті ж суб'єкти, що й її продавцями.

На страховому ринку основними прямими учасниками фінансових операцій виступають:

– *страховики*, що характеризують суб'єктів фінансового ринку, які реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів).

Основною функцією страховиків є здійснення всіх видів і форм страхування шляхом перейняття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єкту страхування збитки при настанні страхового випадку.

Основними страховиками є: *страхові фірми і компанії відкритого типу*, які надають страхові послуги всім категоріям суб'єктів страхування; компанії *перестраховання ризику (перестраховики)*, які беруть на себе частину (або всю суму) ризику від інших страхових компаній (основною метою операцій перестраховання є дроблення великих ризиків для зменшення сум збитку, який відшкодовується первинним страховиком при настанні страхового випадку);

– *страхувальники* характеризують суб'єктів страхового ринку, які купують страхові послуги у страхових компаній та фірм з метою мінімізації своїх фінансових втрат при настанні страхової події. Страхувальниками виступають як юридичні, так і фізичні особи.

На ринку золота та інших дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

– **продавці дорогоцінних металів та каміння**, у якості яких можуть виступати: держава (реалізує частину свого золотого запасу); комерційні банки (реалізують частину своїх золотих авуарів); юридичні та фізичні особи (при необхідності реінвестування коштів, які раніше були вкладені в цей вид активів (засобів тезаврації);

– **покупцями дорогоцінних металів і каміння** є ті ж суб'єкти, що і продавці.

На ринку нерухомості основні суб'єкти поділяються на учасників первинного і вторинного ринку нерухомості.

Продавцями на первинному ринку нерухомості виступають поодинокі будівельні фірми та муніципальна влада. На вторинному ринку продавцями є ріелторські фірми, приватні особи. На вторинному ринку житла виділяється *орендний сектор*. Надання житла в оренду практикується як приватними власниками, так і муніципальною владою.

Покупцями житла виступають ріелторські фірми, юридичні та фізичні особи. Окрім продавців і покупців, інфраструктуру ринку житла утворюють агентства з нерухомості, оцінники житла, банки, що займаються кредитуванням та фінансуванням житлового будівництва, кредитуванням купівлі житла та іпотечними операціями, страхові компанії, інформаційні та рекламні структури.

Таким чином, суб'єкти фінансового ринку, що відносяться до першої групи – основних або прямих учасників ринку (продавців і покупців фінансових активів), мають певні відмінності та особливості залежно від того сегменту фінансового ринку, на якому вони виконують свої функції. Їх класифікацію можна подати у вигляді наступної таблиці (табл. 14.1).

Таблиця 14.1

Класифікація суб'єктів фінансового ринку – прямих учасників фінансових операцій

Сегменти фінансового ринку	Суб'єкти фінансового ринку
1	2
1. Ринок позичкових капіталів	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Кредитори ➤ Позичальники
2. Ринок цінних паперів	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Емітенти ➤ Інвестори: <ul style="list-style-type: none"> – індивідуальні та інституціональні; – стратегічні та портфельні; – національні та іноземні
3. Валютний ринок	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Продавці валюти ➤ Покупці валюти
4. Страховий ринок	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Страховики ➤ Страхувальники

1	2
5. Ринок золота	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Продавці золота та інших дорогоцінних металів та каміння ➤ Покупці золота та інших дорогоцінних металів та каміння
6. Ринок нерухомості	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Продавці на первинному та вторинному ринках нерухомості ➤ Покупці на первинному та вторинному ринках нерухомості

14.3. Інститути інфраструктури та професійні учасники як суб'єкти фінансового ринку

Другу функціональну групу суб'єктів фінансового ринку складають інфраструктурні суб'єкти, до яких відносяться фінансові посередники (фінансові інститути).

Фінансові інститути – це *посередники*, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора, емітента та інвестора, тобто прямих учасників фінансових операцій на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал. Фінансові інститути скорочують витрати обігу для продавців і покупців фінансових активів (інструментів, послуг), приймають на себе фінансові ризики, підвищують ефективність фінансових угод.

Фінансові посередники є водночас інститутами інфраструктури фінансового ринку.

Інфраструктура фінансового ринку – це сукупність (комплекс) установ, організацій, підприємств, інших суб'єктів та елементів, що забезпечують необхідні організаційно-економічні умови для функціонування усіх учасників фінансового ринку з метою координації їх дій, підвищення ефективності фінансових операцій та усього ринкового механізму.

До складу інфраструктури фінансового ринку відносяться *інституціональні фінансові посередники, а також обслуговуючі (допоміжні) суб'єкти*:

- посередницькі фінансові інститути – банківські установи (емісійні, комерційні, інвестиційні, іпотечні, ощадні, зовнішньоторговельні) та спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи (страхові та інвестиційні компанії, фінансові, пенсійні фонди, кредитні спілки, ощадні інститути, ломбарди, лізингові, факторингові, трастові компанії та ін.);

- професійні учасники – торговці цінними паперами та іншими інструментами фінансового ринку, андеррайтери;

- організатори торгівлі – фондові та валютні біржі, позабіржові фондові

торговельні системи (ПФТС);

- посередники в торговельних угодах – брокери та дилери;
- Національна депозитарна система, депозитарії, клірингові депозитарії;
- зберігачі та реєстратори цінних паперів;
- розрахунково-клірингові банки та інші установи;
- інформаційно-аналітичні інститути, консультаційні центри;
- саморегулятивні організації ринку фінансових послуг (СРО).

Банківськими інститутами на ринку фінансових послуг здійснюється широкий спектр банківських операцій та послуг, зокрема, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, створення депозитів, кредитування клієнтів, торгівля та збереження цінних паперів, вкладення вільних банківських коштів в інвестиційні проекти та ін.

Небанківські фінансові установи, які можна поділити на депозитні (кредитні спілки та асоціації), контрактно-ощадні (пенсійні фонди, страхові компанії), інвестиційні (інвестиційні фонди та компанії, трастові та фінансові компанії), акумулюють заощадження, в першу чергу, населення, надають іпотечні та споживчі кредити, проводять операції з цінними паперами та інші операції, а також надають споживачам широкий спектр фінансових послуг.

Класифікацію основних банківських та небанківських фінансових посередників, які є інфраструктурними суб'єктами фінансового ринку, подано на рис. 14.4.

Третю групу суб'єктів фінансового ринку складають суб'єкти, що виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо), їх ще називають **професійними учасниками фінансового ринку**.

Вони виконують допоміжні, обслуговуючі за своїм характером, функції, на відміну від фінансових інституційних посередників. До них належать:

- торговці цінними паперами та іншими інструментами фінансового ринку, андеррайтери;
- посередники в торговельних угодах (брокери та дилери);
- депозитарії, зберігачі та реєстратори цінних паперів;
- розрахунково-клірингові установи інформаційно-аналітичні інститути, інформаційно-консультаційні центри;
- саморегулятивні організації ринку фінансових послуг (СРО) та ін.

Діяльність торговців цінними паперами передбачає поставку цінних паперів за належну оплату новому власнику і здійснюється на підставі договорів-доручень чи комісії за рахунок клієнтів (**брокерська діяльність**) або від свого імені та за власний рахунок з метою перепродажу третім особам (**дилерська діяльність**).

Депозитарії – суб'єкти, які спеціалізуються, головним чином, на виконанні депозитарних функцій (зберігання цінних паперів, облік прав власності на цінні папери, облік руху цінних паперів).

В Україні функції депозитарію можуть виконувати лише юридичні особи. Найчастіше це комерційні банки, торговці цінними паперами (дилери та брокери).

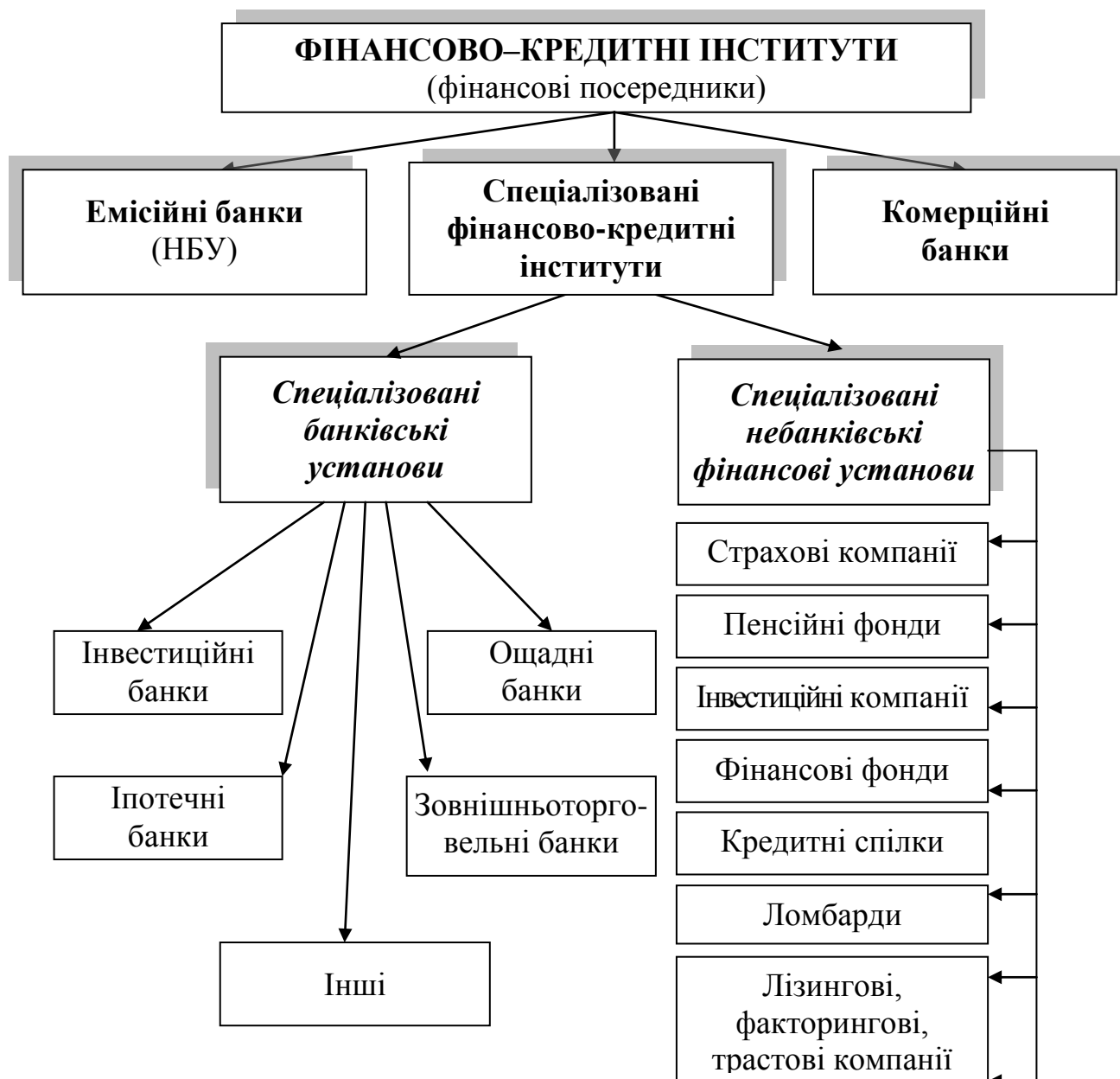

Рис. 14.4. Структура фінансових посередників на фінансовому ринку

Зберігачі – це суб’єкти (юридичні особи), які мають дозвіл на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів та операцій емітента з цінними паперами.

З метою створення централізованої депозитарної системи та бездокументарної системи обігу цінних паперів в Україні Законом України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» (від 10.12.1997 р.) було передбачено створення **Національної депозитарної системи** » [7].

Структура Національної депозитарної системи України включає два рівні:

– **верхній рівень** – це Національний депозитарій України і депозитарії, які ведуть рахунки зберігачів та здійснюють кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів;

– **нижній рівень** – це зберігачі, які ведуть рахунки власників цінних паперів, та реєстратори власників іменних цінних паперів.

Реєстратори – суб'єкти ринку, які мають одержаний у встановленому порядку дозвіл на ведення **реєстрів власників іменних цінних паперів**.

Реєстр власників – це список власників та номінальних утримувачів іменних цінних паперів, складений на певну дату.

Ведення реєстру передбачає облік та зберігання протягом певного терміну інформації про власників іменних цінних паперів, а також про операції, унаслідок яких виникає необхідність внесення змін до реєстру. Зміни до реєстру вносяться на підставі документів, згідно з якими переходить право власності на відповідні іменні цінні папери.

Розрахунково-клірингові установи – інститути, які спеціалізуються на виконанні таких функцій, як здійснення розрахунків, включаючи проведення взаємозаліку за угодами купівлі-продажу цінних паперів; проведення перевірки наявності на рахунках учасників грошових коштів та цінних паперів; видача виписок з грошових рахунків клієнтів установи; повідомлення інформації інститутам, які ведуть книги реєстрації іменних цінних паперів.

Як правило, цю діяльність виконують спеціальні клірингові підрозділи фондових бірж, а на позабіржовому ринку – спеціалізовані клірингово-розрахункові установи.

Інформаційно-аналітичні інститути, інформаційно-консультаційні центри – інститути, які спеціалізуються на наданні послуг своїм клієнтам з опрацювання та поширення ринкової інформації про суб'єктів та інструменти фінансового ринку, цінні папери, фондові індекси, поточні курси тощо, а також на складанні аналітичних оглядів подій та тенденцій на ринку фінансових послуг.

Інформаційно-аналітичні інститути видають різноманітні огляди, аналітичні записки, публікують статистичні дані про курси валют, цінних паперів, складають фондові індекси та рейтинги та ін.

14.4 Класифікація та характеристика основних інструментів фінансового ринку

Об'єктами фінансового ринку є різні **інструменти** ринку (фінансові активи – грошові кошти, цінні папери, позичкові угоди, валютні цінності), в яких знаходять своє відображення тимчасово вільні кошти (фінансові ресурси) суб'єктів ринку фінансових послуг.

Здійснюючи операції на фінансовому ринку, його учасники обирають відповідні фінансові інструменти їх проведення.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

З економічної точки зору фінансові інструменти – це особливі товари фінансового ринку, які мають фінансове походження та виступають об'єктом купівлі-продажу на відповідних сегментах фінансового ринку. Товарами фінансового ринку, в першу чергу, є грошові кошти та цінні папери.

Гроші з економічної точки зору – це всі ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко та без великих втрат переведені в готівку. Гроші є формою прояву мінової вартості як купівельний, платіжний засіб та засіб нагромадження.

Цінні папери – основний товар фінансового ринку, своєрідний предмет купівлі-продажу цього ринку. Цінні папери, як інструменти фінансового ринку, являють собою документи-свідчення про боргове зобов'язання або право власності. Цінні папери є значною складовою своєрідного «товару товарів» – грошей.

Фінансові інструменти, які обертаються на окремих сегментах фінансового ринку, характеризуються на сучасному етапі великою різноманітністю. Їх можна класифікувати за наступними критеріями.

За окремими сегментами фінансового ринку розрізняють наступні інструменти, які їх обслуговують:

Інструменти грошового ринку та ринку позичкових капіталів. До них відносять гроші, грошові сурогати, розрахункові документи, цінні папери, які обертаються на грошовому ринку та ринку позичкових капіталів.

Інструменти ринку цінних паперів – різноманітні цінні папери, що обертаються на цьому ринку (склад цінних паперів за їх видами, особливостями емісії та обігу затверджується відповідними нормативно-правовими актами).

Інструменти валютного ринку. До них відносять іноземну валюту, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок.

Інструменти страхового ринку – страхові послуги, які пропонуються на продаж (страхові продукти), а також розрахункові документи та окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок.

Інструменти ринку золота (срібла, платини) та дорогоцінного каміння. До них належать вказані види цінних металів та каменів, які купуються з метою формування фінансових резервів і тезаврації, а також розрахункові документи і цінні папери, що обслуговують цей ринок.

До інструментів ринку нерухомості відносять цінні папери та документи, що засвідчують право власності на той чи інший вид нерухомості.

За термінами обігу виділяють наступні види фінансових інструментів.

Короткострокові фінансові інструменти (з періодом обігу до одного року). Цей вид фінансових інструментів є найбільш багаточисельним і покликаний обслуговувати операції на ринку грошей.

Довгострокові фінансові інструменти (з періодом обігу більше одного року). До цього виду фінансових інструментів належать і так звані «безтермінові фінансові інструменти», кінцевий термін погашення яких не встановлено (наприклад, акції). Вони обслуговують операції на ринку капіталу.

За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти поділяються на наступні види.

Інструменти, наступні фінансові зобов'язання за якими не виникають (інструменти без наступних фінансових зобов'язань). Вони як правило, є предметом самої фінансові операції, і при їх передачі покупцю не несуть додаткових фінансових зобов'язань з боку продавця (наприклад, валютні цінності, золото тощо).

Боргові фінансові інструменти. Ці інструменти, характеризуючи кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни їх номінальну вартість і заплатити додаткову винагороду у формі відсотка (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструменту, який погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облігації, векселі, чеки тощо.

Облігація – це боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформлюється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного паперу. Це такий цінний папір, що засвідчує внесення його власником грошових коштів та підтверджує зобов'язання позичальника відшкодувати кредитором номінальну вартість облігації у визначений строк з виплатою доходу у вигляді проценту або дисконту. Існують різні види облігацій залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вони випускаються, умов обігу та надійності.

Дольові фінансові інструменти. Вони підтверджують право їх власника на частку (пай у статутному фонді їх емітента) і на отримання відповідного доходу (у формі дивіденду, відсотка і т. п.). Дольовими фінансовими інструментами є, як правило, цінні папери відповідних видів (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

Акція – це документ, який засвідчує право на певну частину власності у статутному капіталі акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Таким чином, акція є одиницею власності в акціонерному товаристві.

Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. визначає акцію як «іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права. Акція є неподільною» [4].

Законом України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. [5] передбачено, що усі акції акціонерного товариства повинні бути іменними та існувати виключно в бездокументарній формі. Акціонерне товариство може здійснювати розміщення акцій двох типів – простих та привілейованих. Частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25 %.

Згідно із законодавством України, акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо акціонерного товариства, які впливають з

права власності на акції, що включають права на: участь в управлінні акціонерним товариством; отримання дивідендів; отримання активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону; отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства.

Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах [5].

В інших країнах існують різні види акцій, які визначають різні права їх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом. Використання різних видів акцій пов'язане з різними цілями, якими керуються засновники акціонерних товариств.

Залежно від пріоритетної значимості розрізняють наступні види фінансових інструментів.

Первинні фінансові інструменти (фінансові інструменти першого порядку). Такі фінансові інструменти (як правило, цінні папери) характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі і т.п.).

Вторинні фінансові інструменти або **деривативи** (фінансові інструменти другого порядку) характеризують виключно цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити або продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому періоді. Вони використовуються для проведення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику («хеджування»). Залежно від складу первинних фінансових інструментів або активів, відповідно до яких вони випущені в обіг, деривативи поділяються на фондові, валютні, страхові, товарні і т. п. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні і форвардні контракти.

За гарантованістю рівня доходності фінансові інструменти бувають наступних видів.

Фінансові інструменти з фіксованим доходом. Вони характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем доходності при їх погашенні (або протягом періоду їх обігу) незалежно від кон'юнктурних коливань ставки позикового відсотка (норми прибутку на капітал) на фінансовому ринку.

Фінансові інструменти з невизначеним доходом. Вони характеризують фінансові інструменти, рівень доходності яких може змінюватись залежно від фінансового стану емітента (прості акції, інвестиційні сертифікати) або у зв'язку зі зміною кон'юнктури фінансового ринку (боргові фінансові інструменти із плаваючою відсотковою ставкою, «прив'язаною» до встановленої облікової ставки, курсу певної «твердої» іноземної валюти і т.п.).

За рівнем ризику виділяють наступні види фінансових інструментів.

Безризикові фінансові інструменти. До них відносять державні короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найбільш надійних банків, «тверду» іноземну валюту, золото та інші цінні метали та каміння, придбані на короткий період.

Термін «безризикові» є певною мірою умовним, оскільки потенційний фінансовий ризик несе в собі будь-який із перерахованих видів фінансових інструментів.

Фінансові інструменти з низьким рівнем ризику. До них належать, як правило, короткострокові боргові фінансові інструменти, що обслуговують ринок грошей, виконання зобов'язань за якими гарантовано стійким фінансовим станом і надійною репутацією позичальників – це, так звані, «першокласні позичальники».

Фінансові інструменти з помірним рівнем ризику. Вони характеризують групу фінансових інструментів, рівень ризику за якими приблизно рівний середньоринковому.

Фінансові інструменти з високим рівнем ризику. До них відносяться фінансові інструменти, рівень ризику за якими суттєво перевищує середньоринковий.

Фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику («спекулятивні»). Вони характеризуються найвищим рівнем ризику і використовуються для здійснення найбільш ризикованих спекулятивних операцій на фінансовому ринку. Прикладом таких високоризикованих фінансових інструментів є акції «венчурних» (ризикових) підприємств; облігації з високим рівнем відсотка, емітовані підприємством з кризовим фінансовим станом; опціонні та ф'ючерсні контракти тощо.

Класифікацію інструментів фінансового ринку наведено у табл. 14.2.

Таблиця 14.2

Класифікація інструментів фінансового ринку

Критерії класифікації	Види фінансових інструментів
1	2
1. За окремими сегментами фінансового ринку	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Інструменти грошового ринку ➤ Інструменти ринку позичкових капіталів ➤ Інструменти ринку цінних паперів ➤ Інструменти валютного ринку ➤ Інструменти страхового ринку ➤ Інструменти ринку золота (срібла, платини) та дорогоцінного каміння ➤ Інструменти ринку нерухомості
2. За термінами обігу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Короткострокові фінансові інструменти ➤ Довгострокові фінансові інструменти
3. За характером фінансових зобов'язань	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Інструменти без наступних фінансових зобов'язань ➤ Боргові фінансові інструменти ➤ Дольові (пайові) фінансові інструменти
4. Залежно від пріоритетної значимості	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Первинні фінансові інструменти ➤ Вторинні фінансові інструменти або деривативи

1	2
5. За гарантованістю рівня доходності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Фінансові інструменти з фіксованим доходом ➤ Фінансові інструменти з невизначеним доходом
6. За рівнем ризику	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Безризикові фінансові інструменти ➤ Фінансові інструменти з низьким рівнем ризику ➤ Фінансові інструменти з помірним рівнем ризику ➤ Фінансові інструменти з високим рівнем ризику ➤ Фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику («спекулятивні»)

14.5 Структура фінансового ринку

Єдиного методу структуризації фінансового ринку не існує. У практиці розвинутих країн оптимальна структура ринку фінансових послуг визначається двома основними ознаками: *часовою* та *інституційною*.

I. Відповідно до часової ознаки, тобто терміну дії фінансових інструментів, фінансовий ринок поділяється на дві основних сфери:

1) грошовий ринок – це ринок короткострокових депозитно-кредитних операцій, фінансових інструментів (з терміном обігу від одного дня до одного року), що обслуговують, головним чином, рух оборотного капіталу підприємств та організацій, короткострокових ресурсів банків, небанківських установ, держави та населення;

2) ринок капіталів – це ринок середньострокових та довгострокових капіталів (з терміном дії більше одного року), що представляють інвестиційний чинник у розвитку економіки.

Він поділяється на ринок цінних паперів (середньо- та довгострокових) і ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів.

Якщо грошовий ринок у першу чергу підтримує ліквідність на фінансовому ринку, то ринок капіталів є найважливішим джерелом середньострокових та довгострокових інвестиційних ресурсів для різних суб'єктів ринку.

II. Структура ринку фінансових послуг в інституційному розумінні складається із наступних секторів:

1) сфери дії фінансових посередників (фінансових інститутів – банківських та небанківських фінансово-кредитних установ), що відносяться до «каналів» непрямого, опосередкованого переміщення коштів від власників заощаджень до позичальників на фінансовому ринку;

2) ринку цінних паперів, який належить до «каналів» прямого фінансування і у свою чергу, поділяється на *первинний ринок* (нові емісії цінних паперів) і *вторинний* (де відбувається купівля-продаж раніше випущених цінних паперів), який, в свою чергу, поділяється на *біржовий*

(фондові біржі) і *позабіржовий* («вуличний») ринки цінних паперів.

Розглянемо більш докладно структуру та інструменти перелічених вище секторів фінансового ринку (рис. 14.5).

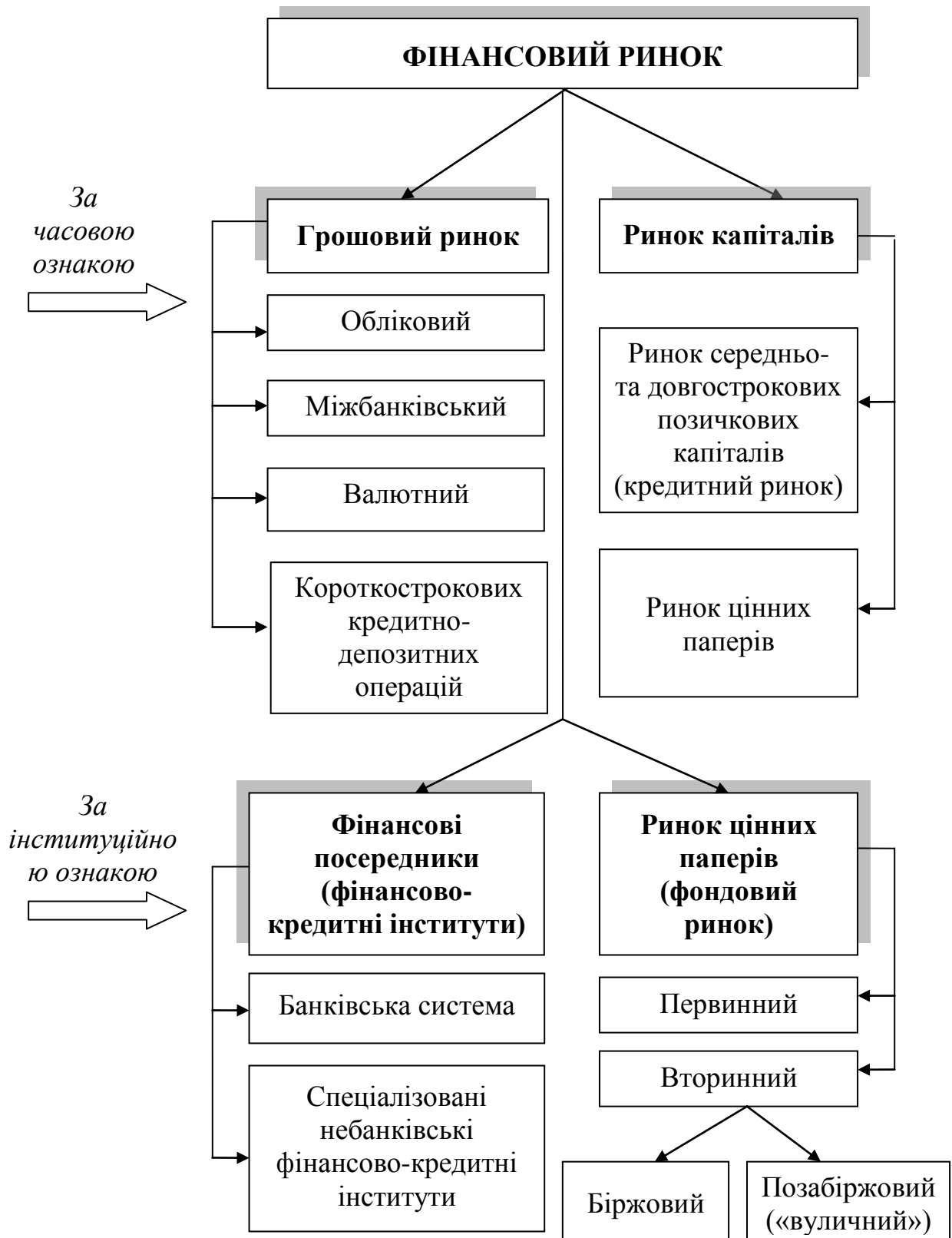

Рис. 14.5. Структуризація фінансового ринку за часовою та інституційною ознаками

Як вже зазначалося, **грошовий ринок** – це частина фінансового ринку, де в обігу знаходяться короткострокові фінансові інструменти (з терміном дії до 1 року), готівкові гроші, валюта, здійснюються короткострокові депозитно-кредитні операції (на термін до 1 року).

Структуру грошового ринку можна представити наступним чином:

– **обліковий ринок** – це частина грошового ринку, де короткострокові грошові кошти перерозподіляються між прямими суб'єктами ринку, фінансово-кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу високоліквідних активів (векселів, чеків та інших цінних паперів) із строками погашення до 1 року. Основними операціями на обліковому ринку є облікові та переоблікові операції комерційних банків, НБУ з використанням комерційних та казначейських векселів, інших видів короткострокових зобов'язань;

– **міжбанківський ринок** – це частина грошового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси банківських установ залучаються та розміщуються ними між собою у формі міжбанківських кредитів та депозитів на короткі терміни. Міжбанківські кредити – одне із основних джерел формування банківських ресурсів, які використовуються комерційними банками для виконання зобов'язань перед клієнтами, регулювання балансів, дотримання вимог НБУ тощо;

– **валютний ринок** – це сектор грошового ринку, де здійснюється купівля-продаж валюти шляхом обміну однієї валюти на іншу з метою обслуговування зовнішньоекономічних відносин, міжнародних розрахунків та інших цілей суб'єктів валютного ринку і на якому урівноважується попит і пропозиція на такий специфічний товар як валюта.

Ринок капіталів – це сфера фінансового ринку, де формується попит і пропозиція на середньо- та довгостроковий капітал, на якому здійснюється купівля – продаж фінансових ресурсів на тривалий строк (більше 1 року). Класичними операціями на ринку капіталів є операції з фондовими інструментами – акціями, середньо- та довгостроковими облігаціями; довгострокові депозити та позики комерційних банків, операції спеціалізованих інвестиційних та фінансових компаній.

Ринок капіталів є найважливішим джерелом середньострокових та довгострокових інвестиційних ресурсів підприємств для здійснення реального та фінансового інвестування. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталу, як правило, менш ліквідні, для них характерний більший рівень фінансового ризику і відповідно більш високий рівень доходності.

Структура ринку капіталів включає:

– **ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів (кредитний ринок)** – це частина ринку капіталів, де продаються та купуються грошові кошти (кредитні ресурси) на тривалий термін (більше 1 року) на певних умовах у формі надання позичок під зобов'язання позичальників повернути кошти та сплатити відсотки у встановлені строки. Кредитний ринок дозволяє здійснити нагромадження, розподіл, перерозподіл та рух позичкового капіталу між сферами економіки, суб'єктами фінансового ринку;

– **ринок цінних паперів** – це частина ринку капіталів, де об’єктом фінансових операцій є цінні папери. На ньому здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважується попит та пропозиція. Через ринок цінних паперів акумулюються грошові нагромадження підприємств, держави, банків, небанківських фінансових установ, заощадження приватних осіб, і спрямовуються на виробниче та невиробниче вкладення капіталів.

Ринок цінних паперів об’єднує ринок інструментів позики або боргових зобов’язань (державних та корпоративних облігацій, депозитних сертифікатів), ринок інструментів власності (усі види акцій), ринок похідних фінансових інструментів (деривативів – опціонів, ф’ючерсів, форвардів, варантів та ін.).

За інституційною ознакою фінансовий ринок, як вже було зазначено, поділяється на сукупність фінансово-кредитних посередників (кредитний ринок) і ринок цінних паперів.

Кредитний ринок – це сектор фінансового ринку, який відноситься до каналів опосередкованого фінансування, коли кошти проходять від власників заощаджень та нагромаджень до позичальників через систему фінансово-кредитних інститутів.

Усю сукупність фінансово-кредитних посередників можна класифікувати наступним чином:

– **банківська система**, яка складається з дворівневої банківської системи, що включає НБУ та комерційні банки (універсальні та спеціалізовані: інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні, зовнішньоторговельні);

– **небанківський сектор (парабанківська система)**, до якого належать спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи (інвестиційні компанії та фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, лізингові та факторингові компанії, довірчі товариства та ін.);

– **страховий сектор**, який теж є частиною небанківської (парабанківської) системи фінансових посередників (страхові компанії, пенсійні фонди, установи накопичувального пенсійного забезпечення та ін.), їх ще називають контрактно-ощадними фінансовими установами.

Ринок цінних паперів який належить до «каналів» прямого фінансування, де кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень і нагромаджень (інвесторів) до позичальників (емітентів), структурується за двома основними ознаками: стадіями та місцем торгівлі.

За стадіями торгівлі розрізняють:

– **первинний ринок** – первинний випуск паперів в обіг, який здійснюється на основі оголошення про емісію; торгівля ведеться між емітентами, з одного боку, та інвесторами і фінансовими посередниками – з іншого;

– **вторинний ринок** характеризується операціями перепродажу раніше випущених цінних паперів, які здійснюються між окремими інвесторами, інвесторами і фінансовими посередниками та між фінансовими посередниками.

За місцем торгівлі ринок цінних паперів поділяється на:

– **біржовий** – включає угоди, що укладаються на фондовій біржі, й охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу;

– **позабіржовий ринок** – охоплює угоди з купівлі-продажу цінних паперів, які укладаються і здійснюються поза біржею (в Україні – це Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС)).

Функціонування ринку цінних паперів забезпечується його суб'єктами: емітентами, інвесторами, посередниками, фондовою біржею.

14.6. Кредитний ринок та ринок цінних паперів як основні складові фінансового ринку

За інституціональною ознакою та організацією торгівлі фінансовими ресурсами фінансовий ринок поділяється на кредитний ринок і ринок цінних паперів.

Кредитний ринок охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладення кредитних угод. Він має договірний характер.

Кредитний ринок є основною складовою фінансового ринку.

По-перше, він забезпечує найшвидший доступ до фінансових ресурсів.

По-друге, переваги кредитного ринку впливають із функціонального потенціалу основних суб'єктів цього ринку – комерційних банків, які не тільки опосередковують рух фінансових ресурсів, а й певною мірою продукують їх. Кредитний ринок дозволяє здійснити нагромадження, розподіл, перерозподіл та рух позичкового капіталу між сферами економіки, суб'єктами фінансового ринку.

Позичковий капітал – це кошти, віддані в позику за визначений відсоток на засадах зворотності, строковості, забезпеченості, платності, добровільності.

Формою руху позичкового капіталу є кредит.

Кредит – це суспільні економічні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному у тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Окремими елементами кредитних відносин є об'єкти та суб'єкти кредиту.

Об'єктом кредиту є та вартість, яка передається в позику одним суб'єктом іншому.

Позичена вартість може бути в грошовій формі, у формі товарів, виконаних робіт, наданих послуг. Незалежно від форми позичена вартість є реальною цінністю. Кредитні відносини не змінюють власника цінностей, кредитор залишається власником переданої в борг позиченої вартості, а позичальник отримує її лише у тимчасове розпорядження.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти (вартість) і передають їх тимчасове користування іншим суб'єктам.

Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи, урядові структури тощо), держава.

Особливе місце серед кредиторів посідають банки. Вони спочатку мобілізують кошти в інших суб'єктів у формі депозитів, позик, а потім самі надають їх у позички своїм клієнтам. Тому банки можна розглядати як колективних позичальників та кредиторів.

Позичальники – це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і отримують їх у позичку від кредиторів. Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами: фізичні особи, юридичні особи, держава. Особливу роль серед позичальників виконують банки – вони є колективними позичальниками, які позичають гроші одночасно у великої кількості кредиторів та у великих обсягах. Кредитори та позичальники набувають цей статус добровільно, на договірних засадах.

Залежно від форми позиченої вартості, в якій вона рухається між кредитором і позичальником, кредит має дві основні форми:

- товарну (натурально-речову);
- грошову.

Товарна і грошова форми кредиту є рівноправними та рівнозначними, по суті, двома проявами вартісної форми кредиту. Вони внутрішньо взаємопов'язані і доповнюють одна одну: позички, надані в товарній формі, можуть погашатися в грошовій, і навпаки.

У товарній формі кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (**комерційний кредит**), при оренді майна (у тому числі **лізинг**), наданні речей чи приладів у прокат, погашенні міждержавних боргів поставками товарів тощо.

Як правило, **у грошовій формі** надають свої позички банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди та ін. Широко використовує грошову форму кредиту населення – при розміщенні заощаджень у банківські депозити, одержанні позичок у банках тощо. Грошова форма має найширшу сферу застосування, що зумовлено переважно грошовою формою сучасної економіки та перерозподільним призначенням самого кредиту.

Форми та види кредиту можна класифікувати за різними критеріями (рис. 14.6).

Ринок цінних паперів являє собою особливу форму торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів.

У сучасних умовах розвинений ринок цінних паперів є необхідним елементом ефективно функціонуючої національної економіки. Ринок цінних паперів – це специфічна сфера ринкових відносин, де об'єктом операцій є цінні папери. На ньому здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважується попит і пропозиція.

Ринок цінних паперів є найактивнішою частиною сучасного фінансового ринку і дає змогу реалізовувати різноманітні інтереси емітентів, інвесторів та посередників. Значення ринку цінних паперів як складової частини фінансового ринку і далі зростає.

До основних функцій ринку цінних паперів відносять: облікову; контролюючу; збалансування попиту і пропозиції; стимулюючу; перерозподільчу; регулюючу.

Ефективно працюючий ринок цінних паперів виконує важливу макроекономічну функцію, сприяючи перерозподілу інвестиційних ресурсів, забезпечуючи їх концентрацію у найдохідніших і найперспективніших галузях (підприємствах, проектах). Ринок цінних паперів є одним із важливих фінансових каналів, якими заощадження та нагромадження перетікають в інвестиції. Водночас ринок цінних паперів надає інвесторам можливість зберігати і збільшувати свої заощадження.

Механізм функціонування ринку цінних паперів залежить від складових елементів цього ринку, тобто його структури (рис. 14.7).

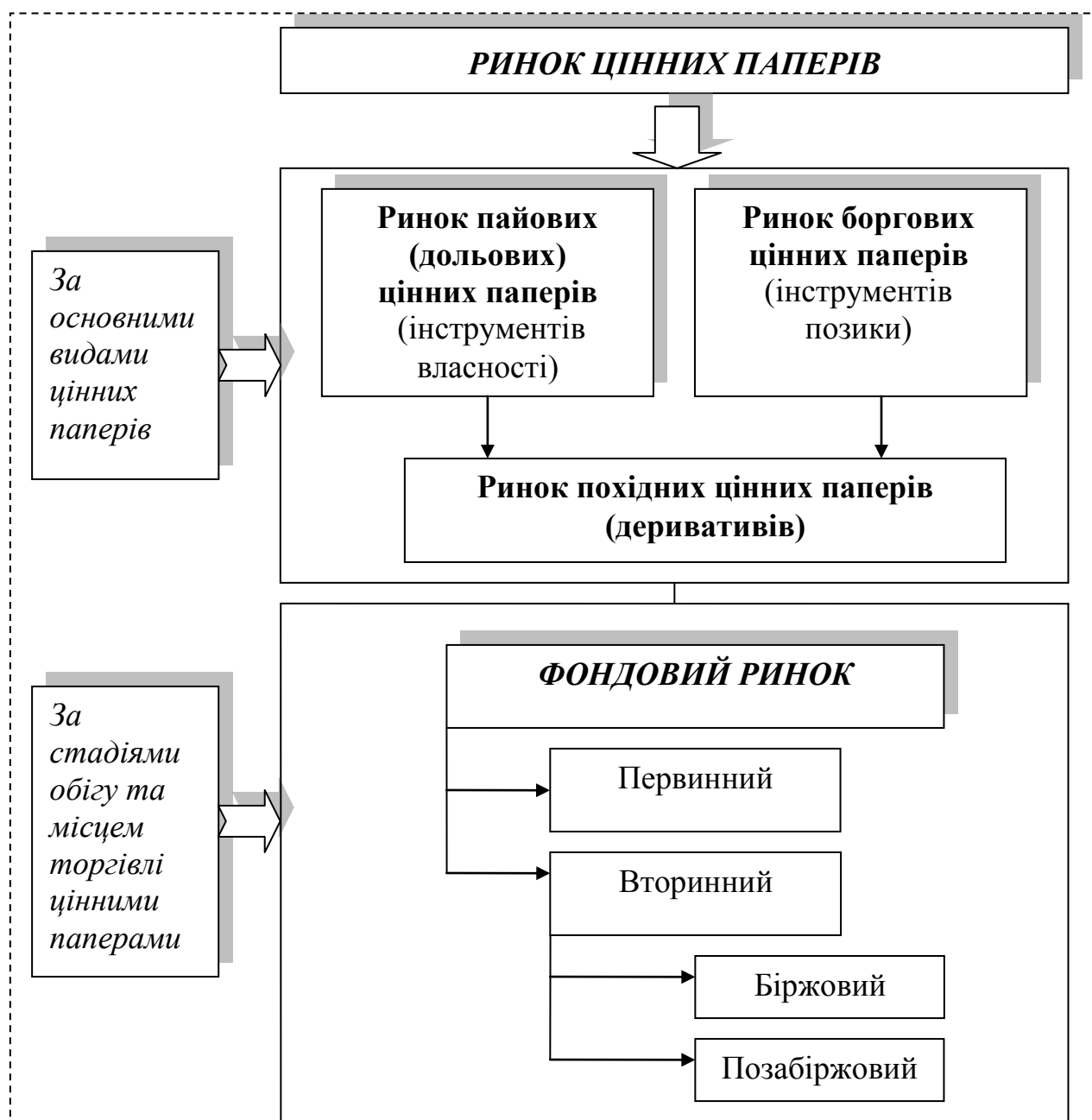

Рис. 14.7. Структура ринку цінних паперів за основними ознаками

Первинний ринок є ринком перших та повторних випусків (емісій) цінних паперів, на якому відбувається їх первинне розміщення (*андеррайтинг*). Первинне розміщення провадиться прямим зверненням емітента до покупця, або передачею всієї емісії чи її частки посереднику (інституційному інвестору), який бере на себе функції розповсюдження цінних паперів.

На **вторинному ринку** здійснюється обіг раніше емітованих на первинному ринку цінних паперів, тобто їх перерозподіл. Цей ринок характеризується операціями перепродажу раніше випущених цінних паперів, які здійснюються між окремими інвесторами, інвесторами і фінансовими посередниками та між фінансовими посередниками.

Без розвиненого вторинного фондового ринку, який забезпечує постійну ліквідність і розподіл фінансових ризиків, не може ефективно існувати первинний ринок цінних паперів. **Однією із основних функцій вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни або курсу окремих цінних паперів**, що відображає всю інформацію про фінансовий стан їх емітентів і умови емісії.

З точки зору організації або місця торгівлі цінними паперами він поділяється на біржовий та позабіржовий.

Біржовий ринок цінних паперів пов'язує з поняттям фондової біржі як особливо організованого вторинного ринку цінних паперів, що сприяє підвищенню мобільності капіталу і виявленню реальних ринкових цін активів. Біржовий ринок включає, як правило, угоди, що укладаються на фондовій біржі, й охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу.

На біржу можуть потрапити не всі емітовані цінні папери, а тільки гарантовані, що відповідають вимогам не тільки лістингу, але і потребі суспільства у розвитку конкретної галузі національного господарства.

Лістинг – це допуск цінних паперів до обігу і котирування на фондовій біржі на підставі їх економічної експертизи.

На біржовому, тобто організованому ринку цінних паперів забезпечується висока концентрація попиту і пропозиції в одному місці; складається найбільш об'єктивна система цін на окремі цінні папери; проводиться перевірка фінансової спроможності емітентів основних видів цінних паперів, які допускаються до торгів; процедура торгів носить відкритий характер; гарантується виконання укладених угод.

Але біржовий ринок має і окремі слабкі сторони – коло фінансових інструментів різних емітентів, які реалізуються на ньому, носить обмежений характер; цей ринок більш суворо регулюється державою, що знижує його гнучкість; виконання усіх нормативно-правових актів його функціонування збільшує витрати на здійснення операцій купівлі-продажу.

Позабіржовий ринок історично передує біржовому. Звідси пішов термін «вуличний ринок» або «торгівля з прилавка», коли лондонські брокери уклали угоди з цінними паперами на вулиці чи в кафе. Цей ринок називають ще неорганізованим та децентралізованим.

Позабіржовий ринок охоплює угоди з купівлі-продажу цінних паперів, які укладаються і здійснюються поза біржею (в Україні – це Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС)). Цей ринок охоплює ринок операцій з цінними паперами тих емітентів та інвесторів, які не можуть або не бажають потрапити на біржу.

Позабіржовий ринок характеризується більш високим рівнем фінансового ризику, більш низьким рівнем юридичної захищеності покупців, меншим рівнем їх поточної інформованості і т.п. Разом з тим, цей ринок забезпечує обіг більш широкої номенклатури цінних паперів; задовольняє потребу окремих інвесторів у фінансових інструментах з високим рівнем ризику і, відповідно, приносить більш високий дохід; більшою мірою забезпечує таємницю здійснення окремих угод.

У режимі позабіржового фондового ринку здійснюється більша частина операцій з цінними паперами. Так, наприклад в Україні це співвідношення становить приблизно 90 % до 10 % на користь ПФТС.

Об'єктом ринку цінних паперів є специфічні фінансові інструменти – цінні папери різних видів.

Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. дає визначення цінних паперів, їх класифікацію, регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку.

Цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам» [4].

Згідно з Законом «Про цінні папери та фондовий ринок» в Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів (рис. 14.8):

Цінні папери мають такі характеристики як ринковість; ліквідність; дохідність; спекулятивність; ризикованість; стандартність.

Ринковість – здатність цінних паперів купуватися та продаватися на ринку, виступати як самостійний платіжний засіб, а також бути об'єктом інших цивільних відносин (позики, спадщини, дарування, гарантії тощо).

Дохідність – властивість цінних паперів виступати як засіб збереження і нагромадження багатства. Цінні папери мають вартість:

- *номінальну* – встановлюється емітентом довільно за емісії;
- *балансову* – є бухгалтерським відображенням забезпеченості цінних паперів капіталом емітента;
- *ринкову* – вартість цінних паперів на фондовому ринку;
- *розрахункову* – визначається за допомогою фінансових розрахунків.

Ризикованість – властивість цінних паперів завдати власникам грошових втрат через зменшення своєї дохідності під впливом різноманітних факторів.

Ліквідність – властивість цінних паперів швидко перетворюватися на гроші без великих втрат для власника.

Рис. 14.8. Класифікація цінних паперів, що перебувають в обігу в Україні

Спекулятивність – можливість цінних паперів стати об'єктом спекуляцій.

Стандартність – по-перше, відповідність зовнішнього оформлення цінних паперів єдиним законодавчо визначеним вимогам (вони можуть існувати як у документарній, так і у бездокументарній формі як записи на рахунках); по-друге, однаковість правових наслідків для суб'єктів ринку щодо операцій з цінними паперами окремих груп і видів.

Цінні папери виконують низку функцій у системі суспільного відтворення. Вони є:

- **регулятором ринку**, відіграють значну роль в акумуляції та мобілізації коштів інвесторів,
- **гнучким інструментом інвестування вільних коштів** юридичних та фізичних осіб у дохідні фінансові інструменти,
- **ефективним способом залучення грошових ресурсів** для фінансування бюджетного дефіциту, розвитку та розширення виробництва, задоволення інших суспільних потреб;
- виконують також яскраво виражену **інформаційну функцію**: свідчать про стан економіки;
- **контролю** над економікою й економічними процесами як на макро, так і мікрорівні.

Цінні папери також активно беруть участь в обслуговуванні товарного та грошового обігу.

На ринку цінних паперів, перш за все на фондових біржах, формуються курси цінних паперів. Ціна, за якою папери продаються і купуються на фондовому ринку, називається **ринковою ціною** або **курсом цінних паперів**. Ці курси є барометром будь-яких змін в економічному та політичному житті країни. Стабільне зниження біржових курсів тих або інших цінних паперів, а також просто масове падіння курсів є ознакою погіршення економічної кон'юнктури. І навпаки, стабільні курси або їхнє підвищення, як правило, свідчать про нормальний економічний стан країни.

Функціонування ринку цінних паперів забезпечується його суб'єктами: емітентами, інвесторами, посередниками, фондовою біржею.

Емітент – це юридична особа, чи уповноважений державою орган, який здійснює випуск цінних паперів в обіг. Залежно від емітента розрізняють корпоративні (акціонерних товариств) і державні цінні папери.

Інвестор – це юридична чи фізична особа. А в окремих випадках держава, яка, купуючи цінні папери певного емітента, вкладає (інвестує) кошти в його діяльність. Маючи широкий вибір різних видів цінних паперів великої кількості емітентів, інвестори обирають найкращі, з їх погляду, варіанти розміщення своїх коштів.

Посередники виконують роль сполучної ланки між емітентом та інвестором. Посередники на фінансовому ринку поділяються на **фінансових**, якими є інституційні інвестори, та **обслуговуючих** – реєстратори, депозитарії та ін.

Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» визначає перелік та умови проведення професійної діяльності з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку України.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає:

- 1) брокерську діяльність;
- 2) дилерську діяльність;
- 3) андеррайтинг;
- 4) діяльність з управління цінними паперами [4].

Організаторами торгівлі цінними паперами є фондові біржі.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, будучи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції:

- посередницьку;
- індикативну;
- регулятивну.

Сутність посередницької функції полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Торгівельні угоди на біржі укладають брокери.

Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Саме на біржі проводиться котирування цінних

паперів, яке дає інформацію інвесторам про вартісну і якісну оцінку цінних паперів та динаміку їх розвитку.

Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. Вона встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладення і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.

Державне регулювання діяльності фондових бірж здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України (НКЦПФР).

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Сутність та функції фінансового ринку.
2. Суб'єкти та інструменти фінансового ринку.
3. Структура фінансового ринку. Характеристика ринку грошей та ринку капіталів.
4. Кредитний ринок та ринок цінних паперів, їх структура, суб'єкти та інструменти.
5. Види цінних паперів, їх класифікація та характеристика.

Теми рефератів

1. Правове регулювання фінансового ринку в Україні.
2. Структура фінансового ринку та його суб'єкти.
3. Фінансові інструменти фінансового ринку, їх економічна та правова природа.
4. Міжнародні стандарти розвитку фінансового ринку.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення фінансового ринку.
2. Розкрийте економічну сутність та роль фінансового ринку.
3. Які функції виконує фінансовий ринок?
4. Надайте характеристику структури фінансового ринку.
5. Надайте визначення та класифікацію суб'єктів та об'єктів фінансового ринку.
6. Що являє собою ринок грошей?
7. Що входить до ринку капіталів?
8. У чому полягає значення фінансових посередників на фінансовому ринку? Надайте їх класифікацію.
9. Охарактеризуйте роль держави та державного регулювання на фінансовому ринку.

10. Надайте класифікацію та характеристику основних інструментів фінансового ринку.

11. Яка основна роль емітентів та інвесторів на фінансовому ринку?

12. Як функціонує кредитний ринок?

13. Як функціонує ринок цінних паперів?

14. У чому полягає структуризація фінансового ринку і за якими критеріями?

15. Які інститути входять до складу інфраструктури фінансового ринку? Охарактеризуйте їх діяльність.

16. Які Ви знаєте форми та види кредиту, надайте їх класифікацію та характеристику.

17. Які цінні папери обертаються на фондовому ринку? Надайте їх класифікацію та характеристику.

18. Охарактеризуйте основних суб'єктів ринку цінних паперів.

19. Яку роль та функції виконує фондова біржа на ринку цінних паперів?

20. Надайте визначення термінів: «лістинг», «андеррайтинг», «деривативи».

Тести

1. Фінансовий ринок – це:

1) специфічна сфера грошових відносин, яка функціонує за умов наявності в економіці реальних власників;

2) ринок, який складається з ринку цінних паперів та ринку позичкових капіталів;

3) сукупність економічних відносин у сфері трансформації тимчасово вільних коштів у позичковий капітал через фінансово-кредитні інститути та ринок цінних паперів на основі попиту та пропозиції.

2. Фінансовий ринок – це механізм:

1) утворення капіталу;

2) використання капіталу;

3) перерозподілу капіталу;

4) акумуляції капіталу.

3. Фінансовий ринок за інституційною ознакою поділяється на:

1) ринок грошей та ринок капіталів;

2) ринок фінансових посередників та фондовий ринок;

3) обліковий та міжбанківський ринок;

4) ринок позичкових зобов'язань та валютний ринок;

5) ринок банківських кредитів та депозитів.

4. Фінансовий ринок за часовою ознакою поділяється на:

1) ринок грошей та ринок капіталів;

- 2) обліковий та міжбанківський ринок;
- 3) кредитний ринок та фондовий ринок;
- 4) ринок позичкових зобов'язань та валютний ринок.

5. Ринок капіталів включає:

- 1) фондовий та валютний ринок;
- 2) ринок грошей та довгострокових банківських кредитів та депозитів;
- 3) обліковий, міжбанківський, валютний ринок;
- 4) ринок цінних паперів, середньо- та довгострокових банківських кредитів;

6. Грошовий ринок включає:

- 1) фондовий та валютний ринок;
- 2) ринок капіталів, довгострокових банківських кредитів та депозитів;
- 3) обліковий, міжбанківський, валютний ринок;
- 4) ринок грошових сурогатів та середньострокових фінансових інструментів.

7. Ринок цінних паперів включає:

- 1) ринок грошей та ринок капіталів;
- 2) первинний ринок та вторинний ринок цінних паперів;
- 3) біржовий та «вуличний» ринок;
- 4) обліковий, міжбанківський та валютний ринок;

8. Суб'єкти фінансового ринку, що вкладають свої грошові кошти в цінні папери виключно в цілях отримання доходу – це:

- 1) фінансові посередники;
- 2) емітенти;
- 3) індивідуальні інвестори;
- 4) портфельні інвестори;
- 5) стратегічні інвестори;
- 6) інституціональні інвестори.

9. Кредитори та позичальники – це суб'єкти:

- 1) страхового ринку;
- 2) ринку позичкових капіталів;
- 3) ринку цінних паперів;
- 4) ринку нерухомості.

10. Об'єктами фінансового ринку є:

- 1) фінансово-кредитні інститути;
- 2) інститути інфраструктури фінансового ринку;
- 3) держава, господарчі суб'єкти та домашні господарства;
- 4) інструменти фінансового ринку;
- 5) продавці та покупці фінансових активів.

11. Емітенти – це:

- 1) суб'єкти, що залучають фінансові ресурси;
- 2) суб'єкти, що вкладають грошові кошти у фінансові інструменти;
- 3) суб'єкти, що перерозподіляють фінансові ресурси.
- 4) суб'єкти, що реалізують різні види страхових послуг.

12. Суб'єкти фінансового ринку, що купують контрольний пакет акцій для здійснення управління підприємством – це:

- 1) фінансові посередники;
- 2) емітенти;
- 3) індивідуальні інвестори;
- 4) портфельні інвестори;
- 5) стратегічні інвестори;
- 6) інституціональні інвестори.

13. До боргових фінансових інструментів відносяться:

- 1) акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати;
- 2) акції, інвестиційні сертифікати, опціони, свопи, облігації;
- 3) державні та корпоративні облігації, казначейські та комерційні векселі, чеки;
- 4) первинні фінансові інструменти та деривативи.

14. За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти поділяються на наступні види:

- 1) інструменти грошового ринку, інструменти валютного ринку, інструменти страхового ринку, інструменти ринку цінних паперів, інструменти ринку золота та нерухомості;
- 2) короткострокові та довгострокові фінансові інструменти;
- 3) боргові та дольові;
- 4) первинні та вторинні;
- 5) з фіксованим та невизначеним доходом.

15. Деривативи в основному використовуються:

- 1) для отримання дивідендів;
- 2) для отримання процентів;
- 3) для засвідчення права власності на депозит в банку;
- 4) для хеджування цінового ризику;
- 5) для обслуговування операцій на ринку позичкових капіталів

16. Фінансові інститути на фінансовому ринку – це:

- 1) емітенти;
- 2) інвестори;
- 3) посередники;
- 4) споживачі;
- 5) зберігачі.

17. Обліковий та міжбанківський ринок – це частини:

- 1) ринку грошей;
- 2) ринку капіталів;
- 3) валютного ринку;
- 4) фондового ринку.

18. До дольових фінансових інструментів відносяться:

- 1) акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати;
- 2) акції, інвестиційні сертифікати, опціони, свопи, облігації;
- 3) державні та корпоративні облігації, казначейські та комерційні векселі, чеки;
- 4) первинні фінансові інструменти та деривативи.
- 5) акції, паї, інвестиційні сертифікати.

19. Ринок цінних паперів – це частина:

- 1) ринку грошей;
- 2) ринку капіталів;
- 3) валютного ринку;
- 4) ринку банківських кредитів.

20. Спеціалізовані небанківські установи – це:

- 1) НБУ, спеціалізовані комерційні банки, пенсійні фонди;
- 2) інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, кредитні спілки;
- 3) страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, іпотечні та ощадні банки;
- 4) кредитні спілки, фінансові фонди, інвестиційні та страхові компанії, пенсійні фонди.

21. Валютний ринок – це частина:

- 1) ринку грошей;
- 2) ринку капіталів;
- 3) ринку банківських кредитів;
- 4) фондового ринку;
- 5) облікового та міжбанківського ринку.

22. До вторинних фінансових інструментів відносяться:

- 1) акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати;
- 2) акції, інвестиційні сертифікати, опціони, свопи, облігації;
- 3) державні та корпоративні облігації, казначейські та комерційні векселі, чеки, деривативи;
- 4) ф'ючерсні та форвардні угоди, опціони, свопи, варанти.
- 5) акції, паї, інвестиційні сертифікати, ф'ючерсні та форвардні угоди.

23. Яка з організаційних структур є ключовою на фінансовому ринку?

- 1) лізингові компанії;

- 2) пенсійні фонди;
- 3) страхові компанії;
- 4) фондові біржі.

24. Вторинний ринок цінних паперів - це:

- 1) продаж і купівля цінних паперів, які щойно випущені;
- 2) купівля і продаж раніше випущених цінних паперів;
- 3) мобілізація цінних паперів;
- 4) немає правильної відповіді.

25. Емітентом називається юридична особа, яка:

- 1) купує цінні папери;
- 2) випускає цінні папери;
- 3) продає цінні папери;
- 4) немає правильної відповіді.

26. Відповідно до чинного законодавства України банківська система складається з рівнів:

- 1) одного;
- 2) двох;
- 3) трьох;
- 4) чотирьох.

27. Який із зазначених цінних паперів не є борговим зобов'язанням?

- 1) облігація;
- 2) казначейське зобов'язання держави;
- 3) акція;
- 4) вексель.

28. Які акції гарантують виплату дивідендів у заздалегідь зазначеному розмірі, незалежно від суми отриманого прибутку?

- 1) іменні;
- 2) прості;
- 3) привілейовані;
- 4) на пред'явника.

29. Кого з перелічених осіб можна вважати співвласником компанії?

- 1) власників простих акцій;
- 2) власників привілейованих акцій;
- 3) власників облігацій.

30. Основною установою, що регулює функціонування ринку цінних паперів, є :

- 1) Міністерство фінансів України;
- 2) Національний банк України;

- 3) Фонд державного майна;
- 4) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Завдання 1

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих

1. Спрямування коштів безпосередньо від власників заощаджень до позичальників здійснюється за допомогою операцій з цінними паперами.
2. Грошові ринки обслуговують процес розширеного відтворення.
3. Ринки капіталів призначені для обслуговування сфери обігу.
4. Одна з відмінностей між грошовими ринками та ринками капіталів полягає в типах фінансових інструментів, що використовуються для проведення на них операцій.
5. Первинне розміщення цінних паперів здійснюється переважно через фондову біржу.
6. Привілейована акція не дає права голосу, її власник не бере участі в керуванні компанією.
7. Акціонерне товариство може випускати акції для покриття збитків, пов'язаних з його господарською діяльністю.
8. Фондова біржа сприяє придбанню на визначених умовах і на певний строк вільних коштів.
9. Емітент має право в односторонньому порядку, без згоди інвестора відкликати цінний папір.
10. Облігації на пред'явника дають їх власнику право на участь у керуванні підприємством.

Завдання 2

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Первинний ринок цінних паперів.
2. Вторинний ринок цінних паперів.
3. Курс цінного паперу.
4. Акція.
5. Дивіденд.
6. Портфель цінних паперів.
7. Котирування.
8. Опціон.
9. Фондова біржа.

10. Біржовий індекс.

Визначення:

А. Організаційна форма ринку, на якому здійснюється торгівля цінними паперами.

Б. Середній показник біржової активності, що узагальнює динаміку цін на цінні папери і свідчить про зміни в рівні цін за визначений період.

В. Ринок, на якому здійснюються операції з випущеними в обіг цінними паперами.

Г. Ринок, на якому корпорації залучають капітал шляхом розміщення цінних паперів.

Д. Ціна, за якою цінний папір продається і купується на фондовому ринку.

Є. Цінні папери, згруповані для обліку за їхніми типом і призначенням.

Ж. Право купівлі або продажу цінних паперів за фіксованою ціною протягом встановленого терміну.

З. Частина прибутку акціонерного товариства, що розподіляється щорічно між акціонерами після сплати податків, відрахувань на розширення виробництва, поповнення резервного фонду та інших невідкладних відрахувань.

І. Визначення ринкового курсу цінного папера.

К. Цінний папір, що засвідчує участь у статутному капіталі акціонерного товариства.

Задачі

Задача 14.1

Визначте номінальну ціну акцій, випущених акціонерним товариством «Промінь», якщо його статутний капітал складає 20 млн грн, а кількість випущених акцій – 1 млн штук.

Задача 14.2

Акція номіналом 1 500 грн придбана за курсом 150, і за нею виплачується дивіденд 30% річних. Визначте поточну прибутковість інвестованих коштів.

Задача 14.3

Визначте курс акції, яка реалізована за ціною 125 грн з номінальною вартістю 75 грн.

Задача 14.4

Акціонерним товариством зареєстровано 100 тис. звичайних акцій, з яких 90 тис. було продано акціонерам. Через декілька місяців товариство викупило в інвесторів 15 тис. акцій. По закінченні звітного періоду зборами акціонерів

прийняте рішення про розподіл у якості дивідендів 350 тис грн прибутку. Визначте дивіденд на одну акцію.

Задача 14.5

Статутний капітал акціонерного товариства «Вимпел» у розмірі 20 млн грн розподілений на 900 тис. звичайних і 100 тис. привілейованих акцій. Фіксована ставка дивіденду за привілейованими акціями складає 20%. Обсяг прибутку до розподілу між акціонерами складає 1,5 млн грн. Визначте суму дивідендів, яку одержали власники звичайних і привілейованих акцій.

Задача 14.6

Курсова ціна акції, розміщеної за номіналом 15 грн у перший рік після емісії склала 20 грн. Визначте додаткову прибутковість цінного папера.

Задача 14.7

Акція придбана за номіналом, який дорівнює 100 грн при 25% річних, курсова ціна через рік після емісії – 135 грн. Визначте сукупну прибутковість цінного папера.

Задача 14.8

Чистий прибуток акціонерного товариства за підсумками року становить 65 тис. грн. На виплату дивідендів спрямовується 45 % від суми чистого прибутку. Загальна кількість акцій, що емітована акціонерним товариством – 150 000 шт., з них – 10 % привілейованих акцій з фіксованим розміром дивіденду – 18 %. Статутний капітал АТ – 375 тис. грн.

Знайти: прибуток, що спрямовується на виплату дивідендів за простими та привілейованими акціями, ставку дивідендів за простими акціями, дивіденд на одну привілейовану та просту акцію.

Задача 14.9

Номінальна ціна акції – 350 грн, щорічний дивіденд за акцією склав 20 % від номіналу при середньому рівні позичкового процента – 18 %.

Знайти курс та ринкову ціну акції; поточну, додаткову та сукупну дохідність акції.

Задача 14.10

Інвестор придбав за номіналом нову десятипроцентну облигацію вартістю 5 500 грн. при рівні позичкового процента 10 %. На момент перепродажу облигації рівень позичкового процента піднявся до 13 %. Знайти курс облигації на момент перепродажу за умови, що до її погашення залишилося 2 роки. Знайти загальний дохід другого покупця, коли настане строк погашення облигації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К. : Преса України, 1997.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Голос України від 14.03.2003. – № 49.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України від 04.12.2010. – № 229-230.
4. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Урядовий кур'єр від 19.04.2006. – 2006. – № 75.
5. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI // Урядовий кур'єр від 29.10.2008. – 2008. – № 202.
6. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 17.12.1996. – № 51.
7. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу паперів в Україні» від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР // Урядовий кур'єр від 10.01.1998. – № 1.
8. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III // Урядовий кур'єр від 29.08.2001. – № 154.
9. Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2009.
10. Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг: теорія і практика : навчальний посібник. – К. : ЦУЛ, 2010.
11. Суторміна В. М., Радзівська В. М., Стеценко Б. С. Фінансовий ринок : навч.–метод. посібник для самостійного вивч. дисц. – К. : КНЕУ, 2009.
12. Мозговий О. М. Фондовий ринок : навч.–метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К. : КНЕУ, 2009.
13. Оспіщев В. І., Близнюк О. П., Тупчій В. А. Ринок фінансових послуг : Навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», денної та заочної форм навчання / Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків : ХДУХТ, 2007
14. Шелудько В. М. Фінансовий ринок : підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2008.

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

15.1. Сутність та основи організації фінансового менеджменту

Процес перерозподілу фінансових ресурсів між різними сферами фінансової системи та всередині них завжди спрямований на досягнення певних цілей, визначених фінансовою політикою держави, тому він не може відбуватися стихійно і передбачає організацію фінансового менеджменту.

Узагальнюючи дослідження науковців у сфері управління фінансами, можна навести такі визначення фінансового менеджменту: **фінансовий менеджмент** уявляє собою цілеспрямоване формування процесу фінансової діяльності держави, або **фінансовий менеджмент** – це процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів та оптимізації обороту грошових коштів.

Управління фінансами в країні здійснюється через систему державних органів та інститутів за допомогою форм і методів організації управлінської діяльності. Воно зумовлене історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави та підпорядковане фінансовій політиці держави.

В управлінні фінансами виділяють об'єкти і суб'єкти управління.

У якості **об'єктів управління** виступають різні види та форми фінансових відносин. **Суб'єктами** є організаційні структури, які здійснюють управління фінансами (фінансові державні органи, фінансові відділи підприємств та ін.). Сукупність усіх організаційних структур, що здійснюють управління фінансами, створює фінансовий апарат.

Основним завданням органів управління фінансовою системою в державі є забезпечення злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи. Це досягається чітким розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інституціями

В управлінні фінансами виділяють декілька функціональних елементів:

- планування;
- стратегічне управління;
- оперативне управління;
- контроль.

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність держави та суб'єктів господарювання, а результатом – складання фінансових планів. У ході планування держава та суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, розробляють напрямки їх ефективного використання.

Стратегічне управління – це загальне управління фінансами, яке включає дії, що розраховані на довгострокову перспективу і вирішення

глобальних завдань розвитку фінансової системи країни. Здійснюється вищими органами державної влади та управління.

Оперативне управління фінансами – це поточне управління фінансами, що становить комплекс заходів, які розробляються на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів.

Фінансовий контроль становить специфічний вид діяльності, який здійснюється усіма ланками державної влади і управління, а також недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів в країні.

Управління фінансами здійснюється за допомогою фінансового механізму.

Фінансовий механізм – це система встановлених державою форм та методів організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Структура фінансового механізму досить складна. До неї належать різні елементи, що відповідають різноманітності фінансових відносин. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємопов'язаних елементів (рис.15.1.): фінансові методи, фінансові важелі, правове забезпечення, нормативне забезпечення, інформаційне забезпечення.

Кожна сфера та ланка фінансового механізму є складовою частиною єдиного цілого. Вони взаємопов'язані. Разом з тим, сфери та ланки функціонують відносно самостійно. Ця обставина зумовлює необхідність постійного узгодження складових фінансового механізму.

Фінансовий метод можна визначити як засіб впливу фінансових відносин на господарський процес. Фінансові методи діють у двох напрямках: управління рухом фінансових ресурсів та ринкових комерційних відносин, пов'язаних зі зміною витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням і відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. Дія фінансових методів проявляється в утворенні та використанні грошових фондів. Прикладом фінансових методів може бути планування, прогнозування, інвестування тощо.

Фінансовий важіль є засобом дії фінансового методу. До фінансових важелів відносяться: прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, економічні фонди цільового призначення, фінансові санкції, орендна плата, відсоткові ставки по кредитах, депозитах, облігаціях та інші

Правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає законодавчі акти, постанови, накази, циркулярні листи та інші правові документи органів управління.

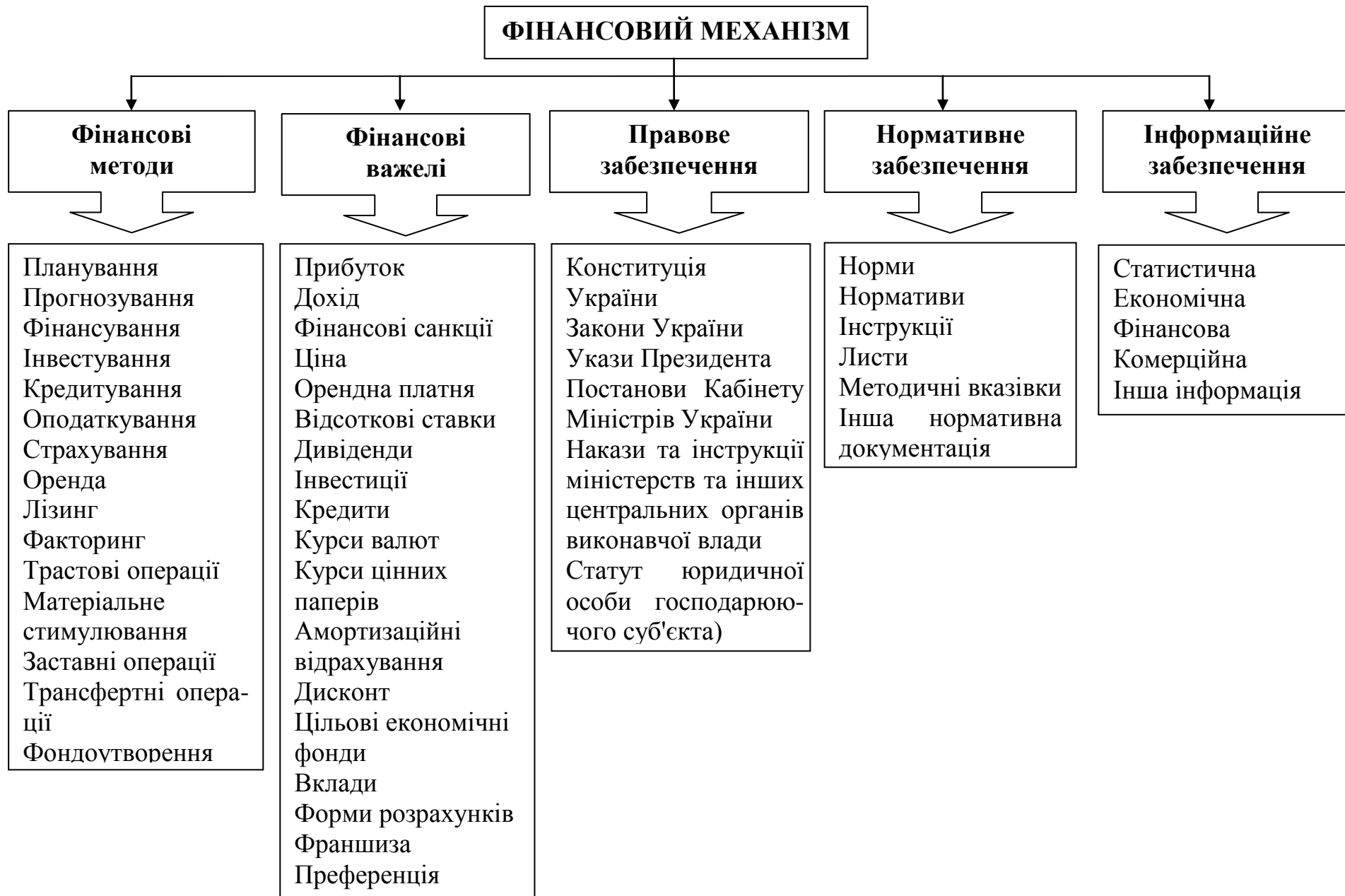

Рис. 15.1. Структурно-логічна схема змісту фінансового механізму

Залучення юридичних норм дозволяє встановити єдині правила організації фінансових зв'язків, захистити економічні інтереси суспільства, дозволяє проводити єдину політику в сфері фінансів, забезпечити фінансову дисципліну.

Нормативне забезпечення включає інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, ліміти та резерви.

Інформаційне забезпечення складається з різного типу статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації. Сюди відносяться повідомлення про фінансову стійкість і платоспроможність партнерів та конкурентів, про ціни, курси, дивіденди на товарному, фондовому, валютному ринках. Той, хто володіє інформацією, володіє і фінансовим ринком.

Основним завданням держави при формуванні фінансового механізму є забезпечення відповідності змісту його елементів вимогам фінансової політики відповідного періоду, що сприятиме найбільш повній реалізації її мети та завдань.

Ефективну дію фінансового механізму забезпечить злагоджене функціонування усіх його складових частин

15.2. Державне управління фінансами в Україні

Безпосередньо державне управління здійснюється лише відносно державних фінансів.

У системі органів державного управління фінансами доцільно виділяти органи стратегічного та оперативного управління фінансами (рис. 15.2.).

Стратегічне управління фінансами здійснюється вищими органами державної влади та управління: Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України.

У сфері управління фінансами до повноважень **Верховної Ради України** належать: розгляд проекту та затвердження Закону про Державний бюджет України, контроль за виконанням Державного бюджету, прийняття рішення щодо звіту про його виконання, розгляд та затвердження усіх законодавчих актів, що стосуються фінансової системи та фінансової політики в країні, контроль за їх виконанням, контроль за використанням позик, одержаних Україною, затвердження всіх рішень, що пов'язані з фінансовою політикою держави.

У сфері управління фінансами до головних повноважень **Кабінету Міністрів України** відносяться: розробка та реалізація стратегічних напрямків єдиної державної фінансової політики, розробка проекту закону про Державний бюджет України, забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України та подання звіту про його виконання, забезпечення виконання усіх законів, що стосуються фінансової політики держави.

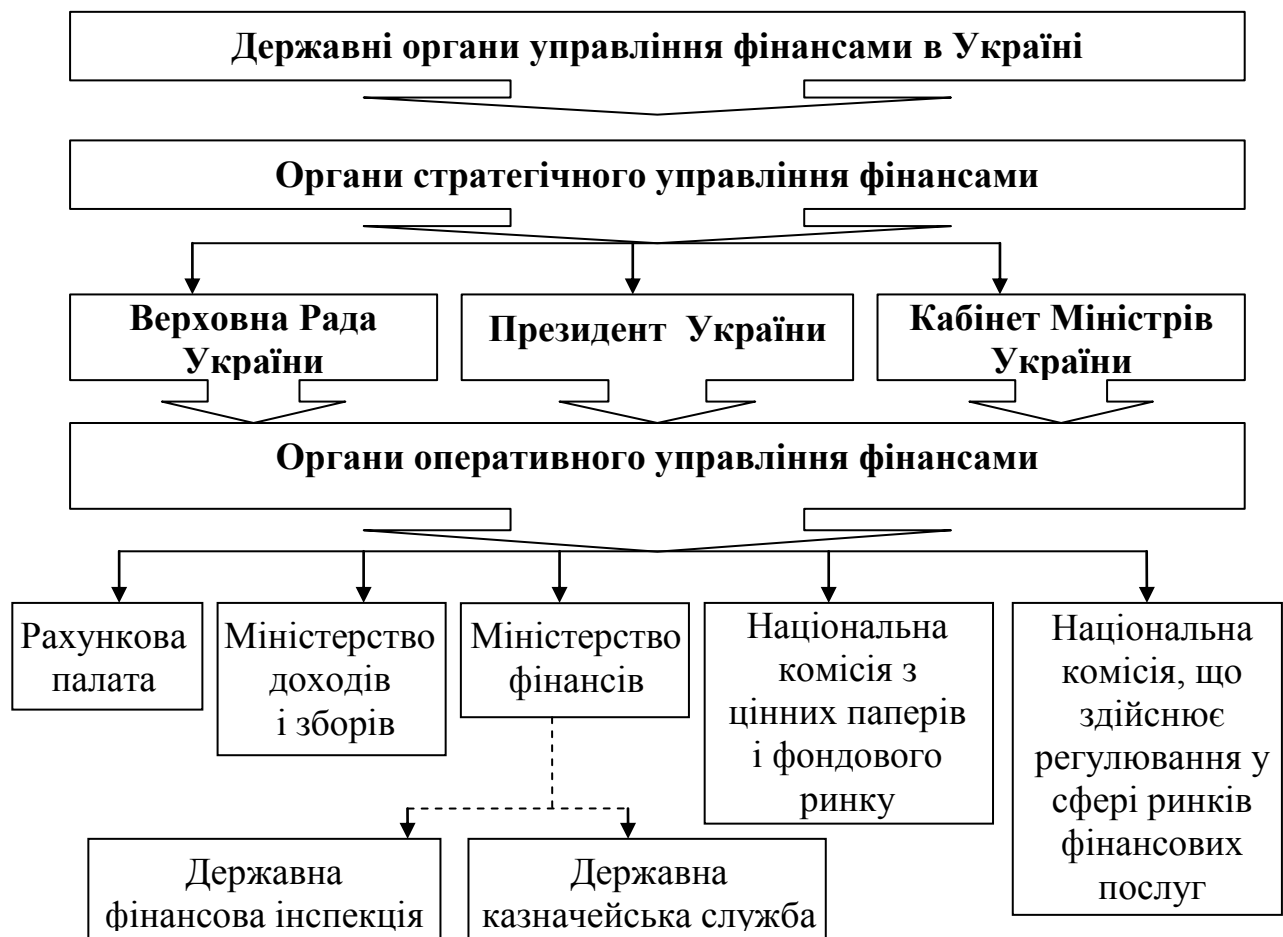

Рис. 15.2 Структурно-логічна схема управління державними фінансами в Україні

Оперативне управління фінансами – це головна функція апарату фінансової системи держави: Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих Рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Центральним спеціалізованим органом державної виконавчої влади з управління фінансами є **Міністерство фінансів України**, яке підпорядковується Кабінету Міністрів, втілює у життя фінансову політику держави.

Основні функції Міністерства фінансів: розробка та реалізація основних напрямків фінансової політики держави, забезпечення її втілення у життя; забезпечення стабільності державних фінансів, їх активного впливу на соціально-економічний розвиток країни; організація бюджетного процесу, складання проекту та забезпечення виконання Державного бюджету України; концентрація фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України та її регіонів; аналіз підсумків виконання бюджетів усіх рівнів; удосконалення методів фінансово-бюджетного планування; проведення роботи з розвитку фінансового ринку: ринку цінних

паперів, кредитного ринку, ринку фінансових послуг; здійснення фінансового контролю за раціональним та цільовим використанням бюджетних коштів, коштів державних цільових фондів; регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через встановлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Центральним органом виконавчої влади, що спеціально займається виконанням Державного бюджету України, є **Державна казначейська служба України**. Ця служба була утворена через реорганізацію Державного казначейства України згідно з Указами Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [4] і № 460/2011 від 13.04.2011 р. «Про Положення про Державну казначейську службу України» [6] для забезпечення ефективного управління коштами Державного бюджету України, чіткого контролю за надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням.

Основними завданнями Державної казначейської служби України є: організація виконання Державного бюджету України на основі принципу єдиного казначейського рахунку та здійснення контролю за цим; управління наявними коштами Державного бюджету України та коштами державних цільових позабюджетних фондів; фінансування видатків Державного бюджету України; ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України; здійснення управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом; здійснення керівництва підвідомчими територіальними органами; ведення зведених реєстрів розпорядників коштів Державного бюджету, державних позабюджетних фондів; розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів для підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів.

Діяльність Державної казначейської служби України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України

Основним критерієм, на якому базується виконання бюджетів, є забезпечення надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів. Ця функція покладена на **Міністерство доходів і зборів України**, яке об'єднало *Державну податкову службу з податковою міліцією*, яка знаходиться у її складі, та *Державну митну службу* відповідно до Указу Президента України № 726/2012 від 24.12.2012 року «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [10].

Міністерство доходів і зборів України (Міндоходів України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Основними завданнями Міндоходів України є:

1) забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізація єдиної державної податкової, державної митної політики, а також

боротьба з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, здійснення в межах своїх повноважень контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів;

2) забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

3) забезпечення формування та реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьба з правопорушеннями при застосуванні законодавства з питань сплати єдиного внеску;

4) забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

15.3. Організація фінансового контролю в державі

У країнах з ринковою економікою сфера державного фінансового контролю забезпечує реалізацію фінансової політики держави.

Фактично фінансовий контроль виступає завершальною стадією управлінського процесу, що складається з 3-х взаємопов'язаних елементів: прогнозування або планування, регулювання та контролю. Оскільки фінансовий контроль виступає складовою фінансових відносин, він відіграє специфічну роль індикатора розподільчих відносин, дія якого втілюється в контрольній функції фінансів.

Формально *об'єктами фінансового контролю* виступають фінансові показники діяльності усіх суб'єктів економічних відносин: дохід, прибуток, собівартість, витрати обігу, рентабельність, податкові платежі. У той же час фактичним об'єктом фінансового контролю є сукупний процес фінансово-господарської діяльності.

Суб'єктами фінансового контролю виступають, з одного боку, як державні, так і недержавні контролюючі структури, з іншого боку – підприємства всіх форм власності та фізичні особи. Фінансовий контроль, як економічну категорію, можна поділити на види за певними критеріями.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють фінансовий контроль, його поділяють на: державний, внутрішньогосподарський, аудиторський (незалежний), громадський (рис. 15.3.)

Функції державного фінансового контролю розподіляються між вищими органами влади відповідно до функцій управління фінансовою системою. Державний контроль охоплює загальнодержавний та відомчий контроль.

Рис. 15.3. Структурно-логічна схема системи фінансового контролю в Україні

Загальнодержавний фінансовий контроль здійснює Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державна казначейська служба України, Державна податкова служба України, спеціальні органи державного фінансового контролю, до яких належать Рахункова палата та Державна фінансова інспекція України.

Особливе місце у системі органів державного фінансового контролю посідає **Рахункова палата України**, яка є постійно діючим органом контролю, що утворюється Верховною Радою України, здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від інших органів влади, звітує перед Верховною Радою України. До основних функцій та повноважень Рахункової палати відносяться: контроль за виконанням законів України, виконанням Державного бюджету та державних цільових позабюджетних фондів; здійснення за дорученням Верховної Ради України контролю за виконанням бюджету за поквартальним розподілом доходів і видатків, видатків по обслуговуванню внутрішнього та зовнішнього боргу України, витрачанням коштів цільових фондів; контроль за ефективністю управління коштів Державного бюджету Державною казначейською службою України, законність і своєчасність руху коштів бюджету, загальнодержавних цільових фондів в Національному банку України, уповноважених банках та кредитних установах; контроль органів місцевого самоврядування, підприємств, банків, організацій щодо використання ними бюджетних коштів; проведення комплексних ревізій та тематичних перевірок; внесення пропозицій щодо удосконалення бюджетного законодавства.

Важливим органом державного фінансового контролю є **Державна фінансова інспекція України**, яка утворена у результаті реорганізації Державної контрольно-ревізійної служби України і діє відповідно до Указу Президента України від 23.04.2011 р. [9]. Держфінінспекція України входить до системи органів виконавчої влади. Її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Держфінінспекція України здійснює свої повноваження безпосередньо та через територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах або міжрайонні, об'єднані в районах та містах територіальні органи, головних інспекторів у районах та містах. У процесі виконання покладених на неї завдань Держфінінспекція України взаємодіє в установленому порядку з іншими органами виконавчої влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, органами місцевого самоврядування, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями, всеукраїнськими об'єднаннями профспілок і всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців.

Держфінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним

використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів; дотриманням законодавства про державні закупівлі; діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності та ін.

Держфінінспекція України здійснює державний фінансовий контроль шляхом проведення інспектування у формі планових та позапланових ревізій певного комплексу чи окремих питань фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій; державного фінансового аудиту. Щомісяця подає Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Мінфіну України звіти про узагальнені результати контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

З метою контролю правильності нарахування, повноти та своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства контролюючі органи здійснюють податковий контроль.

Податковий контроль здійснюється Міністерством доходів і зборів України (Міндоходів України) щодо податків, які справляються до бюджетів та державних цільових фондів, а також стосовно законодавства, контроль за дотриманням якого покладається на органи державної податкової служби; митними органами щодо мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно до податкового законодавства справляються у разі ввезення або вивезення (пересилання) товарів і предметів на митну територію України або територію спеціальної митної зони.

Податковий контроль здійснюється шляхом ведення обліку платників податків, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної податкової служби, перевірок і звірок відповідно до вимог Податкового кодексу України, а також перевірок щодо дотримання податкового законодавства.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль на підприємствах, в установах та організаціях здійснюється бухгалтеріями та фінансовими відділами цих підприємств, установ та організацій. Цей вид контролю спрямований на виявлення та усунення порушень та недоліків у фінансово - господарській діяльності підприємств, організацій та установ.

Надання самостійності підприємствам та організаціям, їх приватизація, створення на їхній основі акціонерних товариств, приватних підприємств призвело до необхідності створення органу, в обов'язки якого входило б проведення незалежних перевірок фінансово-господарської діяльності

підприємств усіх форм власності, забезпечення консультацій з фінансових питань. Таким органом незалежного фінансового контролю стала Аудиторська палата. Вона видає ліцензії юридичним та фізичним особам на право здійснення аудиторської діяльності, атестує аудиторів, веде облік аудиторів, їх фірм, розробляє методичні рекомендації, контролює дотримання вимог законодавства з аудиторського контролю.

Аудит – це незалежний фінансовий контроль, який здійснюється незалежними контролюючими організаціями – аудиторськими фірмами, окремими аудиторами, і включає перевірку публічної фінансової звітності, бухгалтерського обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, правильності обліку, повноти і відповідності чинному законодавству.

Громадський фінансовий контроль – це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави, місцевих органів влади. Він не має організованих форм і здійснюється представниками громадських організацій на засадах добровільності та безоплатності.

Важливим критерієм класифікації фінансового контролю виступає час проведення. На цій підставі виділяють: попередній, поточний, наступний фінансовий контроль.

Особливістю **попереднього фінансового контролю** є те, що він здійснюється на етапі розробки та прийняття управлінського рішення з фінансових питань. Він пов'язаний із процесами визначення оптимального обсягу централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів у плановому періоді, а також з їх ефективним розподілом та використанням. Вихідною інформаційною базою для цього контролю є фактичні дані та фінансові показники минулих періодів. На рівні держави попередній фінансовий контроль проводиться на стадії розробки та прийняття законодавчих та нормативних актів у сфері фінансів.

Поточний фінансовий контроль становить оперативний контроль за реалізацією фінансової діяльності держави, місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, дотриманням планових фінансових показників, виконанням вимог фінансової дисципліни тощо. Він здійснюється через аналіз, перевірки, обстеження діяльності фінансових органів, суб'єктів господарювання, його завдання – вчасно реагувати на зміни умов фінансової діяльності

Наступний фінансовий контроль здійснюється на завершальній стадії виконання планового завдання. Його мета – контроль за фінансовими результатами, порівняння фактичних і планових показників фінансової діяльності, оцінка ефективності проведеної роботи. Цей вид контролю є базою для попереднього контролю майбутнього періоду. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок між попереднім, поточним та наступним фінансовим контролем.

Залежно від обов'язковості проведення розрізняють обов'язковий та ініціативний фінансовий контроль.

Обов'язковий фінансовий контроль здійснюється згідно вимог нормативних актів і рішень відповідних органів державного контролю.

Ініціативний фінансовий контроль проводиться за власним бажанням суб'єктів господарювання.

Основними формами фінансового контролю є: перевірка, ревізія.

Перевірка – це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. Органи державної податкової служби мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові, виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні органу державної податкової служби виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків.

Документальною перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених Податковим кодексом податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладання трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками тощо.

Фактичною вважається перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється органом державної податкової служби щодо дотримання порядку здійснення платниками розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв тощо.

Результати перевірок оформлюються у формі акта або довідки. У разі встановлення під час перевірки порушень складається акт. Якщо такі порушення відсутні, складається довідка.

Ревізія – це форма документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, способі документального викриття нестач, розтрат, привласнень і крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань

Ревізія становить найбільш глибоке та всебічне обстеження діяльності господарського суб'єкта для оцінки рівня його фінансової дисципліни; здійснюється всіма контролюючими органами. Залежно від об'єкта ревізії поділяють на: повні, часткові, тематичні, комплексні. Залежно від обсягу даних ревізії поділяють на суцільні та вибіркові. За наслідками ревізії складається акт.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Сутність та основи організації фінансового менеджменту
2. Державне управління фінансами.
3. Фінансовий контроль

Теми рефератів

1. Формування системи фінансових органів та інституцій в Україні.
2. Механізм управління фінансовою системою в Україні.
3. Організація та здійснення фінансового контролю в Україні.

Контрольні запитання

1. Які функціональні елементи виділяють в управлінні фінансами?
2. У чому полягає сутність стратегічного та оперативного управління фінансами?
3. Що таке фінансовий механізм, які елементи входять до його складу?
4. Чим забезпечується ефективність фінансового механізму?
5. Яким чином організується система управління державними фінансами в Україні?
6. Які функції виконує Міністерство фінансів України?
7. Які функції покладені на Державну казначейську службу?
8. Які функції і повноваження має Державна податкова служба?
9. Що таке фінансовий контроль і яка його роль?
10. Які існують види та методи фінансового контролю?
11. Які функції і повноваження має Державна фінансова інспекція?
12. Які функції і повноваження має Рахункова палата України?
13. Які функції покладені на Аудиторську палату та аудиторські фірми?
14. У чому полягають відмінності між державним, відомчим, корпоративним і незалежним фінансовим контролем?

Тести

1. В управлінні фінансами виділяють такі функціональні елементи:

- 1) ідентифікація даних, експертиза, висновки, вироблення рекомендацій;
- 2) комплексна діагностика, планування, реалізація плану, висновки;
- 3) планування, стратегічне та оперативне управління, контроль.

2. Стратегічне управління фінансами в Україні здійснюють:

- 1) Верховна Рада, Президент та його апарат, Кабінет Міністрів;
- 2) Державна казначейська служба, Міністерство доходів і зборів;

3) Міністерство фінансів, управління, (відділи) міністерств, інші – центральні органи виконавчої влади, фінансові служби підприємств та організацій.

3. Оперативне управління фінансами здійснює:

- 1) Верховна Рада, Кабінет Міністрів;
- 2) Міністерство фінансів, Державна казначейська служба, Міністерство доходів і зборів; управління, (відділи) міністерств, інші центральні органи виконавчої влади, фінансові служби підприємств та організацій;
- 3) Президент та апарат Президента.

4. Фінансове законодавство в Україні приймає:

- 1) Державна казначейська служба;
- 2) Кабінет Міністрів;
- 3) Верховна Рада;
- 4) Рахункова палата.

5. Проект Державного бюджету України складає:

- 1) Рахункова палата;
- 2) Президент України;
- 3) Міністерство фінансів;
- 4) Верховна Рада;
- 5) Державна казначейська служба.

6. Виконанням Державного бюджету України спеціально займається:

- 1) Міністерство доходів і зборів;
- 2) Державна казначейська служба;
- 3) Рахункова палата.

7. Залежно від суб'єктів фінансовий контроль поділяється на:

- 1) державний, внутрішньогосподарський, аудиторський, громадський;
- 2) попередній, поточний, наступний;
- 3) обов'язковий, ініціативний.

8. До органів виконавчої влади в Україні відносять:

- 1) Кабінет Міністрів, галузеві міністерства, інші центральні органи виконавчої влади;
- 2) обласні державні адміністрації;
- 3) всі відповіді правильні.

9. Вищим органом державного фінансово-економічного контролю в Україні є:

- 1) Міністерство доходів і зборів;
- 2) Національний банк;
- 3) Рахункова палата.

10. Складовими фінансового механізму є:

- 1) фінансові методи;
- 2) фінансові важелі;
- 3) правове забезпечення;
- 4) нормативне та інформаційне забезпечення;
- 5) всі відповіді правильні.

11. Сутність фінансового планування полягає у:

- 1) визначенні організаційно-правових форм підприємств;
- 2) проведенні оцінки фінансової стратегії;
- 3) визначенні фінансових можливостей держави для забезпечення розвитку її економіки;
- 4) немає вірної відповіді.

12. Як співвідносяться поняття фінансова політика та фінансовий механізм:

- 1) фінансова політика реалізується через фінансовий механізм;
- 2) фінансовий механізм визначає фінансову політику;
- 3) немає вірної відповіді.

13. Фінансовий механізм – це:

- 1) фінансові відносини з приводу розподілу ВВП;
- 2) сукупність суб'єктів і об'єктів фінансового розподілу;
- 3) система встановлених державою форм та методів організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;
- 4) немає вірної відповіді.

14. Нормативне забезпечення функціонування фінансового механізму не включає:

- 1) інструкції;
- 2) нормативи;
- 3) кредити;
- 4) норми;
- 5) методичні вказівки.
- 6) всі відповіді правильні.

15. Методами фінансового планування є:

- 1) нормативний;
- 2) балансовий;
- 3) метод коефіцієнтів;
- 4) всі відповіді правильні.

Завдання 1.

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Фінансовий менеджмент
2. Об'єкти управління фінансами
3. Суб'єкти управління фінансами
4. Державний фінансовий апарат.
5. Стратегічне управління фінансами
6. Оперативне управління фінансами
7. Фінансовий контроль
8. Фінансовий механізм
9. Фінансовий метод
10. Фінансовий важіль

Визначення:

А. Засіб дії фінансового методу

Б. Система встановлених державою форм та методів організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

В. Поточне управління фінансами, що становить комплекс заходів, які розробляються на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів.

Г. Специфічний вид діяльності, який здійснюється усіма ланками державної влади і управління, а також недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів в країні.

Д. Загальне управління фінансами, яке включає дії, що розраховані на довгострокову перспективу і вирішення глобальних завдань розвитку фінансової системи країни

Є. Сукупність усіх організаційних структур, що здійснюють управління фінансами.

Ж. Організаційні структури, які здійснюють управління фінансами

З. Різні види та форми фінансових відносин

І. Процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів та оптимізації обороту грошових коштів.

К. Засіб впливу фінансових відносин на господарський процес.

Завдання 2.

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих:

1. Відповідно до концентрації капіталу необхідність втручання держави в економіку зменшується.
2. Фінансова політика не впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту.
3. Фінансова політика спрямована на формування максимально можливого обсягу фінансових ресурсів.
4. Держава здійснює безпосереднє управління всіма фінансовими ресурсами країни.
5. Закони у сфері фінансів приймає Міністерство фінансів України.
6. Фінансовий механізм – це засіб реалізації фінансової політики.
7. Фінансова стратегія включає дії держави щодо стратегічного розвитку її фінансової системи.
8. Державна казначейська служба входить в систему органів державної законодавчої влади.
9. Рахункова палата України – це постійно діючий вищий орган державного фінансово економічного контролю.
10. Державна казначейська служба складає проект Державного бюджету України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України. – 1996. – 13 липня.
2. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні» (від 5 липня 2012 р. № 5083-17) – 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [.<http://zakon.rada.gov.ua>](http://zakon.rada.gov.ua).
3. Закон України «Про рахункову палату» (від 02.12 2012 р. № 315/96-вр) – 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [.<http://zakon.rada.gov.ua>](http://zakon.rada.gov.ua).
4. Указ Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» – 2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [.<http://zakon.rada.gov.ua>](http://zakon.rada.gov.ua).
5. Указ Президента України № 1070/2011 від 23.11.2011 р. «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» – Нацкомфінпослуг – 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу : [.<http://zakon.rada.gov.ua>](http://zakon.rada.gov.ua).
6. Указ Президента України № 460/2011 від 13.04.2011 р. «Про Положення про Державну казначейську службу України» - 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [.<http://zakon.rada.gov.ua>](http://zakon.rada.gov.ua).

7. Указ Президента України № 141/2013 від 18.03.2013 р. «Про Міністерство доходів і зборів України» – 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

8. Указ Президента України №1063/2011 від 23.11.2011 р. «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» – 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

9. Указ Президента України № 499/2011 від 23.04.2011 р. «Про Положення про Державну фінансову інспекцію України» - 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

10. Указ Президента України № 726/2012 від 24.12.2012 р. «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». [Електронний ресурс] – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

11. Фінанси : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2006.

12. Фінанси : учебник для вузов / Под ред. В.В. Ковалева. – М.: ПБОЮЛ М.А.Захаров, 2001.

13. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит : підручник / За ред. Л. О. Дробозіної – Рівне: ВЕРТЕКС, 2001.

14. Фінансовий менеджмент : підручник / Кер. кол. автор. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005.

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

16.1 Сутність, функції та політика міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси являють собою сукупність відносин зі створення і використання грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами [6].

Рух грошових потоків у світовому господарстві здійснюється за такими напрямками:

- взаємовідносини між господарюючими суб'єктами різних країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними організаціями;
- взаємовідносини держави та суб'єктів світових господарських зв'язків з міжнародними фінансовими інституціями. Суб'єктами міжнародних фінансових відносин виступають таким чином уряди, підприємства, фірми, банки, установи, фізичні особи.

В цілому перерозподіл фінансових коштів у світовому масштабі забезпечує зростання конкуренції та ефективніше використання виробничих потужностей та інших ресурсів економічного розвитку.

Міжнародні фінансові операції здійснюються на грошових, валютних та фондових ринках. Економічна природа цих ринків змінюється під впливом науково-технологічної революції, транснаціоналізації та глобалізації економічних процесів.

Для розуміння сутності міжнародних фінансів і правильної побудови міжнародної фінансової політики необхідно усвідомлювати притаманні їм властивості, їх суспільно-економічну роль. Мова йде про **призначення (функції) міжнародних фінансів**. Аналіз міжнародних фінансів показує, що їм притаманні розподільча та контрольна функції.

Сутність розподільчої функції полягає у тому, що через механізм міжнародних фінансів здійснюється грошовий розподіл і перерозподіл світового продукту.

Такий розподіл і перерозподіл є не хаотичним, а визначається **об'єктивними закономірностями**:

- капітал рухається в пошуках найбільшої норми прибутку;
- важливим чинником є ризику, пов'язані з отриманням прибутку;
- рух капіталів відображає також дію закону пропорційного розвитку.

Певний вплив на розподіл світового суспільного продукту має й політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин.

На окремих етапах історичного розвитку об'єктивні закономірності та політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин певною мірою збігаються. Але вони можуть і суперечити одні одним.

Контрольна функція базується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній (зіставлюваній), формі. Це дає можливість здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі. Інформація, отримана під час такого аналізу, є основою для прийняття подальших рішень щодо міжнародних фінансів, розробки поточної та стратегічної міжнародної фінансової політики. Можливість та ефективність практичної реалізації контрольної функції залежать від ступеня розуміння цієї можливості, політики держави, характеру та рівня її економічного розвитку, технічного оснащення процесу збирання та обробки інформації.

На сучасному етапі міжнародні фінанси набули форми досить складної системи міжнародних потоків грошових коштів і пов'язаних з ними відносин.

Міжнародні фінанси є історичною категорією, яка постійно розвивається. В основі їх розвитку – об'єктивні соціально-економічні закони та закономірності.

Міжнародна фінансова політика представлена сукупністю заходів і рекомендацій держави у галузі міжнародних фінансів.

Юридично вона оформлюється в нормах і принципах міжнародного фінансового права.

Міжнародна фінансова політика є частиною економічної політики. Вони взаємопов'язані. Успішна фінансова політика сприяє загальному розвитку національної економіки, і навпаки – прорахунки у міжнародних фінансах уповільнюють розвиток національної економіки.

Передумовами успішної міжнародної фінансової політики є:

- належний рівень економічних знань і прогресивні погляди осіб, які приймають рішення з міжнародних фінансів і впроваджують їх у життя;
- оперативний та гнучкий механізм розробки, прийняття і виконання фінансової політики;
- стабільний та сприятливий характер міжнародних економічних відносин;
- стабільний та передбачуваний стан внутрішньої фінансово-економічної політики.

Формами реалізації міжнародної фінансової політики є:

- планування;
- укладання міжнародних угод;
- видання нормативних актів;
- оперативне керівництво та контроль з боку компетентних державних органів.

У міру зростання кризових явищ спостерігається посилення державного регулювання у всіх формах.

Міжнародна фінансова політика *за характером заходів і рекомендацій, а також їх наслідків* може бути поділена на довгострокову (структурну) та поточну.

Довгострокова політика передбачає структурні зміни міжнародного фінансового механізму. Тобто суттєві зміни у:

- системі міжнародних розрахунків;
- режимі валютних паритетів і курсів;
- ролі золота в міжнародних відносинах;
- наборі резервних (ринкових) валют;
- міжнародних розрахункових і платіжних засобах;
- завданнях міжнародних і регіональних фінансових організацій;
- методах сальдування та вирівнювання платіжних балансів;
- перегляді пріоритетів податкової та кредитної політики тощо.

Поточна політика – це щоденне оперативне регулювання кон'юнктури валютних ринків і ринків капіталу, міжнародної інвестиційної діяльності, податків.

Здійснюється таке регулювання з метою підтримки рівноваги платіжного балансу та забезпечення стабільності й чіткого функціонування національної, світової та регіональних валютних систем.

Складовими поточної міжнародної фінансової політики є:

- **валютна політика**, яка включає ряд методів: дисконтну та девізну політики; валютні інтервенції; девальвацію та ревальвацію національної валюти; політику валютних обмежень; політику конвертованості (оборотності) валют; диверсифікації валютних резервів тощо;
- **податкова політика**;
- **кредитна політика**.

16.2 Міжнародний фінансовий ринок та його структура

Процес міжнародного руху товарів, послуг, капіталу, виробнича і науково-технічна співпраця, міграція робочої сили, туризм породжують грошові вимоги і зобов'язання учасників міжнародних економічних відносин.

Міжнародний платіжний оборот, пов'язаний з оплатою грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб різних країн, обслуговується валютним ринком.

Валютний ринок в широкому сенсі слова – це сфера економічних відносин, що виявляються при здійсненні операцій по купівлі-продажу іноземної валюти і цінних паперів в іноземній валюті, а також операцій по інвестуванню валютного капіталу [5]. Саме на валютному ринку відбувається узгодження інтересів продавців і покупців валютних цінностей.

З організаційно-технічної точки зору валютний ринок – це певна сукупність сучасних засобів телекомунікації, таких як телеграф, телекс,

телефон, інформаційні системи, комп'ютерні мережі «REUTERS dealing 2000» і ін., що зв'язують між собою банки і біржі різних країн, що здійснюють валютні операції і обслуговуючі міжнародні розрахунки.

З інституційної точки зору **валютні ринки** – це сукупність банків, брокерських фірм, корпорацій, особливо ТНК.

Світові валютні ринки обслуговують рух грошових потоків, опосередковуючи рух товарів, послуг, перерозподіл капіталів між країнами.

Рух валютних і фінансових ресурсів здійснюється через:

- валютні операції;
- валютний-кредитне і розрахункове обслуговування покупки і продажу товарів і послуг;
- зарубіжні інвестиції;
- операції з цінними паперами;
- перерозподіл національних доходів у вигляді допомоги країнам, що розвиваються, і внесків в міжнародні організації.

Національні валютні ринки забезпечують рух грошових потоків усередині країни і обслуговують зв'язок з світовими валютними центрами. Ступінь залучення національних ринків в операції світового валютного ринку залежить від ступеня інтегрованості економіки країни в світове господарство, від стану її валютний-кредитної системи і системи оподаткування, рівня валютного контролю і валютного регулювання (міри свободи дій нерезидентів на національному валютному і фондовому ринках), стабільності політичної системи країни і, нарешті, від зручного її географічного положення.

Разом з світовими і національними центрами валютної торгівлі існують **регіональні валютні ринки**, наприклад європейська валютна система, що виникла на основі регіональної економічної інтеграції країн Західної Європи.

Сучасні **світові валютні ринки** характеризуються наступними основними особливостями [3]:

1) інтернаціоналізація валютних ринків на базі інтернаціоналізації господарських зв'язків, широкого використання електронних засобів зв'язку і здійснення операцій і розрахунків по ним;

2) операції здійснюються безперервно протягом доби поперемінно у всіх частинах світу;

3) техніка валютних операцій уніфікована, розрахунки здійснюються по кореспондентських рахунках банків;

4) широкий розвиток валютних операцій з метою страхування валютних і кредитних ризиків. при цьому валютні операції, що раніше практикувалися, що відбивалися в банківських балансах, замінюються терміновими і іншими валютними операціями, які враховуються на позабалансових статтях;

5) спекулятивні і арбітражні операції набагато перевершують валютні операції, пов'язані з комерційними операціями, число їх учасників різко зросло і включає не тільки банки і ТНК, але й інших юридичних і навіть фізичних осіб;

6) нестабільність валют, курс яких, подібно до своєрідного біржового товару, має часто свої тенденції, не залежні від фундаментальних економічних

чинників.

Світовий валютний ринок – наймогутніший і ліквідний, але у край чутливий до економічних і політичних новин.

З функціональної точки зору валютні ринки забезпечують:

- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків;
- регулювання валютних курсів;
- диверсифікацію валютних резервів;
- страхування валютних ризиків;
- отримання прибутку учасників валютного ринку у вигляді різниці курсів валют;
- проведення валютної політики, направленої на державне регулювання національної економіки, і узгодженої політики в рамках світового господарства.

Учасниками валютних ринків є банки, валютні біржі, брокерські фірми, зовнішньоторговельні і виробничі компанії, міжнародні валютний-кредитні і фінансові організації. За критерієм ступеня комерційного ризику можна виділити функціонуючих на валютному ринку підприємців, інвесторів, спекулянтів, хеджерів і гравців.

Такий розподіл носить чисто умовний характер, оскільки в діях окремих учасників валютного ринку поєднуються інтереси і інвесторів, і спекулянтів, і підприємців, і гравців.

Обов'язковим учасником валютного ринку є спекулянт, ризик якого наперед розрахований і виправданий прагненням одержати максимальний прибуток. Професійними спекулянтами валютного ринку виступають валютні ділери – як фізичні, так і юридичні особи.

Міжнародний кредит – це рух позичкового капіталу, пов'язаний із наданням валютних і товарних активів одними суб'єктами світової системи господарства іншим на умовах платності, строковості, повернення.

Міжнародне кредитування здійснюється в різноманітних формах та видах. Для зручності вивчення та використання останні класифікують за головними ознаками, які характеризують кредит із різних боків (за об'єктами і джерелами кредитування, терміном надання та ін.).

Головною ознакою класифікації є поділ кредитів **за об'єктами кредитування**, у відповідності до якого міжнародний кредит (так само, як і внутрішній) виступає у двох основних формах:

- товарного або комерційного, кредиту,
- грошового або банківського, кредиту.

Існує і змішана форма міжнародного кредиту – фірмово-банківські кредити.

За джерелами у структурі міжнародного зовнішнього фінансування вирізняють офіційні і приватні кошти.

Офіційні кошти охоплюють двосторонні міжурядові кредити (головним чином міжурядові позики, які надаються найчастіше промислово розвинутими країнами країнам, що розвиваються, і тісно пов'язані з різними національними, регіональними та міжнародними програмами допомоги; змішані, в яких беруть

участь приватні підприємства та держава) і багатосторонні кредити міжнародних фінансових організацій.

Приватні кошти охоплюють фірмові кредити, банківські кредити, синдикувані банківські позики та ін.

За терміном кредити поділяються на:

- короткострокові – до 1 року;
- середньострокові – від 1 року до 5 років (інколи до 7–8 років);
- довгострокові – понад 10 років.

Частиною довгострокового кредиту є позики – залучення державними та приватними корпораціями позичкових коштів на національному та світовому ринках позичкових капіталів через випуск власних боргових зобов'язань. Довгострокові кредити і позики обслуговують розширене відтворення основного капіталу, експорт машин, обладнання, реалізацію промислових проектів.

За видами зовнішньоекономічної діяльності кредити поділяються на

– **комерційні**, тобто ті, що пов'язані із зовнішньоторговельними операціями;

– **фінансові**, які використовуються на будь-які цілі, включаючи погашення заборгованості, інвестування в цінні папери для обслуговування змішаних форм вивозу капіталів, товарів та послуг, наприклад, у вигляді виконання підрядних робіт (інжиніринг).

За призначенням міжнародні кредити, так само як і внутрішні, можна поділити на продуктивні і непродуктивні.

До продуктивних належать кредити, призначені для розвитку економіки країни-позичальника: для закупівлі промислового обладнання, матеріалів, ліцензій, ноу-хау, оплати виробничих послуг, забезпечення зовнішньоторговельних угод та інших господарських потреб.

Непродуктивні кредити пов'язані з утриманням урядового апарату, армії, закупівлею зброї, погашенням зовнішньої заборгованості за раніше отриманими кредитами і т. п.

За валютою позики вирізняють:

– міжнародні кредити у валюті країни-боржника або країни-кредитора;

– у валюті третьої країни,

– у міжнародних розрахункових валютних одиницях (СДР, колишня екю). Найчастіше міжнародний кредит надається у валюті країни-кредитора.

За забезпеченням міжнародні кредити класифікують на забезпечені та бланкові.

Забезпечені надаються під товари, товаророзпорядчі та інші комерційні документи, цінні папери, векселі, нерухомість та коштовності. Інколи використовують частину офіційних золотих запасів країни.

Бланковий кредит надається під зобов'язання боржника погасити його у встановлений термін і оформляється соло-векселем з одним підписом – позичальника. Різновидами бланкових кредитів є контокорент та овердрафт.

Різновидом міжнародного кредиту є **валютний кредит**, тобто кредит у певній валюті чи валютах, призначений для погашення зовнішньої заборгованості, підтримки валютного курсу національної грошової одиниці, поповнення офіційних валютних резервів.

Кредити за компенсаційними угодами передбачають взаємні поставки товарів однакової вартості, коли країна-позичальник отримує у кредит на 8–15 років машини, обладнання для створення чи реконструкції підприємств, освоєння природних ресурсів, збагачення сировини, а погашення кредиту здійснюється поставками продукції цих підприємств. Такі кредити надаються, як правило, банківськими консорціумами.

Проектне фінансування – нова форма кредитування країн, що розвиваються, яка передбачає спільне фінансування кількома кредитними установами великих, переважно інфраструктурних, проектів [6].

Ініціаторами спільного фінансування виступають міжнародні фінансові інституції, які залучають до цих операцій приватні банки. Останні кредитують найбільш прибуткову частину проекту на пільгових умовах, встановлюючи процентну ставку, нижчу за ринкову.

Серед інших боргових інструментів особливу групу становлять **експортні кредити**. Їхньою специфічною рисою є *зв'язаний характер*, тобто наявність так званого зв'язуючого застереження в кредитній угоді. Сутність застереження полягає в тому, що позичальник повинен використати цей кредит винятково на зазначені цілі, наприклад, на придбання товарів, вироблених у країні-кредиторі.

Експортні кредити поділяються на:

- короткострокові (надаються і використовуються в межах 1 року для кредитування експорту споживчих товарів та сировини);
- середньострокові (надаються на строк від 1 до 5 років) і використовуються для кредитування експорту машин та обладнання;
- довгострокові (надаються на строк понад 5 років) і використовуються для кредитування експорту інвестиційних товарів та великих проектів.

Механізм експортного кредитування створює умови для прихованого субсидування експорту і тому може розглядатися як метод стимулювання урядом національного експортноорієнтованого виробництва. Інколи експортні кредити розглядаються як різновид зовнішньої міждержавної допомоги, оскільки процентні ставки за експортними кредитами є значно нижчими порівняно зі ставками за іншими видами кредитів. При цьому різниця між поточною ринковою ставкою і ставкою за експортним кредитом становить розмір субсидювання.

Механізм експортного кредитування передбачає:

- надання державними банками субсидованих кредитів національним експортерам за ставкою, нижчою від ринкової;
- надання державних кредитів іноземним імпортерам за умов обов'язкових закупівель товарів, виробниками яких є фірми країни-кредитора (зв'язаний кредит);
- страхування експортних ризиків національних експортерів.

За формою міжнародні кредити можна поділити на фінансові і комерційні.

Фінансовий кредит – це грошовий кредит, наданий банками на умовах повернення, терміновості, платності і забезпеченості [6].

Багато держав, використовуючи створені системи кредитування експорту і страхування експортних кредитів, здійснюють фінансову підтримку своїм банкам-кредиторам і фірмам-експортерам.

У міжнародному бізнесі поширена практика надання синдикованих кредитів.

Синдиковані кредити – це кредити, надані двома і більше кредиторами, тобто синдикатами (консорціумами) банків одному позичальникові. Для надання синдикованого кредиту група банків-кредиторів об'єднує на визначений термін свої тимчасово вільні кошти.

Кожен банк встановлює свій порядок видачі кредитів, перелік обов'язкових документів, наданих позичальником банку. Переважно це установчі документи; ліцензія, якщо діяльність, для здійснення якої береться кредит, підлягає ліцензуванню; баланс позичальника; документи, що підтверджують забезпечення повернення кредиту (договір поручництва, гарантія, договір про заставу, договір страхування); економічне обґрунтування одержання прибутку, достатнього для своєчасного погашення кредиту; документи, що підтверджують повноваження особи, яка підписала кредитний договір та інші документи.

Комерційний кредит – це кредит як різновид розрахунків, тобто розрахунків із розстрочкою платежів.

Розмір відсотка залежить від розміру кредиту, його тривалості, типу валюти, ризику неплатежу і виду забезпечення (банківська гарантія, акредитив і т. і.). Зокрема, чим триваліше термін кредиту, тим, звичайно, вища ставка річного відсотка і тому, наприклад, ціна кредиту з розмірі 6 – 8 % річних може виявитися занадто високою для 3-місячного кредиту і нормальною для 1-1,5-річного кредиту. Крім того, якщо валюта кредиту сильна і стійка, кредитні відсотки будуть нижчими, ніж у випадку використання слабких валют, чий курс може бути схильний до значних коливань.

Під час встановлення показників процентних ставок в міжнародній торговій практиці враховуються також такі фактори, як економічні і політичні умови країни-імпортера, які визначають характер ринка збуту. Зокрема, нестабільні політичні і економічні умови, ризикований характер ринка ведуть до збільшення плати за кредит.

У світовій практиці використовують наступну формулу розрахунку величини відсотків, зарахованих за кредит:

$$B = \frac{B \cdot C_P \cdot D}{360 \cdot 100\%}$$

де B – вартісна величина нарахованих відсотків;

B – величина основного боргу;
 C_p – річна відсоткова ставка по кредиту;
 D – кількість днів користування кредитом;
 360 – кількість днів у році, прийнята за базу (може використовуватись 365 днів).

У торгових контрактах може бути передбачена поступова оплата продукції.

В подібних випадках у світовій практиці використовують такі **способи калькуляції нарахованих процентів**:

- лінійний (іноді його називають прогресивний);
- штафельний (або регресивний);
- пропорційний.

При лінійному методі величина розраховується для кожної частини кредиту окремо з дати надання кредиту.

При штафельному способі нарахування відсотків відбувається на залишок основного боргу за час з дати його використання до дати погашення.

Пропорційний (змішаний) спосіб нарахування відсотків полягає у підрахуванні загальної суми відсотків з кредиту і її поділ на число платежів (траншів). При такому способі відсотки виплачуються рівними внесками.

Відсотки за кредитом зазвичай починають нараховувати з моменту закінчення поставки, а їхню виплату здійснюють послідовними внесками одночасно з оплатою кожної частини платежу за контрактом. Поширеною с практика виставлення векселів на підлягаючу сплаті частину основного боргу і нарахованих відсотків. У контракті, а також у рахунку-фактурі зазвичай суворо фіксується графік оплати основного боргу і нарахованих відсотків.

Покупець зазвичай виграє при нарахуванні відсотків прогресивним способом і виплаті їх більш рідкими внесками, наприклад, піврічними, а не кварталними. Продавець же, навпаки, об'єктивно зацікавлений у використанні регресивного способу і виплаті частішими внесками.

16.3 Фінанси міжнародних організацій та інституцій

У сучасному світовому господарстві, в міжнародних фінансово-економічних і валютний-кредитних відносинах помітну роль грають міжнародні фінансові організації. Найбільш значущими в сучасних умовах міжнародними фінансовими інститутами є Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Група Всесвітнього банку.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – міжурядова організація, призначена для регулювання валютний-кредитних відносин між державами-членами і надання їм фінансовій допомозі при валютних утрудненнях, що викликаються дефіцитом платіжного балансу, шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті [6].

МВФ створений для того, щоб за допомогою часткової

інтернаціоналізації золотих і валютних резервів країн, що беруть участь в ній, створити пул міжнародних ліквідних ресурсів, який повинен служити джерелом тимчасового покриття пасивного сальдо платіжних балансів країн, що не мають в своєму розпорядженні необхідних для цього власних ліквідних ресурсів і що не мають можливості одержати звичайний банківський кредит за кордоном.

МВФ здійснює кредитні операції тільки з офіційними органами – казначействами, центральними банками, стабілізаційними фондами. Розрізняються кредити на покриття дефіциту платіжного балансу і на підтримку структурної перебудови економіки країн-членів.

Групу Всесвітнього банку утворюють декілька організацій, що виконують різні функції.

До Групи входять:

- Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР);
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- Багатостороннє агентство по гарантуванню інвестицій (БАГІ);
- Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних суперечок (МЦВІС).

Штаб-квартира Групи розташовується в м. Вашингтоні, округ Колумбія, США.

МБРР. Міжнародний банк реконструкції і розвитку, широко відомий як Всесвітній банк, є основною кредитною установою Групи. Він є найкрупнішим кредитором проектів розвитку в країнах, що розвиваються, з середнім рівнем доходів на душу населення (більше 1,445 дол. США)

МАР. Міжнародна асоціація розвитку, створена в 1960 році, надає допомогу найбіднішим країнам, які не можуть собі дозволити брати позики МБРР.

МФК. Міжнародна фінансова корпорація була створена в 1956 році для стимулювання роботи приватного сектора в країнах, що розвиваються. Вона здійснює це шляхом фінансування проектів приватного сектора, надаючи допомогу компаніям миру, що розвивається, в мобілізації фінансів на міжнародних фінансових ринках, консультиючи і сприяючи підприємствам і місцевим органам самоврядування.

БАГІ. Багатобічне агентство по гарантуванню інвестицій було створено в 1988 році для надання допомоги країнам, що розвивалися, в залученні іноземних інвестицій через надання інвесторам гарантій від політичних ризиків. До цих ризиків відносяться експропріація, військові дії, цивільні безлади, порушення умов контракту і перекази валют.

Типовий страховий поліс БАГІ гарантує інвестиції протягом 15 років і може бути продовжений до 20 років, при цьому на сьогодні гранична сума, що гарантується за одним проектом, складає 50 млн. дол. США.

БАГІ також консультиє країни, що розвиваються, з питань, пов'язаних з шляхами залучення іноземних інвестицій. Сьогодні членами БАГІ є 151 країна.

МЦВІС. Міжнародний центр врегулювання інвестиційних суперечок, створений в 1966 році, стимулює потік інвестицій, завдяки забезпеченню умов для проведення примирливих і арбітражних переговорів між урядами і іноземними інвесторами. Він також видає рекомендації і публікує праці за законодавством про іноземні інвестиції. В даний час членами МЦВІС є 131 країна.

БМР є найстарішим з існуючих міжнародних валютний-фінансових організацій капіталістичного миру. Він був створений в 1930 році.

БМР призначалася роль механізму, що сприяє випуску і розповсюдженню облігацій німецької позики на ринках приватних капіталів. Він повинен був здійснювати розрахунки по цій позиці і конверсію доходів від позики в репараційні платежі.

Основний капітал банку встановлений в 1,5 млрд. золотих швейцарських франків. Один золотий франк містить 0,29 р. чистого золота. Капітал розподілений на 600 тис. акцій.

Всесвітня торгова організація (ВТО) покликана регулювати торговий-політичні відносини учасників організації у сфері міжнародної торгівлі на основі пакету угод так званого Уругвайського раунду багатобічних торгових переговорів (1986-1994 рр.).

Головним завданням ВТО є лібералізація світової торгівлі шляхом її регулювання переважно тарифними методами при послідовному скороченні рівня імпорتنих мит, а також усуненні різних нетарифних бар'єрів, кількісних обмежень і інших перешкод в міжнародному обміні товарами і послугами.

Основоположними принципами і правилами ГАТТ/ВТО є:

- надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі на недискримінаційній основі;
- взаємне надання національного режиму товарам і послугам іноземного походження;
- регулювання торгівлі переважно тарифними методами;
- відмова від використання кількісних обмежень;
- вирішення торгових суперечок шляхом консультацій і переговорів і т. і.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Сутність, функції та політика міжнародних фінансів.
2. Міжнародний фінансовий ринок та його сутність.
3. Фінанси міжнародних організацій та інституцій.

Контрольні запитання

1. Міжнародні фінанси, їх розвиток та функції.
2. Міжнародні фінанси та їх складові. Світове фінансове середовище та його взаємозв'язок зі світовим економічним середовищем.
3. Суб'єкти міжнародних фінансів та їх характеристика.
4. Міжнародне фінансове право.
5. Система міжнародних договорів, яка регулює фінансову діяльність суб'єктів міжнародних фінансів.
6. Міжнародна фінансова політика та її складові.
7. Валютна політика та її форми.
8. Кредитна політика як складова міжнародної фінансової політики.
9. Податкова політика як складова міжнародної фінансової політики.
10. Валютне регулювання.

Тести

1. Класифікація валютних системи базується:

- 1) на тому, який саме актив визнається резервним;
- 2) золотому вмісті;
- 3) виникненні паралельного обігу валют на ринку країни.

2. Валютне котирування буває:

- 1) пряме, непряме, внутрішнє, зовнішнє;
- 2) зовнішнє, внутрішнє;
- 3) пряме, непряме;
- 4) поточне, форвардне.

3. До валютних елементів міжнародної валютно-фінансової системи належать:

- 1) валютний курс, національні та міжнародні механізми регулювання обмінного курсу, національні валюти, валютний паритет, міжнародні фінансові ринки;
- 2) національний паритет, національні валюти, валютний курс;
- 3) міжнародні фінансові ринки, механізм торгівлі кредитами, цінними паперами, міжнародні розрахунки;
- 4) національні валюти, валютний курс та паритет, умови взаємної конвертації та обігу національних валют, національні та міжнародні механізми регулювання міжнародного курсу.

4. Форми паралельного обігу:

- 1) доларизація, євроризація, валютне заміщення;
- 2) доларизація, євроризація;
- 3) валютне переміщення, валютне заміщення;

4) доларизація, євроризація, валютне заміщення; валютне переміщення.

5. Валюта, яка характеризується стабільним валютним курсом:

- 1) тверда;
- 2) вільно конвертована;
- 3) фіксована;
- 4) резервна.

6. Золотий паритет діяв за такої системи валютних відносин:

- 1) Ямайська валютна система;
- 2) Паризька валютна система;
- 3) Бреттон-Вудська валютна система;
- 4) Генуезька валютна система;
- 5) Лондонська валютна система;
- 6) не діяв узагалі.

7. Ямайська валютна конференція:

- 1) розв'язала проблеми обміну валют на золото;
- 2) прийняла рішення про випуск євро;
- 3) затвердила долар як єдиний резервний засіб;
- 4) розв'язала проблеми вільного вибору режиму валютного курсу;
- 5) скасувала обмін долара США на золото.

8. Валюта резервна – це:

1) валюта, в якій країни тримають свої ліквідні міжнародні резервні активи, що використовуються для покриття від'ємного сальдо платіжного балансу;

2) платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни;

3) валюта, яка має здатність вільно обмінюватись для резидентів і нерезидентів на національну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами;

4) законний платіжний засіб на території країни, що її випускає;

5) валюта, яка широко використовується для здійснення платежів за міжнародними угодами й активно продається і купується на головних валютних ринках;

6) валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

9. Валюта національна – це:

1) валюта, в якій країни тримають свої ліквідні міжнародні резервні активи, що використовуються для покриття від'ємного сальдо платіжного балансу;

- 2) платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни;
- 3) валюта, яка має здатність вільно обмінюватись для резидентів і нерезидентів на національну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами;
- 4) законний платіжний засіб на території країни, що її випускає;
- 5) валюта, яка широко використовується для здійснення платежів за міжнародними угодами й активно продається і купується на головних валютних ринках;
- 6) валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

10. Міжнародна валютно-фінансова система – це:

- 1) система, яка функціонує самостійно або обслуговує міжнародний рух товарів та факторів виробництва;
- 2) міжнародний рух факторів виробництва та товарів і сукупність інструментів;
- 3) закріплена в міжнародних угодах форма організації валютно-фінансових відносин, які функціонують самостійно або обслуговують міжнародний рух товарів та факторів виробництва.

11. До фінансових елементів міжнародної валютно-фінансової системи належать:

- 1) міжнародні фінансові ринки, механізми торгівлі фінансовими інструментами, міжнародні розрахунки, які обслуговують рух товарів, факторів виробництва та фінансових інструментів;
- 2) міжнародні фінансові ринки, міжнародні механізми регулювання міжнародного курсу, національні валюти;
- 3) валютний курс і паритет, міжнародні фінансові ринки, валютний курс.

12. Використання іноземної валюти як засобу обігу, одиниці розрахунку і засобу збереження – це:

- 1) доларизація;
- 2) валютне заміщення;
- 3) конвертованість.

13. Перевага системи золотого стандарту полягає в тому, що:

- 1) вона давала змогу автоматично вирівнювати платіжні баланси;
- 2) ринкові валютні курси вільно коливалися;
- 3) країни могли проводити незалежну кредитно-грошову політику;
- 4) усі відповіді правильні;
- 5) усі відповіді неправильні.

14. Валюта іноземна – це:

- 1) валюта, в якій країни тримають свої ліквідні міжнародні резервні активи, що використовуються для покриття від'ємного сальдо платіжного балансу;
- 2) платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни;
- 3) валюта, яка має здатність вільно обмінюватись на національну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами;
- 4) законний платіжний засіб на території країни, що її випускає;
- 5) валюта, яка широко використовується для здійснення платежів за міжнародними угодами й активно продається і купується на головних валютних ринках;
- 6) валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються і переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

15. Валюта вільного використання – це:

- 1) валюта, в якій країни тримають свої ліквідні міжнародні резервні активи, що використовуються для покриття від'ємного сальдо платіжного балансу;
- 2) платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни;
- 3) валюта, яка має здатність вільно обмінюватись для резидентів і нерезидентів на національну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами;
- 4) законний платіжний засіб на території країни, що її випускає;
- 5) валюта, яка широко використовується для здійснення платежів за міжнародними угодами й активно продається і купується на головних валютних ринках;
- 6) валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються і переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

16. Міжнародна ліквідність – це:

- 1) сукупність усіх платіжних інструментів;
- 2) склад валютного курсу та валютних паритетів;
- 3) складний економічний механізм, який забезпечує купівлю та продаж окремих валют;
- 4) готівкова частина грошової маси, яка циркулює з рук у руки.

17. Що відбувалося після прив'язки валютного курсу до золота?

- 1) збільшувались можливості кредитно-грошового регулювання економіки;
- 2) обмежувались можливості кредитно-грошового регулювання економіки;

3) валютні курси встановлювались без урахування фундаментальних економічних закономірностей;

4) темпи економічного розвитку починали випереджати фізичні обсяги золотодобування?

18. Залежно від ступеня гнучкості всі валюти поділяються на:

- 1) тверді, фіксовані, резервні;
- 2) тверді, обмежено гнучкі, гнучкі;
- 3) фіксовані, обмежено гнучкі, гнучкі;
- 4) конвертовані, неконвертовані, зовнішньоконвертовані, внутрішньо-конвертовані.

19. Валюта – це:

- 1) особливий товар, який виконує роль загального еквівалента при обміні;
- 2) готівкова частина грошової маси, що циркулює з рук у руки у вигляді банкнот і монет;
- 3) один із різновидів цінних паперів.

20. Конвертованість з поточних операцій регулює:

- 1) центральний банк;
- 2) міністерство фінансів;
- 3) міністерство економіки;
- 4) казначейство.

Задачі

Задача 16.1

Банк у Києві встановив такий курс долара США: купівля – 5,40 грн, продаж – 5,50 грн.

Визначити: а) скільки гривень можна одержати за 250 доларів США;
б) скільки доларів США можна купити на 200 тис. грн.

Задача 16.2

Банк у Лондоні встановив такий курс долара США: продаж – 2,2510 дол. США за ф. ст.; купівля – 2,2520 дол. США за ф. ст.

Визначити:

- а) скільки фунтів стерлінгів можна одержати за 1000 дол. США;
- б) скількох доларів США можна одержати за 1000 ф. ст.

Задача 16.3

Банк у Москві оголосив таке котирування валют: долар США / рубль – 1840-1880; канадський долар / рубль – 1100-1130.

Визначити крос-курс долара США до канадського долара.

Задача 16.4

Швейцарський банк дає такі котирування: долар США / канадські долари – 1,8183-1,8193; долар США / швейцарський франк – 1,6627-1,6637.

Визначити крос-курс канадського долару до швейцарського франка.

Задача 16.5

Нехай склалися такі значення обмінних курсів дол. США:

Іноземна валюта	Пряме котирування	Обернене котирування
Британський фунт, GBR	1,8	
Південнокорейський чон, KRW		700,0
Німецька марка, DEM		1,5
Канадський долар, CAD	0,86	
Швейцарський франк, CHF		1,9
Французький франк, FRF	0,15	
Ріал Саудівської Аравії, SAR		3,5
Італійська ліра, ITL	0,0007	
Японська єна, JPY	0,0052	
Мексиканське песо, MXN	0,042	
Норвезька крона, NOK		5,85
Бразильське крузейро, BRL	0,0092	
Шведська крона, SEK		6,5
Венесуельський болівар, VEB		4,5

Заповніть пусті клітини таблиці.

Визначити методом крос-курсу такі валютні курси: GBP/FRF; FRF/JPY; JPY/GBP; KRW/ SEK; SEK/DEM; DEM/CHF; DEM/SEK.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 51. – ст. 292.

2. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.

3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 75. – 19 квітня.

4. Закон України «Про основи національної безпеки України». [Електронний ресурс] : від 19 червня 2003 р. № 964-IV. – Режим доступу : < <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>>.

5. Бойцун Н. Є. Міжнародні фінанси : навчальний посібник / Н. Бойцун, Н. Стукало. – 2-ге видання. – К. : ВД «Професіонал», 2005.
6. Міжнародні фінанси : підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпченко, Т. С. Шемет [та ін.]; за ред. О. І. Рогач. – К. : Либідь, 2003.
7. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підруч. для ВНЗ / С. Я. Боринець – 5-те вид. перероб. і доп. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2008.
8. Лапчук Б. Ю. Валютна політика : навч. посіб. / Б. Ю. Лапчук – К. : Знання, 2008.
9. Моринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Моринець. – 4-те., перероб. і доп. – К. : Знання, 2004.
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : < www.minfin.gov.ua>.
11. Фінанси. [Електронний ресурс] – Режим доступу : < <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2011/07/05/244018>>.
12. Ющенко В. А., Міщенко В. І. Управління валютними ризиками : навчальний посібник / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. – К.: «Знання», КОО, 1998.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

17.1 Фінансова безпека держави у системі економічної безпеки

Етимологія слова «безпека» походить від грец. «володіти ситуацією».

Безпека як результат управлінської діяльності з усунення загроз має складну, множинну предметність: в одному з аспектів – це здатність системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам особи, суспільства і держави, в іншому є вияв стану захищеності їх інтересів, у третьому – вияв системи заходів безпеки [1].

Як свідчить світовий досвід, забезпечення належного рівня фінансової безпеки на всіх рівнях (національному, регіональному, підприємства, фізичної особи) – це гарантія незалежності держави та можливість уникнути настання негативних наслідків відкритості національної економіки, умова стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства, досягнення ефективної взаємодії з міжнародними фінансовими та економічними інституціями.

Однак на сьогодні щодо визначення дефініції «фінансова безпека» відсутнє єдине трактування (табл. 17.1).

Таблиця 17.1

Визначення дефініції «фінансова безпека держави»

Автори	Визначення
1	2
Шлемко В.Т. Бінько І.Ф.	Фінансова безпека держави, такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [2].
Мунтіян В.І.	Фінансова безпека держави – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [3].
Концепція економічної безпеки України	Фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань [4].

1	2
Барановський О.І.	<p>Фінансова безпека – це:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; – рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань; – стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, – здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; – якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних і потенційних клієнтів, а також: гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів [5].
Єрмошенко М.М.	<p>Під фінансовою безпекою слід розуміти такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [6].</p>
Губський Б.В.	<p>Під фінансовою безпекою слід розуміти стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової системи, який характеризується спроможністю держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи, її структурну збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів[7].</p>
Сухоруков А.І., Ладюк О.Д.	<p>Фінансова безпека держави – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберегти від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань [8].</p>

1	2
Юрій С. І., Федосов В. М.	Фінансова безпека – захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання [9].
Концепція фінансової безпеки України (<i>проект</i>)	Фінансова безпека – складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). Основними критеріями фінансової безпеки є достатність фінансових ресурсів, їх збалансованість та ліквідність, які уможливають нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів економічного життя [10].

На наш погляд, сутність поняття «фінансова безпека держави», можна визначити як багаторівневу систему, покликану захищати інтереси всіх підсистем фінансової системи держави від зовнішніх та внутрішніх загроз на макро- та мікрорівнях (міжнародному, національному, регіональному, приватному), що дозволяє забезпечити ефективне функціонування національної економіки в цілому та сталий економічний розвиток.

Суб'єктами фінансової безпеки виступають:

- окремі громадяни,
- населення в цілому,
- домашні господарства,
- підприємства, організації, установи,
- галузі та окремі сектори економіки,
- регіони,
- держава,
- міждержавні утворення,
- світові співтовариства.

Об'єктами фінансової безпеки є:

- **фінансові інтереси** держави, регіону, національної економічної системи, суб'єктів господарювання, домогосподарства, окремих громадян;
- **фінансові ресурси** держави, регіону, суб'єктів господарювання, домогосподарства, окремих громадян;
- **фінансова система держави**;
- **фінансова політика держави та фінансовий механізм**;
- **фінансовий сектор** під яким розуміється фінансовий ринок, що забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів та фінансових

послуг, взаємодію виробників і споживачів цих послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами.

На фінансову безпеку будь-якої держави впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори:

– рівень фінансової незалежності (розмір фінансової допомоги з боку міжнародних фінансово-кредитних установ, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку, динаміка зовнішнього державного боргу; стан платіжного балансу та значна залежність України від експортно-імпоротної діяльності, інтегрованість до світових фінансових ринків);

– характер фінансово-кредитної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої), яку проводить держава;

– політичний клімат у країні (наявність політичної стабільності);

– рівень законодавчо-правового забезпечення функціонування фінансової сфери [9];

– рівень монетизації ВВП;

– характер формування державного та місцевих бюджетів,

– рівень тінізації економіки та вплив капіталу за кордон;

– вплив світових фінансових криз на фінансову систему України та ін.

Система фінансової безпеки виконує роль надсистеми, одночасно вона виступає і підсистемою економічної безпеки держави (яка у свою чергу є складовою національної безпеки держави та міжнародної економічної безпеки), схематично цей взаємозв'язок зображено на рис. 17.1.

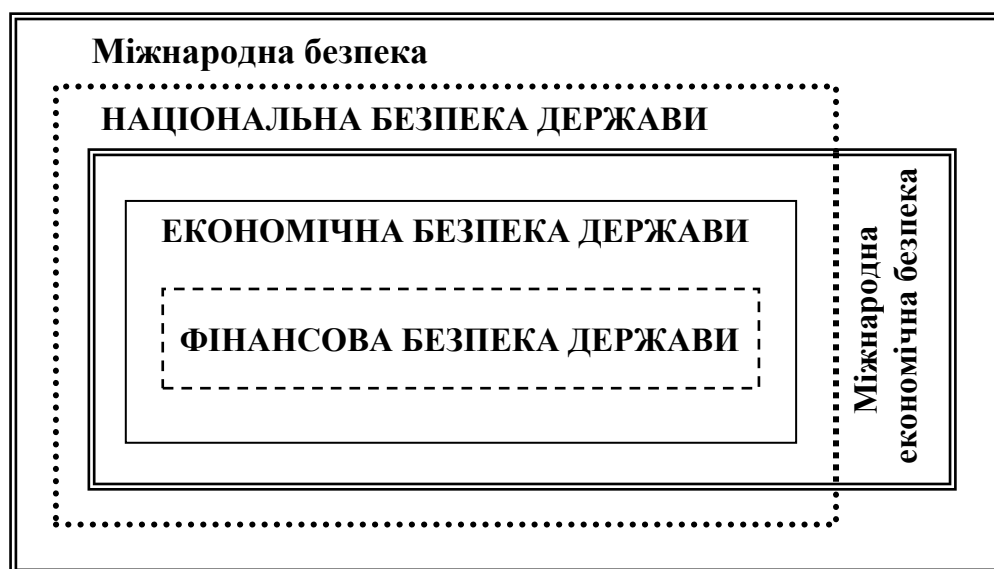

Рис. 17.1. Місце фінансової безпеки держави у системі міжнародної безпеки

Міжнародна безпека – це система міжнародних відносин, що заснована на дотриманні усіма державами загально визнаних принципів і норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози.

Згідно резолюції Генеральної Асамблеї ООН **міжнародна економічна безпека** – це такий стан міждержавних економічних відносин, коли існують надійні матеріальні та правові гарантії захисту економічних інтересів кожної держави від неправомірного застосування економічної сили з боку інших держав, міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій.

Система міжнародної економічної безпеки, як і система міжнародної безпеки загалом, може бути створена та функціонувати лише на основі неухильного дотримання основних принципів міжнародного права і спеціальних принципів міжнародного економічного права.

Норми міжнародної економічної безпеки забороняють застосування економічної сили з політичних міркувань, дискримінацію, демпінг, обмежують використання протекціоністських засобів, забезпечують реалізацію суверенних прав держав щодо їх природних ресурсів тощо.

Методологічно поняття «економічна безпека» виводиться насамперед з поняття «національна безпека».

Національна безпека держави – ця системна категорія права, політичної економії та політології тісно пов'язана з категоріями територіальної єдності й недоторканності, агресії та примусу, економічної незалежності та економічного суверенітету тощо [9].

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» № 964-ІУ від 19.06.2003 р. **під національною безпекою** розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки в Україні є:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- НБУ;
- суди загальної юрисдикції;
- Прокуратура України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- Збройні сили України, Служба безпеки України; Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування
- громадяни України та їх об'єднання.

До об'єктів національної безпеки належать:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності,
- інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

– держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

На сучасному етапі розвитку нашої країни, чинним законодавством України визначено **основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України.**

Загрози національній безпеці – це наявні та потенційні явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [12].

Зокрема, на сучасному етапі Закон України «Про основи національної безпеки України» в економічній сфері визначає такі реальні та потенційні загрози національній безпеці та стабільності у суспільстві:

– істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

– ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

– нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави;

– відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;

– настання кредитних ризиків;

– критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення;

– загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;

– недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;

– критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

– нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;

– велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;

– небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;

– неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;

– критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;

– неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;

– «тінізація» національної економіки;

– переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [12].

Проблема економічної безпеки історично виникає і діє разом із становленням і розвитком державності, усвідомленням нацією своїх економічних інтересів.

Майже до середини ХХ ст. поняття «економічна безпека» не зустрічалося, а проблеми безпеки були пов'язані переважно із зовнішньою загрозою, особливо військовою, та обороною.

На початку ХХІ ст. виклики глобалізації фінансової сфери (розвиток світових фінансових центрів і глобальних комп'ютерних мереж, які забезпечують миттєві переміщення капіталів, ринку євровалют, системи транснаціональних банків, формування офшорного банківського бізнесу) *привело до розробки у багатьох країнах світу концепцій національної безпеки, базовими елементами яких стали економічна та фінансова безпека.*

На нашу думку, **економічна безпека** – це спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз за рахунок сталого розвитку економіки з метою підтримання ефективного задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях.

Економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву.

Поняття національної та економічної безпеки активно увійшло й до законодавчої бази України (табл. 17.2).

Таблиця 17.2

**Правове регламентування понять
національної та економічної безпеки в Україні**

Дата	Нормативний документ	Основні положення
1	2	3
28.06. 1996 р.	Конституція України	Запроваджено поняття «економічна безпека»; визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу
16.01. 1997 р.	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Визначено сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; окреслено сутність та пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці, у т. ч. в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики національної безпеки України

1	2	3
06.03. 1998 р.	Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»	Визначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції
19.06. 2003 р.	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Подано визначення термінів «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»; визначено правову основу національної безпеки, об'єкти національної безпеки, суб'єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки; окреслено пріоритетні національні інтереси та загрози національним інтересам і національній безпеці України; визначено основні напрями державної політики з питань національної безпеки
12.02. 2007 р.	Стратегія національної безпеки України	Зазначено, що подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах і цілях, які мають відповідати викликам і загрозам XXI ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки. Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; конкретизовано засади політики держави у сфері національної безпеки, у т. ч. щодо забезпечення прийнятого рівня економічної безпеки
02.03. 2007 р.	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Визначено понятійний апарат: «економічна безпека», «загрози економічній безпеці», «критерії економічної безпеки», індикатори економічної безпеки», «оптимальні значення індикаторів», «порогові значення індикаторів», «граничні значення індикаторів», «макроекономічна безпека», «фінансова безпека», «бюджетна безпека», «валютна безпека», «грошово-кредитна безпека», «боргова безпека», «безпека страхового ринку», «безпека фондового ринку», «зовнішньоекономічна безпека», «інвестиційна безпека», «соціальна безпека» та ін. Окреслено підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки.

1	2	3
15.08. 2012 р.	Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері	Визначено явища і чинники, що можуть призвести до створення внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері, основні засади та напрями державної політики щодо забезпечення національної безпеки держави у фінансовій сфері, шляхи і способи розв'язання проблеми

Таким чином, економічну безпеку необхідно розглядати не тільки як базову складову національної безпеки, її матеріальну основу, а і як взаємопов'язану систему певних рівнів (рис. 17.2).

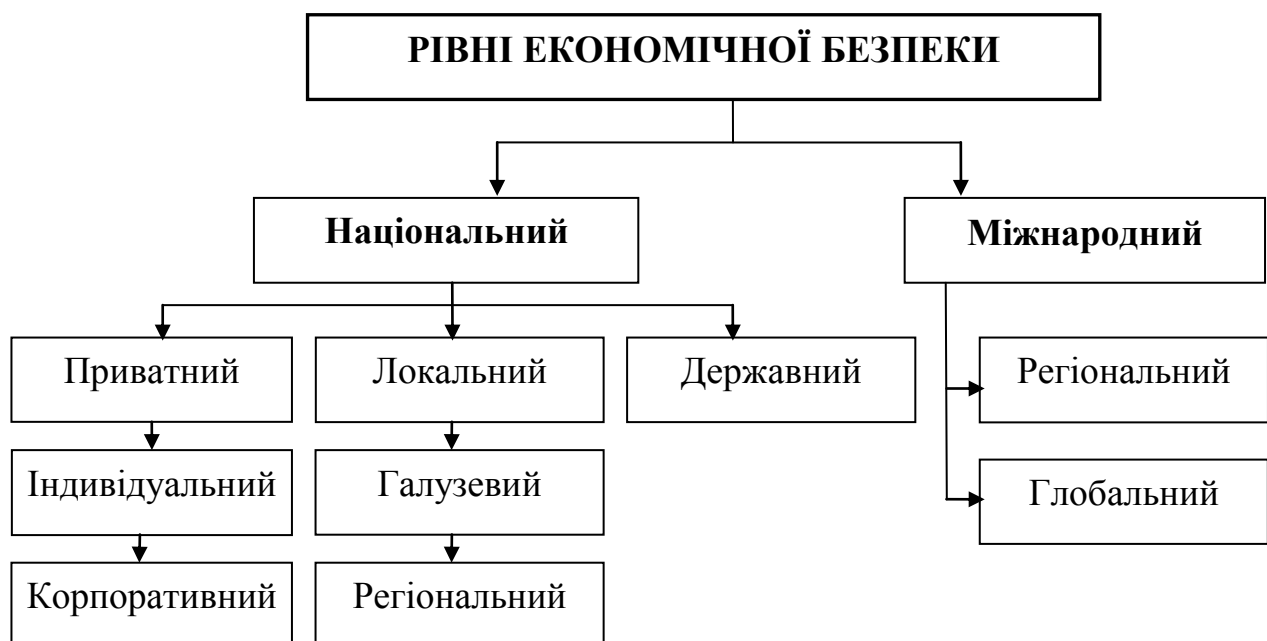

Рис. 17.2. Рівні економічної безпеки [9]

Це означає, що стан національної безпеки держави залежить від стану розвитку економіки (підйом /спад), її ефективності та конкурентоспроможності. Забезпечення економічної безпеки є виключною прерогативою держави.

Об'єктами національної економічної безпеки є:

- держава;
- суспільство;
- домогосподарство;
- окремі громадяни;
- підприємства, установи, організації;
- окремі території;
- основні елементи економічної безпеки;
- економічна система в цілому [9].

Суб'єктами економічної безпеки є:

- держава;

- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- державні служби;
- банківські установи;
- біржі;
- фонди і страхові компанії;
- суб'єкти господарювання;
- громадяни.

Держава є не тільки об'єктом, а й основним суб'єктом економічної безпеки, яка здійснює свої функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. В Конституції України чітко зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу.

Економічна безпека держави уявляє собою систему, складовими якої є елементи, представлені на рис. 17.3.

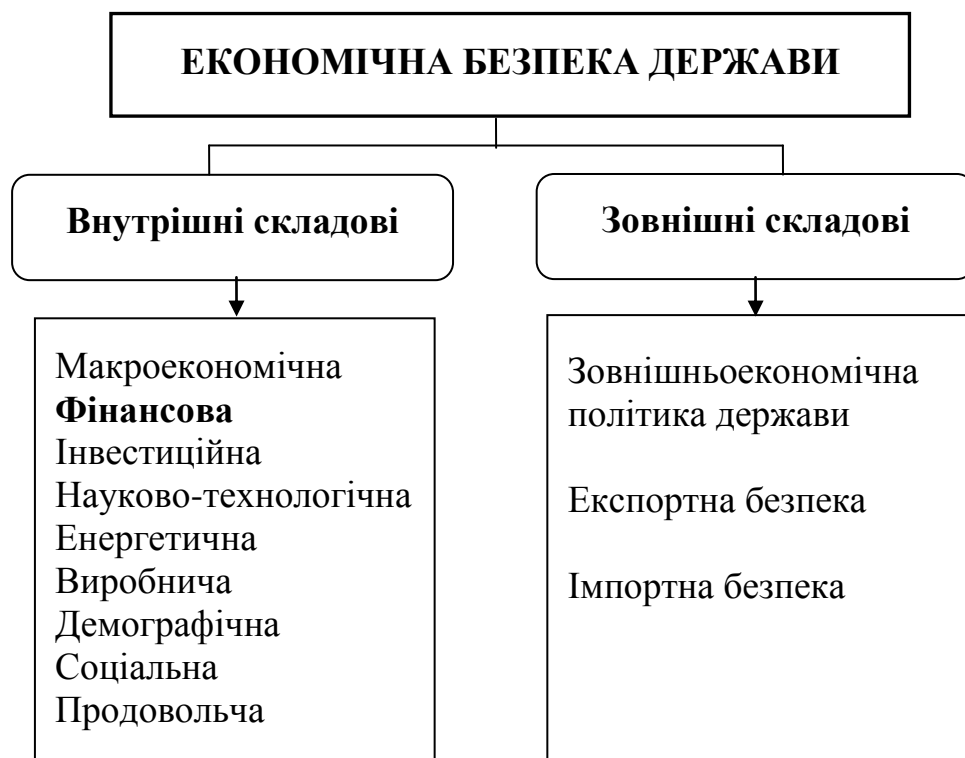

Рис.17.3. Складові економічної безпеки [11]

Національна безпека України нерозривно пов'язана з її економічною та фінансовою безпекою (рис. 17.4).

Першочергове значення при створенні та забезпеченні системи економічної безпеки як складової системи національної безпеки держави має визначення національних економічних інтересів для розробки ефективних засобів щодо їх реалізації і захисту. Особливо слід підкреслити, що розробка концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки завжди спирається на довгострокові національні економічні інтереси.

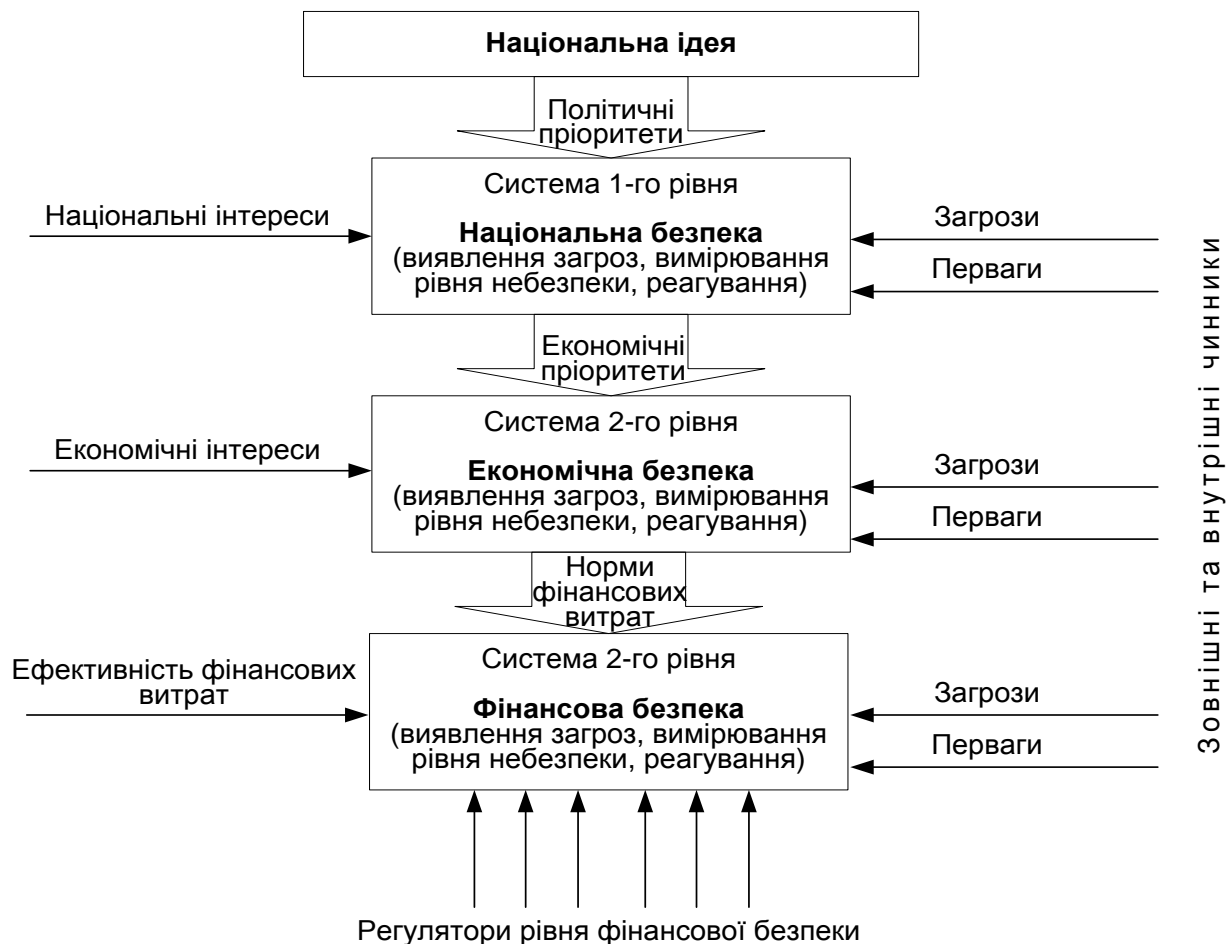

Рис. 17.4. Схема взаємозв'язків національної, економічної та фінансової безпеки [8]

Національні економічні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток.

Розробка програми першочергових та довгострокових заходів щодо забезпечення економічної безпеки і практичні кроки у цьому напрямі мають спиратися на чітке розуміння загроз економічній безпеці [9].

Загрози економічній безпеці – сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері [13].

Для створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави потрібен ефективний механізм визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі.

Єдиного визначеного переліку загроз національним економічним інтересам немає. *Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти.*

З метою прийняття державними органами обґрунтованих рішень проводиться **моніторинг індикаторів (показників) економічної безпеки**, який передбачає перш за все постійне відстеження, фактичну фіксацію, аналіз і прогнозування найважливіших груп економічних показників, а також дозволяє здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повну ліквідацію, що значно полегшує підтримання економічної безпеки на належному рівні.

Індикатор (від лат. *indico* – вказую, визначаю) – елемент, що відображає хід процесу або стан об'єкта спостережень, його якісні та кількісні характеристики.

Індикатори економічної безпеки – реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері [13].

Особливу увагу слід зосередити на таких **загальних індикаторах економічної безпеки**:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції;
- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- енергетична залежність;
- інтегрованість у світову економіку;
- сальдо експорту-імпорту;
- стан демографічних процесів;
- державний внутрішній та зовнішній борги;
- рівень тінізації економіки.

Більш повний перелік основних індикаторів оцінки економічної безпеки України наведений у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [13].

Невід'ємною складовою визначення рівня економічної безпеки є встановлення не лише певного набору індикаторів економічної безпеки, а й їхніх порогових /граничних значень.

Порогові/граничні значення індикаторів економічної безпеки – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції та загрозові процеси в економіці [13].

Наближення індикаторів економічної безпеки до їх граничнодопустимої величини свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних, або порогових, значень – про входження суспільства в зону нестабільності і соціальних конфліктів, фактично, про реальну загрозу економічній безпеці. Зважаючи на це, **економічну безпеку держави часто трактують як деякий стан, що задовольняє визначений набір порогових значень показників-індикаторів**. Проте економічну безпеку доцільно розуміти ширше, як прогресуюче і динамічне явище, оскільки економіка не може розглядатися як щось статичне [9].

Відповідно до Концепції фінансової безпеки України:

Забезпечення фінансової безпеки України – це діяльність фінансових агентів, направлена на запобігання або мінімізацію загроз фінансовій безпеці та захист національних інтересів України у галузі національних та міжнародних фінансів.

Національні фінансові інтереси – життєво важливі економічні та фінансові цінності української держави як носія суверенітету, визначальні фінансові потреби народу та держави, реалізація яких гарантує фінансову незалежність та прогресивний розвиток України.

Загрози фінансовій безпеці України – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють суттєву небезпеку національним фінансовим інтересам [10].

Всебічне відображення системи забезпечення фінансової безпеки надано на рис. 17.5 [17].

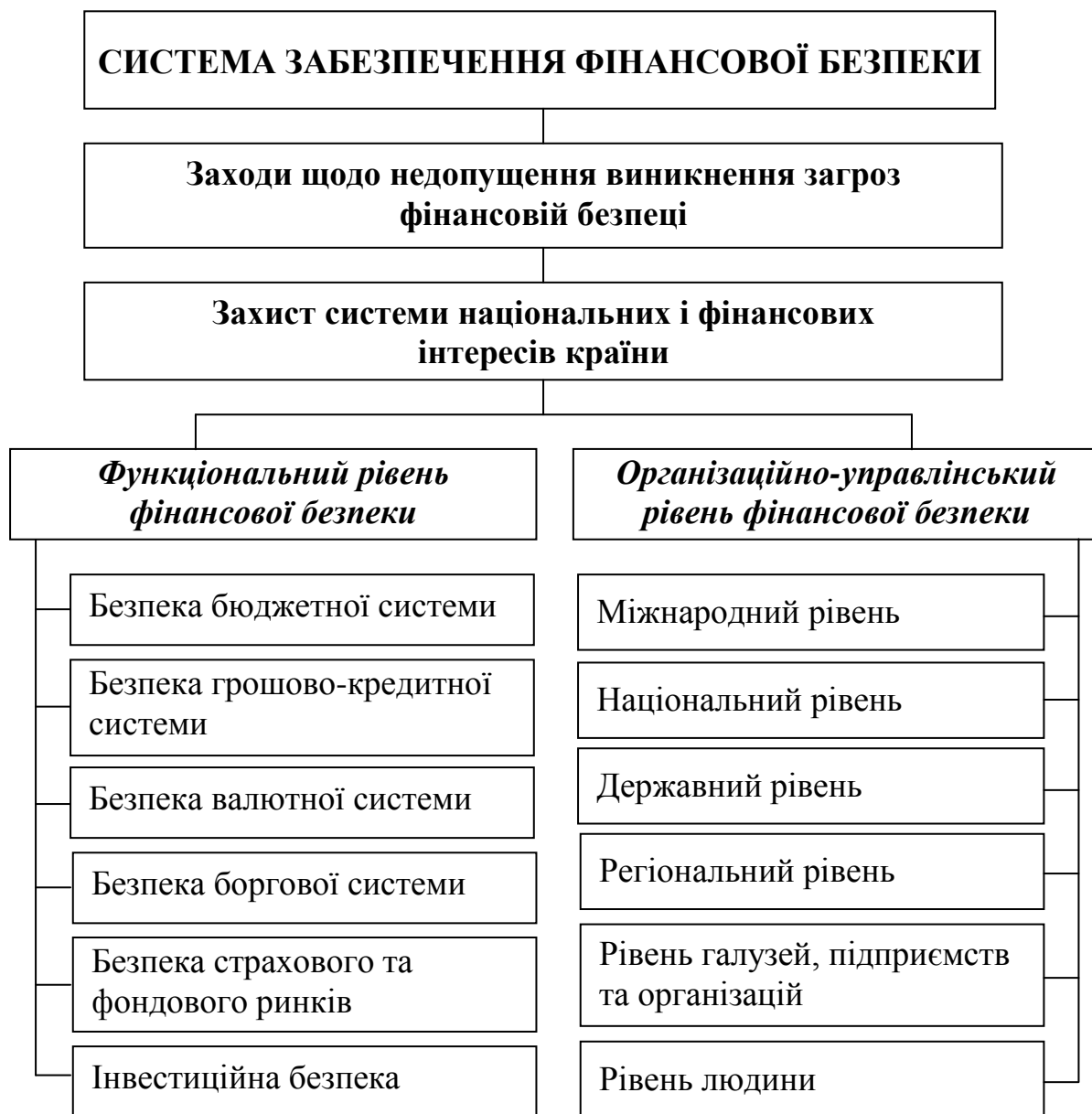

Рис. 17.5. Діяльність щодо забезпечення безпеки країни та її складові

Основні загрози фінансовій безпеці держави полягають у такому:

- недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету;
- неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків;
- значні розміри державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його погашенням та обслуговуванням;
- різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти;
- значна різниця співвідношення доходів найбільш та найменш забезпеченого населення та недостатня соціальна захищеність певних груп населення;
- невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок по кредитах;
- залежність реформування економіки країни від отримання іноземних кредитів;
- низький рівень інвестиційної діяльності;
- зростання «тіньової» економіки, посилення її криміналізації, нелегальний перетік валютних коштів за кордон, тощо.

Елементами фінансової безпеки України є:

- 1) **ефективність фінансової системи**, тобто її здатність забезпечувати досягнення стратегічних та тактичних цілей розвитку держави;
- 2) **незалежність фінансової системи**, тобто здатність держави самостійно визначати цілі, механізми та шляхи її функціонування;
- 3) **конкурентоспроможність фінансової системи**, тобто її здатність повноцінно виконувати свої завдання та функції в умовах існування та впливу фінансових систем інших країн та світових фінансових агентів [10].

17.2. Бюджетно-податкова безпека як складова фінансової безпеки держави

Бюджетно-податкова безпека держави визначається передусім основними напрямками бюджетно-податкової політики.

Бюджетно-податкова політика – це найбільш давній та дієвий інструмент державного втручання в економіку країни, яка реалізується через визначення оптимального співвідношення між доходами і витратами держави, де роль державної казни виконує бюджет, через який акумулюється та перерозподіляється значна частка ВВП і національного доходу (від 1/3 до 1/2).

Бюджетно-податкова політика забезпечує виконання державою найважливіших економічних функцій, які формують її дієздатність:

- фінансове забезпечення виконання державою своїх функцій (управлінської, оборонної, соціальної, регулюючої);

- підтримка фінансової стабільності та збалансованості у розвитку її регіонів;
- забезпечення фінансової незалежності держави;
- створення стимулів для соціально-економічного розвитку.

Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [13].

Проблеми бюджетної безпеки України полягають не тільки у надзвичайно малих розмірах бюджету, але й у недостатньо якісному бюджетному плануванні, оскільки прогностичні показники в сучасних умовах мають певну невизначеність, залежать від впливу непередбачуваних чинників, що перетворює бюджет як фінансовий план на умовність та призводить до негативних наслідків.

Бюджетна безпека визначається:

- 1) цілісністю бюджетної системи;
- 2) ступенем збалансованості її бюджетів;
- 3) наявністю правової бази складання, процедури розгляду та затвердження бюджету;
- 4) обсягами бюджетного фінансування;
- 5) наявністю або відсутністю бюджетних резервів;
- 6) характером касового виконання бюджету;
- 7) наявністю та чисельністю податкових пільг;
- 8) дотриманням бюджетної дисципліни.

Бюджетна безпека визначається також рівнем перерозподілу через бюджет валового внутрішнього продукту. Рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет України протягом останніх трьох років складав 29,0–31,6 % ВВП, в той час як граничний рівень цього показника в країнах з розвинутою економікою, як свідчить світова практика, досягає 40–45 % [15, 16].

Найважливішим індикатором фінансової безпеки держави виступає рівень бюджетного дефіциту.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків бюджету над його доходами.

Рівень дефіциту бюджету визначається як відношення обсягу дефіциту до обсягу валового внутрішнього продукту. Існують різні оцінки його граничного розміру. Згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинених країнах коливається у межах 3–4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. [15].

Однією з основних загроз є перевищення фактичного бюджетного дефіциту над запланованим, що говорить про низьку ефективність роботи уряду та може призвести до труднощів у співпраці з міжнародними фінансово-кредитними організаціями.

У 2012 р. державний бюджет виконано з дефіцитом 53,5 млрд. грн., що на 37,9 % більше граничного розміру, визначеного законом про Державний бюджет України. Порівняно з попереднім роком зростання дефіциту відбулося

у 2,3 рази або майже на 30,0 млрд. грн., що після показника 2010 р. стало одним з найвищих значень за останні 5 років (рис. 17.6) [16].

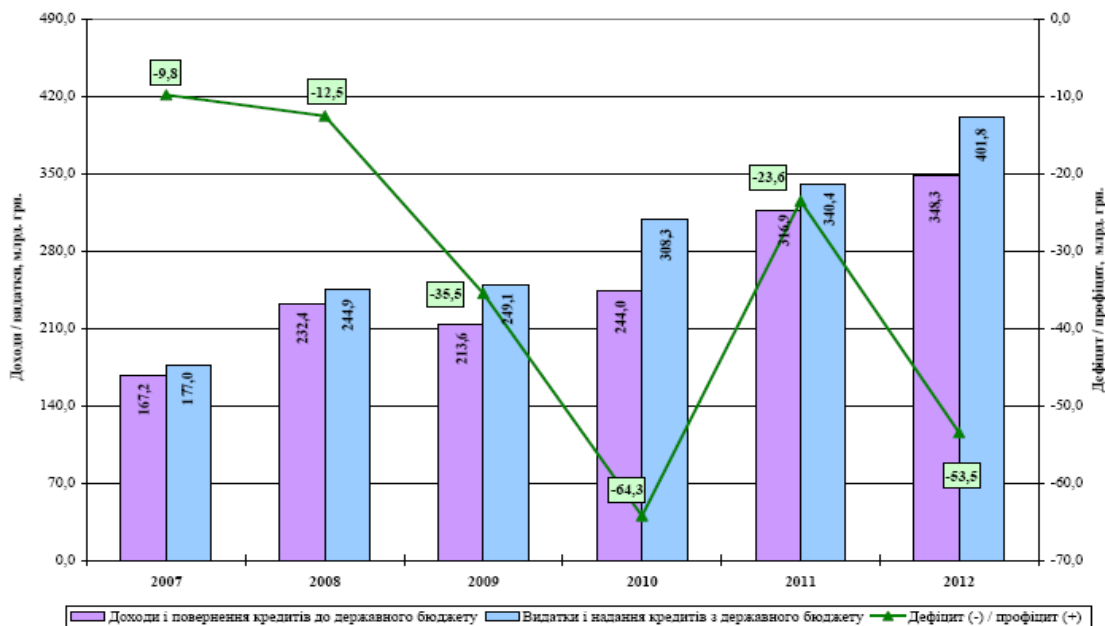

Рис. 17.6. Порівняльний аналіз основних показників виконання Державного бюджету України і бюджетного дефіциту

Також загрозу бюджетній безпеці становлять факти нецільового та неефективного використання бюджетних коштів; порушення строків бюджетного процесу; емісії коштів НБУ з метою покриття бюджетного дефіциту, незважаючи на заборону бюджетним законодавством цього методу, оскільки наслідком цього є зростання інфляції та здешевлення національної валюти; недоліки, що містяться у сфері контролю за виконанням бюджетного законодавства та інші.

Ефективність бюджетної політики, формування і стан державного бюджету багато в чому залежать від проведення ефективної податкової політики, яка виступає головним важелем стабільного існування держави і є складовою бюджетно-податкової політики. З одного боку вона забезпечує фінансову базу держави, а з іншого виступає важливим чинником реалізації її фінансової політики.

Податкова політика – це сукупність заходів держави у сфері оподаткування шляхом встановлення правового регламентування та організації стягнення податків для реалізації фіскальної функції бюджету.

При її формуванні враховується здатність податків виконувати дві взаємозв'язані функції: фіскальну і стимулюючу. Держава через рівень оподаткування, порядок обчислення податкової бази і системи податкових пільг та обмежень визначає, з одного боку, величину доходів державного бюджету, з іншого – стимулює ділову активність суб'єктів господарювання і окремих громадян у відповідності з встановленими цілями і пріоритетами соціально-економічного розвитку країни.

Ефективність податкової політики визначається дієвістю обраних фіскальних-регулюючих інструментів, які дозволяють їй не лише забезпечувати функціонування держави, а й використовувати свої ресурси та інструменти впливу задля досягнення цілей суспільного розвитку, основними з яких називають контроль за зайнятістю, інфляцією та економічним зростанням.

Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків [9].

Фіскальні інтереси держави передбачають:

- забезпечення держави оптимальним обсягом податкових надходжень;
- оптимізацію рівня оподаткування;
- збільшення податкової бази.

Негативний вплив на фінансову безпеку оказують:

- численні податкові пільги;
- надмірне підвищення норми оподаткування;
- збільшення тіньової економіки через згортання легального бізнесу;
- масове ухилення від сплати податків.

В Україні гострою проблемою є надмірне оподаткування, яке породжує масове ухилення від сплати податків. Високий рівень податку на доходи фізичних осіб (15-17 %) змушує громадян приховувати свої доходи від оподаткування. Податок на прибуток підприємств (19 %) стримує розвиток виробництва, а ставка ПДВ (20 %) скорочує попит населення.

У свою чергу, недостатнє надходження податків до бюджету може сприяти збільшенню його дефіциту і як наслідок загрози фінансовій безпеці держави.

На рівні держави податковий тиск визначає частка податкових надходжень до бюджету у ВВП:

$$П = \frac{ПНБ}{ВВП} \cdot 100\%; \quad (17.1)$$

де ПНБ – податкові надходження до бюджету;

ВВП – валовий внутрішній продукт.

У структурі доходної частини зведеного бюджету за 2012 р. найбільшу питому вагу становили податкові надходження – 80,9 %, неподаткові надходження склали 18,2 %. Відносно ВВП у 2012 р. податкові надходження становили 25,7 % [16].

Порівнюючи з країнами ЄС питома вага податків у ВВП в Швеції і Данії близько 55 %, Фінляндії – 50 %, Німеччині – 40 % [8].

Недостатній рівень збирання податків в Україні обумовлений ще й проблемою «тінізації» економіки. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі рівень тіньової економіки в Україні у 2012 р. за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг» склав 45 % до офіційного ВВП [18].

У Законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. [14] зазначається, що *основними засадами внутрішньої політики в економічній сфері* є такі:

- проведення прозорої та виваженої бюджетної політики як дієвого інструменту соціально-економічного розвитку, захисту вразливих верств населення та інвестування в реальний сектор економіки для підтримки національного товаровиробника і збереження робочих місць;
- проведення стабільної, раціональної та справедливої податкової політики, яка передбачає зниження податкового навантаження на економіку з розширенням бази оподаткування;
- підвищення результативності державних видатків, реалізація прозорої політики закупівель за державні кошти, яка гарантуватиме раціональне використання ресурсів;
- проведення ефективної політики управління державним боргом.

17.3. Вплив державних боргів на фінансову безпеку

Боргова безпека – це такий рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи [13].

Згідно Бюджетному кодексу структуру та граничний розмір державного боргу країни затверджує Верховна Рада України одночасно з прийняттям закону «Про Державний бюджет України на відповідний рік». Умови здійснення державних запозичень визначає Кабінет Міністрів України, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення [19].

Основними індикаторами, що визначають боргову безпеку є обсяги внутрішніх та зовнішніх боргів держави.

Обсяги внутрішніх та зовнішніх боргів держави – це величина непогашених в строк запозичень, що здійснює держава на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Рівень боргової безпеки держави для внутрішнього і зовнішнього боргів визначається відношенням, відповідно, внутрішнього або зовнішнього боргу до обсягу валового внутрішнього продукту.

Безпечним вважається державний борг, який не перевищує 60 % ВВП. Саме такий рівень закладено у Бюджетному кодексі України (рис. 17.7) [19].

Аналіз безпеки держави у сфері зовнішньої заборгованості здійснюється шляхом експертних оцінок, а саме порівнюються боргові індикатори конкретної держави з їхніми граничними значеннями, що використовуються у світовій практиці.

Відношення державного та гарантованого державою боргу України до валового внутрішнього продукту (на кінець відповідних років)

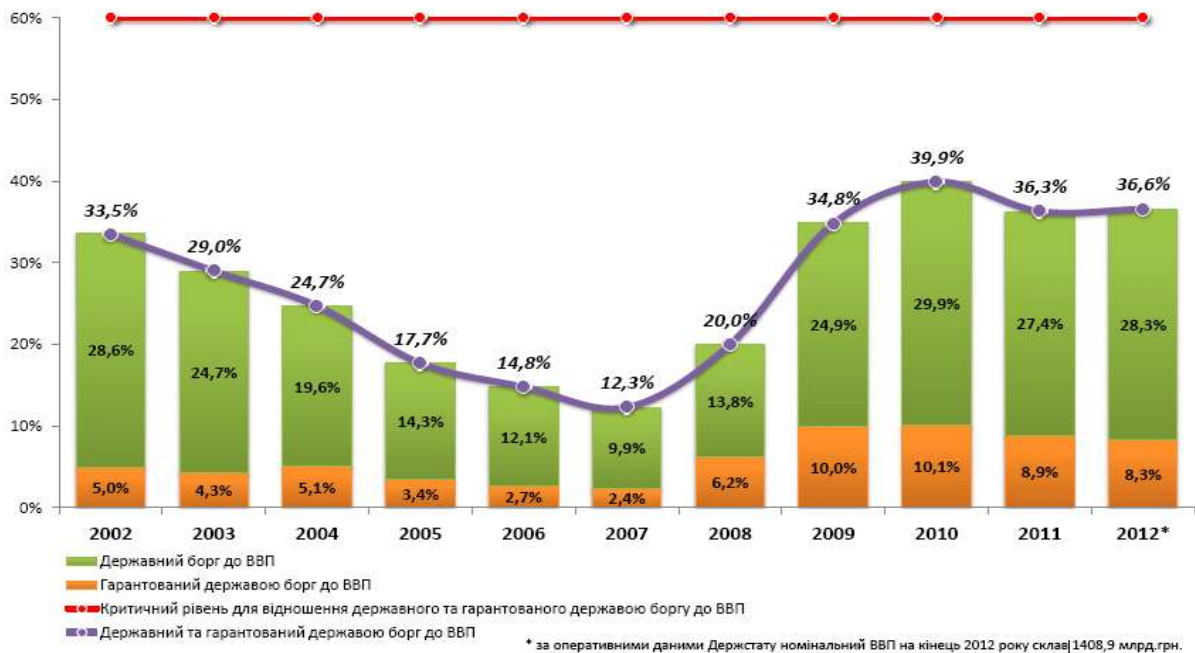

Рис. 17.7. Відношення державного та гарантованого державою боргу України до ВВП

Існує припущення, що при обчисленні державного боргу український уряд, на відміну від урядів економічно розвинених країн, відносить до державного боргу не всі державні боргові зобов'язання.

Загалом розмір державного боргу України невисокий у порівнянні з розвиненими країнами, але темпи його зростання виглядають дійсно загрожуючими. Наприклад, до кризи 2008 р. відсоток боргу до ВВП складав менше 10 %, а зараз – біля 40 %. Якщо не знизити темпи зростання державного боргу, то це потенційно може вплинути на економічну ситуацію, в країні може відбутися:

- падіння життєвого рівня;
- девальвація національної валюти;
- інфляція;
- зростання товарного дефіциту і цін на імпортні товари, енергоносії;
- відставання зарплат і соціальних виплат від зростання цін.

Важливим показником платоспроможності держави є здатність виконання нею своїх боргових зобов'язань. Тому дотримання фінансової безпеки залежить від стану обслуговування та погашення зовнішнього боргу.

На сьогодні Україна на міжнародній арені не вважається добросовісним позичальником, завдяки чому ставки для України зберігаються на рівні 8–9 %, в той час, як для країн ЄС вони не перевищують 3–4 %. Кредитні рейтинги України наведено у табл. 17.3.

Відповідно до шкали Fitch, рейтинги групи В означають наявність певних кредитних ризиків при обмеженому запасі міцності.

Кредитні рейтинги України (боргових зобов'язань) [20]

Рейтингове агенство	Рейтинг боргових зобов'язань в іноземній валюті		Рейтинг боргових зобов'язань в національній валюті		Прогноз	Дата присвоєння (підтвердження) рейтингу
	Довгострокові	Короткострокові	Довгострокові	Короткострокові		
“Fitch Ratings” (Fitch)	B	B	B	-	Позитивний	21 липня 2011 року
“Standard and Poors” (S&P)	B+	B	BB-	B	Стабільний	29 липня 2010 року
“Rating and Investment Information, Inc.”(R&I)	B+	-	-	-	Стабільний	31 березня 2011 року
“Moody’s Investors Service” (Moody’s)	B2	-	B2	-	Стабільний	11 жовтня 2010 року

Погашення державного боргу сьогодні здійснюється за допомогою спеціального структурного підрозділу Міністерства фінансів України – Департаменту боргової та міжнародної фінансової політики.

Значне використання запозичень протягом двох-трьох років створює фінансову піраміду, що зумовлює фінансовий крах всієї системи. Взагалі, про наростаючу кризу зовнішнього боргу будь-якої держави свідчить зростання його співвідношення до ВВП, обсягу експорту, співвідношення імпорту до чистих золотовалютних резервів. У світовій практиці вважається прийнятним, якщо зростання державного боргу за рік не перевищує річного обсягу державних капіталовкладень. Для країн, які увійшли до «зони євро» річний дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП, що загалом відповідає частці державних капіталовкладень у ВВП [20].

Загрозою, пов'язаною зі зростанням державних боргів, є відволікання значних коштів з реального сектору економіки, які спрямовуються на обслуговування і погашення цих боргів. Якщо загальний обсяг зовнішнього державного боргу вище загальноприйнятих меж, це призводить до зниження темпів економічного зростання, підвищенню рівня інфляції, офіційного валютного курсу зростанню бюджетного дефіциту, і як наслідок до падіння фінансової безпеки, втрати фінансової незалежності. Надмірне зростання боргів держави спонукає до їх реструктуризації, що викликає недовіру до неї з боку інших держав і міжнародних фінансових інститутів.

Заходами щодо підвищення боргової безпеки є:

- удосконалення законодавчого забезпечення формування внутрішньої та зовнішньої заборгованості;
- узгодженість зі стратегією економічного розвитку, прогнозом ВВП, платіжного балансу, резервів НБУ;
- поліпшення формування, обліку, обслуговування та контролю державних запозичень;
- розробка системи індикаторів щодо стану сукупного державного боргу;
- визначення оптимального розміру заборгованості, яка б задовольняла потреби держави, та спонукала до підвищення соціально-економічного розвитку;
- переведення частини заборгованості у державні цінні папери;
- встановлення єдиних стандартів розкриття інформації про державний борг для звітування про обсяги всіх складових державного прямого та умовного боргу;
- проведення скоординованої політики співвідношення між зовнішніми і внутрішніми запозиченнями;
- розробка механізму контролю за дотриманням річного ліміту зовнішніх запозичень та граничного розміру зовнішнього державного боргу, включаючи міжнародні запозичення державними органами місцевого самоврядування;
- запровадження зваженої системи управління державним боргом, за допомогою якої приймалися б рішення залежно від ситуації, яка склалася у фінансовій сфері.

Стратегічна ефективність боргової політики в Україні регулюється відповідно до Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2012-2014 роки, прийнятою 2 березня 2011 р., яка суттєво удосконалила нормативно-правову базу з питань управління державним боргом й надала законодавчому полю регулювання відносин, що виникають в процесі управління державним боргом та операціям з державною заборгованістю системного характеру.

Хоча зволікання із прийняттям базового закону про державний борг призводить до виникнення суперечностей між положеннями окремих нормативних актів з питань погашення і обслуговування державного боргу. З метою усунення протиріч Підкомітетом з питань державного боргу, запозичень та інвестицій Комітету з питань бюджету Верховної Ради України ще у 2005 році було розроблено проект Закону України «Про Державний борг України» (реєстр № 1229-1).

Базовим нормативним актом, який здійснює регулювання даної сфери сьогодні, є Бюджетний кодекс України, в якому зафіксовано загальні принципи боргової політики, у тому числі – обов'язковість зменшення державного боргу, якщо його обсяг зростає до 60 % ВВП.

У Звіті про виконання Програми управління державним боргом за 2012 рік Міністерства фінансів України зазначено, що співвідношення обсягу державного боргу до ВВП на кінець 2012 р. встановлено на рівні не більше 30 %. Фактично за підсумками року відношення державного боргу до ВВП становило 28,3 %, що на 1,7 процентних пункти менше встановленого граничного рівня [21]. Хоча за даними незалежних міжнародних експертів показник співвідношення державного боргу та ВВП за 2012 р. склав 38,8 % і сьогодні Україна у світовому рейтингу щодо рівня державного боргу займає 93-тє місце (порівняно з 77-м місцем у 2010 р. та 68-м місцем у 2011 р.) [22].

Основними ризиками зростання рівня державної заборгованості у 2013 р. є:

- зростання нестабільності та невизначеності глобальних економічних тенденцій та економічної динаміки, що матиме наслідком зниження попиту на продукцію вітчизняної металургійної та хімічної промисловості;
- наявність ризику девальвації національної грошової одиниці;
- очікуване погіршення динаміки надходжень Державного бюджету України разом із збільшенням податкових витрат для стимулювання ділової активності;
- зростання обсягів внутрішнього державного боргу внаслідок відстрочення чергового траншу від Міжнародного Валютного Фонду [23].

17.4. Грошово-кредитна, соціальна та валютна безпека як складові фінансової безпеки держави

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення [13].

На рівень фінансової безпеки держави впливає характер формування грошової маси як одного з найважливіших елементів фінансової системи.

Сучасна грошово-кредитна безпека характеризується ознаками подальшого виходу з кризи, посиленням внутрішньої фінансової дисципліни, що і відповідає прогнозним показникам функціонування економіки України [24].

Рівень фінансової безпеки держави залежить від характеру взаємозв'язку і взаємообумовленості монетарної та фіскальної політик. При цьому можуть виникати ситуації, коли монетарна і фіскальна політики тісно переплетені між собою, або коли між ними існує чітке розмежування. У першому випадку фіскальна політика змушує центральний банк країни здійснювати пряме фінансування дефіциту державного бюджету, у другому – відбувається відокремлення центрального банку від фінансування бюджету.

Нестача безготівкової грошової маси призводить до зростання взаємних неплатежів, впливає на обсяги виробництва, рівень цін, знижує фінансову безпеку. Низьке відношення грошової маси в обігу до обсягу виробленого ВВП породжує інфляційні очікування. Інфляція залишається актуальною проблемою

для всіх країн світу, а стимулювання інфляційних процесів – однією із цілей економічної політики урядів та монетарних органів влади.

Інфляція – це підвищення загального рівня цін в економіці, яке спричинене зниженням купівельної спроможності грошей, внаслідок переповнення каналів обігу надлишковою кількістю паперових грошей, незабезпечених відповідним зростанням товарної маси.

Індикатором фінансової безпеки виступає рівень інфляції.

Рівень інфляції визначається зростанням цін, що викликає знецінення коштів населення і господарюючих суб'єктів.

Інфляція у діапазоні від 2 до 4 % за рік вважається помірною (повзучою), яка може сприяти зростанню виробництва і стати стимулом до економічного зростання. Інфляція від 5 до 20 % – свідчить про наявність відкритої інфляції, коли темпи економічного зростання починають зменшуватися. Інфляція на рівні від 20 до 25 % називається галопуючою. У цей період спостерігається стрімке зростання цін на товари, яке втрачає контрольованість і призводить до поглиблення загальної соціально-економічної кризи. Галопуюча інфляція переходить у гіперінфляцію – припиняється економічне зростання, відбувається спад виробництва, і як наслідок, втрата держави своєї фінансової незалежності.

Інфляція може бути прихованою, наприклад, проявлятися у формі бюджетної заборгованості громадянам із заробітної плати та інших соціальних виплат, неплатежів тощо.

В Україні рівень інфляції («індекс споживчих цін») розраховує Державна статистична служба України. З 1 січня 2008 р. в Україні почали обраховувати базовий індекс споживчих цін (БІСЦ), який є субіндексом індексу споживчих цін та характеризує інфляцію, яка спричинена тиском з боку попиту, та відповідно найбільш повно відображає ефекти від зміни реальних монетарних умов. Він показує стійку динаміку цін з мінімізацією короткострокових нерівномірних змін цін, викликаних шоками пропозиції, адміністративним регулюванням.

Базова інфляція – показник, що виключає зміни цін на товари, схильних до впливу чинників, які носять адміністративний і сезонний характер.

Динаміку річних індексів інфляції в Україні за 2000-2012 рр. наведено на рис. 17.8 [25].

Висока та особливо нестабільна інфляція призводить до того, що:

- скорочуються темпи зростання інвестицій у реальний сектор економіки;
- знижується кредитна активність, орієнтована на довгі строки погашення кредитів;
- не має змоги знижуватися рівень відсоткових ставок комерційних банків. Унаслідок чого не лише підвищується вартість грошових (фінансових) ресурсів, а й виникають додаткові витрати бюджету на обслуговування боргу;
- знижується купівельна спроможність національної валюти;
- зростають валютні ризики;
- знижується норма заощаджень серед населення і потенційні масштаби

коштів, що могли б бути залучені банками для здійснення їх кредитної діяльності;

- активізуються процеси доларизації.

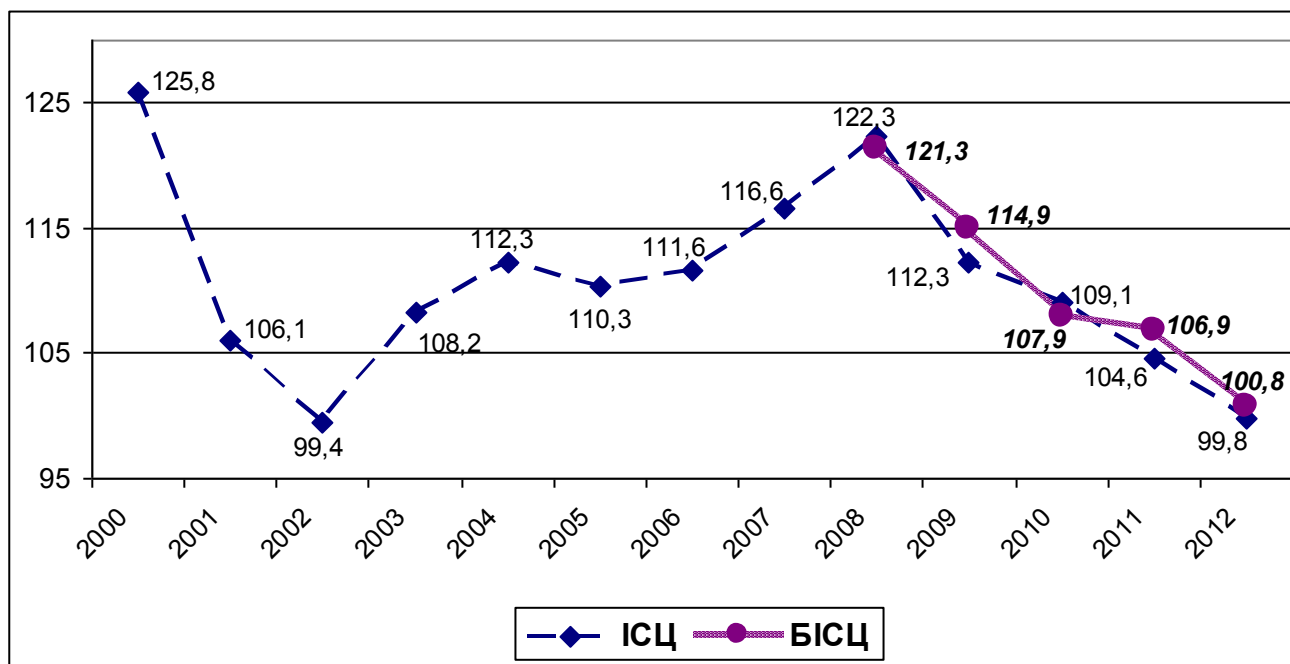

Рис. 17.8. Динаміка річного та базового індексів інфляції в Україні

Рівень інфляційної безпеки визначається правильністю визначення виду інфляції та обрання типу антиінфляційної політики.

Основними напрямками антиінфляційної політики повинні бути:

- оздоровлення бюджетної та банківської систем;
- підтримка пріоритетних галузей народногосподарського комплексу;
- стимулювання науково-технічного прогресу та інвестицій;
- розвиток ринку цінних паперів, і як наслідок, мобілізація вільних коштів юридичних і фізичних осіб.

Оцінюючи стан фінансової безпеки держави, не можна не враховувати групу показників соціального блоку.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз [13].

Зіставлення рівня і якості життя з граничними значеннями дозволяє визначити існуючі загрози у даній сфері, розробити і вжити заходів щодо підвищення ефективності соціальної політики держави.

Соціальна політика – діяльність держави з досягнення добробуту й розвитку населення через підвищення його рівня та якості життя, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу через забезпечення соціальних прав усіх соціальних груп населення.

Під критерієм соціальної безпеки розуміють оцінку стану соціальної сфери з погляду найважливіших процесів, що відбивають її характер і напрями реалізації соціальної політики.

Критеріями соціальної безпеки є:

- стабільність соціальних взаємин і структури соціальної сфери;
- наявність умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів;
- позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації суспільства.

Показники соціальної безпеки найбільш повно характеризують соціальну сферу держави, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому **показники соціальної безпеки мають відповідати таким вимогам:**

- наявність високого ступеня інформативності;
- наявність зв'язку показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі її функціонування та розвитку;
- можливість їх застосування у практичній діяльності суб'єктів економічної системи.

За рівнем дослідження система показників соціальної безпеки може охоплювати: макро-, мезо-, мікроекономічний рівень, рівень сім'ї або особистості, що потребує використання різних систем показників.

Найбільшого поширення в національних системах дослідження рівня соціальної безпеки знайшли загальні макроекономічні показники:

- рівень зайнятості населення;
- рівень (норма) безробіття;
- мінімальна погодинна заробітна плата;
- питома вага зайнятих, що отримують плату на рівні мінімальної;
- індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, у тому числі за паритетом купівельної спроможності);
- розрив між прибутками 10 % найприбутковіших і 10 % найменш прибуткових груп населення тощо.

Порогові значення показників соціальної безпеки уявляють собою граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному розвитку соціальної сфери і призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій.

Індикатори соціально-економічних явищ і процесів представляють порогові значення показників. Найвищий ступінь безпеки досягається за умов, коли весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх граничних значень, а задовільні значення одного показника досягаються не в збиток іншим.

Прикладами порогових значень показників соціальної безпеки є такі:

- 1) обсяг ВВП на душу населення: від рівня розвинених країн – 50 % і від середньосвітового рівня – 100 %;
- 2) тривалість життя – 70 років;
- 3) частка населення, що має прибутки нижче прожиткового мінімуму, – 7 %;
- 4) рівень безробіття – 7–12 %;
- 5) розрив між грошовими прибутками 10 % найбільш і 10 % найменш забезпечених груп населення – 8 разів [27].

Для економічно розвинених країн ситуація з витратами третини сімейного бюджету на харчування вважається порогом бідності. Для

порівняння підкреслимо, що, за різними оцінками, у США питома вага витрат на продукти харчування в загальній масі грошових прибутків становить 15–25 %, Франції – 13–25 %, ФРН – 32 %, Японії – 24 % .

Про низький рівень доходів населення в Україні свідчить показник частки населення із середньодушовими витратами у місяць нижчими за прожитковий мінімум (табл. 17.4) [25].

Таблиця 17.4

Диференціація життєвого рівня населення

Показники / Роки	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011
Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум, тис. осіб	991	1053	813	551	277	228	85
у відсотках до загальної чисельності населення	78,2	86,3	68,7	45,8	10,0	4,9	9,8
<u>Довідково:</u> розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	270,1	342,0	362,2	463,8	607,5	843,2	914,1

* дані за 2012 р. в офіційних джерелах відсутні

Сьогодні Україна суттєво відстає від світових стандартів у сфері оплати праці. Так, згідно з міжнародними стандартами для країн Центральної і Східної Європи та СНД введено міжнародний критерій бідності. Відповідно до критеріїв Світового банку бідними вважаються особи, у яких вартість добового споживання складає 4,3 дол. США (в обрахунку за паритетом купівельної спроможності). Для порівняння: для країн з розвинутою ринковою економікою критерій бідності – вартість добового споживання в розмірі 14,46 дол. США.

З 2009 р. мінімальна зарплата в Україні дорівнює прожитковому мінімуму. Розмір мінімальної заробітної плати в розвинених країнах сягає 30–50 % від розміру середньої зарплати. У США – 5,15 дол. за годину. В Україні сьогодні – 6,88 грн., з 01.12.2013 р. – 7,3 грн.

Рівень безробіття в Україні за методологією Міжнародної організації праці за підсумками 2012 р. становив 8,1 % до загальної кількості працездатного населення країни. За підсумками I півріччя 2013 р. рівень безробіття скоротився до 7,5 %.

Розглядаючи соціальний аспект фінансової безпеки, необхідно враховувати й додаткові фактори, які періодично можуть виникати у країні (заборгованість із заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат) і викликають соціальну напруженість у суспільстві.

Не менш важливим показником фінансової безпеки держави є стабільність і конвертованість валюти.

Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України **валютна безпека** визначається як стан курсоутворення, який створює оптимальні умови

для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках [13].

Більшість авторів вважають, що **валютна безпека держави** являє собою забезпеченість держави достатніми валютними коштами, підтримування стабільності внутрішньої та зовнішньої купівельної спроможності грошової одиниці, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, виконання міжнародних зобов'язань, такий стан курсоутворення, який направлений на розвиток вітчизняного експорту та приплив іноземних інвестицій [9].

Валютна безпека держави багато в чому визначається валютною стратегією. *Існують п'ять основних варіантів валютної стратегії:*

1. Фінансування тимчасового платіжного дисбалансу шляхом змін у рівні резервування і грошових зобов'язань перед іншими країнами.
2. Валютний контроль у поєднанні з фіксованим валютним курсом.
3. Вільно плаваючий валютний курс.
4. Постійно фіксований валютний курс, на підтримку якого має бути зорієнтована вся внутрішня економіка.
5. Регульоване плавання валют.

При формуванні довгострокової валютної стратегії необхідно враховувати паритет купівельної спроможності, який являє собою співвідношення між двома валютами, що врівноважує їх купівельну спроможність щодо визначеного набору товарів і послуг.

Протягом 90-х рр. в Україні використовувався **валютний коридор**, який представляє собою можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземних валют. В 1999 р. було заявлено про встановлення режиму регульованого «плаваючого курсу». Місцем курсоутворення з 19 березня 1999 р. є міжбанківський валютний ринок.

До кількісних індикаторів, які характеризують стан валютної безпеки, можна віднести:

- динаміку валютного курсу,
- показники адекватності міжнародних резервів;
- сальдо платіжного балансу;
- коефіцієнт покриття імпорту товарів експорту;
- обсяги валютних інтервенцій;
- рівень доларизації економіки.

Найбільш суттєвий вплив на рівень валютної безпеки держави має режим курсоутворення, який повинен передбачати можливість його регулювання з урахуванням темпів внутрішньої інфляції та інтересів експортерів, оскільки саме експортери є головним джерелом іноземної валюти (рис. 17.9) [26].

Негативним моментом в політиці курсоутворення в Україні було те, що темп зростання долара відставав від темпу інфляції. Це сприяло погіршенню конкурентоспроможності експорту, стимулюванню імпорту, руйнації торговельного балансу.

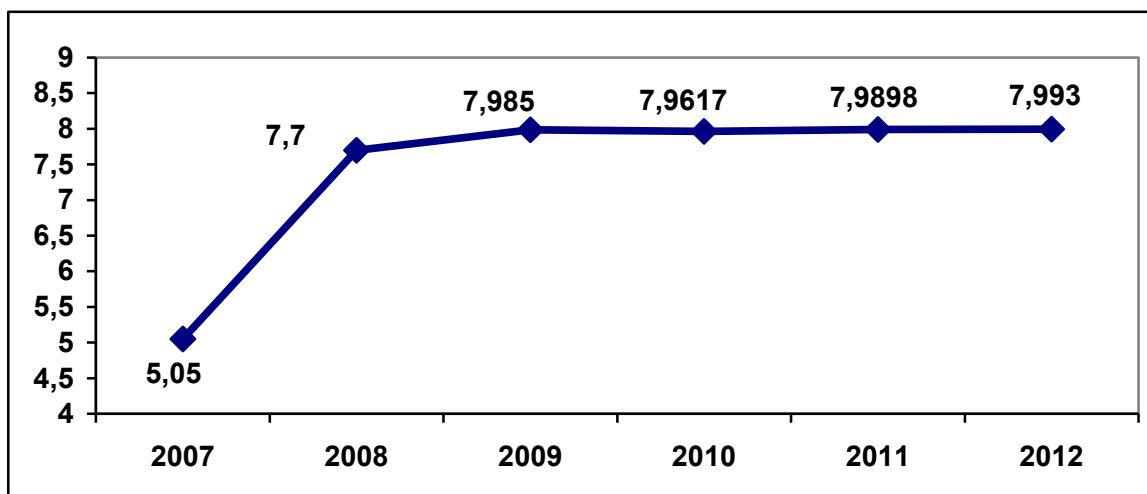

Рис. 17.9. Динаміка офіційного курсу гривні до долара США

Для того, що протягом досить тривалого періоду стабілізувати курс, підвищити платоспроможність держави стосовно погашення і обслуговування зовнішніх боргів НБУ необхідно забезпечити нагромадження достатнього валютного резерву.

За підсумками 2012 р. резерви Нацбанку скоротилися на 22,8 % або на 7,248 млрд дол. (з 31,795 млрд дол.) – до 24,546 млрд дол. До такого низького рівня резерви не опускалися жодного разу з квітня 2007 р., коли вони склали 23,48 млрд дол.

Розмір валютних резервів є тепер значно нижчим, ніж навіть на початок фінансової кризи – на 1 вересня 2008 р. Україна накопичила 38,06 млрд дол. При цьому зараз у структурі валютних заощаджень перебуває 6,4 млрд дол., які держава має повернути МВФ [29].

17.5 Безпека страхового та фінансового ринку держави

Невід’ємною складовою фінансової безпеки держави є безпека її страхового та фінансового ринку.

Необхідність забезпечення фінансової безпеки страхового ринку зумовлена такими факторами:

- його ефективне функціонування створює дієву систему страхового захисту фізичних та юридичних осіб та підтримання соціальної стабільності в суспільстві;
- кошти ринку є вагомим джерелом фінансування бюджету і довгострокових інвестицій в економіку держави.

Безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування [13].

Виходячи з наведеного визначення, головним критерієм, що забезпечує фінансову безпеку страхового ринку є надійність його страховиків.

Фінансова безпека ринку страхових послуг має двоїстий характер: перш за все вона визначається станом його розвитку, фінансовою результативністю та ефективністю діяльності, та водночас обумовлена й реальним фінансовим станом страховиків.

Загрози фінансовій безпеці страхового ринку умовно поділяють на внутрішні і зовнішні (рис. 17.10) [30].

Рис. 17.10. Основні загрози фінансовій безпеці страхового ринку

Оцінка фінансової безпеки страховиків складається з таких етапів:

- 1) аналіз конкурентоспроможності страхової компанії;
- 2) визначення фінансової стійкості та платоспроможності компанії;
- 3) оцінка параметрів ефективності страхової та фінансової діяльності страховика;
- 4) визначення рівню ефективності використання інструментів управління фінансовою безпекою (організаційних, кадрових, фінансових, інформаційно-аналітичних) [31].

Щодо безпеки страхового ринку, то експерти останніми роками виділяють такі негативні тенденції:

- істотне переформатування регіональних страхових ринків через те, що клієнти будуть переходити із дрібних компаній у крупніші;

– зниження платоспроможного попиту на страхові послуги, включаючи скорочення бази для реалізації обов’язкових видів страхування;

– монополізація ринку шляхом придбання та поглинання крупними страховими компаніями дрібних. У більш виграшному становищі будуть міжнародні компанії, що мають досвід роботи в різних країнах, наявний достатній фінансовий ресурс для покриття негативних балансів своїх підрозділів в Україні;

– зменшення капіталізації та погіршення фінансового стану, що призведе до ліквідації страхових компаній, які невірно будували тарифну та перестраховальну політику;

– через прив’язування вартості запчастин до транспортних засобів до курсу долара рівень виплат страхових відшкодувань зросте на 20–35 %, що негативно вплине на фінансовий стан страховиків [32].

На страховому ринку у розробленій Президентом України Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [33] заплановано:

- 1) підвищення рівня капіталізації страхових компаній;
- 2) запровадження принципів страхового нагляду відповідно до стандартів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду;
- 3) створення системи гарантування страхових виплат за договорами страхування життя.

Безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торгівців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому [13].

На рівень безпеки фондового ринку впливають такі фактори:

– зниження інвестиційної активності через загострення фінансової та іпотечної кризи, що обмежує формування вільних фінансових ресурсів;

– слабкий рівень капіталізації усіх структур фондового ринку;

– незахищеність прав інвесторів та низька безпека інвестицій;

– низький рівень економічної свободи;

– високі процентні ставки на вітчизняному фінансовому та кредитному ринках порівняно з економічно розвиненими країнами, що породжує спекуляції з боку іноземних інвесторів;

– значний рівень доларизації економіки;

– нерозвиненість механізмів залучення колективних інвестицій: ні страхові компанії, ні пенсійні фонди, ні пайові фонди не відіграють на фондовому ринку належної ролі;

– дуже мала частка коштів приватних інвесторів у сумарних активах інституційних інвесторів;

– низький рівень достовірної та обґрунтованої фінансової інформації на вітчизняному фондовому ринку;

– тінізація фінансових потоків.

На думку провідних фахівців з економічної теорії та фінансів дотримання належної фінансової безпеки фондового ринку неможливе без збільшення та підвищення капіталізації усіх структур фондового ринку, поліпшення якості професійної діяльності на ньому, підвищення рівня компетентності фахівців на ринку цінних паперів, розвитку й посилення системи регулювання і нагляду за діяльністю професійних учасників цього ринку, створення системи збору й розголошення інформації про професійних учасників ринку цінних паперів, підвищення конкурентоспроможності українських професійних учасників ринку цінних паперів у порівнянні з зарубіжними фінансовими інститутами.

Для вирішення проблемних питань і стимулювання подальшого розвитку ринку Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було розроблено Проект розвитку фондового ринку на 2011–2015 роки, в якому окреслені такі завдання:

- 1) збільшення капіталізації, ліквідності та прозорості фондового ринку;
- 2) удосконалення ринкової інфраструктури та забезпечення її надійного й ефективного функціонування;
- 3) удосконалення механізмів державного регулювання, нагляду на фондовому ринку та захисту прав інвесторів;
- 4) стимулювання подальшого розвитку фондового ринку України [34].

Крім того, у розробленій Президентом України Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» на фондовому ринку передбачено:

- поліпшити координацію діяльності регуляторних органів фінансового сектора з метою моніторингу системних фінансових ризиків і вироблення погодженої стратегії й тактики регулювання фінансових ринків;
- посилити жорсткість вимог до управління ризиками, прозорість діяльності;
- створити єдину систему депозитарного обліку цінних паперів; впорядкувати розрахунки біржового курсу цінних паперів;
- стимулювати збільшення обсягів операцій на організованому сегменті фондового ринку [33].

Реалізація зазначених заходів, а також детінізація фінансових потоків дозволить забезпечити відповідність індикаторів безпеки фондового ринку їх нормативним значенням.

17.6. Банківська та інвестиційна безпека держави

Безпека банків є важливою частиною фінансової безпеки країни. Оскільки банківська система є найважливішою складовою фінансово-кредитної сфери держави, саме стан банківського сектора й визначає рівень фінансово-кредитної безпеки, а отже, багато в чому і рівень фінансової безпеки держави.

В економічній літературі **безпека банку** трактується як:

- захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- стан його зовнішнього та внутрішнього середовища;
- один з основних елементів банківського менеджменту; організація заходів щодо запобігання можливим загрозам його діяльності.

«**Економічна безпека банку**» тлумачиться як сукупність охорони комерційної та банківської таємниці; забезпечення стану найкращого використання ресурсів щодо запобігання загрозам комерційних банків і створення умов стабільного, ефективного функціонування й максимізації прибутку.

Серед показників економічної безпеки пропонується застосовувати:

- темпи зростання прибутковості та посилення економічної стабільності;
- рівень матеріального і соціального забезпечення працівників банку;
- розмір боргових зобов'язань банку;
- структура дебіторської заборгованості банку;
- обсяги використання тіньового капіталу.

Забезпечення фінансової безпеки як банківської системи України в цілому, так і окремих її складових, виходячи з їх виключного значення для соціально-економічного розвитку держави, – складна і багатогранна проблема, якій необхідно приділяти постійну увагу.

Поняття економічної безпеки банківської системи, як правило, визначається як стан, при якому фінансова стабільність і репутація банківських установ не може бути втрачена внаслідок цілеспрямованих дій певної групи осіб або організації як всередині, так і за межами держави, а також через негативні макроекономічні та політичні фактори [36].

Фінансову безпеку банківської системи в цілому та її окремих складових слід розглядати в двох аспектах.

По-перше, з точки зору фінансових наслідків її (їх) діяльності для країни в цілому та окремих клієнтів і контрагентів.

По-друге, з точки зору недопущення та відвернення явних і потенційних загроз фінансовому стану усієї банківської системи країни, НБУ та вітчизняним комерційним банкам [37].

Фінансова безпека банків:

- 1) забезпечує рівноважний і стійкий фінансовий стан банку;
- 2) сприяє ефективній діяльності банку;
- 3) дозволяє на ранніх стадіях визначити проблемні місця в діяльності банку;
- 4) нейтралізує кризи і запобігає банкрутствам.

Таким чином, **під фінансовою безпекою банку** слід мати на увазі такий стан банківської установи, який характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення

стійкого розвитку.

Фінансова безпека комерційного банку – це:

1) сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей;

2) стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує [36].

Фінансова безпека банку визначається:

– стабільністю і стійкістю фінансового стану банку (рівнем ліквідності, рівнем достатності власного капіталу, рівнем проблемних кредитів, дотриманням економічних нормативів, співвідношенням кредитів і зобов'язань);

– ступенем ефективності його фінансово-економічної діяльності (забезпеченням прибутковості (рентабельності), рівень процентної маржи, ефективність роботи (доходи/витрат), ефективність комісійної діяльності (комісійні доходи/комісійні витрати), ефективність процентних операцій (процентні доходи/ процентні витрати) та ін.);

– рівнем контролю за зовнішніми і внутрішніми ризиками з боку банку;

– обсягом рефінансування НБУ;

– стабільністю національної валюти;

– конкурентним середовищем (особливо наявністю іноземного банківського капіталу) та методами, що застосовуються у конкурентній боротьбі;

– ступенем захищеності інтересів акціонерів;

– впливом світових та локальних фінансових криз.

Загрози фінансовій безпеці комерційних банків умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні (табл. 17.5) [36, 37].

Таким чином, **характеристика фінансової безпеки банку** полягає у такому:

1. Фінансова безпека є одним з основних елементів економічної безпеки банку.

2. Фінансова безпека може бути охарактеризована за допомогою системи кількісних та якісних показників.

3. Показники фінансової безпеки повинні мати порогові значення, за якими можна судити про ступінь фінансової безпеки банку.

4. Фінансова безпека банку повинна забезпечувати його розвиток і стійкість. Показником розвитку банку є зростання його ринкової вартості, а показником стійкості – фінансова рівновага банку як в довгостроковому, так і в короткостроковому періодах.

5. Фінансова безпека забезпечує захищеність фінансових інтересів банку, його клієнтів та акціонерів.

Основні загрози фінансовій безпеці комерційних банків

Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Несприятливі макроекономічні умови: загальноекономічна ситуація в країні і регіонах. 2. Недосконалість та нестійкість нормативно-правової бази та урядові кризи. 3. Високий рівень інфляції та інфляційні очікування. 4. Нестабільність податкової, кредитної та страхової політики. 5. Недостатність інвестиційних коштів у регіонах, коливання курсу долара 6. Несприятлива криміногенна ситуація, зростання кримінальних і фінансових злочинів у кредитно-фінансовій сфері, рейдерських атак. 7. Тип грошово-кредитної політики НБУ, мінливість обов'язкових нормативів центробанку. 8. Недобросовісна конкуренція на ринку банківських послуг, негативний вплив конкурентів на банківську діяльність. 9. Несприятливі умови кредитування реального сектора економіки та низький рівень інвестиційної активності. 10. Недовіра до банківської системи з боку вкладників. 11. Політична нестабільність в країні. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Некваліфіковане управління, помилки в стратегічному плануванні і прогнозуванні банківської діяльності, аналізі власного капіталу і прибутку, визначенні джерел капітального зростання при прийнятті тактичних рішень. 2. Недостатність ліквідних активів як результат недотримання економічних нормативів центробанку. 3. Відсутність достатньої кваліфікації співробітників банку, недостатній кадровий потенціал для вирішення першочергових завдань забезпечення безпеки банківської діяльності. 4. Неповернення кредитних ресурсів у банк і недоотримання прибутку внаслідок високоризикової кредитної політики. 5. Слабкий маркетинговий аналіз ринку банківських послуг і як наслідок, недостатня диверсифікація операцій, що пропонуються банком, відсутність дієвої банківської реклами. 6. Наявність каналів витоку банківської інформації і помилки в організації збереження фінансових і матеріальних цінностей банку. 7. Злочинні дії та неефективна робота співробітників банку. 8. Шахрайські дії з боку клієнтів банку

На нашу думку найбільш розгорнуту методика визначення рівня безпеки банківської системи запропоновано Барановським О. І. ще у 2006 році (табл. 17.6) [36]. На жаль при розробці Методики розрахунку рівня економічної безпеки України його рекомендації не було враховано.

Від адекватної оцінки наявного рівня банківської безпеки багато в чому залежить попередження і запобігання наявним і потенційним загрозам банківській системі, а відтак – і вітчизняним господарському комплексу і соціальній сфері.

Показники безпеки банківської системи

Показники	Порогові значення показників
Грошова маса (M2), % до ВВП	50
Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, % до ВВП	не менше 30
Вартість банківських кредитів, % річних	не більше 10
Частка анульованих платежів, %	1,7
Прибуток на середньорічний капітал, %	15
Прибуток на середньорічні активи, %	3
Середньорічна відсоткова маржа, %	не менше 2
Рівень сумнівної і безнадійної заборгованості у сукупному кредитному портфелі, %	10
Норматив обов'язкових резервів:	
- по більшій частині боргових зобов'язань банків, %	2
- по зобов'язаннях на строк понад два роки, %	0

Дуже важливим елементом фінансової безпеки є інвестиційна складова.

Інвестиції визначаються як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [9].

Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів [13].

Основними індикаторами, що визначають інвестиційну безпеку є:

– питома вага у загальному обсязі капіталовкладень. Для ефективного функціонування економіки та відновлення основних фондів загальний обсяг інвестицій (внутрішні капітальні вкладення та іноземні інвестиції) повинен бути в межах 20–25 % від ВВП;

- частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій країни;
- співвідношення прямих і портфельних інвестицій;
- величина іноземних інвестицій на душу населення;
- ступінь покриття потреби держави в інвестиційних ресурсах грошовою масою;

- частка бюджетних коштів у вартості інвестиційного проекту. У країнах з розвинутою ринковою економікою ця частка дорівнює 35–40 %;
- оцінка ризиків інвестиційних проектів [15].

Основні загрози інвестиційній безпеці держави складають:

- відсутність інвестиційної стратегії;
- високі інвестиційні ризики;
- політична нестабільність;
- недосконала законодавчо-нормативна база;
- зменшення частки прибутку у джерелах фінансування інвестицій;
- обмеженість доступних фінансових коштів;
- загострення платіжної та бюджетної кризи;
- відсутність ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції;
- відсутність кваліфікованої підготовки фахівців;
- відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій.

Важливим джерелом капітальних вкладень повинно стати цілеспрямоване інвестиційне використання коштів від приватизації державного майна.

Основними напрямками активізації інвестиційного процесу через приватизацію є:

- удосконалення законодавства про власність та земельного законодавства з метою регулювання прав власності та повноважень землекористування, а також прав власності на об'єкти іпотеки;
- активізація інвестиційної діяльності населення та фінансових посередників;
- вдосконалення ринку нерухомості;
- постприватизаційна підтримка роздержавлених підприємств [15].

Фінансова безпека держави залежить від **інвестиційного клімату**, який представляє собою сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, які забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів.

Держава повинна сприяти формуванню привабливого інвестиційного клімату й гарантувати інвесторам недоторканність їхнього капіталу і можливість його повернення з відповідним прибутком. Сьогодні інвестиційний клімат в Україні має негативний стан. Це пов'язано з політичною нестабільністю та недосконалістю законодавчої бази.

У 2012 році в економіку України іноземні інвестори вклали 6,013 млрд дол. США прямих інвестицій, що на 7,2 % менше показника за 2011 рік (6,480 млрд дол.).

Приплив в Україну прямих іноземних інвестицій за підсумками року може скоротитися до 4 млрд доларів. 80 % інвесторів просять в уряді одного – вирішення трьох нагальних проблем: корупція, судова система, адміністративні бар'єри для ведення бізнесу. Експерти вважають, що без вирішення цих трьох системних проблем, говорити про якісне зростання не можна.

Формування системи інвестиційної безпеки в Україні також необхідно

здійснювати з урахуванням дотримання антиінфляційної політики і досягнення скорочення бюджетного дефіциту.

17.7. Оцінка рівня фінансової безпеки України

Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. У зв'язку з цим, **механізм забезпечення фінансової безпеки держави** можна визначити як сукупність організаційної структури, методів, технологій та інструментів, завдяки яким має забезпечуватися економічна безпека.

Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізовуватися на основі розробки відповідних наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки.

Фінансова безпека досягається шляхом проведення виваженої фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, інформаційній і власне фінансовій сферах.

Концепція фінансової безпеки має містити пріоритетні цілі і завдання досягнення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль фінансів у соціально-економічному розвитку держави, її зміст покликаний координувати загальнодержавні дії у сфері забезпечення безпеки на рівні окремих громадян, суб'єктів господарювання, галузей, секторів економіки, а також на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Без обґрунтованої концепції фінансової безпеки неможливо сподіватись на реалізацію ефективного соціально-економічного розвитку держави.

Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації.

Державна стратегія фінансової безпеки і комплексна державна фінансова політика перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то **механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:**

– об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам

об'єктів фінансової безпеки;

– розрахунок порогових граничнодопустимих значень фінансових та соціально-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;

– діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці [9].

Ступінь впливу загроз визначається на підставі розрахунку і моніторингу системи індикаторів та порівняння їх із пороговими значеннями.

Обґрунтована система індикаторів дозволяє оперативно проводити аналіз фінансової безпеки різних об'єктів, попереджати розвиток негативних тенденцій, вносити необхідні корективи як у повсякденну діяльність, так і на перспективу, прогнозувати розвиток подій.

Стан фінансової безпеки характеризується певними показниками – **індикаторами**. Кожен з індикаторів має своє граничне (найменше чи найбільше) значення. Граничні значення індикаторів А. І. Сухоруков [8] називає «пороговими» і вважає, що відхилення фактичного значення індикатора від порогового свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що викликають ці відхилення.

Індикатори фінансової безпеки – це реальні статистичні показники розвитку країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції у фінансовій сфері.

Залежно від специфіки досліджуваного явища визначаються **порогові значення індикаторів**, які не можуть бути визначені точними розрахунками, а **визначаються експертно** на основі досвіду.

Порогові значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці [13].

Порогові значення індикаторів визначаються залежно від специфіки досліджуваного явища. Вони, звичайно, не можуть бути визначені точними розрахунками, а визначаються експертно на основі досвіду. При визначенні порогових значень фінансової безпеки України слід враховувати також граничні рівні критеріїв, встановлених для країн – кандидатів на вступ до ЄС. Крім того, для України, як порогові значення фінансової безпеки, можуть прийматися значення відповідних показників інших країн [8].

При визначенні порогових значень фінансової безпеки України необхідно також враховувати граничні рівні критеріїв, встановлених для країн – кандидатів на вступ до ЄС.

Ступінь впливу загроз визначається на підставі розрахунку і моніторингу системи зазначених індикаторів та порівняння їх із пороговими значеннями.

Рівень фінансової безпеки визначають багато індикаторів, основними з яких є:

- дефіцит бюджету;
- обсяги боргів держави;
- рівень інфляції;
- вартість банківських кредитів;
- рівень монетизації економіки;

– обсяг міжнародних резервів НБУ.

Нижче наводимо методику розрахунку індикаторів фінансової безпеки (система індикаторів є відкритою і може коригуватися відповідно до ситуації).

Рівень дефіциту бюджету (L_{bds}) визначається з позицій фінансової безпеки на кожен рік, як відношення обсягу дефіциту (BD) до обсягу ВВП (GDP):

$$L_{bds} = \frac{BD}{GDB} \times 100\%.$$

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки держави. Існують різні оцінки його граничного розміру. Наприклад, Маастрихтський договір серед інших умов потенційним учасникам валютного союзу ставить і таку, як межа дефіциту держбюджету (3 % від ВВП). Згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається у межах 3-4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту у середньосвітовому вимірі 4-5 % ВВП.

Інформація щодо дефіциту державного бюджету України міститься у законі про Державний бюджет України та у звітних матеріалах Міністерства фінансів, що стосуються виконання державного бюджету, а також у матеріалах Держкомстату України.

Обсяг внутрішнього і зовнішнього боргів держави – це обсяг непогашених на конкретну дату запозичень, здійснених державою на внутрішніх і зовнішніх ринках. Рівень боргової безпеки держави (L_{dis} – для внутрішнього боргу і L_{dfs} – для зовнішнього боргу) визначається співставленням, відповідно, внутрішнього або зовнішнього боргу (D_i , D_f) з обсягами ВВП (GDP):

$$L_{dis} (L_{dfs}) = \frac{D_i (D_f)}{GDB} \times 100\%.$$

Інформацію щодо обсягу внутрішнього і зовнішнього боргів та витрат Державного бюджету України на їх погашення та обслуговування надає Міністерство фінансів.

Критерієм «безпечності» боргів є спроможність держави їх погашати та обслуговувати. З огляду на це визначається порогове значення відношення боргу до ВВП. У міжнародній практиці вважається безпечним зовнішній державний борг, який не перевищує 60 % ВВП. Через недостатні фінансові ресурси та обсяги міжнародних резервів безпечний рівень абсолютного державного боргу не повинен перевищувати 30 % ВВП.

Рівень інфляції визначається зростанням цін, що викликає знецінення коштів населення і господарюючих суб'єктів. Рівень інфляції є визначальним щодо оцінки внутрішньої фінансової стабільності у країні. Для центральних банків головним завданням є дотримання певних інфляційних орієнтирів.

Проведення будь-яким центробанком грошово-кредитної політики

пов'язано з урахуванням інфляційного чинника. Європейський центральний банк виходить, насамперед, з того, щоб рівень інфляції у країнах зони євро не перевищував 2 %.

Рівень інфляції в Україні, який віднесено до основних соціально-економічних показників, розраховує Держкомстат у вигляді індексу споживчих цін у відсотках. Він залежить від зміни вартості кошика основних споживчих товарів.

Рівень монетизації економіки (L_{ms}) у конкретному році визначається у відсотках як відношення обсягу грошової маси за агрегатом МЗ (MSMЗ) до річного обсягу ВВП (GDP):

$$L_{ms} = \frac{MSMЗ}{GDB} \times 100\%.$$

Фактично, цей індикатор відображає рівень забезпечення економіки держави грошовими ресурсами. Дані щодо обсягів грошової маси містяться у бюлетенях Національного банку України. В них міститься також інформація щодо обсягу іноземної валюти у загальному обсязі грошової маси МЗ.

Міжнародні резерви НБУ. Від рівня міжнародних резервів НБУ значною мірою залежить зовнішня стабільність гривні, яка визначається абсолютністю її валютного курсу, а також платоспроможність держави стосовно погашення і обслуговування зовнішнього боргу.

Інформація щодо обсягу міжнародних резервів НБУ міститься у бюлетенях НБУ.

Вартість банківських кредитів визначається річними відсотками, що сплачує позичальник комбанку за користування його кредитами. Що вищий відсоток позичальник виплачує банку за користування кредитами, то менш привабливими і доступними ці кредити будуть для позичальника. І навпаки, зі зниженням вартості кредитів рівень їх доступності і привабливості для позичальника підвищується.

Слід зазначити, що рівень ставок кредитування економіки з боку комерційних банків залежить від рівня облікових ставок центрального банку, зміну яких використовується останнім для регулювання обсягів грошової пропозиції для економіки. Дані щодо рівня відсоткових ставок банківських кредитів для економіки містяться у Бюлетенях НБУ.

При формуванні критеріальних вимог щодо фінансової безпеки за основу взято підходи до визначення критеріїв та інтегрального індексу економічної безпеки за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [13]. Дана Методика може використовуватись для моніторингу окремих складових економічної безпеки з метою прийняття управлінських рішень щодо аналізу, попередження та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері, і зокрема, фінансовій.

Порогові значення індикаторів стану макроекономічної безпеки фінансової безпеки України подано у табл. 17.7 – 17.8 [13].

Таблиця 17.7

Порогові значення індикаторів стану макроекономічної безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Рівень «тінізації» економіки, % до ВВП	не більше 30
2	Відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 75
3	Відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 50
4	Відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення, %	не менше 100
5	Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	не менше 25
6	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів, % до ВВП	-1,5 - +1,5
7	Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-1 - +1
8	Відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати, разів	не менше 1
9	Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах, %	не менше 14-15
10	Частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах, %	не більше 20

Таблиця 17.8

Порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	2	3
1. Бюджетна безпека		
1.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30
1.2	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
1.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
1.4	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
1.5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15
1.6	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30
2. Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
2.1	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50

1	2	3
2.2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
2.3	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
2.4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
2.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30
2.6	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	не більше 5
3. Валютна безпека		
3.1	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
3.2	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
3.3	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	не менше 3
4. Боргова безпека		
4.1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
4.2	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
4.3	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200
4.4	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
4.5	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12
4.6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	не більше 20
4.7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
4.8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25
4.9	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30
5. Безпека страхового ринку		
5.1	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12
5.2	Показник «щільності страхування» (страхові премії на одну особу), дол. США	не менше 140
5.3	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30
5.4	Рівень страхових виплат, %	не менше 30
5.5	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	не більше 25
5.6	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	не більше 30

1	2	3
6. Безпека фондового ринку		
6.1	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
6.2	Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
6.3	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30
7. Банківська безпека		
7.1	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
7.2	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30

Підводячи підсумок вищезазначеному, треба підкреслити, що **для підвищення фінансової безпеки в Україні важливо забезпечити:**

– удосконалення системних довгострокових підходів до оптимізації боргової політики України з урахуванням зростаючих фінансових ризиків у світовій економіці. Проведення моніторингу за станом та динамікою формування заборгованості вітчизняними органами місцевого самоврядування з метою контролю над її рівнем;

– удосконалення тактики здійснення запозичень на міжнародному ринку з урахуванням існуючих викликів та загроз;

– посилення моніторингу за інфляційними тенденціями у світовій економіці з метою завчасної оптимізації зовнішньоторговельної політики, націленої на подолання негативного сальдо торговельного балансу;

– розроблення системи заходів розвитку внутрішнього ринку як ключового компенсатора втрат за умов справдження негативного зовнішнього сценарію.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Фінансова безпека держави у системі економічної безпеки.
2. Сутність бюджетної та податкової безпеки на сучасному етапі економічних реформ.
3. Вплив державних боргів на фінансову безпеку держави.
5. Грошово-кредитна політика як складова частина фінансової безпеки держави.
6. Інвестиційна складова фінансової безпеки держави.

Теми рефератів

1. Вплив податкової та бюджетної політики на ресурсний потенціал суб'єктів господарювання.
2. Проблеми та перспективи формування фондового ринку України.
3. Іноземний досвід реформування пенсійних систем.
4. Іноземні інвестиції як важливий ресурс забезпечення макроекономічної стабільності України.
5. Проблеми фінансування соціальних зобов'язань держави.
7. Податкова політика в Україні у контексті її впливу на фінансову безпеку держави.
8. Інфляція в Україні: проблеми, ризики, перспективи.
9. Державна політика зростання доходів населення та його платоспроможності.
10. Вплив структури доходів населення на рівень споживання.

Контрольні запитання

1. Розкрийте економічну сутність поняття «фінансова безпека держави».
2. Що виступає суб'єктом фінансової безпеки держави?
3. Назвіть основні загрози фінансовій безпеці держави.
4. Що являє собою індикатор та порогові значення індикаторів?
5. Дайте визначення поняття «бюджетна безпека держави».
6. Назвіть основні проблеми бюджетної системи.
7. Що являє собою бюджетний дефіцит? Як він впливає на фінансову безпеку держави?
8. Дайте визначення поняття «боргова безпека». Охарактеризуйте основні індикатори, що визначають боргову безпеку.
9. Хто затверджує структуру і граничний розмір державного боргу країни?
11. Назвіть основні заходи підвищення боргової безпеки.
12. Що являє собою інфляція? Хто розраховує рівень інфляції в Україні?
13. Назвіть основні загрози фінансовій безпеці, які спонукає інфляція. Охарактеризуйте напрямки антиінфляційної політики.
14. Дайте визначення поняття «валютна безпека держави».
15. Які переваги та недоліки у залученні іноземного капіталу банківським сектором України.
16. Назвіть основні заходи щодо поліпшення діяльності банківського сектору.
17. Дайте визначення поняття «інвестиційна безпека держави». Охарактеризуйте основні індикатори, що визначають інвестиційну безпеку.
18. Назвіть загрози інвестиційній безпеці держави.

Тести

1. Бюджетний дефіцит являє собою:

- 1) перевищення доходів бюджету над його видатками;
- 2) перевищення видатків бюджету над його доходами;
- 3) урівноваження доходів та видатків;
- 4) зменшення витрат держави.

2. Індикаторами боргової безпеки є:

- 1) стан платіжного балансу;
- 2) рівень інфляції;
- 3) обсяги внутрішніх та зовнішніх боргів держави;
- 4) оцінка ризиків здійснення державних запозичень.

3. Процес погашення основного обсягу заборгованості й відсотків за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик називається:

- 1) рефінансування державного боргу;
- 2) реорганізація фінансової політики держави;
- 3) монополізація економіки держави;
- 4) уніфікація державного боргу.

4. Індекс споживчих цін розраховується:

- 1) Міністерством фінансів;
- 2) Держкомстатом України;
- 3) Державною казначейською службою;
- 4) Кабінетом Міністрів.

5. Рівень фінансової безпеки характеризують:

- 1) коефіцієнти;
- 2) індикатори;
- 3) показники;
- 4) методи оцінки.

6. Підвищення загального рівня цін в економіці, яке спричинене зниженням купівельної спроможності грошей, внаслідок переповнення каналів обігу надлишковою кількістю паперових грошей, незабезпечених відповідним зростанням товарної маси називається:

- 1) інфляція;
- 2) дефляція;
- 3) стагфляція;
- 4) дефолт.

7. Порогові значення індикаторів фінансової безпеки визначаються:

- 1) експериментально на основі досвіду;

2) з урахуванням граничних критеріїв, встановлених для країн – кандидатів на вступ до ЄС;

3) як співвідношення значень індикаторів попереднього року до значень поточного року;

4) вірні відповіді 1) та 2).

8. *Визначте документи, які містять достовірну інформацію щодо дефіциту державного бюджету:*

1) Бюлетень НБУ;

2) закон про Державний бюджет України;

3) звітні матеріали Міністерства фінансів;

4) вірні відповіді 1) та 2);

5) вірні відповіді 2) та 3);

6) всі відповіді вірні.

9. *Критерієм безпечності внутрішніх та зовнішніх державних боргів є:*

1) здатність держави погашати борги;

2) спроможність держави погашати та обслуговувати борги;

3) надмірне зростання соціальних видатків порівняно із темпами зростання ВВП;

4) немає вірної відповіді.

10. *Для ефективного функціонування економіки та відновлення основних фондів загальний обсяг інвестицій щодо ВВП повинен бути в межах:*

1) 20-25 %;

2) 30-35 %;

3) 40-45 %;

4) 45-50 %.

11. *Згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинених країнах коливається у межах від розміру ВВП:*

1) 1-2 %;

2) 3-4 %;

3) 5-6 %;

4) 35 %.

12. *Забезпеченню податкової безпеки України сприятиме:*

1) оптимальне співвідношення прямих і непрямих податків;

2) упорядкування податкових пільг;

3) обґрунтування системи диференційованих ставок податків;

4) значне зростання прямих податків;

5) зростання ставки непрямих податків;

6) вірні відповіді 1), 2) та 3);

7) вірні відповіді 2), 4) та 5).

13. Внутрішнє запозичення здійснюється в Україні через:

- 1) облігації внутрішньої позики;
- 2) банківські кредити;
- 3) векселі;
- 4) всі відповіді вірні.

14. У країнах з розвинутою ринковою економікою частка бюджетних коштів у вартості інвестиційного проекту дорівнює:

- 1) 20-25 %;
- 2) 25-30 %;
- 3) 35-40 %;
- 4) 40-45 %.

15. Помірною вважається інфляція в діапазоні:

- 1) від 2 до 4 %;
- 2) від 5 до 10 %;
- 3) від 10 до 20 %;
- 4) від 20 до 25 %.

16. Право встановлювати в Україні валютний коридор або режим плаваючого валютного курсу належить:

- 1) МВФ;
- 2) НБУ;
- 3) МБРР;
- 4) Міністерству фінансів.

17. Валютне регулювання являє собою:

- 1) контроль за дотриманням валютного законодавства;
- 2) регламентацію державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій;
- 3) можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют;
- 4) усі відповіді вірні.

18. Співвідношення між сумою платежів, здійснених даною країною за кордоном, і сумою надходжень до цієї країни з-за кордону за певний період (рік, квартал, місяць) – це:

- 1) торговельний баланс;
- 2) баланс руху капіталів;
- 3) платіжний баланс;
- 4) валютний баланс.

19. Можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу

національної грошової одиниці щодо іноземних валют є:

- 1) платіжний баланс;
- 2) валютний коридор;
- 3) валютне регулювання;
- 4) валютний курс.

20. Елемент, що відображає хід процесу або стан об'єкта спостережень, його якісні та кількісні характеристики:

- 1) індикатор;
- 2) коефіцієнт;
- 3) показник;
- 4) метод оцінювання.

Завдання

До даних термінів доберіть єдине правильне визначення серед тих, що наведені нижче.

Терміни:

1. Фінансова безпека держави.
2. Індикатор.
3. Бюджетна безпека.
4. Бюджетний дефіцит.
5. Боргова безпека.
6. Інфляція.
7. Валютна безпека держави.
8. Валютний коридор.
9. Платіжний баланс.
10. Валютне регулювання
11. Інвестиційна безпека держави.
12. Інвестиційний клімат.

Визначення:

А. Спроможність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави при збалансуванні доходів і видатків та ефективне використання бюджетних коштів в процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки і оборони.

Б. Підвищення загального рівня цін в економіці, яке спричинене зниженням купівельної спроможності грошей, внаслідок переповнення каналів обігу надлишковою кількістю паперових грошей, незабезпечених відповідним зростанням товарної маси.

В. Можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземних валют.

Г. Ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, виконуючи існуючі зобов'язання та забезпечуючи соціально-економічний розвиток.

Д. Регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій. Воно є економічною необхідністю, зумовлено міжнародною економічною інтеграцією та співпрацею між країнами на світовому ринку. Валютне регулювання здійснюється безпосередньо НБУ.

Е. Перевищення видатків бюджету над його доходами.

Є. Рівень співвідношення між розміром інвестицій країни за кордон та отриманими інвестиціями, який задовольняє потреби внутрішньої економіки та підтримує позитивний платіжний баланс держави. **Ж.** Елемент, що відображає хід процесу або стан об'єкта спостережень, його якісні і кількісні характеристики.

З. Співвідношення між сумою платежів, здійснених даною країною за кордоном, і сумою надходжень до цієї країни з-за кордону за певний період

И. Забезпеченість держави достатніми валютними коштами, підтримування стабільності внутрішньої та зовнішньої купівельної спроможності грошової одиниці, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, виконання міжнародних зобов'язань, такий стан курсоутворення, який направлений на розвиток вітчизняного експорту та приплив іноземних інвестицій.

І. Рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

К. Сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, які забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія / В. А. Предборський ; Київський юрид. ін-т МВС Укр. – К. : Кондор, 2005.
2. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997.

3. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999.
4. Концепція економічної безпеки України / Ін-т. економ. прогнозування; Кер. проекту В.М. Геєць.– К.: Логос, 1999.
5. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія / НАН України; Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999.
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001.
7. Губський Б.В. Економічна безпека держави : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К.: ДП «Укрархбудінформ», 2001.
8. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави : навчальний посібник / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
9. Юрій С. І. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008.
10. Концепція фінансової безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.u-fin.com.ua/konsercia/008.doc
11. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. – К. : КНТ, 2007
12. Закон України «Про основи національної безпеки України». [Електронний ресурс] : від 19 червня 2003 р. № 964-ІУ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>.
13. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.
14. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
15. Барановський О. Л. Фінансова безпека : монографія / Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 1999
16. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / І. В. Самчинська А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко [та ін.] ; ІБСЕД. Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. - К., 2013.
17. Колодізев О. М., Середіна А. В. Державна система управління фінансовою безпекою України та правові засади її функціонування/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/.../10_30_47.pdf
18. Рівень тіньової економіки в Україні становив 45 % ВВП – Мінекономрозвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~1/2013/05/23/302415>.
19. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51.
20. Динаміка кредитних рейтингів України [Електронний ресурс] / сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

21. Звіт про виконання Програми управління державним боргом за 2012 рік [Електронний ресурс] / сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>
22. The world factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2186rank.html>.
23. Рожко О. Д., Музиченко В. А. Боргова безпека України в контексті світової фінансової кризи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1898>
24. Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zn.ua/img/st_img/osnovni-zasadi2011.doc.pdf.
25. Статистичні дані. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
26. Річний звіт Національного банку України за 2012 р. // Департамент статистики та звітності Національного банку України. – 2013.
27. Сухоруков А. І. Програмно-цільовий підхід до забезпечення економічної безпеки України // Стратегія екон. розв. України : Наук. зб. — Вип. 2—3 / Відп. ред. О. П. Степанов. — К. : КНЕУ. — 2000. — С. 14—21
28. Соціальна економіка : навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005.
29. Золотовалютні резерви України впали до мінімуму за 6 років. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/582038-zolotovalyutni-rezervi-ukrajini-vpali-do-minimuma-za-6-rokiv.html>
30. Єрмошенко А. М. Методи оцінки рівня фінансової безпеки страхових організацій / Єрмошенко А. М. // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2005. – № 3. – С. 116-123.
31. Шуригіна Н.Ю. Державні заходи щодо виходу страхового ринку України з кризового стану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/>
32. Програма економічних реформ Президента України на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
33. Розвиток ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/development>
34. Лук'янець О. В. Рівень економічної свободи України // Фінансовий простір. – 2012. – № 3 (7). – С. 49-53
35. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру / О. І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 7-25.
36. Фінансова система підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. А. О. Єпіфанова [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009.

ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

18.1. Основні аспекти фінансової системи Сполучених Штатів Америки

США – лідер світової економіки, одна з найбільших за територією і населенням країна у світі. Розвиток економічних процесів в Америці є головними генератором змін в економіці всього світу. Ділова активність США виступає головним індикатором для світової економіки, безпосередньо має вплив на зміни циклу і руху господарського стану інших країн і впливає на структуру міжнародного фінансового обміну.

До складу системи державних фінансів США входять: фінансова система федерацій, фінансова система 50 штатів, фінансова система 3044 графств, які становлять 95 тис. місцевих адміністративних одиниць, що мають понад 43 тис. округів. Така структура системи державних фінансів свідчить про те, що підрозділ державного управління самостійно формує свій бюджет, керує бюджетним боргом, розробляє і здійснює податкову політику.

Фінансова система США складається з таких елементів:

- фінанси федерації, які включають федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних підприємств;
- фінанси 50 штатів, кожен з яких має власний бюджет, спеціальні фонди та фінанси підприємств, що знаходяться у власності штату;
- місцеві фінанси, до яких входять місцеві бюджети (графств та інших місцевих адміністративних одиниць, серед яких – округи, муніципалітети, міста), фінанси комунального господарства, різноманітні фонди.

Така структура системи державних фінансів вказує на те, що підрозділ державного управління самостійно формує свій бюджет, керує бюджетним боргом, розробляє і здійснює податкову політику.

Організація фінансової системи в США характеризується високим рівнем автономності – кожен з рівнів державного управління самостійно проводить бюджету та податкову політику. Загалом через державні фінанси перерозподіляється близько третини ВВП.

Всі урядові видатки розподіляються між рівнями фінансової системи приблизно у таких пропорціях: на федеральні фінанси припадає 60 %, на фінанси штатів – 15 і на місцеві фінанси – 25 %. Із загальнодержавного рівня забезпечується національна оборона, деякі програми соціального захисту, видатки на обслуговування державного боргу, на розвиток економіки, на зовнішні зв'язки, фінансування загальнодержавної влади.

Оскільки США є федеративною державою, то **бюджетна система** складається з трьох бюджетних рівнів: федеральний, бюджети штатів та місцеві бюджети (загалом більше 12 тисяч). Бюджетна історія США налічує два століття. За цей час бюджетні відносини трансформувались у чітку злагоджену систему, що дає змогу ефективно вирішувати масштабні зовнішні та внутрішні проблеми.

Бюджетний рік у США починається 1 жовтня і закінчується 30 вересня. Бюджетний процес складається з трьох основних стадій, тісно пов'язаних між собою:

- 1) вироблення президентського варіанту проекту бюджету;
- 2) робота Конгресу над бюджетом;
- 3) виконання бюджету.

Федеральний (державний) бюджет США як фінансовий документ складається з кількох томів – власне бюджет, пояснення до нього, історичні дані, добірка економічного аналізу та брошури, що пояснюють процедури бюджетного процесу, обсягом загалом близько 3000 сторінок.

Формування бюджету починається не пізніше весни кожного року. Грунтуючись на вказівки президента, щодо бюджетних пропозицій, Адміністративно-бюджетне управління (АБУ) разом з Міністерством фінансів відпрацьовує державний бюджет як на наступний рік, так й на наступні чотири роки, для керування підготовкою їхніх бюджетних запитів.

Після затвердження державного бюджету Конгресом починається його виконання, а контроль за цим процесом покладається на Адміністративно-бюджетне управління та Міністерство фінансів.

Доходною частину Штатів становлять: прибутковий податок, податок на прибуток корпорацій та податок з продаж. Якщо перші два податки вносяться у федеральний бюджет за єдиними ставками на всієї території країни, то надходження в бюджети штатів відбувається за нормативами, що встановлюються місцевими органами законодавчої влади.

Основним засобом як державного, так і муніципального запозичення в США є емісія облігацій штатів і муніципальних облігацій. Державний уряд не несе відповідальності за цінні папери, які були випущені органами влади нижчестоящого рівня. Інвестори спираються на рейтинги приватних агентств, які визначають ціну запозичень бюджетів штатів та муніципалітетів на відкритому ринку

За останні роки в США було сформовано параметри розподілу і перерозподілу коштів між бюджетами трьох рівнів: приблизно 65 % сукупних витрат консолідованого бюджету проходять через федеральний бюджет і 35 % – частка інших двох бюджетів, яка розподіляється між штатами і місцевими органами.

Бюджети в США керуються шляхом дотацій і відрахувань. Ресурси прямують одночасно за чотирма каналами: з федерального бюджету – у бюджети штатів і місцеві бюджети; з бюджетів штатів – у місцеві бюджети; з місцевих бюджетів – у бюджети штатів; та між місцевими бюджетами.

Бюджетна система США характеризується сталістю бюджетно-податкових відносин держави і регіонів. Фактично штати мають рівні права в цій галузі з федерацією в цілому, тому на рівні федерації та у штатах існують ідентичні за найменуванням податки (прибутковий податок з населення і з корпорацій). Найбільш принциповим обмеженням податкових прав штатів є заборона на введення окремих непрямих податків, які перешкоджають свободі торгівлі між штатами, що заборонено Конституцією США. Саме тому середня ставка податку з продажів, яка забезпечує до 30 % бюджетних надходжень, становить за штатами приблизно 4 % у роздрібній ціні. Прямий перерозподіл коштів між штатами практично відсутній. Але Конгрес США відповідно з Конституцією має право фінансувати витрати тільки на «загальний добробут США», що також перешкоджає перерозподілу коштів між регіонами. Штати можуть встановлювати будь-які форми податків, але не можуть перешкоджати міжрегіональним господарським зв'язкам, які і призводять до рівного податкового тиску.

Основною формою фінансових зв'язків між центральним урядом і місцевими органами влади США є блоки і програми розподілу доходів.

Блоки – це федеральні субсидії, які надаються штатам і місцевим органам влади для використання у визначеній законом галузі.

Програма розподілу доходів – принцип розподілу повноважень між центральним урядом і владою штатів у сфері фінансів.

Державний бюджет США складається з двох частин: урядового бюджету та довірчих фондів (трастів).

За рахунок урядового бюджету відбувається фінансування національної економіки та соціальних програм. Довірчі фонди забезпечують фінансування інфраструктури а їх доходи формуються за рахунок надходжень від використання державної власності.

Головним джерелом надходжень у доходи державного бюджету є прибуткові податки і внески у фонди соціального страхування. Разом ці види податків забезпечують приблизно 80% доходів державного бюджету. Це відбувається оскільки, саме ці податки сплачуються основною масою американських робітників та службовців.

Податкові надходження від бізнесу і приватних підприємств у державному бюджеті США представлені наступними основними видами: прибутком корпорацій, акцизами (в США вони вважаються непрямими податками на бізнес), митними зборами та податками на дарування та нерухомість.

Приблизна структура видатків федерального бюджету така: 15 % спрямовується на оборону, приблизно 2 % – на освіту, 20 % – на охорону здоров'я, 20% – на обслуговування державного боргу, 20 % – на соціальне забезпечення. Освіта переважно фінансується з місцевих бюджетів та бюджетів штатів. Близько 40–60 % доходів регіональних бюджетів штатів та територіальних одиниць формуються за рахунок трансфертів.

Особливістю справляння податків у США є те, що один податок може стягуватись до різних бюджетів. Податки поділяються на федеральні, рівня

штату і місцеві. Систему федеральних податків складають: податок на доходи фізичних осіб, відрахування до фондів соціального страхування, податок на прибуток корпорацій, акцизи, податки на подарунки і спадок, мито та ін.

За рахунок податку на доходи формується приблизно 43 % доходів федерального бюджету, 39 % доходів дають надходження в рамках системи соціального страхування. Податок на прибуток забезпечує лише 10 % доходів федерального бюджету США.

Економіка США – одна з найбільш диверсифікованих національних економік світу, яка останні 100 років утримувала лідерство у світовій економіці. Однак з початку 2000-х років внаслідок кризи її вплив у світовій економіці трохи знизився.

Економіка США продовжує зростати дещо повільними темпами. Згідно останніх розрахунків, зростання ВВП у третьому кварталі 2012 року склало 3,1%. Станом на вересень 2013 року обсяг ВВП США складає 15,797 трлн. дол.

Бюро економічного аналізу США (БЕА) переглянуло показник зростання ВВП США за 2012 р. у бік поліпшення – з 2,2 до 2,8%. Перегляд пов'язаний зі зміною методики підрахунку динаміки ВВП, зокрема з переглядом обліку пенсійних зобов'язань і переглядом обліку витрат на наукові розробки та дослідження, які тепер розглядаються як інвестиції. Переглянувши за новою методикою динаміку ВВП в 2012 р., експерти виявили більш високий рівень заощаджень американських домогосподарств, що є доброю ознакою поліпшення ситуації в споживчому секторі в майбутньому.

За результатами десяти місяців 2012 року зовнішньоторговельний дефіцит США сягнув -452,5 млрд. дол. (-459,3 за цей же період минулого року), при цьому загальний експорт США склав 1828,7 млрд. дол., а імпорт – 2281,2 млрд. дол.

Рівень безробіття на початку 2012 року складав 8,5%, однак станом на листопад 2012 року він знизився до 7,7% (або близько 12 млн. осіб).

Основні макроекономічні показники США наведено у табл. 18.1.

Таблиця 18.1

Основні макроекономічні показники США за 2012 рік

Номінальний ВВП США	15,579 трлн. дол (станом на жовтень)
Зростання реального ВВП США	3,1 % (за III квартал 2012 р.)
ВВП США на душу населення	49 тис. дол.
Рівень безробіття США	7,7 % (станом на листопад)
Національний борг США	16,369 трлн. дол. (станом на листопад)
Поточний індекс споживчих цін	- 0,3 % (за листопад)
Темпи промислового виробництва США	1,1 % (за листопад)

Поточна облікова ставка ФРС	0,16 % (станом на листопад)
Експорт США	1828,715 млрд. дол. (станом на жовтень)
Імпорт США	2281,230 млрд. дол. (станом на жовтень)
Торговельне сальдо США	– 452,515 млрд. дол.
Експорт товарів з України в США	1142 млн. дол. (станом на жовтень)
Імпорт товарів з США в Україну	1579 млн. дол. (станом на жовтень)
Сальдо двосторонньої торгівлі	– 437 млн. дол.
Держбюджет США	2013 фінансовий рік (жовтень-листопад):
Доходи	346 млн. дол.
Видатки	638 млн. дол.
Дефіцит	– 292 млн. дол.

Бюджетам більш нижчого рівня надається цільова фінансова допомога у вигляді грантів двох типів: блоків-грантів та категорійних грантів.

Блоки-гранти виділяються на фінансування широкого кола видаткових статей, а саме на охорону здоров'я, соціальне забезпечення та на фінансування інших видаткових груп.

Категорійні гранти фінансують окремі видаткові програми.

Фінансова інфраструктура Сполучених Штатів Америки містить у собі: процедури бухгалтерського обліку та судочинства; розрахунково-клірингові організації (займаються торговельною діяльністю фінансовими інструментами); регулюючі органи (регулюють учасників фінансової системи).

Державний борг США станом на 2013 р. збільшився до 16 трлн дол. Таким чином він досяг історичного максимуму.

Зростання державного боргу США зумовлено:

- фінансово-економічною кризою;
- витратами коштів на запобігання обвалу на Уолл-стріт;
- війнами в Афганістані та Іраку;
- заходами економічного стимулювання;
- витратами на систему соціального страхування пенсіонерів та інші урядові програми.

Теоретично підвищення «стелі» державного боргу може привести до дефолту, проте на практиці США досі ніколи не оголошували мораторій на виплату відсотків по своїх зобов'язаннях.

18.2. Особливості функціонування фінансової системи Японії

Японія – країна з конституційною монархією. Особливості її фінансового ладу – вертикальна інтеграція фірм, їх групування, що пронизують всю систему ділових відносин у країні.

Розрізняються два рівні чи типи утворення економічних групувань.

Перший – базується на переплетенні капіталу та особистої унії.

Другий – визначає наявність груп, які є об'єднанням великих компаній із дрібними та середніми, що базуються на зв'язках різних видів, головними з яких виступають виробничі, обумовлені головними підприємствами.

Особливість фінансової моделі Японії полягає в єдності державного апарату і великого капіталу у вирішенні загальних проблем. Основні цілі і завдання загальнонаціональних планів фінансового розвитку конкретно втілюються в змісті внутрішньо корпоративних планів, що мають директивний характер. За рахунок цього утворюється складана, взаємозв'язана система фінансового планування.

В розвитку Японії проявляється чітка тенденція формування моделі самоврядування без поєднання її з акціонерною власністю. Юридичні особи купують акції для забезпечення стабільності зв'язків з тими чи іншими фірмами. Система взаємного утримання акцій майже цілком виводить компанії з-під впливу коливань на фондовій біржі і зовнішньої скупки акцій. Встановлення довгострокових зв'язків між банками і компаніями забезпечуються не тільки через взаємне володіння акціями, а й через кредитування.

Серед державних фінансових організацій існують: Центральний банк Японії і Японський банк розвитку, 11 суспільних фінансових організацій, а також система поштових установ.

Вищим органом державної влади і єдиним законодавчим органом Японії є Парламент, що складається з двох палат: **Палата представників** (512 депутатів) і **Палата радників** (252 депутати).

Виконавча влада здійснює, крім традиційного фінансування країни через поточний бюджет, дохідна частина якого формується за рахунок податків, ще й паралельну, теж державну, систему фінансування економічних проектів, але із залученням позабюджетних, у традиційному розумінні, коштів. Ця система називається державною інвестиційною програмою і використовується для розвитку пріоритетних, з погляду держави, виробництв та об'єктів. Таким чином, фактично уряд Японії має реальний важіль проведення структурної і промислової політики.

Програма державних позик та інвестицій відрізняється від загальнодержавного бюджетного фінансування тим, що її кошти виділяються на умовах зворотності, терміновості і платності. Капіталовкладення і позики, отримані компаніями в рамках цієї Програми, підлягають повному поверненню з нарахуванням відсотків, які сьогодні встановлюються в основному на рівні приватних кредитних установ.

Програма розробляється урядом одночасно з підготовкою проекту «звичайного» поточного бюджету, але окремо від нього. Японський інвестиційний бюджет також проходить щорічне затвердження в парламенті.

Фінансовими джерелами Програми державних позик та інвестицій є:

- 1) система заощаджень громадян;
- 2) система страхування життя;
- 3) пенсійні фонди;
- 4) спеціальний рахунок промислового інвестування;
- 5) гарантовані урядом зобов'язання в позики.

Програми державних позик і інвестицій оперує на теперішній час капіталами, що досягають 10 % вартості ВВП. Це приблизно відповідає сумі, що становить 2/3 загальних витрат бюджету.

Доходи і витрати бюджету мають певне групування, яке містить розділи, статті і параграфи. Доходи підрозділяються 7 підрозділів, 11 статей і 43 параграфи, витрати – на 13 розділів, 41 статтю і 242 параграфи. Характерною рисою бюджету Японії є те, що невикористані кошти переходять на наступний бюджетний рік.

Доходна частина Японії складається з податкових і неподаткових надходжень. **Серед податкових надходжень** близько 40 % становить прибутковий податок в фізичних осіб, близько 30 % – податок на прибуток юридичних осіб (на прибуток компаній) і також близько 30 % – непрямі податки (стягнуті з продажу алкогольних напоїв, сигарет, предметів розкоші).

У порівнянні з іншими країнами **частка неподаткових надходжень** у Японії досить висока. До них відносяться доходи від орендної плати, продажу, штрафи, доходи від лотереї, позики.

Реалізація державного бюджету здійснюється в трьох основних формах: прямі виплати (в основному на утримання адміністративного апарату), витрати коштів на спец рахунках (пенсійне забезпечення, соціальне страхування, громадські роботи, оборона) і фінансова допомога місцевим адміністраціям.

Величезну частину витрат державного боргу становлять соціальні витрати. А серед них – пенсії по старості та інвалідності. Це пов'язано з тим, що чисельність даної категорії через підвищення тривалості життя постійно зростає.

Пенсійна система Японії досить складна та багаторівнева. Коштами державного бюджету забезпечується 1/3 виплат базової пенсії. Інше виплачується за рахунок різних пенсійних фондів.

За рахунок бюджету фінансується в Японії так звана **суспільна допомога**. Вона охоплює тих, хто сам не може забезпечити мінімальний рівень життя. Така допомога надається на основі Закону «Про гарантії прожиткового мінімуму» і виплачується за сімома номінаціями: на повсякденні потреби, освіту, житло, медичне обслуговування, материнство, по безробіттю, на похорони.

Особливу увагу державний бюджет Японії приділяє освіті та науці, це пояснюється тим, що Японія перетворила науку в головний структурний фактор економічного розвитку. Приріст ВВП за рахунок наукових досягнень

забезпечується на 75-80 %. Серед витрат на науку 13 % становлять асигнування на соціальні науки, а 87 % – на природні та технічні.

За рахунок державного боргу фінансується дорожнє будівництво, роботи з розвитку авіаційного і залізничного транспорту, систему зв'язку, витрати з ліквідації наслідків стихійних лих.

Стосовно військових витрат, то їх рівень в Японії, у порівнянні з іншими країнами з розвинутою економікою досить низький. Військові витрати в Японії не виходять за межі 1 % ВВП.

Фінансовий рік у Японії починається 1 квітня і закінчується 31 березня наступного року. **Підготовка проекту бюджету здійснюється Міністерством фінансів.** Інші міністерства і відомства готують пропозиції щодо обсягу і структури своїх бюджетів, а також з деяких інших фінансових питань і не пізніше 31 серпня направляють відповідні документи в бюджетний департамент Міністерства фінансів.

Бюджетний департамент Міністерства фінансів – з вересня до грудня розглядає матеріали, що надійшли, порівнює ці питання з передбачуваними доходами та на їх основі розробляє проект бюджету. Проект направляє для узгодження в Управління економічного планування, а потім на розгляд Кабінету Міністрів.

Після схвалення Кабінетом міністрів уряд вносить виправлення, у січні представляє проект бюджету на затвердження в парламент і намагається забезпечити його прийняття до початку нового фінансового року. Після обговорення в бюджетній комісії парламент затверджує бюджет у вигляді закону.

За рахунок коштів місцевих органів влади в Японії фінансується розвиток виробничої інфраструктури, заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків стихійних лих. Крім того, через місцеві бюджети здійснюються витрати на підготовку робочої сили, виплати різноманітних допомог, пенсій. Значна частина бюджетних коштів витрачається на утримання місцевих органів влади, у тому числі поліції, органів суду і прокуратури.

Місцеві бюджети в Японії зводяться без дефіциту. Крім загально балансу року, враховується реальний баланс, що розраховується шляхом виключення з балансу залишку фінансових ресурсів попереднього року.

З метою перерозподілу фінансових ресурсів для вирівнювання фінансового потенціалу префектур у Японії створена спеціальна установа – **Фонд фінансового вирівнювання.** Формується він у складі бюджету центрального уряду, з метою визначення територій, які мають право на одержання коштів з фонду вирівнювання, розраховуються бюджети стандартних територій.

Бюджетна діяльність місцевих органів поділяється на 6 категорій:

- охорона громадського порядку;
- громадські роботи;
- освіта;
- соціальне забезпечення;

- сприяння ринку зайнятості;
- сприяння розвитку промисловості й економіки.

Для кожної категорії визначається одиниця виміру витрат і загальні витрати.

Сума витрат за всіма категоріями діяльності дає показник **базових фінансових потреб**.

Базові фінансові потреби *корегуються на коефіцієнти модифікації* з метою визначення базових фінансових потреб реальних територіальних органів влади.

Фонд вирівнювання формується за рахунок наступних відрахувань:

- 32 % надходжень особистого прибуткового податку, податку на прибуток корпорацій і акцизу від алкоголю;
- 24 % надходжень податку на товари і послуги;
- 5 % надходжень від акцизу на тютюнові вироби;
- 19 % від інших надходжень.

Сьогодні Японська економіка переживає складний період свого існування.

Сума загального державного боргу Японії у фінансовому 2012 році перевищила позначку 1 тис. трлн єн (майже \$ 12,6 трлн). Дана сума складається з непогашених урядових облігацій, рахунків за короткостроковими платежами, які були відкладені, і кредитів від великих фінансових інститутів.

Варто зауважити, що розмір державного боргу вже більше ніж вдвічі більший від ВВП Японії. У даний момент країна впевнено утримує досить неприємну першість за цим показником серед всіх провідних розвинутих держав.

Зростання економіки було відзначено в I кварталі 2012 р., тоді воно склало 1,2 % у порівнянні з IV кварталом 2011 р. У наступних кварталах було відзначено рецесію або скорочення ВВП. Зокрема, в IV кварталі 2012 р. ВВП знизився на 0,1 %. Зростання внутрішнього споживання склало 0,4 % в порівнянні з попереднім кварталом, а рівень капітальних витрат за період із жовтня по грудень 2012 р. знизився на 2,6 % в порівнянні із III кварталом минулого року.

Рівень інфляції в Японії у 2012 р. знизився на 0,1 % порівняно із 2011 р. Таким чином, 2012 р. став четвертим роком поспіль, коли рівень інфляції у Японії знижується. У грудні 2012 р. індекс споживчих цін у Японії знизився на 0,2 % в порівнянні з груднем 2011 р.

Дефіцит торгового балансу Японії у 2012 р., за попередніми даними, склав 78,5 млрд дол. Варто зазначити, що дефіцит торгового балансу став найбільшим за всю історію Японії. У 2011 р. аналогічний показник становив 54 млрд дол.

Боргове навантаження Японії, яке вдвічі перевищує обсяг ВВП країни, продовжує зростати, оскільки уряд країни змушений продавати облігації, щоб залучити кошти для реконструкції об'єктів інфраструктури після землетрусу який відбувся у березні 2011 року.

Рейтингові агентства Moody's Investors Service і Standard & Poor's знизили рейтинги Японії в цьому році, відзначивши відсутність в уряді реальних планів скорочення боргового навантаження, що є найзначнішим серед розвинених країн.

Подібного роду показники значно перевищують допустимі нормативи для країн, які хочуть приєднатися до системи єдиної європейської валюти.

18.3. Основні положення побудови фінансової системи Великобританії, Німеччини та Франції

Велика Британія – одна з найстаріших у світі країн з ринковою економікою та парламентсько-конституційною політичною системою.

Повна офіційна назва унітарної країни **Великобританія** – Об'єднане Королівство Великобританії та північної Ірландії. До складу Об'єданого Королівства входять: Англія, Шотландія, Уельс та Північна Ірландія.

Державний бюджет Великобританії складається з двох частин: Консолідований фонд, в якому відбуваються передбачені видатки та доходи, та національний фонд позик, завдяки якого проходять капітальні витрати.

Перевищення доходів над видатками Консолідованого фонду включаються до частини Національного фонду позик. І навпаки, дефіцит Консолідованого фонду покривається за рахунок Національного фонду позик.

Основна структура доходів та витрат державного бюджету Великобританії представлено у табл. 18.2.

Таблиця 18.2

Структура податкових доходів та витрат державного бюджету Великобританії, %

ДОХОДИ	100	ВИДАТКИ	100
Прибутковий податок	25–30	Військові асигнування	23
Податок на прибуток корпорацій	11	Витрати на втручання в економіку	7
Податок на реєстрацію автомобілів	15	Допомога місцевим органам влади	16
ПДВ	15	Витрати на соціальні цілі	43
Податок на соціальне страхування	20	На утримання державного апарату	3
Неподаткові надходження в державних підприємств	7	Внески в бюджети Європейських країн	2
Інші доходи	4–6	Інші витрати	6

Бюджетний рік Великобританії починається з 1 квітня і завершується 31 березня наступного року.

Особливості бюджетного процесу Великобританії полягає у тому, що Парламент країни щорічно приймає «фінансовий закон», який фіксує зміни та внески в систему бюджетних законів. Вирішальну роль в бюджетному процесі Великобританії відіграє Казначейство, яке відповідає за законодавчу базу. А за стосунки з фінансовими інститутами з метою забезпечення дотримання нормативних вимог Казначейства – відповідає Управління з фінансового регулювання і нагляду.

Фінансово-бюджетна політика Великобританії заснована на двох основних економічних правилах:

1) «золоте правило» – уряд країни робить позики з метою інвестування цих коштів у певний сектор економіки;

2) «правило стабільного інвестування» – відношення суми внутрішнього державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має утримуватися на стабільному і розумному рівні.

Основні макроекономічні показники Великобританії за 2012 рік представлені у табл. 18.3

Таблиця 18.3

Основні макроекономічні показники Великобританії за 2012 рік

Номінальний ВВП	2,375 трлн. дол. США у 2012
Зростання реального ВВП	– 0,1 % (2012)
ВВП на душу населення	36.700 дол. США (2012)
Рівень безробіття	7,8% (2012)
Національний борг	88,7% ВВП (2012)
Інфляція	2,4 % (2012)
Експорт	481 млрд дол. США (2012)
Імпорт	646 млрд дол. США (2012)
Доходи	995,9 млрд. дол. США (2012)
Витрати	1,183 трлн. дол. США (2012)

Фінансова система Великої Британії складається:

- з державного бюджету;
- місцевих бюджетів;
- спеціальних позабюджетних фондів;
- фінансів державних підприємств та корпорацій.

Кожна ланка бюджетної системи є незалежною та функціонує автономно. Головну роль у фінансовій системі відіграє бюджет центрального уряду (державний бюджет Великої Британії).

Державний бюджет складається з двох частин: звичайного бюджету (або Консолідованого фонду) та Національного фонду позик.

Зі звичайного бюджету здійснюються переважно видатки поточного характеру. Вони поділяються на:

- видатки, які щорічно затверджуються парламентом (приблизно 96 % загального обсягу);

- витрати постійного обслуговування, які не затверджуються парламентом. До них зараховуються кошти, що спрямовуються у Національний фонд позик для сплати відсотків за державним боргом та витрати за Цивільним листом (видатки на утримання королеви).

Система оподаткування Великобританії передбачає систему регламентування пільг для малозабезпечених верств населення – 10% податок на прибуток, а також кредит для оподаткування прибутку найбільш низькооплачуваних категорій працівників. Цей процес сприяє зростанню довгостроковому оподаткуванню, оскільки в 1998 році остаточно скасовано авансовий податок на корпорації.

У Великобританії існують такі ставки податку на доходи фізичних осіб: мінімальна (0 %, для річного доходу до 2440 ф. ст.), базова (20 %, 2 440 – 37 400 ф. ст.), максимальна (40 %, понад 37 400 ф. ст.). А з квітня 2010 року у зв'язку з фінансовою кризою та потребою збільшення суми податкових надходжень, було запроваджено ставку податку у розмірі 50 % для доходів, які перевищують за рік 150 тис. ф. ст.

У Великобританії понад 30,6 млн осіб сплачують податок з доходів. При цьому основний тягар оподаткування лягає на заможні верстви. Статистика свідчить, що багаті платники податку, на яких поширюється максимальна ставка, формують понад 50 % надходжень. А ось частка незаможних верств з мінімальною на той час ставкою у 10 % становить лише 1%.

Щодо розподілу функцій фінансового посередництва для британських фінансових інституцій характерна досить чітка спеціалізація. Депозитно-позичкова – за небанківськими інституціями (численними й різноманітними страховими компаніями, пенсійними, інвестиційними фондами тощо).

За рівнем економічного розвитку, величиною економічного потенціалу, часткою у світовому виробництві, ступенем участі у міжнародному поділі праці та інших важливих критеріях Батьківщина першої в світі наукової школи управління державними фінансами та фіскального адміністрування, найпотужніша країна Європейського Союзу за рівнем економічного розвитку та фінансового потенціалу – **Федеративна Республіка Німеччина.**

ФРН належить до числа найбільш високо розвинутих держав світу, входить у «велику сімку». За загальним обсягом ВВП і за величиною промислового виробництва країна займає 4-е місце в світі, за середнім показником ВВП на душу населення Німеччина входить до першої десятки світу.

Бюджетна система Німеччини містить у собі бюджет федерації, бюджет 16 земель і приблизно 11 тис. бюджетів громад, які утворюють ще й округи. У фінансовій статистиці Німеччини всі перелічені ланки об'єднані в поняття «зведений (консолідований) державний бюджет», показники якого звільнені від повторного підрахунку, пов'язаного їх взаєминами між бюджетами різних рівнів.

Головні фінансові управління і Податкові інспекції є структурними підрозділами Міністерства фінансів і одночасно вони діють як представники федерації. Головне фінансове управління (ГФУ) або Верховна фінансова дирекція існує тільки на рівні земель і керує підвідомчими податковими інспекціями.

Наявність системи фінансового вирівнювання обумовлене нерівними економічними можливостями окремих земель, обумовлених природно-географічними, історичними, демографічними і культурними розбіжностями, конституційно закріпити бюджетну самостійність федерації.

Конституція ФРН визначає рівноцінні потреби федерації, земель і громад у коштах і передбачає приблизно однакову частину податкових надходжень у дохідну частину бюджетів різних рівнів.

Податкова система ФРН включає дві групи податків:

- **власні** (закріплені, які надходять повністю у відповідний бюджет);
- **загальні** (які надходять за нормативами між бюджетами).

Основи податкової системи законодавчо закріплені на федеральному рівні, а землі не можуть змінювати ставки та механізм основних податків. Збір податків розподілений між федеральними і земельними фінансовими відомствами.

Забезпечення економічної рівності створює перепони самостійності і незалежності, до якої прагнули землі, будучи суб'єктами федеральної держави. Це створює певну загрозу зрівняльності, що згодом викликало серйозне невдоволення фінансово сильних земель, яке особливо проявилось після об'єднання Німеччини в 1990-і роки.

У ФРН нараховується 40 податків, **загальними** з яких є:

- прибутковий податок;
- податок на корпорації;
- податок з обороту.

До федеральних податків належать:

- доходи від фінансових монополій;
- митні збори;
- податок з вантажного автотранспорту;
- разовий податок на майно;
- податок на користь Європейського Союзу.

Податкова система земель охоплює приблизно 25 податків, до яких відносяться: податки на майно, спадщину, під час придбання земельної ділянки, на автомобілі, на пиво, на проведення лотереї, інших перегонів та утримання

гральних будинків та податок на пожежну оборону. Ці податки складають приблизно 85 % всіх податкових надходжень земель.

Велику питому вагу займають платежі із соціального страхування, що включають внески на медичне і пенсійне страхування та страхування із безробіття.

Громади одержують промисловий, поземельний податок і місцеві податки (на собак, охорону і риболовлю, на додаткове житло).

З метою акумуляції ресурсів на потреби горизонтального і вертикального вирівнювання створений **Федеральний Фонд фінансового вирівнювання**, який формується за рахунок відрахувань частини податку на додану вартість (основна ставка – 15 %, пільгова ставка – 7 %).

Розподіл ПДВ починається з вертикального фінансового вирівнювання, тобто податкові надходження розподіляються між федераціями, землями частково громадами на основі договору федерального уряду.

Наступним етапом розподілу ПДВ пов'язаний із горизонтальним вирівнюванням фінансового потенціалу різних земель:

- 75 % надходжень цього податку розподіляють між бюджетами земель пропорційно чисельності населення і відповідно економічної і демографічної ситуації;
- 25 % податку спрямовують до Фонду фінансового вирівнювання земель, за рахунок якого економічно слабкі землі одержують додаткові субсидії.

Контроль фінансового ринку над виробничим сектором Німеччини здійснюють універсальні банки, які мають прямий доступ до внутрішньої інформації фірми як великі акціонерні промислові фірми. Вони, крім того, використовують голосування за дорученням своїх дрібних вкладників, а також посилають представників у наглядові ради промислових компаній.

ВВП Німеччини в 2012 р. в порівнянні з 2011 р. підвищився на 0,7%. За підсумками 2012 р. німецький бюджет вперше з 2007 р. показав профіцит у розмірі 0,1% ВВП.

Зростанню ВВП Німеччини в 2012 р. сприяло помітне зростання експорту. Так, зростання експорту Німеччини в 2012 р. склало 4,1% в річному численні. В той же час зростання імпорту в минулому році опинилося куди менш значним - 2,3%. Зростання споживчих витрат в 2012 р. на 0,8% також сприяло позитивній динаміці ВВП, проте інвестиції вперше з 2009 р. не змогли підтримати зростання німецького ВВП. За підсумками 2012 р. інвестиції в устаткування знизилися на 4,4 % в річному численні, інвестиції в будівництво – на 1,1 % в річному численні.

Франція є однією з провідних західних держав Європи. Вона займає сьоме місце серед усіх країн світу – 4,7 % ВВП з 1 % населення земної кулі.

Фінансова система Франції має багато ланок, але відрізняється високим ступенем централізації. Центральний бюджет (загальний бюджет, приєднані бюджети різних державних організацій, спеціальні рахунки казначейства) акумулює приблизно 80 % усіх доходів і витрат фінансової системи Франції.

Бюджетна система Франції багатоланкова, але відрізняється високим ступенем централізації. Складова бюджетної системи акумулює приблизно 80% усіх доходів і витрат фінансової системи і включає центральний бюджет, приєднані бюджети і спеціальні рахунки Казначейства. Дані бюджети містять доходи і витрати, пов'язані з поточною діяльністю, і інвестиційні витрати та спеціальні ресурси, які виділяються на їх покриття.

Спеціальні рахунки Казначейства – це різні фонди соціально-культурного характеру і торгівельні рахунки Казначейства.

За допомогою бюджетної системи Франції перерозподіляється приблизно 20 % ВВП і 50 % національного доходу.

Структура податкових доходів бюджету формується у наступний спосіб: прямі податки – 36 %, непрямі податки 59,2 % неподаткові надходження – 4,8 %.

Головне податкове управління (ГПУ) Франції збирає приблизно 50 % сукупного доходу центрального і місцевих бюджетів і забезпечує приблизно 80 % усіх доходних надходжень бюджету.

Французька податкова система відома своїм податковим контролем. Зокрема за несвоєчасне подання декларації податок стягується в повній сумі з одночасним накладанням штрафу в розмірі 0,75% на місяць (9% на рік), а якщо дохід прихований навмисне з метою ухилення, то штраф складає від 40 до 80% від суми нарахованого податку. У разі регулярного применшення доходів податки стягують у безспірному порядку з рахунків платника, при серйозних порушеннях податкового законодавства (фальсифікація документів тощо) передбачається кримінальна відповідальність аж до тюремного ув'язнення. При цьому у Франції на відміну від України звинувачення в ухиленні від сплати податків юридичної особи пред'являють лише керівникові підприємства, а у разі переплати податків відповідна різниця повертається негайно з відсотками. Списання боргів або податкова амністія проводиться під час президентських виборів, один раз у п'ять років.

Витрати місцевих органів влади розподіляються за двома частинами:

– поточний (функціональний) бюджет, який фінансує приблизно 1/3 витрат місцевих органів влади (поліцію, цивільну оборону, пожежну охорону, управління), 1/3 витрат на освіту та культуру;

– інвестиційний бюджет місцевої влади, за допомогою якого здійснюються великі капіталовкладення.

Джерела доходів поділяються на:

– **внутрішні** – від муніципальної власності, місцевого господарства;

– **податкові** – забезпечують 50 % загальної суми надходжень, передбачених бюджетом;

– **зовнішні** – дотації та кредити.

Для вирівнювання доходів від різниці в отриманих податках використовується **глобальна (єдина) дотація функціонування**, тобто спеціальний фонд трансфертів для органів місцевого самоврядування, кошти з якого надаються комунам і департаментам Франції.

Головна особливість кредитної системи Франції – швидкий розвиток після Другої світової війни державного сектора у банківській системі. Цей процес відбувається шляхом націоналізації приватних банків, створення державних та спів державних установ, державного регулювання банківської справи.

18.4 Основи функціонування фінансової системи скандинавських країн

Скандинавськими країнами називають п'ять держав, які розташовані на території Скандинавського півострова. в північній частині Європи, до них відносяться: **Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія та Ісландія**. Три з них — Швеція, Норвегія та Фінляндія — становлять особливо значний інтерес у плані організації фінансів, оскільки тут сформовано модель загального добробуту із найвищими соціальними стандартами та гарантіями з боку держави. В окрему групу ці країни об'єднують не лише фінансові, а й економічні, соціальні, політичні, а також історичні національні ознаки.

Скандинавська модель соціальної політики вважається найбільш соціалізованою, оскільки найбільшою мірою працює на задоволення потреб суспільства. В Швеції, Норвегії, Фінляндії та інших північноєвропейських країнах соціальна політика виступає як мета економічного розвитку держави. Характерними ознаками цієї моделі є:

- висока частка ВВП, яка розподіляється через бюджет;
- значні фінансові ресурси акумульовані «в руках» держави;
- домінування ідей рівності, справедливості, солідарності при здійсненні соціальної політики;
- жорстка державна політика доходів, коли значна частина доходу вилучається до бюджету для спрямування на соціально-економічні цілі;
- соціальний захист населення за рахунок державних фінансових ресурсів.

На країни Північної Європи Припадає всього 1 % населення, 3 % ВВП і промислової продукції розвинутих країн. Однак, за показниками ВВП і промислового виробництва на душу населення Скандинавські країни входять у перші 15 найбільш високорозвинених країн світу, і на одному з перших місць за запропонованою «Програмою розвитку ООН» за показником «Індекс людського розвитку», який охоплює такі показники життя людини: освіта, рівень доходів, грамотність дорослого населення.

Державне регулювання в країнах північної Європи розрізняється за державною власністю та державним сектором.

Частка державної власності значна у Фінляндії, Швеції та Норвегії, де державні компанії є достатньо потужними і активно використовуються в окремих галузях економіки.

Частка державного сектору значна у всіх скандинавських країнах, оскільки це показник активної участі держави у всіх економічних і соціальних процесах розвитку країни.

Рівень оподаткування у скандинавських країнах один з найвищих серед промислово розвинутих країн.

У 2010 р. за даними дослідницької організації Heritage Foundation частка податків у ВВП деяких країн світу склала Швеція – 47,9 %, Данія – 50 %, Норвегія – 43,6 %. Данія і Швеція вже не перший рік є країнами з найвищим оподаткуванням. Так, у 2009 році вони разом розділили перше місце з показником 49,1 % [2].

Так склалося, що країни Північної Європи завжди відрізнялися високим рівнем податкових відрахувань, але в той же час там і достатньо високі соціальні витрати».

Питома вага державного споживання в Скандинавських країнах також має високий показник: Швеція – 28 %, Данія – 26 %, Фінляндія і Норвегія – 22 %. До сфери державного споживання належить освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, підтримка суспільного порядку, оборона та ін.

Приблизно кожна третя людина, що є громадянином Скандинавських країн належить до числа державних робітників та службовців (їх частка у Швеції – 32 %, Норвегії і Данії – 30 %, Фінляндії 28 %).

Як показує світовий досвід важливе місце у забезпеченні фінансової стабільності, соціальної справедливості та сталого економічного розвитку більшості розвинених країн світу займає оподаткування особистих доходів. Його основне призначення, на відміну від України, полягає зовсім не в стимулюванні інвестиційної активності, а в наповненні бюджету. Податкові ставки на доходи фізичних осіб відіграють фіскальну функцію. Справедливість в оподаткуванні тут оцінюється зовсім не за тим, хто скільки сплачує податків. Державу цікавить більше те, скільки коштів залишається у платника після їх сплати.

Ставки податку з доходів фізичних осіб в скандинавських країнах у 2012 р. склали: Данія – від 36,57 до 60 %, Норвегія – від 0 до 47,8 %, Фінляндія – від 9 до 32 %, Швеція – від 28,89 до 59,09 %.

Основним показником, який впливає на встановлення податкових ставок, є співвідношення доходів між найбагатшими і найбіднішими прошарками суспільства. Такий підхід є не лише виправданим з позиції соціальної справедливості. Він є непоганим стимулом для ефективного функціонування економіки. Вилучаючи у найбільш забезпечених верств надлишки доходів через прогресивне оподаткування, держава все одно залишає їм достатньо коштів для споживання.

Частина доходів, яка забирається у багатих, перерозподіляється на користь бідних верств і стимулює загальний попит на товари і послуги.

В економіці скандинавських країн домінує **Швеція**, яка за рівнем ВВП на душу населення займає 10-те місце у світі і 3-тє серед країн Північної Європи.

Термін *«шведська модель»*, тобто варіант економічного і суспільного розвитку, головною метою якого є поліпшення життя людей, виник наприкінці 60-х років і є реальним/дієвим й сьогодні. Ця модель відрізняється сильною соціальною політикою, спрямованою на скорочення майнової нерівності за рахунок перерозподілу національного доходу на користь менш забезпечених прошарків населення.

Шведська модель ринкової економіки сформувалась у ХХ ст. За мету було поставлено досягнення високого рівня життя всіх верств населення. При цьому саме держава мала забезпечити цей рівень.

Економічна політика держави сьогодні / або на теперішньому етапі розвитку спрямована на такі цілі:

- підтримка високої і стабільної зайнятості;
- забезпечення швидкого економічного зростання;
- вирівнювання доходів, підтримка регіональної економічної рівноваги;
- досягнення сприйнятливої стабільності цін;
- охорона навколишнього середовища;
- забезпечення роботою повної зайнятості населення;
- співучасть у виробництві і зростання допомоги країнам, що розвиваються.

Складовими елементами економічної політики є податкова, грошова, політика на ринку праці, регіональна політика.

За обсягом державного втручання в економічне життя Швеція займає перше місце в світі. У державному регулюванні економіки Швеції спостерігається поєднання кейнсіанської ідеї регулювання «ефективного попиту» і підтримання рівня зайнятості з використанням різних методів стримування інфляції. Це пояснюється тим, що головною метою ***державного регулювання є повна зайнятість і вирівнювання доходів населення, а також високий вплив соціального страхування.***

Досвід розвитку Швеції показує, що «розбухання» частки ВВП, який перерозподіляється через бюджет, призводить до придушення стимулів економічної активності, до депресивної економіки, що, у свою чергу, змусило уряд країни піти на здійснення реформ, спрямованих на велику лібералізацію економіки.

Сутність реформи полягає в досягненні стабільного економічного зростання з низькими темпами інфляції і «повної зайнятості» на базі розвитку змішаної економіки та постійному вирівнюванні доходів різних соціальних груп суспільства. Цей процес відбувається за допомогою певних заходів державної політики, а саме:

- ***податкових*** (високий рівень як корпоративного, так й особистого оподаткування);
- ***трансферних*** (розвинута система різноманітних допомог та дотацій різних категорій своїх громадян).

Центральний уряд робить вплив на економіку в основному через систему економічних важелів. Головний з них – ***державний бюджет.***

В Швеції два рівня місцевої влади: країна складається з 23 ленів (губерній) і 288 комун (низових адміністративно-територіальних одиниць), Швеції притаманна **конфедеративна бюджетна система**.

На федеральному рівні в основному реалізуються міжнародні функції, які відповідно корегують її податкову базу й акумулюють надходження за рахунок акцизів і митних зборів.

Основна маса податків знаходиться в компетенції кантонів. Вирівнювання регіонів здійснюється переважно за рахунок міграції населенні, а останнім часом і виділення субсидій з федерального бюджету.

Як і в інших країнах, у Швеції **доходи бюджету** формуються за рахунок податків. Сьогодні за рахунок ПДВ і податків на споживання забезпечується 2/3 усіх податкових доходів бюджету, ще 20 % дають прями податки, а інше – внески із соціального страхування.

Особливістю податкової системи Швеції є те, що рішення про введення якого-небудь податку чи нових ставок з кантонів приймається шляхом референдуму, що обмежує можливості кантональної влади щодо самостійного корегування податкової системи.

З метою залучення нових інвестицій розроблена певна система пільг та стимулювання шляхом зниження податкових ставок. Також податкові пільги використовуються для підприємств, які виготовляють продукцію на експорт.

На рівні центрального уряду стягуються прибуткові податки з підприємств і громадян, ПДВ і акциз. Місцеві органи влади одержують прибуткові податки з громадян та інші податки.

Податкова служба Швеції, яка була створена ще на початку 70-х років, характеризується своєю єдністю, вона виконує фіскальну функцією і веде повний облік не лише платників податків, а й всього населення, що дозволяє складати декларації безпосередньо в податковій службі та розсилати їх громадянам.

Провідне місце у фінансовій системі Швеції займає **Королівський банк (Riksbank) – найстаріший у світі центральний банк** (створений у 1668 р.), який має монополію емісії національної валюти, керує золотим і валютним резервом країни, є головною оперативною ланкою платіжної системи, відповідає за формування кредитно-грошової політики.

Головним інструментом контролю за функціонуванням платіжної системи країни є об'єднуюча усі банки Швеції електронна система Королівського банку.

Разом з Державною фінансовою інспекцією Riksbank несе відповідальність за підтримку стабільності й ефективності фінансової системи. При цьому центральному банку належать функції більш загального характеру, як, наприклад, аналіз впливу на стабільність і безпеку фінансової системи країни надання банківських ліцензій, у той час як безпосередній контроль за діяльністю фінансових інститутів входить до компетенції Державної фінансової інспекції.

Процес фінансового вирівнювання доходів населення проходить наступні етапи:

1) вирівнюються доходи комун, виходячи з середніх доходів людини в країні;

2) розраховується розмір субсидій і внесків, як різниця між середньою податковоспроможністю кожної комуни, при цьому враховуються сфери діяльності.

Зважаючи на продовження світової фінансової та економічної рецесії, темпи економічного росту країни є далекими від прогнозованих, про що свідчать процеси скорочення ВВП країни та падіння промислового виробництва.

Серед найважливіших особливостей економіки Швеції слід назвати її «яскраво виражену експортну спрямованість»: на зовнішньому ринку реалізується близько 25 % валового національного продукту і понад 30 % промислових товарів. Водночас, країна сильно залежить від імпорту, за рахунок якого покривається до 25 % потреб Швеції в товарах і послугах. Це можна пояснити процесами інтеграції, що відбуваються в Європі.

Рівень інфляції наприкінці 2012 року було зафіксовано на позначці 0,9 %. У соціальній сфері, у зв'язку з скороченням виробництва у ключових галузях, спостерігається стійкий ріст рівня безробіття. У 2012 році показник безробіття сягнув рівня 7,3 %. Скорочення виробництва та ВВП протягом означеного періоду не зменшило бюджетні витрати Уряду Швеції та призвело до підвищення рівня дефіциту національного бюджету.

Аналіз структури соціальних послуг показує, що загальні об'єми послуг, що надаються органами державної влади та управління збільшились не за рахунок розширення асортименту послуг, а за рахунок субсидій державного бюджету місцевим органам державної влади для створення мережі робочих місць у громадському секторі для подолання безробіття. Іншими словами, загальний об'єм послуг збільшився за рахунок збільшення об'ємів громадських робіт та збільшення зайнятості тимчасово безробітних.

Уряд Швеції продовжує втілювати заходи, спрямовані на подолання кризових явищ в економіці країни. Центральним банком Швеції (Riksbank): продовжена політика практично нульової ставки рефінансування – 0,25 %, нульової ставки за депозитами та надзвичайно низької ставки за кредитами – 0,75 %. Політика дешевих грошей, на думку уряду Швеції, повинна стимулювати обігові оборотні кошти у виробничій сфері та підтримати іпотечні установи та банківські іпотеку з метою стимулювання житлового будівництва та ринку нерухомості.

Для Фінляндії характерний високий рівень державного регулювання економіки і значна роль держави в підприємницькій діяльності. Найважливішим інструментом державного регулювання економіки у Фінляндії є оподаткування. Податкові органи країни наділені правами дізнання і слідства.

Державна політика **Данії** спрямована на сприяння розвитку екологічно чистих виробництв, розробку безвідходних технологій, технологій утилізації відходів виробництв і побуту, виробництва устаткування для охорони навколишнього середовища.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Основні аспекти фінансової системи Сполучених Штатів Америки.
2. Особливості функціонування фінансової системи Японії.
3. Основні положення побудови фінансової системи Великобританії, Німеччини та Франції.
4. Основи функціонування фінансової системи скандинавських країн.

Контрольні запитання до теми

1. Надайте характеристику сучасним фінансам США.
2. Охарактеризуйте сучасну фінансову систему Японії.
3. Дайте характеристику особливостей сучасних фінансів Великобританії?
4. Охарактеризуйте сучасну фінансову систему Німеччини.
5. Назвіть особливості фінансів Франції.
6. Надайте характеристику сучасним фінансам скандинавських країн.

Тести

1. Фінансова система США складається з таких елементів:

- 1) фінанси федерації, фінанси 50 штатів, місцеві фінанси;
- 2) централізовані фінанси, місцеві фінанси;
- 3) федеральні фінанси, фінанси штатів.

2. Бюджетний рік у США починається

- 1) 1 жовтня;
- 2) 1 березня;
- 3) 1 грудня.

3. Бюджетний процес у США складається з трьох основних стадій:

- 1) вироблення президентського варіанту проекту бюджету; робота Конгресу над бюджетом, виконання бюджету;
- 2) розробка проекту бюджету, затвердження бюджету, виконання бюджету, звітування про виконання бюджету.

4. Основним засобом як державного, так і муніципального запозичення в США є емісія:

- 1) державних облігацій;
- 2) облігацій штатів і муніципальних облігацій;
- 3) казначейських бонів.

5. Державний бюджет США складається з:

- 1) загального та спеціального фондів;
- 2) урядового бюджету і трастів;
- 3) урядового бюджету та бюджетів штатів.

6. Головним джерелом надходжень до доходів державного бюджету США є:

- 1) податки на споживання та податки на прибуток корпорацій;
- 2) прибуткові податки і внески у фонди соціального страхування;
- 3) податки на бізнес та митні збори.

7. Фінансова інфраструктура Сполучених Штатів Америки складається з:

- 1) процедури бухгалтерського обліку та судочинства;
- 2) інформаційного забезпечення;
- 3) Федеральної резервної системи США;
- 4) розрахунково-клірингових організацій;
- 5) регулюючих органів.

8. Бюджетам нижчого рівня у США надається цільова фінансова допомога у вигляді:

- 1) блоків-грантів та категорійних грантів;
- 2) міжбюджетних трансфертів;
- 3) дотацій і субвенцій.

9. Суб'єктом законодавчої ініціативи в Японії є:

- 1) Імператор;
- 2) Парламент;
- 3) Прем'єр-міністр.

10. Найбільшу частку серед податкових надходжень в Японії мають:

- 1) прибутковий податок в фізичних осіб,;
- 2) податок на прибуток юридичних осіб (на прибуток компаній);
- 3) непрямі податки (стягнуті з продажу алкогольних напоїв, сигарет, предметів розкоші).

11. Фінансовий рік у Японії починається з

- 1) 1 квітня;
- 2) 1 січня;
- 3) 1 липня.

12. Місцеві бюджети в Японії зводяться

- 1) з мінімальним дефіцитом;
- 2) без дефіциту;
- 3) з профіцитом.

13. Державний борг Японії у 2011 фінансовому році склав:

- 1) до 100% ВВП;
- 2) менше 60% ВВП;
- 3) біля 200% ВВП.

14. Державний бюджет Великобританії складається з:

- 1) консолідованого фонду та національного фонду позик;
- 2) поточного бюджету та бюджету розвитку;
- 3) урядового бюджету та місцевих бюджетів.

15. Сьогодні у Великобританії максимальна ставка податку на доходи фізичних осіб складає:

- 1) 20 % ;
- 2) 40 %;
- 3) 50 %;
- 4) 60 %.

16. Бюджетна система Німеччини містить:

- 1) бюджет федерації, бюджети земель і бюджети громад;
- 2) урядовий бюджет та місцеві бюджети;
- 3) бюджет федерації, бюджети земель.

17. До федеральних податків у ФРН не належать:

- 1) доходи від фінансових монополій;
- 2) митні збори;
- 3) податок з обороту;
- 4) податок з вантажного автотранспорту;
- 5) разовий податок на майно;
- 6) прибутковий податок;
- 7) податок на користь Європейського Союзу.

18. Центральний бюджет Франції складається:

- 1) загальний бюджет, приєднані бюджети різних державних організацій, спеціальні рахунки казначейства;
- 2) загальний та інвестиційний бюджет;
- 3) поточний бюджет та бюджет розвитку.

19. Найвищий рівень оподаткування серед скандинавських країн є у:

- 1) Фінляндія і Норвегія;
- 2) Норвегії і Данії;
- 3) Данія і Швеція.

20. Перше місце в світі за обсягом державного втручання в економічне життя займає:

- 1) Швеція;

- 2) Норвегії;
- 3) Данія;
- 4) Фінляндія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 75. – 19 квітня.
2. Єдиний соціальний внесок: міжнародний та вітчизняний досвід. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної податкової служби України <http://sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=324596&cat_id=310882&showHidden=1>.
3. Моринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Моринець – 4-те., перероб. і доп. – К. : Знання, 2004.
4. Фінанси : навч. посіб. / Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспіщев В. І. [та ін.]; за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008.
5. Фінанси : навч. посібник / О. Г. Біла, І. Р. Чуй ; М-во освіти і науки України. – Львів : Магнолія, 2010.
6. Міжнародні фінанси : підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпченко, Т. С. Шемет [та ін.]; за ред. О. І. Рогач. – К. : Либідь, 2003.
7. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підруч. для ВНЗ / С. Я. Боринець – 5-те вид. перероб. і доп. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2008.
8. Лапчук Б. Ю. Валютна політика : навч. посіб. / Б. Ю. Лапчук – К. : Знання, 2008.
9. Іваненко Ю. В. До питання розкриття інформації про державний борг / Ю. В. Іваненко, А. В. Мамишев // Вісник НБУ. – 2007. – № 3. – С. 11-20.
10. Кремень О. І. Особливості економіко-статистичного аналізу державного боргу. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lib.uabs.edu.ua/library/Article/Kremen_4.pdf>.

ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

19.1. Структура бюджету та принципи організації оподаткування Європейського Союзу

Європейський Союз (ЄС) на теперішній час є одним з провідних економічних центрів сучасного світу, які здійснюють вплив на розвиток економічних відносин як на регіональному, так і глобальному рівнях.

Мета створення Європейського Союзу – відокремити економічну модель від національного ґрунту. На це спрямовано рішення органів ЄС, діяльність яких підлягає інтересам всього Союзу, але не його окремим країнам. Європейське право має безумовний пріоритет над національним правом. Фінансуються і підтримуються проекти в першу чергу міжнаціонального трансграничного масштабу.

Європейський Союз – це злиття господарств окремих країн у єдиний відтворюючий механізм, тобто формування єдиного міждержавного управління. Результатом цього процесу стає ринок, де витрати виробництва стають нижчі порівняно з національними ринками інтегрованих країн.

Процес поступової передачі функцій національної держави в галузі регулювання економіки на наднаціональний рівень, що активно розвивається в Європі, – об'єктивне відображення реалії феномена транс націоналізації високорозвиненої економіки відносно малих у своїй більшості європейських країн. Не випадково економічна інтеграція просунулась саме на європейський континент.

З 1980 року Європейський союз має у своєму розпорядженні власні кошти незалежно від бюджетів країн, що входять до нього. Цей факт надає адміністративним органам ЄС великий ступень незалежності. Сьогодні бюджет ЄС становить більше 100 млрд. євро.

Бюджет ЄС базується на дотриманні таких принципів:

– **принцип єдності та принцип бюджетної точності** означають, що доходи й видатки ЄС мають бути зведені в єдиному документі з метою ефективного обліку та контролю за витрачанням спільних коштів. Практика бюджетних відносин Євросоюзу еволюціонувала відповідно до цього принципу, забезпечивши на сучасному етапі об'єднання всіх статей доходів і видатків у єдиний бюджет;

– **принцип щорічності** передбачає розроблення бюджету строком на один рік, а також те, що операції за зобов'язаннями та платежами бюджету мають бути завершені упродовж поточного року;

– **принцип рівноваги** вимагає, щоб доходи відповідали видаткам бюджету. Тобто не допускається дефіцитність бюджету, а також забороняється

здійснення позик для покриття видатків. У випадку виникнення дефіциту (що є винятком із правил у європейській практиці) його розмір зараховується у видаткову частину бюджету наступного року. Як правило, бюджет зводиться із профіцитом і його активне сальдо переноситься в дохід бюджету наступного року;

- **принцип єдиної одиниці обліку** полягає у тому, що бюджет складається, виконується та обліковується у єдиній одиниці — євро;

- **принцип універсальності** передбачає незакріплення доходів бюджету за окремими статтями видатків. Усі доходи та видатки повною мірою включаються до бюджету ЄС без будь-якої прив'язки між собою;

- **принцип цільового характеру видатків** потребує, щоб кожна сума асигнувань мала власне конкретне призначення й обґрунтування;

- **принцип ефективного фінансового управління** полягає у врахуванні закономірностей функціонування економіки з метою досягнення ефективності формування та використання ресурсів бюджету ЄС;

- **принцип прозорості**, відповідно до якого гарантується надання повної та точної інформації про складання й виконання бюджету.

Бюджет Європейського Союзу є певною мірою відображенням як завдань ЄС, так і можливостей щодо формування доходів. З огляду на це, бюджет покликаний, перш за все, сприяти реалізації політики й стратегії розвитку ЄС у таких ключових напрямках:

- забезпечення високих темпів економічного зростання;

- вирівнювання рівнів соціального й культурного розвитку різних регіонів;

- підтримка валютної стабільності;

- стимулювання розробки та впровадження нових технологій.

Доходи бюджету Європейського Союзу складаються з:

- **ввізного мита**, яке компенсує різницю в цінах на сільськогосподарські продукти в країні імпортерів і на зовнішньому ринку,

- **мита** за загальним митним тарифом, крім мита Європейського об'єднання вугілля і сталі,

- певної частини **відрахувань від податку на додану вартість** та інші кошти.

Видаткову частину бюджету Європейського Союзу становлять такі витрати:

- 1) субсидії та інші витрати за сільським господарством (приблизно 73 %);

- 2) субсидії на впровадження в життя регіональної політики, тобто на надання фінансової підтримки менш розвинутим регіонам (5,8 %);

- 3) витрати із субсидування наукових досліджень та дослідно-конструкторських розробок, фінансовані кошти, які виділяються на енергетику, промисловість і транспорт (2,6 %);

- 4) економічна допомога країнам, що розвиваються (3,8 %);

- 5) адміністративні витрати (4,7 %);

- 6) інші витрати (8,5 %).

Проте закріплену в бюджетній стратегії структуру видатків не можна розцінювати як остаточний план видатків на зазначений період, оскільки щорічна процедура прийняття бюджету залишається єдиним механізмом затвердження бюджету ЄС. Її мета – встановити граничні рамки видатків за основними напрямками з метою надання бюджетній політиці ЄС прогнозованості та виваженості.

Необхідність такого механізму полягає у складності в межах щорічної бюджетної процедури досягти балансу між джерелами фінансування бюджету ЄС та бюджетними витратами, з одного боку, а з іншого – багатовекторними пріоритетами щодо цього з боку різних держав. Саме перманентність криз бюджетного процесу в попередні роки з приводу складності пошуку компромісу спонукала інституції ЄС наперед домовлятися про стратегічні рамки, щоб покращити дієвість бюджетної процедури при збереженні гарантії бюджетної дисципліни.

У процесі попередніх етапів розширення ЄС та поглиблення європейської інтеграції видатки бюджету значно збільшилися і, разом з тим, розширилися напрями використання бюджетних коштів.

Основними видатковими статтями бюджету ЄС є такі: фінансування сільського господарства, соціальних і регіональних програм розвитку, проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, забезпечення зовнішніх політичних та економічних зв'язків, видатки на управління.

Політика бюджетних видатків у ЄС підпорядкована таким ідеям: бюджетне фінансування має сприяти вирівнюванню економічного становища країн-членів та подоланню соціальних диспропорцій; оптимально представляти як інтереси найбідніших держав, так і право розвинутих країн на частку фінансових ресурсів бюджету ЄС; у сфері використання коштів має дотримуватись бюджетна дисципліна та забезпечуватись економічна ефективність і публічність.

Податкова політика Європейського Союзу характеризується наступними особливостями:

1) зниження податкових ставок із одночасним скороченням податкових пільг з метою стимулювання економіки і забезпечення ефективного розподілу ресурсів;

2) зменшення прогресивності і перехід до пропорційного оподаткування доходів;

3) підвищення відповідно до концепції нейтральності, ролі непрямих податків;

4) регулювання зовнішніх ефектів, наприклад, стимулювання споживання екологічно чистих видів палива;

5) стимулювання окремих пріоритетних секторів економіки, зокрема, дрібного бізнесу, внутрішньо фірмових досліджень і розробок;

б) створення пільгових ощадних схем.

Найбільш гострою для Європейських країн проблемою сьогодні є високий рівень безробіття, обумовлений, відповідно до розповсюдження думки,

надмірним податковим тягарем. У Європі в середньому податки становлять близько 40 % ВВП, а рівень безробіття досягає 10 %.

Прийняті або запропоновані на розгляд Ради ЄС заходи стосуються тільки **принципів системи оподаткування і податкової бази**, процентна ж ставка як більш гнучкий елемент залишається в підпорядкуванні національної влади. Зусилля органів ЄС зосередилися на *двох* головних напрямках: на гармонізації ставок ПДВ і впровадження акцизних зборів; на уніфікації податків на доходи від цінних паперів і депозитів у банківських установах.

У більшості Європейських країн максимальні надходження у бюджет забезпечують **особисті прибуткові податки**, при цьому в Данії за рахунок цього податку формується більше всіх податкових надходжень.

Податки на прибутки корпорацій становлять значно меншу в порівнянні з особистими прибутковими податками частку державних доходів.

ФРН складно віднести до якої-небудь групи, оскільки тут застосовується **комбінована система**: ставки податку на частини прибутку різні, але при цьому кінцеві акціонери одержують компенсацію під час розподілу дивідендів.

Частка надходжень від **внесків на соціальне страхування** істотно відрізняється за країнами. Вони є основним джерелом доходів у Франції, ФНР, Іспанії і Австрії, а в Данії й Ісландії, навпаки, займають незначне місце. Їхня низька частка в Данії компенсується надходженнями від податків на доходи, а в Ісландії відшкодовується споживчими податками.

Значну частину державних доходів у всіх країнах формують **непрямі податки** – ПДВ і акциз. Цей вид податків домінує в Ісландії, Ірландії і Португалії.

Висока роль податку на додану вартість, що діє у всіх країнах ЄС, є характерною рисою європейських податкових систем.

З кінця 80-х років в Європейському Союзі **ПДВ нараховується за єдиною системою**, хоча зберігається значна диференціація за кількістю і рівнями ставок. Значно більша розбіжність існує в акцизах, особливо – на вино і алкогольні напої. Усе це призводить до значних відхилень у цінах на той самий товар у різних країнах, до зловживання і обмеження конкуренції. Виходячи з цього, Європейська Комісія запропонувала комплекс заходів для зближення ставок ПДВ і акцизів країн-учасниць у рамках програми створення єдиного режиму. Базовий рівень ПДВ визначений у межах 14-12 %, пільгові ставки встановлені на продукти харчування, ліки і т. і. (4-9 %; підвищення – на паливо, бензин і алкоголь).

У світовій практиці непрямі податки стягуються на підставі двох принципів:

- принципу країн надходження;
- принципу країн призначення.

Перехід з 1997 року **до принципу країн надходження** в торгівлі продуктами власного виробництва тісно пов'язані зі скасуванням митного контролю на внутрішніх кордонах Союзу. Це означає, що система переміщення товарів усередині ЄС аналогічна існуючої на території окремої країни. Поняття «експортер – імпортер» у масштабі ЄС було замінено не митними визначенням

«постачальник – замовник». Угоди з експорту-імпорту між компаніями різних країн учасниць ЄС стали в один ряд з подібними операціями на національному рівні.

На основі аналізу зміни у податкових структурах індустріально розвинутих країн, які відбулися з 1989 до 1997 рр., можна зробити висновок про *зростання впливу процесів глобалізації і лібералізації на національну податкову політику*. З 1989 р. практична за всіма групами країн спостерігається зближення податкових структур і за всіма видами податків існує зменшення середнього відхилення. Результатом вільного переміщення капіталів і конкуренції за інвестиціями є зближення рівнів податкових ставок у всіх індустріально розвинутих країнах, що, щ рештою, відбивається на структурах податкових надходжень.

Процес гармонізації ПДВ і акцизів чітко виявляється в *зменшенні середнього відхилення за непрямими податками* у ЄС з 6,2 до 5,0, що перевищує аналогічні показники за Європою в цілому.

Більше порівняно з іншими групами країн середнє відхилення на податок на прибуток корпорацій у зоні євро свідчить про необхідність подальшої податкової гармонізації з метою зниження конкуренції між країнами за залучення інвестицій і забезпечення ефективності бюджетної системи.

Отже, податкова гармонізація в ЄС ставить перед собою такі основні цілі:

- усунення податкових кордонів з метою забезпечення рівних конкурентних умов для суб'єктів господарювання;
- об'єднання й уніфікація внутрішнього ринку ЄС як основної рушійної сили інтеграційних процесів у регіоні;
- приведення у відповідність структури податкових систем, порядку стягнення основних видів податків у всіх країнах-членах ЄС.

Таким чином, з погляду федералістичних уявлень про розвиток Європейського Союзу, можна зробити висновок, що загальна економічна модель Союзу вже склалась і функціонує на практиці.

19.2. Валютна інтеграція Європейського Союзу і перспективи розвитку фінансової системи ЄС

У березні 1979 р. Європейська Співдружність заявила про організацію Європейської валютної системи як етапу вищого ступеню економічної інтеграції серед своїх членів, включаючи кінцеву мету створення спільної валюти і єдиного центрального банку Співдружності. Ця система профункціонувала майже два десятиліття і стала підґрунтям для створення Європейського монетарного (валютного) союзу в 1999 р. та введення євро. Рішенням Європейської ради від 05.12.1979 р. було проголошено мету формування «стабільної валютної зони в Європі» і проведення «направленої на внутрішню та зовнішню стабільність економічної політики».

Другим за значенням чинником в еволюції нової Європи був рух у напрямі фінансового і валютного Союзу. Незважаючи на те, що єдиний ринок загалом дістав схвалення громадської думки та підтримки урядів держав – членів ЄС, умови Європейської валютної системи (ЄВС) відрізнялися суперечливістю.

Майбутнє нової Європи значною мірою залежало від процесів у міжнародній валютній сфері. Для єдиного ринку бажаним було уникнення інфляції та невизначеності, пов'язаних з коливанням валютних курсів. Прихильники ЄВС сподівалися, що цей союз зробить для валютної інтеграції набагато більше, ніж чинна Європейська система. Відповідно до ЄВС, кожен учасник системи мав зафіксувати головний курс своєї валюти в екю. Екю не стала валютою торгівлі, хоча інвестиції в облігаціях екю поширилися в міжнародній практиці.

Європейська рада, що проходила в грудні 1995 року в Мадриді, підтвердила рішення про введення єдиної європейської валюти. Учасники ради вирішили відмовитися від назви “екю”, прийнявши замість нього євро.

Технічний перехід здійснювався у три етапи. На першому етапі, з 1 січня 1999 року по 1 січня 2002 року, на євро перекладаються безготівкові взаєморозрахунки банків і корпорацій, йде перерахунок кредитів і внесків, довгострокових фінансових зобов'язань. У цей період вводиться фіксований курс обміну валют країн-учасниць спілки.

На другому етапі – перше півріччя 2002 року – у грошовому обігу з'являються банкноти євро і розмінні монети. У цей час теперішні національні гроші обертаються паралельно з євро, але йде поступовий їхній обмін і виведення з обігу.

Після 1 липня 2002 року, на третьому етапі, єдиним законним платіжним засобом у федерації європейських держав залишиться тільки євро.

Емісія і контроль за обігом готівкових євро несе відповідальність Європейський центральний банк.

Для введення єдиної європейської валюти країни Європейського союзу повинні були задовольняти таким критеріям:

1. Рівень інфляції не повинний був перевищувати більш ніж на 1,5 % середній рівень трьох країн-членів ЄС із найбільш низьким рівнем інфляції.
2. Державна заборгованість повинна була складати менше 60 % від ВВП.
3. Бюджетний дефіцит мав складати менше 3 % від ВВП.
4. Протягом щонайменше двох років мали дотримуватися межі коливань валютного курсу, передбаченої механізмом обмінних курсів, без девальвації стосовно валюти інших країн-членів ЄС.
5. Довгострокові процентні ставки не повинні були перевищувати більш ніж на 2 % середній показник для трьох країн із найбільш низьким рівнем інфляції.

Умови були достатньо жорсткими, але без їхнього виконання, могло розпочатися перекачування національного багатства з більш розвинених країн у менше розвинені, потім знецінювання й у перспективі – загроза повного краху як власне валюти, так і економічної системи ЄС в цілому.

Країни-члени Європейського Союзу – країни, що приєдналися до Європейської економічної спільноти, починаючи з 1958 року.

Спочатку Європейський Союз був заснований шістьма країнами, але після 1958 року відбулось п'ять етапів послідовного розширення ЄС. 1 травня 2004 року до ЄС приєдналися 10 нових членів, що стало найбільшим розширенням Союзу за всю його історію. Після входження у 2013 році Хорватії ЄС нараховує 28 країн-учасників. Країнами-кандидатами, наразі, визнані Македонія, Туреччина.

Проте слід зауважити, що **економічний розвиток регіонів ЄС не є рівномірним**. Загалом виділяються 42 несприятливих регіони – деякі департаменти Франції, південь Італії, острови Сардинія та Сицилія, центральна Іспанії, а також Греція, Ірландія і Португалія. Рівень життя в найбідніших районах ЄС у 2,5 рази нижчий, ніж у найрозвинутіших. Для найменш розвинутих економічних регіонів ЄС створення відкритого ринку і посилення конкуренції загрожує негативними соціально-економічними наслідками. Але загальноєвропейські темпи економічного розвитку дедалі швидше нівелюють названі розбіжності.

Для вступу до Євросоюзу країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям.

Копенгагенські критерії – критерії вступу країн до Європейського союзу, які були прийняті в червні 1993 року на засіданні Європейської ради в Копенгагені і підтвержені в грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді.

Критерії вимагають, щоб в державі дотримувалися демократичні принципи, принципи свободи і пошани прав людини, а також принцип правової держави (ст. 6, ст. 49 Договору про Європейський союз). Також в країні має бути конкурентноздатна ринкова економіка і повинні признаватися загальні правила і стандарти ЄС, включаючи прихильність цілям політичного, економічного і валютного союзу.

Більш інтегрована Європа є економічним та політичним магнітом для Центральної та Східної Європи. У майбутньому питання першочергової ваги для східноєвропейців буде те, чи дозволить ЄС постачати на свої ринки сільськогосподарську, паливну і текстильну продукцію у більшій кількості.

Європейська рада з системних ризиків (ESRB) вважає, що загрози фінансовій системі ЄС «значно» зросли, тому що проблема суверенних боргів країн Єврозони послаблює економічне зростання і чинить тиск на роботу банків та їх надійність. «Основні ризики пов'язані з можливими подальшими побічними зворотними ефектами, пов'язаними з суверенними ризиками, фінансуванням вразливостей в банківському секторі ЄС і ослабленням перспектив зростання як на рівні ЄС, так і на світовому рівні», – йдеться в заяві ради. – «Рішучі і швидкі дії потрібні від усіх органів влади».

Наростають побоювання, що європейські банки можуть опинитися без достатнього обсягу капіталів для протистояння дефолту Греції та сповільненню економічного зростання, викликаного урядовими заходами економії. Наприклад, британський банк Lloyd's припинив розміщення коштів у банках

низки периферійних країн.

Рада підготувала конфіденційне попередження європейським урядам у червні, закликаючи їх бути готовими до вливань капіталів у банки, які не змогли пройти або були близькі до провалу стрес-тестів, – зазначено в заяві ради. Також Рада заявила, що наглядовим органам необхідно координувати зусилля щодо зміцнення банківського капіталу, «в тому числі вдаючись до заходів обмеження, беручи до уваги необхідність забезпечення прозорості і послідовності в оцінці суверенних ризиків».

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Структура бюджету та принципи організації оподаткування Європейського Союзу.
2. Валютна інтеграція Європейського Союзу і перспективи розвитку фінансової системи ЄС.

Контрольні запитання

1. Поясніть причини інтеграційних процесів у Європі.
2. Перелічіть етапи створення Європейського Союзу.
3. Які функції виконують загальноєвропейські інститути, що входять у ЄС?
4. За рахунок яких коштів формується бюджет ЄС і на які цілі витрачається?
5. Фінансові передумови створення Європейського союзу.
6. Унікальність Європейського союзу.
7. Прогнози Європейського союзу.
8. Досягнення фінансового розвитку Європейського союзу.
9. Вплив Європейської інтеграції на фінансове світове становище.
10. Валютна інтеграція Європейського союзу.
11. Перспективи розвитку фінансової системи Європейського союзу.

Тести

1. Європейська співдружність заявила про європейську валютну систему:

- 1.) у 1979 році;
- 2.) у 1970 році;
- 3.) у 1889 році.

2. Рішенням про введення єдиної європейської підтвердилось Європейською радою у:

- 1) грудні 1991 року;
- 2) січні 1992 року;
- 3) лютому 1990 року.

3. Єдина європейська валюта замінила назву з «екю» на «євро» у:

- 1) грудні 1991 року;
- 2) січні 1992 році;
- 3) лютому 1990 році.

4. Технічний перехід на євро здійснювався у:

- 1) два етапи;
- 2) один етап;
- 3) три етапи.

5. Відповідно до критеріїв, встановлених ЄС при переході на євро, країна Євро союзу повинна була мати дефіцит бюджету у розмірі:

- 1) менше 3% ВВП;
- 2) не більше 5% ВВП;
- 3) менше 7% ВВП.

6. Відповідно до критеріїв, встановлених ЄС при переході на євро, державна заборгованість повинна була складати:

- 1) менше 80 % від ВВП;
- 2) менше 50% від ВВП;
- 3) менше 60 % від ВВП.

7. Членами Євросоюзу є:

- 1) 25 країн;
- 2) 22 країни;
- 3) 30 країн.

8. На теперішній час країнами - кандидатами до вступу в ЄС визнані:

- 1) Україна, Сербія, Швейцарія;
- 2) Македонія, Туреччина, Хорватія.

9. В залежності від діючої системи оподаткування прибутку європейські країни поділились на:

- 1) три групи;
- 2) дві групи;
- 3) чотири групи.

10. Система умовного на рахування застосовується у:

- 1) Великобританії, Франції, Бельгії, Данії, Ірландії, Італії;

- 2) Австрії, Фінляндії, Португалії;
- 3) Іспанії, ФАР.

11. Характерною рисою Європейської податкової системи є висока роль:

- 1) податку на додану вартість;
- 2) податку на прибуток корпорацій;
- 3) внесків на соціальне страхування.

12. Податкова політика ЄС характеризується наступними особливостями:

- 1) зниження податкових ставок із одночасним скороченням податкових пільг з метою стимулювання економіки і забезпечення ефективного розподілу ресурсів;
- 2) зменшення прогресивності і перехід до пропорційного оподаткування доходів;
- 3) стимулювання окремих пріоритетних секторів економіки, зокрема, дрібного бізнесу, внутрішньо фірмових досліджень і розробок;
- 4) створення пільгових ощадних схем;
- 5) всі відповіді вірні.

13. Бюджет ЄС базується на дотриманні таких принципів:

- 1) принцип єдності;
- 2) принцип бюджетної точності;
- 3) принцип субсидіарності;
- 4) принцип щорічності;
- 5) принцип рівноваги;
- 6) принцип збалансованості;
- 7) принцип єдиної одиниці обліку;
- 8) принцип універсальності;
- 9) принцип цільового характеру видатків;
- 10) принцип ефективного фінансового управління;
- 11) принцип прозорості;
- 12) принцип повноти;
- 13) відповіді 1,2,7-11 – вірні;
- 14) відповіді 3-6,12 – вірні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойцун Н. Є. Міжнародні фінанси : навчальний посібник / Н. Бойцун, Н. Стукало. – 2-ге видання. – К. : ВД «Професіонал», 2005.
2. Економіка зарубіжних країн : навчальний посібник / За ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковальського, К. І. Ржепішевського. – К. : ЦУЛ, 2008.

3. Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. – К. : ЦУЛ, 2008.
4. Грицяк І. А. Управління в Європейському Союзі : теоретичні засади : монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2009.
5. Д. Боссарт, К. Демке. Державна служба у країнах-кандидатах до вступу до ЄС : нові тенденції та вплив інтеграційного процесу (пер. з англ. О. М. Шаленко). – К. : Міленіум, 2009.
6. Карлін М. Фінанси зарубіжних країн : навчальний посібник / Микола Карлін; М-во освіти і науки України, Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки. – К. : Кондор, 2006.
7. Козик В. Міжнародні економічні відносини : навчальний посібник / Василь Козик, Людмила Панкова, Наталія Даниленко. – 6-те вид., стереотипне. – К. : Знання, 2006.
8. Роменська К. М. Зарубіжний досвід удосконалення використання фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування / К. М. Роменська // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2011. – № 10. – С. 35-39.
9. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008.
10. Юрій С. І., Федосов В. М. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008.
11. Развитие страны с рыночной экономикой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grandars.ru/student/mirovaya-ekonomika/razvitye-strany-s-ryno-chnoy-ekonomikoy.htm>

ГЛОСАРІЙ

А

Актуарій – офіційно уповноважена особа, фахівець, яка з допомогою методів математичної статистики розраховує страхові тарифи.

Акція – це документ, який засвідчує право на певну частину власності у статутному капіталі акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які визначають різні права їх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом.

Андеррайтер – у страхуванні – висококваліфікована і відповідальна особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури по розгляду пропозицій і прийняттю ризиків на страхування (перестраховання).

Анулювання (скасування) державного боргу – повна відмова держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).

Аудит – це незалежний фінансовий контроль, що здійснюється на комерційній основі аудиторами та аудиторськими фірмами. Це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, повноти і відповідності чинному законодавству.

Б

База оподаткування – законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку.

Біржовий ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються на фондовій біржі, й охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу.

Благодійні фонди – це особлива форма організації фінансових відносин, яка характеризується виключно добровільними знаходженнями коштів для створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі.

Боргова безпека – це рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними,

достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Боргові фінансові інструменти – інструменти, що характеризують кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни їх номінальну вартість і заплатити додаткову винагороду у формі відсотка (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструменту, який погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облигації, векселі, чеки тощо.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави при збалансуванні доходів і видатків та ефективно використання бюджетних коштів в процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки і оборони.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країни згідно з її бюджетним устроєм.

Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке теж має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків бюджету над його доходами.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року.

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетний унітаризм – це така форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, основні принципи організації яких визначаються центральною владою. Місцевій та регіональній владі при цьому, як правило, відводиться досить пасивна роль.

Бюджетний федералізм – це не тільки форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, а й певна філософія організації політичних стосунків між різними рівнями влади. Бюджетний федералізм як концепцію покладено в основу міжурядових фінансових відносин у країнах із федеративним державним устроєм.

Бюджетні кредити – надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що взагалі не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів вони видаються на більш пільгових умовах та за нижчим відсотковими ставками.

Бюджетні призначення – повноваження, надане Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), що має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

В

Валютна безпека держави – являє собою забезпеченість держави достатніми валютними коштами, підтримування стабільності внутрішньої та зовнішньої купівельної спроможності грошової одиниці, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, виконання міжнародних зобов'язань, такий стан курсоутворення, який направлений на розвиток вітчизняного експорту та приплив іноземних інвестицій.

Валютна політика – це сукупність економічних, юридичних і організаційних форм і методів у галузі валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями.

Валютне регулювання – це регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій.

Валютний контроль – це контроль за дотриманням валютного законодавства за порушення якого передбачаються штрафи, санкції і позбавлення ліцензій.

Валютний коридор – це можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземних валют.

Валютний ринок – це складова частина грошового ринку, що обслуговує

внутрішній та міжнародний платіжний оборот за допомогою обміну однієї валюти на іншу в формі купівлі-продажу.

Вартість банківських кредитів – це річні відсотки, що сплачує позичальник комерційному банку за користування кредитами.

Видатки бюджету – кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансове забезпечення структурної перебудови економіки; інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Видатки споживання – частина видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери, а також інші видатки, не віднесені до видатків розвитку та нерозподілених видатків.

Виконання бюджету – мобілізація запланованих доходів і фінансування передбачених видатків.

Використання прибутку – спрямування прибутку підприємства на сплату податків, створення резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, фінансування витрат у процесі фінансово-господарської діяльності.

Виручка від реалізації – сума коштів, які надійшли на банківський рахунок або у касу підприємства від продажу товарів та надання послуг.

Витрати бюджету – видатки бюджету, а також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Витрати розвитку – видатки розвитку з урахуванням надання кредитів з бюджету.

Витрати споживання – видатки на споживання з урахуванням погашення боргу.

Витрати, здійснені платником податку на прибуток протягом звітного податкового періоду, складаються із витрат операційної діяльності, інших витрат, крім витрат на проведення прийомів, свят тощо.

Відрахування, внески – обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Відстрочка погашення позики (або усіх раніше випущених державою позик) – означає перенесення строків виплати заборгованості.

Вільний залишок бюджетних коштів – перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду, який використовується на здійснення витрат

бюджету згідно із законом про Державний бюджет України та/або змінами до нього (змінами до рішення про місцевий бюджет).

Власний капітал підприємства – це фінансові ресурси, залучені у розпорядження від власників чи акціонерів без обмежень у часі (на постійній основі), призначені для забезпечення зростання підприємства, збереження його економічної стабільності, а також поглинання можливих збитків у результаті підприємницьких ризиків.

Власні доходи республіканського бюджету Автономної республіки Крим та бюджетів органів місцевого самоврядування – це доходи, які визначаються законодавством, формуються і збираються на відповідній території, а саме: місцеві податки та збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади; доходи від майна і підприємств, що належать до комунальної власності та інші доходи, передбачені законодавством.

Власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності.

Внутрішній державний борг – це заборгованість перед кредиторами всередині держави: Національним банком України (за позиками одержаними для фінансування дефіциту бюджету та іншими показниками віднесеними на державний борг), перед комерційними банками; перед юридичними та фізичними особами; перед органами управління та ін., а також за позиками, здійсненими за безумовної гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних потреб. Тобто, це заборгованість держави громадянам та підприємствам своєї країни, які є кредиторами держави.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль на підприємствах виконується бухгалтеріями та фінансовими відділами.

Вторинний ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюється операції перепродажу раніше випущених цінних паперів.

Вторинні фінансові інструменти або деривативи (фінансові інструменти другого порядку) – характеризують виключно цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити або продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому періоді. Використовуються для проведення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику ("хеджування"). Деривативи поділяються на фондові, валютні, страхові, товарні і т. п. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні і форвардні контракти.

Г

Гарантований державою борг – це загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих

та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Громадський фінансовий контроль здійснюється представниками громадських угруповань на засадах добровільності та безоплатності

Грошовий ринок – ринок короткострокових капіталів (на термін до одного року) або грошових коштів, що виступають у платіжних засобах.

Грошові витрати домогосподарств – це витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, грошову допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки, збори, внески та ін.

Грошові доходи домогосподарств – це суми грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за виключенням податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель, соціальної допомоги, субсидій, пенсій, стипендій, грошової допомоги від родичів та інших осіб, а також інших грошових доходів.

Грошові кошти – гроші підприємства, які перебувають на його рахунках у банках, у касі підприємства й підзвітних осіб.

Грошові фонди – це частина грошових коштів, які мають цільове спрямування.

Д

Державне запозичення – це операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету.

Державне споживання – видатки на утримання державного апарату – управлінського, правоохоронного, судового, армії тощо. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності та правопорядку.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Державний бюджет – це головний централізований фонд грошових коштів держави, головний інструмент перерозподілу національного доходу.

Державний кредит являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин, що виникають між державою, як позичальником, і кредиторами – фізичними або юридичними особами (приватними, фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами і міжнародними фінансовими організаціями) у процесі формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів.

Державний фінансовий контроль здійснюється вищими органами влади разом з функціями управління фінансовою системою. Державний контроль охоплює загальнодержавний та відомчий контроль. На вищому рівні загальнодержавний фінансовий контроль здійснює Верховна Рада України.

Державні позабюджетні цільові фонди – мають строго цільове призначення. Вони використовуються для розширення соціальних послуг населенню, розвитку галузей інфраструктури, надання суспільної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим громадянам. Позабюджетні державні цільові фонди, що діють зараз в Україні, такі: Пенсійний фонд України; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Державні фінанси – це сукупність економічних відносин з приводу розподілу та перерозподілу ВВП та НД, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Дефолт – невиконання країною фінансових зобов'язань за державними запозиченнями.

Децентралізовані фінанси – це фінанси підприємств та фінанси населення. До децентралізованих фінансів відносять фінанси підприємств та установ недержавної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП та національного доходу, яка виступає об'єктом розподілу через фінансові відносини.

Джерело сплати податку – фонд, явище чи предмет, з якого сплачується податок.

Диспаишер (джастер) – фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом.

Додатковий продукт – вартість, створювана безпосередніми виробниками понад вартість необхідного продукту.

Дольові фінансові інструменти – підтверджують право їх власника на частку (пай у статутному фонді їх емітента) і на отримання відповідного доходу (у формі дивіденду, відсотка і т.п.). Дольовими фінансовими інструментами є, як правило, цінні папери відповідних видів (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

Домашнє господарство – це господарство, яке ведеться однією або декількома особами, що проживають спільно і мають загальний бюджет.

Домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Дотація – це допомога, що надається підприємствам, установам та організаціям на покриття збитків, зумовлених незалежними від них причинами.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Доходи від операції з капіталом – доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу (від реалізації безгосподарного майна, валютних цінностей, скарбів та ін.), державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

Доходи загального фонду – доходи, які використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків й не спрямовані на конкретну ціль.

Доходи, одержані платником податку на прибуток, складаються з доходу від операційної діяльності, інших доходів, крім сум попередньої оплати та авансів, отриманих в рахунок оплати товарів, виконаних робіт, наданих послуг а також суми податку на додану вартість, отримані, за винятком випадків, коли підприємство – продавець не є платником податку на додану вартість.

Е

Економічна безпека – це такий стан національної економіки, який надає

змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави.

Емітенти – суб'єкти фінансового ринку, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. На фінансовому ринку емітенти виступають виключно в ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, які випливають із умов їх випуску.

Є

Єдиний казначейський рахунок – консолідований рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів (СЕР) Національного банку України.

З

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищої ради. Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.

Заощадження являють собою частину грошових доходів населення, що формується за рахунок вільних грошових коштів, які утворюються внаслідок скорочення поточного особистого споживання, і призначена для того, щоб забезпечити потреби у майбутньому.

Запозичення – операції, пов'язані з отриманням бюджетних коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування перед кредиторами.

Захищені статті видатків бюджету – видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватись при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень.

Збір (плата, внесок) – обов'язковий платіж, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Зведений бюджет – сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави.

Звичайна діяльність – будь-яка основна діяльність підприємства, а також операції, що її забезпечують або виникають унаслідок її проведення.

Зовнішній державний борг – це заборгованість держави іноземним

кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн: за позиками міжнародних організацій; за позиками, наданими іноземними державами під гарантії уряду; за позиками, наданими іноземними банками та іноземними юридичними особами; інша заборгованість.

I

Інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиційна безпека держави – це рівень співвідношення між розміром інвестицій країни за кордон та отриманими інвестиціями, який задовольняє потреби внутрішньої економіки та підтримує позитивний платіжний баланс держави.

Інвестиційна діяльність – сукупність операцій із придбання та продажу довгострокових (необоротних) активів, а також короткострокових (поточних) фінансових інвестицій, що не є еквівалентами грошових коштів.

Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, які забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів.

Інвестори – суб’єкти фінансового ринку, які вкладають свої грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання доходу. Цей дохід формується за рахунок отримання інвесторами відсотків, дивідендів і приросту курсової вартості цінних паперів.

Індивідуальні інвестори – окремі підприємства, фізичні особи.

Ініціативний фінансовий контроль проводиться за власним бажанням суб’єктів господарювання.

Інституціональні інвестори – представлені різними фінансово-інвестиційними інститутами.

Інфляція – це підвищення загального рівня цін в економіці, яке спричинене зниженням купівельної спроможності грошей, внаслідок переповнення каналів обігу надлишковою кількістю паперових грошей, незабезпечених відповідним зростанням товарної маси.

K

Капітальні видатки (видатки розвитку) – видатки бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави, а саме: капітальні вкладення (включаючи субсидії приватному сектору і перекази за кордон на капіталовкладення та ін).

Касове виконання бюджету – організація і здійснення розрахунково-касових операцій (прийом, зберігання та видачу бюджетних коштів) щодо

виконання бюджету відповідного рівня.

Консолідація – зміна строків дії позик.

Кошик доходів визначається як сукупність доходних джерел, що закріплені на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування і враховується при визначенні трансфертів цим бюджетам.

Кошик доходів державного бюджету для надання міжбюджетних трансфертів – доходи загального фонду державного бюджету, за рахунок яких здійснюється перерахування дотації вирівнювання місцевим бюджетам.

Кошик доходів місцевих бюджетів – доходи загального фонду, закріплені цим Кодексом на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Кошторисне фінансування – виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документу – кошторису.

Кредитний ринок – це частина ринку позичкових капіталів, що охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладення кредитних угод. Він має договірний характер.

Кредитори – суб'єкти фінансового ринку, які надають позичку у тимчасове користування під певний відсоток.

Кредитування бюджету – це операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету). Крім того, Бюджетним кодексом визначено, що до кредитів з бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі.

Кругообіг коштів підприємства – планомірний рух коштів підприємства у процесі господарської діяльності, результатом якого є створення нової споживчої вартості та зростання вартості.

М

Майнове страхування – галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України і пов'язані з володінням, використанням, розпорядженням майном.

Масштаб вимірювання (одиниця обкладання) – одиниця, яка береться в основу виміру об'єкта оподаткування.

Міжбанківський ринок – це ринок, на якому залучаються та розміщуються міжбанківські кредити, у тому числі кредити НБУ та

комерційних банків.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжнародний кредит – це рух позичкового капіталу, пов'язаний із наданням валютних і товарних активів одними суб'єктами світової системи господарства іншим на умовах платності, строковості, повернення

Міжнародні фінанси – це сукупність відносин зі створення і використання грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами.

Міське запозичення – операції з отримання до бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету.

Місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Н

Надзвичайна подія – подія або операція, яка відрізняється від звичайної діяльності підприємства і стосовно якої не очікується її періодичного повторення.

Надходження бюджету – доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу або пред'явлення цінних паперів.

Наступний фінансовий контроль здійснюється на завершальній стадії виконання планового завдання. Його мета – контроль за фінансовими результатами, порівняння фактичних і планових показників фінансової діяльності, оцінка ефективності проведеної роботи. Цей вид контролю є базою для попереднього контролю майбутнього періоду. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок між попереднім, поточним та наступним фінансовим контролем.

Національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація

реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Національні валютні ринки – забезпечують рух грошових потоків усередині країни і обслуговують зв'язок з світовими валютними центрами.

Неорганізовані грошові заощадження населення – це ті, що зберігаються безпосередньо у населення готівкою у національній та іноземній валютах. До неорганізованих заощаджень можна також віднести зберігання коштів у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів, дорогих товарів тривалого користування тощо.

Неподаткові надходження – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та ін..

Непрямі податки сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми (за рахунок цінової надбавки).

Нерозподілений прибуток – це частка прибутку підприємства, отримана в результаті діяльності в попередні періоди, яка не була спрямована на виплату дивідендів власникам підприємства чи поповнення складових власного капіталу підприємства.

Нерозподілені видатки – видатки з резервних фондів Кабінету Міністрів України та фондів непередбачених видатків Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних та місцевих адміністрацій, виконкомів місцевих рад.

Норма оподаткування – відношення податкових надходжень до податкової бази.

О

Об'єкт податку – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок.

Об'єкт страхування – конкретний майновий інтерес страхувальника або застрахованої особи (майно, відповідальність перед третьою особою, життя та здоров'я тощо), якому може бути завдано шкоди в разі стихійного лиха, нещасного випадку або іншої страхової події.

Облігація – це боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформлюється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного паперу. Це такий цінний папір, що засвідчує внесення його власником грошових коштів та підтверджує зобов'язання позичальника відшкодувати кредитором номінальну вартість облігації у визначений строк з виплатою доходу у вигляді проценту або дисконту.

Обліковий ринок – це ринок, на якому під час укладання угод в обігу знаходяться високоліквідні активи (векселі, чеки, депозитні сертифікати).

Обмін за регресивним співвідношенням – обмін облігацій попередніх позик на одну нову з понижуючим коефіцієнтом з метою скорочення державного боргу.

Обов'язкові видатки – це видатки, спрямовані на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на органи місцевої влади з метою забезпечення певних стандартів послуг у масштабах всієї країни, а також видатки, що пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами та позиками.

Обов'язковий фінансовий контроль здійснюється згідно вимог нормативних актів і рішень відповідних органів державного контролю.

Обов'язкове страхування – форма страхування, що ґрунтується на принципах обов'язковості як для страхувальника, так і для страховика.

Оборотний залишок бюджетних коштів – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів.

Оборотні кошти (капітал) – це кошти, що авансовані в оборотні виробничі фонди (виробничі запаси сировини, матеріалів, палива, тари, залишки незавершеного виробництва та витрати майбутніх періодів) і фонди обігу (готова продукція та кошти за продукцію).

Обслуговування державного (місцевого) боргу – операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням місцевим боргом. До таких операцій не належить погашення місцевого боргу.

Обсяги внутрішніх та зовнішніх боргів держави – це величина непогашених в строк запозичень, що здійснює держава на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Оперативне управління фінансами становить комплекс заходів, які розробляються на основі оперативного аналізу фінансової ситуації фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів. Оперативне управління – це головна функція апарату фінансової системи: Міністерства фінансів України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих Рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Операційна діяльність – основна діяльність підприємств, а також інші види діяльності, яка не є інвестиційною та фінансовою.

Оподатковуваний прибуток – визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду.

Організація фінансів підприємств – методи, форми і способи формування та використання фінансових ресурсів, а також контроль за їхнім кругообігом з метою досягнення визначених підприємством цілей.

Організовані заощадження – це такі заощадження населення, мобілізацію і розміщення яких проводить банківська система, або небанківські фінансово-кредитні установи.

Основна діяльність підприємства – операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг).

Основні засоби – це матеріальні активи, чий очікуваний термін корисного використання становить понад один рік, або які використовуються в процесі

виробничого циклу, що триває більш одного року.

Особисте страхування – галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що пов'язані з життям, здоров'ям і працездатністю страхувальника або застрахованої особи.

II

Первинний ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюється первинний випуск цінних паперів в обіг на основі оголошення про емісію.

Первинні фінансові інструменти (фінансові інструменти першого порядку) – характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі і т.п.).

Перестраховування – операція між двома страховими компаніями, при якій одна з них (цедент) передає від свого імені за певну плату частину ризику за договором, укладеним зі страхувальником, іншій компанії (перестраховикові).

Погашення державного (місцевого) боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

Податки (збори, обов'язкові платежі) – це обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, що здійснюються платниками у порядку і на умовах, що визначаються чинним законодавством України.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Податкова система України – це сукупність встановлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установаження, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податковий звіт – документ, що подається до податкової інспекції зі звітними даними про розрахунки з бюджетом.

Податковий кодекс України – законодавчий акт, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податковий період – термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

Податкові канікули – відстрочення на певний період належних до сплати сум податків або певне звільнення від сплати податку протягом певного періоду.

Податкові надходження – встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Податкові пільги – законодавчо встановлені умови та можливості пониження податкового навантаження та послаблення податкового тиску.

Податкові платежі – обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (плата за воду, землю).

Податок – обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до податкового кодексу, іншого закону з питань оподаткування.

Позабіржовий ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються і здійснюються поза біржею.

Позабюджетні фонди – кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету, знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади і є складовою фінансових ресурсів місцевого рівня.

Позиковий капітал – частина активів підприємства, що профінансована кредиторами всіх видів.

Позичальники – суб'єкти фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату у формі відсотка.

Поліс (страховий договір, страхове свідоцтво) – Письмова угода між страхувальником і страховиком, яка засвідчує, що страховик у разі настання страхового випадку бере на себе зобов'язання виплатити страхову суму або в межах страхової суми відшкодувати збиток страхувальникові чи іншій особі, зазначеній у полісі, за умови сплати страхових платежів у визначені строки.

Попередній фінансовий контроль – це контроль, що здійснюється на етапі розробки та прийняття управлінського рішення з фінансових питань. Він пов'язаний із процесами визначення оптимально обсягу централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів у плановому періоді, а також з їх ефективним розподілом та використанням.

Портфельні інвестори – купують окремі види цінних паперів виключно в цілях отримання доходу.

Поточний фінансовий контроль становить оперативний контроль за реалізацією фінансової діяльності, дотримання планових показників, виконанням вимог фінансової дисципліни тощо. Він здійснюється через аналіз, перевірки, обстеження діяльності суб'єктів господарювання, його завдання – вчасно реагувати на зміни умов фінансової діяльності.

Поточні видатки – видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, визначених на початок бюджетного року, а також на фінансування з соціального захисту населення, а саме державне споживання (купівля товарів та послуг); виплати (перекази) населенню (трансферти); перекази за кордон; державні субсидії.

Прибуток від звичайної діяльності – прибуток (збиток), отриманий від операційної діяльності, фінансових операцій та іншої звичайної діяльності.

Прибуток від надзвичайних подій – прибуток (збиток), що пов'язаний із стихійним лихом, техногенними катастрофами, аваріями та іншими подіями

Прибуток від фінансових операцій – прибуток (збиток), отриманий від інвестицій в асоційовані, дочірні та спільні підприємства; одержані дивіденди, відсотки за облігаціями та іншими цінними паперами; інші доходи від фінансових операцій.

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Проект бюджету – це проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування) протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет).

Проектне фінансування – нова форма кредитування країн, що розвиваються, яка передбачає спільне фінансування кількома кредитними установами великих, переважно інфраструктурних, проектів

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету).

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються напряму до бюджету держави за рахунок їхніх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування.

Прямий державний борг – це борг, що відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли у розпорядження уряду країни.

Р

Реєстраційні рахунки – відкриваються в органах Державної казначейської служби розпорядникам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів.

Резервний фонд – фонд, який створюється за рахунок чистого прибутку для забезпечення покриття можливих збитків від фінансово-господарської

діяльності.

Реструктуризація – використання у комплексі повністю чи частково зазначених вище методів.

Рефінансування – випуск нових позик для того, щоб розплатитися з власниками облігацій старої позики.

Ринок капіталів – це ринок середньострокових та довгострокових капіталів або грошових коштів (на термін більше одного року), що представляють інвестиційний фактор у розвитку економіки.

Ринок цінних паперів – це частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється емісія та купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважується попит та пропозиція.

Рівень дефіциту бюджету – це відношення обсягу дефіциту до обсягу валового внутрішнього продукту.

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до Бюджетної класифікації.

Розподіл прибутку – спрямування прибутку на сплату податків, створення резервного капіталу, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, задоволення потреб окремих учасників розподілу.

С

Синдиковані кредити – це кредити, надані двома і більше кредиторами, тобто синдикатами (консорціумами) банків одному позичальникові.

Система електронних платежів Національного банку (СЕП) – державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків (філій) у Національному банку із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Співстрахування – страхування, при якому один і той самий ризик у певних частках страхують два або більше страховики, видаючи при цьому спільний або окремі поліси відповідно до суми, що становить частку кожного страховика.

Ставка податку – законодавчо встановлений розмір податку, виходячи із об'єкту оподаткування або масштабу вимірювання.

Стратегічне управління – це загальне управління фінансами. Воно виявляється у визначенні фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу, встановленні обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо. Воно здійснюється вищими органами державної влади та

управління: Верховною Радою України, апаратом Президента, Кабінетом Міністрів України. У сферу безпосередньо державного управління входять лише державні фінанси.

Стратегічні інвестори – купують контрольний пакет акцій дня здійснення стратегічного управління підприємством.

Страхова вартість – вартість, що її встановлює страхувальник, оцінюючи об'єкт страхування, не повинна бути вищою за справжню вартість майна на день укладення договору страхування.

Страхова сума – межа грошових зобов'язань страховика щодо компенсації завданих страховою подією збитків страхувальникові (застрахованому).

Страхове відшкодування – сума компенсації, що її виплачує страховик страхувальникові за збиток, спричинений застрахованому майну страховим випадком.

Страховик – організація, що за певну плату бере на себе зобов'язання відшкодувати страхувальникові або вказаним ним особам нанесену страховою подією шкоду, або сплатити страхову суму.

Страховики – суб'єкти фінансового ринку, які реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів). Основною функцією страховиків на фінансовому ринку є здійснення всіх видів і форм страхування шляхом прийняття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єкту страхування збитки при настанні страхового випадку.

Страховальник – юридична або дієздатна фізична особа, яка уклала договір на страхування або є страхувальником. згідно з чинним законодавством, сплатила належні внески і має право в разі настання страхового випадку отримати відшкодування в межах застрахованої відповідальності або страхової суми, обумовленої в полісі.

Страховальники – суб'єкти фінансового ринку, які купують страхові послуги у страхових компаній та фірм з метою мінімізації своїх фінансових втрат при настанні страхової події. Страховальниками виступають як юридичні, так і фізичні особи.

Страхування – вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Страхування відповідальності – галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є відповідальність перед третіми фізичними і юридичними особами, що можуть зазнати збитків унаслідок яких-небудь дій чи бездіяльності страхувальника.

Субвенція – цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав.

Суб'єкт оподаткування – фізична або юридична особа, на яку покладені

обов'язки справляння податку.

Суброгація – перехід до страховика права вимоги, яке страхувальник має щодо особи, винної у збитках. Це право поширюється на страховика лише на суму фактично виплаченого ним страхового відшкодування.

Субсидія – це цільова грошова допомога, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним і фізичним особам, місцевим державним органам, іншим державам.

Сукупні ресурси домогосподарств – це потенційні ресурси домогосподарств, отримані в конкретному періоді, незалежно від джерел їх надходження.

Сюрвейєр – експерт, інспектор, агент страховика, який здійснює огляд судна, вантажів та іншого майна, що приймається на страхування. На підставі висновку сюрвейєра страховик приймає рішення про укладання договору страхування.

Т

Тасмні видатки – видатки, передбачені на діяльність органів державної влади в інтересах національної безпеки.

Тариф страховий – ставка страхових платежів з одиниці страхової суми за певний період. Складається з нетто-ставки і навантаження. Їх сума дорівнює брутто-ставці.

Тимчасовий касовий розрив – неспівпадіння у часі надходження коштів до дохідної частини бюджету з термінами фінансування запланованих заходів, що викликає тимчасову відсутність грошових коштів на рахунках бюджету.

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

У

Уніфікація позик – об'єднання кількох позик в одну.

Управління державним (місцевим) боргом – сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного (місцевого) боргу, інших правочинів з державним (місцевим) боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Ф

Факультативні видатки – це видатки, що здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних та факультативних обов'язків.

Фінанси – це сукупність грошових відносин, в процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, що пов'язані з процесом виробництва та здійсненням державою своїх функцій.

Фінанси домогосподарств – соціально-економічні грошові відносини із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян.

Фінанси підприємницьких структур – це різноманітні фонди фінансових ресурсів, що створюються і використовуються для виробництва і реалізації продукції, робіт і послуг у різних галузях економіки.

Фінанси підприємств – економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням, розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів підприємництва в процесі відтворення.

Фінансова безпека – це стан фінансової сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення і в цілому - ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток.

Фінансова діяльність держави – це здійснення нею функцій щодо планомірного формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів з метою виконання завдань і функцій держави, а також забезпечення діяльності державних органів.

Фінансова інфраструктура – це сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи. До них належать: система органів управління фінансами; нормативно законодавча база; підготовка фахівців; інфраструктура фінансового ринку; спеціалізоване виробництво (цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації). Саме фінансова інфраструктура створює сприятливі умови для гармонійного функціонування всієї фінансової системи та кожної її сфери окремо.

Фінансова політика держави – це система державних заходів у сфері фінансової діяльності, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання з метою виконання державою її функцій

Фінансова система – це (за внутрішньою структурою) сукупність відносно відособлених та взаємопов'язаних підсистем і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин; (за організаційною побудовою) – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему

управління фінансами в країні.

Фінансове забезпечення – це поняття потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів.

Фінансове право – це сукупність правових норм, регулюючих економічні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для їх безперебійного функціонування.

Фінансовий важіль є засобом дії фінансового методу.

Фінансовий контроль становить специфічний вид діяльності, який здійснюється всіма ланками влади, а також недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу грошових коштів у країні.

Фінансовий менеджмент – це процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів та оптимізації обороту грошових коштів.

Фінансовий метод можна визначити як засіб впливу фінансових відносин на господарський процес.

Фінансовий ринок – це економічний простір, на якому формуються і функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів та фінансових фондів, що знаходять своє відображення в цінних паперах.

Фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Фінансові ресурси – це сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Фінансування видатків – це плановий, цільовий, безповоротний відпуск коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій (управління, оборони, безпеки та ін.), утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та обов'язків держави.

Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття є важливим атрибутом ринкової економіки. Він створюється на державному та регіональному рівнях. Метою створення фонду є сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіття, створення нових робочих місць та інше.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від

нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності створюється з метою проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодуванням їм завданої матеріальної та моральної шкоди.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та витратами, зумовленими похованням – некомерційна самоврядна організація, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї.

Фондова біржа – є організатором торгівлі цінними паперами, виконуючи три основні функції – посередницьку, індикативну та регулятивну.

Франшиза – передбачена договором частина збитків, що в разі настання страхової події не відшкодовується страховиком.

Функції фінансів підприємств – суспільне відображення їхньої сутності, внутрішніх властивостей.

Ц

Централізовані фінанси – це підсистема фінансових відносин з приводу формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій, а саме: адміністративної, оборонної, соціально-економічної та правової.

Ч

Чистий прибуток – прибуток підприємства, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати податку на прибуток.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативна література

1. Конституція України [Текст] : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України. – 1996. – 13 липня.
2. Бюджетний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51.
3. Податковий кодекс України [Текст] // Голос України. – 2010. – № 229-230. – 4 грудня.
4. Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення деяких норм Податкового кодексу України)" (від 7 липня 2011 р. № 3609-VI) [Текст] // Голос України. – 2011. – № 144. – 5 серпня.
5. Закон України "Про Державний бюджет України на поточний рік" [Текст] // Голос України або Урядовий кур'єр.
6. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», серпень 2003 р., № 1058–15 [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 49-51. – ст.376.
7. Закон України "Про місцеве самоврядування" від 27.05.1997 р. № 280/97-ВР(зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – ст.170
8. Закон України "Про страхування" від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України.
9. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 202. – 29 жовтня.
10. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000р. № 2121-III [Текст] // Урядовий кур'єр від 17.01.2001. – № 8.
11. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» [Текст] // Голос України. – 2011. – № 145. – 6 серпня.
12. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 51. – ст. 292.
13. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р., № 1105-XIV (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46. – ст. 403.
14. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р., № 1533-III (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 22. – ст.171.
15. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами,

зумовленими похованням» від 18.01.2001 р., № 2240-III (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – ст. 71.

16. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» – 2010 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <rada.gov.ua>.<<http://zakon.rada.gov.ua>>.

17. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» – 2010 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

18. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24. – 2 липня.

19. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу паперів в Україні» від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР [Текст] // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 1. – 10 січня.

20. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III (зі змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.

21. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 75. – 19 квітня.

22. Закон «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 27.07.2011 р., № 2857-17 [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 7-8. – ст. 52.

23. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 6.08.2011 р., № 2464-17 [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2-3. – ст.11.

24. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9.07.2003 рік. №1057-ІУ [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47 – 48. – ст.372.

25. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс] : від 19 червня 2003 р. № 964-ІУ. – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>>.

26. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [Електронний ресурс] : від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=183%2f98-%D0%B2%D1%80>>.

27. Звіт Міністра фінансів України на засіданні Верховної Ради України про результати виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://minfin.kmu.gov.ua/file/link/288689/file/zvit.pdf>>.

28. Наказ Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію від 14 січня 2011 р. (із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства фінансів № 50 від 31.01.2011 р., № 497 від 12.04.2011 р., № 575 від 30.04.2011 р., № 643 від 26.05.2011 р., № 740 від 21.06.2011 р., № 892 від 18.07.2011 р., № 1066 від 26.08.2011 р.)». – [Електронний ресурс]: Закон и норматив. – Режим доступу:

<<http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=624488&menu=737475>>.

29. Про затвердження Положення про управління ризиками, пов'язаними з державним боргом [Електронний ресурс] Наказ № 461; сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <<http://www.minfin.gov.ua>>.

30. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2011–2013 роки» [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 41. – 4 березня.

31. Указ Президента № 499/2011 від 23 квітня 2011 року «Положення про Державну фінансову інспекцію України» – 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

32. Указ Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» – 2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua>>.

33. Наказ Мінекономіки від 02.03.2007 р., № 60 "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України" – 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article>>.

Основна література

34. Бойцун Н. Є. Міжнародні фінанси [Текст] : Навчальний посібник / Н. Бойцун, Н. Стукало. – 2-ге видання. – К.: ВД «Професіонал», 2005.

35. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини [Текст] : Підруч. для ВНЗ / С. Я. Боринець – 5-те вид. перероб. і доп. Рекомендовано МОН – К.: Знання, 2008.

36. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування [Текст]: Навчальний посібник - К.: Кондор, 2009.

37. Лапчук Б. Ю. Валютна політика [Текст] : Навч. посіб. / Б. Ю. Лапчук – К.: Знання, 2008.

38. Міжнародні фінанси [Текст] : Підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпченко, Т. С. Шемет [та інш.]; за ред. О. І. Рогач. – К.: Либідь, 2003.

39. Місцеві фінанси [Текст] : Навч. посібник / О. О. Сунцова – К., 2005

40. Моринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини [Текст] : Підручник / С. Я. Моринець – 4-те., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004.

41. Науково-практичний коментар до Бюджетного Кодексу України [Текст]. За заг. ред. Ф. О. Ярошенка. – К.: УДУФМТ, Зовнішня торгівля, 2010.

42. Рева Т. М. Місцеві фінанси [Текст] : Навч. посібник / Т. М. Рева, К. Ф. Ковальчук, Н. В. Кучкова. – К. – 2007.

43. Страхування [Текст] : Підручник / Керівник авт.кол. і наук ред. С. С. Осадець. – Вид. 3-те. – К.: КНЕУ, 2006.

44. Страхування: теорія та практика [Текст] : Навчально-методичний посібник / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко [та ін.]; за загальною редакцією проф. Н. М. Внукової – Х: Бурун Книга, 2004.

45. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави [Текст] :

Навчальний посібник / А. І. Сухоруков, О. Д.Ладюк. – К.: Центр учбової літератури, 2007.

46. Финансы [Текст] : Учебник для вузов / Под ред. проф. Л. А. Дробозиной. – М.: ЮНИТИ, 2000.

47. Фінанси [Текст] : Навч. посіб. / Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспіщев В. І. [та ін.]; за ред. Оспіщева В. І. – К.: Знання, 2008.

48. Фінанси підприємств [Текст] : Підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2004.

Додаткова література

49. Азаров М. Я. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України [Текст]. 3 т. / кол. авторів [заг. редакція, М. Я. Азарова]. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010.

50. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси [Текст] / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К., 2004.

51. Барановський О. І. Фінансова безпека [Текст] : Монографія / О. І. Барановський; Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999.

52. Берлин С. И. Теория финансов [Текст]: Учебное пособие / С. И. Берлин – М.: Изд-во „Приор”, 2000.

53. Боди З. Финансы [Текст] / З. Боди – М: Диалектика-Вильямс, 2009.

54. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2010 рік [Текст] / І. Ф. Щербина, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко [та ін.] ; ІБСЕД. Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. - К., 2011.

55. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

56. Валовий зовнішній борг України в 2010 р. збільшився до 117 млрд. дол. [Електронний ресурс] / РБК-Україна інформаційна агенція. – Режим доступу: <<http://rbk.ua>>.

57. Василик О. Д. Державні фінанси України [Текст] : Підруч. для студ. екон. спец. ВНЗ / О. Д. Василик, К. В. Павлюк / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

58. Василик О. Д. Теорія фінансів [Текст] / О. Д. Василик – К.: Вища школа, 2004.

59. Величко О. В. Фінанси [Текст] : Метод. вказ. для студ. екон. спец. ден. Форми навч. / О. В. Величко, В. О. Зінченко / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2006.

60. Венгер В. В. Фінанси [Текст] : Навч. посіб. / В. В. Венгер – К., 2009.

61. Внукова Н. М., Кузменчук Н. В. Соціальне страхування [Текст] : Навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузменчук. – Х.: ХДЕУ, 2009.

62. Воробйов Ю. М. Податкова система України: історія становлення та перспективи розвитку [Текст] / Ю. М. Воробйов // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 3. С. 6-10.

63. Воронова Л. К. Финансовое право [Текст] / Л. К. Воронова, И. Е. Криницкий, Н. П. Кучерявенко – Харьков: Право, 2006.
64. Воронова Л. К., Кучерявенко Н. П. Финансовое право [Текст] / Л. К. Воронова, Н. П. Кучерявенко. – Х.: Легас, 2003.
65. Герасименко П. Податок на доходи фізичних осіб: українські парадокси та світовий досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kobzar1814.blogspot.com/2011/04/blog-post_8964.html>.
66. Грачева Е. Ю., Соколова З. Д. Финансовое право [Текст] / Е. Ю. Грачева, З. Д. Соколова. – М.: Юристь, 2002.
67. Грошові агрегати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.bank.gov.ua/Publication/stat.htm>>.
68. Державні фінанси [Текст] : Навч. посібник / За заг. ред. В. Д. Базилевича – К.: Атіка, 2002.
69. Динаміка кредитних рейтингів України [Електронний ресурс] / сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <<http://www.minfin.gov.ua>>.
70. Єдиний соціальний внесок: міжнародний та вітчизняний досвід [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної податкової служби України <http://sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=324596&cat_id=310882&showHidden=1>.
71. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави [Текст] / М. М. Єрмошенко. – К., 2001.
72. Загородній А. Г. Фінансовий словник [Текст] / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 3-тє вид., випр. та доп. – К.: Т-во «Знання», 2000.
73. Зайчикова В. В. Місцеві фінанси України та європейський країн [Текст] / В. В. Зайчикова. – К.: НДФІ, 2007.
74. Іваненко Ю. В. До питання розкриття інформації про державний борг [Текст] / Ю. В. Іваненко, А. В. Мамишев // Вісник НБУ. – 2007. – № 3. – С. 11-20.
75. Іванов Ю. Податкова система [Текст] : Підручник / Ю. Іванов, А. Крисоватий, О. Десятнюк. – К.: Атіка, 2009.
76. Індеси споживчих цін у 1993-2010рр. (до відповідного періоду попереднього року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
77. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка) [Текст] : Навчальний посібник / за ред. С. В. Мочерного – 3-тє вид, стереотипне – Львів: „Новий Світ-2000”, 2006.
78. Історія економічних учень [Текст] : Підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко, А. М. Поручник [та ін.]; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко. – К.: КНЕУ, 2001.
79. Історія економічних учень [Текст] : Підручник: У 2 ч. / За ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005.
80. Карасева М. В. Финансовое правоотношение [Текст] / М. В. Карасева. – М.: Изд-во НОРМА, 2001.
81. Карлін М. І. Державні фінанси України [Текст] : Навч. посіб. / М. І.

Карлін – К. Знання, 2008.

82. Кириленко В. І. Місцеві бюджети України: (історія, теорія, практика) [Текст] / Кириленко К. – НІОС, 2000.

83. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України [Текст] / О. П. Кириленко. – К.: НІОС, 2008.

84. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/F970003.html>.

85. Концепція економічної безпеки України [Текст] / За ред. В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозування НАН України, 1998.

86. Корнієнко Т. Н. Податковий кодекс і стратегія розвитку економіки України [Текст] / Т. Н. Корнієнко, С. А. Корнієнко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки. – 2010. – № 2(24). – С. 145 – 149.

87. Костенко Ю. О. Фінансове право України [Текст] : Навчальний посібник / Ю. О. Костенко. – К., 2009.

88. Котенко Л. Н., Манжос Н. В. Самовчитель з оподаткування [Текст] / Л. Н. Котенко, Н. В. Манжос. – Х.: Фактор, 2010.

89. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України [Текст] / В. І. Кравченко. К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999.

90. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади [Текст] : Монографія / В. І. Кравченко; Нац. ін.-т стратегічних досліджень. – К., 1996.

91. Кремень О.І. Особливості економіко-статистичного аналізу державного боргу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lib.uabs.edu.ua/library/Article/Kremen_4.pdf>.

92. Крохмалюк Д. І. Річний звіт Національного банку України за 2009 р. [Текст] / Д. І. Крохмалюк, М. Р. Гриценко, М.О. Стаднічук // Департамент статистики та звітності Національного банку України. – 2009.

93. Кудряшов В. П. Курс фінансів [Текст] : Навчальний посібник / В. П. Кудряшов – К.: Знання, 2008.

94. Лисенков Ю. Податкова система у схемах, діаграмах, таблицях [Текст] : навч. посіб. / Лисенков Ю. М., Педь І. В.; за ред. І. В. Педь; Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. - К. Зовнішня торгівля, 2011.

95. Лісовицький В. М. Історія економічних вчень [Текст] / В. М. Лісовицький. – Х.: ТОВ “Р.І.Ф.”, 2002.

96. Лортикян Э. Л. Государство и рынок. Очерки экономической истории Украины [Текст] / Э. Л. Лортикян. – ООО “РИРЕГ”, 1997.

97. Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: очерки истории экономической науки и экономического образования [Текст] / Э. Л. Лортикян. – «Харків» 1995.

98. Лютий І. О. Податкова система [Текст] : Навч.посіб. / Л. М. Демиденко, М. В. Романюк, В. Б. Тропіна, Ю. Л. Субботович – Х.: Легас, 2009.

99. МВФ прогнозує зростання держборгу України в 2011р. до 42,4% ВВП [Електронний ресурс] / Інтерфакс-Україна. – Режим доступу:

<<http://www.interfax.com.ua>>.

100. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>>.

101. Міжнародні фінанси [Текст] : Підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпченко, Т. С. Шемет [та ін.]; за ред. О. І. Рогач. – К.: Либідь, 2003.

102. Моринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини [Текст] : Підручник / С. Я. Моринець. – 4-те., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004.

103. Мунтіян В. І. Економічна безпека України [Текст] : Монографія / В. І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999.

104. Опарин В. М. Финансы (Общая теория) [Текст] : Учеб. пособие / В. М. Опарин. – 4-е изд., без изменений. – К.: КНЕУ, 2007.

105. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) [Текст] : Навч. Посібник / В. М. Опарін. – 5-те вид., К.: КНЕУ, 2008.

106. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) [Текст] : Монографія / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005.

107. Оподаткування в Україні [Текст] : Навч. посіб. / Деева Н. М., Редіна Н. І. [та ін.]; за ред. Н. І. Редіної. – К.: Центр учбової літератури, 2009.

108. Орлюк О. П. Фінансове право [Текст] / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

109. Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zn.ua/img/st_img/osnovni-zasadi2011.doc.pdf>.

110. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <www.minfin.gov.ua>.

111. Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <www.bank.gov.ua>.

112. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України [Текст] : Навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К.: Знання-Прес, 2006.

113. Плиса В. Й. Страхування [Текст] : Навч. посіб. / В. Й. Плиса – К.: Каравела, 2005.

114. Поддерегін А. М. Фінанси підприємств [Текст] : Підручник / А. М. Поддерегін. – К.: КНЕУ, 2009.

115. Романенко О. П. Фінанси [Текст] : Підручник / О. П. Романенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

116. Романенко О. Р. Фінанси [Текст] : Підручник / О. Р. Романенко. – К.: КНЕУ, 2009.

117. Ротова Т. А. Страхування [Текст] : Навч. посіб. / Т. А. Ротова – 2-ге вид. перероб. та допов. – К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2006.

118. Сасенко О. Методичні підходи до оцінки рівня забезпечення національної економічної безпеки [Текст] / О. Сасенко // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 року). – Тернопіль, 2008. – С. 200-201.

119. Соколовська А. М. Основи теорії податків [Текст] : Навчальний посібник / А. М. Соколовська. – К.: 2010.

120. Стан державного боргу України [Електронний ресурс] / сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <<http://www.minfin.gov.ua>>.
121. Статистичні дані [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://chernigivstat.gov.ua/statdani/domogosp/DG5.htm>>.
122. Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007. – Режим доступу: <<http://www.president.gov.ua/documents/5728.html>>.
123. Сунцова С. О. Місцеві фінанси України [Текст] : Навчальний посібник / С. О. Сунцова.– К., 2009.
124. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави [Текст] : Навчальний посібник / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К.: Центр учбової літератури, 2007.
125. Таркуцяк А. О. Страхові послуги [Текст] : Навч. посібник / А. О. Таркуцяк. – К.: Європейський університет, 2003.
126. Теорія фінансів [Текст] : Навчальний посібник / За заг. ред. О.Д. Василика. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
127. Тысячелетняя история финансов [Електронний ресурс] // Управление финансами. – Режим доступу : <<http://www.Management.com.ua//finance>>.
128. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, реформування, адміністрування [Текст] : Монографія / Угровецький О.П. – Х.: Золота миля, 2009.
129. Україна на шостому місці в списку країн, яким загрожує дефолт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.news.finance.ua>>.
130. Федосов В. М., Юрій С. І. Теорія фінансів [Текст] : Підручник / В. М. Федосов, С. І. Юрій. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
131. Фещенко А. В. Бюджетна система України [Текст] : Навч. пос. / А. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук – К.: «Кондор», 2008.
132. Финансовое право [Текст] / Под ред. Е. Ю. Грачевой, Г. П. Толстопятенко. – М.: ООО «ТК Велби», 2003.
133. Финансовое право [Текст] / Под ред. проф. И. Н. Пахомова. – Х.: ООО «Одиссей», 2003.
134. Финансы [Текст] : Учебник для вузов / Под ред. Л. А. Дробозиной. – М.: ЮНИТИ, 2000.
135. Фінанси [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2011/07/05/244018>>.
136. Фінанси [Текст] : Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. Дисципліни / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2006.
137. Фінанси [Текст] : Учебник для вузов / Под ред. В.В. Ковалева. – М.: ПБОЮЛ М.А.Захаров, 2001.
138. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит [Текст] : Підручник / За ред. Л. О. Дробозиної – Рівне: ВЕРТЕКС, 2001.
139. Фінансовий менеджмент [Текст] : Підр. / Кер. кол. автор. і наук.

- ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005.
140. Царук О. В. Інформаційне забезпечення статистичного аналізу та оцінки державного боргу [Текст] / О. В. Царук // НТІ.– 2006. – № 1.– С. 35-38.
 141. Царук О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави [Текст] / О. В. Царук // Світ фінансів.– 2007.– № 1 (10).– С. 46-50.
 142. Чемерис Л. Проблеми забезпечення економічної безпеки України [Текст] / Л. Чемерис // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 року). – Тернопіль, 2008. – С. 244-245.
 143. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення [Текст] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997.
 144. Этапы развития мировых финансов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:< <http://www.worldconomy.ru> >.
 145. Юрій С. І. Казначейська система [Текст] : Підручник / С. І. Юрій, В. І. Стоян, М. Й. Мац. – Тернопіль: Карт-бланш, 2009.
 146. Юрій С. І. Соціальне страхування [Текст] : Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К.: Кондор, 2009.
 147. Юрій С. І. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні [Текст] : монографія / С. І. Юрій – Тернопіль: ТНЕУ, 2010.
 148. Юрія С. І. Фінанси [Текст]: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008.
 149. Ющенко В. А., Міщенко В. І. Управління валютними ризиками: Навчальний посібник [Текст] / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. – К.: «Знання», КОО, 1998.
 150. The world factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2186rank.html>>.
 151. Investadviser.com.ua – Ризики для фінансової системи ЄС значно зросли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investadviser.com.ua/ukr/news/5907.html>

ВІДПОВІДІ НА ЗАВДАННЯ ПРАКТИКУМІВ

Тема 1

Відповіді на запитання тестів

1 – 2); 2 – 2),4); 3 – 2); 4 – 2); 5 – 3); 6 – 3); 7 – 3); 8 – 1); 9 – 3); 10 – 3); 11 – 1); 12 – 2); 13 – 2); 14 – 4); 15 – 2); 16 – 3); 17 – 1); 18 – 2); 19 – 2),4),5); 20 – 2); 21 – 2); 22 – 4); 23 – 1); 24 – 1); 25 – 1); 26 – 4); 27 – 4); 28 – 3).

Відповіді на фінансову криптограму

1 – інфляція; 2 – акції, 3 – субвенція; 4 – капітал; 5 – баланс; 6 – субсидія; 7 – податки.

Зашифроване слово – *фінанси*.

Хибні твердження серед запропонованих: 3, 4, 5.

Тема 2

Відповіді на запитання тестів

1–2); 2–2); 3–1); 4–2); 5–4); 6–2); 7–2); 8–5); 9–4); 10–3).

Хибні твердження серед запропонованих: 2, 3, 7, 8, 9.

Тема 3

Відповіді на запитання тестів

1 – 2); 2 – 3); 3 – 3); 4 – 1); 5 – 3); 6 – 2); 7 – 4); 8 – 2), 3); 9 – 3); 10 – 1); 11 – 2); 12 – 3); 13 – 3); 14 – 3); 15 – 1).

Тема 4

Відповіді на запитання тестів:

1-2); 2-4); 3-3); 4-1); 5-5); 6-3); 7-1); 8-1); 9-3); 10-1); 11-1); 12-1),3),5);6). 13-4); 14-5);15-;3) 16-1);

Правильні визначення до термінів завдання1:

1-І; 2-К; 3-Л; 4-З; 5-Ж; 6-Є; 7-В; 8-Б; 9-Г; 10-А; 11-Д.

Правильні визначення до термінів завдання 2:

1-В; 2-Ж; 3-Г; 4-Є; 5-Б; 6-А; 7-Д.

Хибні твердження серед запропонованих завдання 3: 2;4;7.

Тема 5

Відповіді на запитання тестів:

1	А	12	Б	23	Б
2	В	13	Б	24	Б
3	А	14	А В	25	Б
4	Д	15	А	26	А
5	А	16	А	27	А
6	А	17	Б	28	Б
7	А Б Г	18	А	29	Б
8	Б	19	Б	30	А
9	А, Б	20	А	31	А
10	А	21	А	32	В
11	д	22	Б		

Відповіді на задачі:

- 1.1. ПЗ 8000 грн, ПК 4100 грн, ПЗ до бюджету 3900 грн.
- 1.2. ПДВ 41 грн, ціна 246 грн
- 1.3. у березні 694,08 грн, квітні грн., травні 1615, 66грн
- 1.4. об'єкт оподаткування 64300 грн, податок 14789 грн

Тема 6

Відповіді на запитання тестів:

1-3); 2-3); 3-1); 4-2); 5-2); 6-3); 7-3); 8-2); 9-3); 10-1); 11-1); 12-5); 13-3);
14-1); 15-5); 16-1); 17-2); 18-2); 19-3); 20-2). 21-1); 22-2); 23-3); 24-4);
25-1); 26- 1).

Правильні визначення до термінів завдання 1:

1-Г; 2-А; 3-Б; 4-В; 5-Е; 6-Д.

Тема 7

1-3); 2-1); 3-1); 4-1); 5-3); 6-2); 7-1); 8-1); 9-3); 10-2); 11-8); 12-4); 13-2); 14-2); 15-2); 16-4); 17-2); 18-2); 19-1); 20-1); 21-1); 22-2); 23-3).

Правильні визначення до термінів завдання 1:

1.-Л); 2.-И); 3.-Ж); 4.-К); 5.-З); 6.-М); 7.-Г); 8.-А); 9.-Д); 10.-Є); 11.-В); 12.-Б).

Хибні твердження серед запропонованих до завдання 3:

2, 4, 5, 12, 13, 15, 17, 20

Тема 8

Відповіді на запитання тестів:

1-3); 2-3); 3-3); 4-1); 5-1); 6-1); 7-3); 8-1); 9-4); 10-2); 11-3); 12-2); 13-1); 14-2); 15-3); 16-3); 17-1); 18-1); 19-3); 20-3); 21-1); 22-3); 23-2); 24-1); 25-1); 26-4); 27-3); 28-4); 29-2); 30-4); 31-2).

Правильні визначення до термінів завдання 1:

<i>Варіант 1:</i>		<i>Варіант 2:</i>	
1 – Д	7 – Є	1 – М	7 – В
2 – Л	8 – В	2 – Є	8 – Б
3 – Н	9 – К	3 – Л	9 – Д
4 – З	10 – Г	4 – Ж	10 – З
5 – Б	11 – М	5 – Н	11 – А
6 – И	12 – А	6 – К	12 – И
	13 – Ж		13 – Г

Хибні твердження серед запропонованих до завдання 2: 2, 4, 5, 7, 10.

Розв'язання задач.

Задача 8.1.

Майбутня вартість грошей (Future value) розраховується за формулою:

$$FV = P \cdot (1 + r)^n$$

де FV – майбутня вартість державної облигації, грн.;

P – сучасна вартість державної облигації, грн.;

r – річна ставка відсотка;

n – кількість років.

$$\text{Звідси: } P = \frac{FV}{(1+r)^n} = \frac{25000}{(1+0,10)^{10}} = 8763 \text{ грн.}$$

Задача 8.2.

Якщо відсотки за облігаціями не виплачуються, джерелом прибутку від їхнього придбання буде різниця між ціною викупу (номіналом) і ціною покупки. Різницю цих цін називають дисконтом, а самі облігації – дисконтними. Саме до таких облігацій належать державні короткострокові зобов'язання.

Купуючи державні короткострокові облігації та утримуючи їх до погашення, власник облігацій розраховує на прибуток від купівлі таких облігацій (абсолютний дохід) S , який дорівнює величині отриманого дисконту (знижці від номінальної вартості державної облігації).

Прибуток від купівлі таких облігацій буде дорівнювати:

$$S = D = N - P = N - Pk \cdot \frac{N}{100} = N \cdot \left(1 - \frac{Pk}{100}\right)$$

де S – прибуток від покупки облігації, грн.;

D – дисконт;

N – номінальна ціна облігації (ціна боргового цінного паперу на час його погашення), грн.;

P – ціна покупки, грн.;

Pk – курсова ціна облігації, грн.

Тоді прибуток від купівлі однієї облігації буде:

$$S_1 = 120 \cdot \left(1 - \frac{90,5}{100}\right) = 11,4 \text{ грн.}$$

Прибуток від купівлі 10 облігації складе: $S_{10} = 10 \cdot 11,4 = 114 \text{ грн.}$

Для облігацій з нульовим купоном, а державні короткострокові облігації отримують дохід наприкінці строку дії, у момент їх погашення, дохідність (d) за ефективною ставкою простих відсотків визначається наступним чином:

$$d = \frac{N - Pk}{Pk} \cdot \frac{365}{t}$$

де t – кількість днів з дня купівлі до продажу облігацій.

$$d = \frac{120 - 90,5}{90,5} \cdot \frac{365}{90} = 1,3216 \text{ або } 132,16 \%$$

Задача 8.3

Розрахунок очікуваної прибутковості за облігаціями (R_0) здійснюється за формулою:

$$R_0 = \frac{I}{\left(\frac{Pk}{N}\right)^{\frac{1}{n}}} - 1$$

де N – номінальна ціна облігації (ціна боргового цінного паперу на час його погашення), грн.;

Pk – курсова ціна облігації, грн.;

n – кількість років обігу облігації.

$$R_0 = \frac{I}{\left(\frac{88,5}{100}\right)^{\frac{1}{3}}} - 1 = \frac{I}{0,96} - 1 = 1,04156 - 1 = 0,04156$$

Тема 9

Відповіді до тестів

1 – 1; 2 – 1; 3 – 1; 4 – 2; 5 – 1; 6 – 2; 7 – 2; 8 – 2; 9 – 1; 10 – 1; 11 – 1; 12 – 2; 13 – 2; 14 – 2; 15 – 1.

Відповіді на завдання

1 – а; 2 – в; 3 – б; 4 – д; 5 – г; 6 – ж; 7 – і; 8 – з; 9 – к; 10 – л.

Відповіді на задачі

1. Відсоток виконання місцевих бюджетів за поточний рік - 136%.

Обсяг видаткової частини зведеного бюджету - 50,3 млн грн.

Загальний фонд бюджету – 47,2 млн грн..

2. Доходи ІУ району становлять 17,2%;

Доходи кожного району міста становлять відповідно: 27887 тис. грн.; 35076 тис. грн.; 27233 тис. грн.; 18736 тис. грн.

3. Інші доходи: 11 313 786 – 547 216 – 73 103 – 40 784 – 13 783 – 15 893 – 548 423 = 74 584 тис. грн.

Структура:

- прибутковий податок – 41,7%;
- податок на землю – 5,6%;
- місцеві податки і збори – 3,1%;

- єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва – 1,2%;
- доходи від майна – 1,2%;
- доходи від господарської діяльності – 41,7%;
- інші доходи – 5,5%.

Сума податкових надходжень – 674 886 тис. грн;

Сума неподаткових надходжень – 438 900 тис. грн.

4. Очікувані доходи з квартирної плати на плановий рік – 8640972 грн.

5. Сума грошових коштів, які надійдуть від експлуатації нежитлових приміщень – 2919892 грн.

6. Середня вартість проїзду – 0,09 грн;

Доходи у плановому періоді – 39862 тис.грн.

Втрати від безплатних перевезень – 19890 тис. грн..

7. Ціна ремонту по районах:

№ п/п	Райони	Площа покрівлі, що потребує ремонту в м. кв.	Ціна ремонту, грн.
1	Старокиївський	11918,4	688049,2
2	Московський	31286,1	1131618,2
3	Печерський	37741,9	1282847,3
4	Радянський	51646,8	1564 381,6
5	Залізничний	32279,3	1154951,9
6	Шевченківський	39728,3	1125503,3
7	Жовтневий	24830,2	784634,3
8	Подільський	25823,4	1012277,6
9	Дарницький	33769,1	994499,2
10	Дніпровський	26320,0	1047536,5
11	Ленінградський	49163,8	1770388,3
12	Мінський	61082,3	1761613,3
13	Ватутінський	46680,8	1326667,7
14	Харківський	15394,7	539585,1
15	ДКП КШЕЕ	8938,9	320637,3
	Усього	496604,0	16505190,7

Загальна потреба в коштах – 16 505,2 тис. грн.

8. Норма пробігу в містах – 60,6 тис. км;

Всього шин ДАК та ЮМЗ – 1561;

Всього шин 14 тр та 15 тр – 286;

Вартість шин ДАК та ЮМЗ – 686840 грн;

Вартість шин 14 тр та 15 тр – 111540 грн.

Всього вартість шин – 798 380 грн.

9. Загальна сума трансфертів, яку одержав місцевий бюджет: 345678 тис. грн. + 45930 тис. грн. + 52199 тис. грн. = 443807 тис. грн.

10. У наступному році буде спожито 149980 тис. кВт / год електроенергії, яка коштуватиме 22 077 113,7 грн.

в т.ч.

трамваями буде спожито на 10 861 940,0 грн;

тролейбусами — 11 171 019,5 грн;

фунікулером — 44 154,2 грн.

Тема 10

Відповіді до тестів

1 – 1; 2 – 2; 3 – 3; 4 – 3; 5 – 1; 6 – 1 ; 7 – 3; 8 – 5; 9 – 6 ; 10 – 8.

Відповіді на завдання

1 – б; 2 – в; 3 – є; 4 – г; 5 – д; 6 – а; 7 – ж.

Відповіді на задачі

1. Надходження:

Попередній рік	Звітний рік
1 242 348 + 1 1420 5584 = 11 547 932	2 539 052 + 129 824 497 = 132 373 549
+ 8719	+ 897
+ 300 575	+ 50 000
+ 347	+ 1363
+ 680 556	+ 190 097
= 116 469 797	= 132 738 000
Залишок: 103 133 161	Залишок: 118 488 669

2. Розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування бюджетної установи: $568\,000 \times 0,363 = 206\,184$ (грн.).

3. Розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування установи, що відноситься до 18 класу професійного ризику виробництва: $342\,600 \times 0,3713 = 127\,207,38$ (грн.).

Сума внесків до Пенсійного фонду: $127\,207,38 \times 0,894156 = 113\,743,24$ (грн.);

до Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття: $127\,207,38 \times 0,040399 = 5139,05$ (грн.);

до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: $127\,207,38 \times 0,037705 = 4796,35$;

до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: $127\,207,38 \times 0,02774 = 3528,54$ (грн.).

Тема 11

Відповіді на запитання тестів:

1-3); 2-4); 3-3); 4-2); 5-2); 6-2); 7-3); 8-2); 9-4); 10-2); 11-1); 12-3); 13-3); 14-1),3),4); 15-2).

Правильні визначення до термінів:

1-В; 2-Г; 3-Б; 4-А; 5-І; 6-Ж; 7-Д; 8-Є; 9-З.

Відповіді на задачі:

11.1.- розмір дивідендів на привілейовану акцію - 12,5 грн., на просту акцію - 0,32 грн.

11.2. - баланс - 493,13 тис. грн., співвідношення власних і позичкових коштів - 3,82.

11.3. - сума податку на прибуток - 53,75 тис. грн.

11.4. –загальний прибуток- 31580 тис.грн., прибуток від операційної діяльності- 15740 тис.грн., чистий прибуток- 11805 тис.грн.

Тема 12

Відповіді на тести:

1 – 2); 2 – 3); 3 – 2); 4 – 1); 5 – 2); 6 – 4); 7 – 3); 8 – 1); 9 – 2); 10 – 3).

Правильні визначення до термінів:

1 – Д; 2 – Б; 3 – З; 4 – Г; 5 – А; 6 – Е; 7 – Ж; 8 – В; 9 – І.

Тема 13

Відповіді на запитання тестів:

1-4); 2-6); 3-3); 4-1); 5-3); 6-1); 7-3); 8-2); 9-1); 10-3).

Правильні відповіді до термінів:

1 – Г; 2 – Д; 3 – З; 4 – Є; 5 – К; 6 – Ж; 7 – В; 8 – Б; 9 – А; 10 – І.

Відповіді на задачі:

13.1

- 1) величина безумовної франшизи: $50000 \times 5\% = 2500$ грн;
- 2) сума страхового відшкодування за системою пропорційної відповідальності: $(50000:80000) \times (9500 - 2500) = 4375$ грн;
- 3) сума страхового відшкодування за системою першого ризику: $9500 - 2500$ грн;
- 4) страхові платежі: $50000 \times 4\% = 20000$ грн.

13.2

- 1) дійсна вартість майна на момент настання страхового випадку: $12000000 - 12000000 \times 8\% = 11040000$ грн;
- 2) фактичний розмір зитку: $11040000 - 11040000 \times 40\% = 6624000$ грн;
- 3) страхове відшкодування: $8000000/12000000 \times 6624000 + 20000 = 4436000$ грн.

13.3

- 1) Збитки: $10000 + 10000 \times 33\% \times 3/12 = 10825$ грн
- 2) Страхове відшкодування: $(10000 + 10000 \times 33\% \times 3/12) \times 85\% = 9201,25$ грн.

13.4

- 1) Розмір страхових внесків: $10000 \times 0,52\% = 52$ грн.
- 2) Розмір страхових виплат: $10000 \times 21 \times 0,2\% = 420$ грн.

13.5

- 1) Фактичний запас платоспроможності:

$$\text{ФЗП}_{\text{I період}} = 38,5 - 0,126 - 28,6 = 9,774 \text{ млн. грн.}$$

$$\text{ФЗП}_{\text{II період}} = 38,5 - 0,126 - 27,7 = 10,674 \text{ млн. грн.}$$

- 2) Нормативний запас платоспроможності :

$$\text{НЗП}_{\text{I період}} = \left\{ \begin{array}{l} 22,5 \times 0,18 = 4,05 \text{ млн. грн.} \\ 20,6 \times 0,26 = 5,35 \text{ млн. грн.} \end{array} \right\} 5,35$$

Обираємо максимальне значення

$$\text{НЗП}_{\text{II період}} = \left\{ \begin{array}{l} 22,4 \times 0,18 = 4,03 \text{ млн. грн.} \\ 20,6 \times 0,26 = 5,35 \text{ млн. грн.} \end{array} \right\} 6,16$$

- 3) Рівень платоспроможності :

$$P_{\text{нлIперіод}} = \frac{9,774}{5,35} = 1,82$$

$$P_{\text{нлIIперіод}} = \frac{10,674}{6,16} = 1,73$$

- 4) Індекс зниження рівня платоспроможності $I = \frac{1,73}{1,82} = 0,95$

Тема 14

Відповіді на запитання тестів:

1-3); 2-3); 3-2); 4-1); 5-4); 6-3); 7-2); 8-4); 9-2); 10-4); 11-1); 12-5); 13-3); 14-3); 15-4); 16-3); 17-1); 18-5); 19-2); 20-1); 21-4); 22-4); 23-2); 24-2); 25-2); 26-3); 27-3); 28-1); 29-4); 30-4).

Хибні твердження серед запропонованих: 2, 3, 5, 7, 9, 10

Правильні відповіді до термінів:

1 – В; 2 – Г; 3 – Д; 4 – К; 5 – З; 6 – Є; 7 – І; 8 – Ж; 9 – А; 10 – Б.

Відповіді на задачі:

14.1. Номінальна ціна акції = $\frac{\text{розмір статутного капіталу}}{\text{кількість акцій}}$

$$H_{\text{ЦА}} = \frac{20 \text{ млн. грн}}{1 \text{ млн. грн}} = 20 \text{ грн}$$

14.2. Поточна прибутковість акції = $\frac{\text{дивідендний дохід}}{\text{вартість придбання акції}} \times 100\%$

$$П_{\text{ПА}} = \frac{30\%}{150\%} \times 100\% = 20\%, \text{ або } \frac{1500 \times 0,3}{1500 \times 1,5} \times 100\% = 20\%$$

14.3. Курс акції = $\frac{\text{вартість акції ринкова}}{\text{вартість акції номінальна}} \times 100\%$

$$K_{\text{А}} = \frac{125 \text{ грн}}{75 \text{ грн}} \times 100\% = 166,7\%$$

14.4. Дивіденд на 1 акцію = $\frac{350000 \text{ грн}}{90000 - 15000} = 4,7 \text{ грн}$

14.5.

1. Вартість привілейованих акцій: $\frac{20 \text{ млн. грн} \times 10\%}{100\%} = 2 \text{ млн. грн}$

2. Вартість звичайних акцій: $\frac{20\text{млн.грн} \times 90\%}{100\%} = 18\text{млн.грн}$

3. Дивіденди за усіма привілейованими акціями:

$$\frac{2\text{млн.грн} \times 20\%}{100\%} = 400\text{тис.грн.}$$

4. Дивіденд на 1 звичайну акцію: $\frac{1500\text{тис.грн} - 400\text{тис.грн}}{900\text{тис.шт}} = 1,22\text{грн}$

5. Номінал 1-ї акції: $\frac{20\text{млн.грн}}{1\text{млн.шт}} = 20\text{грн}$

6. Ставка дивіденду за звичайними акціями:

$$\frac{\text{Дивіденд}}{\text{Номінал}} \times 100\% = \frac{1,22}{20} * 100\% = 6,1\% \text{ (на одну звичайну акцію)}$$

7. Дивіденд на 1 привілейовану акцію (фіксована ставка 20%):

$$\frac{20\text{грн} \times 20\%}{100\%} = 4\text{грн}$$

14.6. Додаткова прибутковість акції = $\frac{20 - 15}{15} * 100\% = 33,3\%$

14.7. Сукупна прибутковість акції = $\left(\frac{135 - 100}{100} * 100\% \right) + 25\% = 60\%$

14.8.

1. Прибуток, що спрямовується на виплату дивідендів:

$$\frac{65000 \times 45\%}{100\%} = 29250\text{грн}$$

2. Номінал однієї акції: $375000 \div 150000 = 2,5\text{грн}$

3. Загальна номінальна вартість привілейованих акцій:

$$\frac{375000 \times 10\%}{100\%} = 37500\text{грн}$$

4. Сума дивідендів за привілейованими акціями:

$$\frac{37500 \times 18\%}{100\%} = 6750 \text{ грн}$$

5. Дивіденд на одну привілейовану акцію: $\frac{2,5 \times 18\%}{100\%} = 0,45 \text{ грн}$

6. Прибуток на виплату дивідендів за простими акціями:

$$29250 - 6750 = 22500 \text{ грн.}$$

6. Дивіденд на 1 просту акцію:

$$\frac{22500 \text{ грн}}{(150000 - 15000) \text{ шт}} = \frac{22500}{135000} = 0,17 \text{ грн}$$

7. Ставка дивіденду за простою акцією:

$$\frac{0,17}{2,5} \times 100\% = 6,8\%$$

14.9.

1. Середній курс акцій: $K_A = \frac{\text{дивіденд \%}}{\text{банківський \%}} \times 100\%$

$$K_A = \frac{20\%}{18\%} \times 100\% = 111,1\%$$

2. Ринкова ціна акції: $P_{ЦА} = \text{Номінал акції} * \text{Курс акції}$

$$P_{ЦА} = \frac{350 \times 111,1\%}{100\%} = 388,9 \text{ грн}$$

3. Курсова різниця між ринковою ціною та номінальною:

$$388,85 - 350 = 38,85 \text{ грн.}$$

4. Поточна дохідність цінного паперу визначається дивідендом, який приносить акція: $\frac{350 \times 20\%}{100\%} = 70 \text{ грн}$

5. Додаткова дохідність визначається курсовою різницею між ринковою ціною та номіналом:

$$388,85 - 350 = 38,85 \text{ грн. або } 111,1\% - 100\% = 11,1\%$$

6. Сукупна дохідність акції = поточна дохідність + додаткова дохідність:

$$C_{ДА} = 70 \text{ грн} + 38,85 \text{ грн} = 108,85 \text{ грн}$$

$$C_{да} = \frac{108,85}{350} \times 100\% = 31,1\% \quad \text{або} \quad 20\% + 11,1\% = 31,1\%.$$

14.10.

Курс (ринкова ціна) облігації:

1) за умови нарахування простих відсотків:

$$PЦ_{ОБЛ} = \frac{N_O(1 + nKd)}{1 + ni},$$

2) за умови нарахування складних відсотків:

$$PЦ_{ОБЛ} = \frac{N_O(1 + Kd)^n}{(1 + i)^n},$$

де $PЦ_{ОБЛ}$ – ринкова (курсова) ціна облігації;

N_O – номінальна вартість облігації.

K_d – купонний дохід (відсоток) за облігацією;

n – кількість років, що залишилися до погашення облігації;

i – рівень депозитного банківського відсотка.

Розв'язання задачі:

1. *За умови нарахування купонного доходу за системою простих відсотків:*

1) ринкова ціна облігації на момент перепродажу:

$$PЦ_{ОБЛ} = \frac{5500(1 + 2 \times 0,1)}{1 + 2 \times 0,13} = 5238,1 \text{ грн}$$

2) загальний дохід другого покупця = ціна погашення – ціна купівлі облігації: $[5500(1 + 2 \times 0,1)] - 5238,1 = 6600 - 5238,1 = 1361,9$ грн.

2. *За умови нарахування купонного доходу за системою складних відсотків:*

1) ринкова ціна облігації на момент перепродажу:

$$PЦ_{ОБЛ} = \frac{5500(1 + 0,1)^2}{(1 + 0,13)^2} = \frac{6655}{1,277} = 5211,43 \text{ грн}$$

2) загальний дохід другого покупця = ціна погашення – ціна купівлі облігації: $[5500(1 + 0,1)^2] - 5211,43 = 6655 - 5211,43 = 1443,57$ грн.

Тема 15

Відповіді на запитання тестів:

1-3); 2-1); 3-3); 4-3); 5-3); 6-2); 7-1); 8-1); 9-3); 10-5); 11-3); 12-1); 13-3); 14-3); 15-4).

Правильні визначення до термінів завдання 1:

1-І; 2-3; 3-Ж; 4-Є; 5-Д; 6-В; 7-Г; 8-Б; 9-К; 10-А.

Хибні твердження серед запропонованих завдання 2: 1, 2, 4, 5, 8, 10.

Тема 16

Відповіді на тести:

1 – а; 2 – в; 3 – г; 4 – б; 5 – а; 6 – б; 7 – г; 8 – а; 9 – г; 10 – а; 11 – г; 12 – а; 13 – в; 14 – б; 15 – д; 16 – а; 17 – б; 18 – б; 19 – а; 20 – а.

Розв'язання завдань

Задача 1

Для переведення суми в національній валюті в еквівалентну їй суму в іноземній валюті при прямому котируванні її необхідно розділити на курс:

$$\text{Сума в іноземній валюті} = \frac{\text{Сума в національній валюті}}{\text{Курс}}$$

При прямому котируванні іноземної валюти курс продажу буде більшим за курсу покупки.

а) сума в гривнях = $250 \times 5,40 = 1350$ грн.

б) сума в доларах США = $200000 / 5,50 = 36363,63$ дол. США.

Задача 2

При використанні непрямого котирування вартість одиниці національної валюти виражається в іноземній валюті. Наприклад, курс долара США у Великобританії виражається як кількість доларів США за один фунт стерлінгів. В Україні при непрямому котируванні курс долара США буде виражатися як кількість доларів США за одну гривню. Із сутності непрямого котирування випливає, що для переведення суми в національній валюті в еквівалентну їй суму в іноземній валюті її необхідно помножити на курс:

$$\text{Сума в іноземній валюті} = \text{сума в національній валюті} \times \text{курс.}$$

Отже, при непрямому котируванні для переведення суми в іноземній валюті в еквівалентну їй суму в національній валюті її необхідно розділити на курс:

$$\text{Сума в національній валюті} = \frac{\text{Сума в іноземній валюті}}{\text{Курс}}$$

При непрямому котируванні, на відміну від прямого, курс купівлі іноземної валюти буде більшим за курсу її продажу.

- а) сума у фунтах стерлінгів = $1000 / 2,2520 = 444,05$ ф. ст.
- б) сума в доларах США = $1000 \times 2,2510 = 2251$ дол. США.

Задача 3

При котируванні валют використовується також поняття їх крос-курсу – співвідношення між двома валютами, що впливає з їх курсів до третьої валюти.

Якщо клієнт хоче купити долари США на канадські долари, йому спочатку треба продати марки за рублі за курсом 1100. Отже, при цій операції:

$$1 \text{ руб.} = 1 / 1100 \text{ німецької марки.}$$

Потім на отримані рублі потрібно купити долари США за курсом 1880. У цій операції:

$$1 \text{ дол. США} = 1880 \text{ руб. Отже,}$$

$$1 \text{ дол. США} = 1880 \times 1 / 1100 = 1,7091 \text{ канад. доларів.}$$

Таким чином, крос-курс долара США до канадських доларів (курс продавця) буде дорівнювати 1,7091.

Якщо клієнт хоче продати долари США за німецькі марки, йому спочатку треба продати долари за рублі за курсом 1840. При цьому:

$$1 \text{ дол. США} = 1840 \text{ руб.}$$

Потім на отримані карбованці потрібно купити канадські долари за курсом 1130. При цьому:

$$1 \text{ руб.} = 1 / 1130 \text{ канадські долари. Отже,}$$

$$1 \text{ дол. США} = 1840 \times 1 / 1130 = 1,6283 \text{ німецької марки.}$$

Таким чином, крос-курс долара США до канадських доларів (курс покупця) буде дорівнювати 1,6283.

У міжнародних валютних розрахунках при визначенні крос-курсів валют у якості третьої валюти зазвичай використовують долар США.

Задача 4

Якщо клієнт хоче купити канадські долари на швейцарські франки, йому спочатку варто обміняти швейцарські франки на долари США за курсом 1,6637. У цій операції:

$$1 \text{ дол. США} = 1,6637 \text{ швейцарського франка.}$$

Потім на отримані долари треба купити канадські долари за курсом 1,8183. У цій операції:

$$1 \text{ канадські долари} = 1 / 1,8183 \text{ дол. США. Отже,}$$

1 канадські долари = $1 / 1,8183 \times 1,6637 = 0,9150$ швейцарського франка.

Таким чином, крос-курс канадські долари до швейцарського франка буде дорівнювати 0,9150 (курс продавця).

Якщо клієнт хоче продати канадські долари за швейцарські франки, йому спочатку варто продати канадські долари за долари США за курсом 1,8193.

1 канадські долари = 1/1,8183 дол. США.

Потім на отримані долари треба купити швейцарські франки за курсом 1,6627. У цій операції:

1 дол. США = 1,6627 швейцарського франка.

Отже,

1 канадські долари = 1 /1,8183 x 1,6627 = = 0,9139 швейцарського франка.

Таким чином, крос-курс канадські долари до швейцарського франка буде дорівнювати 0,9139 (курс покупця).

Задача 5

Іноземна валюта	Пряме котирування	Обернене котирування
1	2	3
Британський фунт, GBR	1,8	0,55
Південнокорейський чон, KRW	0,0014	700,0
Німецька марка, DEM	0,6666	1,5
Канадський долар, CAD	0,86	1,1627
Швейцарський франк, CHF	0,5263	1,9
Французький франк, FRF	0,15	6,6666
Ріал Саудівської Аравії, SAR	0,2857	3,5
Італійська ліра, ITL	0,0007	1428,57
Японська єна, JPY	0,0052	192,30
Мексиканське песо, MXN	0,042	23,8095
Норвезька крона, NOK	0,1709	5,85
Бразильське крузейро, BRL	0,0092	108,69
Шведська крона, SEK	0,1538	6,5
Венесуельський болівар, VEB	0,2222	4,5

$GBP/FRF/JPY = 6.6666/0.55=12.12/0.0346=350.28$ JPY за 1 GBR.

$KRB/SEK/DEM = 0.0092/4.333=0.0021$ DEM за 1 KRB.

$CHF/DEM/SEK = 0.7894/0.2923=2.7$ SEK за 1 CHF.

Тема 17

Відповіді на запитання тестів:

1 - 2); 2 - 3); 3 - 1); 4 - 2); 5 - 2); 6 - 1); 7 - 4); 8 - 5); 9 - 2); 10 - 1); 11 - 2); 12 - 6); 13 - 1); 14 - 3); 15 - 1); 16 - 2); 17 - 2); 18 - 3); 19 - 2); 20 - 1).

Вірні відповіді до термінів

1-Г; 2-Ж; 3-А; 4-Е; 5-І; 6-Б; 7-И; 8-В; 9-З; 10-Д; 11-Є; 12-К.

Тема 18

Відповіді на запитання тестів:

1 – 1); 2 – 1); 3 – 1); 4 – 2); 5 – 2); 6 – 2); 7 – 1),4); 8 – 1); 9 – 2); 10 – 1); 11 – 1); 12 – 2); 13 – 3); 14 – 1); 15 – 3); 16 – 1); 17 – 3),6); 18 – 1); 19 – 3); 20 – 1).

Тема 19

Відповіді на запитання тестів:

1 – 1); 2 – 1); 3 – 1); 4 – 3); 5 – 1); 6 – 3); 7 – 1); 8 – 2); 9 – 1); 10 – 1); 11 – 1); 12 – 5); 13 – 1),2),7),11).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРУТОВА Анжеліка Сергіївна
БЛИЗНЮК Оксана Миколаївна
ЛАЧКОВА Людмила Іванівна
ЛЕВЧЕНКО Валентина Петрівна
ОСПЩЕВ Віктор Іванович
ШЕВЧУК Ірина Львівна
СТАВЕРСЬКА Тетяна Олександрівна
КРОПІВЦОВА Надія Іванівна
ЖИЛЯКОВА Олена Валеріївна
ІВАНЮТА Оксана Миколаївна

ФІНАНСИ

Навчальний посібник